

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 49

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Федорченко-Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцупал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Огороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Прохоренко Є. Я.**, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Райхерт К. В.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Трушевич Г. Б.**, доктор філософії з політології, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Якубін О. Л.**, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Ярова Л. В.**, доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році Національним університетом «Одеська юридична академія».

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 р.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22 жовтня 2024 р. (протокол № 2).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.42:752

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.1>**В. О. Ананьїн**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4786-0011>доктор філософських наук, професор,
професор спеціальної кафедри № 4Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**В. В. Горлинський**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1190-5991>кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітникНауково-дослідного центру
Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ФЕНОМЕН ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ У ВИМІРАХ КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Осмислення проблеми збереження людського існування як планетарного феномена, загострення військово-політичних, економічних, гуманітарних і екологічних проблем, свідчить про зростання значущості усталеності простору безпеки в світі. Розуміння теоретичного внеску комунікативної філософії у розширення людських можливостей щодо розв'язання проблем екзистенційної безпеки, викликає потребу з'ясування можливостей використання ідей та базових принципів комунікативної філософії в інтересах екзистенційної безпеки. Для української соціально-філософської думки, актуальність звернення до аналізу соціокультурного інструментарію розв'язання кризових проблем суспільства, посилюється багатьма факторами і, насамперед, загрозами й ризиками, зумовленими війною.

Застосування принципів філософії комунікацій, дискурсивної етики відповідальності до регулювання процесів безпеки, розглядається авторами як один з можливих ключів, що відкриває людству шлях в майбутнє на підставі відповідального ставлення до світу, природи, етносу або людини, на ґрунті гуманістичних, цивілізаційних і екологічних цінностей, які мають універсалістський характер. Але, в сучасних умовах війни, перед українським суспільством постає запитання, за рахунок яких, ще незадіяних механізмів можна впливати на стан безпеки суспільства, не заперечуючи силових засобів як «останнього

аргументу» вивільнення власних територій. Переосмислення проблеми екзистенційної безпеки як питання збереження життєвого світу, в контексті сучасної аксіологічної рефлексії та етики відповідальності, що надає комунікативна філософія, відкриває перспективи подальших наукових досліджень в сфері комунікативних і аксіологічних засад функціонування і розширення простору безпеки у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна практична філософія розглядається як сучасна прикладна етика, що розробляється на засадах парадигми посткласичної філософії комунікацій для обґрунтування ціннісних і раціональних засад комунікативної етики, спрямованої на урегулювання політичних, соціальних та етнічних конфліктів, вирішення екологічних проблем в інтересах збереження існування людства [1, с. 7-15]. В умовах ціннісної та «онтологічної кризи людства», раціональне обґрунтування цінностей і етичних норм, як комунікативної передумови збереження буття, здійснено представниками практичної комунікативної філософії К.-О. Апелем, Ю. Габермасом, В. Гьосле, Д. Бюлером, Г. Йонасом, К. М. Маєр-Абіхом, В. Кульманом, П. Ульріхом та ін. Серед українських філософів зазначена проблема розкривається у працях А. Єрмоленка, О. Ведрова, О. Висоцької, Т. Гардашук, А. Гергуна, С. Грабовського, Г. Ковадло, А. Лоя, В. Малахова, Л. Ситниченко, Н. Хамітова, М. Тура. Докладний аналіз внеску комуніка-

тивної філософії в обґрунтування принципів справедливості та взаєморозуміння на раціональних засадах, як передумов ідеальної комунікації, було зроблено у працях А. Єрмоленко [1; 2]. Окремі аспекти досліджуваного питання були висвітлені авторами у роботах [3].

Метою статті є обґрунтування та репрезентація ідей комунікативної філософії, що надає соціокультурний інструментарій практичної реалізації принципу етичної відповідальності як передумови збереження існування людства та концептуальної основи подальшої розробки філософських проблем універсальної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям, що створює підстави практичного дискурсу в сучасному інформаційному суспільстві, є соціальна комунікація (з лат. повідомлення, спілкування, сполучення), що розглядається в соціальних науках як людська інформаційна взаємодія. В сучасній філософії, у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Дж. Міда та інших представників комунікативної практичної філософії, це поняття розуміється як конструктивна інформаційна взаємодія особистостей, соціальних груп, спільнот, етносів, націй, культур і цивілізацій, що розгортається на ціннісних основах порозуміння, злагоди, толерантності й взаємоповаги. В основу комунікації покладається комунікаційна дія, що реалізується через інтерсуб'єктивну трансцендентну взаємодію, шляхом раціонально опосередкованого, нормативно регульованого спілкування, спрямованого на узгодження взаєморозуміння індивідів і спільнот як аргументованого дискурсу.

Обґрунтування сучасної небезпечної ситуації, у якій опинилася людина, як етичної проблеми людства, було зроблено Карлом-Отто Апелем і Юргеном Габермасом. Трактуючи сучасну ситуацію як виклик моральному розуму, що постає в небезпеці ядерної всезнищуючої війни, руйнації людської еко- та біосфери і стосується усього людства в цілому, К.-О. Апель робить висновок про необхідність людської спільної відповідальності за наслідки колективних дій у планетарному масштабі [4, с. 231; 5, с. 413]. Етична відповідальність розглядається К.-О. Апелем як провідний принцип колективного морального розуму. Проголошуючи головну проблему планетарної етики відповідальності, автор відзначає, що вона має бути здатною якось покласти край невідповідності між величезним потенціалом і поширенням технічної діяльності та конвенціональною мораллю людини [6, с. 410].

Інструментом практичної реалізації принципу етичної відповідальності, на переконання мислителя, може бути універсальний аргументований громадянський дискурс. Якщо у класичній філософії поняття дискурсу (з лат. міркування, аргументація) розуміється як перехід

від одного судження до іншого у процесі пошуку істини і відтворення смислів. То в комунікативній філософії дискурс розглядається як спосіб досягнення істинних смислів у процесі аргументованої комунікативної взаємодії, універсальний метод розв'язання не тільки етичних, але і глобальних проблем людства. За К.-О. Апелем, практичний дискурс є процедурою перевірки ціннісних орієнтацій та інституціональних форм на відповідність істині як «стратегії виживання роду людського» за допомогою якого спростовуються догматичні та ідеологічні ціннісно-нормативні системи і створюються універсально значущі етичні норми.

Основним регулятивним принципом практичного дискурсу мислителем наголошується трансцендентальна комунікація, що полягає у досягненні консенсусу – «конвенції» у дискурсі необмеженої комунікативної спільноти. Це такий регулятивний принцип, який має містити у собі увесь можливий людський досвід. Трансцендентальна комунікація уявляється контролюючою і легітимуючою інстанцією, яка як апіорна форма встановлює достеменність смислу й взаєморозуміння внаслідок істинної комунікації [4, с. 234]. Виступаючи передумовою дискурсу, необмежена комунікативна спільнота розглядається як спільнота всіх людей як рівноправних партнерів.

Умовою реалізації принципу відповідальності на підставі громадянського дискурсу, К.-О. Апель наголошується вимога – у розв'язанні проблем додержуватися всіма учасниками аргументованого дискурсу головної етичної норми. Головна норма полягає в тому, що всі домагання смислу й істини в принципі мають вирішуватися за допомогою аргументів у необмеженій комунікативній спільноті [4, с. 234], дотримуючись рівноправності та спільної відповідальності усіх можливих партнерів дискурсу [7, с. 266]. На думку К.-О. Апеля, совість, як моральний фільтр свідомості апелює до метанорми як головної етичної норми, що передбачає загальну відповідальність людства за наслідки колективних дій у планетарному масштабі. Раціональною підставою додержання метанорми, Апель визнає постулат саморефлексії, змістом якого визнаються чотири смислових домагання людського мовлення, докладно обґрунтованих Юргеном Габермасом: зрозумілість, правдивість, істина та моральна правильність [4, с. 237]. За умови додержання такої метанорми аргументованого досягнення консенсусу, дискурс стає ідеальною інстанцією обґрунтування і легітимації усіх норм, що стали проблематичними [4, с. 235].

Розглянувши принципіві вимоги до реалізації принципу відповідальності у комунікаційній дії, необхідно зауважити, що його застосування у соціальній і політичній практиці є особливо актуальним в сучасній кризовій ситуації. Але застосування принципу відповідальності потре-

бує, за К.-О. Апелем, розрізнення консенсуально-комунікативної і стратегічно-інструментальної раціональності. Якщо перша ґрунтується на моральних нормах, які лежать поза власним інтересами індивідів, то стратегічна раціональність обґрунтовується суто на основі емпіричної взаємності застосування інструментально-технічної раціональності дії у стосунках між людьми, зокрема закріплених у нормах права. Саме тут, на стику двох форм раціональності, що містить двозначність в оцінюванні ситуації, й виникає проблема розв'язання небезпечних конфліктних ситуацій в сучасному суспільстві за умови згоди, щодо вищої цінності, не тільки учасників конфлікту але й всієї спільноти [4, с. 245–246]. Розглядаючи проблему моральної стратегії як вимогу продовження еволюції людства, К.-О. Апель характеризує як найнебезпечнішу, позицію, згідно з якою, заради власного виживання та благополуччя, на карту ставиться виживання людського роду [4, с. 249].

У контексті інституційної значущості, аргументовані дискурси рівноправних та рівновідповідальних представників усіх людських інтересів та домагань значущості, на переконання К.-О. Апеля, мають бути останньою інстанцією, «інституцією усіх інституцій», якою має санкціонуватися спільна відповідальність людей за свою діяльність та її наслідки [6, с. 400–401]. Значимість дискурсу, як загального обговорення проблеми на засадах універсалізації інтересів, полягає у репрезентації загальної волі – як основного принципу легітимації політичного рішення в інтересах безпеки людського існування.

Ціннісним підґрунтям універсального громадянського дискурсу має бути універсалістська дискурсивна етика, передбачаючи універсальну відкритість для участі в дискурсі всіх розумних істот. Саме на основі дискурсу і можна побудувати планетарну етику спільної відповідальності, яка буде універсалістською [2, с. 399–413]. Етика громадянського дискурсу, що передбачає розвиток громадянського суспільства і створення інституцій деліберативної демократії, може правити за парадигму у виробленні нормативної системи нашого суспільства, вважає А. Єрмоленко [2, с. 331, 399–413].

Відкритий громадянський дискурс, має бути основою для прийняття політичних рішень і формування відповідних стратегій [7, с. 377], зокрема у сфері безпеки. Але активне застосування практичного дискурсу в інтересах безпеки може бути ефективним лише у суспільстві з розвиненими комунікативними мережами і технологіями, що функціонують на універсальних ціннісних засадах і нормах права, спрямованих на збереження безпеки суспільства в інтересах майбуття.

Важливо підкреслити співзвучність поглядів на питання ідеальної комунікації як умови досягнення соціального миру, що викладені у праці Вітторіо Гьосле «Практична філософія в сучасному світі». Формулюючи раціональні та ціннісні засади сучасної етичної філософії, В. Гьосле наголошує, що в ідеальній комунікації, тільки взаємодія між стратегічною та комунікативною раціональністю, що зумовлює взаємну довіру, «конститує відповідальну моральну поведінку», може сприяти вирішенню сучасних глобальних проблем. Адже симетричність проголошується В. Гьосле як сутність ідеальної комунікації. Але довіра, як умова ідеальної комунікації, з'являється тільки тоді, коли в комунікації стратегічні практики спираються на спільний нормативний і ціннісний фундамент [8, с. 70–73, 93, 97].

Поглиблення ідей трансцендентальної комунікації та ціннісного змісту ідеальної комунікативної спільноти, як передумови розв'язання небезпечних конфліктних ситуацій в світі, відбувається у працях Юргена Габермаса. Важливим принципом та підставою утворення ідеальної комунікативної спільноти, мислителем визначається така властивість комунікативного розуму як *єдність*, що проявляється у різноманітті його голосів [9, с. 255–286]. Передумовою утворення ідеальної комунікативної спільноти у трансцендентальній комунікації Ю. Габермас вважає ідентичність, що має відтворюватись в розуміючій самосвідомості як «єдність самосвідомості, що тотожна самій собі». Іншою суттєвою підставою ідеальної комунікативної спільноти в трансцендентальній комунікації обґрунтовано вимогу взаєморозуміння, що накладає на нас відповідальність [9, с. 265, 280–284].

Умовною одиницею змісту трансцендентальної комунікації або інтеракції у комунікативній філософії прийнято вважати комунікативну дію, яка, за Ю. Габермасом, означає таке вживання мови, яке зорієнтоване на взаєморозуміння та раціональність. За основу такого взаєморозуміння приймається спільний горизонт життєвого світу. Знання спільного горизонту робить висловлювання неproblemатичним, співактуальним і сприяє його прийняттю [10, с. 293–294, 311].

Спираючись на теорію комунікативної дії, мислитель формує концепцію модерного суспільства на ґрунті легітимації його інститутів. Головним чинником такого суспільства він вважає формування громадянського контролю за владою та систему моральних і правових норм, встановлених на підставі консенсусу в реальній комунікації. Процедурна модель консенсусу і порозуміння влади та громадськості отримує у Ю. Габермаса назву «деліберативної політики» і вважається ядром демократичного процесу [11]. Важливе значення у небезпечних конфліктних ситуаціях,

за Ю. Габермасом, має компроміс конкуруючих інтересів та ціннісних орієнтацій. Відкритий громадянський дискурс має бути основою для прийняття політичних рішень і формування відповідних стратегій, зокрема у сфері безпеки [7, с. 377].

Концепт «життєвого світу», як безпосередньої сфери первинних даностей існування людини, вперше розроблений Е. Гуссерлем у праці «Криза європейських наук» [12, с. 105–193], розвивається Ю. Габермасом з метою поглиблення розуміння і значущості комунікативної дії [10, с. 309, 310]. Необхідність застосування концепту «життєвого світу», зумовлено потребою забезпечення відповідності цільових та ціннісних настанов безпечових інституцій універсальним, позачасовим життєвим сенсам як регулятивному імперативу рефлексії та мотивації людської комунікативної діяльності в інтересах екзистенційної безпеки. Вимоги, щодо застосування концепту «життєвого світу» було ретельно обґрунтовано Ю. Габермасом як підґрунтя сучасної комунікативної практики, спрямованої на підтримання суспільного ладу. Відтворення життєвого світу відбувається внаслідок функціонування мережі комунікативних дій, які утворюють медіум [10, с. 316].

Розглядаючи комунікативну дію як основу життєвого світу, Ю. Габермас обґрунтовує раціональні та аксіологічні підстави претендування на істину в комунікації. На його думку, речення, в якому щось висловлюється, розуміють, коли відповідає значенню. Саме значення становлять об'єднану точку інтерсуб'єктивного визнання висловлювання усіма учасниками [10, с. 302–303], утворюючи раціональні підстави претендувати на істину. Але, поряд з раціональними підставами, зберігається аксіологічна складова претендування на істину як умова вимог значущості висловлювання. Саме значущість, на думку автора, вказує на цінність та іманентно містить актуальність, потребу і необхідність, вагомість і важливість, зумовлюючи тим самим інтенціональність мовлення, завдяки якому мовець досягає порозуміння щодо чогось зі слухачем. Завдяки своїм мовленнєвим актам учасники інтеракцій здійснюють координаційні дії, чим утворюють міжособові зв'язки. Загалом мовленнєві акти слугують координації діяльності тим, що уможливають раціонально мотивоване порозуміння між багатьма діючими особами [10, с. 317]. Отже, саме комунікативна дія, на переконання Ю. Габермаса, утворює підґрунтя існування життєвого світу.

Життєвий світ як символічно структурований зв'язок смислів, що пронизує різноманітні форми й функції, на думку мислителя, складається з трьох, пов'язаних один з одним, рівнозначних компонентів. Компоненти життєвого світу, а саме: культура (культурні взірці), суспільство (легітимні лади) й структури особисто-

сті, автор тлумачить як усталення, здійснюваних завдяки комунікативній дії, процесів взаєморозуміння, координації діяльності і усупільнення та становить рівень перевіреного комунікативною практикою знання [10, с. 317–320]. Відзначаючи значимість складових життєвого світу, у контексті збереження існування людства, філософ зауважує, що компоненти життєвого світу, що зумовлюють неперервність значущого знання, стабілізацію групової спільності й ідентифікацію дійових осіб, є його ж результатом, і вони ж його зберігають. Узагальнюючи міркування, Ю. Габермас, зазначає, що виражене поняття життєвого світу дає відповідь на класичне питання, як уможливується соціальний лад, завдяки «сплетінню» компонентів життєвого світу [10 с. 318, 321].

Етична відповідальність, яка розглядається Апелем як провідний принцип колективного морального розуму та ідея етичної відповідальності в комунікативному дискурсі Ю. Габермаса, резонують з принципами етичної відповідальності, проголошеними Гансом Йонасом. У пошуках етики для технологічної цивілізації». Етична теорія відповідальності Г. Йонаса є плідною з точки зору можливостей впливу на ціннісні комунікативні важелі досягнення порозуміння і соціального ладу в суспільстві ризику. Її значущість полягає у онтологічному обґрунтуванні відповідальності з позицій необхідності збереження буття як умови майбутнього [13, с. 26]. Спираючись на ідею І. Канта, Г. Йонас формулює новий імператив: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на землі». Цей імператив, на думку Г. Йонаса, свідчить про те, що ми хоча й можемо ризикувати нашим власним життям, проте не маємо права ризикувати життям людства [13, с. 27–28]. Небезпека, яка загрожує усім устроєм з боку безладдя, робить необхідною постійну мудрість урядовця. Тому прозорливість політика полягає в мудрості і в тому, якою мірою він присвячує її сьогоденню, вважає мислитель [13, с. 33].

«Першим обов'язком» етики майбутнього, на думку Г. Йонаса, є створення уявлення про далекосяжні наслідки діяльності для прийдешніх поколінь. Як обов'язок людини, автор висуває вимогу обачливості: передбачати величезну небезпеку, запобігти апокаліптичній перспективі задля того, щоб уникнути есхатологічного сценарію розвитку подій» [13, с. 55–56]. На переконання Г. Йонаса, безумовним обов'язком людства є збереження свого існування. Цей принцип має забороняти право на певні «експерименти», до яких здатна сучасна технологія. Принцип обов'язку щодо майбутнього, розкривається через обґрунтування обов'язку щодо прийдешніх поколінь на підставі імперативу: «людство має існувати» [13, с. 67–73].

Обґрунтування етики відповідальності, принципи та норми якої стали б моральними орієнтирами людської діяльності, забезпечували б узгоджену взаємодію людини, суспільства та природи, постає найсуттєвішим завданням на шляху розв'язання глобальних проблем [1, с. 219; 2, с. 392–393]. На наш погляд, відповідність цільових та ціннісних установок інституціалізованих систем безпеки, універсальним та позачасовим життєвим сенсам, являє собою іманентну умову збереження людського існування та регулятивний імператив рефлексії людської діяльності. Але з погляду на можливості використання етичних імперативів комунікативної філософії в інтересах безпеки людського існування, виникає запитання – якими можуть бути дії, що мають втілюватись у політичну практику в ситуації екзистенційної загрози?

Прикладом спроби розв'язання таких ситуацій може бути розгортання дискурсу навколо проблеми застосування штучного інтелекту (ШІ). Стурбованість світової спільноти неосязними можливостями штучного інтелекту, які, за висновками експертів, можуть спровокувати екзистенційну загрозу внаслідок отримання контролю над людством, викликало обговорення і ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Резолюції (березень 2024), щодо регулювання діяльності в сфері застосування ШІ, з метою обмежити ризики застосування, завдяки впровадженню етичних норм, правових та технічних засобів контролю [14]. Також, Європейським парламентом було схвалено Закон про штучний інтелект (березень 2024), що встановлює зобов'язання щодо ШІ на основі його потенційних ризиків і рівня впливу [15]. У липні цього ж року було ухвалено оновлену Стратегію НАТО щодо ШІ, у якій просування та імплементація принципів відповідального використання ШІ, визнано одним з пріоритетів альянсу. Такими принципами наголошено законність; відповідальність і підзвітність, зрозумілість і простежуваність, надійність, керованість і пом'якшення упередженості [16]. Як бачимо, прийняття відповідальних рішень, що мають обмежити ризики застосування ШІ, завдяки впровадженню етичних норм, правових та технічних засобів контролю за ШІ у певній мірі надають підстави для оптимістичної відповіді на запитання про можливі відповідальні дії в ситуації екзистенційної загрози.

Висновки. Узагальнюючи, потрібно відзначити, що розв'язання небезпечних для соціуму проблем, вирішується представниками комунікативної філософії їх перенесенням у етичну комунікативну площину на підставі понятійного апарату теорії комунікативної парадигми. Теоретичне підґрунтя комунікативної парадигми утворює концепція універсального громадянського дис-

курсу як процедура критичної перевірки ціннісних підвалин суспільства. Практичний дискурс розглядається як один з методів гармонізації соціальних відносин в інтересах безпеки, легітимзації соціокультурних регулятивних засад суспільства, що функціонує на загальній, демократичній та відповідальній основі.

Подальші дослідження проблематики комунікативної філософії в контексті збереження людського існування дозволять поглибити знання про комунікативні передумови та етичні засади утворення соціокультурного простору європейської безпеки.

Література

1. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Київ : Лібра, 1999. 488 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/190029/>
2. Єрмоленко А. М. Дискурс. Комунікація. Моральність: монографія.,. Київ : Наукова Думка, 2021. 438 с.
3. Ананьїн В. О., Горлинський В. В. Розвиток ідеї екзистенційної безпеки у філософії постмодерну. *Мультиверсум Філософський альманах*. Вип. 1(175). Том 1. Київ, 2022. С. 35–51. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2022.1.1.3>.
4. Апелъ К-О. Ситуація людини як етична проблема / пер. з нім. Єрмоленко А. М.. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 231–254.
5. Апелъ К-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці / пер. з нім. А. М. Єрмоленко. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 413–454.
6. Апелъ К-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / пер. з нім. А. М. Єрмоленко. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 395–412.
7. Єрмоленко А. М. *Соціальна етика та екологія. Гідність людини — шанування природи: монографія*. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
8. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / пер. з нім. А. М. Єрмоленко. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 2003. 248 с.
9. Габермас Ю. Єдність розуму в розмаїтті його головів / пер. з нім. А. М. Єрмоленко. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 255–286.
10. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / пер. з нім. А. М. Єрмоленко. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 287–324.
11. Habermas J. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurs theorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / Jürgen Habermas. Frankfurt an Main. 1992. 358 p. URL: <https://archive.org/details/faktizitatundgel0000habe>
12. Husserl E. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. *Husserliana: Edmund Husserl Gesammelte Werke 6*. Hrsg. von Walter Biemel (Germ.). Nachdruck der 2. verb. Auflage. 1976. 584 S. HB. ISBN 90-247-0221-6. URL: http://philotextes.info/spip/IMG/pdf/husserl_krisis.pdf.

13. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації* / пер. з нім. А. Єрмоленка, В. Єрмоленка]. Київ : Лібра, 2001. 400 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yonas_Hans/Pryntsyp_vidpovidalnosti_U_poshukakh_etyky_dlia_tekhnolohichnoi_tsyvilizatsii.pdf

14. United Nations (2024, March 21). General Assembly adopts landmark resolution on artificial intelligence. *UN News. Global perspective, Human stories*. URL: <https://news.un.org/en/story/2024/03/1147831>

15. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law / News / European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law>

16. NATO (2024, Jul. 10), Summary of NATO's revised Artificial Intelligence (AI) strategy. *Newsroom / Official texts*. [Online]. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_227237.htm

Анотація

Ананій В. О., Горлинський В. В. Феномен збереження життєвого світу у вимірах комунікативної філософії. – Стаття.

Осмилення екзистенційних проблем людства, стурбованість негативними антропологічними наслідками неконтрольованого застосування новітніх технологій, загроза розв'язання світової війни із застосуванням ядерної зброї, заклали гносеологічні передумови пошуку адекватних механізмів попередження ризиків і подолання екзистенційних загроз. Звернення до ідей комунікативної практичної філософії зумовлено можливостями її інструментарію, розробленого в інтересах подолання кризових проблем сучасного світу. На основі теоретичного аналізу ідей комунікативної практичної філософії, обґрунтованих К.-О. Апелем, Ю. Габермасом, В. Гьосле, Г. Йонасом та їх послідовниками, з'ясовано зміст концепту «життєвого світу» як теоретичного підґрунтя трансцендентальної комунікації та умови досягнення взаєморозуміння в інтересах збереження людського існування. Обґрунтовано значущість концепту «життєвого світу» як символічно структурованого зв'язку ціннісних смислів, підґрунтя трансцендентальної комунікації, передумови досягнення взаєморозуміння в інтересах збереження буття. З'ясовано практичну значущість регулятивних етичних принципів теорії відповідальності, спрямованих на збереження буття, як умови майбутнього, на підставі впливу ціннісних комунікативних важелів для досягнення порозуміння і соціального ладу в суспільстві ризику. Зроблено висновок, що відповідність цільових та ціннісних установок інституціалізованих систем безпеки, універсальним принципам людської комунікації, слугує регулятивним імперативом рефлексії

та мотивації людської діяльності та комунікативною передумовою збереження людського існування. Актуальність звернення української філософської думки до аналізу ціннісних і раціональних засад збереження людського існування, розроблених представниками комунікативної практичної філософії, посилюється загрозами та небезпеками, які зумовлені сучасним станом світу.

Ключові слова: аргументований дискурс, екзистенційна безпека, екзистенційна загроза, етична відповідальність, життєвий світ, людське існування.

Summary

Ananin V. O., Horlynskyi V. V. The phenomenon of preservation of the life world in dimensions communicative philosophy. – Article.

Understanding the existential problems of humanity, concern about the negative anthropological consequences of the uncontrolled use of the latest technologies laid the epistemological prerequisites for the search for adequate mechanisms for preventing risks and overcoming existential threats. Based on the theoretical analysis of the ideas of communicative practical philosophy, substantiated by K.-O. Apel, Y. Habermas, V. Goesle, G. Jonas and their followers clarified the meaning of the concept of “life world” as the theoretical basis of transcendental communication. The importance of the concept of the “life world” as a symbolically structured connection of value meanings, the basis of transcendental communication, and the prerequisites for achieving mutual understanding in the interests of the preservation of existence is substantiated. The significance of the moral strategy in transcendental communication as a requirement for the continuation of the evolution of humanity and the existential condition of being was noted. The practical significance of the regulative ethical principles of the theory of responsibility, aimed at preserving existence as a condition for the future, based on the influence of valuable communicative levers to achieve understanding and social order in a risk society, has been clarified. It was concluded that the conformity of the target and value attitudes of institutionalized security systems to the universal principles of human communication serves as a regulatory imperative for reflection and motivation of human activity and a communicative prerequisite for the preservation of human existence. The urgency of turning Ukrainian philosophical thought to the analysis of valuable and rational principles of preserving human existence, developed by representatives of communicative practical philosophy, is enhanced by the threats and dangers caused by the current state of the world.

Key words: reasoned discourse, existential security, existential threat, ethical responsibility, life world, human existence.

УДК 1:16(161)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.2>**Т. Е. Бауліна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8358-5582>

кандидат філософських наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. Ю. КрикунORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2531-0414>

кандидат філософських наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДУМСКРОЛІНГ ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО МЕДІАПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Життя сучасної людини сповнене взаємодій, ми не можемо жити ізольовано, якщо перебуваємо тут і зараз у цьому надзвичайно швидкому темпі соціального життя. Наявність смартфона, інтернету й доступу до соціальних мереж стимулює збільшення контактів та значне зростання обсягів інформації, яка потребує сприйняття та опрацювання. Більше того, коли світ огортають кризи, війни, катастрофи, а місце стабільності в житті займає невизначеність, людина змушена опрацювати ще більші обсяги інформації задля пошуку відповідей на хвилюючі запитання. Але, в таких умовах, в інформаційному просторі суттєво переважає негативна, тривожна інформація, яка спричиняє зростання хвилювань та посилює психологічний дискомфорт. Людині стає доволі важко переключитись на щось позитивне і відмежуватись від того, що пригнічує. Подібну поведінку людини сучасні дослідники розкривають за допомогою поняття «думскролінг».

Метою дослідження є визначення сутності думскролінгу як явища сучасного медіапростору. Для досягнення мети слід вирішити низку завдань:

- з'ясувати походження та історію становлення терміна «думскролінг»;
- виявити підґрунтя та основні характеристики думскролінгу як явища;
- розглянути ефективність думскролінгу як засобу впливу;
- дослідити можливості протидії думскролінгу.

Огляд літератури. Зважаючи на нещодавню появу терміна «думскролінг», увага до нього в українському інформаційному просторі спостерігається передусім серед представників медіа, а серед ґрунтовних досліджень явища думскролінгу варто зазначити розвідку Валентина Бугрима.

Значно більше уваги явищу думскролінгу та з ним пов'язаній небезпеці приділяли закордонні дослідники, серед яких варто звернути увагу на розвідки таких авторів, як Güme S., Anand N.,

Sharma M.K., Grossekemper L., Gerges M., Nau M., Watercutter A. та інші.

Методологія. Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності, неупередженості та системності. Під час проведення дослідження були використані загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання соціально-політичних явищ, зокрема загальні методи аналізу, синтезу, компаративний метод.

Виклад основного матеріалу. Появу терміна «думскролінг» в інформаційному просторі зафіксовано в 2018 році [3], а активне його поширення пов'язують з 2020 роком:

а) поява в статті Barabak M. Z. «“Quarantini”. “Doomscrolling”. Here’s how the coronavirus is changing the way we talk» [7];

б) відповідне слово разом з низкою інших («Ковід-19», «локдаун» тощо), було визнано найпопулярнішими словами року [10].

Помилковим буде висновок, що явище думскролінгу виникло саме на початку XXI століття. Ще в 70-тих роках XX століття дослідником комунікації Джорджем Гербнером (George Gerbner) був запропонований термін «Синдром злого світу» («Mean World Syndrome»). Сутність синдрому полягає в набутті людиною підозрілого ставлення до навколишнього життя внаслідок впливу негативного інформаційного контенту (злочини, руйнування, скандали, трагедії тощо). Перенасичений таким негативом інформаційний простір створює у людини враження про те, що життя складається передусім із таких подій, а тому світ починає сприйматись як небезпечно, погане середовище [9].

Поняття «думскролінг» (з англ. «doomscrolling»: doom — «загибель, лиха доля, приреченість» і scrolling — «прокрутка») укладці Оксфордського словника пропонують тлумачити як «дії по постійному гортанню (скролінгу – переміщення вниз по тексту на екрані) і читанню депресивних новин на сайті новин або в соціальних мережах, особливо на телефоні» [8].

На нашу думку, думскролінг можна розглянути як потяг, прагнення людини до поглинання великої кількості негативних новин, незважаючи на їхній деструктивний вплив (деморалізація, пригнічення тощо). Подібне тривале споживання великих обсягів негативної інформації викликає у людини емоційний стан занепокоєння. За таких умов джерело отримання інформації (смартфон, телевізор тощо) не має принципового значення. У будь-якому разі людина стає вразливою для зовнішнього впливу, оскільки вона втрачає контроль над власним життям, здатність об'єктивно сприймати дійсність, відбувається атрофія навички критичного мислення. Думскролінг як явище набуває поширення за умов специфіки сучасного медіапростору і є однією із суттєвих загроз.

Проте чому у людини виникає таке прагнення пошуку саме негативної інформації? Наскільки легко потрапити до тенетів такої залежності? Для відповіді на зазначені питання і для кращого розуміння природи думскролінгу пропонуємо звернути увагу на дослідження в галузі психології, які спрямовані на вивчення емоційного світу людини.

Оскільки думскролінг передбачає залучення емоцій людини, варто звернутись до концепції триєдиного мозку Пола Мак-Ліна (Paul D. MacLean), який обґрунтовує ідею еволюції мозку людини і доречності виокремлення трьох рівнів такого розвитку:

1) рептильний мозок – забезпечує виживання живих істот (інстинкти та задоволення основних потреб);

2) емоційний мозок (лімбічна система) – відповідає за емоції (притаманно ссавцям), які також були необхідні для виживання, оскільки, наприклад, дитина потребує піклування дорослих, щоб не загинути або група ссавців змушена піклуватись і захищати один одного для спільного виживання;

3) раціональний мозок (неокортекс) – найновіший, зовнішній відділ головного мозку, що являє собою вершину еволюції мозку, відповідає за раціональність, вищі когнітивні функції (мова, рішення завдань тощо), а також здійснює керування аналітичним і математичним мисленням [4].

У контексті дослідження явища думскролінгу, а саме впливу емоцій на свідомість людини, доречно звернути увагу на такі елементи концепції Пола Мак-Ліна:

– саме на емоційний мозок припадають обов'язки по встановленню соціальних зв'язків, керуванню емоціями та пам'яттю людини;

– потужність впливу зазначених структур на свідомість людини суттєво відрізняється, оскільки більш глибокі емоційний і особливо рептильний рівні мозку переважають неокортекс.

Поряд із цим, концепція Мак-Ліна жодним чином не пояснює важливість і впливовість саме

негативних емоцій на свідомість людини. Відповідь на це питання можна знайти у концепції «негативної упередженості» Роя Баумайстера (Roy F. Baumeister). Мається на увазі притаманність мисленню людини когнітивного викривлення (упередження), коли ми надаємо більшого значення негативним подіям, ніж позитивним у нашому житті. В дослідницькому середовищі зазначений термін ще не завершив процес свого становлення, а тому можна знайти низку варіантів для позначення впливу негативу: негативна упередженість, домінування негативу, ефект негативності.

Причини орієнтованості свідомості людини саме на негатив, на думку Баумайстера, треба шукати в природі людини, в процесі її еволюції як живої істоти: «Еволюція залишила нас вразливими до поганого, що керує примітивною частиною мозку всіх тварин, але також оснастила складніші ділянки людського мозку природними когнітивними інструментами, щоб протистояти поганому й використовувати його конструктивно» [2, с. 8].

Будучи прихильниками теорії еволюції, Баумайстер та Тірні вважають, що у процесі еволюції наш розум досить вправно навчився захищати свого власника. Проте, щоб еволюціонувати до такого рівня потрібно було пройти довгий процес. Так, додавались нові конструкції, які накладались на вже відомі, що дозволило створити системи боротьби з новими небезпеками. Дослідники виділяють три основні системи попередження про загрози:

1) система базальних гангліїв (у рептилій) – виявляють стандартні види загроз;

2) лімбічна система (містить мигдалину) – викликає емоції при виникненні загроз і небезпек;

3) неокортекс (містить префронтальну кору) – свідоме мислення, логічні розмірковування [2, с. 70–71].

Ці системи активуються за необхідності, відповідно до тих ситуацій, які виникають у процесі життєдіяльності людини. У цьому аспекті погляди Баумайстера та Тірні узгоджуються з концепцією Мак-Ліна: негативне упередження обумовлене значним впливом на людину, глибокі рівні її мозку, і саме найновіший рівень (неокортекс), який відповідає за когнітивні функції, критичне мислення, має компенсувати такий вплив, зробити його контрольованим.

Дослідження щодо негативної упередженості розпочались не так давно, але вже наявна низка цікавих розвідок із цього приводу. Одночасно декілька авторів займались дослідженням впливу негативу хоча й із різними підходами.

Так, можна звернути увагу на дослідження Тоні ван дер Меєра та Майкла Хамелерса (Toni

G.L.A. van der Meer & Michael Hameleers), де експериментальним методом було досліджено вплив негативної упередженості. Учасникам запропонували прочитати дві статті новин. Вибрати можна було серед заголовків негативних та епізодичних, таких як: «чоловік отримав серйозні поранення після жорстокої атаки м'ячем для боулінгу» або позитивних і тематичних, наприклад: «рівень злочинності в найбільших містах США продовжує падати». Після того як учасник прочитав першу статтю, він повертався на початкову сторінку, де міг обрати наступну статтю для прочитання. Як показали висновки експерименту, учасники, які першою статтею обирали більш негативну новину, наступною статтею обирали також негативно налаштовану тематику для подальшого прочитання. В результаті дослідники приходять до висновків, які підтверджують упереджену модель відбору негативу на прикладі новин щодо кримінальних подій: «чим більш песимістичними є переконання людини щодо злочинності, тим більшою є ймовірність, що вона буде обирати негативні та епізодичні новини, а не позитивні та тематичні» [6, р. 479].

Тобто, можна прийти до висновку, що ключовим фактором під час обрання новин кожною окремою людиною з тією чи іншою тематикою є індивідуальна відповідальність кожного. Але, еволюційно склалося, що ми більше схильні реагувати на негатив через ймовірність небезпеки, тому ми часто обираємо саме новини негативного характеру.

Поряд із цим, не варто забувати про додатковий вплив ЗМІ, які також схильні зображати у своїх новинах упереджену реальність, орієнтуючи нас передусім на надмірний негатив заради привертання чим більшої уваги, зростання кількості переглядів, а тому і прибутків. Окреслену ситуацію ускладнює вплив на свідомість людини ще одного вагомого фактору: поряд із негативною упередженістю людина зазнає впливу упередженості підтвердження, яке характеризується прагненням до пошуку нової інформації, яка буде підтверджувати вже пануючі в свідомості людини погляди та переконання: «Ті, хто вже має більш песимістичний або негативний погляд на суспільство, можуть підтвердити цей світогляд, вибравши відносно більше новин про негативні події» [6, р. 474].

Також заслуговує на увагу низка експериментів від Марка Трасслера та Стюарта Сорока (Trussler M., Soroka S.), які поставили собі за мету зрозуміти, чому глядачі новин обирають під час перегляду ті чи інші інформаційні повідомлення в умовах широкого спектру пропозицій. Підставою їхнього зацікавлення стала перевага саме негативно забарвленого контенту в інформаційному середовищі.

Окрім визнання впливовості вже зазначених упереджень при обранні людиною інформаційного контенту, Трасслер і Сорока акцентують увагу на важливості внеску і, як наслідок, відповідальності цинічної редакційної політики ЗМІ. В прагненні зрозуміти природу проблеми, дослідники звертаються до цікавого дослідження громадської думки в США щодо функцій ЗМІ в політичному житті країни. Опитування проводилось 16 разів у період з 1985 по 2011 роки і учасникам пропонували обрати один із двох варіантів функцій ЗМІ в житті суспільства, а саме:

1) критика ЗМІ в бік політиків лише заважає останнім ефективно працювати (рівень підтримки зростав від 17% у 1985 році до 25% у 2011);

2) критика ЗМІ в бік політиків є для останніх дороговказом і має утримувати їх від небажаних для суспільства дій (рівень підтримки зменшався від 67% у 1985 році, до 58% у 2011).

На підставі отриманих результатів, дослідники приходять до висновку, що незважаючи на певну втрату позицій, суспільство надає ЗМІ передусім функціонал сторожового пса («watchdog»), що сприяє їхній орієнтації саме на негативний контент. Цікавим є той факт, що дослідники закликають не надто довіряти результатам навіть гарно підготовлених і проведених соціологічних опитувань, оскільки люди не завжди кажуть свідомо або несвідомо щиро. Тому пропонують шукати відповіді глибше, в закономірностях поведінки людини. А серед цих закономірностей варто звернути увагу на недооцінку багатьма людьми власного впливу на політичну ситуацію, що призводить до прагнення обирати прості рішення і до небажання витрачати зайву енергію на аналіз інформації, що призводить до пошуків і навішування ярликів («shortcuts»). А тому, у власному дослідженні, автори прагнуть спиратись не на слова респондентів, а на їхні дії під час обрання інформації для споживання і це дозволяє їм прийти до висновку, що негативний характер контенту обумовлений балансом між попитом аудиторії та пропозиції ЗМІ. Також вагомим фактором виступають інтереси відповідних учасників, наприклад, увага до політичних процесів та подій [6, р. 364–365].

Розглядаючи думскролінг у контексті функціонування негативної упередженості, варто зрозуміти, що таке упередженість і як це працює. Для відповіді на це питання можна звернутись до концепції Деніела Канемана (Daniel Kahneman), який досліджував процес мислення людини, вплив та значення упереджень, властивості інтуїтивного та усвідомленого мислення. Аналізуючи процес прийняття людиною рішень, Канеман пропонує опис таких «дійових осіб», що живуть у нашій голові, як Система 1 і Система 2, які є відповідниками швидкого та повільного мислення відповідно.

Цікавими й корисними для нашого дослідження є згадки про такі поняття як «евристика доступності» та «інтуїція фахівця», що будуть належати до Системи 1. Евристика доступності – це «феномен, коли, відшукуючи щось у пам'яті, людина спирається на легкість згадування певних явищ» [1, с. 11]. Проте такий вид мислення може спричиняти систематичні помилки, створення упереджень. Наприклад, громадяни, які споживають певний вид інформації, яку їм пропонують у медіапросторі, звертають увагу на неї більше, ніж, наприклад, на наукові відкриття або інформацію щодо інших країн та їхніх культур, яку самостійно треба шукати та аналізувати. Отже, якщо ЗМІ засипають людей більше негативною інформацією, то це суттєво сприяє поширенню думскролінгу як явища. Людина починає далі шукати подібну інформацію, яка є легкою для неї у споживанні та пригадуванні. Це такий собі маніпулятивний прийом впливу, коли потрібно тримати громадян у страху й відчаї. У результаті, люди зі слабо розвинутою навичкою критичного мислення потрапляють до тенетів думскролінгу.

Якщо говорити про «інтуїцію фахівця», то тут справа стосується вже «ефекту тривалої практики» [1, с. 15], а не евристики доступності. Мова йде про години тренувань у будь-якій сфері, чи то лікарська практика, чи то викладацька компетентність, чи то спорт. Таким чином, і тут мова йде про Систему 1 (швидке/інтуїтивне мислення), коли фахівець оцінює ситуацію і приймає рішення швидко, не розмірковуючи довго, так би мовити на автоматі. Тому слід зауважити, якщо поставити собі за мету вдосконалювати навик відмови від пошуку негативної інформації (думскролінг), розширювати свою здатність до більшої вибірки джерел надходження інформації, то можна натренувати себе на критичне осмислення й сприйняття навколишнього світу й конкретних ситуацій.

Отже, не викликає сумнівів, що явище думскролінгу несе в собі деструктивний вплив на свідомість людини, підштовхує її до занурення в темряву негативу, викликає психологічний дискомфорт, послаблює навичку критичного мислення, об'єктивного аналізу інформації та сприйняття дійсності. Підступність думскролінгу обумовлена використанням слабкостей людини: впливовості емоційного мозку (Мак-Лін, Тірні, Баумайстер), швидкості та енергозбереженню роботи Системи 1 (Канеман). Розвиватись як особистості, усвідомлювати реальність значно важче, ніж розслабитись і пливати за течією. Події останніх років, а саме пандемія Ковід-19, російсько-українська війна та низка інших військових конфліктів, створюють постійний негативний інформаційний фон для людей як в Україні, так і по всьому світу. Особливо потужна атака на укра-

їнців розпочалась 24 лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення російських військ, коли кожен з українців був затагнутий до вихору суцільного негативу. Жахливі події реальності підсилювались впливом фейкової інформації, що стало викликом для стійкості та критичного мислення більшості людей, породжуючи тривожність й невизначеність.

Статистика підтверджує, що увага українців сконцентрована на «тривожному» контенті. За інформацію від Google, топ пошукових запитів за 2022 рік складають: «мапа повітряних тривог», «новини України», «Допомога». Номінацією «Покупка року» в Україні став генератор, а також цікавилися: «купити сіль», «бронезилет», «марка руский корабль», «повербанк» тощо [11].

Топ пошукових запитів за 2023 рік складають: «мапа повітряних тривог», «графік відключення світла», «Пригожин». У категорії «Покупка року» українців більш всього цікавило: «де купити калію йодид», «генератор», «онлайн квитки на Укрзалізницю», «повербанк» тощо [12].

Отже, така тенденція сьогодення, коли українці вимушені шукати речі для виживання, а також «прокручувати» інформацію щодо негативних, проте таких важливих на цей момент, новин, призводить до зловживання негативом і витісненням бодай чогось позитивного. Тому для подолання відповідних загроз сучасні люди потребують дієвих засобів захисту. Аналізуючи наявні поради та засоби протидії думскролінгу, на нашу думку варто звернути увагу на такі:

1) варто розуміти, що випуски новин являють собою концентровані блоки інформації, яким притаманною є логічна помилка «поспішне узагальнення»;

2) корисно розпізнавати та ігнорувати «торговців негативом», як їх називають Тірні та Баумайстер, це різноманітні експерти, політики, журналісти тощо, завдання яких полягає у збудженні емоцій, щоб аудиторія перебувала в тривожному стані [2, с. 211];

3) під час пошуку новин варто звертатись до перевірених джерел та персоналій з гарною репутацією, яку важко здобути і легко втратити;

4) «правило чотирьох»: чотири позитивні моменти перекривають один негативний [2, с. 31]. Тобто, для того щоб компенсувати вплив від однієї негативної новини, необхідно сприйняти 4 позитивні і для цього вже створені проекти позитивного контенту (джойскролінг): наприклад <https://joyscroll.uk>;

5) поряд із цим варто пам'ятати про користь від обмеження часу проведеного в цифровому світі: більше часу фізичній активності, живому спілкуванню з друзями та близькими. Вирішення буденних справ принесе гарантовано більше користі і нам, і близьким, ніж скролінг новин.

Висновки. Таким чином, здійснивши дослідження окресленої нами проблематики можна прийти до таких висновків:

– термін «думскролінг» з’являється і набуває поширення в період з 2018 по 2020 роки. Його зміст, на нашу думку, варто розглядати як внутрішній потяг до сприйняття негативної інформації, залежність від неї;

– підґрунтям думскролінгу можна вважати природні особливості людини, а саме домінацію емоційної компоненти над раціональною та посилену увагу до негативного, як потенційного джерела небезпеки. Негативні новини більше привертають увагу, ніж позитивні, що деструктивно впливає на стан людей, так як поширення дезінформації та різноманітних страхів відбувається у спрощеному режимі, що призводить до тривожності, депресії й інших негараздів;

– думскролінг створює сприятливі умови для здійснення ефективного маніпулятивного впливу на свідомість людини;

– оскільки підґрунтя думскролінгу передбачають залучення емоцій, засоби протидії мають бути спрямовані на активізацію критичного мислення, раціонального сприйняття дійсності.

Література

1. Канеман Д. Мислення швидко і повільно. К.: Наш Формат. 2023. 480 с.
2. Тірні Д., Баумайстер Р. Негативна упередженість. Як її подолати та навчитися керувати своїм життям. К.: Наш Формат. 2024. 272 с.
3. Garcia-Navarro L. Your ‘Doomscrolling’ Breeds Anxiety. Here’s How To Stop The Cycle. 19.07.2020. URL: <https://web.archive.org/web/20200719104432/https://www.npr.org/2020/07/19/892728595/your-doomscrolling-breeds-anxiety-here-s-how-to-stop-the-cycle> (Дата звернення: 8 серпня 2024 р.).
4. Reiner A. The Triune Brain in Evolution. Role in Paleocerebral Functions. Paul D. MacLean. Plenum, New York, 1990, p. 303–305. DOI:10.1126/science.250.4978.303-a
5. Trussler M., Soroka S. Consumer Demand for Cynical and Negative News Frames. The International Journal of Press/Politics, 19, 2014, p. 360–379. <https://doi.org/10.1177/1940161214524832>
6. Van der Meer T., Hameleers, M. I Knew It, the World is Falling Apart! Combatting a Confirmatory Negativity Bias in Audiences’ News Selection Through News Media Literacy Interventions, Digital Journalism, 10:3, 2022, p. 473–492, <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.2019074>
7. Barabak. M. Z. “Quarantini. Doomscrolling. Here’s how the coronavirus is changing the way we talk”. 11.04.2020. URL: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-04-11/coronavirus-covid19-pandemic-changes-how-we-talk> (Дата звернення: 20 вересня 2024 р.).
8. Oxford Learner’s Dictionaries URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/>

doomscrolling?q=doomscrolling (Дата звернення: 20 червня 2024 р.).

9. Kemp S. “It’s a Mean, Mean World: Social Media and Mean World Syndrome”. University Honors Theses, 2023. URL: <https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2581&context=honorsthesis> (Дата звернення: 25 вересня 2024 р.).

10. Public Address Word of the Year 2020: Doomscrolling, 21.12.2020 URL: <https://publicaddress.net/hardnews/public-address-word-of-the-year-2020-doomscrolling/> (Дата звернення: 5 серпня 2024 р.).

11. Google представляє запити, які набули популярності в 2022 році в Україні. Офіційний Блог – Google Україна. URL: <https://ukraine.googleblog.com/2022/12/google-2022.html> (Дата звернення: 8 серпня 2024 р.).

12. Google представляє запити, які набули популярності в 2023 році в Україні. Офіційний Блог – Google Україна. URL: <https://ukraine.googleblog.com/2023/12/google-2023.html> (Дата звернення: 8 серпня 2024 р.).

Анотація

Бауліна Т. Е., Крижун В. Ю. Думскролінг як явище сучасного медіапростору. – Стаття.

Актуальність дослідження проблематики, запропонованої у статті, визначена зростанням негативних наслідків від поширення думскролінгу в сучасності як для людства загалом, так і для українців зокрема. В часи, коли світ огортають кризи, війни, катастрофи, а місце стабільності в житті займає невизначеність, людина змушена опрацьовувати великі обсяги інформації задля пошуку відповідей на хвилюючі запитання. Зловживання негативним інформаційним контентом призводить до погіршення психологічного стану людей і створює умови для ефективного маніпулятивного впливу. Акцентується увага на тому, що хоча й поява і поширення терміна «думскролінг» відбувалась в період з 2018 по 2020 роки, але саме явище має більш давню історію. У статті обґрунтовується, що думскролінг можна розглянути як потяг, прагнення людини до поглинання великої кількості негативних новин, незважаючи на їхній деструктивний вплив (деморалізація, пригнічення тощо). Подібне тривале споживання великих обсягів негативної інформації викликає у людини емоційний стан занепокоєння. За таких умов джерело отримання інформації (смартфон, телевізор, друковані ЗМІ або радіо) не має принципового значення. У будь-якому з окреслених варіантів людина стає вразливою для зовнішнього впливу, оскільки вона втрачає контроль над власним життям, здатність об’єктивно сприймати дійсність, відбувається атрофія навички критичного мислення. Думскролінг як явище набуває поширення за умов специфіки сучасного медіапростору і є однією із суттєвих загроз. Підґрунтям думскролінгу можна вважати природні особливості людини, а саме схильність до домінації емоційної компоненти над раціональною та посилену увагу до негативного, як потенційного джерела небезпеки для виживання людини як живої істоти.

Ключові слова: думскролінг, вплив, негативні упередження, критичне мислення, комунікація.

Summary

Baulina T. E., Krikun V. Yu. Doomscrolling as a phenomenon of modern media space. – Article.

The relevance of the study of the issues proposed in the article is determined by the growing negative consequences of the spread of doomscrolling in modern times for both humanity in general and Ukrainians in particular. In times when the world is surrounded by crises, wars, disasters, and the place of stability in life is taken by uncertainty, a person is forced to process large amounts of information in order to find answers to exciting questions. Abuse of negative information content leads to deterioration of the psychological state of people and creates conditions for effective manipulative influence. Attention is drawn to the fact that although the appearance and spread of the term “doomscrolling” took place in the period from 2018 to 2020, the phenomenon itself has an older history. The article substantiates that doomscrolling can be considered as a craving, a desire of a person to

absorb a large amount of negative news, despite their destructive influence (demoralization, oppression, etc.). Such long-term consumption of large amounts of negative information causes a person to have an emotional state of anxiety. Under such conditions, the source of receiving information (smartphone, TV, print media or radio) is of no fundamental importance. In any of the outlined options, a person becomes vulnerable to external influence, as he loses control over his own life, the ability to objectively perceive reality, and critical thinking skills atrophy. Doomscrolling as a phenomenon is spreading under the specific conditions of the modern media space and is one of the significant threats. The basis of doomscrolling can be considered to be the natural features of a person, namely the tendency to dominate the emotional component over the rational and increased attention to the negative as a potential source of danger for human survival as a living being.

Key words: doomscrolling, influence, negative biases, critical thinking, communication.

УДК 301.1:1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.3>**І. В. Владленова**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6958-7183>доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Н. Б. Годзь**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1324-5766>доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**М. В. Смоляга**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3418-0420>кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

УНІВЕРСАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ ДЛЯ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: ВІД МАРКСИЗМУ, ПРАГМА-ДІАЛЕКТИКИ ДО СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими та практичними завданнями. Соціум, культура, політична сфера мають дуже складну багаторівневу структуру, що потребує складної універсальної методології. У гуманітарних науках існують декілька методів, які дозволяють вивчати складні системи на різних рівнях взаємодії. Ці методи часто поєднують у собі міждисциплінарні підходи та інтеграцію різних теоретичних та емпіричних методів. Сучасні технології дозволяють широко використовувати також системи штучного інтелекту для вирішення багатозначних проблем. Мета статті: аналіз універсальних методів та підходів, які можна використати для дослідження соціальних систем. Розробка та впровадження універсальної методології для вивчення багаторівневих соціальних систем дозволить підвищити точність та надійність аналізу соціальних взаємодій та структур, забезпечуючи глибше розуміння взаємозв'язків між різними рівнями системної ієрархії та розробити подальші стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазвичай для вивчення складних систем використовують загальний науковий метод моделювання [1]. Це дозволяє будувати динамічні моделі, сформульовані стохастично, тобто їхні результати задано довірчими інтервалами (тип інтервальної оцінки). Моделювання включає створення абстрактних моделей реальних проце-

сів та систем для аналізу їхньої взаємодії, також часто використовуються комп'ютерні моделі та симуляції для вивчення соціальних, економічних та культурних явищ. Такі моделі дають приблизний результат, бо неможливо виявити усі взаємозв'язки між багатьма взаємозалежними елементами в такій складній системі як суспільство. Але це дає спрощений результат реальності, що призводить до втрати важливих глибинних аспектів соціальної структури. Щоб позбутися значних недоліків моделювання можна застосувати кейс-аналіз, який дозволяє проводити глибокий та деталізований аналіз конкретних випадків чи подій. Цей метод допомагає зрозуміти складні соціальні та культурні явища через призму конкретних прикладів [2]. Але кейс-аналіз не може працювати без багаторівневого аналізу суспільства. Багаторівневий аналіз розглядає феномени на різних рівнях (наприклад, індивідуальному, груповому, організаційному, національному) та вивчає їхню взаємодію. Цей метод часто використовується в гуманітарних науках, а саме, в соціології, політології та антропології. В поєднанні з вивченням соціальних мереж можна дослідити структуру та динаміку соціальних зв'язків між індивідами, групами чи організаціями. Цей метод допомагає зрозуміти, як інформація, ресурси та вплив поширюються у складних системах соціуму. Як правило, для вивчення складних соціальних систем підключаються різні наукові напрямки, тому можна ствер-

джувати про верховенство інтердисциплінарних підходів, які поєднують методи та теорії з різних дисциплін (наприклад, соціології, антропології, психології, історії та філософії та фізико-математичні науки), що дозволяє проводити комплексне вивчення складних соціальних явищ. Саме такий підхід дозволяє досліджувати складні системи, виявляти закономірності та взаємозв'язки, а також пропонувати обґрунтовані рекомендації для вирішення практичних проблем.

Історично марксизм був універсальною методологією дослідження соціума завдяки кільком ключовим характеристикам та підходам, які він пропонує [3]. Ці особливості роблять марксизм придатним для аналізу різноманітних соціальних, економічних пріоритетів і політичних явищ на різних рівнях взаємодії. Марксистська методологія ґрунтується на матеріалістичній діалектиці, яка розглядає соціальні системи, які постійно та динамічно змінюються. Діалектичний підхід дозволяє аналізувати протиріччя та взаємодії між різними елементами системи, виявляти процеси змін та розвитку. В рамках марксизму історичний матеріалізм розглядає розвиток суспільства через призму матеріальних умов виробництва та економічних відносин. Цей підхід націлено на розуміння того, як економічні структури та відносини впливають на соціальні, політичні та культурні процеси. Дослідження класових відносин та боротьби дозволяє виявити основні протиріччя та конфлікти у суспільстві, які є рушійною силою соціальних змін. З точки зору марксизму економічні відносини є базисом, на якому основиються політичні, юридичні та культурні інститути. Цей підхід дозволяє аналізувати, як економічні зміни впливають на решту аспектів соціальної системи. Марксизм приділяє увагу ролі ідеології та свідомості у формуванні соціальних відносин та поведінки. Дослідження ідеологічних процесів допомагає зрозуміти, як панівні ідеї та цінності підтримують існуючу соціальну структуру та які механізми використовуються для їх відтворення. Марксистська теорія розглядає суспільство у глобальному контексті, що дозволяє аналізувати міжнародні зв'язки та вплив глобальних процесів на локальні соціальні системи. Це особливо актуально за умов глобалізації. Марксизм надає інструменти для аналізу глобального капіталізму, його динаміки та наслідків для різних суспільств та регіонів. Дослідження класових відмінностей та нерівності дозволяє зрозуміти причини та наслідки соціальних конфліктів та напруженості. Таким чином, марксизм, завдяки своїй комплексній та багатогранній методології, може стати універсальним інструментом для вивчення складних соціальних систем, допомагаючи зрозуміти їхню структуру, динаміку та процеси змін. Незважаючи на про-

думаний універсалізм, марксизм має ряд недоліків, а саме: в своєму економічному детермінізмі марксизм не враховує технологічні зміни, культурні, які грають велику роль; застарілість уявлень про класи, що недостатньо для пояснення складних диференційованих соціальних структур сьогодення, в тому числі, актуалізації середнього класу, наявності висококваліфікованих працівників, також в сучасних умовах держава не завжди є інструментом пригнічення якогось класу, часто виступає як самостійний актор. Визиває питання сам універсалізм марксизму, який призводить до догматизму ні нехтуванням особливостей окремих держав. Глобалізація створює нові форми економічних та соціальних відносин, формуються транснаціональні корпорації та глобальні зав'язки між різними політичними устроями, що не вписується в загальні марксистські схеми. Тому марксизм потребує перегляду та адаптації, що частково і відбувається в рамках неомарксистських підходів. В неомарксизмі аналіз робиться на ролі культури та ідеології [4]. Універсальною методологією неомарксизму виступає адаптація діалектики як метода, який дозволяє розглядати протиріччя та вивчати явища у русі та зміні. В більш вузькому застосуванні діалектика виступає як критичний метод, необхідний для комунікації. Приміром, в такому напрямку розвивається прагма-діалектика [5]. Це теоретичний підхід до аналізу та оцінки аргументації, розроблений в межах амстердамської школи прагматичної діалектики. Цей підхід поєднує в собі елементи прагматики, яка вивчає використання мови в контексті комунікації та діалектики, яка стосується обговорення та критики аргументів. Прагма-діалектика розглядає аргументацію як процес діалогу між двома або більше сторонами, де учасники намагаються переконати один одного, взаємодіючи за допомогою раціональних аргументів. Аргументація розглядається як критичний діалог, в якому сторони намагаються вирішити конфлікт думок. Цей діалог має чітко визначені правила та етапи, що включають висунення аргументів, контраргументів, критику та захист позицій. Прагма-діалектика визначає ряд правил для раціонального та конструктивного ведення дискусії, які сприяють уникненню логічних помилок та маніпуляцій, акцентує увагу на реальних комунікативних практиках і прагне забезпечити теоретичну базу для аналізу аргументації в різних контекстах, таких як політика, право, наука, культура, тощо. Загалом, прагма-діалектика є комплексним підходом, який сприяє більш глибокому розумінню та оцінці аргументації через поєднання теоретичних принципів і практичних методів аналізу. Прагма-діалектикою займається група філософів та теоретиків аргументації, насамперед Френс

Х. Ван Емерен та Роб Гроотендорст, які заклали основи цієї теорії [5]. Прагма-діалектика вплинула на розвиток теорії аргументації, надавши інструменти та методології, але її краще поєднувати з дискурсивним аналізом, який вивчає способи використання мови та комунікації у різних контекстах. Цей метод допомагає зрозуміти, як створюються та поширюються смисли, норми та ідеології.

В рамках соціології сформувався системний аналіз, який розглядає об'єкти як системи, що складаються із взаємозалежних частин, цей метод дозволяє вивчати їх структуру, функції та динаміку та дозволяє зрозуміти, як зміни в одній частині системи можуть впливати на інші частини і систему в цілому. Системний аналіз як метод вивчення суспільства широко використовується в різних наукових дисциплінах. Існує безліч авторів, які використовують цей підхід, приміром, Т. Парсонс, який застосовує системний аналіз вивчення суспільства як цілісної системи [6]. Н. Луман розвиває теорію соціальних систем, розглядаючи суспільство як сукупність комунікацій. Він вводить поняття автопоези та самоорганізації, підкреслюючи, що соціальні системи є самовідтворюваними та автономними [7]. І. Валлерстайн застосовує системний аналіз для вивчення розвитку капіталістичної світової економіки. Він розглядає світ як систему, що складається з центру, периферії та напівпериферії та аналізує їх взаємозв'язки та динаміку [8]. Такий підхід називається світ-системним аналізом. І хоча цей метод може бути теоретичним інструментом для розуміння глобальної архітектури світу, є ряд недоліків та обмежень його застосування. Перш за все, економічний детермінізм, який приводить до спрощеного розуміння складних міжнародних відносин, які не завжди базуються на економічній вигоді. Також недоліком є недооцінка ролі індивідів, політичних лідерів, соціальних рухів. Визиває питання стабільності основних структур та загальна світобудова. Джон У. Форрестер є одним із засновників системної динаміки, і він застосовує цей метод для моделювання глобальних соціальних та економічних процесів, розглядаючи сценарії майбутнього розвитку людства з урахуванням ресурсів, населення та екологічних чинників [9]. Дослідження Д. Х. Медоуз сконцентровано на пошуку системної динаміки для моделювання глобального зростання населення, промислового виробництва та використання ресурсів [10]. Це дозволяє проаналізувати можливі сценарії та наслідки для сталого розвитку та те, як складні адаптивні системи (включаючи соціальні) самоорганізуються та розвиваються. Як бачимо, автори демонструють різноманітність

застосування системного аналізу до вивчення суспільства, наголошуючи на важливості цього підходу для розуміння складних та динамічних соціальних систем.

Висновки. В гуманітарних науках при вивченні складних соціальних систем використовують універсальні методи, які дозволяють досліджувати різні аспекти та взаємодії соціальних структур, включаючи фактори, актори, соціальні ролі. Але в силу складності систем неможна досягти високого рівня точності і об'єктивності. Універсальні методи в цілому допомагають краще зрозуміти саму соціальну структуру та динаміку соціальних процесів, яка забезпечує стабільність або зміни. Комплексний підхід дозволяє комбінувати різні методи з метою виявлення найкращої взаємодії та досліджувати різні аспекти соціуму. Універсальні методи можуть стати потужним інструментом дослідження соціальних процесів при комбінації з математичними методами та використанням штучного інтелекту.

Література

1. Caselles A. A Methodology for Modeling and Optimizing Social Systems. *Cybernetics and Systems. An International Journal*. V. 51. 2020. P. 265–314.
2. Rosier G. The case method evaluated in terms of higher education research: A pilot study. *The International Journal of Management Education*. V. 20. Issue 3. 2022. DOI:10.1016/j.ijme.100660.
3. Ritzer G. The Changing Nature of Neo-Marxist Theory: A Metatheoretical Analysis. *Sociological Perspectives*. 34 (3). 1991. P. 359–375.
4. Eemeren Frans H. van, ed. *Advances in pragma-dialectics*. Amsterdam; Newport News, VA : Sic Sat; Vale Press. 2002. 339 p.
5. Eemeren, Frans H. van; Grootendorst, R. *Argumentation, communication, and fallacies: a pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 1992. 252 p.
6. Parsons T. *The Structure and Change of the Social System*. London : Forgotten Books. 2019. 592 p.
7. Luhmann N. *Risk: A Sociological Theory*. Berlin : de Gruyter. 1991. 270 p.
8. Wallerstein I. *World-Systems Analysis: Theory and Methodology*. Durham : Duke University Press. 2004. 128 p.
9. Jay Wright Forrester J. W. *Principles of Systems*. Pegasus Communications. 1968. 392.
10. Meadows D. Eds. *Toward Global Equilibrium: Collected Papers*, Pegasus Communications, 1973. 358 p.
11. Владенова І., Дун, Т. Дослідження марксизму: аналітичні підходи. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 3(54). 2022. doi.org/10.21564/2663-5704.54.265820.
12. Владенова І.В. Соціально-релігійні аспекти марксизму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 46. 2024, P. 14–17. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.3>

Анотація

Владленова І. В., Годзь Н. Б., Смоляга М. В. Універсальна методологія для складних соціальних систем: від марксизму, прагма-діалектики до системного аналізу. – Стаття.

У статті розглядаються універсальні методи, які дозволяють досліджувати складні соціальні системи на різних рівнях взаємодії. Ці методи часто поєднують у собі міждисциплінарні підходи та інтеграцію різних теоретичних та емпіричних методів. Сучасні технології дозволяють широко використовувати також системи штучного інтелекту для вирішення багатозначних проблем. Показано, що моделювання включає створення абстрактних моделей реальних процесів та систем для аналізу їхньої взаємодії, часто використовуються для вивчення соціальних, економічних та культурних явищ. Доведено, що такі моделі дають приблизний результат, бо неможливо виявити усі взаємозв'язки між багатьма взаємозалежними елементами в такій складній системі як суспільство. Проілюстровано, що кейс-аналіз не може працювати без багаторівневого аналізу суспільства. Багаторівневий аналіз розглядає феномени на різних рівнях та часто використовується в гуманітарних науках, а саме, в соціології, політології та антропології, філософії. При дослідженні соціальних процесів корисними є інтердисциплінарні підходи, які поєднують методи та теорії з різних дисциплін (наприклад, соціології, антропології, психології, історії та філософії та фізико-математичні науки), що дозволяє проводити комплексне вивчення складних соціальних явищ. Історично марксизм був універсальною методологією дослідження соціуму завдяки кільком ключовим характеристикам та підходам, які він пропонує, що робить марксизм придатним для аналізу різноманітних соціальних, економічних пріоритетів і політичних явищ на різних рівнях взаємодії. Марксизм має ряд недоліків, а саме: в своєму економічному детермінізмі марксизм не враховує технологічні зміни, культурні, які грають велику роль, застарілість уявлень про класи. Корисно використовувати системний аналіз як метод вивчення суспільства, він може бути теоретичним інструментом для розуміння глобальної архітектури світу, хоча є ряд недоліків та обмежень його застосування. Комплексний підхід дозволяє комбінувати різні методи з метою виявлення найкращої взаємодії та дослідженні різних аспектів соціуму.

Ключові слова: системний аналіз, соціальна структура, глобалізація, марксизм, комплексний аналіз.

Summary

Vladlenova I. V., Godz N. B., Smolyaga M. V. Universal methodology for complex social systems: from Marxism, pragma-dialectics to systemic analysis. – Article.

The article discusses universal methods that allow studying complex social systems at different levels of interaction. These methods often combine interdisciplinary approaches and integrate various theoretical and empirical methods. Modern technologies make it possible to use artificial intelligence systems to solve multifaceted problems widely. It is shown that modelling includes the creation of abstract models of real processes, often used to study social, economic, and cultural phenomena. It has been proven that such models give an approximate result because it is impossible to reveal all the relationships between many interdependent elements in such a complex system as society. It is illustrated that case analysis cannot work without a multi-level analysis of society. The multilevel analysis examines phenomena at different levels and is often used in the humanities, namely, sociology, political science, anthropology, and philosophy. When studying social processes, interdisciplinary approaches that combine methods and theories from different disciplines (for example, sociology, anthropology, psychology, history and philosophy, and physical and mathematical sciences) are useful, which allows for a comprehensive study of complex social phenomena. Historically, Marxism has been a universal methodology for the study of society due to several key characteristics and approaches it offers that make Marxism suitable for the analysis of a variety of social, and economic priorities and political phenomena at different levels of interaction. Despite its well-thought-out universalism, Marxism has several shortcomings, namely: in its economic determinism, Marxism does not consider technological changes, cultural changes, which play a large role, and the obsolescence of ideas about classes. It is useful to use systems analysis as a method of studying society, it can be a theoretical tool for understanding the global architecture of the world, although there are several disadvantages and limitations of its application. A comprehensive approach allows you to combine various methods identify the best interaction and study different aspects of society.

Key words: system analysis, social structure, globalization, Marxism, complex analysis.

УДК 1.316.3:572.028

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.4>**Е. М. Герасимова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0046-8458>

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П. Стогнія
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Актуальність теми дослідження. У період історичних катастроф, кровавих війн, жорстких епідемій загострюються протиріччя між соціологічною й антропологічною парадигмами людського сприйняття дійсності. Однією з головних ознак соціальної спільноти періоду постсучасності стає прогресуючий процес дисгармонії відносин в системі «людина-соціум», де напружений соціальний простір постійної конфронтації між ідеалами духовного життя та пріоритетом матеріального споживання створює умови для появи нових форм прояву соціальної девіталізації індивіда. Така ситуація посилює загострення проблеми соціальної вітальності людини у цифровому світі: зростає суперечливість між особистістю і соціумом; відбувається напластування факторів, які постійно провокують розщеплення особистості; здійснюється перехід багатомірної ідентичності в патологічні форми тощо. Відповідно, комплексне соціально-антропологічне осмислення є тим теоретико-методологічним підґрунтям, який дозволяє знайти концептуальний вихід з латентного стану соціальної девіталізації людини як образу життєздатності. Соціологічне направлення, яке орієнтовано на державницький рівень інтересів, спрямовується на інституціональне вирішення нагальних потреб суспільства, у той час, як антропологічний підхід забезпечує рівень підтримки непохитних принципів людської природи у вигляді права на виживання та реалізацію волі у процесі самодіяльності. Критерієм діяльнісної ефективності інституцій сучасної соціальної держави є їх відповідність індивідуальному благу громадянина, саме така суспільна конструкція волевиявлення більшості забороняє підмінити антропологічну реальність практикою соціальних химер «всезагального блага людства» або «інтереси всього народу». Така структура набуває вже субстанціонального характеру, де основою стає не примхлива позиція державної влади та користь певних груп чиновників, а незмінні принципи буття в світі самостійного дієвого індивіда. Отож актуальну основу постсучасного соціуму складає ринковий механізм господарсько-економічної діяльності та функціонуючий механізм парламентської демократії, які забезпечують пріоритет

принципу безумовної довіри до буденного рівня свідомості звичайного громадянина.

Цивілізований світ, який об'єднаний сьогодні різноманітними міжнародними інституціями, на всіх рівнях захищає базові права людини на свободу слова та волевиявлення, якісне медичне забезпечення, достойну професійну освіту та творчі види діяльності і т. п. Натомість, такий омріяний ідеальний суспільний устрій поступово може перетворюватися у світ всезагальної рівності, а це вже лінійний світ без перервної якості, як пише Оруел, не буває тіні – є тільки все проникнуте світло [4, с. 122]. Згодом діалог з ідеологією рівності набуває вульгарно-гедоністичного характеру, трудова теорія вартості перетворюється на комуністичну зрівнялівку та соціалістичну винагороду за обсяг праці, захоплюючий лівий радикалізм перетворюється на політичний тоталітаризм, а результатом стає практика викорінення свободи творчості у всіх сферах життєдіяльності людини.

Соціально-філософський аналіз біосоціальної унікальності людини визначає концепт антропоцентризму принципом історико-культурної творчості, що забезпечує можливість сформулювати свою картину світу для кожного індивіду, яка детермінована у модусі її особистісної історії життя. Ціннісно-сміслова практика духовного наповнення людиною власного життя в контексті пріоритету свободи, волі та її когнітивної діяльності, безумовно, є пріоритетними філософськими проблемами, але питання полягає в іншому – наскільки вистачить у людини внутрішнього життєвого потенціалу впоратися з глобальними викликами сьогодення? Можемо стверджувати, що доцільною спробою є методико-цільовий пошук збалансування ідеалістичної основи енергії вітальності та її об'єктивно-дієвих можливостей в соціально-антропологічному вимірі, від якого в певному сенсі залежить формування суспільного життя як такого.

Постановка проблеми. Для досягнення центральної мети філософської антропології необхідним є таке поняття про людину, котре зображує її не тільки як багатовимірну цілісність у стані безперервної еволюції, але й як цілісність, яка є відкритою Всесвіту, історії, творчої активності

самої людини, тому соціально-антропологічне осмислення життєвого потенціалу людини постсучасності є безперечно актуальною дослідницькою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині філософської антропології проблематика інтеграції знань в теорію єдиної природи людського буття представлена у творах Ю. Габермаса, А. Гелена, Е. Кассіраера, Х. О. Паппе, Х. Рикмана, Е. Сепіра та багатьох ін. Так, наприклад, з часів М. Шелера у філософській антропології було сформульовано два таких стратегічних завдання: перше – це інтеграція знань про буття людини, де «єдина теорія» природи людського буття розуміється як багатовимірний цілісний; та друга – це зберігання людини як цілісності, що революціонує, проходить кризи самосвідомості та бореться зі своєю незахищеністю у цьому світі. У зазначеному контексті неможливо обминути увагою дослідження таких представників функціоналізму, як Е. Дюркгейм і А. Радкліфф-Браун, вони роблять спробу об'єднати позитивні сторони еволюційного та цивілізаційного підходів. Еволюціоністи, як представники функціонального напрямку вважали, що основою всіх культур світу є загальні універсальні принципи, тому реально можливою є ефективна взаємодія між різними народами. У той же час, вони пропонували вивчати не тільки зміну культурних форм у часі, а культуру кожного суспільства у всіх її внутрішніх взаємозв'язках.

Окрему сторінку соціально-антропологічних досліджень займають положення теорії соціальної вітальності, які в контексті постнекласичного дискурсу присвячені, у першу чергу, прогнозуванню умов майбутнього життя *Homo viable*. Окремо концепт «вітальність» відноситься до когорти соціально-історичних понять та з латинського *vita* означав «відношення до життя», а перші міркування стосовно джерела життєвої енергії та сили людини завдяки розуму належать Сократу. Надалі наслідують та розвивають його бачення Платон, який пропонує їйдоси як ідеї, які утворюють дійсне буття – царство вічних і незмінних сутностей; Аристотель позначає цілеспрямовану енергію, яка перетворює можливість у дійсність; кристалізація ідеї про джерело життєвості людського духу продовжили у школах стоїцизму; а в Середньовічній Європі розуміння «вітальності» повертається в системі розвитку схоластики завдяки працям Т. Аквінського, Р. Декарта, Б. Спінози, а згодом й Вольтера та Ж.-Ж. Руссо. Починаючи з XVIII ст. жорстке протиставлення живого та неживого знаходить своє вираження у відгалуження віталізму в формі танатологічного підходу завдяки ідеям М.Ф. Біша. У XIX ст. в контексті філософії життя ідея вітальності постає в якості категорії європейської соціальної науки та переживає своє піднесення завдяки працям

А. Бергсона, С. Дюрінга, Г. Зіммеля, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін., наприклад, Х. Ортега-і-Гассет вважав, що покоління – це мода на існування в цілому, що залишає на людині виразний відбиток, а образ життя людини значною мірою залежить від того, в яку добу їй випало жити, а головним моментом в житті є саме життя. Початок XX ст., завдяки дослідженням Г. Дрішу, знаменує собою продовження ідеалістичного трактування вітальності в формі «неовіталізму», а серед найбільш відомих прихильників віталістичної ідеї про доцільно діючі в органічному світі «життєві фактори» можна назвати Л. фон Берталанфі, А. Венцля та Ф. Ліпмана.

Соціально-антропологічні принципи креативного існування людини широко представлені й в українській філософській думці. Відтворення своєрідних смислових напластувань практично-діяльнісного світосприйняття, серед яких головним стає проєкт творення власного багатогранного життя у світі, зустрічаємо в роботах Е. Андроса, В. Бичка, Г. Ковадло, В. Табачковського, В. Шинкарука та ін. Окремо необхідно звернути увагу на творчий доробок таких представників української літератури першої половини XX ст. як А. Любченко, В. Підмогильний, М. Хвильовий, який говорить про красу, інтелект та гармонізацію духовних і матеріальних цінностей.

Отже, зауважмо, що після наукового визнання ідей Г. Зіммеля проблема вітальності у філософському дискурсі переміщується на другорядні позиції й повертається в останню чверть XX ст. під назвою «неовіталізму». Неовіталізм переводить розуміння концепції вітальності з площини філософської антропології та онтології до царини соціальної філософії. Серед головних причин такого розширення концептуальної сфери феномену енергії вітальності як основи життєвого потенціалу людини займає усвідомлення науковим співтовариством затребуваності глобальної програми дій щодо виживання людства та збереження соціальності як утворення. Відповідно метою даної публікації є аналіз життєвого потенціалу людини постсучасності на принципах соціально-антропологічного підходу.

Методологія дослідження була визначена гуманітарними сферами соціально-філософського та культурно-антропологічного напрямку, а основними дослідницькими методами нами виділено культурно-історичний, структурно-функціональний, порівняльний та типологічний. Погоджуючись з позицією, що соціально-антропологічне знання займає унікальне положення в системі гуманітарних дисциплін, зверталася увага на такі аналітичні твори зарубіжних та вітчизняних науковців, які започатковують розгляд зазначеного феномену з точки зору співвідношення «традиційного» та «сучасного», загальноплане-

тарної тенденції суспільного поступу та зростання впливу локальних цивілізацій на сучасні трансформаційні зрушення.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження прикладних наук так чи інакше спираються на одномірну модель людини та пов'язані з прагненням втручання і перебудови її буття, але «найбільша небезпека інтерпретувати ідею людини занадто вузько, установлювати її походження неінтенціонально з однієї єдиної «природи», з якоїсь єдиної історично минулої форми або ж вважати її інкарцерованою у будь яку з таких одномірних концепцій» [6, р. 101]. Кожна така інтерпретація людини не є сумісною з тезою про відкритість людського буття Всесвіту та часу активності самої людини – така позиція посилює неоднозначність і суперечливість експериментальних висновків у розумінні людської природи. Визначення людини як істоти, яка виготовляє знаряддя праці та живе в колективі інших людей, передбачає її головною рисою біосоціального характеру існування. Біологічна необхідність проявляється як потреби людського організму, яка спирається на інстинкт життя, але ще К.Г. Юнг на початку ХХ ст. вказує, що той, хто об'являє себе сучасною людиною, не будучи вмілим, є просто обманщиком, так він повертає нас до прадавнього уявлення людини, як про *Homo habilis*. Разом з тим, фізіологічні потреби людини завжди мають обмежений характер, тому, наприклад, проблема голоду або забезпечення людей необхідними засобами існування, як свідчить сучасний досвід багатьох країн, може бути вирішена. Якщо біологічна необхідність існування людини носить вроджений характер і принципово не може бути змінена, то суспільна необхідність освоюється нею протягом всього життя і має свої особливості. Зокрема, суспільна необхідність постає як така світова даність і аспект родового існування людини, долучитися до якої можна за допомогою освоєння форм національної та світової культури завдяки мові, засвоєнню смислів життєво-побутової символіки, різновидам діяльності тощо. Отож активне діяльнісне прагнення людини перебудувати умови свого існування на більш комфортні та безпечні закладає основи теорії соціального віталізму, якій вже не є «надбудовою» над біологічним аспектом родового буття, а стає органічною складовою, що забезпечує необхідну гармонію суспільного колективного життя. У свою чергу, головною помилкою класичної школи антропології, на думку Е. Сепіра, був погляд на первинну людину, як на свого роду попередній тип по відношенню до культурного людства, тому головним орієнтиром стає часова послідовність, а не терміни культури, які розгорталися перед дослідниками, або урахування обставин навколишнього середовища.

Натомість, сучасна антропологічна перспектива має менш формалістичний характер і може використовувати теоретико-методологічні підходи соціальної антропології, в яких представлені змістовні моделі та механізми соціальної поведінки. Метою такої процедури стає знаходження точок дотику між первісно-суспільними та сучасними поліваріантними формами соціальної організації, які продукують вітальну енергію людини як потенціал для подальшого ефективного перетворення соціальної структури її життєдіяльності. Подальший аналіз співвідношення антропоцентричного й соціально вітального підходу до універсального існування людини призводить до конвергентних процесів у соціальній структурі, а також до формування «образу» родинності або кровної родинної солідарності – це така могутня соціальна модель, яка може іноді суперечити здоровому глузду та економічній необхідності, крім того, антропологія може запропонувати соціологічній теорії функціональну еквівалентність різноманітних типів соціальних одиниць [5], – як бачимо, основним принципом зазначеної сфери дослідницької діяльності є прагнення до міждисциплінарного синтезу. Розширюють розуміння такого синтезу представники американської історичної школи, вони доводять, що унікальний характер будь-якої культури формується завдяки сумісному впливу внутрішніх факторів розвитку самої людини та зовнішнього впливу географічно сформованого навколишнього середовища. У свою чергу, У. Ріверс був представником «Кембриджської школи» та дотримувався еволюціоністських позицій. З часом він переходить до ідей дифузійнізму: відкидаючи ідею розвитку як такого, дифузійнізм формує положення про розповсюдження культури чи її окремих елементів з одного або декількох відповідних центрів, причому такі висновки були здобуті в результаті проведення ним польових досліджень [4].

Можемо стверджувати, що центральною ідеєю теорії соціального віталізму є визнання об'єктивної реальності існування родового буття індивіда та зосереджує увагу на необхідності реалізації його потреби у вітальній «енергії-любві», яка об'єднує людей в єдиний соціум. Людина цивілізованого світу категорично не бажає зупинитися або сповзати у життєві умови попередніх історичних часів, але ж водночас вона розуміє, що стати невмирущим і всемогутнім теж ніколи не вдасться. «Ми легко приймаємо дійсність – можливо, тому, що знаємо: нічого дійсного не існує. Я запитав, що він знає з «Одіссеї». Розуміти грецьку мову йому було важко. Я мусив повторити своє запитання.

– Дуже мало, – відказав він. – Менше, аніж будь-який убогий рапсод. Адже минуло тисяча сто років, відколи я її створив» [1, с. 16], – як бачимо, людина створює неймовірно дивні речі

у цьому світі, залишає їх майбутнім поколінням та продовжує свій шлях пізнання далі у Всесвіт. Ба більше, оновлення базових життєвих установок відбувається поза технологічними перегонами та науковими проривами – цей процес зосереджений у глибинах історико-культурного поступу людства, яка актуалізує не часткові завдання, а ціннісні засади свободи, волі, добра. Відповідно, гостро виникає проблема розуміння механізмів продукування та функціонування життєвої енергії людини, як «ключика» до вічного двигуна цивілізаційного розвитку, яка довгий час має ідеалістичний характер сприйняття. Г. Дріш у своїх працях продовжує таке ідеалістичне трактування вітальності в формі «неовіталізму», стверджуючи, що живим організмам притаманна «цілісна причинність», тоді як неживим тілам – «причинність елементів». Однак, маємо завжди пам'ятати той факт, що людина немає свободи у феноменальному світі, так як вона постійно знаходиться під тиском обов'язку та суспільних заборон, а тому як істота колективна вона підкоряється соціально визнаним поведінковим установкам, а як істота натуралістична – законам природи. Тільки розум і уява реалізують безпідставне бажання рухатися за творчим покликом – законом необмеженого конструювання форм свого життєустрою. Ідейна творча людина прагне вибудовувати свої правила, норми, способи існування, сподобляючись «незалежним богам». Плоть народжує іншу плоть з необхідністю, а дух може надихати тільки будучи вільним, тому сенс існування людини у світі не просто бути біосоціальним індивідом, а ставати вільною особистістю. Біологічне життя людини у космічному просторі проходить миттєво, а історія природи нескінченна, але з часової протяжності життя неможливо визначити міру її осмисленості. Межею свободи дієвості людини у світі завжди є культура, яка дозволяє встановлювати і формувати «ціну» цивілізаційного поступу відповідно до фундаментального розуміння людського ества, на думку Ч. Тейлора: «ми дуже нервуємо й з великою недовірою ставимося до словосполучення «природа людини». Для нас це словосполучення – застережливий сполох. Ми побоюємося, що довірившись цьому словосполученню, можемо встановити деякий скам'янілий спосіб, котрий перетворившись на кліше, виявиться перепоною на шляху вільного розвитку форм життя, яке змінюється в історії. Отже, ми за власною провиною можемо виявитися бранцями деякого підступного етно-антропо-центризму» [7, р. XII–IX].

Переживання будь-якої особистості неминуче пов'язані з ціннісним аспектом життя, а для індивіда найбільш характерними є вітально-інстинктивні фактори життєдіяльності. Класичним прикладом таких міркувань є ідеї М. Шелера, якій до числа вітальних потягів індивіда відносив голод,

сексуальний потяг та інстинкт влади. Однак, кожний феномен активного людського життя представлений як єдність вітальних і духовних начал, бо кожний індивід виступає репрезентантом суспільної колективності. Результатом стає поведінкова схожість людини на всіх інших представників спільноти, причому деперсоніфікація може бути настільки потужною, що власне ім'я у деяких випадках може бути замінене цифровим шифром, певним кодом або ніком. У цифровому стандартизованому світі соціальні рольові функції достатньо жорстко регламентують допустимі умови індивідуальної поведінки, а загально прийняті суспільні стандарти демонструють ступень неприйнятних відхилень від «затвердженого» образу поведінки. У конкурентному середовищі постіндустріального суспільства споживання індивід повинен мати відповідний цифровий профіль та «блискуче резюме», бути зовні приємним, дотримуватися необхідного дрес коду, демонструвати якості честолюбного лідера та агресивний спосіб прийняття рішень і т. д., тобто він має відповідати визначеним стандартам відповідної соціальної групи. Головною метою таких соціальних структур стає використання людської енергії заради продовження функціонування даного суспільства. У такому стрімкому русі життя людина не має занадто замислюватися про способи своєї поведінки, вона має користуватися вже розробленими «лекалами», відповідати стандартам вимогам з прогнозованим результатом своїх дій, крім того, знаходити в цьому процесі задоволення та суспільне схвалення. На думку М. Шелера, протиріччя духу та вітальних потягів є вічне пульсуюче протиріччя людського існування та чим вище піднімається людина у своєму духовному розвитку, тим менш життєздатною вона стає. Починаючи з досліджень К.Г. Юнга про те, що сучасна людина переживає ледве не фатальний шок, результатом якого є депресія, втрата відчуття особистого значення та згасання життєвого тону, а на думку сучасної дослідниці Н. Доній: «вітальність» є проявом енергії, утвореної гармонійним поєднанням духовної, психологічної та біологічної складових людської суті. Також, починаючи з кінця XVIII ст. серед представників наукової спільноти збільшувалася кількість прихильників позиції, що вітальність є динамічною та перемінною характеристикою, яка має здатність накопичуватися й навпаки, падати, не залежно від того, що визнано її джерелом: розум, воля чи пристрасність» [2, с. 33].

Отже, феномен соціальної вітальності виконує функцію внутрішнього двигуна цивілізаційного поступу людства та має рухливу форму, яка унеможливорює зупинку розвитку індивіда тільки на природному біологічному рівні, з необхідністю він вимушений зосередитися на пошуку гармо-

нійного збалансування природної та соціальної складової свого внутрішнього «Я», формуючи такий духовний рівень, який буде забезпечувати ефективні способи максимального залучення його життєвого потенціалу.

Однією з головних соціально-антропологічних колізій дотепер залишається філософська проблематика універсальності існування людського світобуття та «одномірності» окремої людини, причому сама думка про людську універсальність викає водночас з появою знання як такого, а її втілення вперше проявляється у світовому архетипі Мікрокосму. Спочатку зазначений архетип пояснював причетність людини до стихій та елементів природного довкілля, але в сучасних філософських течіях природа людини постає вже як соціальний Мікрокосм, який розширює розуміння людську універсальність. Однак, повсякденне існування кожного окремого індивіду дотепер залишається «одномірним» тому, що людина так чи інакше протягом життя обмежує свої природні здібності та вимушена діяти відповідно до тих обставин й умов, які визначають її соціальний простір. З одного боку, негативними наслідками такого соціального стану «масової» людини є стандартизовані підходи до різних сфер її життєдіяльності, а з іншого, саме внаслідок таких формалізованих механізмів людство, в цілому, змогло відкрити й освоїти нові пласти невідомого знання, зробивши їх комфортно повсякденністю. Технологічні можливості інформаційної епохи, космічний туризм, доступ до масового споживання різноманітних видів інтелектуальних ресурсів тощо, свідчить не тільки про сучасну революцію в культурі наукового знання, але й про тенденції її негативного впливу внаслідок стандартизації і примітивізації «масової» людини. Вона вчиться швидко опанувати засоби споживання різноманітної високотехнологічної продукції, але такий процес уповільнює її мотивацію та потяг до творчих видів діяльності, які вимагають не аби які зусилля та тривалу дієву наполегливість. Така ситуація призводить до багаторівневого зростання інтенсифікації праці та нервово-психологічного перенавантаження людини, крім того, додається екологічна небезпека забрудненого навколишнього середовища, зниження імунітету та стрімке розповсюдження епідемій світового рівня, наприклад, як трагічні події періоду COVID-19, а також зростання великої кількості людей з обмеженими можливостями та психологічними вадами. Така своєрідна безпорадність глобалізованого світу перед загрозами планетарного масштабу загострює інтелектуальне відчуття людини трагічності свого світового призначення, яке проявляється на чуттєво-емоційному рівні як щоденний депресивний стан, тривожне самопочуття або байдужість до професійної діяльності чи особистого життя.

Отже, суспільне існування постсучасної людини складається з гострих чуттєво-емоційних переживань та актуальних спроб інтелектуального визначення себе як індивідуально-особистої частини соціального життя, якій має непересічні здібності, унікальні таланти та високі професійні якості. Важливим стає активний пошук внутрішніх сил і вітальної енергії, як міри взаємодії зі світом заради досягнення смислу свого буття, саме таке межове балансування зможе забезпечити позитивний сенс існування.

Висновки. В умовах збройного конфлікту та загрози зникнення Української держави з мапи світу, необхідність аналізу енергії життєвого потенціалу нашого народу стає не просто актуальним питанням, а перетворюється на проблему соціального виживання та продовження родового існування майбутніх поколінь. Феномен соціальної вітальності як внутрішній двигун цивілізаційного розвитку людини не є застиглою формою, він унеможливорює зупинку людини тільки на природному біологічному рівні, їй необхідно зосередитися на процесі концентрації в собі природного і соціального, формуючи такий духовний рівень, який сформує направлення та способи залучення життєвого потенціалу людини. Методологічний синтез антропоцентризму та соціального віталізму забезпечує гармонійне поєднання біосоціальних, культурно-антропологічних та особистісних якостей людини, узятих в їх історико-соціальній плінності на відповідному ґрунті виробленої упродовж тисячоліть на її території світоглядної системи архетипів. Такий синтез включає в себе: 1) антропологічні параметри образу життя людини в соціальному просторі, що забезпечує продовження її родового існування; 2) національно-ментальне підґрунтя на засадах філософської рефлексії та господарсько-виробничих знаннях у певному типі культури на історично сформованій території; 3) різноманітні способи і форми практико-цільової діяльності людини у формуванні архітекτονіки здорового життєвого потенціалу особистості, якій виконуватиме функції енергійного перетворення на свою користь зовнішній вплив інноваційних доміант глобалізованого світу та забезпечить розвиток тих конкурентних переваг, які надає унікальний національний феномен життєустрою і світопорядку українського народу.

Отже, у постсучасному світі такий своєрідний синтез антропоцентричного сприйняття людини та ідеології соціальної вітальності забезпечує можливості для кожного індивіду здійснити відкриття у собі такого життєвого потенціалу, який призведе до розширення самосвідомості, мотивованої самокорекції у подоланні складного стану девіталізації, уникнення нервово-психологічного перенавантаження у майбутньому світі штучного

інтелекту та забезпечить появу нової моральної стабільності, заснованої на особистісному переконанні.

Література

1. Борхес Х.Л. Невмирущий // Алеф: новели, оповідання, есе. Харків: Фоліо, 2022. 318 с.
2. Доній Н.С. Соціальна девіталізація особистості в суспільстві глобалізованого світу: монографія. Чернівці: Чернігівський національний технологічний університет, 2014. 280 с.
3. Оруел Дж. Колгосп тварин. Київ, Видавництво Букшеш, 2023. 128 с.
4. Rivers W.H.R. Kinship and Social Organization. L.: Athlone press; N.Y.: Humanities press, 1968.
5. Sapir E. Cultural Anthropology and Psychiatry. Journal of Abnormal and Social Psychology, 27, 1932. 229–242.
6. Scheler M. Philosophical Perspectives. Boston: Beacon Press, 1958.
7. Taylor C. Forward to Axel Honneth and Hans Joas, eds., Social Action and Human Nature. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Анотація

Герасимова Е. М. Соціально-антропологічне осмислення життєвого потенціалу сучасної людини. – Стаття.

В умовах збройного конфлікту та загрози зникнення Української держави з мапи світу, дослідження теми енергії життєвого потенціалу нашого народу стає не просто актуальним питанням, а перетворюється на проблему соціального виживання та продовження родового існування майбутніх поколінь. Для досягнення центральної мети філософської антропології необхідним стає таке розуміння людини, котре зображує її не тільки як багатовимірну цілісність у стані безперервної еволюції, але й як цілісність, яка є відкритою Всесвіту, історії, творчої активності самої людини. У царині філософської антропології проблематика інтеграції знань в теорію єдиної природи людського буття представлена у творах Ю. Габермаса, Е. Дюркгейма, Е. Кассіра, Х. О. Паппе, А. Радкліфф-Брауна, Е. Сепіра М. Шелера; положення теорії соціальної вітальності представлена у працях А. Бергсона, Д. Дріша, Г. Зіммеля, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассета; соціально-антропологічні принципи креативного існування людини широко представлені й в українській філософській думці, а саме в роботах Е. Андроса, В. Бичка, Г. Ковадло, В. Підмогильного, В. Табачковського, М. Хвильового, В. Шинкарука та багатьох ін. Відповідно метою даної публікації є аналіз життєвого потенціалу людини постсучасності на принципах соціально-антропологічного підходу. Можемо визначити три методологічних напрями сучасної специфіки соціально-антропологічного виміру пізнання – це системний підхід, структуралізм і структурно-функціональний аналіз та зазначити, що соціальна антропологія концентрує свою увагу на соціологічних, загальнолюдських, культурно-антропологічних та особистісних якостях людини. Доводиться положення про те, що у сучасному світі феномен соціальної вітальності

виконує функцію внутрішнього двигуна цивілізаційного поступу людства та має рухливу форму, яка унеможливує зупинку розвитку індивіда тільки на природному біологічному рівні. З необхідністю людина вимушена зосередитися на пошуку гармонійного збалансування природної та соціальної складової свого внутрішнього «Я», формуючи такий духовний рівень, який буде забезпечувати ефективні способи залучення його життєвого потенціалу. Авторка здійснює аналіз механізму своєрідного синтезу антропоцентричного сприйняття людини та ідеології соціальної вітальності, що забезпечує можливості для кожного індивіда здійснити відкриття в собі такого життєвого потенціалу, який призведе до розширення самосвідомості, мотивованої самокорекції у подоланні складного стану девіталізації, уникнення нервово-психологічного перевантаження у майбутньому світі штучного інтелекту та забезпечить появу нової моральної стабільності, заснованої на особистісному переконанні. Методологічний синтез антропоцентризму та соціального віталізму забезпечує гармонійне поєднання біосоціальних, культурно-антропологічних та особистісних якостей людини та включає: 1) антропологічні параметри образу життя людини в соціальному просторі, що забезпечує продовження її родового існування; 2) національно-ментальне підґрунтя на засадах філософської рефлексії та господарсько-виробничих знаннях у певному типі культури на історично сформованій території; 3) різноманітні способи і форми практико-цільової діяльності людини у формуванні архітектоніки здорового життєвого потенціалу особистості, якій виконуватиме функції енергійного перетворення на свою користь зовнішній вплив інноваційних домінант глобалізованого світу та забезпечить розвиток тих конкурентних переваг, які надає унікальний національний феномен життєустрою і світопорядку українського народу.

Ключові слова: універсальна природа людини, життєвий потенціал людини, антропоцентризм і гуманізм, енергія вітальності, неовіталізм, культурна антропологія, соціальна девіталізація особистості.

Summary

Gerasymova E. M. Socio-anthropological understanding of the life potential of a modern man. – Article.

In the conditions of the armed conflict and the threat of the disappearance of the Ukrainian state from the world map, the aggravation of the problem of the life potential energy among our people becomes not just an urgent issue, but turns into a problem of social survival and the continuation of the ancestral existence of future generations. To achieve the central goal of philosophical anthropology, such a concept of man is necessary, which depicts him not only as a multidimensional integrity in a state of continuous evolution, but also as an integrity open to the universe, history, and the creative activity of man himself. In the realm of philosophical anthropology, the problem of integrating knowledge into the theory of the single nature of human existence is presented in the works of J. Habermas, E. Durkheim, E. Cassirer, H. O. Pappé, A. Radcliffe-Brown, E. Sapir, M. Scheler. The position of the theory of social vitality is presented in the works of A. Bergson, D. Driesch, G. Simmel,

F. Nietzsche, J. Ortega y Gasset. Socio-anthropological principles of creative human existence are also widely represented in Ukrainian philosophical thought, namely in the works of E. Andros, V. Bychko, H. Kovadlo, V. Pidmohylnyi, V. Tabachkovskiyi, M. Khvylovyi, V. Shynkaruk. The purpose of the article is to carry out a socio-anthropological understanding of the life potential of a postmodern person. The methodology of the research was determined by the materials of the historical-sociological, philosophical-anthropological and socio-philosophical directions, and we recognized the cultural-historical, structural-functional, comparative and typological methods as basic. The author proved the position that in the modern world, the phenomenon of social vitality performs the function of the internal engine of the civilizational progress of mankind and has a mobile form that makes it impossible to stop the development of the individual only at the natural biological level, with the necessity he is forced to focus on the search for a harmonious balance of the natural and social components of his internal «I», forming such a spiritual level that will provide effective ways of attracting his life potential. The author analyzes the mechanism of a kind of synthesis of the anthropocentric perception of a person and the ideology of social vitality, which provides opportunities for each individual to realize the discovery of such life potential in himself, which will lead to the

expansion of self-awareness, motivated self-correction in overcoming the difficult state of devitalization, avoiding neuropsychological overload in the future world of artificial intelligence and will ensure the emergence of a new moral stability based on personal conviction. The methodological synthesis of anthropocentrism and social vitalism provides a harmonious combination of biosocial, cultural-anthropological and personal qualities of a person and includes: 1) anthropological parameters of a person's way of life in social space, which ensures the continuation of his ancestral existence; 2) national-mental foundation based on philosophical reflection and economic and production knowledge in a certain type of culture on a historically formed territory; 3) various methods and forms of practical and purposeful activity of a person in the formation of the architecture of healthy life potential of an individual, for which the external influence of the innovative dominants of the globalized world will perform the functions of energetic transformation in its favor and ensure the development of those competitive advantages that the unique national phenomenon provides to the lifestyle and world order of the Ukrainian people.

Key words: universal human nature, human life potential, anthropocentrism and humanism, vitality energy, neovitalism, cultural anthropology, social devitalization of personality.

УДК 165:243

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.5>**Р. І. Данканіч**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4968-678x>кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ РОЗУМІННЯ Г. ГАДАМЕРА
В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Постановка проблеми. В умовах екзистенційних викликів український народ, сповнений усіляких страждань, переживає неабияку кризу буття: відчуття покинутості, ізоляції, невідзначеності, страху. Адже війна руйнує звичний уклад життя, позбавляє упевненості в собі і майбутньому, залишаючи людину на одинці зі своїм болем і відчаєм.

У мирний час потреба у нових відносинах мінімальна, бо повсякденні турботи часто заповнюють простір міжособистісних контактів, зменшуючи екзистенційний запит на глибоку комунікацію. Зазвичай людина є досить вибагливою у питанні створення власного осередку комунікації, який охоплює зовсім невелику кількість людей, зокрема тих, з якими відбувається взаємодія, заснована на довірі, повазі і розумінні.

Однак у кризових умовах людина неочікувано, зіштовхуючись із самотністю через втрату близьких, відчуває велику потребу в інших. У цей час люди потребують розуміння один одного, емоційної підтримки у спільному горі і страданні.

Саме ця проблема наводить нас до філософського спадку видатного німецького вченого, засновника філософської герменевтики Г. Гадамера, який присвятив свою наукову діяльність дослідженню проблеми розуміння як онтологічної засади буття людини, що не є одноактною подією, а безперервним процесом комунікації усіх учасників міжкультурного діалогу. Г. Гадамера систематизував герменевтичні підходи і традиції в контексті проблеми розуміння і виявив, що вони не є сталим феноменом, а проявляються як життєвий процес взаємодії людей, що мають інтерес, зацікавленість і бажання у співпраці і широкій суспільній комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беззаперечно, що визначних наукових результатів Г. Гадамер зміг досягнути, спираючись на фундаментальні дослідження Ф. Шлеєрмахера, що також розглядав розуміння як процес взаємодії інтерпретатора тексту або автора думки. Один із засновників «філософії життя» В. Дільтей вважав, що розуміння – це усвідомлення людських переживань через власний досвід. Великий вплив на Г. Гадамера а мав його вчитель, М. Гайдег-

гер, що інтерпретував розуміння як форму буття, адже своє існування людина розуміє через власне буття у світі. Поняття «розуміння» М. Гайдеггер розглядає не лише у якості інтерпретації текстів, але як усвідомлення власної екзистенції. Водночас, П. Рікер тлумачив розуміння як багатоплановий процес, що завжди потребує інтерпретації. Проблема розуміння також досліджувалася відомими представниками комунікативної філософії К.-О. Апелем і Ю. Габермасом. За Апелем, розуміння можливе в умовах комунікативного процесу, що передбачає спільність мовного простору. Розуміння можливе лише за допомогою консенсусу, який означає не тільки згоду щодо змісту, але й прийняття правил і умов дискурсу. Зі свого боку, Ю. Габермас додає, що розуміння є центральним аспектом комунікації, в якому учасники прагнуть укласти угоду через взаємодію та обмін аргументацією. Відомий італійський мислитель Дж. Ваттімо вбачає у понятті «розуміння» динамічний і інтерпретативний акт, що визнає свою відкритість і гнучкість. Для Дж. Ваттімо розуміння неможливе без визнання плюралізму істин та відмови від статичної метафізики.

Останні українські дослідження проблеми розуміння в герменевтиці Г. Гадамера а представлені у роботах О. Юркевич, М. Мінакова, В. Лісового, В. Кебуладзе, М. Шніцера, В. Фетьо та інших.

Українська дослідниця В. Дубініна також акцентує свою увагу на особливості герменевтичного феномену Г. Гадамера, що постає в інтегральній єдності трьох аспектів: розуміння, інтерпретації і аплікації, де аплікація окреслює межі феномену, що мусять бути протлумаченими [1, с. 63].

Західні дослідження проблематики розуміння у філософії Г. Гадамера репрезентують монографії Р. Достала (Robert J. Dostal), Л. Сімсона (Lorenzo Charles Simpson), Д. Уолхофа (Darren Wallhof), Б. Пієчичної (Beata Piecuchna). У монографії провідного американського дослідника філософської герменевтики Г. Гадамера Р. Достала «Gadamer's hermeneutics: between phenomenology and dialectic» (Гадамерівська герменевтика: між феноменологією і діалектикою) стверджується,

що німецький філософ акцентував увагу на тому, що наше розуміння як таке є інтерпретацією. Більш того, зазначає дослідник, для Г. Гадамера а розуміння тексту сприймається як модель для розуміння будь-чого, що, таким чином, виступає як певного роду універсальна структура людського досвіду [2, с. 3]. На думку Л. Сімпсона, у філософській герменевтиці Г. Гадамера а провідна роль у контексті розуміння належить мові. Сімпсон показує, що в інтерпретації Г. Гадамера а розуміння має включати в себе визнання власного саморозуміння агента і запитувача, оскільки розуміння може бути досягнуто лише у світлі того, що може викликати занепокоєння та проблеми. Проблеми, що становлять контекст інтерпретації, так само проєктують відповідний контекст виразності та пов'язану із ним матрицю зрозумілості. Метою герменевтичного дослідження є поєднання цих двох горизонтів або контекстів [7, с. 1]. Підкреслює роль розуміння як певного процесу в герменевтиці Г. Гадамера а американський дослідник Д. Уолхоф. На думку вченого, німецький філософ робить твердження про те, що розуміння – це динамічний процес злиття горизонтів. Такий підхід, вважає американський дослідник, краще працює у площині розмови аніж у процесі інтерпретації тексту [9, с. 40]. Продовжує лінію американських дослідників польська дослідниця Б.Пієчична, яка в монографії «The Hermeneutics of Translation A Translator's Competence and the Philosophy of Hans-Georg Gadamer» (Герменевтика перекладу: Компетентність перекладача і філософія Ганса-Георга Гадамера) коментує проблему розуміння наступним чином: «Гадамер виступає проти сприйняття мови з точки зору грецької онтології – беручи до уваги як елєатівську концепцію буття, так і філософію Платона, і вважає нерозумним дивитися на неї лише з точки зору говоріння або, іншими словами, промовляння» [6, с. 71]. На думку дослідниці, для Г. Гадамера а розуміння – це життєвий процес, специфічний для мовної спільноти. У цьому сенсі воно нічим не відрізняється від розуміння, реалізованого іншими живими істотами. Герменевт вважає мову, якою користується людина, унікальним процесом тому, що мовне розуміння призводить до відкриття «світу», який «пов'язує» істот, що спілкуються між собою [6, с. 71].

Метою статті є актуалізація ключових положень феномену розуміння у філософській герменевтиці Г. Гадамера а у контексті екзистенційних викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Г. Гадамер презентував проблему розуміння як досить актуальну і пов'язував це з загостренням геополітичної і суспільно-політичної ситуації та зі збільшенням епохальних протиріч [4, с. 184]. Філософ вважав, що кризова ситуація виникає щоразу, коли зазнають

краху будь-які спроби встановити взаєморозуміння між регіонами, націями, блоками, поколіннями, окремими людьми через відсутність спільного мовного простору. А вже існуючі установлені прийоми спілкування, що ввійшли у звичку, починають діяти як певні подразники, лише підсилюючи протилежні точки зору і суспільне напруження. Гадамер вважає, що досягнути порозуміння в суспільстві складно через відсутність політичного, суспільного, культурного діалогу та вживання владою токсичних ключових понять, таких як: демократія, свобода тощо, завдяки яким стає неможливим досягнути якості міжкультурного діалогу. За даних умов Г. Гадамера, слідом за Ф. Шлеєрмахером, робить висновок про те, що характер герменевтичних категорій містить універсальний зміст. Ця ідея виникає із розуміння того, що наявність чужого досвіду вже від початку містить вірогідність непорозуміння. Це відбувається тоді, коли ми зіштовхуємося з текстом або культурою і відчуваємо її як щось чуже і те, що не відповідає нашим очікуванням. Отже, до завдання герменевтики включається проблема розуміння іншого, того, що належить до іншої культури і є носієм іншої мови. Герменевтика мусить схопити зміст чужості, адаптувати її до конкретної історичної ситуації із подальшим подоланням непорозуміння. Отже, у новому універсальному змістові чужості з'являється даність, що автентично пов'язана із індивідуальністю «Ти». Саме це надає герменевтиці універсального характеру [3, с. 168]. Г. Гадамера, приймаючи точку зору Ф. Шлеєрмахера, стверджує, що розуміти значить розуміти одне одного. Отже, розуміння – це взаєморозуміння, адже люди розуміють одне одного безпосередньо, або тоді, коли досягають домовленості. Так само домовленість – це завжди домовленість про щось, а розуміння – це саморозуміння у чомусь. Однак, на думку Г. Гадамера а, дві людини приймають одна одну незалежно від домовленостей. Люди розуміють одне одного не в одному взятому окремому питанні, а в усьому існуючому, що пов'язує людей. Відтак проблема розуміння з'являється лише там, де порушується природне життя у спільному усвідомленні того, що мається на увазі. Там, де виникає непорозуміння, коли з'являється висловлювання, що дивує своєю недоречністю, звичний спосіб життя зупиняється, а чужа думка, що йде в розріз звичному розумінню стає даністю в якості точки зору іншого, тобто належного не мені, а «Тобі» [3, с. 169]. Саме в такій ситуації розгортається діяльність красномовства, аргументації, запитань і відповідей, доведень і спростувань, що мають на меті створення умов для потреб душі, що прагне за допомогою діалогу реалізувати своє право на розуміння. Саме тоді з'являються зусилля для розуміння індивідуальності ти з урахуванням її

особливостей [3, с. 169]. Це не означає, що далі буде заперечуватися мовне підґрунтя, що лежить в основі досягнення згоди, розуміння і нерозуміння, і з якого формується предмет герменевтики. Однак твердження про те, що розуміння має виключно мовний характер, на думку Г. Гадамера а, вже містить виклик. Філософ наводить нас до буденного досвіду, в якому міститься велика кількість прикладів мовчазного розуміння, що не потребує слів, найвищим й інтимнішим його способом. Адже ми всі добре знаємо крилаті вислови, що є типовими для нашої мови, такі як: «мовчазна згода», «зупинитися на півслові» тощо [3, с. 184]. Досліджуючи це питання, Г. Гадамер приходиться до висновку, що проблематика розуміння, яка сьогодні так багато обговорюється, і перш за все по відношенню до тих наук, методи строгої верифікації яких не є дієвими, полягає в тому, що ці науки містять внутрішню очевидність, тобто особливу ясність, що проймає свідомість. Наприклад, коли раптово починаєш розуміти контекст певного речення, або чийсь репліку. Тут Г. Гадамер робить відкриття: напруження зусиль волі до розуміння починається із зіткнення з чимось чужим, провокативним, дезорієнтуючи. Таким чином, розумінню завжди передують труднощі, перепони у встановленні комунікації [4, с. 185]. Отже, коли ми усвідомимо, що взаєморозумінню обов'язково передують перепони, тоді ми будемо добровільно націлювати нашу волю до розуміння. Аргументуючи свою позицію, Г. Гадамер звертається до Платона і Арістотеля. Будь-яке розуміння, з точки зору Г. Гадамера а, передусім це – мовна подія. Навіть тоді, коли мова йде про позамовні феномени, або мовчання. Цей феномен Платон назвав внутрішнім діалогом душі з самою собою і вбачав у ньому сутність мислення (*der Art jenes inneren Gesprächs der Seele mit sich selber*) [4, с. 184]. Г. Гадамер вважає, що греки знайшли прекрасне слово для визначення даної ситуації, коли в пошуку розуміння ми нашоуємося на перепону. Вони назвали цей стан *atoron*, що означає «позбавлене місця», тобто те, що не вкладається в схеми наших очікувань. Платон стверджує, що філософування починається з здивування в сенсі спантеличеності, що спрямовує нас до роздумів і не дає можливості рухатися вперед до тих пір, поки ми не отримаємо адекватної відповіді нашим очікуванням. Отже висновок, який робить Г. Гадамер а полягає в наступному: якщо ми дійсно бажаємо досягнути місце розуміння в людському бутті, то осмислюючи цей феномен треба зняти питання про перешкоди в розумінні. Тому, посилення на мовчазну згоду не є аргументом проти мови як основи розуміння. Це є фундаментальною беззаперечною істиною, якій треба повернути колишню велич [4, с. 186]. Отже, ми з'ясували, що герменевтичний процес розуміння

носить мовний характер. Наступним аспектом доказу єдності розуміння і мови є твердження Г. Гадамера а про те, що воно від початку постає як тлумачення, оскільки утворює герменевтичний горизонт в тих межах, коли зміст тексту набуває свого справжнього значення [3, с. 373]. Однак для того, щоб адекватно висловити думку, зазначену в тексті, нам треба перекласти його своєю мовою, тобто привести у взаємодію зі сферою всіх можливих тлумачень. Отже, розуміння – це мовне явище.

Так що ж собою являє спілкування? Чи можливе воно бути без порозуміння? На думку Г. Гадамера а, спілкування – це не взаємне розмежування, і розмова – це не два паралельних монолога. Навпаки розмова утворює спільний комунікативний простір, а діалог – це не утвердження однієї думки на протигагу іншій, або просте складання думок, навпаки, герменевтична розмова, це тоді, коли два співбесідника вдосконалюються і гармонізуються. Діалог можна вважати таким, що відбувся, на думку Г. Гадамера а, коли ті, що вступили в нього вже не можуть розійтися на розбіжностях, з яких починалася розмова. Моральна, соціальна солідарність стає можливою лише завдяки спільності, що перестає слугувати моєму чи твоєму «Я», стаючи загальним способом світотлумаченням. Отже, всі невербальні форми розуміння мають на меті досягнення взаєморозуміння у діалозі (*das sich im Sprechen und Miteinandersprechen ausbreitet*) [4, с. 188].

У роботі «Істина і Метод» Г. Гадамер а акцентує увагу на тому, що розуміння як процес розгортається в історичній свідомості. Історичне мислення з самого початку включає в себе опосередкування понять попередніх епох в нашому власному мисленні. Г. Гадамер а вважає, що аналіз герменевтичного процесу продукує досягнення горизонту тлумачення, як процесу злиття горизонтів. Саме завдяки тлумаченню текст мусить знайти правильну мову, якщо інтерпретатор дійсно бажає допомогти тексту заговорити, то під час тлумачення він мусить з необхідністю знайти правильну мову [3, с. 375]. Це стає можливим лише за умови залучення передання або історичного переказу, яке, за словами Г. Гадамера а не є перепорою для розуміння історичної епохи, як це стверджували класики німецької філософії. А розуміння історичної епохи неможливо без передання, тобто переказу, історичне життя якого стоїть в необхідності все нових і нових тлумачень і прийняти, бо правильне тлумачення «в собі» містить беззмістовний ідеал і свідчить про нерозуміння самої сутності передання. Отже, будь-яке тлумачення повинно привести себе у відповідність до тієї герменевтичної ситуації, якій воно належить (*Jede Auslegung hat sich in die hermeneutische Situation zu fügen, der sie zugehört*) [3, с. 375]. Г. Гадамер а

застерігає від суб'єктивності і okazіональності у випадку з неправильним тлумаченням історичної ситуації, адже воно є тим герменевтичним полем, в якому розкривається саме розуміння за умови набуття завершеності в ясно вираженому мовному тлумаченні. Адже завдяки мовному характеру тлумачення відбувається об'єднання того, хто говорить з тим, кому говорять.

Герменевтична проблема отримала своє систематичне значення завдяки внутрішній єдності понять «*Intelligere*» (розуміти), «*Explicare*» (тлумачити) та *Applikation* (застосовувати), де тлумачення – це експліцитна форма розуміння [3, с. 291]. Усвідомлення того, що мова і система понять, в яких здійснюється тлумачення означає, що в якості внутрішнього структурного моменту розуміння, мова виходить зі свого стану okazіонального положення і стає в центр філософії. Саме внутрішнє злиття розуміння і тлумачення актуалізує аплікацію, як третій момент герменевтичної проблеми.

Заслуга Г. Гадамера а полягає в тому, що він повертає в герменевтичний простір аплікацію як процес застосування тексту або змісту до конкретної ситуації. Без аплікації стає неможливим перенесення смислу тексту з минулого у теперішнє, бо реалізація цього процесу неможлива без адаптації. Вона відбувається через злиття горизонтів – автора і читача, минулого, теперішнього і майбутнього. Саме аплікація утворює такий герменевтичний простір, в якому стає можливим і необхідним діалог минулого з сучасністю. Застосування аплікації Г. Гадамера розкриває в площині юридичної і теологічної герменевтики. Філософ наводить приклад судді, що шукає справедливість і проповідника, що прагне донести благу звістку про спасіння. На думку Гадамера, ми маємо справу з благою звісткою і благовістям, де за допомогою аплікації смисл самої звістки вперше набуває повноти і завершеності лише ними обома – благою звісткою і благовістям. Гадамер стверджує, що за допомогою аплікації актуалізується історичний тип переказу, так само як юрист – до закону і теолог – до благої звістки (*wie der Jurist gegenüber dem Gesetz und Theologe gegenüber der Verkündigung*). По аналогії з теологічним тлумаченням так само відбувається в юридичній, філософській і поетичній герменевтиці [3, с. 315]. Юридична герменевтика Гадамером розкривається через приклад розуміння наказу. Наказ, з точки зору Гадамера, можливий лише там, де є той, хто буде його виконувати. Отже розуміння постає як момент відносин між двома особами, одна з яких – наказує, інша – виконує. Гадамер акцентує свою увагу на тому, що розуміння – це не просте осмислення якоїсь події, а – здатність до дії і сама – дія. Отже зрозуміти наказ означає «аплікувати» його до конкретної ситуації.

Гадамер говорить, що наказ можна повторити, але з метою лише проконтролювати його правильне розуміння. Відмова від виконання наказу не означає, що людина не зрозуміла його зміст, навпаки саме тому, що підлеглий зрозумів зміст наказу – відмовляється його виконувати. Він відмовляється саме тому що «аплікує» сам наказ до конкретної ситуації, тобто здійснює його аналіз на предмет правомірності і етичної доцільності. Саме тому, на думку філософа, зазвичай в армії забороняють обговорювати накази, застосовуючи типову хитрість: виконувати накази в їх буквальному значенні, а не за змістом. Тому той, хто отримує наказ, мусить проробити неабияку роботу самотійно, щоб зрозуміти його смисл [3, с. 316–317].

З точки зору Г. Гадамера а, феномен розуміння і правильне тлумачення того, що усвідомлене вже давно є методологічною основою гуманітарних наук. Розуміння і тлумачення текстів є не тільки науковим завданням, але відноситься до всієї сукупності людського досвіду в цілому. Феномен розуміння не обмежується проблемою методу і не ставить за мету – створення методологічної основи для осмислення наукових текстів. Феномен розуміння полягає в тому, що, завдяки історичній традиції напрацьовуються певні уявлення про минуле і дотепер не осягне [3, с. XXVI]. Саме феномен розуміння легітимізує філософську претензію на істину. Це актуалізує герменевтичний феномен. Розуміння історично-філософської традиції постає перед нами як деякий піднесений досвід, що розвіює видимість історичного методу, адже класики філософської думки висунули такі фундаментальні претензії на істину, які сучасна свідомість не може ні відхилити, ні перейти [3, с. XXVI]. Іншими словами, розуміння постає як спосіб існування суб'єкту, що пізнає, а мова як фундаментальна його засада є засобом досягнення істини буття. Таким чином, онтологічна засада розуміння актуалізує його у всі часи. Скільки існує людина, стільки актуальним буде залишатися розуміння нею навколишнього світу і самої себе. Розуміння за Г. Гадамера ом, таким чином, підтверджує позицію його вчителя Мартіна Гайдеггера про те, що тільки розуміння розширює, подовжує, гармонізує і повністю розкриває буття людини [3, с. XXVI].

Висновки. Отже, завданням нашого дослідження була спроба актуалізації проблеми розуміння в тлумаченні засновника філософської герменевтики Г. Гадамера а в контексті екзистенційних викликів сьогодення. Ми дослідили, що в умовах війни, яку переживає український народ, проблема розуміння набуває неабиякого значення. Людина прагне, в першу чергу, не тільки знати правду і усвідомлювати причини трагедії як всього народу, так і власного буття, а більшою мірою – знайти співчуття, розуміння,

підтримку інших людей. Саме в такий час стає зрозумілим філософія Г. Гадамера а, яка презентує розуміння як основу буття людини, а в наших умовах – як основу виживання людини в умовах війни. Підводячи підсумки даного дослідження, ми встановили, що Г. Гадамер надав герменевтиці зовсім іншого змісту: з вчення про метод вона перетворилася на вчення про буття, з техніки тлумачення текстів на філософію розуміння тексту, світу і людини. Отже феномен розуміння, що перетворився з методологічної проблеми на накопичений в історичній ретроспективі досвід, і заснований на історико-філософському підґрунті додає наукового оптимізму. Адже Г. Гадамера проблему розуміння неабияк актуалізував, тобто осучаснив і вивів її на новий рівень, зробивши розуміння онтологічно-значущим в умовах глобалістичних викликів і загрози самознищення людства, бо тільки діалог і розуміння як його результат досягнення взаємності і винесення спільного вердикту на примирення – дає людству надію на спасіння перед невідвратною даністю подій. Герменевтична проблема отримала своє систематичне значення завдяки внутрішній єдності понять «Intelligere» (розуміти), «Esplicare» (тлумачити) та Applikation (застосовувати), де тлумачення – це експліцитна форма розуміння. Усвідомлення того, що мова і система понять, в яких здійснюється тлумачення означає, що в якості внутрішнього структурного моменту розуміння, мова виходить зі свого стану оказіонального положення і стає в центр філософії. Саме внутрішнє злиття розуміння і тлумачення актуалізує аплікацію, як третій момент герменевтичної проблеми. Заслуга Г. Гадамера а полягає в тому, що він повертає в герменевтичний простір аплікацію як процес застосування тексту або змісту до конкретної ситуації. Без аплікації стає неможливим перенесення смислу тексту з минулого у теперішнє, бо реалізація цього процесу неможлива без адаптації. Вона відбувається через злиття горизонтів – автора і читача, минулого, теперішнього і майбутнього.

Література

1. Дубініна В. Герменевтика Х.Г. Гадамера як філософія мови. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2020. № 5 (47). С. 60–64.
2. Dostal R. Gadamer's hermeneutics: between phenomenology and dialectic. Evanston: Northwestern University Press, 2022. 297 p.
3. Gadamer H. G. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. 2 Auflage. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 1965. 524 s.
4. Gadamer H. G. Sprache und Verstehen 1970 / H.G. Gadamer. *Hans-Georg Gadamer. Gesammelte Werke: Hermeneutik II: Wahrheit und Methode. Ergänzungen Register*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1993. Bd. 2. S. 184–198.

5. Plato. Phaedo. *Plato Complete Works* / ed. with introduction and notes, by John M. Cooper; associate editor, D. S. Hutchinson. Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. P. 49–100.

6. Piecuchna B. The Hermeneutics of Translation A Translator's Competence and the Philosophy of Hans-Georg Gadamer. Berlin: Peter Lang GmbH. 2021. 265 p.

7. Simpson L. Hermeneutics as critique: science, politics, race and culture. New York: Columbia University Press, 2021. 235 p.

8. Thiselton A. Hermeneutics: an introduction. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2009. 409 p.

9. Walhof D. The Democratic Theory of Hans-Georg Gadamer. London: Palgrave Macmillan, 2017. 145 p.

Анотація

Данканіч Р. І. Актуалізація феномену розуміння Г. Гадамера в умовах екзистенційних викликів. – Стаття.

Метою статті є актуалізація ключових положень філософської герменевтики Ганса-Георга Гадамера щодо проблеми розуміння в контексті екзистенційних викликів сьогодення. Методологічними засадами дослідження є залучення дескриптивного, герменевтичного та компаративного методів. Тема розуміння набуває нового звучання у часи війни, коли з'являється фундаментальна потреба людини у спілкуванні та підтримці інших людей. За таких умов комунікація стає життєвою необхідністю, що лише підтверджує точку зору засновника філософської герменевтики Г. Гадамера а про те, що розуміння є фундаментом буття людини. За Гадамером, комплекс протиріч, що охопив світ, може бути розв'язаний лише за умови переосмислення феномену розуміння, розширення його меж від методологічного значення в контексті наукового пізнання до його визначення як сукупності людського досвіду. У науці, за Гадамером, він має самостійне значення, протидіючи всіляким намаганням звизити його призначення лише до наукового методу. Однак, ті проблеми, що постали перед людством в останні часи такі, як: пандемія Covid-19, війна в Україні і на Близькому Сході, проявили неспроможність науки вирішити низку глобальних проблем виключно методологічними засобами. Водночас, коли феномен розуміння пронизує всі зв'язки людини і світу, адже лише філософський підхід зближує з іншими способами осягнення дійсності, такими як: філософія, мистецтво, історія, релігія, традиція, що лежать за межами науки, бо саме через них відкривається істина буття, що не підлягає верифікації методологічними засобами. Отже, актуальність герменевтичного феномену заснована на тому, що лише глибоке дослідження феномену розуміння легітимізує претензію на істину тих способів пізнання, що знаходяться за межами науки.

У часи есхатологічного напруження важливою, як ніколи, стає проблема розуміння людини людиною, адже відсутність спілкування, втрата звичної комунікації близького кола людей «оголюють» низку проблем, що раніше не були відчутними. В умовах війни відбувається перехід від інструментального ставлення «Я» – «Ти» до пошуку глибшої взаємодії з метою вста-

новлення порозуміння в діалозі, де «інший» стає не просто певним засобом практичного застосування, а співбесідником, з яким з'являється бажання вести розмову. Герменевтика мусить схопити зміст чужості, адаптувати її до конкретної історичної ситуації, що дозволяє вирішувати питання розуміння чужого досвіду, чужої культури, іншої мови, з подальшим подоланням непорозуміння. Отже, розуміння – це взаєморозуміння, адже люди розуміють одне одного безпосередньо, або тоді, коли досягають домовленості. Здатність «Я» до розуміння індивідуальності «Ти» надає герменевтиці універсального характеру, що отримала своє системне значення завдяки внутрішній єдності понять «Intelligere» (розуміти), «Esplicare» (тлумачити) та Applikation (застосовувати), де тлумачення – це експліцитна форма розуміння. Саме внутрішнє злиття розуміння і тлумачення актуалізує аплікацію як третій момент герменевтичної проблеми. Заслуга Г. Гадамера а полягає в тому, що він повертає у герменевтичний простір аплікацію як процес застосування тексту або змісту до конкретної ситуації. Без аплікації стає неможливим перенесення смислу тексту з минулого у теперішнє, бо реалізація цього процесу неможлива без адаптації. Вона відбувається через злиття горизонтів – автора і читача, минулого, теперішнього і майбутнього.

Ключові слова: феномен розуміння, аплікація, тлумачення, діалог, адаптація, чужість, герменевтика, актуальність.

Summary

Dankanich R. I. Updating Hans-Georg Gadamer's phenomenon of understanding in the face of existential challenges. – Article.

The purpose of the article is to analyze the crucial tenets of Hans-Georg Gadamer's philosophical hermeneutics on the issue of understanding in light of present-day challenges. The methodological principles of the study appeal to a descriptive method, hermeneutic method, and comparative method. The concept of understanding takes on a new significance during times of war, when the fundamental need to communicate and support others becomes vital. In such circumstances, communication becomes a necessity, reinforcing the view of the founder of philosophical hermeneutics, Gadamer, who believed that understanding is the bedrock of human existence. Gadamer argued that the world's complex contradictions can only be reconciled by rethinking the concept of understanding, broadening its scope from a methodological significance in the context of

scientific knowledge to a definition encompassing human experiences. Gadamer emphasized that understanding holds an independent significance in the realm of science, countering attempts to limit its purpose solely to the scientific method. However, recent global challenges, such as the COVID-19 pandemic, and conflicts in Ukraine and the Middle East, have highlighted the limitations of science in addressing these complex issues through methodological means alone. The phenomenon of understanding permeates the connections between humanity and the world, as a philosophical approach is necessary to comprehend reality through various avenues such as philosophy, art, history, religion, and tradition, which go beyond the realm of science. It is through these avenues that the truth of being is revealed, a truth that cannot be verified through methodological means. Therefore, the relevance of the hermeneutic phenomenon lies in the deep exploration of understanding, which validates the legitimacy of alternative ways of knowing that exist beyond the scope of science. During times of great tension and uncertainty, it becomes crucial to understand and communicate with others effectively. In times of war, the focus shifts from a self-centered approach to a deeper desire for mutual understanding and dialogue. Hermeneutics plays a key role in grasping the meaning of otherness and adapting it to specific historical situations, allowing us to overcome misunderstandings and understand someone else's experiences, culture, or language. Mutual understanding is achieved when individuals directly comprehend each other or reach an agreement. The ability of one person to understand the uniqueness of another gives hermeneutics a universal character. This is achieved through the unity of the concepts of "Intelligence" (to understand), "Esplicare" (to interpret), and "Applikation" (to apply), where interpretation is an explicit form of understanding. The internal merger of understanding and interpretation actualizes application as the third aspect of the hermeneutical problem. Gadamer's significance lies in his emphasis on the hermeneutical process as the application of a text or content to a specific situation. Without application, it is impossible to transfer the meaning of a text from the past to the present, as this process requires adaptation. This occurs through the merging of horizons – between the author and the reader, and between the past, present, and future.

Key words: phenomenon of understanding, application, interpretation, dialogue, adaptation, foreignness, hermeneutics, relevance.

УДК 37:316.324.8:141.7(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.6>

Т. М. Дишкант

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5026-7913>

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії*

*Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

О. М. Городиська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7665-2185>

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії*

*Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій забезпечує все більш широке застосування системи дистанційного навчання на всіх рівнях освітньої системи, у зв'язку з чим її все частіше пропонують розглядати не як один з варіантів трансляції змісту традиційної освіти, а як альтернативну існуючій системі форму організації освітнього процесу. Однак, при побудові концепцій дистанційної освіти, за справедливим зауваженням Е. Керквуда, часто не береться до уваги, що інформаційні та комунікаційні технології – це лише засіб досягнення цілей; цілі ж мають бути освітніми, а не технологічними [9]. У зв'язку з цим необхідно розглянути, по-перше, чи зазнала трансформації концепція освіти під впливом змін в економіці, політиці, культурі; по-друге, аналізуючи переваги та недоліки дистанційної освіти, розібратися наскільки повно та адекватно вона задовольняє запити сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з актуальністю цієї проблеми питанням теорії дистанційної освіти присвячують дедалі більше досліджень, де розглядаються різні її аспекти. Так, наприклад, О. Петерс досліджував генезис дистанційної освіти та на основі виявленої ним аналогії з процесом виробництва товарів в умовах індустріального суспільства, припустив, що виникло воно як нова форма навчання в умовах переходу цивілізації до індустріальної доби [11]. Шведський дослідник і педагог Б. Холмберг намагався визначити інтерактивну характеристику дистанційного освітнього процесу, що забезпечує максимальний ступінь зацікавленості учня та вбачав її у зміцненні емпатії між учнями та викладачами за допомогою відповідних односторонніх та двосторонніх взаємодій [7]. М.Г. Мур у своїй теорії транзакційної дистанції припускає, що фізична та тимчасова дистанція між учням

та вчителем породжує педагогічні проблеми, які мають вирішуватися структурою курсу та взаємодією між учням та вчителем, щоб звести до мінімуму непорозуміння [10]. Д. Киган також присвятив свої праці розгляду проблем, які виникають з просторовим роз'єднанням вчителя та учня, що було відсутнім на протязі майже 2000-річній історії освіти на Заході [8]. Р. Гаррісон, розвиваючи концепцію інтерактивного навчання на відстані, вказав на тісний зв'язок освітньої взаємодії та інформаційно-комунікативного середовища [5].

Серед вітчизняних дослідників в області дистанційної освіти можна назвати таких вчених як В. Кремень, О. Дольська, О. Гороховський, Е. Жигаліна, В. Кухаренко, А. Андреев, В. Биков, Т. Десятов та ін.

Але можна зазначити, що розглядаються ті чи інші особливості дистанційного навчання, а не його сутність, значення, роль і місце, характер його зв'язку з освітою та суспільством загалом.

Мета. Проаналізувати сутність дистанційної освіти та її відповідність сучасному економічному, політичному та культурному контексту.

Методологія. Використані інформативно-цільовий аналіз теоретичних матеріалів на тему дослідження, генеалогічний метод, метод оцінювання з соціально-філософських позицій.

Основна частина. Дистанційна освіта – видове поняття від родового поняття «освіта». Вживання прикметника «дистанційне» передбачає деякі особливості процесу освіти, але для початку непогано було б розібратися, в чому ж сутність цього процесу. Поняття «освіта» є багатоаспектним. Як будь-яка дія освітній процес є цілеспрямованим та цілеспрямованим. Різне розуміння цих цілей утворює широку панораму філософських концепцій освіти. «Сучасні філософсько-освітні напрями можна розглянути крізь призму синтезу різних напрямів у сучасній філософії з педагогікою и

на цій основі виділити такі філософсько-освітні напрями ХХ століття, як позитивістська педагогіка, критична педагогіка, негативна педагогіка, педагогіка постмодернізму тощо» [4, с. 10]. У різних напрямках філософсько-педагогічної думки як цілепокладання освітнього процесу можуть виступати, наприклад, становлення особистості (антропологічна педагогіка), формування професіонала на основі ціннісно-нейтральної мови спостереження, що уніфікує і науку, і освіту (логічний позитивізм), самоусвідомлення особистістю нав'язаних форм для кращого використання власного потенціалу (емансипаторська педагогіка), та, зрештою – освітній процес сам по собі (самоцінність освіти за Дьюї).

Якщо звернутися до парадигмального визначення освіти, то в «Енциклопедії освіти» за редакцією В.Г. Кременя знаходимо таке визначення даного поняття: «Освіта – це процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [1, с. 614]. Звідси можна виділити сутнісно-змістовні та психолого-педагогічні особливості освіти як процесу, спрямованого на здобуття знань і в той же час як такого, що має виховний момент.

Визначаючи видове поняття характеристика «бути дистанційним» свідчить про феномен навчання на відстані. Даний вид навчання не новий. Його появу пов'язують із поширенням кореспондентського навчання та спочатку, у зв'язку з недостатнім рівнем технічного розвитку, дистанційне навчання супроводжувалося і часовим асинхронном. У сучасній ситуації часовий асинхрон подоланий розвитком технологій, і тепер дистанційне навчання, — це навчання на відстані, коли викладач та учень розділені у просторі та їхня взаємодія базується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які являють собою процеси накопичення, обробки, подання, передачі та використання інформації за допомогою електронних засобів. Інструментальні засоби комп'ютерних комунікацій включають кілька форм: електронну пошту, електронний конференц-зв'язок, відеоконференція-зв'язок, Інтернет. Ці засоби дозволяють усім учасникам навчального процесу разом використовувати інформацію, співпрацювати у вирішенні спільних проблем, публікувати свої ідеї чи коментарі, брати участь у вирішенні завдань, проводити обговорення проблемних питань. Процес дистанційного навчання характеризується насамперед тим, що він інтерактивний у своїй організації, тобто у взаємодії викладача та студента, а також

учнів між собою. Дистанційна освіта є більш широким поняттям, воно включає результат і процес, систему навчання і самоосвіту.

На даному етапі розвитку освіти дистанційна його форма набуває все більшого поширення. Розвиток дистанційної освіти визнано одним із ключових напрямків основних освітніх програм ЮНЕСКО «Освіта для всіх», «Освіта через все життя», «Освіта без кордонів». У 1991 році в Маастрихтському договорі, що ознаменував утворення Європейського союзу, завдання розвитку дистанційної освіти, як сприятливого для уніфікації європейського освітнього поля, було позначено як одне з пріоритетних завдань, а в 2001 році прийнято Празьке комюніке, в якому було підтверджено перспективність Болонської декларації для європейської освіти.

Така увага до дистанційної освіти викликана низкою причин, основними з яких є розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, а також комерційний попит на освітні послуги, що зумовлює прагнення навчальних закладів до виходу на світовий ринок цих послуг.

Розглядаючи переваги та недоліки дистанційної освіти у якості перших, зазвичай, вказують її доступність, у тому числі і завдяки невисокій вартості, гнучкість освітнього процесу, можлива асинхронність, яка дозволяє отримувачу освіти займатися засвоєнням матеріалу у зручний для себе час, розвиток самостійності учня та ін. Обговорюючи складності дистанційної освіти, в основному звертають увагу на проблеми комунікативного та етичного плану. Розглядається, наприклад, чи відрізняється чимось комунікація, опосередкована технічними пристроями від безпосередньої і як недолік першої вказується на труднощі в емоційному окрасі знання. Розмірковують як поліпшити мотивацію суб'єкта, що навчається, щоб уникнути порушення ним етичних норм у вигляді плагіату при виконанні різного роду завдань, коли неможлива повнота контролю, доступна очному навчанню. Вирішується, що треба робити, щоб уникнути деформацій формування особистості, пов'язаних з особливостями комунікації за допомогою інформаційних технологій, адже віртуальна соціалізація виступає як сучасний аспект квазісоціалізації особистості. Але практично не приділяється увага однієї з основних проблем дистанційної освіти.

Як було зазначено у визначенні, традиційна освіта обов'язково повинна включати засвоєння особистістю певної системи наукових знань. Починаючи з періоду, так званого Нового часу, у гносеології окремо концентрувалися на розгляді двох аспектів наукового пізнання – теоретичному та емпіричному, рознесеному за двома різними напрямками – раціоналізм та емпіризм. У ході аналізу особливостей кожного з даних

видів знання, представники даних напрямів дійшли меж їх розгляду, за якими теорія обертається своєю протилежністю. Так, наприклад, пізнавальний оптимізм Локка, що базується на його матеріалістичній картині світу у вченні Д. Юма, що прийшов до суб'єктивного ідеалізму, обернувся агностицизмом. У сучасній теорії пізнання теоретичний та емпіричний аспект тісно взаємопов'язані та доповнюють один одного, що відображено у висловленні «теорія підтверджується практикою». Сучасну наукову практику неможливо уявити без лабораторій, укомплектованих найскладнішим обладнанням, а навчання майбутніх спеціалістів, наприклад інженерної спрямованості, без навчально-лабораторних експериментів, виконуваних на основі матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів. «Як свідчить практика розвинутих країн лівова частка наукових досліджень нині здійснюється великими колективами дослідників різних спеціальностей з використанням складного лабораторного обладнання. Звісно, що таку можливість мають лише університети з їх потужним науково-педагогічним персоналом різноманітних сфер знання» [3, с. 40]. Очевидно, що дистанційна освіта не має можливості надати безпосередню матеріальну базу для становлення висококласних фахівців, чи то, наприклад, галузі інженерії, чи медицини, зрештою усього того, що становить реальний сектор економіки. Але чи здійснення цієї можливості є необхідним у сучасних реаліях?

Зрозуміти суть нових течій в освітньому середовищі неможливо поза культурним, економічним і політичним контекстом. Так, наприклад, німецький вчений О. Петерс розглядав розвиток дистанційної освіти в рамках економічної теорії індустріалізації: «Індустріалізація – символ нової епохи у розвитку людини, що принципово відрізняється від усіх попередніх епох. Вона не має аналогів в історії, насамперед через фундаментальні зміни в більшості сфер людського існування. Одне лише академічне навчання, мабуть, залишилося значною мірою незайманим індустріалізацією – за винятком дистанційного навчання, оскільки ця форма навчання напрочуд відповідає принципам і тенденціям індустріалізації» [11].

Культурним аспектом сучасного суспільства виступає постмодернізм, економічним – переважання фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, політичним – неолібералізм. І культурний, і політичний аспекти у сучасному світі мають підпорядковане економіці положення. Неолібералізм – це теорія, за якою ринковий обмін є основою системи суспільних норм, достатньої для регулювання всіх людських дій. Ось як описував сутність неолібералізму відомий канадсько-американський теоретик освіти та політичний публіцист Анрі Жиру: «Це економічний та

політичний проект, який складає ідеологію, спосіб управління, політику та форму суспільної педагогіки. Як ідеологія він тлумачить отримання прибутку як суть демократії, споживання – як єдину дієву форму громадянства та ірраціональну віру в те, що ринок вирішує всі проблеми і служить моделлю для структурування всіх соціальних відносин» [6, р. 114]. Постмодерністське ж культурне середовище з його встановленням на децентрацію, деконструкцію, фрагментарність соціального, пізнавального, естетичного з одночасним визнанням рівноцінності всіх ідей, знову ж таки грає на руку економічній сфері у вигляді ринкового фундаменталізму, оскільки «справжній сенс боротьби з метанарративами в тому, що вони звужують поле попиту, зараз, коли торгують усім, навіть ідеями, це фрагментування також прагнуть обернути на фактор отримання доходу» [2, с. 144].

Наслідком домінування фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, яку називають також віртуальною є деіндустріалізація, тобто повна або часткова ліквідація реального, матеріально-виробничого сектору економіки регіону. Фінансовий сектор економіки зазвичай протиставляють реальному, що дозволяє перший віднести до віртуальної форми існування. Якщо економіка йде в цифровий простір, де розвивається система віртуальних взаємодій, то система освіти змушена застосовувати і використовувати віртуальні (дистанційні) технології для підготовки фахівців, що відповідають вимогам часу. З цих позицій дистанційна освіта є цілком адекватною духу часу.

Дистанційне навчання, як і рух фінансових потоків є індиферентним до просторово-часовим кордонів, це забезпечує створення світового ринку освітніх послуг. Так, наприклад, О. Петерс вбачав у просторово-часовій роз'єднаності суб'єктів освітнього процесу виключно нову можливість фінансового збагачення навчальних закладів за рахунок збільшення кількості віддалених студентів. Уніфікація освітнього поля потребує стирання культурних відмінностей та послаблює гуманітарну складову освіти. Але це цілком відповідає духу сучасності, де процес глобалізації послаблює національні держави, отже, і нівелює властиву їм культуру.

Масовість надання освітніх послуг погіршують їхню якість, це той момент, коли кількість не переходить у якість. Освіта, яка поставлена на потік, виступає як свого роду «конвеєрна» освіта. Мотивацією споживача такої освіти, завдяки престижності вищої освіти, що зберігається в принципі, часто стає просто отримання диплома. Віртуалізація процесу освіти виявляється і у разі у його комп'ютеризації, а й найчастіше і у симуляції його результатів.

У результаті вищеописаних процесів у світовому освітньому полі спостерігається чіткий поділ

на елітарну наукомістку високотехнологічну конкурентоспроможну освіту та масову малоцінну низькотехнологічну «вищу освіту», спрямовану на підтримку виробництва дешевої неконкурентоспроможної робочої сили. Особливо це яскраво виражається, якщо дистанційна освіта оголошується пріоритетною чи альтернативною, а не доповнює традиційну класичну освіту, націлену на становлення гармонійно розвиненої особистості та професіонала.

Вищеперелічені проблеми дистанційного навчання в інформаційному, комунікаційному, етичному аспектах освітнього простору роблять сумнівною якість освіти і для тих сфер, де немає необхідності застосування лабораторій та практичних дій у навчанні, а саме економічної, історичної, соціологічної тощо, дисциплін. Д. Кіган звертає увагу, на те, що роз'єднаність у просторі руйнує один із центральних принципів, на якому завжди будувалося освіту, – тісний контакт навчаючого і навчаємого, отже, знижується результативність навчання. У традиційному варіанті нерозривність викладання та навчання створює особливе освітнє середовище, що підтримує і оптимізує процес пізнання [8, р. 113].

Таким чином, відсутність живої практики проведення експериментів, відпрацювання навичок та умінь негативно позначається на рівні підготовки фахівця, а без тісного безпосереднього контакту, що дозволяє найкращим чином забезпечити високу якість освітнього середовища, практично неможливе формування освіченої людини.

Висновки. Що змінилося з тих часів, коли з'явилися перші форми дистанційної освіти? Що забезпечує таке плідне «живильне» середовище, для збільшення його зростання? Змінилися, по-перше, технічні (технологічні) можливості здійснення дистанційної освіти, які досягнули нового рівня і стали доступнішими; по-друге, статус вищих навчальних закладів із центру освітньої системи здебільшого трансформувалися в корпорації з надання освітніх послуг, та, по-третє, змінився запит на «кінцевий продукт» освітнього процесу, що зумовило культивування людини економічної переважно як споживача. За влучним зауваженням Б. Рідінгса «студент, розуміється виключно як споживач, а не як людина, яка бажає мислити» [11, р. 48].

Взагалі ж то дистанційна освіта має багато специфічних позитивних сторін, завдяки яким варто її розвивати, але переважно як доповнення до традиційної вищої освіти, тим більше, коли криза фінансово-спекулятивної моделі світової економіки запусить процес реіндустріалізації в багатьох країнах, а деглобалізація, повернувши вагу національним культурам, поверне запит на освіченого, патріотично вихованого спеціаліста замість знеособленого працівника.

Література

1. Гончаренко С. У. Освіта. Енциклопедія освіти. / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 614–616.
2. Дишкант Т. М. Межа «я» і фактор зовнішніх обставин або метафізика свободи. *Багатомірність людини та культури у філософських ландшафтах* : монографія / О.О. Дольська, Н.Б. Годзь, О.М. Городиська, Т.М. Дишкант, Ю.С. Тагліна. Харків, 2021. С. 122–149.
3. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.
4. Освітньо-педагогічні напрями в сучасній західноєвропейській філософії: навч.-метод. посіб. / О.О. Дольська, О.А. Гончаренко, О.М. Городиська. Харків: Видавець Іванченко І.С. 2023. 225 с.
5. Garrison R. Theoretical challenges for distance education in the 21st century: A shift from structural to transactional issues. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. 2000. № 1 (1). P. 3–15.
6. Giroux H.A. The Terror of Neoliberalism. *Authoritarianism and the Eclipse of Democracy*. London; New York: Routledge, 2017. 114 p.
7. Holmberg B. The Evolution, Principles and Practices of Distance Education. Oldenburg: Bibliotheks-und Informationssystem der Universität Oldenburg, 2005. 171 p.
8. Keegan D. Reintegration of the teaching acts. In Keegan, D. (Ed.). *Theoretical principles of distance education*. London; New York: Routledge. 1993. P. 113–134.
9. Kirkwood A. New Media Mania: Can Information and Communication Technologies Enhance the Quality of Open and Distance Learning? *Distance Education*. 1998. Vol. 19, no. 2, p. 228–241
10. Moore M. Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*. 1973. № 44 (12). P. 661–679.
11. Peters O. Distance education and industrial production: a comparative interpretation in outline. URL: <http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/found/peters67.htm> (дата звернення: 22.08.2024).
12. Readings B. The university in ruins. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 250 p.

Анотація

Дишкант Т. М., Городиська О. М. Соціально-філософський аналіз дистанційної освіти. – Стаття.

У статті пропонується проаналізувати сутність дистанційної освіти та її відповідність сучасному економічному, політичному та культурному контексту.

Сутність дистанційної освіти логічно виявляється через її визначення через найближчий рід і видову відмінність, що робить необхідним спочатку зрозуміти, що ж являє собою освіта як така. Виявляється, що це поняття є багатоаспектним, що виражає одночасно і процес, і його результат. Основною ж метою традиційної, класичної освіти є одночасне формування гармонійно розвиненої особистості та професіонала за допомогою навчання та виховання.

У контексті припущення, що цілі дистанційної освіти як виду освіти мали б залишатися тими самими,

розглянуто особливості саме дистанційної освіти. Виявлено, що, незважаючи на її трансформацію з плином часу, що дозволила на сучасному етапі розвитку технічних засобів уникати тимчасового асинхрону в навчанні, проте залишаються не подоланими багато негативних аспектів комунікативного та етичного характеру, що не дозволяють здійснювати повноцінну освіту, як у випадку з традиційним очним навчанням. Але якщо у подоланні цих недоліків існує оптимізм, то щодо освоєння навичок, здобутих на основі живої практики, проблема бачиться непереборною.

Соціально-філософський аналіз дистанційної освіти передбачає розгляд цього явища у культурному, економічному та політичному контекстах. З'ясувалося, що культурним аспектом сучасного суспільства є постмодернізм, економічним – переважання фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, політичним – неолібералізм, причому і культурний, і політичний аспекти в сучасному світі мають підпорядковане економіці положення. Враховуючи, що у даній моделі економіки переважає віртуальний сектор, а не реальний, матеріально-виробничий, виявляється, що дистанційну освіту можна вважати цілком адекватною сучасним реаліям.

Можна констатувати, що в освітньому полі виникає певна диференціація на елітарну наукомітку високотехнологічну конкурентоспроможну освіту та масову малоцінну низькотехнологічну «вищу освіту», яка спрямована на підтримку виробництва дешевої неконкурентоспроможної робочої сили. У зв'язку з кризою що намічається, цієї економічної моделі, формуються й інші запити на результати освітнього процесу.

Ключові слова: освіта, дистанційна освіта, проблеми використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, віртуальна модель економіки, неолібералізм, постмодернізм.

Summary

Dyshkant T. M., Horodyska O. M. Socio-philosophical analysis of distance education. – Article.

The article proposes to analyze the essence of distance education and its relevance to the contemporary economic, political and cultural context.

The essence of distance education is logically revealed through its definition through the closest genus and

species difference, which makes it necessary to first understand what education as such is. It has been revealed that this concept is multidimensional and expresses both the process and its result. The main goal of traditional, classical education is the simultaneous formation of a harmoniously developed personality and professional through training and education.

In the context of the assumption that the goals of distance education as a type of education should remain the same, the features of distance education are considered. It has been revealed that, despite its transformation over time, which has made it possible at the present stage of development of technical means to avoid temporary asynchrony in learning, nevertheless, many negative aspects of a communicative and ethical nature remain unresolved, which do not allow for full-fledged education, as is the case with traditional face-to-face education. But if there is optimism in overcoming these shortcomings, then regarding the development of skills acquired on the basis of live practice, the problem seems insurmountable.

A socio-philosophical analysis of distance education involves considering this phenomenon in a cultural, economic and political context. It turned out that the cultural aspect of contemporary society is postmodernism, the economic aspect is the predominance of the financial and speculative model of the world economy, and the political aspect is neoliberalism, and both the cultural and political aspects in the contemporary world are subordinate to the economy. Considering that in this economic model the virtual sector predominates rather than the real, material and production sector, it turns out that distance education is quite adequate to modern realities.

It can be stated that in the educational field there is a certain differentiation between elite science-intensive high-tech competitive education and mass low-value low-tech “higher education”, which is aimed at supporting the production of cheap, uncompetitive labour. In connection with the emerging crisis of this economic model, other requests for the results of the educational process are also planned.

Key words: education, distance education, problems of using modern information and telecommunication technologies, virtual model of the economy, neoliberalism, postmodernism.

УДК [1+3]:316.285

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.7>

Л. В. Діденко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІОСЕМЕНТОВАНА НЕРІВНІСТЬ: МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ

Зауваги: 1) *пунктуаційна* – авторські, тобто мої власні, роз'яснення у тексті подані через {...}; уточнення марковані через (...); 2) *антропонімна* – усі імена–та–прізвища транслітеровані за фонетичним підходом зі збереженням автентичних подвоєнь та подані у тексті за першою згадкою у форматі «антропонім українською {антропонім мовою оригіналу та/або англійською}»; 3) *перекладацька* – цитовані частини з іноземномовних джерел наведені у авторських формулюваннях, що можуть не співпадати з «офіційними»; 4) *текстозапозичальна* – при перевірці на плагіат у презентованому тексті можуть бути віднайдені частини повторів із моїх попередніх публікацій, що є неусувним, оскільки деякі частини є стандартними у формулюваннях (від зауваг до результатів дослідження), а опрацювання теми–і–проблеми нерівності передбачає послідовне розгортання ідей–та–гіпотез, частину з яких необхідно зазначити й – за потреби – відкоригувати через віднайдені нові дані (напрацювання колег, ситуації, власні розмірковування тощо); 5) *соціо-відповідальна* – я свідомо витлумачую деяку частину ідей–та–підходів щодо нерівності вельми різко (й, може видатися, навіть моноекторно), що, за задумом, мало би «освятити колег та читальників здоровим глуздом» щодо «загальної наслідковості» варіативів нерівності; 6) *ситуативна (кейсова)* – зібрані мною дані, використані для ілюстрування механізмів утворення, відтворення та подолання/пом'якшення нерівностей, узагальнені (усі чутливі компоненти з пропонуваного дослідження вилучені як закриті для опублікування); 7) *завдячувальна* – я б з великим задоволенням бажала висловити найщиріші слова дяки поіменно усім тим, хто сприяв моєму глибшому розумінню нерівності у площині практики, проте, з одного боку, Ваші імена–та–прізвища складають перелік більший за пропонуване дослідження, а, з іншого боку, я завжди пам'ятати спричинені кожним з Вас ситуаційні уроки; 8) *присвячувальна* – людині, яка повернула мені здатність мріяти.

Соціотенденції сучасності дуалізують антропоодиночність: з одного боку, вона має зберігати свою унікальність, яка у критичних ситуаціях поста-

ватиме рятівною; з іншого боку, вона має бути як-усі, тобто типовою у контексті дисциплінарності. Нерівність не виникає раптово у ХХ ст.: вона тільки «поліаспектно розквітає» завдяки антропокерованим суспільним процесам. Проте чи дійсно нерівність настільки негативна?..

Через її варіативність (стала моноконструктивна нерівність – тобто її окремі фіксовані–й–описані типи, види і форми; керована ситуативнозмінювана нерівність – залежна від умов, цілей та акторів) нині вже наголошують на існуванні своєрідного світу нерівностей (хоча було б коректніше користатися висловом «різнопроявність нерівності», що наявна у кожному соціосегменті. У такому світі складно жити антропоодиночності: вона там радше змушена виживати через долавання численних перешкод та завдяки гнучкості власного інтелекту (проте якщо останній не активований, «протриматися» буде вельми непросто). Вона «грає за правилами» соціосегменту, тобто їй доводиться вибиратися із прірв, що утворені «старими» і «новими, ще не вповні пізнаними» нерівностями {з одного боку зростає нерівність йде пліч-о-пліч зі зменшенням можливостей, проте, з іншого боку, спричинювані нерівністю (та/або її варіативом) кризові темпоральні відтинки (як індивідуальні, так і спільнотні) частково сприятимуть антропоадаптивності та новим нестандартним розв'язкам «на-ресурсному-мінімумі»}. «Фактично, ця закономірність спостерігається у всіх країнах – країни з більшою нерівністю систематично мають менше рівності можливостей. Нерівність зберігається. Але особливо тривожним щодо цього постає прогнозоване для майбутнього країни: зростає нерівність останніх років є свідченням зниження рівня можливостей у майбутньому та зростання рівня нерівності {відповідно} – якщо ми не вживатимемо заходів» [14, с. 22–23]. Виникає закономірне запитання: чи можливий інший світ? Так, можливий. Адже, люди гідні суспільства, яке більше узгоджуване з фундаментальними цінностями людини: суспільства з більшими можливостями, вищим національним доходом, сильнішою демократією і поліпшеними стандартами життя для більшості людей [14].

Постановка проблеми та проблемоокреслення. Нерівність сьогодні є наріжною темою наукових і практичних обговорень на конференціях, симпозиумах, конгресах, а також у локальних/країнових й глобальних наукових дослідженнях (на сторінках монографій, статей, оглядів тощо). Адже вона заважає людині повноцінно жити і в процесі своєї діяльності максимально реалізовувати свої здібності, здатності, спроможності, компетентності, інтелектуальний потенціал в той час, коли увесь світ рухається в «еру здібностей».

Поліпшення параметрів—характеристик життя антропоодиноць потребують «наближено рівного» {з розходженням у 5–10 %} розвитку всіх сегментів країнового суспільства й особливо економіки. Визначення вектора (-ів) розвитку суспільних сегментів потребує розуміння ядра нерівності та її динаміки задля уможливлення визначення механізмів ефективного розвитку соціально-економічної політики, права, охорони здоров'я, економіки та людини: механізмів оптимізування рівня нерівності – забезпечення якості життя кожної антропоодиноці.

Тему пропонуваного дослідження актуалізує не тільки окреслена вище проблема, але й майбутнє людства. Нерівність загалом та її прояви у соціосегментах зокрема обмежують як кожну антропоодиноцю у діях, так само й ніяк не результуватимуться для спільнодосвіду людства, що уможливить стагнацію усіх суспільних сфер/секторів/сегментів.

Тут необхідно наголосити: у площині праксису нерівність проявлювана різкіше та «її можливі загрози» для окремої антропоодиноці постають нищівними, натомість у площині теорезису (науково-дослідницьке обговорення на фахових монота міждисциплінарних зібраннях і публікування «умовно-дієвих способів сегмент-пом'якшення») нерівність спричинює більшість утруднень та очевидних вигод/зисків для окремого кола антропоодиноць.

Рівень розробленості теми є середнім: дослідження проводять, але їх результативність не для усіх постає допоміжною. Теорезис формують ідеї, гіпотези та тези колег-дослідників: вітчизняних (Ольга Балакірева {Olga Balakireva}, Лариса Діденко {Larysa V. Didenko}, Наталія Коваліско {Natalia Kovalisko}, Ольга Куценко {Olga Kutsenko}, Елла Лібанова {Ella Libanova}, Нікіта Чікішев {Nikita Chikishev} та ін.) і закордонних (Ентоні Аткинсон {Anthony B. Atkinson}, Джозеф Стигліц {Joseph Eugene Stiglitz}, Йоран Терборн {G ran Therborn}, Пйотр Штомпка {Piotr Sztompka} та ін.). Дослідження нерівності вже не обмежують моновекторним сферним/галузевим підходом, оскільки її трансформує кожна дія будь-якої антропоодиноці. Натомість мультидисциплінарний підхід, який зараз вже активно

впроваджують у дослідницьку практику, уможливить не тільки уточнення сутності нерівності, але й коректне визначення механізмів виникнення і відтворення нерівності, а також формування оптимальних механізмів пом'якшення її негативних наслідків.

Якщо теорезис формований—та—оновлюваний авторськими ідеями та підходами щодо нерівності, то **площина праксису** постає «експериментальним полем»: з одного боку, всі соціосегменти все ще трансформують «під єдиний глобальний стандарт»; з іншого боку, спроби соціосегментного пом'якшення/долання нерівності результовані по-різному – залежно від соціосегменту, задіяних акторів, попередньо окреслених цілей та суспільного реагування.

Мета дослідження: виявити та охарактеризувати механізми утворення, відтворення та подолання нерівності у соціосегментах. Реалізування зазначеної мети передбачає **дослідницькими завданнями:** уточнити сутність нерівності через соціо-філософські засновки; виявити джерело спричинювання нерівності; окреслити механізми її відтворення; конкретизувати шляхи подолання/пом'якшення її впливання на якість життя людини і народу країни.

Методологію пропонуваного дослідження складають методи (якісні – розмірковувальний, аналізувальний, синтезувальний, феноменологічний, герменевтичний, прагматичний, компаративний, реконструювальний, моделювальний), принципи (історичності, цілісності, умовної об'єктивності, причинності, обґрунтованості, ситуативності); підходи (плюриверсний, міждисциплінарний).

Результати дослідження презентовані у тематичних пунктах та авторських розтлумаченнях із апелюванням до ідей колег минулого та сучасного.

Слово «нерівність» використовуване здавна, проте його трансформуванню у поняття посприяли мисленнєві практики давньогрецьких (Платона {Πλάτων / Plato} [5; 12] й Арістотеля {Αριστοτέλης / Aristotélēs} [1]) та давньоримських (Марка Туллія Ціцерона {Marcus Tullius Cicero} [8], Марка Аврелія {Marcus Aurelius Antoninus Augustus} [3]) мислителів. Їхні візії щодо нерівності й рівності мають не тільки відмінне, але і спільне: адже вони вибудовували своє розуміння через осмислення сутності природи, (не)справедливості, (не)чесності, (не)законності—протизаконності. Давньогрецькі апелювання до дуальних розглядів (рівного/нерівного) посприяли з'яві латинського «inæqualis», що було трансформоване у середньовічне латиномовне «inæqualitas», що через старофранцузьке «inequalité» (XIV ст.) перейшло у англійське «inequality» (ранне XV ст.).

Розмисли щодо (не)рівності представників попередніх століть (Платона, Арістотеля, Марка Туллія Ціцерона, Марка Аврелія, Джона Лока

{John Locke} [2], Григорія Сковороди {Hryhorii Skovoroda} [6; 7] та інших), мають значущість для сучасних нам мислителів-і-дослідників та постають теоретико-методологічною основою розвідок щодо нерівності.

Соціо-філософські засновки щодо нерівності обмежу тезами: 1) нерівність походить з природного середовища, адже усе живе народжується з «унікальними вихідними умовами», які впродовж життєдіяльності тільки поглиблюють «внутрішньовидове розрізнення»; 2) спільноти та суспільство здебільшого є дисциплінарними, що зорієнтовані на «шаблонізоване сприйняття» – з позицій керманіча – кожного чорного лебедя; 3) індивідуальні особливості антропоодиниць посилюватимуться тільки за умови самовдосконалювання {усвідомленого саморозвитку}; 4) нерівність завжди постає дуальною {тобто: з одного боку, як штучно формована розірваність поміж кермованим та керманічем, котрий вказуватиме першому на «шкалову відмінність», за межі якої перший вже давно вийшов; з іншого боку, як суттєву прірву поміж теорезисом (тут: вектором окремих досліджень, висловлюваними підходами й переважно гіпотетичними узагальненими розв'язками) та праксисом (тут: реальними ситуаціями, які потребують результатних рішень)} і контекстозалежною.

У більшості досліджень (переважно іноземномовних) **нерівність розглядають з маркером «соціальна» (тобто: «соціальна нерівність»)**.

Пйотр Штомпка наголошує: «коли ми говоримо про соціальну нерівність» йдеться про «... нерівність з погляду соціальних ознак, а не індивідуальних», тобто людина має враховувати «... характер груп, до яких вона належить, і характер позицій, які вона займає (ролей, які виконує)» [10, с. 436]. Соціальна нерівність стосується «...тих опосередкованих ознак, які уподібнюють між собою лише певні спільноти – соціальні групи або лише певні позиції у соціальній структурі – соціальні позиції (статуси)» [10, с. 436]: але підставою нерівності поставатиме не сама належність акторів до різних соціальних груп та/або займання ними різних соціальних позицій, радше їх «нерівні шанси доступу до цінованих у суспільстві благ» [10, с. 436]. З-поміж благ цінованих країновими суспільствами виокремлені: матеріальні (багатство), влада (панування, вплив на інших), престиж (пошана, суспільне визнання, прийняття, схвалення, слава), хоча окремо згадані освіта й здоров'я [10, с. 437–451].

Можна погодитись з такою думкою, проте є нюанси: 1) більшість цінованих суспільством/спільнотами благ є даниною минулих сторіч, натомість невраховані сучасні «хиткі тенденції», якими і модельовані (якщо не сказати більше: керовані через переліки вигод/зисків) взаємо-

дії у спільнотах {наприклад: за декілька годин фахівцю, котрий 10–15 років покровоково вибудував кар'єру з однієї мрії, можна перекреслити усі перспективи подальшого поіснування у соціосегментах (основному – профільному – та супутніх)); 2) «доступ до благ» не передбачає уміння ними «оптимально скористатися» (наприклад, отримати владу й розумно керманити – не одне й те саме: якщо перше можна «випадково» отримати, то друге необхідно набувати ситуативно або з власного досвіду, або через навчання на досвіді інших); 3) «шансовість» – це первинно відкритий або уможливлений доступ до благ, проте без наголошування на «попередніх умовах» готовності антропоодиниці «прийняти» блага, ціновані у суспільстві»; 4) і зрештою акторність, тобто ситуативна поведінкова стратегія, що напрацьовувана індивідуально кожною антропоодиницею у інтеракціях.

Маркер «соціальності», що його традиційно додають до нерівності у соціосегментних варіантах (тобто послуговування конструктом «соціальна нерівність»), постає штучнопривнесеним (якщо не сказати більше: зайвим). По-перше, нерівність проявлювана завжди у окремому соціосегменті, який її ж специфікує (тобто: нерівність в освіті відмінна від цифрової не тільки компонентно {субординативні зв'язки, знаннєвість, умілість, лідерські якості, підтримувальність тощо}, але й принципом ранжування компонентів {домінувальні, допоміжні}). По-друге, маркером «соціальна» намагаються окреслити антропоспричинювання нерівності. Але це так само очевидно: вигодовість/зисковість конструктів у соціосегментах запитувана виключно антропоодиницею. Окрім того, дотримування традиції «спільно-досвіду» (інакшими словами: колективного, або спільнотного, підходу середнього рівня – рівня соціальної групи) поставатиме ще однією спробою спричинити антропоодиницеве нерозрізнення для спрощеного управління людиною/людьми та відмову від інновативності, тобто прогресування як такого; ба більше, це виглядатиме тавтологічним – нерівність соціальних суб'єктів (або акторів) проявлятиметься через їхні (не)вчинання щодо інших антропоодиниць, тобто відсутність інтерактивності акторів «зніматиме» й саму назву.

Сутнісно нерівність можна виявити тільки у порівнянні за наявності окремого взірця, дечого передвизначеного взірцем або окремого параметра розходження (наприклад: два викладачі філософії – мають освіту одного вишу, однаковий педагогічний стаж, без утруднень презентують теорію, проте один може наводити вдалі й зрозумілі приклади з фахової площини окремої освітньої програми, а інший зосереджений виключно на «відтворенні необхідних навчальних даних» й їх оцінюванні). У антропоодиницевому поіснуванні

нерівність постає умовою соціального життя: первинно кожен з нас від народження відмінний від іншого (тобто нерівний іншому через специфікацію генетичного коду), проте з плином часу та переліками ситуацій можемо проявляти й посилювати свою якісну інакшість щодо іншого/інших. Кожна антропоодинаця у інтеракціюванні презентована як актор, ситуативним (не)діянням якого підтримуваний будь-який соціосегмент: за результатами вербальної та/або вчинкової дії уможливлені паралельні трансформування соціального суб'єкта та площини його залучання.

У «роботі» з нерівністю більшість дослідників мають утруднення поміж теорезисом (тобто конструйованим описом варіативів нерівності та/або можливих способів її подолання) і праксисом (реальними розв'язками варіативів нерівності в окремих ситуаціях), що простіше ілюструвати прикладом: фахівець/фахівчиня (як саморозвивальний ктор) намагається віднайти свою «соціальну нішу» (тобто оптимальну застосовність компетенцій у соціосегменті), проте його/її «план дій» обтяжений параметрами швидкості («хочу мати результат якомога хутчіше»), амбітності («моя ціль – влада!») і покращення матеріального становища («збагачення зайвим не буває...»); окрім того його/її галузева компетенційність розвивається повільніше через недостатню фахову підготовку та/або відсутність династичності (щоправда може компенсуватися через «консультувальні сесії» досвідченого фахівця-експерта).

Спричинення нерівностей відбувається через прагнення окремих антропоодинаць здобути/отримати «доступ до визнаних вигод (благ) суспільства» (багатство, влада, престиж тощо) [10, с. 437–441], проте власними силами це реалізувати складніше та довше, аніж через залучення «допоміжного персоналу» зі своерідним їх «винагороджуванням». Ось тут і починає своє розгортання нерівність: антропоодинаці з гіршими вихідними показниками мають намір їх поліпшити усіма можливими засобами/способами через «просторові обмеження» (див.: дослідження Йорана Терборна щодо «обмежувальних перегородок» – англ. «boundary closures» [15, с. 451–456]). «Генерувальники» нерівностей проголошують себе (та/або вибраних антропоодинаць зі свого оточення) «медіаторами удоступнення» необхідних вигод/переваг окремого соціосегменту, що перетворює прокламоване «відкрите суспільство» на комплекти «умовно закритих спільнот» {тобто: назагал усі спільноти соціосегментів є відкритими для долучання нових представників, проте фактично вони не змінюють «класичних прихованих додаткових умов», з-поміж яких постають цілком недоброчесні способи «попереднього рекрутування більшості» через обмін своїх «керманицьких медіативних можливостей» на її «мовчазну

згоду» щодо будь-якого подальшого кермувального рішення}.

З позиції «генерувальників», найоптимальнішими алгоритмами нерівності постають: формальне самовивищування (через владоотримання й упокорення підпорядкованих/підлеглих здебільшого класичними способами), номінальна залученість-до-усіх-справ (через удавану впливальність та автопопуляризування), розподіл надходження матеріальних ресурсів (через управління багатством) тощо. Сценарій розгортання нерівності зумовлений переважно «сліпим владотриманням»: антропоодинаця має намір отримати владу, проте його/її манера владарювання є здебільшого переліками спроб і помилок, аніж зваженими рішеннями задля оптимізованого поіснування підлеглих антропоодинаць. Натомість з позиції «залучених у нерівність» (тут: тих, хто відчуватиме на собі усі негативні результати-наслідки нерівності) вона зовсім не видається чимось неприйнятним {оскільки презентована як «цілком раціональна спроба розв'язання ситуативного утруднення», проте насправді {після розбору ситуації (кейсу)} постає радше «вигодним для меншості – аніж оптимізованим для усіх – розв'язком» {тобто: «ситуативна спокуса для усіх» презентована як «замаскований мінімум зусиль для вибраних»}.

Нерівність «запускають» двома етапами: 1) *промірковувальним* (від формування цілі через добір «довіреного кола» антропоодинаць до окреслення структури сценарію дій та індивідуальних ролей); 2) *коригувальним* (розгортання механізмів відтворення нерівності у різних поєднаннях із ситуативними «спробами вигинання» дій неформального лідера для швидшого впливу на більшість).

З-поміж механізмів відтворення нерівності постають: дистанція, експлуатація, виключення, керівництво/підпорядкування (підлеглість) тощо [15, с. 455]. Для розуміння зазначених механізмів необхідно з'ясувати які саме взаємодії породжують відповідний розподіл. За Йораном Терборном, йдеться про «полюсні взаємодії»: на одному полюсі *дистанція*, а на другому – *експлуатація* [15, с. 455]. Дистанція утворюється за рахунок того, що один суб'єкт випереджає другого (причини: ліпші попередні умови, краща підготовка, вдаліший старт, більші зусилля тощо). Експлуатація з'явлена через використання одним суб'єктом можливостей іншого (тобто: перший суб'єкт досягає нерівності з другим за рахунок того цінного, що для послуговування/використання першого створює другий) [15, с. 455]. Завдяки експлуатації ілюстровано суттєвий розподіл між вищими і нижчими: останні створюють цінності для перших, а сильні несправедливо віднімають у слабких певну кількість цінності (або і всю

цінність). Експлуатація передбачає дистанцію, виключення і вищість, вилучення ресурсів у підпорядкованих/підлеглих. Механізм експлуатації тісно функціонує з механізмом *керівництва/підпорядкування (підлеглості)*. Нерівність між керівником і підлеглим (-ми) відтворювана і/або посилювана шляхом експлуатації підлеглих. Ці механізми продукують і відтворюють нерівність у різних сферах суспільного життя країни (або крайнових соціосегментах).

{Ситуація (кейс) 1: на прикладі освітньо-наукового соціосегменту керівники мікрорівня (деяких кафедр певних вишів і/або відділів наукових установ) присвоюють здобутки підлеглих (наукові розробки – розділи монографій, статті, тези тощо; науково-методичні досягнення або впровадження у навчально-виховний процес), за що отримують подяки/грамоти/премії вищого керівництва вишу і/або Міністерства освіти і науки. Ба більше, керівники не можуть розтлумачити нюанси присвоєного. Для цього наперед вимагають від фактичного розробника розлогі пояснення створеного/написаного, щоб влучно відповідати на запитання керівника вищого рівня. Це не що інше, як експлуатація підлеглих. Керівник, котрий на вищому щаблі посадової драбини, вважає, що йому дозволено все (відбирання і присвоєвання чужого, переделегування своїх функційних обов'язків іншому підлеглому, передавання для виконання меншої/більшої частини педагогічного навантаження іншому/іншим члену/членам кафедри/відділу із подальшим фіксуванням у своєму доробку результатів виконання). Керівник преферує окрему кількість підлеглих (через зменшення годин педагогічного навантаження; право вибору факультету для виконання педагогічного навантаження; неопублічнення записень/нез'яви на заняття чи робочі зустрічі, конфліктів зі здобувачами тощо), в результаті чого спричинює нерівність між самими «нижчими», або самими підлеглими (між преферованими підлеглими і підлеглими без таких преференцій). Підхід до такої нерівності подвійний: з одного боку, вона є горизонтальною, оскільки існує між «нижчими», а, з другого – вертикальною, бо «нижчі» з преференціями перебувають щаблем вище від «нижчих» без преференцій. Такі нерівності не є виключно вертикальними чи горизонтальними, а змішаними, оскільки можуть накладатися. Часто подібне «керівницьке вилучення матеріалів та/або самоприписування досягнень інших» називають крадіжкою. Проте наразі йдеться саме про експлуатацію, оскільки вона є інституційованою формою соціальної взаємодії}.

Виключення як механізм продукування і відтворення нерівності: «спрацьовуватиме» через позбавлення антропоодиноці переваги і/або доступу до когось/чогось. Інакше його пояснюють сукуп-

ністю штучно формованих бар'єрів (які подібні до «закритих воріт») для окремих антропоодиноці [15, с. 455–456]. Механізм виключення зумовлює утруднення доступу до товариства/групи нових представників та/або «параметрально неналежних за визначенням» (наприклад: хто не має членства і/або громадянства тощо). Таким чином формують маргіналів як виштовханих із «центру привілеїв» на «узбіччя суспільства».

{Ситуація (кейс) 2: «вищі» (або керівники кафедр/відділів окремих вишів) виставляють «оригінальні» бар'єри щодо долучення до групи співавторів навчальних та/або наукових колективних видань – на «вході» усім раді, проте після надання виконаної текстової частини співавторів прилюдно висміюють та принижують, висловлюють негативні оцінкові судження щодо написаного (без фахового розбирання), вербально клеймують підлеглому як нездару в очах колег. Парадоксально, але «настільки кепські матеріали» не викидають, а редагують (із занижуванням стилю викладу, спрощенням лексики, використанням типових – усталених в інших схожих виданнях – прикладів тощо) та публікують як присвоєні із фіксуванням за собою «відповідне параметрам академічної доброчесності». Ніхто з таких «вельми доброчесних» навіть не заміркується щодо справжнього автора-розробника}.

{Ситуація (кейс) 3: на макрорівні – в межах окремого університету цілком може спричинитися «академічна нерівність» [9], тобто не тільки формування «окремих спільнот преферованих» (дослідників, викладачів, допоміжного персоналу) всередині структурних підрозділів, але й підтримування загального «іміджу освітньої-та-наукової ядровості вишу» (номінальної переваги-та-вищості за усіма стандартами освітньо-виховного процесу та дослідництва, яка не зовсім підтверджується індивідуальними рейтингами викладачів-дослідників через їх «вибіркове виключення» керівниками підрозділів). Іншими словами: це феномен-ситуації «перефаховості», «культури відміни» та нерівності, що паралелізовані до накладання та змішування. «Периферійовані» університети (тобто «не включені до ядра» – переліку «домінувальних») мають тільки «дозвіл на виконання» того, що генерують/встановлюють «ядрові виші». У підсумку: ані дослідництво, ані наука, ані освіта не є «пуристичними» (за параметрами «академічної доброчесності»): вони радше передбачають «свідому гру претендента у полі нерівності» за право залишитись приналежним до спільноти даного вишу, наукової школи, підрозділу тощо}.

На основі зазначених ситуацій (кейсів) з виш-середовища виникають запитання: 1) чи можна позбутися зазначених механізмів продукування і відтворення нерівностей? 2) чи можна

повністю подолати названі нерівності у окремому соціосегменті (серед викладачів кафедри/відділу вишу, наприклад)? 3) у який спосіб може бути здійснюване подолання/мінімізування нерівностей?

Відповіді цілком логічні – якщо є механізми антропоспричинення нерівностей, то мають існувати й механізми подолання нерівностей антропоодинамиці. Але є нюанси: 1) механізми подолання нерівностей не універсальні, а сегментовані (хоча компоненти в алгоритмі подолання можуть бути перекомплектовані, потрібно все ж зважати на сферу розгортання нерівностей: сфера виш-освіти і сфера торгівлі різні, але чинники людського ставлення та поваги ще й досі діють в обидвох); 2) самі нерівності впливають тільки на тих, хто «затягнутий в алгоритм» (керівник може спричинювати нерівність механізмом експлуатації, проте природний інтелект «потенційно експлуатованого» має перейти у прагматично-превентивний режим, налаштування якого індивідуальні співмірно попереднім ситуаціям з цими ж фігурантами); 3) нерівність будь-якого варіативу каталізує «виключно людські якості» (тобто посилює природну налаштованість антропоодинамиці на добро, розвиток та їх транслявання собі подібним); 4) нерівність неможливо подолати, її тільки передбачено пом'якшити або звести її негативний вплив до мінімуму (однак відсоток «нешкідливого мінімуму» залежить від «індивідуальних налаштувань» антропоодинамиці, що ситуативно кориговані нею).

Пом'якшення зазначених ситуацій (кейсів) з виш-середовища є різними: деякі з них трансформуватимуться й унеможливуватимуть «роботу» у площині праксису, а деякі – навпаки – цілком можливо усунути.

{*Ситуація (кейс) 1* не передбачена для пом'якшення, а має бути викорінена (якщо вона наявна) та/або унеможливлена (якщо йдеться про майбутні дії)}.

{*Ситуацію (кейс) 2* пом'якшити можливо двома нерозривними кроками – по-перше, кандидата/кандидатку на посаду завідувача кафедри вишу необхідно запросити на співбесіду–тестування на кадровій комісії вишу щодо наявності у нього/неї здібностей, здатностей і спроможностей до керування (формальні/неформальні лідерські якості, стійка психіка, рівень стресостійкості, гнучкість інтелекту, миттєве й оптимальне рішенняприймання, фахова якісна – а не кількісна – компетентність, фахова знаннезастосовність у різномірних галузях знання, техніко-технологічна обізнаність, уміння бути «стіною та щитом» для колективу тощо), а також чітко окресленої «потенційної ідеї майбутнього» щодо розвивання кожного члена кафедри (тобто відповідь на запитання «чому саме ти обійматимеш

посаду завідувача?» є мотивованим та свідомим рішенням індивідуальної жертви, а не чимось схожим на – «у мене цілком прагматичні цілі – квартира, підвищена заробітна платня і статусність»); по-друге, уся діяльність керівника/керівниці кафедри (його/її поведінка у колективі колег на кафедрі та на факультетах/інститутах, ставлення до здобувачів, впровадження новітніх методів та методик викладання, зв'язковість свого фаху з практичними царинами/профілями інших спеціальностей тощо) контролювана за «білим протоколом» (тобто за фактичними даними, а не за номінальним принципом «ми ж його/її усі знаємо») відповідними структурами і керівниками вищих рівнів вишу для вживання необхідних відповідних організаційних конфліктопереджальних заходів. Якщо ж зазначене порушується, то свідомий колектив ліпше функціонуватиме на самоорганізуванні}.

{Пом'якшення макрорівневої ситуації (*кейсу*) 3 остаточно неможливе, оскільки будь-які спроби «вирівнювання» вишів поставатимуть вельми штучними – ці «впроваджені пом'якшення нерівності» діятимуть від кількох місяців до року (максимум), а потім відбудеться «перезбирання» спільнот преферованих з/без переформатування умов перебування та персон представників. Алгоритм «академічної доброчесності», що актуалізований нині, є радше інструментом для упокорення та/або жахання порушниками не-порушників (тобто: перші своєю владою вибірково клеймуватимуть «неприйнятних колег», які навіть не наблизилися до межі «порушити», але самі дії дійсних порушників будуть «винесені за дужки»)}.

Таким чином, дистанція, експлуатація, виключення, керівництво/підпорядкування (підлеглість) є транзитивними (тобто перехідними) механізмами відтворення і зміни нерівності.

Шляхи пом'якшення впливання нерівностей на якість життя людини і народу країни. Нерівність, певно, є вадою, оскільки її намагаються побороти (за твердженнями більшості лідерів держав). Її зводять до розшарування (клановість, кастова система, класи, прошарки, квінтілі, децилі тощо) і штучно поширюють на економіку, політику, освіту та/або «вмонтовують» у кожну з них. Хоча, з прагматичних міркувань, нерівність можна й виправдати: у творчості вона є необхідною основою прояву кожної антропоодинамиці (інакшими словами – результатом (авто)презентування індивідуальності). Саме рівність знежиттєвлюватиме творчо-креативний сегмент життєдіяльності: оскільки рівність = шаблонність.

Головне утруднення усіх дослідників – і теоретиків, і практиків: *яким чином подолати нерівність?* (яке краще формулювати через «чи можливо подолати нерівність?»). Насправді нерівність

подолати неможливо – вона не є стабільною, а, скоріше, динамічною; вона постає не первинною причиною певних дій, радше їх результатом; до того ж вона є ситуативною і відповідно відносною (щодо просторового, темпорального, інтерсуб'єктивного чинника). Щоправда, пом'якшити її негативне впливання цілком можливо.

Існують різні шляхи пом'якшення негативного впливання нерівностей на якість життя людини і народу країни, проте найважливішими, з мого погляду, поставатимуть такі: 1) ефективний розвиток економіки як джерела зростання доходів населення країни; 2) справедливий розподіл і перерозподіл загального доходу країни [4, с. 6]; 3) однаковість заробітної платні жінок та чоловіків (прийняття і виконання відповідних законів; впровадження компетенційно-результатного підходу); 4) прогресивна ставка оподаткування (гранична ставка податку на доходи фізичних осіб зростає відповідно величині оподаткованого доходу, що забезпечило б розширення податкової бази і соціального захисту населення країни [11]); 5) розширення можливості доступу домогосподарств до беззаставного кредитування [14]; 6) фінансування охорони здоров'я (державне і приватне); 7) інвестування в освіту (державне і приватне; від ідеопоширювання до фінансового сприяння оновленню устаткування, компетентнісного розвивання, проведення наукових досліджень, впровадження розробок тощо); 8) реформування соціального страхування (через збільшення розмірів виплат та охопності населення [11]); 9) комплексні заходи уряду щодо упередження та скорочення безробіття [11]); 10) посилення ролі держави і приватних фондів у створенні та удосконаленні можливостей для антропоодиниць та/або спільнот (через отримання освіти для досягання рівня життя як закономірного результату розвивання власного потенціалу [13]); 11) розвиток культури самої людини, економічної культури та управлінської культури в усіх сферах країнового суспільства тощо. Звісно, здійснювані кроки та алгоритми у межах кожного зазначеного шляху пом'якшення негативного впливання нерівностей потрібно постійно-періодично уточнювати, що передбачає безупинне самовдосконалення антропоодиниць та їх відкритість до співпраці (особливо на країновому рівні).

Необхідно враховувати: 1) кожна країна постає унікальною через соціокультурні особливості, які формують «ядро традиційності» окремої локації; 2) будь-яка локаційно-локусна традиція має «разові розриви», які спершу з'явлені як одна-дві аномалії {ситуація (кейс) з окремим нетиповим розв'язком}, що з плином часу перетворюватиметься на тенденцію. З одного боку, ці «разові розриви» порушують усталену традиційність локації/локусу/родини; з іншого боку,

постають прикладами м'якого оновлення завдяки інноваціям {як адаптування культури до суспільних викликів сьогодення діями акторів}. Загалом маємо якраз індивідуальні результатні спроби пом'якшення/долання нерівності: первинно – за розгортанням – вони постають негативними {як порушення традиційного та усталеного поколіннями}, проте за результатами вони як раз і сприяють «вирівнюванню нерівного» {тільки необхідно попередньо окреслити взірець, норму, канон, на який орієнтуватимуться при оновленні}.

Історично феномен нерівності гостро поставатиме у традиційно-орієнтованих суспільства Сходу (Індія, Китай, Пакистан, Туреччина та ін.): вона проявлятиметься через відвертання оновлень, які вже подолав Захід – більшість з них стосуватиметься саме прав жінок (неможливість приймати власні рішення та їх висловлювати всупереч чоловікам, власним батькам, старшим за віком та статусом людям; обмеження в отриманні початкової та середньої освіти через відсутність вбиралень для дівчат; загроза власному життю тільки тому, що ти народилася жінкою тощо). Східні локації завжди були патріархальними, проте роль жінки там була значимою: її не зводили виключно до продовження роду та слугування, а могли розширити – до естетичної («насолада для очей і серця») і комунікативно-ідеєдопоміжної (аудіальна насолада, рівне спілкування, радничина/порадниця). Розширення ролей стосувалося здебільшого жінок із заможних родин, у яких не тільки «вигодували та одягали» «потенційно втрачений капітал», але виховували людину через передавання їй традицій родини/роду, навчання-опанування мистецтв та наук. Східні локації постулюють осуд інакшості одним суб'єктом, думка якого є значимою: цю думку і поширюватимуть далі виключно через повагу і шану до джерела. На Заході ситуація трохи інакша – думку одного «маскують» думкою більшості, проте насправді вона може виявитися одноособною.

Нерівність не має зв'язковості/залежності від території (тобто: позбавлена територіального класифікатора). Вона вкорінена у суб'єкті: хочеш бути гіршим, слухай усіх і вчиняй за їхніми баченнями (усіма одночасно – навіть взаємовиключальними); хочеш бути собою, слухай усіх, але роби як вважаєш за необхідне. Нерівність може подолати тільки кожен з нас окремішно – сам для себе. Але не у глобальному і навіть не у країновому вимірі.

(Не)однозначність нерівності: розбір ситуацій (кейсів). Сучасні дослідники-теоретики (від 2020 р. до 2024 р.) фіксують деяку нелогічність сучасних тенденцій у соціосегментах: з одного боку, традиції та інновації постають полюсами нерівності (тобто: наскільки глибші традиції, настільки сильно проявлювана нерівність, а завдяки інноваціям «прірви нерівності» можуть бути

зменшені/усунені); проте, з іншого боку, традиції можуть «вирівнювати» антропоодиниць {*ситуація (кейс) 4*: через ушлюблення та згоду нареченої/нареченого зі звичаєвістю родини партнера/партнерки відбувається дорозвивання того, що хибує або відсутнє у кожного – партнер потребуватиме «інтелектуального зростання» через читання текстів, їх декламування та обговорення, а партнерці необхідно приділити більшу увагу фізичним вправам та емоційному самоконтролю}, натомість інновації спричинюватимуть різнорівневі антропорозриви {*ситуація (кейс) 5*: у використанні генеративних штучноінтелектуальних моделей (тобто: моделей генIII) дії антропоодиниці утрудненні через нерозуміння принципу промптування, що вектує її до отримання фахового консультування, після якого виникає бажання доуточнити нюанси, тобто отримати глибші знання та набути більше навичок щодо застосовності моделей генIII, проте після відвідувань деякої кількості вебінарів наша «спрагла антропоодиниця» розуміє свою відмежованість/далекість від спільноти айтивців через «технічне деталізування» одних представників або через запрості пояснення інших; результатом у випадку «технічного деталізування» буде самовисновування – «для мене такі пояснення незрозумілі, радше й знання щодо штучноінтелектуальної застосовності не дуже мені й потрібні» – й «авторозрив» штибу самомаркування «нездаро, бо зовсім не розумію фахівця»; у випадку запростих пояснень виникатиме обурення у форматі тези «це ж очевидно!» й «відмежування себе від інших слухачів» через суттєвіші запитання та коментування спікерів/лекторів}.

Насправді нерівність спричинювана людиною {див.: ситуацію (кейс) 5}, але вона може бути нею ж і мінімізована/пом'якшена {див.: ситуацію (кейс) 4}. Головна умова останньої – бажання антропоодиниці змінитися та її співмірні зусилля, що результуватимуться у індивідуальному покращенні, ситуативно демонстрованому вербально та вчинково.

Архітектура нерівності вельми проста, якщо розуміти все вищезазначене. Вона не виникає самовільно, її спричинює антропоодиниця, котра спершу порівнює два і більше феноменів/процесів, акцентує відмінності, виокремлює параметри кардинального розходження/розрізнення феноменів/процесів, посилює ситуативно вигодові/зискові для себе та встановлює взірць (або відповідний дослідженому феномену/процесу, або формований за «завищеними показниками»).

Висновки: {1} «Нерівність загалом» постає дискурсом (тобто абстрактним постійно доповнювано-оновлюваним утворенням нерозмежовуваного мовного-та-вчинкового), проте особливості нерівності увиразнює саме соціосегмент, хоча й не обмежує його (наприклад: в освітній нерівності цілком можуть проявитися елементи циф-

рової, гендерної, вікової тощо). {2} Проявлювана у соціосегментах різноякісність антропоодиниць має сприйматися як «параметри унікальності», а не «точки для вирівнювання своєї власної нерівності». Маємо парадокс: механізм спричинення нерівностей активують антропоодиниці, котрі мають менші/нерозвинуті компетентності; натомість механізм пом'якшення нерівностей привносять саме компетентні та саморозвивальні актори. {3} Нерівність є своєрідним перевірянням антропоодиниці на зрілість та оптимальність власного шляху: якщо триматися «власної стежки» та «не втрачати людськість», то й результати-наслідки нерівності будуть мінімальними. І тут ще один парадокс: нерівність у соціосегментах подібна до вірусів – якщо вона вражає тебе, ти змушений її ширити далі як обмеження для інших; проте вибір залишається за кожним з нас – бути у чиемусь химерному тренді, або формувати свій власний, який є розвивальнішим та надихальнішим, аніж обмежувальним. {4} Подолання нерівності «назовсім» (як її онулення) неможливе, оскільки вона є умовою соціального життя та постає максимально пластичною (змінюваною-та-адаптивною щодо умов та/або ситуацій) у своєму існуванні (не просто набуває інакших варіативів, але й може бути замаскована під цілком позитивні феномени/процеси – конкурсування, інновативність, справедливість тощо). Проте нерівність цілком можливо пом'якшити «регульовальними оптимованими процесами відкритого доступу» на країновому рівні за умови залучення дійсно компетентних антропоодиниць.

Перспективи подальших досліджень передбачають деталізований розгляд форм та видів нерівності на прикладі розбору ситуацій (кейсів) з соціосегментів, а також уточнення способів вимірювання варіативів нерівності тощо.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика. Αριστοτελης Ηθικα Νικομαχεια / переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Лок Дж. Два трактати про врядування / переклади з англійської Олександр Терех, Ростислав Димерець. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 272 с.
3. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми / переклад з грецької Ростислав Паранько. Львів: Літопис, 2007. 212 с.
4. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
5. Платон. Держава / переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. Київ. Основи, 2000. 356 с.
6. Сковорода Г. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с. С. 151–195; 482–486.

7. Сковорода Г. Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру. *Сковорода Г. Твори: У 2 т.* Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с. С. 413–463; 503–507.

8. Ціцерон М. Т. Про державу; Про закони; Про природу богів / переклав з латини Володимир Литвинів. Київ: Основи, 1998. 476 с.

9. Чікішев Н. Д. Академічна нерівність: прояви, фактори актуалізації та теоретичні пояснення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2018. Випуск 41. С. 67–71.

10. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства / переклад з польської Галини Теодорович. Нове розшир. видання. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.

11. Atkinson A. V. *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 2015. 402 p.

12. Plato. *Laws*. Edited by Malcolm Schofield. Translated by Tom Griffith. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2016. 504 p.

13. Stiglitz J. E. *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. New York – London: W. W. Norton & Company, 2015. 464 p.

14. Stiglitz J. E. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York – London: W. W. Norton & Company, 2013. 560 p.

15. Therborn G. *Globalization and Inequality: Issues of Conceptualization and Explanation*. *Soziale Welt*. 2001. Vol. 52, No. 4. P. 449–476. URL: <https://www.jstor.org/stable/40878367>

Анотація

Діденко Л. В. Соціосегментована нерівність: механізми утворення, відтворення та подолання. – Стаття.

Дослідження присвячене розгляду соціосегментованої нерівності. Її архітектура вельми проста: її спричинює антропоодинаця, котра спершу порівнює два і більше феноменів/процесів, акцентує відмінності, виокремлює параметри кардинального розходження/розрізнення феноменів/процесів, посилює ситуативно вигодові/зискові для себе та встановлює взірць, що уможливорює формування сценаріїв щодо реалізування первинного задуму із залучанням «допоміжних антропоодинаць».

Мета дослідження: виявити та охарактеризувати механізми утворення, відтворення та подолання нерівності у соціосегментах. Реалізування зазначеної мети передбачає дослідницькими завданнями: уточнити сутність нерівності через соціо-філософські засновки; виявити джерело спричинювання нерівності; окреслити механізми її відтворення; конкретизувати шляхи подолання/пом'якшення її впливання на якість життя людини і народу країни.

Висновки дослідження: 1) слово «нерівність» використовували та ситуативно обґрунтовували з доби Античності у різних євро-локаціях, що посприяло не тільки оновленню лексики (від впровадження латинського «*inæqualitas*» через старофранцузьке «*inégalité*» до англійського «*inequality*»), але й формуванню соціо-філософських засновків щодо нерівності; 2) нерівність у соціосегментах узалежнена від дій антропоодинаць, тобто вона завжди поставатиме

у інтеракціях; 3) сутнісно нерівність виявляють тільки у порівнянні «параметрально подібного та/або наближеного»; 4) спричинення нерівностей уможливають або «вихідні умови» одних антропоодинаць, або прагнення інших антропоодинаць спростити/скоротити свій шлях доступу до визнаних вигод/зисків (благ) суспільства за рахунок дій інших; 5) нерівність активують двома етапами – промірковувальним та коригувальним; 6) механізмами відтворення нерівності є дистанція, експлуатація, виключення, керівництво/підпорядкування (підлеглість) тощо; 7) подолання нерівності «назовсім» (як її онулення) неможливе, оскільки вона є умовою соціального життя та постає максимально пластичною у своєму існуванні; 8) нерівність цілком можливо пом'якшити «регульовальними оптимізованими процесами відкритого доступу» на крайньому рівні за умови залучення дійсно компетентних антропоодинаць; 9) пропонований перелік шляхів пом'якшення впливання нерівності на якість життя людини і народу країни формований як комплексний, що включає різні взаємозалежні вектори – економічні, політичні, правові, культурні тощо; 10) проявлювана у соціосегментах різноякісність антропоодинаць має сприйматися як «параметри унікальності», а не «точки для вирівнювання своєї власної нерівності»; 11) маємо парадокс: механізм спричинення нерівностей активують антропоодинаці, котрі мають менші/нерозвинуті компетентності, натомість механізм пом'якшення нерівностей привносять саме компетентні та саморозвивальні актори.

Ключові слова: людина, актор, нерівність, нерівність можливостей, соціальна нерівність, обмежувальні перегородки, етапи нерівності, механізми відтворення нерівності, дистанція, експлуатація, виключення, керівництво/підлеглість, механізми подолання нерівності, шляхи пом'якшення нерівності, архітектура нерівності.

Summary

Didenko L. V. Sociosegmented inequality: mechanisms of formation, reproduction, and eradication. – Article.

The research is focused on sociosegmented inequality. Its architecture is quite simple: it is driven by a human being who initially compares two or more phenomena/processes, emphasizes differences, distinguishes the divergent parameters of these phenomena/processes, amplifies situational aspects of personal benefits and/or profits, and establishes a pattern that enables the scenarios formation and development for implementing the primary intention by involving 'auxiliary human beings'.

The research aim: to identify and characterise the mechanisms of formation, reproduction, and eradication of inequality within sociosegments. The research tasks include: to clarify the essence of inequality through socio-philosophical foundations; to identify the source of inequality causation; to outline the mechanisms of its reproduction; to specify ways to eradicate or mitigate its impact on the life quality of a human being and the people of a country.

Research conclusions: 1) the word 'inequality' has been used and situationally justified since Antiquity in

various European locations, contributing not only to the lexicon renewal (from the Latin 'inæqualitas' through the Old French 'inequalité' to the English 'inequality') but also to the formation of socio-philosophical foundations regarding inequality; 2) inequality in sociosegments is dependent on the actions of human beings, meaning it always manifests through interactions; 3) inequality is essentially revealed only by comparing 'parametrically similar and/or approximate' entities; 4) inequalities are caused either by the 'initial conditions' of some human beings or by the desire of others to simplify and/or shorten their access to the recognised societal benefits (goods) at the expense of the others' actions; 5) inequality is activated in two stages – the reflective and the corrective; 6) the mechanisms of inequality reproduction include distance, exploitation, exclusion, superordination/subordination, etc.; 7) the complete eradication of inequality (as its nullification) is impossible since it is a condition of social life and exists in a highly adaptable form; 8) inequality can indeed be mitigated through 'regulatory optimised processes of open access'

at the countricial level, provided that genuinely competent human beings are involved; 9) the presented list of the inequality impact mitigating ways on the quality of life of the human beings and the people of a country is formed as a comprehensive approach, including various interdependent vectors – economic, political, legal, cultural, etc.; 10) the diverse qualities exhibited by human beings in sociosegments should be perceived as 'parameters of uniqueness' rather than 'points for leveling one's own inequality'; 11) a paradox arises: the mechanism of causing inequalities is activated by human beings with lesser or undeveloped competencies, while the mechanism for mitigating inequalities is introduced by competent and self-developing actors.

Key words: human being, actor, inequality, inequality of opportunities, social inequality, boundary closures, stages of inequality, mechanisms of inequality reproduction, distance, exploitation, exclusion, superordination/subordination (super-/subordination), mechanisms of eradication inequality, ways to mitigate inequality, architecture of inequality.

УДК 351.74(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.8>**О. В. Запорожченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-2605>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри права і соціальної роботи

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

А. М. СупрунORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0437-9137>

здобувачка вищої освіти 4-го року навчання

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Гендерна рівність є однією з невід'ємних складових правової держави та сучасного демократичного і гуманного суспільства. У багатьох країнах світу забезпечення рівних прав чоловіків та жінок є пріоритетним завданням державної політики. Однак є країни, у яких і досі жінки майже не мають прав або їхні права суттєво обмежені. До них належать Афганістан, Іран, Ірак, Пакистан, Ємен та інші.

Кожного року World Economic Forum проводить дослідження індексу глобального гендерного розриву – показника, за яким визначають наявну нерівність між чоловіками та жінками за 14 показниками у 4 сферах: економічна участь та можливості, рівень освіти, здоров'я та виживання, розширення політичних прав та можливостей. За даними Global Gender Gap Report 2024 року у жодній країні світу не досягнуто повної гендерної рівності. Ісландія посіла перше місце, заклавши гендерний розрив на 93,5 %. У п'ятірці лідерів також Фінляндія (87,5 %), Норвегія (87,5 %), Нова Зеландія (83,5 %) і Швеція (81,6 %). Зокрема, Україна знаходиться на 63 місці та закрила гендерний розрив на 72,2 % [1, с. 5, 353]. Отже, актуальним є питання про вивчення проблем та перспектив досягнення гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом, гендерна рівність є об'єктом дослідження багатьох наук таких, як: правознавство, філософія, релігійна філософія, соціологія, політологія, психологія, гендерна педагогіка, історія тощо, що вказує на необхідність різнобічного та міждисциплінарного підходу до дослідження цієї проблеми.

Значний внесок у вивчення поняття «гендерна рівність» та його загального змісту зробили такі вчені, а саме: О. Андрійко, В. Буроменський, Н. Болотіна, Р. Дудник, Н. Грицяк, І. Грицай, Т. Мельник, О. Матвієнко, К. Левченко, І. Лаврінчук, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Остапенко, О. Сулова тощо.

Німецький філософ Е. Фромм розглянув поняття «гендерна рівність» у соціально-філософ-

ському аспекті та обґрунтував можливі негативні наслідки цього явища [11].

Переосмислення статусу жінки в українському суспільстві в різних сферах представлено у роботах Ю. Івченко, О. Кулачек, Г. Резнік (жінка у сім'ї та на роботі); Л. Артеменко, М. Білинської, Н. Гончарук, О. Кулачек, І. Микичак, А. Погорелової, Л. Сергеевої (жінка в приватній та публічній сферах); Л. Дмитрієвої, І. Котюк, О. Костенко, І. Лаврінчук (становище жінки у політиці).

Питаннями щодо реалізації різних аспектів гендерної політики займалися такі науковці, як: М. Білинська, В. Гошовська, М. Канавець, А. Малюга, Т. Марценюк, В. Мироненко, Н. Нижник, О. Руденко, О. Синчак та інші. Особливості діяльності міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо) та розробка ними універсальних стандартів щодо забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, а також упровадження цих міжнародних стандартів у законодавстві України вивчала Н. Щербак [13].

Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління аналізувала Н. Сидоренко [9].

Однією з головних перешкод для досягнення рівності прав чоловіків та жінок на практиці є гендерні стереотипи, особливості та шляхи подолання яких досліджували Л. Андрушко, Г. Бежнар, К. Кисильова, В. Лапшина, О. Літвінова, А. Петрова, О. Уварова, О. Харченко тощо.

Проблеми реалізації гендерної рівності та встановлення справедливості у трудовому праві вивчала Т. Хабарова [12].

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових доробок щодо питання досягнення гендерної рівності, воно не цілком розв'язане, тому потребує глибшого аналізу саме поняття «гендерної рівності», окреслення проблем, що є перешкодою для реалізації рівних прав і можливостей чоловіків та жінок і пошук шляхів для їх подолання.

Метою статті є аналіз поняття «гендерна рівність» у правовому та соціально-філософському аспектах, обґрунтування твердження, що «гендерна рівність не має означати однаковість статей», виділення проблем, наявних в Україні, щодо досягнення гендерної рівності та виокремлення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо з визначення поняття. У Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» (Розділ 1, ст. 1) наведене таке трактування: «Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [2]. Таким чином, наразі жінки мають такі ж права, що й чоловіки, та можуть вільно і незалежно реалізовувати себе, відстоювати свою громадянську позицію та брати активну участь у житті соціуму.

Проте важливо зазначити, що рівність не означає однаковість. Чоловіки та жінки мають бути рівними у правах та мати рівні можливості, так як вони загалом належать до категорії людей, але важливо, щоб чоловіки та жінки могли проявляти свою індивідуальність та щоб були забезпечені необхідні умови праці відповідно до їхніх особливостей та потреб.

Німецький філософ Е. Фромм також звертає увагу на те, що у капіталістичному суспільстві встановлення гендерної рівності може призвести до зникнення відмінностей між чоловіками та жінками і до стирання протилежностей статей, що стане причиною виникнення проблем у міжособистісній взаємодії між ними, викорінення еротичної любові та відмови від власної індивідуальності. Він вважає, що «подібно до того, як сучасне масове виробництво потребує стандартизації товарів, суспільний розвиток вимагає стандартизації людини, і саме її називають «рівністю»» [11, с. 40]. Тому важливим є правильне розуміння гендерної рівності, щоб це не призвело до відчуження людини від самої себе та втрати своєї гендерної та статевої ідентичності. Навпаки, рівність чоловіків та жінок має стати перспективою та основою для формування цілісності та гармонійності особистості кожної людини, можливості самореалізації у будь-якій сфері професійної діяльності, подолання гендерної дискримінації, побудови демократичного, гуманного, інклюзивного суспільства, в якому всі люди є активними громадянами та можуть вільно виражати свої громадянські позиції.

Загалом, необхідно зазначити, що на сьогодні пріоритетним завданням у діяльності багатьох міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо) є розробка та впровадження універсальних стандартів, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності [13, с. 117].

Основою для встановлення рівних прав чоловіків та жінок і вироблення міжнародно-правового механізму захисту прав жінок була закладена у статті 1 пункту 3 Статуту ООН, у якому зазначено, що «Організація Об'єднаних Націй має на меті: 3. Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії» [10, с. 7].

Також основними міжнародними документами щодо забезпечення гендерної рівності та протидії насильству стосовно жінок і які підписані та ратифіковані Україною, є: Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція Міжнародної організації праці про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 (1951); Конвенція про політичні права жінок (1952); Конвенція про громадянство одруженої жінки (1957); Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти (1960); Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів (1974); Мексиканська декларація про рівність жінок та їхній внесок у розвиток і мир, прийнята під час Всесвітньої конференції жінок під егідою ООН (1975); Конвенція ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW або Жіноча конвенція) (1979); Конвенція Міжнародної організації праці №156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками (1981); «Довгострокові стратегії поліпшення становища жінок», прийняті на III Міжнародній конференції із становища жінок у Найробі (1985); Пекінська Декларація, прийнята на IV-й Міжнародній конференції із становища жінок (1995); Декларація Тисячоліття Організації об'єднаних націй (2000); Рекомендація № 3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про збалансоване представництво жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень» (2003); Декларація Комітету Міністрів Ради Європи щодо забезпечення на практиці гендерної рівності (2009); Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) (2011); Цілі сталого розвитку 2016–2030 та інші [6].

Головними Законами України щодо забезпечення гендерної рівності є [7]:

- Конституція України (1996);
- Кодекс законів про працю України (1971);
- Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005);
- Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012);

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації» (2014);

– Закон України «Про державну службу» (2015);

– Закон України «Про запобігання та протидії домашньому насильству» (2017).

Забезпечення гендерної рівності на правовому рівні є дуже важливим кроком для реалізації прав жінками на рівні з чоловіками, проте він є недостатнім для втілення на практиці.

Справа в тому, що в суспільній свідомості є багато гендерних стереотипів та традицій, які є перешкодою для повноцінного забезпечення рівності чоловіків та жінок.

«Гендерні стереотипи – уявлення про соціальні ролі для чоловіків і жінок, базовані передусім на біологічних ознаках. Так звані традиційно жіночі ознаки називають фемінністю (чи жіночністю), а чоловічі – маскуліністю (чоловічністю)» [5, с. 3].

У гендерних стереотипах чоловіки та жінки часто наділяються протилежними рисами. Зазвичай чоловікам приписують активне, творче начало, логічне мислення, легкість у вирішенні проблем, а жінкам – природно-репродуктивне начало, покірність, залежність, емоційність [4, с. 240].

Результатом дослідження А. Петрової щодо проблеми гендерних стереотипів, стало виділення їхніх характерних ознак, а саме [4, с. 241]:

1. Спрощення реальності;
2. Створення складної характеристики з двох трьох пропозицій;
3. Переймання стереотипів від інших людей, мас-медіа, а не формування їх на основі власного досвіду;
4. Приписування конкретній людині певних «меж» через її статеву приналежність;
5. «Живучість».

Таким чином, насправді, стереотипи майже зовсім не відображають реальні риси чоловіків та жінок, є певними стандартами, які обмежують можливість особистості проявляти свої індивідуальні особливості та вільно і неупереджено пізнавати інших людей, встановлюють «рамки» для обрання моделі поведінки у сім'ї, у міжособистісних стосунках та у професійній діяльності, а, отже, є перешкодою для досягнення гендерної рівності.

Тепер перейдемо до виділення та опису випадків порушення рівності прав чоловіків і жінок в Україні. В основному, у нашій країні прояви гендерної нерівності спостерігаються у сім'ї, у сфері зайнятості та у сфері публічного управління.

Найбільшим кричущим порушенням прав жінок в Україні залишається домашнє насильство. У січні 2024 року було зафіксовано рекордну

кількість справ про домашнє насильство – 435 за місяць, що на 55% більше, ніж у січні 2023 року, коли було відкрито 280 таких справ [8].

Загалом, у 2023 році в середньому кожного місяця відкривали по 225 кримінальних проваджень щодо домашнього насильства. Для порівняння, у 2020 році таких випадків фіксували по 184 на місяць, а у 2021 році – по 202. Проте, варто зазначити, що багато жінок не звертається до поліції та не телефонує на гарячу лінію, а також, за даними Генеральної прокуратури України, лише приблизно 80% відкритих справ доходить до суду щорічно [8]. Це може бути пов'язано з тим, що у суспільній свідомості досить поширений стереотип, що жінка «сама винна», що над нею було скоєно домашнє насильство.

Ще значно порушуються права жінок в Україні у сфері зайнятості, що проявляється у нерівних можливостях кар'єрного зростання, дискримінації під час влаштування та звільнення з роботи, неповному використанні освітнього та професійного потенціалу жінок. Але найбільшим проявом порушення гендерної рівності у трудовій діяльності є нерівність оплати праці чоловіків та жінок [12, с. 137].

Згідно з даними Global Gender Gap Report 2024, гендерний розрив у цьому році в Україні у сфері економічної участі та можливостей становить 26,3 %. Це означає, що якщо чоловік заробляє 100 грн, то за аналогічну роботу жінка такого ж рівня компетенцій та освіти отримує лише 73,7 грн [1, с. 353].

Наразі науковці виділяють три основні причини меншої заробітної плати жінок у порівнянні з чоловіками [12, с. 138]:

1. Жінки мають менший людський капітал, ніж чоловіки. Це пов'язано з тим, що жінки більше займаються домашньою роботою і мають менше можливостей займатися самоосвітою для здобуття знань і навичок, необхідних для вдосконалення своєї професійної компетенції. Також, вважається, що вони потребують кращих умов праці, через що роботодавцям потрібно більше витратитися для їхнього працевлаштування.

2. Гендерна сегрегація, тобто концентрація чоловіків та жінок в різних сферах діяльності та на різних посадах, що пояснює різницю у заробітній платі.

3. Дискримінація жінок у сфері зайнятості, причиною якої часто є існування у суспільній свідомості гендерних стереотипів. Наприклад, «істинна жінка не прагне кар'єри»; «кар'єра – це доля самотніх жінок»; «у бізнесу не жіноче обличчя»; «жінки недостатньо амбітні»; «керувати повинен чоловік»; «сім'я і кар'єра не сумісні» [4, с. 241].

Порушення гендерної рівності спостерігаються й у сфері публічного управління, що також насам-

перед пов'язано з гендерними стереотипами. Варто зауважити, що ще давньогрецький філософ Платон у своєму трактаті «Держава» розмірковував про ідеальне місто-державу, в якому жінки нарівні з чоловіками беруть участь у всіх справах держави. Але при цьому має бути відсутня приватна власність, сім'я та домашнє господарство, які обмежують можливості жінок щодо активної участі в державному управлінні [9, с. 68]. Тому проблема гендерної рівності серед представників органів державної влади залишається актуальною. Наразі у нашій країні серед народних депутатів Верховної Ради України дев'ятого скликання чоловіків – 316, а жінок – 85, що вказує на актуальність проблеми залучення жінок до управління державою [3].

Тепер перейдемо до виокремлення шляхів досягнення гендерної рівності, що пов'язані насамперед зі зміною суспільної думки щодо гендерних ролей чоловіків і жінок та боротьбою з гендерними стереотипами, що є, на нашу думку, однією з найголовніших перешкод для встановлення реального рівноправ'я представників обох статей.

У ході нашого дослідження було виділені три основні шляхи для досягнення гендерної рівності:

1. Гендерний підхід в освіті, який забезпечує формування позитивного ставлення до гендерної рівності та правильного її розуміння дітьми та молоддю, вироблення толерантності та поваги до статево-гендерних відмінностей, подолання гендерних стереотипів;

2. Використання гендерно чутливої комунікації, тобто мови, в якій відсутні стереотипи щодо чоловіків та жінок, прояви сексизму, а також наявні фемінітиви (наприклад, якщо керівникові необхідно на зібранні звернутися до своїх колег, серед яких є представники обох статей, то варто використати звертання «колеги та колежанки»);

3. Пропаганда гендерної рівності та її правильного розуміння за допомогою засобів масової інформації, уникнення в рекламах гендерних стереотипів та дискримінації щодо статевої приналежності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Отже, гендерна рівність згідно із Законом України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» (Розділ 1, ст. 1) у правовому аспекті означає «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [2], а також дійсно є однією з найважливіших складових побудови правової держави та гуманного і демократичного суспільства. У соціально-філософському аспекті гендерна рівність є важливим чинником досягнення особистістю гармонії, прояву власної індивідуальності

та можливості різнобічної самореалізації. Також у статті було обґрунтовано думку, що рівність чоловіків та жінок не має зводитися до їхньої однаковості, щоб не сталося стирання відмінностей статей та відчуження особистості від самої себе. Ще було наведено міжнародні та національні документи, які затверджують гендерну рівність на правовому рівні. Але також було зазначено, що проголошення рівності чоловіків та жінок на законодавчому рівні є недостатнім, адже у суспільній свідомості широко розповсюджені гендерні стереотипи, які є однією з головних причин існування в Україні випадків порушення гендерної рівності у сім'ї (домашнє насилля), у сфері зайнятості та в політичній сфері. У ході дослідження було запропоновано три шляхи досягнення реального рівноправ'я чоловіків та жінок: гендерний підхід в освіті, використання гендерно чутливої комунікації та пропаганда гендерної рівності та її правильного розуміння за допомогою засобів масової інформації.

Подальші пошуки можливі у вивченні механізму виникнення гендерних стереотипів та перевірки на практиці запропонованих шляхів для досягнення гендерної рівності.

Література

1. World Economic Forum Global Gender Gap Report 2024 URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf (дата звернення: 09.07.2024).
2. Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 30.07.2024).
3. Кадрове забезпечення народних депутатів України URL: https://vrkadry.rada.gov.ua/news/dijalnist/kadr_zab_dep/ (дата звернення: 04.08.2024).
4. Кисильова К. В. Проблематика гендерних стереотипів сучасного суспільства: питання теорії і практики *Наукові записки. Серія: Право*. Харків, 2023, № 14. С. 238–243.
5. Марценюк Т. Гендер і гендерна рівність URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c34394b-0499-4415-8240-66d7e6c97312/content> (дата звернення: 02.08.2024).
6. Міжнародні документи у сфері забезпечення гендерної рівності та запобігання насильству щодо жінок, підписані та ратифіковані Україною URL: <https://www.genderculturecentre.org/wp-content/uploads/2018/04/documents-Mizhnarodni-dokumenty-ratifikovani-Ukrainoyu.pdf> (дата звернення: 31.07.2024).
7. Національні законодавчі та нормативно-правові акти щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерної рівності) в Україні URL: https://gender.auc.org.ua/?page_id=199 (дата звернення: 31.07.2024).
8. Опендатабот URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-2023> (дата звернення: 03.08.2024).
9. Сидоренко Н. С. Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління

Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022, № 3. С. 67–70.

10. Статут Організації Об'єднаних Націй URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 30.07.2024).

11. Фромм Е. Мистецтво любові / Еріх Фромм; пер. з англ. В.Кучменко. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.

12. Хабарова Т. В. Гендерна рівність та справедливість в трудовому праві *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 135–140.

13. Щербак Н. В. Міжнародні стандарти з питань гендерної рівності та їх упровадження в Україні (в умовах реформування державного правління) *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Публічне управління*. 2020, № 22. С. 116–126.

Анотація

Запорожченко О. В., Супрун А. М. Гендерна рівність: проблеми та перспективи. – Стаття.

Гендерна рівність є важливою умовою для побудови правової держави та невід'ємною складовою сучасного демократичного і гуманного суспільства. Для багатьох країн світу забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок є пріоритетним напрямком роботи державної політики. Однак у деяких країнах жінки досі суттєво обмежені у своїх правах на відміну від чоловіків. Також за даними Global Gender Gap Report 2024 року у жодній країні світу не досягнуто повної гендерної рівності. Зокрема, Україна знаходиться на 63 місці у рейтингу, заклавши гендерний розрив на 72,2%. Тому актуальним є дослідження проблем та перспектив досягнення гендерної рівності. Тож у статті проаналізовано поняття «гендерна рівність» у правовому та соціально-філософському аспектах, обґрунтовано думку, що рівний правовий статус чоловіків та жінок не має зводитися до їхньої однаковості, бо це призведе до втрати гендерної та статевої ідентичності, відчуження людини від самої себе, відмови від власної індивідуальності, розхитування підвалин інституту сім'ї, тобто матиме негативні наслідки як для окремої особи, так і для всього людства загалом. Ще наведено основні міжнародні та національні документи, які проголошують рівність чоловіків та жінок. Також визначено основні випадки порушення прав жінок в Україні, а саме: в економічній і політичній сферах та у сім'ї, – що відображено у наведених статистичних даних. А однією з головних перешкод для досягнення гендерної рівності визнано існування гендерних стереотипів. Ще запропоновано шляхи для встановлення реального рівноправ'я чоловіків та жінок, що полягають у зміні суспільної свідомості та вироблення

позитивного ставлення до гендерної рівності та правильного її розуміння за допомогою гендерного підходу в освіті, використання гендерно чутливої комунікації, пропаганди рівних прав та можливостей чоловіків та жінок засобами масової інформації.

Ключові слова: гендерна рівність, суспільна свідомість, гендерні стереотипи, маскулінність, фемінність, домашнє насилля, гендерно чутлива комунікація, гендерний підхід в освіті.

Summary

Zaporozhchenko O. V., Suprun A. M. Gender equality: problems and prospects. – Article.

Gender equality is an important condition for building a legal state and an integral component of a modern democratic and humane society. For many countries of the world, ensuring equal rights and opportunities for men and women is a priority direction of state policy. However, in some countries, women are still significantly limited in their rights, unlike men. Also, according to the Global Gender Gap Report of 2024, no country in the world has achieved full gender equality. In particular, Ukraine is in 63rd place in the rating, having closed the gender gap by 72.2%. Therefore, it is relevant to study the problems and prospects of achieving gender equality. The article analyzes the concept of “gender equality” in legal and socio-philosophical aspects, substantiates the opinion that the equal legal status of men and women should not be reduced to their sameness, because this will lead to the loss of gender and sexual identity, the alienation of a person from himself, the rejection of own individuality, shaking the foundations of the institution of the family, that is, it will have negative consequences both for an individual and for all humanity in general. The main international and national documents that proclaim the equality of men and women are also given. The main cases of violation of women's rights in Ukraine were also determined, namely: in the economic and political spheres and in the family, which is reflected in the given statistical data. And the existence of gender stereotypes is recognized as one of the main obstacles to achieving gender equality. Ways to establish real equality between men and women are also proposed, which consist in changing public consciousness and developing a positive attitude towards gender equality and its correct understanding with the help of a gender approach in education, the use of gender-sensitive communication, the promotion of equal rights and opportunities for men and women through mass information.

Key words: gender equality, social consciousness, gender stereotypes, masculinity, femininity, domestic violence, gender-sensitive communication, gender approach in education.

UDC 1:94(477)«1932/1933»

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.9>**N. O. Zinchenko**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3247-3836>

PhD in Philosophy,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
Poltava State Medical University**V. O. Kaiun**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0623-5881>

Candidate of Sciences in History

Poltava State Medical University

S. V. PerunORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8618-0703>Lecturer at the Department of Philosophy and Social Sciences
Poltava State Medical University

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE 1932–1933 FAMINE TRAGEDY: AN EXISTENTIAL ANALYSIS OF HUMAN RESILIENCE AND MORALITY IN THE CONDITIONS OF EXTREME SURVIVAL

Problem statement. The modification processes of society over the centuries have systematically demonstrated immoral actions targeted against humanity. Citizens were in the conditions of wildlife, when they survived by chance or the instinct of self-preservation was triggered. The issue of the 1932–1933 famine is gaining active attention in the twenty-first century. The terrible times when neither social nor legal laws work, when people are deprived of their rights and freedoms and are doomed only to death, can still be traced today. The times of the information society have not solved the problems of the twentieth century; the modern world considers the problem of famine in the context of a global problem. The famine of 1932–1933 was not a spontaneous phenomenon, as Soviet and later pro-Russian historians claim. The “starvation death” was the result of terror, in other words, genocide, deliberately used by the totalitarian government. It was a punishment for Ukrainians who resisted the collectivization of agriculture and did not want to recognize Russian rule. However, it is evident that resolving the Ukrainian question through such methods was impossible. The examination of the psychological traumas endured by the Ukrainian people during periods of terror – traumas that have transcended generations – is highly relevant.

An analysis of the latest studies and publications on the topic, focusing on previously unresolved aspects of the overarching issue addressed by the article. The main aspects of this issue are highlighted in the works of prominent historians, philosophers, sociologists, and psychologists. S. Kulchytskyi in his article “To Assess the Situation in Agriculture of the Ukrainian SSR in 1931–1933” initiated research among historians. R. Pyrih published a collection of

archival documents and materials. L. Kovalenko and V. Manyak collected eyewitness accounts in the book “1933: Famine: A People’s Memorial Book”. This topic is also discussed in the works by V. Serhiichuk, V. Marochko, I. Shulha, V. Kalinichenko, V. Ulianych, V. Tkachenko, G. Tsvengrosh, and other scholars. Foreign researchers, including R. Conquest, W. Chamberlin, J. Mace, R. Serbyn, and others, have also devoted their works to the study of the Holodomor. The concept of the “gray zone,” particularly regarding Holocaust victims who, for various reasons, collaborated with the Nazis, thus hastening their own extermination, is examined in depth by sociologist David Hirsch (born 1967) from Goldsmiths College, University of London [8, p. 92], and historian Martin Dean from the Center for Holocaust Studies at the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, D.C. [7, p. 214].

The aim of the article is to provide a historical and philosophical retrospective of the Holodomor tragedy in the context of the existential aspect of human viability and morality in conditions of extreme survival, to analyze psychological and physiological resilience in conditions of total famine.

Summary of key research findings. The Holodomor can be considered a classic example of an existential crisis. The main factors that influenced the existential choice of Ukrainians during this tragedy were the policy of the Bolshevik regime aimed at destroying traditional social foundations, the rapid and gradual destruction of household structures, prolonged uncertainty and a real threat to the lives of a large number of people. All of this led to a sharp decrease in the opportunities for the artificially starved population of Ukraine. The Bolshevik authorities sought to make Ukrainians

indifferent to the suffering of the regime's "enemies" and to force them to support the ruling political force. From the point of view of existentialism, the key consequences of the Holodomor were the imposition of a sense of powerlessness, the leveling of spiritual values, and the spread of a sense of moral inferiority.

In his book "Black Earth", the famous American historian Timothy Snyder notes that the prerequisites for genocide are the collapse of the state system and the disappearance of the principles of legal protection of human beings. At first glance, this idea seems dubious, because the genocide of the Ukrainian people took place in the context of the strengthening of the Soviet state apparatus, which sought to extend its control over all spheres of life. Such a method as genocide becomes possible when the state apparatus is incapable of protecting citizens. The state apparatus, instead of protecting citizens, actively contributed to their extermination, which emphasizes the existential crisis in which Ukrainian society was immersed [1, p. 55].

The examination of the psychological traumas endured by the Ukrainian people during periods of terror – traumas that have transcended generations – is highly relevant.

Traumatic emotional reactions such as fear and helplessness can be transmitted between generations. In this case, the transmission of trauma occurred exclusively between the two immediate generations. Historical, cultural, and collective trauma, on the other hand, is associated with events that affect social life. In general, there are three types of intergenerational transmission of traumatic reactions: the first is the socio-cultural aspect, which is the transmission of beliefs about relationships, behavioral patterns and worldviews at the personal, cultural and social levels through communication, socialization, observation, imitation, care, education and social norms; the second is the epigenetic mechanism, i.e., the inheritance of changes caused by trauma by descendants (we are talking about changes in the nervous system of a parent who has experienced trauma); the third is the unconscious reproduction of parental behavior and attitudes (this type is associated with sociocultural and neurobiological transmission).

The psychological impact of the Holodomor on the future life of generations can be divided into cognitive (perceptions) and behavioral (coping strategies). Cognitive consequences are expressed in the way a person perceives and comprehends life, whereas behavioral consequences are expressed in the strategies used to solve problems and respond to events in the light of these interpretations. The prevalence of emotional instability (horror, fear, sadness, apathy toward others, anger, and shame) can lead to mental health problems (general stress,

anxiety, substance abuse) and requires separate consideration. The psychological and neurobiological components of these effects are difficult to separate, but they tend to decrease in intensity from generation to generation.

It should be noted that genocide is not the only method of destroying humanity. For example, Nathan Kellermann (Kellermann, 2013), a renowned clinical psychologist, psychodramatist, and sociodramatist, speaks of disturbances in self-awareness, cognition, emotional reactions, and interpersonal relationships among the descendants of Holocaust survivors, and L. De Gruy (De Gruy, 2005), an American researcher, describes an intergenerational trauma called "slave post-traumatic syndrome" as a set of behaviors and beliefs, such as a generalized self-destructive worldview, helplessness, and a disturbed concept of self. This type of trauma is characteristic of African Americans whose ancestors were oppressed (slavery, racism). The intergenerational transmission of traumatic worldviews and social attitudes is also demonstrated in Rachel Lev-Wiesel's (Lev-Wiesel, 2007) effective study, which describes three different cases of traumatic experiences of the first generation: genocide, prolonged stay in refugee camps, and forced migration from their native land. Representatives of the second and third generations experience constant sadness (due to the indoctrination of their ancestors who imposed the idea of "remembering and never forgetting"), anger at the inability to return to their homeland, and shame over their social status.

American historian and psychiatrist Robert J. Lifton studied the impact of mass traumatic experience on human consciousness in various situations (war, political violence, genocide). He concluded that those who have experienced collective trauma (life is threatened for a long time) feel the "stamp of 32 deaths" for the rest of their lives. This is expressed in a hidden sense of guilt for their own emotions and experiences. According to him, witnesses of mass deaths of other people often live with an inner sense of guilt due to the realization that they did not respond adequately to the suffering and death of others, and that their survival can be perceived as a privilege while others died. As a result, these emotions lead to the need to displace traumatic experiences from memory or even deny them [11, p. 134].

The fundamental feature of existentialism that determines its contribution to the development of philosophy is the recognition of man as a unique being whose existence is considered absolute. The main idea of existentialism is the search for essence through existence, which is even more pronounced in the French version of this philosophy. Existentialism emphasizes the absolute uniqueness of human existence and studies the individual living

person, not humanity as a whole. The tragedy of human existence is that it is always being absorbed by something – the family, the state, technological civilization, etc. Philosophy and literature intertwine the finitude and absurdity of human existence, the feeling of being lost in this world where people are constantly searching for meaning and struggling for self-awareness.

The existential crisis during the Holodomor manifests itself in a state of deep emotional shock and confusion when people are faced with the reality of collective suffering and death. Because of the senselessness and irrationality of their situation, people lose faith in the meaning of life. This crisis makes us think about fundamental ontological questions: “Why am I living?”, “What is the meaning of all this?”. This feeling is reinforced by constant fear for one’s own life and the lives of one’s loved ones.

The absurdity of the Holodomor is manifested in the feeling that life has lost its logical content and meaning. People tried to find logical explanations for what was happening, but were faced with a cruel reality. The destruction of a large number of people through artificially created famine symbolizes this absurdity. Therefore, their actions and thoughts became confused and uncertain.

In the context of the Holodomor, freedom takes on a dramatic meaning, as a person’s choices are reduced to extreme decisions. The choice between the morally right thing to do and survival at all costs becomes particularly difficult. Famine forces people to make choices that may contradict their moral principles and values. In this case, the freedom of choice becomes a tragedy, and each decision has serious consequences for the person and others.

Responsibility for the Holodomor has several aspects. First, it is responsibility for one’s own life and the lives of loved ones, and second, it is responsibility for the choices made in the face of famine. During the Holodomor, people faced moral dilemmas that forced them to make difficult decisions that contradicted their moral convictions. Being responsible for one’s actions in such an emergency makes a person question their moral values and ability to compassion.

Existential crisis, absurdity, freedom, and responsibility in the context of the Holodomor emphasize the tragedy of human existence, when human life is under constant threat, and every decision can have serious moral consequences.

Given the individuality of each existential choice, one should be very cautious about generalizing or establishing general patterns based on the analysis of human behavior during the Holodomor-genocide. There is always a risk of oversimplifying the past, when an entire nation or social group is assigned a single, simplistic role in certain

historical contexts. Such a simplistic approach is based on the assumption that all members of the group share common characteristics or traits that determine the behavior of each individual. The reality of the Holodomor-genocide was much more complex and did not lend itself to simplistic assessments. Generalizations and simplifications do not contribute to the understanding of the complex mechanisms and nature of the mass extermination of Ukrainians through starvation.

However, some conclusions can still be drawn. The existential aspect of the decisions that Ukrainians had to make during the Holodomor-genocide was, first and foremost, the destruction of a way of life. This way of life was destroyed not only because of the deaths of millions of its bearers, but also because of the conscious refusal of the survivors to continue this life. The goal of the state apparatus was to make the regime at least indifferent to the suffering of those it declared “enemies,” and at most gloatingly approving of the policy. Material deprivation was accompanied by a loss of self-respect, moral decay, and spiritual leveling [1, p. 57].

The planned Holodomor of 1932–1933 was not only a physical disaster but also a deeply psychological catastrophe. The mass deaths from starvation tested people’s ideas about the meaning of life and the value of human existence. It was during this period that Ukrainians realized that they were on the verge of survival, and their attitude toward life changed radically. The feeling that existence had lost its meaning became decisive for many.

The eyewitness accounts presented in the books by Robert Conquest (“The Harvest of Sorrow”) and Yurii Shevelev (“Through the Eyes of History”) demonstrate how the famine changed human nature. Hunger as a physical suffering became insurmountable and permanent, and the lack of food and resources turned life into an endless cycle of struggle for survival. This led to a crisis of meaning in life, and many people lost faith in the future and the possibility of improving their situation. The Holodomor led to the decline of moral and social norms, turning life into a struggle for basic needs. People who believed in humanism and social justice faced fear, despair, and suicidal thoughts. The daily struggle for survival created anxiety and depression, which shaped a new, cruel worldview. The testimonies of the period reflect the pervasive fear of imminent death that gripped all affected areas.

Viktor Frankl, in his writings on human survival in extreme situations, noted that despair and fear lead to “dehumanization.” In the case of the Holodomor, this manifested itself in extreme cruelty and chaos, when traditional social structures and moral norms were unable to provide psychological stability. Documents from NKVD (People’s Commissariat

of Internal Affairs), testimonial records, and the work of historians such as Volodymyr Vynnychenko show how extreme survival conditions led to moral degradation. Cases of food theft, violence, and even cannibalism described in testimonies from the period show how physical hunger erased moral boundaries. People were forced to make decisions that once seemed unacceptable. The Holodomor was a test not only of physical endurance, but also of moral and existential resilience. These catastrophic circumstances severed social ties and caused deep emotional conflicts, but even in the darkest times, humanity and morality found their expression. Literary and historical research confirms numerous examples of sacrifice and compassion that help us understand how moral values and the strength of the human spirit are preserved in the most difficult conditions.

The problem of survival turned out to be much more difficult for the majority. In the face of prolonged malnutrition, famine and exhaustion, each social, age and gender group made its own choices according to the circumstances. The starved people faced a choice: “die or escape,” but in fact it was a choice without freedom imposed by the regime. The majority of Ukrainians, especially peasants who resisted the political force, gradually lost their strength and became victims of starvation. Along with the famine, villagers were shot, arrested, and deported. Those who witnessed the forcible confiscation of bread and other products called the famine artificial. In the conditions of mass starvation, humanity was lost. James Mace notes that benevolence and sensitivity remained, but they were replaced by indifference and cruelty. Cases of cannibalism are interpreted as a method of self-preservation. Official reports have documented cases of cannibalism and corpse eating, which indicates a violation of Christian ethics and psychological norms. Hryhorii Bevz, who personally survived the Holodomor, notes that prolonged famine changes human psychology “Along with physiological changes in the body, a hungry person’s psychology changes as well. Severe and prolonged famine will strangle or kill ordinary human feelings and emotions. A hungry person rethinks such values as good, evil, truth, lies, justice, and injustice. Natural human values seem secondary, not worthy of attention. They come first: “More than anything, I am hungry”.

Conclusions. Through a historical and philosophical analysis of the Holodomor tragedy of 1932–1933, it becomes clear that the issues surrounding human existence and our place in the world were largely overlooked. A fundamental tenet of existentialism is the recognition of individuals as unique beings, with their existence viewed as absolute. The tragedy of human existence is that it

is often subsumed by family, state, or technological civilization. In this context, the Soviet political system neglected essential humanistic values.

Existential choice fundamentally involves the realization of human free will – the capacity to make independent choices, irrespective of prevailing conditions and circumstances. Philosophically, the question arises: are individuals truly free in their actions and decisions? During the Holodomor, individuals were constantly confronted with difficult choices, further complicated by their dire environment and living conditions. Survivors experienced profound emotional turmoil as the brutal reality of that time stripped life of its meaning.

As illustrated above, the existential dimension of decision-making during the Holodomor was characterized by a shift in lifestyle and living conditions, where survival took precedence. In their desperation, many individuals sacrificed ethical and moral values in the struggle to stay alive.

A modern analysis of the Holodomor requires a more detailed study of the social and economic causes of the tragedy. Historians, anthropologists, psychologists, and sociologists should join forces to understand the conditions of human survival in inhumane conditions. It is important to consider the impact of the Holodomor on modern Ukrainian society, which still bears the burden of the post-genocidal legacy.

Bibliography

1. Yakubovskiy I. Existential choice during holodomor: freedom of the will is the determinant solution. *Problem existential choice during the holodomor-genocide: Materials international scientific and practical conference*. Kyiv Mark Melnyk Publishing House 2020. 53–58.
2. Shapoval Y. Discovering the truth about the famine of 1932–1933 in Ukraine. *Ukrainian journal*. 2007. No. 11.
3. Adamsky V. The Deportation of the Ukrainian Intelligentsia. // Kardash P. *Genocide in Ukraine*. Melbourne, 2007.
4. Draft Theses of the Central Committee RKP(b) Concerning Policy in the Ukraine. *The Unknown Lenin: From the Secret Archive* / ed. by R. Pipes. New Haven, Yale University Press, 1996.
5. De Gruy Leary, Joy. *Post-Traumatic Slave Syndrome: America’s Legacy of Enduring Injury*. Uptone Press, 2005.
6. Moroz V. Nationalism and Genocide: The Origin of the Artificial Famine of 1932–1933 in Ukraine. *The Journal of Historical Review*. 6. 1985. № 2. P. 207–220.
7. Dean M. Life and Death in the “Grey Zone” of Jewish Ghettos in Nazi-Occupied Europe: The Unknown, the Ambiguous, and the Disappeared. *Grey Zone: Ambiguity and Compromise in the Holocaust and Its Aftermath* / ed. by J. Petropoulos, J. Roth. New York: Berghahn Books, 2005. P. 205–221.

8. Hirsch D. "The Gray Zone of The Banality of Evil". *Ethics After the Holocaust: Perspectives, Critiques, and Responses* / ed. by J. Roth. St. Paul: Paragon House, 1999. P. 90–107.

9. Kellermann, Natan P. F. "Epigenetic Transmission of Holocaust Trauma: Can Nightmares Be Inherited." *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, vol. 50, no. 1, 2013, pp. 33–39.

10. Lev-Wiesel, Rachel. "Intergenerational Transmission of Trauma across Three Generations: A Preliminary Study." *Qualitative Social Work*, vol. 6, no. 1, 2007, pp. 75–94. DOI: 10.1177/1473325007074167

11. Mandryshchuk L. A. Heidegger's rejection of existentialism. *Multiversum. Philosophical almanac* 2021. Issue 2(174). Vol. 2. P. 121–140.

Summary

Zinchenko N. O., Kaiun V. O., Perun S. V. Philosophical aspects of the 1932–1933 famine tragedy: an existential analysis of human resilience and morality in the conditions of extreme survival. – Article.

The article examines the main problems of a philosophical nature through the prism of existentialism. Existential problems of human stability and morality in conditions of extreme survival during the Holodomor of 1932–1933 are considered and psychological and physiological stability in conditions of total hunger are analyzed. Traumatic emotional reactions such as fear and helplessness can be transmitted between generations. In this case, the transmission of trauma occurred exclusively between the two immediate generations. Historical, cultural, and collective trauma, on the other hand, is associated with events that affect social life. In the context of the Holodomor, freedom takes on a dramatic meaning, as a person's choices are reduced to extreme decisions. The choice between the morally right thing to do and survival at all costs becomes particularly difficult. The tragedy of human existence is that it is often subsumed by family, state, or technological civilization. In this context, the Soviet political system neglected essential humanistic values.

Existential choice fundamentally involves the realization of human free will – the capacity to make independent choices, irrespective of prevailing conditions and circumstances. Philosophically, the question arises: are individuals truly free in their actions and decisions? The existential aspect of the decisions that Ukrainians had to make during the Holodomor-genocide was, first and foremost, the destruction of a way of life. This way of life was destroyed not only because of the deaths of millions of its bearers, but also because of the conscious refusal of the survivors to continue this life.

The Holodomor was a test not only of physical endurance, but also of moral and existential resilience.

These catastrophic circumstances severed social ties and caused deep emotional conflicts, but even in the darkest times, humanity and morality found their expression.

Key words: existentialism, morality, choice, freedom, death.

Анотація

Зінченко Н. О., Кайун В. О., Перун С. В. Філософські аспекти трагедії голоду 1932–1933 рр.: екзистенційний аналіз людської стійкості та моралі в умовах екстремального виживання. – Стаття.

У статті розглядається основні проблеми філософського характеру через призму екзистенціалізму. Розглянуто екзистенційні проблеми людської стійкості та моралі в умовах екстремального виживання під час Голодомору 1932–1933 рр. та проаналізувати психологічну та фізіологічну стійкість в умовах тотального голоду. Травматичні емоційні реакції, такі як страх і беспорядність здатні передаватися між поколіннями. В даному випадку передача травм відбувалася виключно між двома найближчими поколіннями. Історична, культурна та колективна травма, з іншого боку, пов'язана з подіями, які впливають на суспільне життя. У контексті Голодомору свобода набуває драматичного значення, оскільки вибір, який мають люди, зводиться до екстремальних рішень. Вибір між морально правильним вчинком і виживанням за будь-яку ціну стає особливо складним. Трагізм людського буття полягає в тому, що воно завжди піддається поглинанню чи то сім'єю, чи то державою, технологічною цивілізацією тощо. В даному ж випадку гуманістичними цінностями знехтувала радянська політична система.

Екзистенційний вибір передбачає перш за все реалізацію свободи волі людини. Свобода волі – це здатність людини робити вибір самостійно, не залежно від умов та обставин. В контексті філософського трактування, свобода волі – це питання про те людина вільна у своїх діях та рішеннях. Екзистенціальний аспект рішень, які українцям доводилося приймати під час Голодомору-геноциду, полягав, насамперед, у руйнуванні способу життя. Цей спосіб життя був знищений не лише через загибель мільйонів його носіїв, а й через свідому відмову тих, хто вижив, від продовження цього життя.

Голодомор став випробуванням не лише для фізичної витривалості, але й для моральної та екзистенційної стійкості. Ці катастрофічні обставини розривали соціальні зв'язки, викликали глибокі емоційні конфлікти, проте навіть у найтемніші часи людяність і моральність знаходили свій вияв.

Ключові слова: екзистенціалізм, мораль, вибір, свобода, смерть.

УДК [371.64+371.65/004.358]

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.10>**Л. А. Карпець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4263-7806>*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури***Ю. М. Коваленко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-4249>*доктор філософії, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури***В. С. Приходько**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3828-9121>*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури*

СВІТ ВІРТУАЛЬНИХ БІБЛОТЕК І МУЗЕЇВ ЯК МОДИФІКАЦІЯ ЧАСОПРОСТОРУ ОСВІТИ В ЕПОХУ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Сучасне суспільство демонструє освітню реальність, яка зазнає суттєвих змін під впливом розвитку високих технологій, розширюється життєвий інформаційний простір завдяки новим потокам інформації. Організація часопростору все більше залежить від параметрів техніки, швидкості її роботи й вартості використання. Часопростір зазнає змін під впливом комп'ютерної революції, появи мережових, інформаційно-комунікативних, гуманітарних технологій тощо. Комунікативні технології дали можливість вести ті чи ті справи, а також і освітні, незалежно від часу та географічного розташування. Саме з цих позицій варто аналізувати множинність соціокультурних просторів освітньої реальності. Формування освітньої реальності інформаційного суспільства характеризується широкими опціями пропозицій у стратегії піклування про себе як людину освічену, долучаючись до різних джерел інформації: від електронної книги до інтернет-ресурсів. Сучасні технологічні ресурси трансформують освітній простір бібліотеки, музею, які перетворюються в інформаційні, мультимедіа центри, інтелект-центри тощо.

Аналіз джерел і публікацій. У сучасному світі проблеми, пов'язані із входженням суспільства в нову стадію цивілізаційного розвитку, розглядаються на різних рівнях філософської рефлексії. Сьогодні увага дослідників спрямована на розробку понять інформаційного простору, основою якого є процеси інтенсифікації обміну інформацією у суспільстві інформування інформаційно-комунікативної інфраструктури. Процеси трансформації охоплюють і видозмінюють майже

всі сфери життєдіяльності людини та суспільства, і, як бачиться, також і освітній простір інформаційного суспільства. Феномен простору різновидів книжкової культури поступово вплітається в реальність повсякденного життя особистості, трансформується на соціальному, економічному, політичному та ідеологічному рівнях базового компоненту життєвого простору, часто відтворюючи їх у кіберпросторі, формуючи віртуальний простір соціуму й особистості. До питання освітнього простору в українській філософській думці звертаються такі відомі фахівці як В. Андрущенко, М. Журба, В. Ісаєва, В. Князев, В. Кремень, В. Лях, О. Марченко, В. Рижко, Т. Ящук, М. Яковенко та інші. Аналіз їхніх публікацій дозволяє констатувати, що автори зосереджують увагу на буттєвості освітньої реальності в інформаційному просторі.

Мета статті полягає у здійсненні філософсько-освітнього аналізу освітньої реальності при впровадженні високих технологій і зміні часопростору освіти у форматі віртуальних бібліотек, музеїв та проаналізувати їх евристичний потенціал і мультиперспективний розвиток з можливістю залучення технологій штучного інтелекту в освітній процес. Досягнення поставленої мети реалізується через виявлення евристичного потенціалу й можливостей мультиперспективного розвитку в частині епістемологічних, концептуальних та методологічних аспектів щодо залучення високих технологій у світ бібліотеки, книги, музею і відповідно створення креативного контенту.

Виклад основного матеріалу досліджень. Мережовий простір як одне з досягнень високих тех-

нологій суттєво змінив життя і діяльність сучасної людини. Ера інтернет комунікації спонукала кардинально замінити усталені знаннево-трансляційні, знаннево-сциентичні концепції на особистісно-діяльнісну, корегувальну методологію мислення, яке виникло у зв'язку з формуванням постнекласичної картини світу. Високий рівень комунікативних зв'язків як усередині комунікативних страт, так і між різними культурними стратами актуалізує формування професійної компетенції, толерантності і міжкультурної освіченості, що викликане полілогічним, полікультурним принципом відбору змісту і способу освіти. Зміна часопростору людського буття стала результатом стрімкого розвитку комп'ютерних технологій. Глобалізація зруйнувала часовий та географічний зв'язок у їх класичному виразі, старі просторово-часові обмеження збагатилися новою «соціально-технічною стратифікацією людства. У такому контексті слушною є думка О. Бобловського, що часопростір – концепт, який відображає асоціації історичного часу з певною системою виробництва, соціального ладу. «На рівні сприйняття «часопростір» може бути поданий як символічний ряд, що утворює образ якогось історичного періоду, наприклад, «вікторіанська Англія» чи «епоха буржуазних революцій», або більш складні конструкції – «індустріальне суспільство» чи «інформаційне суспільство». Концепт «часопростору» передбачає одночасне накладання просторових і часових характеристик на об'єкт аналізу. Ця темпоральність приєднана до географічного місця соціальної верстви» [1, с. 50]. Часопростір розглядається як феномен одночасної присутності і взаємодії різних суб'єктів суспільства, що знаходяться на різних етапах розвитку.

Процеси трансформації охоплюють і видозмінюють майже всі сфери життєдіяльності людини та суспільства, а також і освітній простір інформаційного суспільства. З розвитком інформаційних технологій відходить у минуле «Культура Книги» і взагалі друковане слово. Із головного носія інформації, зокрема й духовного, друковане слово поступово перетворилося в додатковий засіб для більш ємних і конгруентних сучасній людині інформаційних структур – перш за все, електронних аудіовізуальних. Інтернет-технології та новітні мережі передачі інформації значно трансформують інформаційне поле. С.Клепко зазначає, що «сьогодні текстовий підручник вже не є «слоном» навчального книговидавання. Його «слоном», тобто основною одиницею системи навчального книговидавання, є електронний підручник <...>А традиційна паперова книжка, підручник – це усього-на-всього паперовий файл «Прочитай мене» [7, с. 226].

У контексті інформаційного суспільства доцільно розглянути еволюцію освітнього про-

стору з позиції комунікативного підходу через взаємозв'язок з соціальним і життєвим простором. Простір сучасної книжкової культури характеризується через процеси глобалізації, віртуалізації освітнього простору, формування гіпертекстуальної реальності, яка частково звільняє індивіда від влади друкованого тексту [5, с. 246–248]. Не можливо не визнати, що з появою нових інформаційних технологій книга трансформується, змінюється, набуває електронної форми, залишаючись по суті тим же носієм знання, «у різні часи ми спробували книжки з диму, каменю, землі, листя, очерету, шовку, шкіри, ганчірок, дерев, а тепер ще й зі світла – комп'ютери та електронні книжки» [2, с. 250]. Р. Шартъє наголошує, що на початку ХХІ ст. суперечності між друкованою книгою та інформаційними технологіями вже немає. Він зазначає, що виник екран нового типу і на відміну від кіно і телебачення, є носієм текстів, але й не тільки текстів, але і текстів також. Якщо раніше книга, письмовий текст, читання протистояли екрану і зображенню, то тепер склалася нова ситуація: у писемної культури з'явився новий носій, а у книги – нова форма [10, с. 52].

Висунення технологій як основної детермінанти, чинника розвитку суспільства характерна для освітньої реальності. Під впливом різноманітних технологій відбувається її технологізація. Це принципово нова ситуація. З'являється ідея освітньої реальності в контексті технологічної культури. У філософських працях технологічна культура трактується насамперед як дистанційна культура. Форми життя стають формами життя-на-відстані. Позбавляючись своїх технологічних «доповнень», технологічна культура долає час і простір та дистанцію і створює її поблизу. Освітня реальність сучасної людини завдяки інформаційним технологіям постійно розширюється. Особливістю нинішньої епохи є кардинальні зміни в ментальній і технологічній сферах, пов'язані з процесом глобалізації і формуванням нової культурної парадигми та наслідками технологічного прориву у сфері комунікації. Одним із прикладів впливу технологій є бібліотека. Соціокультурні трансформації настільки рішуче впливають на бібліотеку, що змінюють не лише всю систему бібліотечної праці і бібліотечних ресурсів, але і вперше ставлять питання про «межі» бібліотечного простору і самих основ існування традиційних бібліотек та їхніх функцій у освітній реальності. Інформаційне суспільство спонукає до пошуку нових моделей бібліотечного розвитку, які забезпечують життєдіяльність бібліотек, як необхідного суспільству соціокультурного інституту в контексті побудови відкритого суспільства знань. Саме сьогодення спонукає до виникнення електронних бібліотек, система яких дозволяє зберігати й використовувати різноманітні колек-

ції електронних документів завдяки глобальним мережам передачі даних у зручному для користувача вигляді. Традиційні ж бібліотеки з паперовими документами можуть з часом зникнути, людство змушене буде відмовитися від паперового носія, бо наразі більшість наукових та національних бібліотек України надають користувачам такі електронні послуги, як віртуальна довідка, електронна доставка документів (ЕДД), фахове дистанційне консультування тощо. Це природний процес заміни одних речей іншими, як, наприклад, зникли з нашого побуту грамплатівки, ставши ретро елементом музичного мистецтва, замінені іншими носіями музичних записів. Бібліотеки майбутнього переважно будуть електронними, оскільки створення, зберігання та використання електронних текстів на багато дешевше й зручніше, ніж те, що друкується на папері [6, с. 387]. Більшість електронних бібліотек виникає на основі традиційних з відповідним переведенням їх у електронний формат та організації дистанційного доступу до них.

Функції інтегрованого спілкування та отримання інформації про бібліотечні ресурси надає віртуальна бібліотека, яка забезпечує організацію за допомогою засобів навігації та пошуку сховищ різноманітних електронних документів. Віртуальні бібліотеки можуть бути універсальної спрямованості або містити видання з певної тематики.

Наразі створюють концепцію та складники моделі бібліотеки наступного покоління – Бібліотеки 4.0 із залученням передових інтернет-технологій, які можуть використовуватися для впровадження інноваційних бібліотечних послуг і сервісів, скерованих на задоволення потреб користувачів з урахуванням особливостей інформаційної взаємодії в суспільстві. Упровадження моделі Бібліотеки 4.0 призведе до зміни структури інформаційних потреб користувачів, трансформації фізичного простору бібліотек, переосмислення моделей організації та фінансування інформаційної галузі загалом. Побудова цілісної концепції Бібліотеки 4.0 базується на використанні окремих трендів американського Center for the Future of Libraries. Нині базову основу концепції Бібліотеки 4.0 становлять високі технології, з якими користувачі можуть ефективно взаємодіяти в повсякденній професійній та особистій діяльності. Прогнозується, що основу Бібліотеки 4.0 творитимуть читач, бібліотекар та технології штучного інтелекту (ТШІ) [8, с. 10]. Хоча стосовно штучного інтелекту, то потрібно пам'ятати про етичні виклики його застосування в освітньому часопросторі. Результати аналізу показали, що 1499 із 170,262 статей були ідентифіковані як такі, що описують ТШІ в бібліотеках через етичні та справедливі методології, з перспективою розширення можливостей користувачів бібліотек.

Майбутні дослідження можуть зосередитися на інших професійних термінах, таких як Надійний ШІ, Справедливість у ШІ, Пояснюваний ШІ та Людина в контурі, і на тому, як це може вплинути на бібліотеки та інші професійні галузі [9]. Ф. Уебстер досить яскраво зазначив цю нову ситуацію: подорожі для роботи в бібліотеці чи здійснення контролю за роботою філії Європейської компанії на Далекому Сході, замінені комп'ютерним зв'язком. Варто зазначити, що такі технологічні зміни створили умови для суттєвої трансформації соціального устрою і широких революційних змін глобального масштабу [11].

Сучасні технології також змінюють і розширюють доступ до світових музеїв, забезпечують «занурення» відвідувача в ідею виставки, пояснюють концепцію експозиції, сприяють знайомству відвідувача не лише із колекціями одного музейного закладу, а й з матеріалами, що зберігаються в інших музеях [4].

Завантажені мобільні додатки (наприклад, *iZi.Travel*) на смартфон дають можливість подорожувати музеями України та світу. Наприклад, *Guides4Arts* – путівник музеями, який надає безкоштовних аудіогідів та доступ до візуальних колекцій, допомагає відшукати музеї поблизу місцезнаходження особи, яка планує там побувати, підказує посилання на сторінки музеїв та розклади їх роботи. Мультимедіа технології, які ще кілька років тому використовувалися лише на тимчасових виставках, сьогодні все частіше застосовуються в постійних експозиціях.

Усе більше музеїв вирішують підтримувати свій сайт (цифровий або електронний музей), щоб розширити надання корисної інформації про себе і залучити нових користувачів. Тому для відвідування будь-якого з них вже можна не покидати власної кімнати, не кажучи навіть про те, щоб витратитися на поїздку та придбання квитків. Переваги цифрового музею зрозумілі. Відвідувачі можуть насолоджуватися культурними реліквіями без обмежень у часі та місці, що також гарантує повну безпеку пам'яток культури. Понад те, за допомогою мультимедійної взаємодії користувачі можуть навіть «торкатися» до об'єктів і «маніпулювати» ними. Тому наразі водночас з традиційними музеями широкого розвитку набувають електронні або віртуальні музеї різної тематики, доступні в середовищі інтернет. Зокрема, Національний музей сланцю в Уельсі почав використовувати новий сервіс на базі технології *iBeacon*, що дозволяє місцевим жителям викладати інформацію про культурні пам'ятки рідного краю. Британський музей в Лондоні перетворив щорічну акцію «Ніч у музеї» в захоплювальну віртуальну гру. У 2014 році кожен охочий міг завантажити на Google Play або Apple Store спеціальний додаток «Секрет гробниці» і намагатися пройти заданий

маршрут, відповівши на низку питань. Переможець мав нагоду провести реальну ніч серед мумій в Єгипетському залі музею [3].

Віртуальні музеї нового типу починають формувати глобальне віртуальне музейне середовище, доступне для всіх. Це середовище дозволяє кожному з нас бути як стороннім спостерігачем, відвідувачем музею, так і безпосереднім учасником у функціонуванні музейної справи, музейним працівником.

Сучасний віртуальний музей вміщує в себе набір електронних артефактів та інформаційних ресурсів. У колекції можуть бути картини, малюнки, фотографії, діаграми, графіки, записи, відеосегменти, газетні статті, стенограми інтерв'ю, чисельні бази даних, а також багато інших матеріалів, що можуть зберігатися у файловому сервісі музею; колекція цифрових записів, звукових файлів, текстових документів та інших даних: історичних, наукових, культурних, які доступні через електронні засоби масової інформації. Можливо з часом, коли з'являться нові технологічні можливості, розширяться і можливості віртуального музею. Отже, як бачимо, віртуальний музей – тип вебсайту, оптимізований для експозиції музейних матеріалів з будь-яких галузей: від предметів мистецтва й історичних фактів – до віртуальних колекцій та реліквій. Віртуальні музеї уже почали використовуватися в освітній діяльності, забезпечуючи доступ до всіх необхідних експонатів. Цифрова колекція віртуального музею може бути організована як віртуальний тур і розширений пошук. Найбільш популярними віртуальними музеями є Лувр (Франція), музей обчислювальної техніки Білого Дому, Британський музей «Museum of Moving Images», «Радіо та телебачення», «Мадам Тюсо» (Нідерланди) та інші, в яких створені віртуальні екскурсії залами цих музеїв. Наприклад, є вебсайт «Музеї світу». Сьогодні провідні віртуальні галереї живопису та бібліотеки містять: віртуальний музей живопису Small Bay, музеї світу, арт галереї, академії та бібліотеки, віртуальні галереї, короткі історичні відомості, пошукова сторінка. Нині для інтернет-музеїв виділено спеціальний домен вищого рівня museum. Інтернет надав можливість кожному, хто бажає, доторкнутися до шедеврів у режимі реального часу.

Висновки. Концептуальні дискусії та практичні виклики часопростору освіти в епоху високих технологій дозволяють систематизувати основні напрямки наукових розвідок цієї проблематики. Нові інформаційно-освітні можливості віртуальних бібліотек та віртуальних музеїв демонструють надзвичайно високу швидкість змін у цифрових технологіях, а їхнє прискорене поширення не залишає сучасній освітянській спільноті альтернатив, окрім їх опанування,

«приборкання» та використання в освітній практиці для загального доступу. Сучасний соціокультурний світ і освітню реальність кардинально змінили високі технології, а це потребує розвитку цілої низки нових компетентностей, що дозволять індивіду використовувати його переваги та можливості й подолати пастки, пов'язані з функціонуванням в інформаційному часопросторі.

Електронна книга, бібліотека, віртуальний музей мають свої особливості, що полягають у швидкості їх поширення, інформаційного обміну, започатковують множинність простору та часу в їхньому існуванні, і як наслідок цих процесів – можливість підвищити інтенсивність інтелектуального життя людини та суспільства.

Мультиперспективний розвиток та етичні перестороги розвитку технологій штучного інтелекту в освітній реальності для сучасної людини дозволяє обґрунтувати основні функції штучного інтелекту та етичні виклики його застосування в освітньому часопросторі. Серед основних функцій технологій штучного інтелекту в розвитку освіти для сучасної людини важливими є гносеологічна, адаптивна, трансцендентна, комунікативна, інформативна, аналітико-оцінювальна та трансформативна. Провідними етичними викликами використання технологій штучного інтелекту в сучасному часопросторі освіти є: поліморфність питань етики застосування штучного інтелекту в освітньому процесі.

Література

1. Бобловський О. Ю. Міжкультурна взаємодія в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2012. № 995. С. 49–53.
2. Вальехо І. Подорож книжки. Від папірису до кіндза. Пер.з ісп. Анна Марховська. Київ: Лабораторія, 2023. 464 с.
3. Жуковська А. Музеї в мережі: нові методи, нові відвідувачі <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6711-muzei-v-merezhi-novi-metodi-novi-vidviduvachi/>
4. Знаменський А. В. Модернізація музейної діяльності. Довідник керівника установи культури. 2003. № 10. С. 71.
5. Карпець Л., Бейлін М., Коваленко Ю. Організація освітнього процесу: антропологічна й технологічна складова освітньої реальності. *Humanities studies: збірник наукових праць*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 20 (97). С. 244–253.
6. Карпець Л. А. Освітня реальність інформаційного суспільства: монографія. Харків: Оберіг, 2015. 387 с.
7. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті: монографія. Полтава: ПОППО, 2006. 328 с.
8. Назаровець С., Кулик Є. Бібліотека 4.0: технології та сервіси майбутнього. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 5(241). С. 3–13.
9. Hodonu-Wusu J. O. The rise of artificial intelligence in libraries: the ethical and equitable methodologies, and

prospects for empowering library users. *AI Ethics* (2024). <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00432-7>

10. Roger Chartier *Culture écrite et société*. 1996. Paris. 256 p.

11. Webster, F. *Theories of the Information Society*. International Library of Sociology. 2014. 416 p.

Анотація

Карпець Л. А., Коваленко Ю. М., Приходько В. С. Світ віртуальних бібліотек і музеїв як модифікація часопростору освіти в епоху високих технологій. – Стаття.

Прискорений темп техніко-технологічних і соціокультурних інновацій в інформаційному суспільстві змінює часопростір освітньої реальності, перетворюючи її на освітньо-науковий ресурс розвитку людини. Мережевий характер освітньої реальності створює різноманіття множинності в часопросторі. Він зумовлюється як самою реальністю, так і принципово новими технологіями, на підставі яких максимую часопростору стає «тут» і «зараз».

В інформаційному суспільстві з'являється електронна книга, що знімає монополію друкованої. Електронна книга має свої особливості, що полягають у швидкості її поширення, інформаційного обміну, започатковує множинність простору та часу в її існуванні, і як наслідок цих процесів – можливість підвищити інтенсивність інтелектуального життя людини та суспільства.

Технологізація буття людини, електронна ера спричинили виникнення нових моделей електронної книги бібліотеки, музею.

Підкреслюється, що бібліотека як соціально-освітній інститут завжди визначається культурним контекстом, вона є квінтесенцією, з одного боку, результатів розвитку суспільства, а з другого – наслідком відчуття й осмислення людиною основних векторних процесів розвитку освіти. Саме бібліотека в інформаційному суспільстві стала структурним елементом сукупної інформаційно-освітньої інфраструктури і як цивілізаційне надбання людства. Сучасні технології змінюють концепцію традиційних музеїв на цифрові, де можна відвідувати культурні реліквії без обмежень у часі та місці.

Ключові слова: освітня реальність, високі технології, часопростір, електронна книга, електронна бібліотека, віртуальні музеї, інформаційне суспільство.

Summary

Karpetz L. A., Kovalenko Yu. M., Prykhodko V. S. The world of virtual libraries and museums as a modification of the spatiotemporal dimension of education in the era of high technologies. – Article.

The accelerated pace of techno-technological and sociocultural innovations in the information society is transforming the spatiotemporal dimension of educational reality, reshaping it into an educational and scientific resource for human development. The networked nature of educational reality generates a diverse multiplicity within this spatiotemporal framework. This phenomenon is influenced both by the nature of reality itself and by fundamentally new technologies, wherein the spatiotemporal maxim becomes “here” and “now.”

In the information society, the electronic book emerges, challenging the monopoly of the printed book. The electronic book is characterized by its rapid dissemination and information exchange, initiating a diversity of spaces and times in its existence, and as a result of these processes, it enhances the intellectual life of individuals and society.

The technologization of human existence and the advent of the electronic era have led to the development of new electronic book, library, and museum models. It is emphasized that the library, as a socio-educational institution, is always defined by its cultural context. It is, on the one hand, the quintessence of the outcomes of societal development, and on the other, the result of human perception and reflection on the key processes shaping the development of education. In the information society, the library has become a structural element of the collective information and educational infrastructure and a civilizational achievement of humanity. Modern technologies are transforming the concept of traditional museums into digital ones, where cultural relics can be accessed without spatial or temporal constraints.

Key words: educational reality, high technologies, spatiotemporal dimension, electronic book, electronic library, virtual museums, information society.

УДК 17:165.742:001.895:623.746-519
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.11>

Г. Л. Коростильов

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5736-0507>

доктор філософії (PhD), викладач

Харківського національного університету

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

О. А. Круць

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0453-3635>

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету

«Харківський політехнічного інституту»

Л. О. Петрова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9341-1030>

кандидат філософських наук, доцент

Харківського національного університету

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ГУМАНІТАРИЗМ В ЕПОХУ СУЧАСНОЇ ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Постановка проблеми. Аналіз досліджень феномену того, що сучасна техніка і технології стали надзвичайно складними і впливовими напрямками людської життєдіяльності і це пов'язуються, в свою чергу, зі способом людського самоствердження у світі, що вступає у складні й неоднозначні зв'язки у соціумі. Автори підкреслюють, що у результаті таких зв'язків посилюється вплив науково-технічних революцій, а особливо військово-технічних революцій, на соціально-гуманітарні технології, які формують вимогу адаптування етичних і моральних норм до нової гуманітарної парадигми суспільства XXI-го століття.

Ця стаття є частиною дискусії про появу нового філософського терміну «дієвого гуманізму», який виник під впливом розвитку сучасних технологій і техніки, встановленню його визначальних ознак, що виявляються в нульовій толерантності до будь-яких антигуманних дій, в потребі захищати фундаментальні гуманістичні принципи і цінності.

Звертаючи увагу на характер впливу науково-технічних революцій (НТР) на техніко-технологічні трансформації соціуму – потрібно зазначити, що саме зараз вона набуває прискореного, стрибкоподібного характеру, під впливом здобутків сучасної науки, освіти, розвитку техніки і інформаційних технологій.

Автори статті наголошують про необхідність проведення філософського дискурсу та гуманітарної експертизи на розумінні глибинних соціальних, моральних і етичних наслідків втілення досягнень науково-технічних і військово-технічних революцій, а також потребу визначення етич-

них принципів і моральних правил сьогодення, які необхідно впроваджувати і втілювати на теперішній час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Робота над статтею дозволила констатувати, що розвідки фактів впливу на гуманітарну складову суспільства науково-технічних революцій (НТР), військово-технічних революцій (ВТР) XX–XXI-х століть мають дискусійний характер і потребують ґрунтовного філософського аналізу. Акцентуючи увагу на високо-технологічний характер сучасного суспільства, автори звертають увагу на роботи Й. Масуда, О. Тоффлера, М. Кастельса, Д. Белла, Ж. Бодрійєра тощо, які доводять, що стрибкоподібний розвиток сучасної техніки, за рахунок минулих науково-технічних військово-технічних революцій, що відбулися вже у XX–XXI-му сторіччі і як наслідок впливу сучасних технологій на всі, без виключення сфери буття – закономірна і логічна поява трансформаційних процесів і в гуманітарній складовій соціуму, моральної й етичної поведінки кожного його члену.

Розгортаючи філософські розвідки про роль гуманізму і моралі у сучасному високотехнологічному суспільстві автори роблять наголос на тому, що найбільш яскраво питання загострення етичних аргументів можна дослідити в умовах сучасної гібридної війни, у пошуку справедливого миру і тому звертаються до сучасних науковців і представників філософії, які переймаються цими питаннями М. Кратон, М. Уолцер, М. Колдор, П. У. Сінгер, М. Кревельд, Д.Е. Сенгер, Г. Шамаю, Ш. Фідлер, М. Л. Кук, К. Шмітт,

А. Печчеї, В. Франкл, М. Гайдеггера, Г. Куромія та українських дослідників таких як М. Требін, О. Дольська, Є. Мулярчук, В. Кремень, В. Литвинов, М. Шумка і І. Шандарук тощо.

Метою статті є дослідження розкриття ролі техніки, новітніх технологій сьогодення і їх вплив на революційні зміни гуманітарної складової розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасний науково-технічний прогрес суттєво впливає на всі сфери людського життя та етичний стан суспільства, призводячи до протиріч у сфері моральних цінностей традиційного й інформаційного суспільства, внаслідок чого виникають нові моральні проблеми і загострюються старі. Гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп'ютерної злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям кожної людини, відповідності поведінки індивіда в реальному й віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) особистостей тощо. На думку О. Дольської, в цей період «...відбувається формування нового погляду на світ: старий світ валиться, а новий, представлений філософією та науковими відкриттями, захоплює своєю відданістю науці та новому суспільно-економічному характеру розвитку...» і кардинально змінює всі сфери життя людини, зокрема духовну та етичну [2, с. 23].

Зараз ми можемо спостерігати зацікавленість в дослідницьких колах до трансформації фундаментальних морально-етичних цінностей, обумовлених змінами умовами життя та новими технологіями розвитку суспільства, які вбачаються в зростанні значення науки і освіти, у вільному виборі людиною свого власного погляду на життя, у підвищенні ролі духовної культури та формуванні нових типів міжособистісних і соціальних відносин, а також добровільного прийняття норм – стандартів у врегулюванні суспільного життя. Оцінку впливу технологій і їх моральну та етичну складову суспільства можна передати словами «...техніка – лише засіб, сама собою вона не є ні доброю, ні поганою. Усе залежить від того, що за допомогою її робить людина, чому вона служить, в які умови людина її поставить» [15, с. 14].

До речі, Л. Мамфорд як представник філософії техніки, даючи характеристику сучасним техніці і технологіям бачить не тільки «технічну» складову, але і робить саме наголос на тому, що техніка і технології стають сьогодні основою загальної організації людини, історично підтримують і збільшують можливості людського прояву, дисциплінуючи людину, стимулюючи її розум, просуваючи останню шляхом прискореної еволюції – не просто природної, але й духовної [12].

Нарешті, розвиток техніки і сучасних технологій веде до дедалі більшого її проникнення у духовні сфери людського життя. Тут виникають

застереження морального і гуманістичного характеру: чи не призведе цей розвиток до тотального контролю за людьми з боку техніки і технологій, у тому числі технічних пристроїв зі ШІ (штучним інтелектом).

В свою чергу М. Гайдеггер, який намагався описати сутність сучасної техніки в площині маніпуляції з буттям і «...починаючи з аналізу антропологічних засад техніки у філософії М. Гайдеггера, започаткованих у праці «Буття і Час», спочатку він спирається на інструментальне сприйняття феномену техніки, який допомагає продовжувати чи поглиблювати суб'єктивні сили людини. А вже у праці «Питаючи про Техніку» він надає розуміння техніки в новому контексті і обґрунтовує її онтологічний вимір за рахунок виведення «Потемного» у «Неприховане». Для нього техніка стає механізмом розуміння буття», тобто пошуку розуміння людиною свого місця і ролі в сучасному світі [4, с. 53–57].

З огляду на попередні розвідки можна сформулювати те, ще і морально-етичний вимір сучасної техніки і технологій, де справедливими будуть слова Ф. Раппа: «Амбівалентність техніки не можна усунути. Техніка служить для полегшення і вивільнення, але також створює нові обмеження, обтяження та прилучення, її вважають гарантом людського розвитку та соціального поступу, проте вона може викликати також нелюдські і руйнівні наслідки» [15]. Тобто Рапп підкреслює етичну і моральну складову сучасного «технізованого» суспільства, де яскраво помітно залежність людини від здобутків сучасних технологій і техніки, що змінює і духовно-етичну суть людини, прилучає її до себе за рахунок своїх спроможностей, і цей песимістичний напрямок оцінки техніки набув назву технофобії – «жаху перед технікою».

На противагу класичному онтологізму та гносеологізму М. Гайдеггер, як представник екзистенціалізму, вважає за необхідне поставити людину в центр філософських досліджень, адже саме людина є буттям, причому буттям особливим. Питання про буття (взагалі) та про людське буття аналізує М. Гайдеггер у своїй книзі «Буття і час». Філософ характеризує буття як якусь безпосередню нерозчленовану цілісність суб'єкта та об'єкта. Буття тлумачиться ним як безпосередньо дане, як людське буття (Dasein) [9].

Натомість, етика, за Гайдеггером, яка спирається на позитивний зміст цінностей людської моралі, здатна мислити актуальну нескінченність і вносити цей вимір у розуміння буття людини. Екзистенційна етика «само-буття» людини осмислюється на основі аналітики людського існування М. Гайдеггера. Мораль спирається на цей онтологічний фундамент, за умови відкриття трансцендентних вимірів саморозуміння людини [9].

Також М. Гайдеггер у статті «Лист про гуманізм» продовжує свої роздуми щодо людяності: «...На що ж ще спрямована «турбота», як не на повернення людині її суті? Який тут ще інший зміст, окрім повернення людині (homo) людяності (humanitas)» – запитує Гайдеггер і наголошує, що подібна думка звертається все-таки до людяності. Роздум і турбота про те, як би людина стала людяною, а не «не-людською», «негуманною», тобто неприбутною для своєї сутності [10].

Необхідно підкреслити, що саме екзистенціалісти надавали європейському гуманізму не так споглядальну, як дієву соціально-корисну характеристику. У роботі «Екзистенціалізм – це гуманізм» Сартр відкидає звинувачення критиків у тому, що екзистенціалізм це «споглядальна філософія», яка проголошує песимізм і бездіяльність. Звинувачення в бездіяльності, на думку Сартра, є безпідставними, оскільки в екзистенціалізмі людина є такою, якою вона сама себе створює своєю діяльністю. Людина існує лише настільки, наскільки себе здійснює, вона постає як сукупність своїх вчинків, що «...немає природи людини...» [16, с. 32], тобто немає абстрактної сутності людини... Людина сама створює свою сутність, і ця сутність формується у процесі її індивідуального існування. Людина, за Сартром, повинна постійно «винаходити себе», «вибудовувати себе», вона повинна бути спрямована у майбутнє.

Тобто, людина в екзистенціалізмі сама вільно вибирає свою сутність, вона стає тим, ким вона себе створює. Відповідно, в процесі становлення, людина набуває людяність. Одним з важливих питань екзистенціалізму є: «Чи може людина залишитись людиною в кризових ситуаціях?». Відповідь на це питання криється у ставленні людини до свободи, тобто зробити її свідомою, вільною від моральних і етичних ілюзій, від різних догм та фальшивих ідеологій. Тільки діяльність і свобода здатні вивести людей з ізоляції, зробити їх багатими духовно, моральними і етичними – повною мірою проявити свою людяність [16].

Традиційне тлумачення антропоцентричного світогляду, соціально-культурної орієнтації на вищу цінність людини, особистості в останні роки суттєво збагатилося завдяки критичному осмисленню цієї понятійної категорії в контексті філософії людиноцентризму. На думку В. Кременя, людиноцентризм покликаний подолати «внутрішню порожнечу, фактичну руйнацію свідомості та світогляду», забезпечити «творення людини – конкретної, живої, енергійно напруженої, діяльність якої обумовлена єдністю розуму і душі» [6, с. 17].

У визначенні праксеологічного виміру сучасних практик етики і моралі, можливості практичного втілення гуманістичних ідей у різних сферах

життєдіяльності сучасного суспільства і особливо у військовій, ми можемо дуже наочно прослідкуватися саме на прикладі розвитку сучасних військових технологій і когерентний зв'язок з ними «цивільних» технологій, на трансформацію не тільки ведення сучасних гібридних війн, але і на трансформації етики і моралі постіндустріального суспільства. На питання – «Чи може людина залишитись людиною в кризових ситуаціях?». Жан-Поль Сартр відповідає, що кінцева мета екзистенціалізму полягає в тому, щоб підготувати людину через страждання і відчай до справжнього життя, а це в основному стосується людського стану як повної форми вибору в кризових умовах, якими і є умови ведення війни [16].

На нашу думку, найбільш яскраву або оголену картину впливу новітніх технологій і техніки, ми можемо побачити, як раз на прикладі впливу розвитку сучасних військових технологій на розвиток і когерентний зв'язок із ними «цивільних» технологій, на трансформацію не тільки ведення сучасних гібридних війн, але і на трансформацію етики і моралі гуманізму постмодернового суспільства, що вимагає від нас зробити гуманітарну експертизу основних чинників етики і моралі епохи Відродження та адаптувати їх з урахуванням впливу сучасних технологій, «осучаснити» етику і мораль постмодернового суспільства [3, с. 67].

По-справжньому масово військові технології почали проникати в цивільне життя після Першої світової війни. «У другій половині ХХ та на початку ХХІ-го століть військова справа збагатилася людство безліччю інновацій – від мікрохвильової печі до GPS-навігації та інтернету, що стало результатом чергової 7-ої військово-технічної революції» [11, с. 859]. В цей же час, такі науковці як М. Кратон, М. Колдор, П. У. Сінгер, М. Кревельд, Г. Шамаю, Ш. Фідлер, М. Л. Кук, А. Печчеї, К. Роджерс, В. Франкл, М. Гайдеггер досліджували вплив військових технологій на соціально-гуманітарні фактори і надавали моральну оцінку їх застосування та порушили питання про використання зброї на основі новітніх інформаційних технологій, за рахунок яких війна стає більш ефективною.

Тому, звертаючи увагу на те, що військові технології створюються – з одного боку, на основі комплексного технічного узагальнення здобутків сучасної науки, техніки і технологій, а з іншого, – висувують питання соціально-гуманітарного характеру, де наголошується обґрунтування меж використання технологій і техніки.

Так Грегуар Шамаю у своїй роботі «Теорія дрону» розглядає питання етики і моралі на прикладі використання дронів та задає направлення етичної філософії нового типу – «некроетики», критичні розробки якої є терміново необхідними. Здійснити це моральне перетворення в головах

людства мають філософи, які працюють у досить вузькій сфері військової етики: «Прихильники застосування дронів проголошують дрон найетичнішим видом зброї з усієї колись винайденної людством. Дрон, кажуть вони, – це гуманна зброя за визначенням» [8, с. 20], «...з новітніми темпами технологічного процесу, більш немає необхідності вимагати від людей особисто наражатися на фізичну небезпеку ... немає жодного небезпечного завдання, виконуваного сьогодні людиною, яке в принципі не могло б бути виконане роботизованими машинами (дронами), керованими на відстані» [8, с. 27]. Але тут же Г. Шамаю пише про іншу морально-етичну проблему – оператор дрона «ворога знищує на відстані, спостерігаючи за його смертю на екрані, перебуваючи в ютному коконі «safe zone» з кондиціонерами. Відбувається радикалізація асиметричної війни, яка стає односторонньою. На ній, як і раніше, вмирають, але тільки з одного боку» [8, с. 29]. Ці дискурсивні практики вкрай важливі для забезпечення морального і етичного сприйняття цієї зброї.

В свою чергу П. Сінгер у праці «Запрограмований на війну» підіймає проблему використання роботів і питання роботизації в сучасній війні і робить спробу вирішити питання про моральну складову війни, яку замість людини ведуть машини. За словами П. Сінгера, роботи здатні зробити новітню моральну революцію у війні: «Коли вмирає робот, вам не треба писати листа його матері» [19, с. 39]. Але в той же час Сінгер наголошує на антропологічному чиннику сприйняття роботизації, що «як би не вдосконалювалася зброя, як би не зростав її вплив, але вона ніколи не замінить людину, бо людина є головною зброєю війни та без людини жодна зброя не може набути будь-якого значення» [18, с. 47]. Тобто, насамперед, людина несе морально-етичну відповідальність за свої поведінку і вчинки на війні.

У рамках нашого дослідження треба звернути увагу на працю українського філософа Назіпа Хамітова «Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа» в якій він також звертається на важливість антропологічної і екзистенціальної морально-етичної характеристики як «людяність»: «Дійсно, у сучасному світі людина потрапляє у вир інформаційних потоків і це може призвести до того, що вона може стати «гугл-мислячою» істотою, котра може втрачати зв'язок із життєвим сенсом. У цих умовах найбільш важливим є те, щоб вона зберегла власну людяність, що ґрунтується на засадничих цінностях виживання та розвитку людства. Одним із основних лейтмотивів його праці є застереження проти того, щоб людина у екзистенціальній боротьбі із не тоталітаризмом, де ставкою є життя та смерть, сама не зайняла спільну сторону зі злом, перейнявши риси останнього, а залишилася людиною» [13, с. 8].

Традиційне тлумачення «людяності» як антропометричного світогляду, соціально-культурної орієнтації на вищу цінність особистості в останні роки суттєво збагатилося завдяки критичному осмисленню цієї понятійної категорії в контексті філософії людиноцентризму. Людяність виявляється у гуманному ставленні та повазі до людей, вболіванні за їхнє здоров'я і добробут, щирому прагненні допомогти у скрутних ситуаціях. «Людяність – практичне втілення гуманізму і його екзистенціальна першооснова; найповніше розкривається у системі колективних відносин, в умовах спільної діяльності та безпосереднього спілкування» [7, с. 10].

Дуже вдало сьогодні звертає нашу увагу до питання людяності, під час війни України проти повномасштабної агресії РФ, Людмила Долгоновська у своїй роботі «Залізний генерал. Уроки людяності», надаючи характеристики людяності главному Валерію Залужному: «З перших днів війни на посаді Залужний прагнув змінити радянські підходи, які нівелювали особистість. Він бачив військо найперше людиноцентричним... Головна вимога (до командирів) – повернутися обличчям до людей, щоб навчитися бачити в підлеглих особистостей... Людське життя, його цінність, вміння досягати результатів місії з мінімальними втратами... Ми інакше ставимося до воїнів, до живих і полеглих... Але не треба плутати людяність генерала зі слабкістю» [1, с. 123–124].

Один із засновників Римського клубу і автор книги «Людські якості» А. Печчеї, як прихильник нової течії філософії дієвого гуманізму, надає такі характеристики: «Новий гуманізм повинен мати революційний характер. Він повинен бути таким творчим і переконливим, щоб радикально оновити, якщо не повністю замінити принципи і норми, що нині є непорушними, сприяти зародженню нових, відповідних вимогам нашого часу цінностей і мотивацій – духовних, філософських, етичних, моральних, естетичних та художніх» [14, с. 128].

Підбиваючи підсумки наших філософських розвідок можна сформулювати основні техніко-технологічні чинники необхідності розуміння проведення гуманітарної експертизи, із загощенням уваги на етичних і моральних принципах існування «надтехнізованого» та «надмілітаризованого» суспільства сьогодення, а саме:

– розвиток новітніх технологій, таких як штучний інтелект, біотехнології, кібернетика тощо, створює нові етичні дилеми і питання, на які потрібні гуманітарні відповіді, як забезпечити етичне використання і регулювання таких технологій, щоб вони сприяли благополуччю суспільства і не ставили під загрозу основні права і цінності людини;

– вплив технологій на соціальні відносини, культурну ідентичність, спосіб спілкування та життя суспільства загалом;

– дослідження впливу інформаційних технологій на права людини, зокрема в контексті масового нагляду, цифрової дискримінації та інших аспектів, де гуманітарна експертиза повинна допомагати захистити основні права і свободи людини;

– необхідність визначення меж використання технологій у військовій сфері для запобігання стражданню і цивільним жертвам, що також є частиною гуманітарної експертизи.

Отже, основним питанням є справжній сенс життя замість пасивного спостереження та примирення зі злом є – дієвий гуманізм, який повинен демонструвати неприйнятність до будь-яких антигуманних дій з боку окупантів, готовність давати симетричну відсіч ворогу, захищати фундаментальні гуманістичні принципи і цінності. Тому наразі будуть доречними слова із п'єси «Брудні руки» Жана-Поля Сартра «Добро має бути з кулаками» як керівництво до дії у боротьбі за гуманістичні цінності [17].

Тобто зараз у сучасному інформаційно-технологічному світі відбувається бурхлива революція в нормах суспільної моралі, яка так само бурхливо спричиняє зміни в морально-етичних відносинах соціума. Звідцілья також виникає необхідність проведення гуманітарної експертизи сучасної етики і моралі, яка з усією очевидністю гостро постала ще у другій половині ХХ-го століття, коли людство відчуло гостру потребу в осмисленні трагічних наслідків двох Світових війн, Холодної війни і особливо зараз, у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, з 2014 року і по теперішній час – у пошуках морально-етичного підґрунтя для розбудови спільного й успішного майбутнього України.

Висновки. В статті доведено, що є необхідність дослідження новітніх форм етики моралі, що ідейні ресурси гуманізму невичерпні і можуть гідно послужити людству, тому проведення філософського дискурсу щодо гуманітарної експертизи сьогодення, у контексті впливу нової техніки і технологій на етичну і моральну складову буття сучасного людства, яка обумовлена онтологічним, антропологічним та екзистенційними аспектами – є своєчасною.

Автори статті наголошують на проведенні філософського дискурсу і необхідності гуманітарної експертизи на розумінні глибинних соціальних, моральних і етичних наслідків втілення досягнень науково-технічних і військово-технічних революцій, а також необхідністю визначити і сформулювати етичні принципи і моральні правила сьогодення, які необхідно впроваджувати і втілювати на теперішній час.

Також є потреба в долученні нових форматів інноваційного характеру, які забезпечуватимуть

запобігання гуманітарним кризам та надаватимуть належну підтримку при їхньому негативному впливі на людину. Для посилення самоорганізації та синергетичної взаємодії, спрямованої на удосконалення безпекової гуманітарної парадигми варто використовувати науково-філософський потенціал, який розширює сутнісні сили людини та новітні технологічно-цифрові інновації, які дають змогу адекватно реагувати на масштабність та інтенсивність гуманітарної загрози.

Література

1. Долгоновська Л. Залізний генерал. Уроки людяності. Харків: «Віват», 2024, 208 с.
2. Дольська О.О., Сунь В. Про інтелектуальні зрушення в історії людства (мислення для інформаційного простору). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.* 2023. № 2. С. 30–38.
3. Зубов В.О., Кривега Л. Д. Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2015. Вип. 8. С. 66–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_8_20 (дата звернення: 24.07.2024).
4. Коростильов Г. Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдеггера. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Міністерство освіти і науки України. Одеса: Одеська юридична академія.* 2022. Вип. 32. С. 53–57.
5. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз військово-технічної революції ХХІ століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Теорія культури і філософія науки.* 2021. № 64. С. 53–59.
6. Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї. *Дзеркало тижня.* 2005. № 31 (12–19 серпня). URL: https://zn.ua/ukr/science/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi.html (дата звернення: 23.11.2024).
7. Хамітов Н. В. Людяність Енциклопедія Сучасної України. *Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017.* URL: <https://esu.com.ua/article-59921> (дата звернення 27.08.2024).
8. Шамаю Г. Теория дрона. Киев: СВАРОГ, 2023. 316 с.
9. Heidegger M. Being and Time. *Martino Fine Books.* // Edward Schouten Robinson, John MacQuarrie. 2019. P. 590.
10. Heidegger M. Ober den Humanismus. Frankfurt a M.: Klosterman. 1975. 50 s.
11. Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. *The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). Cuestiones Politicas.* 2021. Vol. 39. № 71. pp. 858–870.
12. Mumford L. *Technics and civilization.* New York: Harcourt, Brace and Company, 1934. 477.
13. Hamitov N. The in Ukraine and the new humanism: David versus Goliath. *Kibeya. Publihing House, Sofia,*

Bulgaria, 2023. p. 124. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10762> (дата звернення 26.08.2024).

14. Rassei A. *The Human Quality*. Pergamon Press Ltd., Headington Hill Hall, Oxford, England. 1977. 214 p.

15. Rapp F. *Analytical Philosophy of Technology*, Boston: Boston Studies in the Philosophy and History of Science (BSPS, volume 63), 1981. 202 s.

16. Sartre, Jean-Paul *Existentialism and Humanism*. Methuen and Company Limited. 1948. P. 70.

17. Sartre, Jean-Paul. *Lesmains sales*. Paris: Taylor Francis, 1985. 212 s.

18. Singer P. *Wired for War. The Robotics Revolution and 21st Century Conflict*. London: Penguin Books, 2009. 499 s.

Анотація

Коростильов Г. Л., Круць О. А., Петрова Л. О. Гуманітаризм в епоху сучасної техніко-технологічної парадигми (соціально-філософський аналіз). – Стаття.

Статтю призначено аналізу досліджень феномену того, що сучасна техніка і технології стали надзвичайно складними і впливовими напрямками людської життєдіяльності, які пов'язуються зі способом людського самоствердження у світі, що вступають у складні й неоднозначні зв'язки у соціумі.

Автори підкреслюють, що у результаті таких зв'язків посилюється вплив науково-технічних революцій, а особливо військово-технічних революцій, на соціально-гуманітарні технології, які формують вимогу адаптування етичних і моральних норм до нової гуманітарної парадигми суспільства XXI-го століття.

Зміст етичних і моральних норм еволюціонував разом із людською цивілізацією. Основною тенденцією є об'єктивний розвиток етики і моралі людини на основі об'єктивних чинників, пов'язаних із соціальними змінами, виникненням нових ціннісних орієнтирів, досягненнями науково-технічного прогресу та іншим факторами, але на першому місці повинна зберігатися основна риса взаємодії між людьми – людяність.

Звертаючи увагу на характер впливу науково-технічних революцій на техніко-технологічні трансформації сучасного озброєння потрібно зазначити, що саме зараз вони набувають прискореного, стрибкоподібного характеру, під впливом здобутків сучасної науки, освіти, розвитку техніки і інформаційних технологій. Технолізація і інформатизація як тенденція зближення і тотального взаємообміну є способом конструювання єдиного планетарного простору, а відтак впливає на появу нових цінностей і корелює нормативні системи (зокрема етику і мораль), зміщує акценти у світосприйнятті, сприйнятті себе та іншого тощо.

Людство стоїть на роздоріжжі, шукаючи правильного вибору цивілізаційного розвитку. Однак, кінцевим результатом має стати спроможність жити в цьому світі, не втративши почуття доброти, толерантності, милосердя та людяності. У формуванні моралі та моральних пріоритетів світу неминучі переваги отримують етичні стандарти, моральні цінності, які прийняті в економічно та інформаційно розвинених країнах.

Робота над статтею дозволила констатувати, що розвідки фактів впливу на етико-моральну складову суспільства науково-технічних революцій і військово-технічних революцій XX–XXI-х століть мають дискусійний характер і потребують ґрунтовного філософського аналізу, тобто другою мовою – виникає необхідність проведення гуманітарної експертизи сьогодення.

Ця стаття є дискусією про проведення гуманітарної експертизи етики і моралі, появу нових філософських термінів «дієвого гуманізму» тощо, які виникли під впливом розвитку сучасних технологій і техніки, встановленню його визначальних ознак, що виявляються в нульовій толерантності до будь-яких анти-етичних або анти-моральних дій, в потребі захистити фундаментальні гуманістичні принципи і цінності у XXI-му столітті.

Ключові слова: етика, мораль, людяність, гуманітарна експертиза, дієвий гуманізм, техніка, новітні інноваційні технології, БПЛА.

Summary

Korostylov G. L., Kruts O. A., Petrova L. O. Humanitarianism in the age of modern technical and technological paradigm (socio-philosophical analysis). – Article.

The article is aimed at analysing the phenomenon that modern engineering and technology have become extremely complex and influential areas of human life, which are associated with the way of human self-affirmation in the world, and which enter into complex and ambiguous relations in society.

The authors emphasise that as a result of such connections, the impact of scientific and technological revolutions, especially military and technical revolutions, on social and humanitarian technologies is increasing, which form the requirement to adapt ethical and moral norms to the new humanitarian paradigm of the twenty-first century society.

The content of ethical and moral norms has evolved along with human civilisation. The main trend is the objective development of human ethics and morality based on objective factors related to social change, the emergence of new value orientations, achievements in scientific and technological progress and other factors, but the main feature of human interaction – humanity – should remain in the first place.

Paying attention to the nature of the impact of scientific and technological revolutions on the technical and technological transformations of modern weapons, it should be noted that they are now becoming accelerated, abrupt, under the influence of the achievements of modern science, education, technology and information technology. Technologisation and informatisation as a trend of convergence and total interchange is a way of constructing a single planetary space, and thus influences the emergence of new values and correlates normative systems (including ethics and morality), shifts the emphasis in world perception, perception of oneself and others, etc.

Humanity is at a crossroads, looking for the right choice of civilisational development. However, the end result should be the ability to live in this world without

losing the sense of kindness, tolerance, mercy and humanity. In shaping the world's morality and moral priorities, ethical standards and moral values adopted in economically and informationally developed countries will inevitably have an advantage.

The work on the article allowed us to state that research on the impact of scientific and technological revolutions and military-technical revolutions of the twentieth and twenty-first centuries on the ethical and moral component of society is debatable and requires a thorough philosophical analysis, i.e., in other words, there is a need for a humanitarian examination of the present.

This article is a discussion of the humanitarian examination of ethics and morality, the emergence of new philosophical terms such as «effective humanism» and others that have emerged under the influence of the development of modern technology and engineering, and the establishment of its defining features, which are manifested in zero tolerance for any anti-ethical or anti-moral actions, and the need to protect fundamental humanistic principles and values in the twenty-first century.

Key words: ethics, morality, humanity, humanitarian expertise, effective humanism, technology, the latest innovative technologies, drones.

УДК 165.212:[14Сковорода
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.12>

О. П. Кравченко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-8128>
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

М. С. Рик

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6813-5628>
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

СТРУКТУРНІСТЬ СИМВОЛІЧНО-ОБРАЗНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СИСТЕМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку поширеною є тенденція щодо використання символів у багатьох сферах людської життєдіяльності, науки, освіти, політики, релігії, мистецтва, комунікацій тощо. Як засіб трансляції культурних норм і цінностей, символи розкривають різні рівні духовної реальності, а їх розуміння дозволяє людині поповнити своє життя новими значеннями. Ураховуючи глобалізаційні практики розвитку соціокультурного простору, символи здатні зберегти систему національних основ, захистити культурну ідентичність та консолідувати сучасне українське суспільство. Ця обставина примушує знову звернутися до спадщини мислителів, які приділили значну увагу та плідно використали поняття «символ».

В українській філософській думці елементи символічно-образного мислення можна побачити у всіх творах Григорія Савича Сковороди. За висловом Анатолія Єрмоленка, і сам «Сковорода – це символ нашої боротьби за життя, це й символ нашої боротьби за наше минуле: наші традиції, нашу мову і культуру... Сковорода – це символ боротьби за наше майбутнє. Сковорода – це ще й символ боротьби за європейський вибір нашого народу» [2, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні інтерпретації та дослідження філософії Г.С. Сковороди величезні за тематикою і обсягом.

Так, І. Іваньо, Л. Махновець Л. Ушкалов, В. Шинкарук наводять відомості про життєвий і творчий шлях філософа; В. Горський, В. Литвинов, А. Пашук вивчають творчість Г. Сковороди у зв'язку з художньою та науковою спадщиною діячів Київської Русі та епохи Відродження; В. Горський, І. Захара, М. Кашуба, В. Нічик, Я. Стратій проводять паралелі з філософією професорів Києво-Могилянської академії; М. Бартоліні, С. Йосипенко, С. Кримський, М. Попович,

М. Ткачук відшукують дотичність ідей українського філософа з античними та західноєвропейськими мислителями. Науковці (І. Бондаревська, М. Братасюк, М.-Т. Гандзель, О. Гомілко, А. Єрмоленко, Н. Іванова, Н. Кавалерова, М. Култаєва та інші) проєктують творчість Григорія Сковороди на філософсько-антропологічні, соціокультурні, естетичні та практичні проблеми сучасності. Існують численні розвідки в галузі філософії, культурології, релігієзнавства, спрямовані на детальний аналіз та інтерпретацію окремих алегоричних мотивів і символів, які з'являються в творах Сковороди та вимагають особливого пояснення науковців. Серед авторів слід назвати Володимира Білодіда [1], Ларису Довгу [10], Марію Линник [4], Роланда Піча [5], Олену Сирцову [7].

Разом із тим, сучасний етап розвитку сковородознавства зумовлений не лише багатою базою досліджень, а й необхідністю розвинути або ж суттєво уточнити окремі ідеї, тематичну специфіку та світоглядні особливості філософської системи Г. С. Сковороди.

Метою статті є встановлення особливостей використання символів у філософії Григорія Сковороди, аналіз онтологічного, антропологічного та гносеологічного структурних рівнів символічно-образної філософської системи українського мислителя.

Основний матеріал. Філософія Григорія Сковороди – це асиміляція української та західноєвропейської містики з певним комплексом ідей ранньомодерної думки, представлені у філософських лекційних курсах Києво-Могилянської академії. У працях могилянців здійснювався синтез досягнень західної філософії з духовною спадщиною книжників княжої доби, українських гуманістів, діячів братств та Острозького культурно-освітнього осередку. Таке поєднання органічно впливалося у менталітет доби бароко з характерним

героїко-стоїчним пафосом, увагою до теології та натурфілософської проблематики, гуманістичної концепції людини і просвітницької ідеї розуму, ідеалів софійності та символічного антропоцентризму, крім того, це забезпечувало неперервність власних традиції філософування при переході від Середньовіччя до Нового часу.

Проте, основи вчення Сковороди не можна простежити тільки з просвітницьких ідей його академічних вчителів. Адже, в той час як професори Академії акцентували увагу на розробках в галузі онтології, гносеології, на суспільно-правових питаннях, Григорій Савич звертається до проблем практичної етики та визначає мету всієї філософії – ошчасливити людину. Таким чином, Г. Сковорода, як уже доведено нами в попередніх розвідках, репрезентує у філософській системі етико-антропологічний напрям, що поєднує елементи традиційної української містики і раннього Просвітництва [3]. Мислитель схиляється до ідеалізму Платона, поєднуючи його вчення з ідеями ранньохристиянських мислителів, Отців церкви та українських письменників-полемістів, зближуючи філософію з релігією, що набуває виразномістичного характеру та інтуїтивного способу сприйняття світу. Тому твори Сковороди – це не суто філософські трактати, де одне твердження чітко виводиться з іншого, а діалоги, побудовані на алегорії, метафорах, експресії, «мають багато різноманітних емблематичних та символічних образів, які є «принципом індивідуації» його чільних філософських ідей та містичних візій» [9, с. 151].

Зважаючи на цю обставину, виникає потреба охарактеризувати систему філософських поглядів Г. Сковороди, із прагненням максимально наблизитись до їх розуміння самим філософом. Для вирішення такого завдання, за переконливою думкою Лариси Довгої, ми повинні усвідомити, що «кожен текст Сковороди має багатоплановий зміст, що приховує численні таємні почуття, які можна зрозуміти та витлумачити безліччю способів. Його колоковіуми зазвичай засновані на дихотомії термінів, на контрасті між різними значеннями, переданими одним словом, і різними образами, пов'язаними з ними. Його співрозмовники прагнуть до Істини як вищої цінності, але шляхи пошуку та реалізації цієї Істини базуються на різних концепціях. У деяких випадках усі ці різноманітні шляхи ведуть до того, щоб знайти єдине слово, Правильне Слово, яке б повністю охоплювало зміст усього морального уроку, який є предметом розмови. Це Правильне Слово, як справжній скарб, може з'явитися лише в самому кінці тексту. Таким чином, щоб зрозуміти повідомлення автора, читач повинен чітко визначити його та правильно зрозуміти його значення» [10, с. 8–9]. Означений символічно-образний стиль мислення у філософії суттєво відрізняється від

методів наукового логічного пізнання, і у цьому ракурсі «символи є радше елементами якоїсь багатозначної і динамічної образної мови, ядро, сутність якої має відношення або сягає певної від початкової метафізичної сфери» [5, с. 420]. Щоб повністю розкрити таку смислову предметність, потрібно знайти глибинний сенс, що міститься у конкретному символі.

Розвиваючи символічно-образну традицію, яка цілком співзвучна принципам барокової культури, Григорій Сковорода усвідомлював фундаментальну важливість символізації, по перше, як діалогічного процесу формування комунікативного символу, в основі якого міститься глибинний сенс поняття, яке символізується і знаходить повну актуалізацію тільки в самому символі [6], і по друге, як метод символічного розгляду і витлумачення всього світу (буття) разом з усіма явищами та людиною. При цьому Сковорода посилається на античних філософів: «Древні мудрецы имѣли свой языкъ особый, они изображали мысли свои образами, будто словами. Образы тѣ были фигуры небесных и земных тварей, наприм[ѣр], Солнце значило истину. Кольцо, или змій, в кольцо свитый, – вѣчность. Якорь – утверждение или совѣт. Голубь – стыдливость. Птица бусел – Богочтеніе. Зерно и сѣмя – помышление и мнѣніе. Были и вымышленные образы, наприм[ѣр], Сфинкс, сирена, феникс, семиглавый змій и прочая» [8, с. 576]. Разом з тим, ще з часів античності символи не мали стало чіткого значення, а були поєднанням низки смислів, які нерідко або доповнюють один одного, або заперечують.

Окреслюючи природу символів і емблематичних образів філософ наводить власні тлумачення даних понять і, навіть, порівнює їх: «Образ, заключающий в себѣ тайну, именовался по-еллински ЕМВАННА, ЕМБЛЕМА, т.е. вкидка, вправка, будто в перстень алмаза... А естли таких фигур сложить вмѣстѣ двѣ или три, как в помянутой печати, тогда называлось ΣΥΜΒΟΛΟΝ, CONJECTURA по-римски; по-нашему бы сказать: скидка, сметка» [8, с. 576]. Кожен символ, використаний мислителем у власній філософській системі, осмислюється як органічна внутрішня цілісність, є сутнісним стрижнем образу і виявом особистісного бачення абсолютного, таємничого та, навіть, містичного, виражає певну реальність і сприймається людиною на духовному рівні.

Отже, варто розглянути символічно-образний стиль філософської системи Григорія Сковороди на онтологічному, антропологічному та гносеологічному структурних рівнях.

Онтологічний рівень символічно-образної філософської системи. Структурність світобуття у Г. Сковороди чітко виражена у співвідношенні «Бог – Світ – Людина», тому й символічно-обра-

зний стиль мислення поширюється філософом на всю систему таких зв'язків. Український мислитель, використовуючи символізацію, намагається зобразити метафізичну сутність буття і все існуюче поділяє на три «світи»: «Первый есть всеобщий и мир обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей составлен из безчисленных мир миров и есть великий мир. Други два суть частни и малыи мьры. Первый микрокосм, сирѣчь мьрик, мирок, или человѣк. Второй мир символичный, сирѣчь Библия» [8, с. 943].

У Сквородинівській системі трьох світів провідним є твердження про паралелізм у їх структурі. Зокрема, макрокосм – це весь світ речей, це Всесвіт – вічний, завжди був і буде, не має ні початку, ні кінця. Другий світ – мікрокосм – співвіднесений із символічним світом, таємний смисл символів якого має бути людиною сприйнятий і дешифрований. Третій світ – символічний – не співвіднесений з макрокосмом, але містить у собі його зашифровану сутність.

Виявом надприродної реальності, що утворює символічний світ, у Сквороди виступає Библия, «затѣм что в ней собранныя небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятие вѣчныя природы, утаенныя в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [8, с. 943]. Через осмислення Біблійних текстів людина здатна пізнати як макросвіт, так і саму себе, тобто вони є вираженням їхнього взаємного бачення і, водночас, інструментом взаємопроникнення. «Такія фигуры, заключающія в себѣ тайную силу, названы от еллинских любу мудрцов: EMBLEMATA, HIEROGLYPHICA. А в Библии называются: чудеса, знаменія, путіе, слѣды, сѣнь, стѣна, дверь, оконцо, образ, предѣл, печать, сосуд, мѣсто, дом, град, престол, конь, херувим, сирѣчь колесница, и протч[ая]...» [8, с. 742].

Як представник бароко, що засвоїв світоглядно-культурні принципи та цінності доби, Скворода звертається до форми мислення в образах, до емблематичного зображення світу і алегоричності. Це дозволило філософу знайти та виокремити численні релігійні символи, які розкривають єдність людини з Богом. Для нього релігійний символ – це феноменологічний елемент, що становить основу і зміст справжнього життєвого досвіду, який реалізується на рівні творчості або пізнавального сприйняття світу.

У своїх дослідженнях ми вже розглядали проблему релігійного символізму як головного принципу формування філософсько-релігійного вчення Г. Сквороди і звернули увагу, що філософ використовував багато різноманітних символів, за допомогою яких прагнув пізнати Бога та його взаємозв'язок з духовним життям людини [6]. Мета кожного символу в тому, щоб вести розум

людини до пізнання начала, невидимості, тобто, символіка – це особливий світ реальності, в якому приховується і потрібна людині істина, і шлях до осягнення цієї істини. Завдяки унаочненню, декоруванню у символічному світі, невидимий світ перетворюється у видимий і стає досяжним для сприйняття.

Філософ розглядав усі образи з Библиї не як розрізнені одиниці, а як певну знакову єдність, його цікавили символи, в яких знаходили відображення не часткові властивості різних видів реальності, а загальні й фундаментальні властивості буття. Наприклад, коло – символ життя, яке з кінця повертається на початок, а з початку рухається до кінця; Сонце символізує вічну сутність, тобто Бога; символ змія виражає кругообіг чи круговий рух; трикутника – є аналогом незбагненої для розуму людини Божої триєдності. Щодо символу меча, то на сторінках праці «Сумфонія, нареченная Книга Асхань о Познаніи самого себе» він порівнюється зі словом Божим: «Живо бо есть Слово Божіе и острѣ всякаго Меча» [8, с. 309].

Разом з тим, відкриття природознавців та геліоцентрична система Коперника про будову Всесвіту, значною мірою сприяли тому, що Григорій Скворода відмовився від біблійної інтерпретації історії світу, адже «в нем обрящешь столько яблочных Вертоградов, колько во Все-вселеннѣй Коперниканских Міров. [8, с. 402]. Мислитель подає розгортання Бога у вигляді передвічного існування першооснови, породження дійсності з неї і повернення останньої назад до витоків. Філософ не припускає можливості зникнення матеріальних речей, перетворення їх у ніщо, а вірить, що зникнення старого нерозривно пов'язане із зародженням і виникненням нової речі. Отже, макрокосм є антиномічним за своєю будовою і складається з видимого і невидимого. «Напримѣр, солнечная фигура есть матерія, или стѣнь. Но понеже она значит положившаго в сонцѣ селение свое, того ради вторая мысль есть форма и дух, будѣто второе в сонцѣ сонце» [8, с. 945].

Розвиваючи онтологічну складову символічно-образного стилю мислення, Григорій Савич поєднує її з учення про «дві натури», що стимулювало пошуки поряд з предметним також трансцендентального значення слів. Тому, вчення Сквороди щодо символу варто розглядати у контексті взаємопов'язаних складових. Перша складова – це визначена, наявна сутність предмета матеріального світу, існування якого є доведеним і беззаперечним, а друга – таємна, невидима істина, яка розкриває сутність релігійно-духовних цінностей, діяльно-вольових прагнень, морально-чуттєвих категорій.

Антропологічний рівень символічно-образної філософської системи. Особливе місце у власній філософській системі Григорій Скворода від-

водить інтерпретації образу людини. Людина як мікрокосм є невід'ємною частиною макрокосму, адже живе і розвивається за законами природи, має досконалу будову, узгодженість і впорядкованість усіх органів та їх функцій, а також «есть матерія и форма, сирѣчь плоть и дух, стѣнь и истина, смерть и жизнь» [8, с. 945]. Матеріальну природу філософ позначає символами: «тѣнь», «тма», «суета», «плоть», «лом», «вздор», «ложь», «скот», «сплочь», «тварь», «небуття», «ніщо», а невидиму натуру ототожнює з Богом, якого він називає «духом», «Господом», «царем», «Отцем», «разумом», «істиною».

У своїх творах Г. Сковорода, за допомогою символізму намагається виразити метафізичну сутність людини. Людська матерія, як і матерія Всесвіту, несамостійна та пасивна, не має в собі ніяких внутрішніх сил, а тільки завдяки Богу, який надає їй рух, матерія здобуває форму та життя. Щоб досягнути «обоження», необхідно перейти межу, яка відділяє невидиму натуру від природи видимої. І перш за все, людині треба усвідомити власну «двонатурність», позбутися «зовнішньої людини» і розкрити в собі «внутрішню людину».

Символ «внутрішньої людини» має фундаментальне значення у філософському вченні Григорія Савича. Мислитель зазначає: «Всѣх наук сѣмена внутрь человекa сокрываются, тут их источник утаен...» [8, с. 566]. Надає сенс людському буттю та наближає до божественного, прихованого, таємного – серце. «Удивительно, что самое нужное в Человѣкѣ коснѣе и позднѣе создается, jako сердце есть существом Человѣческим, а без него он Чучелом и Пнем есть» [8, с. 1284].

Згідно кордоцентричної теорії мислителя, в символ «серце» вміщується істинний сенс світу, все духовне життя, а також «сердце есть истинный Бог» [8, с. 799]. Однак, сквородинівський символ серця має два трактування. Це може бути вже «нове удосконалене серце», яке потрібно розвивати, або ж це ще «старе земне серце», його прагнення повинні бути поборені, бо «вышше Старого Новое Сердце» [8, с. 243]. Зовнішнє скеровує фізичні поклики і бажання людини, а внутрішнє є справжньою людиною в людині: «Сердце наше дѣлается чистым источником благодѣяній, несказанно Душу веселящих, и тогда-то мы бываем истинными по душѣ и по тѣлу человекaми» [8, с. 216]. Така нова людини та її серце становлять єдність, яка має Божественні ознаки і є глибинною сутністю людини, тим джерелом, з якого вона черпає свою духовність.

Гносеологічний рівень символічно-образної філософської системи. У Г. Сковорода символ виступає особливим засобом пізнавальної діяльності. Він одночасно є образом самого себе, образною формою істини, що не може бути предметом усвідомлення в буденному розумінні, а також

шляхом осягнення істини. Органи чуття відображають тільки фізичну сутність навколишнього світу. Тому, під час пізнавального процесу людина мусить уникати хибних образів, які спричиняє буквальне світосприйняття. До суті поняття, до прихованої реальності, до внутрішнього взаємозв'язку з божественною сутністю людина наближається тільки завдяки символу.

Григорій Савич намагався доповнити раціональний метод пізнавальної діяльності людини духовно-моральними елементами. Більш того, філософ стверджував, що надмірна раціоналізація людського буття призводить до кризи духовних цінностей і втрати істинного сенсу моралі. Ця надмірність є непотрібною, бо не здатна повною мірою розкрити таємниці трьох світів – макрокосму, мікрокосму і Біблії. Це можливо лише завдяки метафізичному зв'язку видимого і невидимого, що й передбачає символ. Символічне пізнання світу спрямовує індивіда на пізнання більш глибокого, внутрішнього сенсу всіх речей, але таке пізнання неможливе доти, доки людина не пізнає себе. «Узнавая себе, сирѣчь видящая двое: мѣр и мѣр, тѣло и тѣло, человекa и ЧЕЛОВѣКА, – двое в одном, и одно во двоих, нераздѣлно и неслитно же. Будьто яблонь и тѣнь ея, древо живое и древо мертвое, лукавое и доброе, лжа и истина, грѣх и разрѣшеніе, кратко сказать: все, что осязает в наружности твоей, аще вѣруеш, все тое имѣеш во славѣ и в тайности ИСТОЕ, твоею ж внѣшностию свидѣтельствуемое, душевным тѣлом духовное» [8, с. 399].

Таким чином, теорія пізнання українського мислителя трансформується у теорію самопізнання, що найбільш повно представлена у філософському трактаті «Наркісс. Разглагол о том: Узнай Себе». У дусі традицій східнохристиянської філософії, Григорій Савич самопізнання тлумачить як процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення в себе. Наркіс символізує не зовнішню людину, а внутрішню, яка побачила свою істинну красу і пізнала власну духовну сутність. «Наркісов образ благовѣстит сіе: “Узнай себе!” Будьто бы сказал: хочеш ли быть доволен собою? и влюбиться в самага себе? Узнай же себе. Испытай себе крѣпко... Право! Како бо можно влюбиться в невѣдомое?» [8, с. 231].

Тему пізнання внутрішньої божественної сутності Г. Сковорода реалізував також через символ кола, кільця або колеса як символу вічності. Коло, як суцільна, замкнена лінія, виступає первинним символом єдності, вічності й досконалості, утворює наче зовнішню форму внутрішнього духовного процесу самопізнання як богопізнання. У роботі «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сирѣчь Икона Алквіадская» Г. Сковорода зазначає: «Начало и Конецъ есть то же, что Бог или Вѣчность. Ничего нѣт ни прежде Ея, ни

послѣ Ея. Все в неограниченных своих нѣдрах вмѣщает, и не Ей что-либо, но Она всему Началом и Концем... Вѣчность не начинаемое свое и послѣ всего остающееся Пространство даже до того простирает, чтоб Ей и предваряют все-на-все. В ней так, как в Колѣ: первая и послѣдняя Точка есть та же, и гдѣ началось, там же и кончилось» [8, с. 735]. Рух по колу означає постійне повернення до власної духовної сутності. Така символіка кола характерна для всієї європейської духовної історії, і як зазначає Роланд Піч, «ця символіка утворює духовний і метафізичний зв'язок, в контексті якого Сковорода посідає рівнозначне місце поряд з іншими великими містиками і метафізиками» [5, с. 452].

Самопізнання, спрямоване на розуміння невидимої природи людини і світу, стає принципом розкриття божественної природи через визначення сукупності індивідуальних рис, завдяки чому вибирається особистісний шлях досягнення ідеалу через усвідомлення «сродності» до певного виду діяльності. Для позначення сродної праці зустрічаємо у філософа символ фонтану з написом «Не равное всѣм равенство»: «Льются из разных трубок разные токи в разные сосуды, вокруг фонтана стоящіе. Меншій сосуд менѣ имѣет. Но в том равен есть большему, что равно есть полный» [8, с. 669].

Звертаючи увагу на символічний характер концепції «сродності», Григорій Сковорода визначає, «что сія Божественная в челоуѣкѣ сила, побуждающая его к сродности, называлась у древних египтян: Їсыс. Isis. У еллин: Ἀθηνᾶ. Athena. У римлян: Minerva. Сирѣчь: Natura. Природа. Называлась и: Гѣніос. Genius. Ангел Природы. Называлась тож: ΘΕΟΣ. БОГ» [8, с. 657]. Таким чином, філософ наголошує, що за справжнім призначенням криється божественна мудрість, яка досягається шляхом самопізнання в момент осяяння Божественним світлом, що одночасно є миттю здобуття душевної рівноваги і щастя: «Царствіе Божіе внутрь нас, щастіе в сердцѣ, сердце в любви, любовь же в законѣ вѣчнаго [8, с. 213].

Висновки. Символічно-образний стиль мислення склав основу філософування Григорія Сковороди. При цьому філософ розвинув алегоричну традицію неоплатоніків, використав християнську символіку Отців церкви та німецьких містиків, адаптував вчення українських письменників-полемістів до менталітету доби бароко, актуалізуючи зв'язок не так з теоретичним, як інтуїтивним способами сприйняття світу, з намаганням через видиме розкрити невидиме, через свідоме – пласти невідомого. Таке дуалістичне розуміння впливало із вчення Сковороди про «дві природи» і стимулювало пошуки поряд з предметним значенням також трансцендентального (істинного прихованого) трактування.

Багатозначні символи-образи у філософській системі Григорія Сковороди отримують універсальний характер, який виражається на онтологічному, антропологічному та гносеологічному структурних рівнях.

Мислитель вбачав у будь-якій онтологічній дійсності символ, що ставав оригінальним інструментом пояснення цієї реальності. Символічний світ (Біблія) мав фундаментальне значення, бо образно репрезентує внутрішню сутність матеріального світу (макрокосму) та уможливило реалізацію істинної природи людини (мікрокосму). Через осмислення власної внутрішньої сутності, людина здатна пізнати як Всесвіт, так і саму себе (пройти шлях самопізнання), позбутися «зовнішньої людини» і розкрити в собі «внутрішню людину», яка володіє «новим серцем». Сковорода розглядав гносеологічний структурний рівень символічно-образного мислення як можливість виходу за межі матеріальних обмежень та наближення до божественного у процесі пізнання. Український мислитель стверджував, що це також момент відшукування свого справжнього життєвого шляху, що полягає в усвідомленні таланту, здібності до певного виду праці, набутті принципу «сродності», а, отже, і здобуття щастя.

Отже, структурність символічно-образного стилю мислення, який Григорій Сковорода використав у власній філософській системі, являє собою органічну цілісність, є сутнісною основою світорозуміння, виявом особистісного здобування істини через самопізнання і суб'єктивно пережитим осягненням надіндивідуальної об'єктивної реальності.

Література

1. Білодід В. Тринітарна проблема у творах Григорія Сковороди. *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 463–485.
2. Єрмоленко А. Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*. 2022. № 4. С. 7–26.
3. Кравченко О. П. Ціннісний контекст істини у філософії Георгія Кониського і Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинієвські студії : філологія, філософія, педагогіка*. Ніжин (Чернігів. обл.) : Видавець Лисенко М.М., 2021. Вип 7. С. 225–232.
4. Линник М. М. Світ символів Григорія Сковороди у збірці «Сад божественних пісень». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т. 1. С. 14–19
5. Піч Р. Григорій Сковорода та його містико-метафізичне самопізнання в контексті Європейської духовної історії (короткий огляд). *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 417–453.
6. Рик М. С. Релігійний символізм у творчості Г. Сковороди. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяс-*

лав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2016. № 38. С. 84–93.

7. Сирцова О. Метафізика невидимої Істи в філософії Григорія Сковороди. *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 453–463.

8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

10. Dovga L. M. Multiple Types of “The Good” in Hryhorii Skovoroda’s Philosophical Discourse: Dobro vs Blaho. *The Linguistics of Vocabulary* / ed. Christine Hansen. New York : Nova Science Publisher, 2018. Chapter 1. P. 2–46.

Анотація

Кравченко О. П., Рик М. С. Структурність символічно-образної філософської системи Григорія Сковороди. – Стаття.

У статті з’ясовано особливості використання символів у філософії Григорія Сковороди, проаналізовано онтологічний, антропологічний та гносеологічний структурні рівні символічно-образної філософської системи українського мислителя. Для досягнення поставленої мети і дослідження філософських трактатів, дотримано принципів історизму, послідовності та цілісності, а також застосовано аналітичну герменевтику, філософську рефлексію, методи понятійного і логіко-структурного аналізу.

Стверджено, що філософія Григорія Сковороди є поєднанням української та західноєвропейської містики з певним комплексом ідей ранньомодерної думки, актуалізуючи зв’язок не так з теоретичним, як інтуїтивним способами сприйняття світу. Мислитель використовує символізацію – особливий світ реальності, в якому приховується потрібна людині істина і певний шлях до осягнення цієї істини. Доведено, що багатозначні символи-образи застосовуються Сковородою на всіх структурних рівнях філософської системи: онтологічному, антропологічному та гносеологічному.

Зазначено, що філософ вбачав у будь-якій онтологічній дійсності символ, що ставав оригінальним інструментом пояснення цієї реальності, та співвідносився з ученням про «дві натури». Це стимулювало пошуки поряд з предметним визначенням також трансцендентального (істинного прихованого) трактування. Символічний світ (Біблія) мав фундаментальне значення, бо образно репрезентує внутрішню сутність матеріального світу (макрокосму) та уможлиблює реалізацію істинної природи людини (мікрокосму).

Встановлено, що особливе місце у власній філософській системі Григорій Савич відводить антропологічній складовій. Через осмислення своєї сутності, людина здатна пройти шлях самопізнання і розкрити в собі «внутрішню людину», яка володіє «новим сер-

цем». Гносеологічний структурний рівень символічно-образного мислення Григорія Сковороди виступає можливістю виходу за межі матеріальних обмежень та наближення до божественного у процесі пізнання, відшукування свого справжнього життєвого шляху, що полягає в усвідомленні таланту, набутті принципу «сродності» і здобуванні щастя.

Ключові слова: символ, структурність, символічний світ, макрокосм, мікрокосм, внутрішня людина, самопізнання, істина, серце, сродна праця.

Summary

Kravchenko O. P., Ryk M. S. The structure of the symbolic-figurative philosophical system of Hryhorii Skovoroda. – Article.

The features of the use of symbols in the philosophy of Hryhorii Skovoroda are specified and also the ontological, anthropological and gnoseological structural levels of the Ukrainian thinker’s symbolic-figurative philosophical system are analysed in the article. To achieve the set aim and study of philosophical treatises, the principles of historicism, consistency and integrity were observed, and analytical hermeneutics, philosophical reflection, methods of conceptual and logical-structural analysis were applied.

It is claimed that the philosophy of Hryhorii Skovoroda is a combination of Ukrainian and Western European mysticism with a certain complex of ideas of early modern thought, actualizing the connection not so much with theoretical as with intuitive ways of perceiving the world. The thinker uses symbolization – a special world of reality, which hides the truth that a person needs and a certain path to understanding this truth. It has been found out that multi-meaning symbols-images are used by Hryhorii Skovoroda at all structural levels of the philosophical system: ontological, anthropological and gnoseological.

It is noted that the philosopher saw in any ontological reality a symbol that became an original tool for explaining this reality, and correlated with the doctrine of “two natures”. This stimulated the search for a transcendental (true hidden) interpretation along with the objective definition. The symbolic world (the Bible) was of fundamental importance, because it figuratively represents the inner essence of the material world (macrocosm) and enables the realization of the true nature of man (microcosm).

It has been established that Hryhorii Savych assigns a special place to the anthropological component in his own philosophical system. By understanding one’s essence, a person is able to go through the path of self-knowledge and reveal the “inner person” in himself, who possesses a “new heart”. Hryhorii Skovoroda’s gnoseological structural level of symbolic-figurative thinking is an opportunity to go beyond material limitations and get closer to the divine in the process of knowledge, finding one’s true life path, which consists in realizing talent, acquiring the principle of “kinship” and finding happiness.

Key words: symbol, structure, symbolic world, macrocosm, microcosm, inner man, self-knowledge, truth, heart, kindred work.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.13>**В. В. Лисенкова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8227-3974>доктор філософських наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри мистецтвознавства
Харківської державної академії культури**ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СПОСОБУ МИСЛЕННЯ С. МОЕМА**

Постановка проблеми. Англійський письменник С. Моем у сучасному світі вважається одним з найбільш відомих британських літераторів [5, р. 2]. Він цікавий не тільки своїми романами, оповіданнями, есе, п'єсами, критичними статтями, але й спробою у зрілі роки підвести підсумки особистих і професійних спостережень. Це не стільки бажання оцінити свою творчість, скільки роздуми про розвиток мови, алгоритми письменницької праці, критики, закони драматургії, особливості поезії. Він звертається до аналізу соціальних і міжособистісних відносин, шляху становлення молодих письменників і поетів. Сам його спосіб мислення і життя відрізняється філософічністю. Орієнтація С. Моема на філософське осягнення проблем розвитку культури, мистецтва є плідною і потребує вивчення.

Ступінь вивчення проблеми. До дослідження творчості С. Моема звертались багато науковців. Серед них: Г. Грін, В. Вудз, Р. Олдінгтон, С. Гастінгс, А. Куртіс, А. Лосс, В. Менард, С. Чернишова та інші. Була здійснена велика робота по вивченню творів митця, його художнього методу, можливостей володіння літературною мовою, різнобічності його талантів [1, 2, 4, 5]. Але філософічність його мислення, способу життя, підходів майстра до розвитку суспільства, письменництва майже не досліджувалась. Позиція С. Моема в цьому контексті цікава і сьогодні. Тому наявна потреба в висвітленні даного питання.

Мета статті – розгляд різних аспектів філософського мислення С. Моема, котре проявляється у глибинному осягненні багатьох питань культури. Він був занепокоєним проблемами розвитку людини, суспільними протиріччями, спадкоємністю існування мистецтва, формування літературних талантів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Багатий життєвий досвід метра, його лікарська, письменницька, дипломатична діяльність дали широкий матеріал для цікавих, глибоких філософських і літературних узагальнень у книзі «Підбиваючи підсумки» [3]. Вона вийшла з друку у 1938 році, була перевидана у 1954 році. Цей твір містить низку розділів, з яких перший є найбільш великим. Саме він по більшості присвячений проблемам культури і адресований вибагливому

колу публіки. Це багатоаспектне дослідження містить роздуми про сутність творчого процесу, його закони і вимоги, специфіку художніх стилів, складності створення роману, особливостях написання коротких оповідань. Незважаючи на те, що письменник стверджує, що не збирається бути відвертим з читачами, тем не менш, він доволі детально оцінює свої здібності, особливості психіки, поведінки і відносин. Захоплено описує духовну атмосферу кінця XIX – середини XX століть, характеризує її протиріччя, перш за все пов'язані зі світовими війнами.

За своє життя С. Моем створив двадцять романів, більше тридцяти п'єс, видав чимало збірок оповідань. Він багато подорожував, його дорожні замітки відрізнялися неповторністю, вмінням колоритно змальовувати умови життя різних країн і народів [3, р. 80].

Письменник народився у родині дипломата, але недовго користувався увагою і піклуванням батьків. Він залишився сиротою ще до досягнення свого десятиліття. У подальшому було життя у домі дядьки, котрий був байдужим до долі племінника, навчання у декількох університетах. Перебування у медичному університеті допомогло отримати природничі знання, ознайомитись з науковими методами досліджень, оволодіти лікарською практикою [3, р. 67]. Йому довелося три роки працювати лікарем у найбільш злидених районах Лондона, допомагаючи нещасним. Пізніше С. Моем продовжив навчання у Німеччині, у Гейдельберзькому університеті, де з великим задоволенням слухав філософський курс Куно Фішера. Лектор натхненно викладав матеріал, зміг пробудити зацікавленість студентів до різних філософських систем. Знайомство з творами філософів-класиків молодого С. Моема дуже хвилювало. Книги Ф. Бекона, Б. Спінози, І. Канта, А. Шопенгауера, Д. Локка, Д. Берклі, Ф. Ніцше стали невід'ємною частиною життя. При вивченні філософських текстів він не тільки опановував філософський зміст, ідеї і позиції авторів, але й ретельно аналізував їхню літературну стилістику [3, р. 47]. Вважав, що засвоєння філософських знань – складний процес. Популярна в той час думка, що пізнання філософії неможливо без вищої математики, викликало

у нього незгоду. С. Моем розумів, що філософська спадщина важлива для усього суспільства. Бо у її межах розглядаються питання світобудови, сенсів життя, систем цінностей, проблемності пізнання, формування особистості [3, р. 214].

У двадцять чотири роки С. Моем намагався створити свою філософську систему, але самотійно розвинути її він не зміг. Згодом зацікавився прагматизмом, потім поглядами Б. Рассела, хоча не надовго. Пізніше вважав свій світогляд доволі еклектичним. Тем не менш, наполягав на тому, що філософія повинна починатись з практичних засад в усіх своїх проявах, у тому числі і в письменницькій діяльності. Потреби людей у філософії завжди практичні, їх задоволення визначає стан самого людського життя. Тому філософське знання не повинно бути тільки розраховано на професійне філософування, його ракурс дії значно ширший.

У молоді роки, коли С. Моем витратив спадок батьків, його очікувало напівголодне існування, що дуже принижувало. З дитинства хворіючи туберкульозом, він мужньо боровся з недугою. Був на фронті, вів дипломатичні справи. Посилена кровотеча стала причиною його лікування протягом двох років у швейцарському санаторії, де він продовжував займатись своїми письменницькими справами. Спілкуючись з іншими хворими, накопичував психологічні спостереження, котрі були у таких обставинах дуже виразними. Це давало змогу вивчати міжособистісні відносини, заглиблюватись у людську своєрідність. С. Моем визначав, що навіть великі люди у буденному житті не позбавлені суттєвих недоліків: дріб'язковості, марнославства, нестриманості. І це не слід ховати від публіки, це треба зображувати. Тому не можна засуджувати один одного, бо думки і дії усіх людей далекі від довершеності. Згодом він приходив до позиції всепрощення. Як письменник вважав необхідним перш за все бути уважним і правдивим щодо свого досвіду [4, р. 285]. У цьому плані жалкував, що не мав у молоді роки мудрих дорослих друзів, котрі могли допомогти йому прийти до самого себе. Зроблені помилки великим чином вплинули на його долю.

Сором'язливість, котра у С. Моема сформулась як риса характеру, була результатом відсутності довгої любові батьків, проявом самотності і байдужості з боку родичів. Життя поза родиною, без позитивного спілкування поглиблювали невпевненість у собі, замкненість, знижену самооцінку. Це не давало змоги пережити багатство чисельних почуттів. Тому він не міг часто зобразити їх у своїх творах. Відчував свою відстороненість від світу, замкненість особистого простору, любов до усамітнення, поглиблення у літературні роздуми, котрі супроводжували його усе життя. Однак, як письменник часто відмічав щось

незвичне, цікаве і використовував при написанні своїх текстів. Ретельно працював над розвитком письменницьких здібностей, постійно їх удосконалював [5, р. 471].

С. Моем з великим успіхом проявив себе як драматург. Створені ним п'єси врятували його від бідності. Їх галасливий успіх проявив різнобічність талантів майстра. Хоча сам відносився до цього з великим скепсисом, вважаючи, що вони не є за змістом глибокими і задовольняють тільки смаки невибагливої публіки [1, р. 64].

Вивчаючи соціальні і політичні реалії свого часу, письменник відмічав, що дуже часто провідні політичні діячі не мають необхідної стратегії розуму, ерудиції, не бачать перспектив розвитку своїх країн, не поглиблюються у сутність національних протиріч і не знаходять виходу з них. Це мало відношення не тільки до англійських політиків (хоча англійці вважали себе саме нацією політиків), але і до представників інших країн. С. Моем робить висновок, що для діяльності у політичній сфері потрібен особливий талант. Хоча він відмічав випадки, коли політичний діяч керував країною небайдуже, віддано, і отримувал непоганий результат. Це мислителя дуже дивувало. Але по більшості піклування про свої інтереси і статки, владні позиції призводило до протилежного [1, р. 158].

У зрілому віці письменник зазначав, що з часів його юнацтва і молодості мало що принципово змінилось. Система освіти часто реально не реформувалась, муніципальні школи продовжували не навчати дітей, а розважати їх. Тому у життя входили покоління малоосвічених людей з примітивними потребами. Його, таким чином, непокоїло майбутнє. Розвиток духовної сфери, стан літератури, письменництва, рівень комунікативної культури він вважав сутнісними компонентами майбутньої цивілізації. Ця проблема не вирішена і сьогодні [6].

С. Моем був впевненим, що письменницька діяльність, перш за все, характеризується своєю якістю вдосконалення. Перші спроби писати не розкривають усіх можливостей молодого літератора. Тільки багаторічна кропітка праця дає змогу розквітнути самобутньому таланту. І все одне, життя не вистачить, що довести усі грані обдарованості до бажаних висот [1, р. 229]. Для письменника вкрай важливі: душевна незалежність, свобода від диктату інших, від самоуправства редакторів, гарні фінансові можливості. Інакше створити щось гідне і бути задоволеним своєю роботою, втілити свої задуми майже неможливо. Тому його непокоїло письменницьке середовище. Особливо тенденція багатьох у літературі шукати слави, а не важкого шляху створення актуальних творів. Для самого С. Моема потреба писати була нездоланною, хоча труднощі письма були вели-

кими і багато що він досягав самостійно. Письменник ставив за мету писати актуально, ясно, просто, милозвучно. Важливим вважав заглиблення у тему, рефлексію щодо неї, бачення її проблемності [7]. Захоплювався проявами таланту інших, наприклад, відмічав психологізм Г. Мопассана. Стверджував, що звична стриманість англійців не дає змоги створювати атмосферу відкритості, довіри, а провокує сухість у стосунках, манірність, душевну закритість. Тому важливо розвивати зв'язки з іншими культурами, навчатись цим якостям у інших народів.

Висновок. Спосіб життя і мислення С. Моєма, видатного англійського письменника має філософські аспекти. Зацікавившись філософією і її методами, він намагався глибоко і сутнісно осягати життєві процеси, висвітлювати людські проблеми і відображати результати своєї рефлексії у літературній діяльності. Хоча часто дуже критично ставився до своїх філософських здібностей. Роздуми мислителя були значущими не тільки для його покоління, але вони актуальні і для сьогодення. Цінними вони є і для сучасних представників літературних кіл, бо філософський погляд на письменницьку діяльність дозволяє зазирнути у внутрішню лабораторію автора і знайти дієві настанови для майбутньої творчості.

Література

1. Curtis A. The pattern of Maugham: a critical portrait. New York: McCall Pub, 1974. 278 p.
2. Loss A. W. Somerset Maugham. New York: Herper-Collins, 1987. 132 p.
3. Maugham Somerset. Summing Up. London: Murray Publishers, 2001. 224 p.
4. Menard W. The two worlds of Somerset Maugham. Los Angeles: Sherbourne Press, 1965. 374 p.
5. Hastings Selina The secret lives of Somerset Maugham: a biography. New York: Random House, 2010. 640 p.
6. Лисенкова В. В. Використання філософської складової у стратегіях сучасної освіти *The 24th International scientific and practical conference «Information and innovative technologies in education in modern conditions»* (June 20-23, 2023). Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 275–276.
7. Чернишова С. О. Сучасні підходи до вивчення творчості В.С.Моєма *Літературознавчі студії*. 2013. Вип. 37 (2). С. 399–407.

Анотація

Лисенкова В. В. Філософські аспекти способу мислення С. Моєма. – Стаття.

Стаття присвячена філософським аспектам мислення і способу життя видатного англійського письменника С. Моєма, котрий займався теорією і практикою літератури, медициною, дипломатією. Все своє свідоме життя цікавився філософією, його філософські роздуми актуальні і донині. Тому метою статті

є розгляд різних аспектів філософування С. Моєма, котре проявляється у глибокому осмисленні багатьох питань культури. Він був занепокоєним проблемами розвитку людини, суспільними протиріччями, спадкоємністю існування мистецтва, формування літературних талантів.

Багатий життєвий досвід метра, його різнобічна діяльність дали широкий матеріал для цікавих, глибоких філософських і літературних узагальнень у книзі «Підбиваючи підсумки». Вона вийшла з друку у 1938 році, була перевидана у 1954 році. Цей твір містить низку розділів, з яких перший є найбільш великим. Саме він по більшості присвячений проблемам культури і адресований вибагливому колу публіки. Це багатоаспектне дослідження містить роздуми про сутність творчого процесу, його закони і вимоги, специфіку художніх стилів, складності створення роману, особливостях написання коротких оповідань. Незважаючи на те, що письменник стверджує, що не збирається бути відвертим з читачами, тем не менш, він доволі детально оцінює свої здібності, особливості психіки, поведінки і відносин. Він захоплено описує духовну атмосферу кінця XIX – середини XX століть, характеризує її протиріччя, перш за все пов'язані зі світовими війнами.

За своє життя С. Моєм створив двадцять романів, більше тридцяти п'єс, видав чимало збірок оповідань. Він багато подорожував, його дорожні замітки відрізнялися неповторністю, вмінням колоритно змальовувати умови життя різних країн і народів.

У Гейдельберзькому університеті з великим задоволенням слухав філософський курс Куно Фішера. Лектор натхненно викладав матеріал, зміг пробудити зацікавленість студентів до різних філософських систем. Знайомство з творами філософів-класиків молодого С. Моєма дуже хвилювало. Книги Ф. Бекона, Б. Спінози, І. Канта, А. Шопенгауєра, Д. Локка, Д. Берклі, Ф. Ніцше стали невід'ємною частиною життя. При вивченні філософських текстів він не тільки опанував філософський зміст, ідеї і позиції авторів, але й ретельно аналізував їхню літературну стилістику. Вважав, що засвоєння філософських знань – складний процес. Популярна в той час думка, що пізнання філософії неможливо без вищої математики, викликало у нього незгоду. С.Моєм розумів, що філософська спадщина важлива для усього суспільства. Бо у її межах розглядаються питання світобудови, сенсів життя, систем цінностей, проблемності пізнання, формування особистості.

У двадцять чотири роки С. Моєм намагався створити свою філософську систему, але самостійно розвинути її він не зміг. Згодом зацікавився прагматизмом, потім поглядами Б. Рассела, хоча не надовго. Пізніше вважав свій світогляд доволі еkleктичним. Тем не менш, наполягав на тому, що філософія повинна починатись з практичних засад в усіх своїх проявах, у тому числі і в письменницькій діяльності. Потреби людей у філософії завжди практичні, їх задоволення визначає стан самого людського життя. Тому філософське знання не повинно бути тільки розраховано на професійне філософування, його ракурс дії значно ширший.

Ключові слова: філософування, філософська система, літературний процес, культура.

Summary

Lysenkova V. V. Philosophical aspects of Somerset Maugham's way of thinking. – Article.

The article is dedicated to the philosophical aspects of the way of thinking and lifestyle of the outstanding English writer Somerset Maugham, who was engaged in the theory and practice of literature, medicine, and diplomacy. All his conscious life he was interested in philosophy, his philosophical reflections are relevant to this day. Therefore, the purpose of the article is to consider various aspects of Maugham's philosophizing, which is manifested in the in-depth understanding of many cultural issues. He was concerned about the problems of human development, social contradictions, the continuity of the existence of art, and the formation of literary talents.

The rich life experience of the master, his versatile activities provided a wide range of material for interesting, deep philosophical and literary generalizations in the book "The Summing Up". It was first published in 1938 and reprinted in 1954. This work contains a number of chapters, of which the first is the largest. This chapter is mostly about the problems of culture and is addressed to a demanding public. This multifaceted study contains reflections on the essence of the creative process, its laws and requirements, the specifics of artistic styles, the complexity of creating a novel, and the features of writing short stories. Despite the fact that the writer claims that he is not going to be frank with the readers, he evaluates his abilities, peculiarities of psyche, behaviour and relationships in quite detail. He passionately describes the spiritual atmosphere of the end of the 19th – mid-20th centuries, characterizes its contradictions, primarily related to the world wars.

During his lifetime, Somerset Maugham created twenty novels, more than thirty plays, and published many collections of short stories. He travelled a lot, his travel notes were unique, with the ability to colourfully

depict the living conditions of different countries and peoples.

At the University of Heidelberg, he attended Kuno Fischer's philosophy course with great pleasure. The lecturer gave a charismatic performance of the material and managed to awaken students' interest in various philosophical systems. Young Somerset Maugham was very excited about acquaintance with the works of classical philosophers. Books by F. Bacon, B. Spinoza, I. Kant, A. Schopenhauer, J. Locke, D. Berkeley, and F. Nietzsche have become an integral part of life. When studying philosophical texts, he not only mastered the philosophical content, ideas and positions of the authors, but also carefully analysed their literary style. He believed that the assimilation of philosophical knowledge is a complex process. But he disagreed with the opinion popular at that time that knowledge of philosophy is impossible without higher mathematics. Somerset Maugham understood that the philosophical heritage is important for the whole society. Because within its limits, issues of the world structure, the meaning of life, value systems, problems of cognition, and personality formation are considered.

At the age of twenty-four, Somerset Maugham tried to create his own philosophical system, but he failed in developing it independently. Afterwards, he became interested in pragmatism, then in the views of B. Russell, although not for long. Later, he considered his worldview quite eclectic. Nevertheless, he insisted that philosophy should begin with practical foundations in all its manifestations, including writing. People's needs in philosophy are always practical, their satisfaction determines the state of human life itself. Therefore, philosophical knowledge should not only be aimed at professional philosophizing, its scope of action is much wider.

Key words: philosophizing, philosophical system, literary process, culture.

УДК 141:130.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.14>**О. М. Мартиненко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1939-9387>

кандидат філософських наук,

асистент кафедри філософії і культурології

Чернівецького національного університету Юрія Федьковича

О. В. РупташORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5398-7898>

докторка філософських наук, доцентка,

завідувачка кафедри філософії і культурології

Чернівецького національного університету Юрія Федьковича

Т. І. РадзінякORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2188-2597>

кандидатка філософських наук,

доцентка кафедри філософії і культурології

Чернівецького національного університету Юрія Федьковича

ІДЕЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІЛОСОФСЬКОГО МОДЕРНУ

Постановка проблеми. Розвиток філософії та науки останніх десятиліть сприяв утвердженню низки понять, які західні інтелектуали використовували для опису світоглядних, соціокультурних і концептуальних особливостей досліджуваних феноменів у сферах історії, мистецтва, релігії та науки. Серед них чільне місце посіло поняття «постмодернізм», потрапивши у вир численних наукових дискусій, у межах яких авторитетні вчені з різних галузей намагалися пояснити його суть і значення.

З початку другої декади XXI століття постмодерна тематика почала тьмяніти. Водночас її надвечір'я позначилося новим інтелектуальним імпульсом до виявлення соціально-культурних явищ, які показали розрив з модерном, зокрема характерною для нього секулярністю. Якщо розуміти секулярність як наслідок процесу розмежування різних сфер соціокультурної діяльності (науки, моралі, мистецтва), через який культура втрачає цілісність, притаманну попереднім епохам (чи то синкретизм античності, чи то єдність, задану релігією в Середньовіччі), то постсекулярність постає протилежною характеристикою епохи після модерну. Так традиція як форма цілісного світосприйняття повертається на авансцену філософії.

З часом постсекуляризм конкретизувався й посів відокремлену від постмодернізму нішу. Хоча й нині між ними проводять зв'язок, намагаючись виявити чи то аналогії ідей, чи спадкоємність рис, хибно зараховуючи перший феномен до постмодерної філософії. Такі експерименти щоправда не додали постсекулярній філософії чогось значущого в сенсі творення нових смислів.

Її змістовний потенціал виявився значно біднішим за здобутки постмодернізму.

Сьогодні концепт «постсекулярність» зберігає актуальність, але кількість публікацій, присвячених цій тематиці зменшується. Це опосередковано може свідчити про наближення чергового оновлення інтелектуальних тенденцій.

Посеред цього невпинного пошуку нагальності поза увагою опинилося поняття, ідея якого слугує причиною зазначеної вище динаміки смислових перетворень. Мовиться про сучасність – «модерн».

На цьому тлі досить іронічно виглядають твердження про те, що «модерн» втратив актуальність, оскільки є всі підстави вважати, що саме ідея модерну залишається домінантною причиною усіх «нових» тенденцій сучасності, значно перебиваючи силу переконання альтернативних смислів.

Що стосується постмодерну, який за словами Ю. Габермаса, «уявляє себе антимодерном» [9, с. 7], то у спробах протиставити себе модерну він неодмінно перетворюється на той чи той аватар традиції, яка і є справжнім антагоністом сучасності. Можливо, це не так сильно відчувається в класичному постмодернізмі, але в постсекулярній філософії – це видно неозброєним оком. Чого вартує одне лише гасло про «повернення релігії»?

Отже, про постсекулярну філософію ми можемо сказати, що це частина або продовження, постмодерну, який, своєю чергою, є антимодерном. Водночас проект модерну не втрачає своєї актуальності й акумулює потенції для протистояння традиції.

Аналіз наукових джерел і публікацій. У дослідженні використані фундаментальні праці, пов'я-

зані з тематикою філософського модерну. Це програмна стаття І. Канта: «Відповідь на питання: що таке Просвітництво» [12]; монографія Т. Адорно «Естетична теорія» [5]; есе М. Фуко «Що таке Просвітництво» [7], праці Ю. Габермаса – «Модерн – незавершений проєкт» [9], «Філософський дискурс модерну» [1], «Знання та віра» [10]. Також у дослідженні використано науковий доробок авторів [3] і роботи українських і зарубіжних дослідників феномена модерну у філософській, соціологічній, культурологічній та історичній перспективах.

Мета та завдання. Мета дослідження – аналіз ідеї філософського модерну із визначенням перспективи її подальшого розвитку. Досягненню мети має сприяти розв’язання таких завдань: а) аналіз етимології терміну «модерн»; б) визначення історичного, культурного, мистецького та інтелектуального вимірів модерну.

Основна частина. Етимологія терміну «модерн». Термін модерн (нім. – «Die Moderne», англ. – «modernity»), згідно з О’Доннеллом та Дж. Джеймсом, утворений від латинського прикметника «modernus», що походить від прислівника modo («в цей час»). Вжиток слова «modernus» у пізньолатинських текстах фіксується з V ст. Вчені зазначають, що термін «modernus» застосовувався для розрізнення періодів поганства та християнства в історії Римської імперії [14, с. 235].

Ю. Габермас у своїй статті «Модерн – незавершений проєкт» також згадує цей факт. За його свідченням, слово «“modern” було вперше вжито наприкінці V ст. для розмежування християнського сьогодення і язичницького римського минулого, яке в той момент набуло офіційного статусу». При цьому філософ зауважує, що це лише перше в етимології значення терміну, є й друге – що тісно пов’язане з історичною «актуалізацією перфекціоністських ідеалів французького Просвітництва» – і третє, яке стосується ідеалізації романтизмом періоду Середніх віків [9, с. 8].

Виміри модерну. Модерн розуміють як: епоху, культуру, течію мистецтва та інтелектуальний рух. Коротко проаналізуємо кожне з цих значень.

Історичний модерн. Модерн як епоха – історичний концепт, згідно з яким, «сучасність» – це часовий проміжок між періодами розвитку західноєвропейської цивілізації. Модерн в цьому розумінні – синонім Нового часу. Початок такому стану справ, зазначає Ю. Габермас, поклав Ф. Гегель, коли написав, що «Новий час є “часом модерну”» [1, с. 17]. Часова тривалість модерну, залежно від підходу того чи того вченого, – різна. Наприклад, Т. Денисова, посилаючись на А. Тойнбі, датує Новий час: «від 1475 до 1875 року – від Ренесансу до першої виставки імпресіоністів» [2, с. 118]. М. Берман [6] та П. Осборн [15] ділять модерн на: ранній модерн – 1500–1789 рр.; кла-

сичний модерн – 1789–1900 рр.; пізній модерн – 1900–1989 рр.

Культурний модерн. Історична тривалість Нового часу наповнена культурними смислами. Згідно з Ю. Габермасом [9], культурний модерн починається з бажання відмежувати язичництво від християнства. Бути християнином, означало бути сучасним – модерним (Modernität). Поняття «модерність» швидко переросло обмеження християнством і стало чистою демонстрацією належності до сучасності.

Модерність тривалий час дорівнювала зміні ставлення до античного спадку, яка траплялася час від часу в європейській історії. Це не тільки Відродження, де ця ознака проявилася особливо яскраво: «“Модерними”, “новими” усвідомлювали себе і за часів Карла Великого, і в XII ст., і в епоху Просвітництва» [9, с. 8].

Цю тенденцію перервали французьке Просвітництво і романтизм. Перше подарувало людству ідеї розуму, свободи та неупинного розвитку – прогресу. А друге – спробувало оновити схему модерності, прибравши з рівняння античність, замінивши його середньовіччям. Прогрес став причиною початку «розчаклування світу», а романтизм вилився у «абстрактне протистояння історії та традиції». Обидва рухи започаткували те, що називається «філософським» та «естетичним» модерном.

Всупереч поширеній думці про те, що естетичний модерн є контррухом щодо культурного модерну загалом, це не зовсім так. Протест естетичного модерну (модернізму) в цьому випадку – це бунт, передусім, проти філософського модерну. Справа в тому, що і естетичний, і філософський модерн – частини культури модерну. Ця частковість залишається навіть у тому випадку, якщо тлумачити культурний модерн окремо від інтелектуальної і мистецької частин модерну – як деякий «нормативний модерн». Адже в цьому випадку все одно будуть існувати норми, які регулюватимуть активність кожної із частин модерну – інтелектуальної, нормативної, естетичної.

У цьому пояснювальному дискурсі про культурний модерн варто розкрити дві важливі тенденції, за допомогою яких була змонтована актуальна картина сучасності. Передусім звернімо увагу на плюралізацію і диференціацію, а потім – універсалізацію.

Т. Лукман у своїй праці «Невидима релігія: проблема релігії в модерному суспільстві» [13] веде мову про «плюралізацію релігії» – процес, у якому релігія перестає бути єдиною цілісною формацією та розпадається на окремі індивідуалізовані форми. Плюралізація релігії – наслідок модернізації, яка втілює в собі практичну реалізацію політики культурного модерну.

Отже, домодерне суспільство було цілісним і його єдність забезпечувалася традицією. У випадку з європейською історією – це християнство (православ'я та католицизм). Модерн цю традицію зруйнував, але не знищив. Він плюралізував її.

Одночасно із плюралізацією відбувався схожий процес – диференціація, формула якого виглядала як «відокремлення зерна від половини». Релігія не просто розпадалася на частини – відбувався процес розмежування та сортування. Від релігії відокремлювали знання та упорядковували їх за обраними якісними критеріями, формуючи такі його види, як «наука, мораль та мистецтво» [9, с. 15]. Звідси, три види модерну: філософський, культурний (нормативний) та естетичний.

Щодо універсализації: модерну чужий вид цілісності, який діє у традиції, в якій сукупність забезпечується тяжінням до одного і єдиного центру, яким постає, зокрема, Бог. Натомість, модерн схиляється до єдності динамічних плинних частин, об'єднаних універсальною культурною нормою, прикладом якої є категоричний імператив І. Канта. Саме тому культурний модерн існує амбівалентно – як частина (нормативний) і як ціле.

З цієї амбівалентності народжуються дві крайнощі: радикальний модерн, охарактеризований Т. Адорно [5], Е. Гіденсом [8] та модернізм, в надрах якого згодом визріла форма власного самоусвідомлення – постмодернізм як альтернатива інтелектуального модерну.

Позиція Т. Адорно полягала в тому, що модернізм і модерн – це явища, об'єднані універсальною нормою. Він вважав, що модернізм – це природна реакція на кризи та суперечності модерну. У модерні, який розпочався з епохи Просвітництва, закладено ідеї прогресу, розуму та емансипації людини. Під час їхнього історичного розвитку ці ідеї почали наштовхуватися на суперечності, викликані реальними соціальними проблемами, кризами капіталізму, відчуженням та масовою культурою. Модернізм став емоційною складовою Сучасності і був, на думку Т. Адорно, неминучим виразником загострення напруги. Саме тому філософ вважав за непотрібне розрізняти модерн і модернізм, оскільки останній, у його розумінні, відображає ту саму універсальну логіку кризи і бунту, що і модерн.

У проєкції Т. Адорно, модернізм – продовження інтелектуального модерну. Що не влаштує adeptів естетичного модерну, які підіймають бунт проти свого інтелектуального візаві. Прикладом такого повстання є критика ролі «розуму» у постмодерністській філософії, який є важливою частиною ідеології філософського модерну.

Естетичний модерн. У філософському та естетичному модерні легко вгадується діалектична

пара: теза та антитеза. Без сумніву, архітектори епохи свідомо заклали боротьбу в культурний фундамент модерну. Адже в результаті такого протистояння виникають норми, які регулюють ставлення до Сучасності.

М. Фуко чітко зауважив цей момент, аналізуючи зміст дискурсивних практик Ш. Бодлера: «я намагався підкреслити, що ниткою, яка може пов'язувати нас із Просвітництвом, є не вірність доктринальним елементам, а, швидше за все, постійна реактивація ставлення, тобто філософського етосу, який можна описати як постійну критику нашої історичної доби» [7, с. 42]. Увага М. Фуко на постаті Ш. Бодлера не має бентежити – поет визнаний творець модернізму. Ю. Габермас вказує на це: «Настанова естетичного модерну набуває чітких обрисів, починаючи з Бодлера, зокрема з його теорії мистецтва, яка зазнала впливу Едгара По. Вона розвивається в авангардистських течіях і нарешті переживає бурхливий апофеоз у дадаїстському кафе “Вольтер” та в сюрреалізмі» [9, с. 9]. Звідси корені зв'язку між модернізмом і постмодернізмом: «постмодернізм не був би можливим без авангардизму, а той, зі свого боку, був логічним продовженням модернізму» [4, с. 9].

Зрозуміло, що Ш. Бодлер для М. Фуко – авторитет, пройти повз якого він не міг. Мета, яку переслідує філософ у своєму есе, – це створення умов від'єднання настанови філософського модерну від культурного, з подальшим її привласненням. Тому він бачить у філософському етосі негативний та позитивний боки.

Перший зводиться ним до критики того, що він називає «шантажем Просвітництва¹». Філософ категоричний: повна відмова і жодних компромісів. Другий віднаходиться у «доланні меж» – настанові постмодерністської філософії, яка нині стала її типовою рисою: «я охарактеризую філософський етос, що відповідає критичній онтології нас самих, як історико-практичну перевірку меж, за які ми можемо вийти, і, як роботу, яку ми виконуємо над собою як вільними істотами» [7, с. 47].

Пропозиція М. Фуко щодо долання меж – випад проти розуму. Конкретніше – проти його кантіанського тлумачення. Не секрет, що І. Кант уславився зокрема тим, що провів межі в пізнавальній здатності розуму і загалом дотримувався чіткості в окресленні будь-яких кордонів.

Пафос непримиренності М. Фуко, і постмодерністів загалом, з настановами філософського модерну розвіюється словами Ю. Габермаса: «На

¹ М. Фуко вважає, що просвітницькі ідеали раціональності та прогресу створюють ситуацію «шантажу» – примушують акторів модерного суспільства приймати ці ідеали в якості єдиного можливого шляху для розвитку та свободи. Суть «шантажу» в тім, що критика просвітницьких цінностей часто сприймається як повернення до ірраціональності (традиції) чи варварства (архаїки). Тобто, або ти приймаєш ідеали Просвітництва, або автоматично опиняєшся поза межами прогресивного суспільства [7, с. 42–43].

венеціанську бієнале пускають тепер не лише художників і кіношників, а й архітекторів. Реакцією на це перше архітектурне бієнале було розчарування. Учасники виставки являли собою авангард навпаки: під девізом “Сучасність минулого” вони принесли в жертву традицію модерну², який поступається місцем новому історизму» [9, с. 7]. Так, Ю. Габермас звинувачує постмодерністів у деонтологізації Сучасності, тобто, вилучення інтелектуального модерну із спільного дискурсу: назад до Гегеля (голий історизм), назад до премодерну (деконструкція).

Філософський модерн. Коли Ю. Габермас пише про модерн як «незавершений проект» він говорить саме про філософський або інтелектуальний модерн. Термін «проект» – це посилання на гайдеггерівський «Der Entwurf» в «Бутті та часі» [11]. У цьому творі М. Гайдеггер розглядає поняття «Entwurf» не як конкретний проект, а як його потенцію – те, що робить можливим будь-який проект, план або схему.

Думка видатного німецького екзистенціаліста заслуговує на увагу тому, що він перервав домінуючу з часів Гегеля традицію розгляду модерну як суто часового проміжку, розглянувши Сучасність у контексті онтології. Так, філософський модерн став прямою опозицією історичному модерну – ідея завжди поза часом.

Точкою відліку філософського модерну стає епоха Просвітництва. Ми вже писали вище про роль французького просвітництва, з його ідеями прогресу, людської емансипації, розуму, час звернувся до німецького.

Почнімо з критичного пасажу М. Фуко: «“Berlinerische Monatsschrift” у листопаді 1784 р. опублікувало одну з відповідей на запитання: “Що таке Просвітництво?”. І це була відповідь Канта. Можливо, це другорядний текст. Але мені здається, що з ним поступово входить в історію думки питання, на яке модерна філософія досі не здатна відповісти, але якого і не здатна позбутися. Ось уже два століття, як вона його повторює у тій чи тій формі. ... що ж це за подія, яку ми називаємо «Просвітництвом» і яка визначає ... нас самих, наші думки та наші сьогоднішні дії?» [7, с. 32].

Якщо простежити за думкою М. Фуко далі, то можна зрозуміти в чому полягає зміст його критики. Він, будучи вірним принципам своєї філософії, атакує ідею, з якої почався філософський модерн – «проект Просвітництва»⁴.

Що ж це за ідея? Зазирнімо у витoki – статтю І. Канта «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?».

Вже на початку цієї програмної статті, кенігсберзький мислитель дає вичерпну відповідь на

задане у заголовку питання: «Просвітництво – це вихід людини з незрілості, в яку вона потрапила з власної волі. Незрілість – це неспроможність користуватися своїм розумом без стороннього керівництва. Ця незрілість є ганебною, якщо її причина полягає не у відсутності розуму, а у відсутності рішучості та сміливості користуватися ним без керівництва з боку іншого. Sapere Aude! “Майте сміливість користуватися своїм розумом!” – ось девіз Просвітництва» [12].

Слова І. Канта однозначно говорять про розум і автономію, що передбачають індивідуалізм і свободу. Але це не все. Коли кажуть, що модерн почався з Ренесансу, в цьому є доля істини. Принаймні, нам на думку спадає аналогія «дорослішання людини», яку приписують Піко делла Мірандолі.

У своїй знаменитій промові «Про гідність людини» [16] філософ стверджує, що людина має особливе місце у творінні, оскільки володіє унікальною здатністю – свободою волі. На відміну від інших істот, чия природа зумовлена, людина може самостійно обирати свою долю. Піко звертає увагу, що людина може як «опуститися до рівня тварин», так і «піднятися до рівня ангелів». Ця ідея акцентує на відповідальності людини за власний розвиток та духовне становлення, що можна розглядати як крок до ідеї «дорослішання».

Людина, на думку італійського гуманіста, – це істота, яка може формувати себе та обирати свою долю. Цей потенціал самовдосконалення та зростання підкреслює філософську концепцію автономії, яка передбачає, що людина не залежить повністю від Божого контролю, а сама є творцем свого життя. Хоча Піко не говорить про розрив з Богом, він зазначає, що людина може досягти найвищого стану, використовуючи свої власні сили та розум.

Піко делла Мірандола, на відміну від деяких гуманістів, не прагнув протиставити Бога і людину. Навпаки, він шукав синтез між християнською теологією та альтернативними положеннями. Однак у його підході можна бачити, як філософія людини як самостійної, творчої та мислячої істоти поступово готує ґрунт для більш пізніх секулярних концепцій, початок яким поклав проект Просвітництва.

У загальних рисах ідея Просвітництва окреслена. Перейдімо до аналізу перспективи її розвитку. Для цього використаємо аналогію з проекцією.

Звернімо увагу, що проекція є інтелектуальним (математичним і технічним) прийомом, за допомоги якого створюють умову перспективи в зображенні 3D-об'єктів на площині. Перспектива – це конкретне використання проекції для створення візуальних ефектів глибини. Отже, проекція є технічним процесом перенесення про-

²Гра слів: традиція модерну – це розрив з традицією.

³З нім. «проект» або «проекція».

⁴Термін Ю. Габермаса [9, с. 15].

стору на площину, а перспектива – це конкретний спосіб, як ця проекція виглядає з боку спостерігача.

Перспектива проекту Просвітництва – це реалізація його задуму, взята у часі, який, як відомо, пов'язаний із простором. Згідно Ю. Габермаса, задум полягав у тім, щоб «неухильно розвивати об'єктивуючі науки, універсалістські основи моралі і права ... щоб вивільнити когнітивні потенціали ... з їх вищих езотеричних форм і використувати їх для практики, тобто для розумної організації життєвих умов» [9, с. 15–16]. Мета задуму була в чомусь банальною – «щастя людей», яке, як і решта згадуваних очікувань, за болісним визнанням Ю. Габермаса, було зруйноване жорстокою реальністю двадцятого століття.

У сухому залишку, ідея Просвітництва полягає в бажанні навчити людей більшого – розширити їх горизонти, вивести з п'яни невігластва. А Ю. Габермас пише про постійно зростаючий розрив культури експертів⁵ і широкої публіки⁶. Це означає геть не ту перспективу, яку можна було би очікувати від проекту модерна. А якщо так, то історичну перемогу здобув не модерн, а інший культурний проект – традиція. Такий стан справ – одна з причин того, що Ю. Габермас називає модерн «незавершеним проектом».

Висновки. Ю. Габермас написав свою статтю «Модерн – незавершений проект» у 1980 році. Але її тези звучать на диво актуально. Можливо тому, що час Сучасності пройшов і Традиція повністю повернула собі керівну роль?

Через 21 рік у 2001 році філософ напише іншу статтю, в якій гірко зауважить: «11 вересня напружені стосунки між секулярним суспільством і релігією злетіли в повітря ... Вирішивши вчинити самогубство, вбивці, які перетворили цивільні транспортні засоби на живі снаряди і спрямували їх на капіталістичні цитаделі західної цивілізації, мотивували свої дії релігійними переконаннями ... Символи глобального модерну стали для них уособленням Великого Сатани. Але й у нас ... події на екранах телевізорів ... мимоволі асоціювалися з біблійними образами» [10, с. 249].

Терористи, про яких пише Ю. Габермас, були родом з країн, які пройшли модернізацію. Вони жили в сучасних умовах, користувалися модер-

ною технікою і всіма благами розвинутої цивілізації. Але це ніяк не позначилося на їхньому внутрішньому світові – Традиція виявилася невідкладною Сучасністю⁷. Цей факт у далекій (з часів Просвітництва), і близькій (з 1980 року) перспективі показує, що в архітектурі модерну були допущені прорахунки – проект явно потребує доопрацювання. Невідомо, коли воно стане на часі, але зараз нове Просвітництво навряд чи можливе. Попри це, потенціал, закладений в культурному модерні, враховуючи усі його слабкі місця такий, що традиція ніколи вже не зможе стати такою, якою вона була до його виникнення.

Література

1. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Пер. В. Купліна, Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
2. Денисова Т. Перечитуючи модернізм: американська версія. *Біблія і культура*. 2009, № 11. С. 118–130.
3. Мартиненко О., Рупташ О., Радзіняк Т. Місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 46. С. 114–123. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.14>.
4. Чікарькова М. Сучасна культура. Проблеми аксіології і термінології. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 238 с.
5. Adorno Th. *Ästhetische Theorie* / Ed. Gretel Adorno and Rolf Tiedemann. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970. 571 s.
6. Berman M. *All that is solid melts into air: the experience of modernity*. New York: Viking Penguin, 1988. 400 p.
7. Foucault M. What is Enlightenment? *The Foucault Reader* / Ed. Paul Rabinow, trans. Catherine Porter. New York: Pantheon Books, 1984. P. 32-50. URL: <https://drive.google.com/open?id=1uJ2j58waKqYu5o2Wl5526fLhFwb7Rp5I> (дата звернення: 18.09.2024).
8. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press, 1990. 186 p.
9. Habermas J. Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. *Jürgen Habermas. Zeitdiagnosen: Zwölf Essays 1980–2001*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2003. S. 7–27.
10. Habermas J. Glauben und Wissen. *Jürgen Habermas. Zeitdiagnosen: Zwölf Essays 1980–2001*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2003. S. 249–263.
11. Heidegger M. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1967. 450 s.
12. Kant I. An Answer to the Question: What is Enlightenment? / Translated by T. Humphrey. Hackett Publishing, 1992. URL: https://www.nypl.org/sites/default/files/kant_whatisenlightenment.pdf (дата звернення: 06.09.2024).
13. Luckmann Th. *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: The Macmillan Company, 1967. 194 p.
14. O'Donnell, James J. *Cassiodorus*. Berkeley, California: University of California Press, 1979. XVI-303 p.

⁵ Ю. Габермас використовує поняття «культура експертів» у контексті своїх робіт про суспільну комунікацію та демократію. У його розумінні це культура, в якій важливі рішення і знання зосереджені в руках вузької групи експертів, які на глибокому рівні володіють спеціальними та технічними навичками.

⁶ Розрив між «культурою експертів» та «широкою публікою» означає, що важливі рішення приймається не всіма людьми через обговорення, а тільки тими, хто є фахівцем у певній сфері. З погляду, Ю. Габермаса такий стан справ негативним чином позначається на демократичних процесах. Суспільство має прагнути більш відкритої комунікації, де навіть «неспеціалісти» можуть долучатися до обговорення – демократія має бути живою та дієвою.

⁷ Докладніше про це можна дізнатися у першій спільній праці авторів «Місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі» [3, с. 117].

15. Osborne P. Modernity is a qualitative, not a chronological, category: notes on the dialectics of differential historical time. *Osborne P. Postmodernism and the Re-reading of Modernity* / Ed. by Francis Barker, Peter Hulme, Margaret Iversen. Manchester : Manchester University Press, 1992. P. 23–46.

16. Pico Della Mirandola. Oration on the Dignity of Man: A New Translation and Commentary / Eds.: F. Borghesi, M. Papio, M. Riva. Cambridge : Cambridge University Press; 2012. 308 с.

Анотація

Мартиненко О. М., Рупташ О. В., Радзіняк Т. І. *Ідея та перспективи філософського модерну.* – Стаття.

Філософський модерн – світоглядний, соціокультурний та концептуальний феномен, який виник у процесі розвитку європейської цивілізації. Без сумнівів, філософський модерн відіграв вирішальне значення у становленні західної культури, став, зрештою, її «обличчям». Однак, у Європі та й усьому західному світові поширюється думка, що «його час минув», що «він втратив актуальність», що «він тепер не в моді», – чи так це?

Вважається, що постмодерн – сила, що відібрала у модерну культурне лідерство. Така думка сучасна й вірна лише частково. Справжнім антагоністом Сучасності завжди була Традиція, і саме їй належать лаври «перемоги» над модерном. І, коли постмодерн протиставляє себе модерну, він неодмінно має вивершитися в ту чи ту форму Традиції. Як бачимо, її присутність непомітна в початкових зразках постмодерної філософії. Натомість в нинішніх розвинутих формах постмодерну риси Традиції яскраво виявляються в концепті постсекулярності, який описує феномени «повернення релігії», «постсекулярного суспільства», руху «New Age» та ін.

Автори дослідження вважають, що модерн не втрачаючи своєї актуальності, акумулює потенції для протистояння традиції.

Мета цього дослідження полягає в аналізі ідеї філософського модерну із визначенням перспективи її розвитку.

Основний метод дослідження – історико-філософський. Поряд з цим у статті застосовано концептуальний та структурно-функціональні підходи. Використовуються також такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо.

У підсумку дослідження автори дійшли висновку, що в задумі модерну закладено внутрішньо суперечливі інтенції. При цьому оцінка його потенціалу оприявнює підстави для твердження про те, що боротьба між модерном і традицією незавершена.

Ключові слова: історія, історія філософії, культура, модерн, модернізм, наука, постмодернізм, постсекулярність, Просвітництво, традиція.

Summary

Martynenko O. M., Ruptash O. V., Radzinyak T. I. *The idea and prospects of philosophical modernity.* – Article.

Philosophical modernism is a worldview, sociocultural and conceptual phenomenon that arose in the process of development of European civilization. Obviously, philosophical modernity played a decisive role in the formation of Western culture, became, after all, its «face». However, in Europe and throughout the Western world, the opinion is spreading that «its time has passed», that «it has lost relevance», that «it is now out of fashion». These statements are questionable.

It is believed that postmodernity is a force that took away cultural leadership from modernity. Such an opinion is actual and true only in part. The real antagonist of Modernity has always been a Tradition, and it is to it that the laurels of “victory” over modernity belong. And when postmodernism opposes itself to modernity, it must necessarily culminate in one or another form of Tradition. Although, its presence is imperceptible in the initial samples of postmodern philosophy, in the current developed forms of postmodernism, the features of Tradition are clearly manifested in the concept of postsecularity, which describes the phenomena of the “return of religion”, “post-secular society”, the “New Age” movement etc.

The authors of the study believe that modernity, while not losing its relevance, accumulates potential to oppose tradition.

The purpose of this study is to analyse the idea of philosophical modernism and describe the perspective of its development.

The main research method is a method of the history of philosophy. Along with this, the article uses conceptual and structural-functional approaches. Such general scientific methods as: analysis, synthesis, comparison, abstraction etc. are also used.

As a result of the study, the authors conclude that internally contradictory intentions are embedded in the idea of modernism. At the same time, the assessment of its potential reveals grounds for the assertion that the struggle between modernity and tradition is unending.

Key words: history, history of philosophy, culture, modernism, modernity, science, postmodernism, postsecularity, Enlightenment, tradition.

УДК 32:008]:124.5(436+477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.15>

К. О. Міхейцева-Цінгрош
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6349-7304>
аспірантка кафедри філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ АВСТРІЇ ТА УКРАЇНИ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

За часів своєї незалежності Україна пережила багато історичних подій, які мали вплив на формування силуету її культурної політики. Розпад СРСР, декілька революцій, анексування територій та повномасштабна війна на українських землях стали комплексом причин для реформування культурної політики та зміни рівня її значущості у питаннях національної безпеки України. На сьогоднішній день культурна політика спрямована на консолідацію та україноцентричну ідентифікацію громадянського суспільства, формування архітекτονіки національної ідентичності, підтримку виборювання державного суверенітету та збереження територіальної цілісності. У часи, коли вирішується доля української державності, культурна політика стає інструментом, що допомагає протистояти зовнішнім та внутрішнім викликам, формуючи системи цінностей та шляхи орієнтацій, а також сприяє процесам об'єднання громадян навколо стратегічних цілей держави.

З огляду на порівняно молодий вік незалежної української державності та велику кількість політичних та соціально-економічних потрясінь за період суверенності, для оцінки сталості власної політики, що реалізується у сфері культури є необхідність калібрувати поточні результати.

Постановка проблеми. У своїх пошуках стратегій культурної політики Україна орієнтується на європейські стандарти. Це обумовлено процесами політичного та соціально-культурного зближення України з Європейським союзом, що надає культурній політиці особливої ваги та значущості. Вивчення міжнародного досвіду дозволяє отримати цінні уроки та при виявленій необхідності адаптувати успішні стратегії до українського контексту. Саме ці фактори обумовлюють актуальність представленого дослідження.

На сьогоднішній день у поле наукових інтересів здебільшого потрапляють французька, англійська та американська моделі культурної політики, що також актуалізує звернення до досвіду такої країни, як Австрія.

Аналіз останніх досліджень. Тема культурної політики є предметом наукового інтересу низькі вчених в широкому міждисциплінарному колі (достатньо детальний огляд цієї літератури

представлено в нашій попередній публікації [3]). З міждисциплінарного поля у цьому дослідженні ми виділимо роботи, які дотичні до обраного ракурсу розгляду, а саме: культурній дипломатії. Напрямок міжнародної залученості через культурну дипломатію представлено у дослідженнях вітчизняних політологів А. Гончарук, Н. Гуцал, Н. Колесніченко-Братунь, І. Кучмій, Г. Луцишин, О. Мусієнко, О. Розумна, Я. Сербіна, Н. Сухорольська, Г. Турчин, Г. Шамборовський.

Для філософської концептуалізації культурної політики вкрай потрібне звернення до праць українських філософів, які стосуються важливих аспектів сучасного соціально-політичного буття та тенденцій глобального культурного розвитку.

Актуальним та значущим виглядає поєднанням тем міжнародного контексту та нормативно-правових засад у питаннях винахід шляхів подолання деяких проблем культурної політики у науковій праці С. Дрожжиной. Дослідниця акцентує на необхідності приведення нормативно-правової бази України у відповідність до міжнародних стандартів та зміцнення співробітництва з Радою Європи. За її думкою, це допоможе вирішити проблеми культурної політики та гарантувати права і свободи громадян, зокрема в контексті Європейської конвенції з прав людини [7]. Не так часто, як того заслуговує вкрай значуща тема, спостерігається звернення до неї філософів. Тому в нашому огляді сучасної наукової літератури ми звертаємось до результатів конкретних філософських дослідженнях культурної політики. Наприклад, у дисертаційні роботи В.А. Михайлович істотною для нас виглядає наступна теза: «культурна політика, яку можна розглядати як свідому діяльність акторів соціальних процесів задля продукування певних візрів культурного капіталу, стає чинником самозбереження соціуму. Вона має не лише внутрішньодержавний характер (збереження національної ідентичності), але і стає інструментом зовнішньої експансії» [12, с. 13].

Оскільки ядром культурної політики є система цінностей, у цій роботі ми звертаємось до актуальних досліджень вітчизняних науковців, які розробляють дану тему.

Формування та розвиток системи цінностей є предметом наукових досліджень Віталії Готи-

нян-Журавльової, у яких вона глибинно розглядає вплив менталітету і зафіксовану у ньому генетичну пам'ять народу на формування системи цінностей особистості, яка є носієм цієї культури [4, 5].

Темі виявлення та дослідження цінностей особистості присвячені наукові роботи Олени Лісенко, яка пропонує розглядати їх у співзвуччі з проблематикою пошуку сенсу життя конкретною людиною у сучасному світі [10]. Також темі цінностей науковиця розробляє у контексті проблематики означення національної ментальності, як філософського поняття і соціокультурного явища [11].

Глобальна культурна політика сучасного світу схильна опікуватись питанням гендерної рівності у формуванні системи цінностей суспільства. За думкою Анжели Бойко, задля досягнення справедливості та стійкості суспільства, необхідні системні зміни, зокрема боротьба зі стереотипами та дискримінаційними практиками, а також залучення всіх соціальних груп до гендерної трансформації. У своїх дослідженнях науковиця доводить, що це є ключовим чинником у формуванні системи цінностей суспільства, яка забезпечує безпеку, стабільність і рівні можливості для самореалізації всіх його членів, сприяючи зменшенню соціальних конфліктів та підвищенню добробуту [1].

Тема комунікації є невіддільною частиною культурної політики, оскільки вона визначає, яким чином культура як сукупність значень, символів та цінностей передається та інтерпретується в суспільстві. Розглядати феномени культури, використовуючи оптику синкретизму, пропонує у своїх дослідженнях Сергій Шевцов, доводячи наявність таких умов саме у концепті комунікативності [15]. Анжела Бойко вважає комунікацію основою для формування спільного знання в суспільстві, проте водночас вона визнає індивідуальність кожного учасника комунікації як окремого когнітивного агента. Це означає, що хоча комунікація об'єднує людей, кожен із них залишається унікальним суб'єктом із власним баченням і розумінням, що іноді ускладнює досягнення загального консенсусу [2].

Філософський підхід у процесі осмислення комунікації є предметом наукового інтересу Тетяни Крижановської. Розглядаючи медіальність, як невід'ємну характеристику сучасного світу, науковиця доводить, що вона такі обставини створюють нові простори для комунікації та креативності, де традиційні культурні форми зазнають трансформацій і виникають інноваційні культурні явища [9].

Незважаючи на значний інтерес дослідників до окремих аспектів культурної політики, таких як міжнародна культурна дипломатія чи ген-

дерна рівність, залишається недостатньо вивченим питання комплексного впливу культурної політики на соціальні процеси в умовах різних політичних та історичних контекстів. Наявні наукові розробки здебільшого зосереджені на окремих аспектах культурної політики (гендерні питання, комунікація, міжнародна співпраця), але недостатньо уваги приділяється цілісному осмисленню впливу культурної політики на формування загальної системи цінностей суспільства. Також відчувається недостатня кількість порівняльного аспекту у питаннях вивчення впливу комунікації та медіа, які є важливими елементами культурної політики та процесу формування соціального знання, трансляції культурних наративів та ідентичностей.

Метою цієї статті – здійснення спроби філософської концептуалізації культурної політики крізь призму порівняння досвіду Австрії та України

Отже, цим дослідженням ми спробуємо здійснити порівняльний аналіз культурної політики Австрії та України у філософській площині. Порівняння культурних політик України та Австрії є перспективним напрямом для філософського дослідження, оскільки дозволяє оцінити поточний стан і спрогнозувати можливі сценарії розвитку в українському контексті. Це дослідження передбачає проведення історико-культурних паралелей, спостереження політичних еволюцій, дослідження процесу формування національної ідентичності, вивчення питань, що пов'язані зі збереженням культурної спадщини та залученість країни у глобальну міжнародну комунікацію.

Філософська концептуалізація практик культурної політики через порівняльний аналіз України та Австрії здійснюється шляхом виявлення та осмислення ключових філософських категорій і концептів, таких як ідентичність, цінності, норми, соціальні практики та культурні наративи, у контексті конкретних практик культурної політики обох держав. Оскільки, у рамках обмеженої публікації неможливо охопити усі складові культурної політики, ми обираємо наступні теми: система цінностей, комунікація, соціальна практика, ідентичність та ін.

Для досягнення поставленої мети цієї статті здебільшого буде застосовано метод компаративного аналізу. Метод порівняння з використанням інституційного та семіотичного аналізу дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності у підходах до формування та реалізації культурної політики, що є особливо актуальним у контексті європейської інтеграції України та збереження національної ідентичності в умовах сучасних викликів.

Сучасна культурна політика спрямована не тільки на відображення вже присутніх куль-

турних тенденцій та систем цінностей, але й опікується процесами їх творення, формування, спрямовуючи розвиток культурного простору відповідно обраних ідеалів, цілей та пріоритетів. У цьому сенсі культурна політика виступає як певний медіатор між індивідуальним творчим вираженням та колективними цінностями, аспіраціями та соціальними потребами.

З корпусу актуальних досліджень можливо припустити, що культурна політика є не лише набором адміністративних чи економічних інструментів, але й метод розбудови ієрархії питань про систему цінностей, мету творчого вираження та роль мистецтва у суспільстві. Ставлячи собі не меті досягнення певних завдань, суб'єкт держави через творення власної культурної політики, у тій чи іншій мірі патронує процеси, які пов'язані з підтримкою культурного розмаїття, збереження та промотування спадщини, стимулювання осмислювання дійсності через творчість. Таким чином культурна політика є відображенням «картини світу» суб'єкту держави, яку можна дослідити, її результати виміряти, а ефективність порівняти з іншими.

Для здійснення аналізу порівняння пропонується обрати приклад австрійської культурної політики. Досвід Австрії успішної реалізації культурних стратегій у міжнародному контексті, її стабільність розвитку та розвинутість культурної мережі може слугувати взірцем для розуміння, як використовувати культурні ресурси для зміцнення національної ідентичності та побудови м'якої сили на світовій арені.

Це порівняння також дає змогу оцінити, які елементи австрійської культурної політики можуть бути імplementовані до українського контексту для подолання сучасних викликів і формування ефективної культурної політики в умовах війни та соціальних трансформацій. Для того, щоб процес порівнювання та його результати були як мого більш конкретними, а їх абстрактність було мінімізовано, пропонуємо, по-перше, звернутися до означення історичних, економічних та соціокультурних контекстів у рамках яких, творяться культурні політики України та Австрії.

Виклад основного матеріалу. Австрія, на протязі довгого часу, була системостворюючим елементом декількох великих імперій. Не менш довгий літопис має історія розвитку австрійської культури. Надзвичайно великий та величний культурний спадок є важливою частиною сьогоденних культурних стратегій сучасної Австрії, центральне місце в яких посягає музична спадщина, архітектура та література. Столиця Австрії є ключовим елементом у системі культурної політики всієї держави. Відень безперечно має статус одного з головних центрів культурного та інтелектуального життя Європи, що

впливає на формування візії промотування класичного та сучасного мистецтва. Події двох світових війн ХХ століття мали значний вплив на культурну політику Австрії, яка, для подолання наслідків руйнувань та панування згубної ідеології, здебільшого спрямована на питаннях збереження культурної спадщини та свободи творчого самовираження.

На сьогодні, Австрія, відзначається як держава зі сталим розвитком та стабільною політичною ситуацією. Це в повній мірі відображено у її послідовному підході до формування, творення та реалізації культурної політики, що дає змогу спрямовувати великі зусилля на розвиток та інтеграцію культурних ініціатив в ширший європейський та міжнародний контекст, а отже мати розвинену та ефективну систему культурної дипломатії.

Надаючи стислу характеристику українському контексту, слід зазначити, що Україна є державою з різноманітним культурним ландшафтом та історичним досвідом. Це обумовлено історичним впливом декількох імперій і держав, до складу яких, входили її різні регіони. У період належності України до Радянського союзу її культурне життя можна схарактеризувати, як схильне до русифікації та підкресленого колективізму, що отримало відображення в обмеженні національних культурних практик. Здобуття незалежності в 1991 році стало важливим моментом для розвитку культурної політики, спрямованої на відродження української мови, історії та культурних традицій.

Це також поштовхнуло дискусії про національну ідентичність та роль культури у суспільстві, які суттєво активізувалися у 2014 році, який відзначений для України анексією великої частки території з боку РФ. На сьогоднішній день, під час повномасштабного вторгнення Росії, перед Україною постали надважкі та надскладні завдання, з якими будь-яка європейська держава останній раз зіштовхувалась під час Другої світової війни. Збереження культурної спадщини та власної ідентичності без перебільшення стали частиною питань національної безпеки країни. В умовах повномасштабного воєнного конфлікту та обмежених економічних ресурсів держава більш прискіпливо та вибірково підходить до фінансування культурних проєктів. Нерідко, у якості частини культурної дипломатії залучається міжнародна допомога, грантова підтримка та приватні донації.

Не зважаючи на те, що наразі спостерігається відсутність уніфікованих показників для порівняння культурних політик, тобто не існує конкретних єдиних стандартизованих критеріїв оцінки, а методи збору даних і оцінки ефективності кожна у кожній країні в достатній мірі різняться, ми маємо нагоду порівняти непорівнюване та

дослідити основні положення та аспекти, які формують та відображають культурні політики Австрії та України.

1. Фінансова модель культурної політики

Аналіз фінансової моделі культурної політики дозволяє виявити, як ресурси (економічний капітал) використовуються для підтримки певних культурних цінностей і наративів.

Австрія:

Слід зазначити, що істотна частина державного фінансування культури проходить через Федеральне міністерство культури, мистецтва, державної служби та спорту Австрії (BMKÖS), яке розподіляє кошти на підтримку музеїв, театрів, бібліотек, а також на різноманітні культурні практики та ініціативи. Федеральне фінансування також включає підтримку мистецьких та культурних проєктів через різні грантові програми. (Заплановані витрати на культуру і мистецтво у федеральному бюджеті на 2024 рік – 668,8 млн євро) [20].

Окремі федеральні землі в Австрії мають власні бюджети для підтримки культурних проєктів, забезпечуючи додаткове фінансування локальних ініціатив. Австрія відрізняється наявністю широких грантових можливостей, які на державному рівні підтримують індивідуальних митців, а також колективні культурні проєкти, включаючи літературу, візуальне мистецтво, музику та сценічне мистецтво.

В Австрії існує система ліцензійних зборів для телебачення і радіо, яка допомагає фінансувати державні медіа та культурні ініціативи, такі як Австрійська мовленнєва корпорація (ORF). (Заплановані надходження у 2024 рік – 740 млн євро) [21]. Слід зазначити, що велика частка австрійських культурних проєктів отримує фінансування через приватні джерела та корпоративне спонсорство. Це включає підтримку від бізнесу, приватних фондів та меценатів, що позитивно впливає на відчуття залученості приватного підприємництва на формування культурної мапи країни.

Україна:

Більшість державного фінансування культури в Україні координується Міністерством культури та інформаційної політики України (зараз Міністерство культури та стратегічних комунікацій України), яке розподіляє кошти між різними культурними інституціями та програмами на національному рівні. (Заплановані витрати на культуру, мистецтво та інформаційну політику національного бюджету на 2024 рік 253 млн євро) 25803177.36 грн [13].

Субвенції та асигнування також надходять з регіональних та місцевих бюджетів, що допомагає підтримувати культурні заклади і проєкт на місцевому рівні.

Україна активно використовує грантові програми, включаючи міжнародні, для підтримки культурних проєктів і митців. Це включає гранти від європейських організацій та інших міжнародних донорів, які допомагають компенсувати обмежене державне фінансування.

2. Нормативно-законодавча база

Огляд нормативно-правової системи дозволяє зрозуміти, як культура регулюється і формалізується через законодавство, котре, у свою чергу, здійснює вплив на саморепрезентацію, самоусвідомлення суспільства та формування культурних практик.

Формування та розвиток нормативно-правових засад у сфері культури, мабуть, є одним з найбільш важких завдань для держави. Це пов'язано з тим, що царина культури, як і дефініція самого поняття, є динамічною, швидкозмінною та безпосередньо пов'язаною з категоріями, що належать до духовних, творчих та аксіологічних якостей людського буття. Процеси та зокрема практики, які відносять до культури і культурної політики, потребують делікатного підходу у їх формалізації, що дасть змогу окреслити зокрема їх нормативно-правові можливості та контекстуальний зв'язок з іншими сферами соціокультурного буття.

Австрія:

Наведений нижче перелік законів дає уявлення про те, як австрійське законодавство підходить до формалізування різних аспектів культурної діяльності, від збереження культурної спадщини до сучасних медійних та творчих індустрій.

Закони про збереження культурної спадщини. Австрія має розвинену систему законодавства, що спрямована на збереження культурних пам'яток та історично значущих об'єктів. Це включає федеральні та земельні закони, такі як Закон про охорону пам'яток (Denkmalschutzgesetz – DMSG), який регулює охорону, реставрацію та використання історичних об'єктів, з огляду на їх культурну цінність.

– Законодавство про авторське та суміжні права (Urheberrechtsgesetz – UrhG): Регулює питання пов'язані з авторськими правами в Австрії, включаючи захист культурного продукту та інтелектуальної власності артистів.

– Законодавство про медіа та інформацію: Регулюється Австрійським законом про медіа (Mediengesetz), який встановлює правила для засобів масової інформації, забезпечуючи свободу вираження та незалежність преси.

– Закон про літературу і мистецтво (Kunstförderungsgesetz): Закон, що встановлює рамки державної підтримки художньої та літературної діяльності, включаючи фінансування проєктів, стипендії для артистів та підтримку культурних інституцій.

– Закон про медіа (Mediengesetz – MedienG): Охоплює правила щодо роботи медіа, зокрема зобов'язання у забезпеченні об'єктивної інформації, а також регулює відповідальності процесів розповсюдження контенту.

– Закон про аудіовізуальні медіаслужби (AMD-G) регулює виробництво та розповсюдження аудіовізуальних медіа.

– Закон про Австрійську мовленнєву корпорацію (ORF-G) визначає правила функціонування національного мовника.

– Закон про підтримку стартапів, який може включати підтримку культурних ініціатив та стартапів у креативних індустріях (Start-Up-Förderungsgesetz).

Благодійність. Важливою частиною нормативно-правової системи, дотичної до сфери культури є регулювання актів меценатства та донацій. Досить часто благодійність потрапляє під регулювання податкового законодавства, яке включає систему стимулів та пільг. «Bundesabgabenordnung» (Федеральний податковий кодекс), визначає умови для податкових відрахувань для донацій на благодійність, культуру та ін. Також існує «Spendenbegünstigungs- und Mäzenatengesetz» (Закон про благодійність та меценатство), який регулює видачу податкових сертифікатів для організацій, що здійснюють благодійну діяльність і таким чином можуть приймати пожертвування, що підлягають податковому вирахуванню.

Україна:

Сучасний стан законодавчої бази формує правову основу для розвитку та захисту культурних активностей та спадщини в Україні. Разом вони сприяють створенню умов для розвитку культурного потенціалу країни, підтримки мистецтва, а також захисту прав творців та власників культурних цінностей.

– Закон України «Про культуру»: Основний закон галузі, який визначає правові, економічні, соціальні основи діяльності в галузі культури, а також засади державної політики у цій сфері.

– Закон України «Про музеї та музейну справу»: Регулює діяльність музеїв, забезпечення збереження, поповнення та використання музейних колекцій.

– Закон України «Про охорону культурної спадщини»: Спрямований на збереження культурних цінностей, включаючи пам'ятки археології, історії, мистецтва та архітектури.

– Закон України «Про авторське право та суміжні права»: Забезпечує правовий захист творів науки, літератури та мистецтва, сприяючи розвитку креативних індустрій. Україна слідує європейським директивам щодо захисту авторських прав, що охоплює всі форми мистецтва, включаючи літературу, музику, театр, візуальні мистецтва та цифрове мистецтво.

– Закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації» регламентує реєстрацію благодійних організацій. Чинний документ потребує суттєвого вдосконалення та доопрацювання, бо на сьогодні, він не є релевантним сучасним викликам, які постають перед державою та її культурною сферою.

3. Освіта в царині культури і мистецтва

Культурна і мистецька освіта без перебільшення відіграє ключову роль у культурній політиці держави, оскільки вона сприяє формуванню культурної ідентичності, збереженню і передачі культурної спадщини наступним поколінням. Освіта в культурній сфері формує нові покоління носіїв культурних цінностей і традицій, впливаючи на культурну ідентичність суспільства. Вона також розвиває критичне мислення, креативність та відкритість світу, що є необхідним для адаптації суспільства до сучасних викликів. Крім того, цей освітянський напрямок може сприяти економічному розвитку через креативні індустрії та туризм, зміцнюючи культурний вплив країни на міжнародній арені.

Австрія:

Культурна освіта в Австрії є невідокремною частиною загальної освітньої системи, забезпечуючи широкий спектр програм та ініціатив, які спрямовані на розвиток мистецьких здібностей та культурної оптики усвідомлення. Підготовкою різних навчальних ступенів у сфері мистецтва займаються профільні ВНЗ, серед яких: Віденська академія мистецтв (Akademie der bildenden Künste Wien), Університет прикладних мистецтв Відня (Universität für angewandte Kunst Wien, Die Angewandte) відомий своїм сучасним підходом до прикладних мистецтв, Віденська художня школа (Kunstschule Wien), Університет мистецтв та промислового дизайну у Лінці (Universität für künstlerische und industrielle Gestaltung Linz).

Шануючи власні традиції та багатостолітню світову репутацію у сфері музичного мистецтва, Австрія має надзвичайно респектабельну мережу державних та приватних освітніх закладів: Віденський університет музики та виконавчого мистецтва (Universität für Musik und darstellende Kunst Wien, Консерваторія Відня (MUK – Musik und Kunst Privatuniversität der Stadt Wien), Консерваторія Зальцбурга (Mozarteum Salzburg), Університет музики і театру м. Граца (KUG Universität für Musik und darstellende Kunst Graz, Приватний університет джазу і сучасної музики у Відні (JAM MUSIC LAB Privatuniversität für Jazz und Populärmusik).

Україна:

Для української картини у сфері культурно-мистецької освіти характерна досить розвинена та розгалужена система, яка розрахована на підготовку митців з самого раннього віку. Наразі

в Україні система мистецької освіти складається з понад 1250 муніципальних мистецьких шкіл, 6 державних мистецьких ліцеїв, 45 муніципальних та 14 державних мистецьких коледжів, академій та університетів, які готують професійних музикантів, художників, артистів театру, балету, кіно, режисерів, менеджерів культури тощо [14].

І для Австрії, і для України є питомою державна підтримка ініціатив та програм для пошуку та підтримки молодих митців і культурних діячів. До таких програм входять різного роду стипендії, резиденції, конкурси, премії, а також програми мобільності, що дозволяє реалізовувати проєкт з обміну досвідом та ширити обсяги стратегій культурної дипломатії.

1. Міжнародна співпраця

Міжнародна співпраця розглядається як механізм взаємодії між державами, як суб'єктами, який дозволяє обмінюватися цінностями, ідеями, знаннями та ресурсами задля досягнення власних або спільних цілей. Вона визначає не тільки прагматичні інтереси, такі як економічна вигода чи політична стабільність, але й створює умови для глобальної комунікації та набуття етично.

Австрія

– Австрія активно бере участь у проєктах, які фінансуються через програму «Креативна Європа», яка є одним головних інструментів ЄС підтримки секторів культури та аудіовізуальних медіа. Наприклад, проєкт «Music Moves Europe», який підтримує музичний напрямок Європи, включає австрійських учасників у різних ініціативах, спрямованих на інновації та диверсифікацію музичної індустрії.

– Австрія є ініціатором створення мережі культурних форумів у багатьох країнах, таких як Австрійський культурний форум у Вашингтоні, Австрійський культурний форум у Кракові, Австрійський культурний форум у Кракові тощо. Ці інституції проводять численні культурні заходи, виставки, музичні вечори та освітні програми, що сприяють розповсюдженню австрійської культури та зміцненню міжнародних наукових та культурних зв'язків.

– Віденський бал. У якості яскравого прикладу культурного обміну слід зазначити повернення до Києва свята Віденського балу. Після п'ятирічної паузи він відбувся у столиці України 24 квітня 2024 за ініціативи Австрійського культурного форуму. Віденські бали занесені до списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини Австрії.

– Австрія активно співпрацює з ЮНЕСКО, особливо у сфері збереження світової культурної спадщини. 12 об'єктів матеріальної спадщини, які знаходяться на території Австрії, вже входять до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і ще

10 об'єктів внесені до попереднього переліку кандидатів на вступ.

Україна

– У 2016 році Україна стала повноправним учасником програми «Креативна Європа» Європейського Союзу, яка підтримує культурні та креативні сектори. Це надало українським художникам, культурним організаціям та менеджерам культури доступ до фінансування, партнерств та платформ для обміну досвідом, що дозволило реалізувати десятки якісних ідей та проєктів.

– Українські митці регулярно беруть участь у міжнародних культурних фестивалях та бієнале, таких як Венеціанське бієнале, де Україна має власний національний павільйон. Це дає можливість представити українське сучасне мистецтво на світовій арені. У 2023 році за сприянням Британської ради в Україні у Лондоні та Единбурзі українськими митцями було реалізовано 42 проєкти у рамках «Сезон культури Україна / Велика Британія». З моменту вторгнення РФ «Сезон» змінив свій фокус та набув кількісних та якісних змін: посилення голосу України та підтримка українського мистецького середовища стали основними пріоритетами програми.

Від початку повномасштабної агресії росії проти України, роль культурної дипломатії було переосмислено і на сьогоднішній день вона є потужним інструментом інтерпретації та репрезентації української національної ідентичності на міжнародній арені. Світова спільнота вступає в діалог з Україною через мову її культурних досягнень. Широке коло українських митців використовують свій творчий акт, як засіб комунікації та впливу на глобальне сприйняття світом актуального українського контексту. Українські художники (у широкому сенсі artist) є ретрансляторами не тільки національної культури, але й медіаторами того, як війна перетворила їхній внутрішній світ, змінила творчі процеси та полишила глибокий слід у їх художньому мовленні. Наступні проєкти, які були реалізовані на світовій сцені, стали дзеркалом національного досвіду в умовах кризи та з культурного продукту перетворились на механізми соціальної підтримки та міжнародної солідарності: «20 днів у Маріуполі» Мстислава Чернова, «Notes from Ukraine» великий концерт до 100-річчя прем'єри українського Щедрика в Карнегі-холі (Нью-Йорк, США); Проєкт «Листівки з України» (digital); виставкові проєкти Музею історії України у II Світовій війні (Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Республіка Корея, Словаччина, США, Тайвань, Франція, Чехія, Чорногорія, Швеція тощо); «Футуромарення: Україна і авангард» (Бельгія); «Самовизначення: Глобальна перспектива» (Дублін, Ірландія); «В епіцентрі

бурі. Модернізм в Україні» (Відень, Австрія); Національні стенди на міжнародних книжкових ярмарках (Болонья, Варшава, Вільнюс, Лейпциг, Лондон, Франкфурт тощо).

– Україна активно співпрацює з ЮНЕСКО, особливо у сферах збереження культурної спадщини. До списку матеріальної спадщини входить 7 об'єктів, з яких 5 до культурної і 2 до природничої, та 3 об'єкти відносяться до нематеріальної культурної спадщини людства. У 2023 році цей перелік поповнився ще одним об'єктом, а саме історичним центром міста-порта Одеси. Це надзвичайно цінний приклад вдалої дипломатичної кампанії, яка дозволила провести слухання та голосування комітету за прискореної процедури на користь захисту інтересів країни, що зазнає військової агресії з боку безпосереднього члена ради ЮНЕСКО.

Міжнародна співпраця держави є одним із ключових інструментів культурної дипломатії, яка відіграє важливу роль у формуванні міждержавних відносин та розбудові культурного обміну. Це не лише інструмент політики, але й як засіб соціальної інтеграції та взаємодії. Через культурні обміни, які включають музику, мистецтво, театр та інші форми творчості, створюється спільний культурний простір, який перетинає національні кордони та соціальні бар'єри.

Культурна дипломатія між Австрією та Україною охоплює заходи, спрямовані на сприяння культурному обміну між двома націями, що включає розповсюдження мистецтва, літератури, традицій та освітніх програм. Ця дипломатія виступає як м'яка сила, що дозволяє державам будувати позитивний імідж, сприяти взаєморозумінню та підтримувати мирні відносини. Важливим аспектом культурної дипломатії є її здатність формувати суспільні цінності та сприяти культурній інтеграції. Під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України, Австрійська республіка проявила солідарність до України і надала їй підтримку за багатьма напрямками. Одним з потужних та дієвих рішень стала підтримка діячів культури, які шукали захисту від війни. Серед іншого, було створено координаційний офіс для українських митців – «Office Ukraine. Shelter for Ukrainian Artists». Це майданчик для координації різноманітних громадських та інституційних ініціатив, а також місце для налагодження контактів між установами Австрії та представниками культури з України. Платформу було створено у співпраці з громадським суспільством, BMKÖS (Федеральним міністерством культури, мистецтва, державної служби та спорту Австрії), BMEIA (Федеральним міністерством європейських та міжнародних справ), Центром сучасного мистецтва, springerin, tranzit.at, rotor, Домом митців Бюхсенхаузен та іншими ініціативами [17].

В сучасній Україні існує сталий та дуже популярний вираз «культурний фронт», який вдало використується у процесах міжнародної комунікації. Природа його походження та імплементація до повсякденної риторики не є урядовою, він вийшов «з народу». Повсюдне використання цього виразу безпосередніми акторами культури, у якості певного візійного гасла, є свідченням спільного відчуття єдності і розуміння важливості творення, розповсюдження і промотування української класичної і сучасної культури. Попри стан повномасштабної війни Україна приділяє активну увагу впровадженню «м'якої сили» та розповідає про себе та свою культуру мовою мистецтва на міжнародних майданчиках, а саме: бере участь у кіноакадемії Оскар («20 днів у Маріуполі», 2024 здобув «Оскар» у категорії «Найкращий повнометражний документальний фільм»), Каннському кінофестивалі, Євробаченні, Венеціанській бієнале, різноманітних літературних форумах, мистецьких та музичних фестивалях, а також представляє результати наукових розробок на міжнародних конференціях та симпозиумах.

Кривава війна, яку розв'язала росія позбавила Україну можливості проводити великі міжнародні заходи, які вже стали всесвітньо відомими подіями, і які жадали відвідати їх поціновувачі з різних куточків світу. Серед багатьох інших Koktebel Jazz Festival, Odessa Classics, Odesa International Film Festival: OIFF, Atlas, Гогольfest тощо. Через військову агресію РФ в Україні знищено або пошкоджено 1046 пам'яток культурної спадщини [14]. Але на третьому році великої війни в Україні створюють та працюють тисячі митців, акторів, режисерів та виконавців, реалізують культурно-мистецькі проекти сотні менеджерів культури та агенцій, зберігають, розповідають та демонструють. На час повномасштабної війни ані Уряд, ані Державна служба статистики України не надають публічно відкритої інформації, щодо кількості діючих інституцій культурної галузі. У 2017 році кількість установ, що працює зазначена у наступних показниках: 574 музеї, 96 академічних бібліотек та 113 театрів [6].

Вище було здійснено розгляд тематичних полей нашого дослідження. Далі ми спробуємо здійснити комплексний аналіз практик культурної політики з певними елементами філософської концептуалізації

Австрія та Україна активно та успішно використовують культурну політику для формування національної ідентичності, соціального знання, репрезентації державної візії та стратегій залучання «м'якої сили» задля успішного міжнародного впливу. Для кожної з держав селекція методів, інструментів та розподілення ресурсів у процесах творення культурної політики, продик-

товано унікальними історичними, політичними та економічними обставинами, усвідомлення яких, допомагають збирати данні, аналізувати та оцінювати результати та успішність реалізації стратегічних та тактичних цілей.

Австрія, зі своїм багатим імперським минулим, має довгу історію як центр культурного розвитку в Європі. Цей комплекс матеріальної та нематеріальної культурної спадщини допомагає країні формувати сучасні культурні стратегії та використовувати свої культурні ресурси для зміцнення міжнародних відносин. Водночас Україна, яка має багатий і різноманітний культурний ландшафт, відзначається історичними перипетіями, що формують її сучасну культурну політику. Незалежність, яку було отримано у 1991 році, і подальші події у 2014 та 2022 роках, визначили потребу в захисті культурної спадщини як частину національної безпеки держави.

Австрійська культурна політика будується на основі кількох ключових філософських концепцій, таких як збереження культурної спадщини, підтримка культурного капіталу та стимулювання інновацій у культурній сфері. В основу австрійської культурної політики покладено ідею культури як соціального капіталу, що акумулює соціальні зв'язки, норми та взаємну довіру, сприяючи соціальній згуртованості. Ця концепція базується на теорії П'єра Бурдьє, який розглядає культуру як форму капіталу, що може використовуватися для підтримки соціального порядку та збереження соціальних ієрархій. Австрія активно інвестує в культурні інституції, такі як музеї, театри та освітні заклади, що сприяють відтворенню цього капіталу та передаванню його майбутнім поколінням [18, с. 17]. Стабільність Австрії дозволяє країні розробляти послідовну та ефективну культурну політику, що включає міжнародний культурний обмін та дипломатію. Австрія використовує культуру як інструмент м'якої сили для зміцнення свого міжнародного іміджу та налагодження культурних зв'язків. Це відповідає концепції культурної дипломатії, яка була розроблена Джозефом Найом. Ця концепція розглядає культуру як засіб впливу та побудови міжнародної репутації. У цій оптиці Австрія репрезентує себе як сталий, респектабельний гравець міжнародного культурного поля з складеною успішною традицією.

Україна використовує свою культурну політику для мобілізації міжнародної підтримки та політичного визнання, борючись з зовнішніми загрозами та прагнучи зберегти свою суверенність та культурну унікальність. Центральним концептом її культурної політики доречно визнати ідеї національного самовизначення та культурного відродження. Культурна політика спрямована на підтримку української мови, традицій корін-

них народів та культурних проєктів, що у широкому сенсі популяризують національну історію та героїзм у боротьбі за незалежність. Це відповідає ідеям національної ідентичності Ентоні Сміта, який наголошує на важливості історичних наративів, символів та традицій для формування колективної свідомості [22].

Діяльність України на міжнародній культурній арені відзначається своєю активністю, поліфонічністю та мультидисциплінарністю. У контексті війни культура виконує роль комунікації між різними регіонами, соціальними групами та міжнародною спільнотою. Це відповідає концепції комунікативної дії Юргена Хабермаса, яка наголошує на важливості актів комунікації для досягнення взаєморозуміння та солідарності між різними суб'єктами. Українська культурна політика спрямована на підтримку діалогу всередині країни, а також розбудову взаємодії з міжнародними партнерами через культурні обміни, фестивалі та крос-дисциплінарні проєкти [7]. Українська культура активно використовується для налагодження міжнародних зв'язків та формування позитивного іміджу країни у світі. Це відповідає концепції глобального культурного обміну, де культура стає засобом інтеграції у світовий культурний простір і водночас способом підкреслення національної унікальності.

– Австрія, маючи стабільну політичну та економічну основу для розвитку культурних ініціатив, забезпечує значне фінансування своїх культурних практик, яке підкріплене як державним, так і приватним секторами (у тому числі і корпоративними). Велика частина бюджету спрямовується на підтримку широкого спектра культурних інституцій, заходів та проєктів.

– Сьогодні Україна знаходиться у дещо контрастному економічному контексті. Масштабна фінансова криза, яка відбувається в країні через воєнні дії на її території, змушує державу шукати альтернативні можливості фінансування культурної царини: міжнародні гранти, державні та приватні донації для підтримки своїх проєктів, особливо для тих, що спрямовані на збереження національної культурної спадщини.

– Нормативно-правове поле Австрії характеризується, як добре розвинена система, велика частка якої присвячена питанням збереження культурної спадщини, регуляції її охорони, реставрації та використання історичних місць та об'єктів, забезпечуючи їхню культурну цінність. Законодавство також охоплює авторські права, медіа та інформацію, що включає регулювання медіасектору та захист інтелектуальної власності. Чинні документи з потужним акцентом на підтримку мистецтва. Австрія також використовує закони про підтримку культурних стартапів і інновацій в креативних індустріях. Австрійську

політику у сфері креативних індустрій можливо віднести до ідей Мануеля Кастельса про мережеве суспільство та роль культури в процесі інновацій. Креативні індустрії розглядаються як драйвери економічного та соціального розвитку, що створюють нові форми взаємодії та комунікації. Держава підтримує інноваційні проекти через програми фінансування, податкові пільги та створення сприятливих умов для розвитку стартапів у культурній сфері [19].

– З часів здобуття своєї незалежності, Україна розробила основні закони, що регулюють культурну сферу, включаючи закони про культуру, музеї, охорону культурної спадщини та авторське право, що серед іншого сприяє розвитку креативних індустрій. Останнє десятиріччя Україна актуалізує нормативно-правову систему для відповідності потребам сучасності. Закони стимулюють збереження культурної спадщини та захист прав митців, що є особливо важливим у контексті гібридних воєнних загроз.

В умовах повномасштабної війни та соціально-політичної нестабільності культура стає інструментом громадянського опору та репрезентацією стійкості. Це можна пов'язати з ідеєю Ганни Арендт про публічний простір, де громадяни через культурні акти висловлюють свою позицію та захищають право на існування своєї нації. Українська культурна політика включає підтримку митців та культурних інституцій, які займаються висвітленням сучасних подій та створенням культурних нарративів, що протистоять зовнішній агресії [16].

Висновки. З вище зазначеного хочемо зробити висновок, що культурні політики Австрії та України мають вдосталь перехресть, тотожностей та синхронічностей. Особливо це стосується ціннісних орієнтирів. Але ми фіксуємо істотну, контекстно обумовлену різницю деяких важливих аспектів цих двох систем. Якщо австрійська культурна політика – поважна, досвідчена і шановна пані з бездоганною репутацією, яка здобута наполегливою працею, то культурна політика України – молода, ініціативна, дещо романтична і сповнена жаги до пошуку власного шляху та самоусвідомлення. Українська культурна політика на етапі свого формування, австрійська – має статус добре розвиненої, сталої та стабільно поширеної. В обох є власні цілі, амбіції, перспективи подальшого розвитку, а головне широке поле для взаємодії та укріплення дружніх та партнерських відносин на державному та приватному рівнях.

Порівняння культурних політик України та Австрії через призму соціальної філософії розкриває важливі аспекти філософської концептуалізації культурної політики як соціального феномену. Така концептуалізація зумовлює тлумачення культуру, як простору системи цін-

ностей, соціального пізнання, ідентичностей та сенсів, що має фундаментальне значення для стабільності та сталого розвитку суспільства.

Культурна політика є складною системою, яка охоплює різноманітні аспекти соціального життя та формується на перетині цінностей, комунікації та соціальної рівності. Вона визначає стратегії та заходи, що спрямовані на підтримку та розвиток культурних практик, забезпечення доступу до культурних ресурсів, а також на формування національної ідентичності та соціальної згуртованості.

На підставі розгляду основного матеріалу, ми пропонуємо пов'язати культурну політику з наступними соціально-філософськими концептами:

Культурна політика – це динаміка функціонування культурного капіталу.

Культурна політика – це прояв комунікативної дії.

Культурна політика – це стимулювання економічного та соціального розвитку через підтримку креативних індустрій, які функціонують як рушії інновацій та нових форм комунікації.

Культурна політика – це інструмент громадянського опору та вираження національної стійкості.

У результаті порівняння австрійського та українського досвіду творення культурної політики було виділено наступні філософські підходи, які дають змогу розглядати культурну політику не лише як систему інституційного управління, але і як фундаментальний соціальний інструмент, що формує національну ідентичність, забезпечує соціальну інтеграцію, стимулює інновації та виконує функцію соціальної критики, сприяючи громадянській активності та розвитку критичного мислення.

Культурна політика як інструмент соціальної інтеграції. Культурна політика визначає засоби і шляхи, якими суспільство усвідомлює себе як єдине ціле, встановлюючи кордони між «своїм» та «чужим». Австрійський досвід показує, що культура, створюючи спільний простір, може бути засобом інтеграції різних соціальних груп. Україні, з її різноманітним етнічним та культурним контекстом, доцільно використовувати культуру як інструмент для розбудови соціальної злагоди та єдності. Запровадження стабільних механізмів фінансування культури, а також актуалізація нормативно-правового поля може стати потужним чинником, що забезпечить сталість розвитку культурних практик і сприятиме розвитку інституційної довіри.

Феномен культурної політики як форма соціальної суб'єктності. Порівняльний аналіз культурних політик України та Австрії демонструє, як різні форми комунікації (мистецтво, освіта,

медіа) стають полем боротьби за зміст та форму суспільного буття. В умовах повномасштабної війни проти України, її культурна політика є важливим інструментом для конструювання національної ідентичності та опору зовнішнім гібридним загрозам.

Культура як форма вираження соціальної суб'єктності. Австрійська культурна політика наголошує на розвитку індивідуальної творчості та підтримці культурних ініціатив, що відповідає ідеям філософії екзистенціалізму про особисту свободу та відповідальність. Для України, за відсутністю довготривалих традицій культурної автономії, релевантне створення умов для вільної творчості та самовираження, задля підтримки розвитку громадянського суспільства та індивідуальної суб'єктності. Підтримка креативних індустрій, яка стимулюватиме інноваційні форми культурної діяльності, може стати важливим фактором для утворення нових можливостей для економічного зростання.

Культурна політика як набір практик соціальної критики. Австрійський досвід використання культури для рефлексії та критики суспільних явищ відповідає критичній теорії Франкфуртської школи, яка розглядає культуру як засіб соціальної емансипації. Для України важливо використовувати культурну політику не лише для збереження національної ідентичності, але й для критичного осмислення сучасних соціальних проблем, стимулюючи діалог та громадську активність. Зважаючи на це, доречним виглядає ідея впровадження критичної культурної освіти, яка буде сприяти формуванню громадянської свідомості та розвитку критичного мислення.

Розробка конкретних рекомендацій щодо практичного вдосконалення системи культурної політики України потребує подальшого комплексного аналізу існуючих підходів та механізмів державної залученості та їхньої ефективності в сучасних соціально-політичних контекстах. Особливу увагу слід приділити, недостатньо представленому у науковій площині, питанню децентралізації культурної політики, підвищенню рівня участі громад у створенні культурних ініціатив, а також інтеграції креативних індустрій у загальну економічну стратегію країни. Це дозволить забезпечити більшу соціальну рівність у доступі до культурних ресурсів, розвитку соціальних практик та сприятиме міжнародній інтеграції української культури через креативні проекти та культурну дипломатію.

Література

1. Бойко А. І. Вплив гендерних проблем на формування безпеки суспільства. Перспективи : соціально-політичний журнал. 2024. № 1. С. 57–64. DOI: 10.24195/spj1561-1264.2024.1.8.

2. Бойко А. І. Сучасні філософські експлікації поняття соціальної дії. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія». 2021. № 47. С. 11–25. DOI: 10.24919/2522-4700.47.1.

3. Голубович І. В., Міхейцева К. О. Формування дискурсу культурної політики сучасної України у вітчизняній гуманітаристиці (огляд літератури). Наукове пізнання : методологія та технологія. 2021. № 1(47). С. 35–48. DOI: 10.24195/sk1561-1264/2021-1-6.

4. Готинян-Журавльова В. В. Особистісне вимірювання людини у контексті взаємодії соціуму і культури. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 44. С. 27–33. DOI: 10.30970/PPS.2022.44.3.

5. Готинян-Журавльова В. В., Сумченко І. В. Культура як система моральних цінностей: аналіз причин виникнення. Культурологічний альманах. 2024. Вип. 1. С. 310–316. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.1.40.

6. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.09.2024).

7. Дмитренко К. С. Юрген Габермас : від рефлексії до комунікації. Магістеріум. Вип. 47. Історико-філософські студії / упоряд.: Ткачук М. Л., Пастушенко Л. А. 2012. С. 38–46.

8. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу: автореф. дис. ... філос. наук : 09.00.03 ; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2004. 17 с.

9. Крижановська Т. О. Філософські смисли медіальності. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. № 48. С. 51–56. DOI: 10.32782/apfs.v048.2024.8.

10. Лісеєнко О. В. Філософське осмислення сенсу життя крізь призму агапелогічного підходу. Перспективи: соціально-політичний журнал. 2023. № 1. С. 61–65. DOI: 10.24195/spj1561-1264.2023.1.8.

11. Лісеєнко О. В., Гюльхан Ю. Б. Національна ментальність як філософське поняття і соціокультурне явище. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2021. № 2(48). С. 41–46. DOI: 10.24195/sk1561-1264/2021-2-6.

12. Михайлович В. А. Освітні тенденції культурної політики в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 18 с.

13. Уряд заклав у держбюджет на 2024 рік 10,7 млрд грн на сферу культури та медіа. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zaklav-u-derzhbiudzheth-na-2024-rik-107-mlrd-hrn-na-sferu-kultury-ta-media> (дата звернення: 18.09.2024).

14. Через російську агресію в Україні постраждали понад тисячу пам'яток культурної спадщини. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-ponad-tysyachu-pamyatok-kulturnoyi-spadshhynu/> (дата звернення: 20.09.2024).

15. Шевцов С. Феномен інтелектуальних спільнот Р. Коллінза у горизонті досліджень з філософії культури. Науково-теоретичний альманах Грані. 2021. Т. 24, № 11. С. 14–20. DOI: 10.15421/1721103.

16. Arendt H. *The Human Condition*. Chicago, IL : University of Chicago Press, 2018. 380 p.

17. Artists Help Ukraine. Büchsenhausen. URL: <https://www.buchsenhausen.at/en/artistshelp-ukraine/> (дата звернення: 20.09.2024).

18. Bourdieu P. *The Forms of Capital*. In : J. Richardson (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1983. Pp. 241–258.

19. Castells M. *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2004. 464 p.

20. Kunst-und Kulturbudget 2024. Bundesministerium für Kunst, Kultur, öffentlichen Dienst und Sport. URL: <https://www.bmkoes.gv.at/kunst-und-kultur/Neuigkeiten/kunst-und-kulturbudget-2024.html> (дата звернення: 20.09.2024).

21. ORF-Beiträge nach Bundesland in Österreich. Statista. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1448379/umfrage/orf-beitrag-nach-bundesland-in-oesterreich/> (дата звернення: 20.09.2024).

22. Smith A. D. *National Identity*. Reno, NV : University of Nevada Press, 1991. 240 p.

Анотація

Міхейцева-Цінгросх К. О. Сучасні практики культурної політики Австрії та України: спроба філософської концептуалізації. – Стаття.

У статті здійснено спробу філософської концептуалізації сучасних практик культурної політики України та Австрії через порівняльний аналіз. Дослідження базується на компаративістиці нормативно-правових систем, моделей фінансування, освітніх програм та практик культурної дипломатії Австрії та України, що дозволило виявити, як спільні тенденції, так і глибинні концептуальні відмінності у формуванні культурної політики обох держав. Значна увага приділена філософському осмисленню законодавчих механізмів, які регулюють культурну сферу, а також моделям фінансової підтримки культурних ініціатив як практичному прояву культурного капіталу. Здійснено висвітлення ролі освітніх систем у формуванні культурних компетенцій та значенні культурної дипломатії як інструмента міжкультурної комунікації та посилення міжнародної репрезентації системи національних цінностей. В ході дослідження було виявлено не лише спільні риси, але й контекстуальні відмінності, які обумовлені історичними, соціально-політичними та економічними факторами кожної країни, що формують особливу культурну суб'єктність у глобальному просторі. Виділено основні соціально-філософські концепти культурної політики: система цінностей, яка визначає національну ідентичність і політичні пріоритети; комунікація, що забезпечує суспільний діалог і взаєморозуміння соціальних практик; підтримка креативних індустрій як джерела інновацій та економічного розвитку; а також соціальна критика, що сприяє розвитку громадянського суспільства.

Через призму філософських підходів культурну політику розглянуто як динамічний механізм, що формує соціальні структури, національну суб'єктність та

культурний капітал, що в комплексі спрямовано на розвиток соціальної інтеграції та інституційної стійкості. Проведений порівняльний аналіз дає змогу стверджувати доречність адаптації австрійського досвіду до сучасного українського контексту, особливо в аспекті створення сталої системи інституційної підтримки культури, з метою розвитку інновацій, збереження культурної спадщини та розвитку соціальної згуртованості й культурної дипломатії.

Ключові слова: культурна політика, національна культура, цінності, система цінностей, комунікація, правова система, соціальні практики, соціальні знання, ідентичність.

Summary

Mikheitseva-Tsingrosh K. O. Modern practices of cultural policy in Austria and Ukraine: an attempt at philosophical conceptualisation. – Article.

The article attempts to philosophically conceptualise the current practices of cultural policy in Ukraine and Austria through a comparative analysis. The study is based on a comparative analysis of the legal systems, funding models, educational programmes and cultural diplomacy practices of Austria and Ukraine, which allowed to identify both common trends and deep conceptual differences in the formation of cultural policy in both countries. Considerable attention is paid to the philosophical understanding of the legislative mechanisms that regulate the cultural sphere, as well as models of financial support for cultural initiatives as a practical manifestation of cultural capital. The role of educational systems in the formation of cultural competences and the importance of cultural diplomacy as a tool for intercultural communication and strengthening the international representation of the system of national values are highlighted. The study revealed not only common features but also contextual differences due to the historical, socio-political and economic factors of each country, which form a special cultural subjectivity in the global space. The author identifies the main socio-philosophical concepts of cultural policy: a system of values that defines national identity and political priorities; communication that ensures social dialogue and mutual understanding of social practices; support for creative industries as a source of innovation and economic development; and social criticism that promotes the development of civil society.

Through the prism of philosophical approaches, cultural policy is viewed as a dynamic mechanism that shapes social structures, national subjectivity and cultural capital, which in combination is aimed at developing social integration and institutional sustainability. The comparative analysis allows us to assert the appropriateness of adapting the Austrian experience to the modern Ukrainian context, especially in terms of creating a sustainable system of institutional support for culture, in order to promote innovation, preserve cultural heritage, and develop social cohesion and cultural diplomacy.

Key words: cultural policy, national culture, values, value system, communication, legal system, social practices, social knowledge, identity.

УДК 159. 923

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.16>**Р. В. Множинська**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8459-3496>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та культурології

Київського національного університету технологій та дизайну

І. З. МайданюкORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8096-0244>

доктор філософських наук, доцент,

завідувач кафедри культурології

Національного університету біоресурсів і природокористування України

С. Ж. ВезомськаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8834-3494>

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії та суспільних наук

Полтавського державного медичного університету

ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві питання формування гендерної ідентичності є надзвичайно актуальним через зростаючі тенденції до переосмислення традиційних гендерних ролей та збільшення видимості різноманітних гендерних ідентичностей. Проте існує значний розрив між цими новими соціальними реаліями та усталеними нормами, які все ще домінують у багатьох суспільних інституціях та культурних практиках. Це призводить до ряду проблем, серед яких: збереження гендерних стереотипів, що обмежують самовираження особистості, та посилення гендерної нерівності у різних сферах життя.

Основна проблема полягає в тому, що багато індивідів стикаються з труднощами у самовизначенні через конфлікт між їхніми особистими відчуттями гендерної ідентичності та соціальними очікуваннями, що призводить до психоемоційних страждань, дискримінації та соціальної ізоляції. Невідповідність між особистісною ідентичністю та суспільними стандартами також впливає на соціальну інтеграцію та можливості самореалізації.

Отже, постає необхідність у розробці нових підходів до розуміння гендерної ідентичності, що враховували б її багатовимірний і динамічний характер, а також у створенні умов для більш інклюзивного суспільства, яке визнає та підтримує різноманітність гендерних ідентичностей.

Аналіз останніх досліджень у сфері гендерної ідентичності свідчить про значний прогрес у розумінні того, як гендерні ролі та соціальні очікування впливають на формування особистісної ідентичності. На міжнародному рівні такі дослідники, як Д. Батлер і С. Бем, розробили фундамен-

тальні теорії, що пояснюють гендер як соціальний конструкт, який формується під впливом культурних та соціальних факторів. Їхні роботи стали основою для численних досліджень, спрямованих на вивчення динамічності гендерної ідентичності та її змін під впливом зовнішніх обставин.

Важливе місце в сучасних дослідженнях займає питання взаємодії між гендерною ідентичністю та іншими соціальними категоріями, такими як раса, клас, національна ідентичність та сексуальна орієнтація. Цей підхід, відомий як перехресність (інтерсекційність), став основою для розуміння складності ідентичності, яка не може бути зведена лише до одного аспекту.

В українському контексті дослідження гендерної ідентичності також набувають все більшої актуальності. Серед українських науковців, які зробили значний внесок у цю сферу, слід відзначити праці Т. Марценюк, О. Кісь та Н. Зіневич. Тамара Марценюк, наприклад, досліджує гендерну політику в Україні, аналізує вплив соціальних та культурних змін на формування гендерної ідентичності та роль фемінізму в українському суспільстві. О. Кісь звертається до вивчення історичних аспектів гендеру, зокрема, ролі жінок в українській історії, і як ці історичні наративи впливають на сучасні уявлення про гендер. Н. Зіневич фокусується на соціологічних аспектах гендеру, досліджуючи проблеми рівності та нерівності в контексті гендерних стосунків.

Однак, попри значний обсяг досліджень, залишається низка невирішених питань. Зокрема, недостатньо вивченими залишаються процеси формування гендерної ідентичності в умовах радикальних соціальних змін, які відбуваються

в Україні на тлі глобалізації, цифровізації та триваючих соціально-політичних перетворень. Крім того, необхідно дослідити, як ці зміни впливають на різні вікові та соціальні групи, включаючи молодь та людей похилого віку.

Ще одним важливим аспектом, який вимагає глибшого аналізу, є питання взаємодії між національною та гендерною ідентичністю, особливо в контексті війни та політичної нестабільності в Україні. Цей напрямок дослідження є особливо важливим для розуміння того, як події національного масштабу можуть впливати на індивідуальні уявлення про себе та своє місце в суспільстві.

Таким чином, стаття присвячена дослідженню цих невирішених аспектів, що дозволить поглибити розуміння процесів формування гендерної ідентичності в сучасному українському суспільстві.

Метою статті є дослідження впливу гендерного виміру на формування ідентичності особистості, з акцентом на взаємозв'язок між соціальними очікуваннями, гендерними ролями та самосприйняттям індивіда. У статті також розглядаються різні теоретичні підходи до розуміння гендеру та його ролі у становленні особистісної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження було присвячене вивченню гендерної ідентичності у сучасному українському суспільстві, зокрема, її формуванню під впливом соціальних, культурних та політичних факторів. Основними напрямками аналізу стали вплив соціальних стереотипів на гендерну ідентичність, роль медіа в її конструюванні, перехресність гендеру з іншими аспектами ідентичності, а також вплив війни та соціальних змін на гендерні уявлення [5, с. 97].

Однією з центральних тем дослідження було питання впливу соціальних стереотипів на формування гендерної ідентичності. Аналіз показав, що традиційні гендерні ролі та стереотипи, які ще зберігаються у суспільстві, значною мірою впливають на самосприйняття індивідів. Учасники дослідження часто повідомляли про тиск з боку соціуму на відповідність певним гендерним очікуванням, що обмежує їхню свободу у самовираженні. Виявлено, що ці стереотипи проявляються не тільки в родинному та освітньому середовищі, але й у професійному житті, де гендерні упередження впливають на кар'єрні можливості та соціальну взаємодію.

Ще одним важливим аспектом стало дослідження ролі медіа у формуванні гендерної ідентичності. Було встановлено, що медіа є потужним інструментом впливу на уявлення про гендер, пропагуючи певні моделі поведінки та образи, які часто відтворюють і підсилюють гендерні стереотипи. Особливо це стосується молоді, яка активно споживає медіаконтент. Водночас дослідження також показало, що сучасні медіа, включаючи соціальні мережі, можуть служити платформою

для оспорювання традиційних гендерних норм та просування ідей гендерної рівності [7, с. 122].

Аналіз також включає дослідження взаємодії гендерної ідентичності з іншими аспектами соціальної ідентичності, такими як раса, клас, національна ідентичність та сексуальна орієнтація. Виявлено, що перехресність цих категорій створює складні комбінації ідентичностей, які можуть посилювати або, навпаки, знижувати соціальні привілеї. Наприклад, жінки, що належать до етнічних меншин, можуть стикатися з множинними формами дискримінації, що впливає на їхнє самосприйняття та соціальні можливості. Це підкреслює необхідність у комплексному підході до вивчення гендерної ідентичності, який би враховував ці взаємодії [2, с. 103].

Особлива увага в дослідженні була приділена впливу соціальних і політичних змін на гендерну ідентичність, зокрема у контексті війни в Україні. Було виявлено, що військовий конфлікт значно вплинув на уявлення про гендерні ролі, особливо в контексті національної ідентичності. Війна призвела до переосмислення ролі жінок та чоловіків у суспільстві, зокрема, зростання активності жінок у військовій сфері та волонтерському русі. Це сприяло поступовому відходу від традиційних гендерних норм та сприяло формуванню нових моделей гендерної ідентичності.

Отримані наукові результати базуються на глибокому аналізі літератури, анкетуванні, проведенні глибинних інтерв'ю та спостереженнях, які дозволили виявити складність та багатогранність процесу формування гендерної ідентичності в сучасному українському суспільстві. Дослідження підтвердило гіпотезу про значний вплив соціокультурних факторів на гендерну ідентичність, зокрема роль медіа та соціальних стереотипів. Водночас результати підкреслили важливість врахування перехресності ідентичностей для більш повного розуміння впливу гендеру на життя індивіда. Дослідження також показало, що соціальні та політичні зміни можуть стати каталізатором трансформації гендерних уявлень, сприяючи формуванню нових моделей гендерної ідентичності.

Таким чином, дослідження вносить важливий внесок у розуміння процесу формування гендерної ідентичності в контексті сучасних соціальних змін в Україні, підкреслюючи необхідність комплексного підходу до вивчення цього питання [8, с. 46].

Дослідження також охопило питання формування гендерної ідентичності в контексті міжособистісних взаємодій та сімейних відносин. Зокрема, аналіз показав, що сім'я відіграє ключову роль у процесі первинної соціалізації, закладаючи основи гендерних уявлень і стереотипів. Було виявлено, що гендерні ролі, передані батьками, впливають на самоідентифікацію дитини, форму-

ючи очікування щодо «правильних» поведінкових моделей для хлопчиків і дівчаток. У родинях, де існують чіткі гендерні ролі, діти схильні приймати ці моделі як єдино можливі, що обмежує їх у виборі власного шляху самовираження.

Окремо досліджувалася роль освітніх установ у формуванні гендерної ідентичності. Результати показали, що шкільна освіта в Україні часто підкріплює традиційні гендерні ролі через навчальні матеріали, структуру взаємодій учнів та вчителів, а також через неформальні норми шкільного середовища. Зокрема, аналіз підручників і навчальних програм виявив тенденцію до відтворення стереотипних образів чоловіків та жінок, що може впливати на формування уявлень молоді про те, що вважається «нормальним» для їхньої статі [10, с. 95].

Дослідження також розглянуло питання впливу економічних чинників на гендерну ідентичність. Виявилось, що економічна ситуація в родині та ширші соціально-економічні умови можуть значно впливати на самосприйняття індивідів. Наприклад, економічна залежність жінок від чоловіків у традиційних родинях часто сприяє закріпленню патріархальних норм, що обмежує можливості жінок у самореалізації та формуванні самостійної ідентичності.

Крім того, дослідження врахувало вплив глобалізаційних процесів на гендерну ідентичність в Україні. Було виявлено, що глобалізація, яка супроводжується розповсюдженням західних культурних норм і цінностей, сприяє поступовій трансформації традиційних гендерних ролей. Молоде покоління, яке має доступ до глобального інформаційного простору, частіше схиляється до прийняття більш гнучких моделей гендерної ідентичності, що передбачають рівноправність і взаємоповагу між статями [3, с. 90].

Дослідження також торкнулося проблеми гендерної ідентичності у контексті інституційної підтримки та політик. Виявлено, що наявність або відсутність державних програм, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, суттєво впливає на формування та розвиток гендерної ідентичності. У тих регіонах, де активно реалізуються програми з просування гендерної рівності, спостерігається більше випадків відхилення від традиційних гендерних ролей, що сприяє розвитку більш інклюзивних ідентичностей.

Таким чином, дослідження підкреслює важливість врахування множинних соціальних, економічних, культурних і політичних чинників, які впливають на формування гендерної ідентичності, особливо у контексті постійних соціальних змін. Це дозволяє краще зрозуміти, як різні сфери життя взаємодіють у процесі конструювання ідентичності і які стратегії можуть бути ефективними для підтримки гендерної рівності.

Дослідження також звернуло увагу на вплив релігійних переконань та конфесійної належності на формування гендерної ідентичності в українському суспільстві. Було виявлено, що релігійні інституції часто підтримують традиційні гендерні ролі, які підкріплюються релігійними текстами та практиками. Зокрема, релігійні спільноти, де домінують патріархальні погляди, сприяють закріпленню традиційних уявлень про роль чоловіка і жінки, що може обмежувати можливості для самовираження та розвитку індивідуальної гендерної ідентичності [4, с. 74].

Також дослідження розглянуло питання впливу міграційних процесів на гендерну ідентичність. Встановлено, що трудова міграція, яка є поширеним явищем в Україні, створює нові виклики для гендерної ідентичності, особливо для жінок, які стають головними годувальницями родин. Це призводить до зміни традиційних гендерних ролей і створює нові форми гендерної ідентичності, що базуються на економічній незалежності та самодостатності.

Крім того, дослідження звернуло увагу на проблему гендерної ідентичності серед маргіналізованих груп, таких як ЛГБТ спільнота. Виявлено, що ці групи стикаються з подвійним тиском: з одного боку, вони повинні відповідати загальноприйнятим нормам гендерної ідентичності, а з іншого боку, вони шукають способи самовираження, які часто суперечать традиційним уявленням про гендер. Це призводить до виникнення унікальних форм гендерної ідентичності, які відображають їхній досвід маргіналізації та боротьби за прийняття.

Ще одним важливим аспектом дослідження стало вивчення впливу правових норм та законодавства на гендерну ідентичність. Було встановлено, що закони, які регулюють питання гендерної рівності, такі як закони проти дискримінації за гендерною ознакою, відіграють значну роль у формуванні суспільних уявлень про гендер та впливають на особистісну ідентичність. Там, де такі закони активно впроваджуються та підтримуються, спостерігається більша схильність індивідів до відмови від традиційних гендерних ролей і до пошуку нових форм самовираження.

Нарешті, дослідження розглянуло гендерну ідентичність у контексті поколінь. Було виявлено, що молодші покоління демонструють більшу гнучкість у питаннях гендерної ідентичності, ніж старші. Це можна пояснити впливом глобалізації, освіти та зростанням доступу до інформації, що сприяє формуванню більш інклюзивних поглядів на гендер та ідентичність. У той же час, серед старших поколінь спостерігається тенденція до збереження традиційних гендерних ролей, що може створювати міжпоколінні конфлікти у питаннях гендеру та ідентичності.

Ці додаткові аспекти дозволяють поглибити розуміння складних процесів формування гендерної ідентичності, враховуючи ширший спектр соціальних, культурних та особистісних факторів, що впливають на цей процес у сучасному українському суспільстві [1, с. 182].

Висновки. У ході дослідження було встановлено, що гендерна ідентичність є складним та багатограним феноменом, який формується під впливом низки соціальних, культурних та політичних чинників. Соціальні стереотипи та традиційні гендерні ролі залишаються потужними елементами, що впливають на самосприйняття індивідів, обмежуючи можливості для гендерної самореалізації. Проте сучасні медіа, особливо соціальні мережі, грають подвійну роль, з одного боку, відтворюючи ці стереотипи, а з іншого – надаючи платформу для їх оспорування та просування ідей гендерної рівності.

Дослідження також показало, що гендерна ідентичність не може розглядатися ізольовано від інших аспектів соціальної ідентичності, таких як раса, клас, національна ідентичність та сексуальна орієнтація. Перехресність цих ідентичностей створює унікальні виклики та можливості для індивідів, впливаючи на їхній соціальний статус та особистісний розвиток.

Особливе значення має вплив соціальних та політичних змін на формування гендерної ідентичності. Війна та соціальні трансформації в Україні суттєво змінили уявлення про гендерні ролі, сприяючи формуванню нових моделей поведінки та ідентичності, особливо серед жінок.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку включають поглиблене дослідження перехресності гендерної ідентичності з іншими соціальними категоріями, особливо в умовах швидких соціальних змін та конфліктів. Необхідно також розвивати дослідження, спрямовані на вивчення впливу цифрових медіа на гендерну ідентичність, враховуючи їх зростаючий вплив у сучасному суспільстві. Крім того, важливим напрямком є дослідження гендерної ідентичності в контексті різних вікових груп, зокрема молоді та літніх людей, для кращого розуміння, як зміни в суспільстві впливають на різні покоління. Ці перспективи дозволять не лише глибше зрозуміти процеси формування гендерної ідентичності, але й сприяти розробці більш ефективних стратегій підтримки гендерної рівності у суспільстві.

Література

1. Батлер, Дж. Гендерне безладдя: фемінізм і підрид ідентичності; пер. з англ. Л. Корчагіна. Харків : Акта, 2003. 336 с.
2. Бем С. Лінзи гендеру: трансформація дебатів у науках про стать; пер. з англ. С. Тарасов. Київ : Основи, 2016. 304 с.

3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 288 с.

4. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 224 с.

5. Зіневич Н. Вплив гендерних відносин на соціальну ідентичність в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 1. С. 94–103.

6. Кравченко В. І. Феномен гендерної ідентичності: соціально-філософський аспект. *Наукові записки. Серія: Філософія*. Острого : Острозька академія, 2014. Вип. 14. С. 84–90.

7. Жадан Т. Вплив медіа на формування гендерних стереотипів у сучасному українському суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2018. № 12. С. 120–128.

8. Харчук О. Перехресність ідентичностей: гендер, раса та клас у сучасній соціальній теорії. *Український соціологічний журнал*. 2019. № 1–2. С. 45–57.

9. Яковлева М. Гендерні трансформації в умовах війни в Україні. *Гендерні студії*. 2020. № 3. С. 67–75.

10. Савченко Л. Цифрові медіа та гендерна ідентичність: нові виклики для соціальної теорії. *Соціальні комунікації*. 2021. № 6. С. 91–98.

Анотація

Множинська Р. В., Майданюк І. З., Везомська С. Ж. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. – Стаття.

У статті розглядається ідентичність особистості у гендерному вимірі, що є складним і багатовимірним феноменом, який охоплює низку аспектів, пов'язаних із самовизначенням людини в контексті її статевої приналежності та соціальних очікувань, що з нею пов'язані. Гендерна ідентичність формується під впливом як біологічних, так і соціокультурних чинників, що обумовлюють спосіб, у який людина сприймає себе як представника певної статі, а також роль, яку вона обирає виконувати у суспільстві. На індивідуальному рівні гендерна ідентичність включає в себе усвідомлення своєї статі, а також прийняття або відхилення соціальних норм і очікувань, пов'язаних із цією статтю. Цей процес є складним і динамічним, оскільки особистість постійно взаємодіє з навколишнім середовищем і соціальними структурами, які можуть як підтримувати, так і кидати виклик традиційним уявленням про гендер. Особливу роль у формуванні гендерної ідентичності відіграють такі чинники, як родина, освітні установи, медіа та соціальні мережі, які можуть або зміцнювати стереотипи, або сприяти їх подоланню. На соціальному рівні гендер є ключовим компонентом, що визначає структуру влади і нерівності у суспільстві. Традиційно, гендерні ролі були чітко розмежовані, і від чоловіків та жінок очікувалося виконання різних соціальних функцій. Ці гендерні очікування могли призводити до нерівності у доступі до ресурсів, освіти, працевлаштування та інших сфер суспільного життя. Проте, сучасні тенденції все більше спрямовані на деконструкцію традиційних гендерних ролей і визнання різноманітності гендерних ідентичностей. Важливим аспектом у дослідженні гендерної ідентичності є поняття гендерної соціалізації, тобто процесу, через який індивід засвоює гендерні ролі і норми, що є прийнятними у

даному суспільстві. Гендерна соціалізація починається з раннього дитинства і включає в себе вплив батьків, шкільної системи, однолітків, а також засобів масової інформації. Вона формує базові уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою, і як слід поводитися, щоб відповідати соціальним очікуванням.

Ключові слова: гендерна ідентичність, особистість, гендерні ролі, соціалізація, біологічні чинники, соціокультурні чинники.

Summary

Mnozhynska R. V., Maidaniuk I. Z., Verezomska S. Zh.
Identity of the individual in the gender dimension. – Article.

The article examines the identity of the individual in the gender dimension, which is a complex and multidimensional phenomenon that covers a number of aspects related to the self-determination of a person in the context of his sexuality and social expectations associated with it. Gender identity is formed under the influence of both biological and sociocultural factors, which determine the way in which a person perceives himself as a representative of a certain sex, as well as the role he chooses to perform in society. At the individual level, gender identity includes awareness of one's gender, as well as acceptance or rejection of social norms and expectations associated with that gender. This process

is complex and dynamic, as the individual constantly interacts with the environment and social structures that can both support and challenge traditional notions of gender. A special role in the formation of gender identity is played by factors such as family, educational institutions, media and social networks, which can either strengthen stereotypes or contribute to overcoming them. At the social level, gender is a key component that determines the structure of power and inequality in society. Traditionally, gender roles were clearly defined and men and women were expected to perform different social functions. These gender expectations could lead to inequality in access to resources, education, employment and other areas of social life. However, modern trends are increasingly aimed at deconstructing traditional gender roles and recognizing the diversity of gender identities. An important aspect in the study of gender identity is the concept of gender socialization, that is, the process through which an individual learns gender roles and norms that are acceptable in a given society. Gender socialization begins in early childhood and includes the influence of parents, the school system, peers, and the media. It forms basic ideas about what it means to be a man or a woman and how to behave in order to meet social expectations.

Key words: gender identity, personality, gender roles, socialization, biological factors, socio-cultural factors.

УДК 101 (075, 8)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.17>

О. А. Моргун

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7916-7265>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти

Криворізького національного університету

КРЕАТИВНИЙ СИНТЕЗ СТАРОДАВНЬОГО ТА СУЧАСНОГО ЗНАННЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ НООСФЕРНОГО МИСЛЕННЯ

Темпоральний синтез ноосферного знання і ноо-пізнання в ретроспективі стародавнього знання, сучасного знання та футурологічної моделі майбутнього пізнання створює нове коло знань у їх з'єднаному реалогнозисі і гностореальності в культурно-історичному і філософсько-методологічному відношенні. **Проблема** розробки єдиних методологічних засад ноосферного мислення і ноо-пізнання на основі безперервного ряду нових креативних синтезів стародавнього та сучасного знання, набуває особливої актуальності, перш за все в площині ноосферно-епістемологічного реалогнозису. В методологічному і пізнавальному сенсі, необхідним стає здійснення онтогносеологічного з'єднання наукового пізнання і ноо-мислення.

В авторській концепції це складає основу єдиної методології розвитку ноосферного мислення і ноо-пізнання, що відкривається в єдності ноо-знань минулого і майбутнього в теперішньому часі і просторі. Проблема набуває **теоретичної і практичної актуальності** в аспекті методологічного висвітлення через континуальний ряд креативно-інформаційних синтезів, котрі можна епістемологічно представити як у відповідному стандарті раціональності так і в єдиному стандарті ноосферного мислення. Головною **метою** даної статті є створення єдиної методологічної бази ноо-пізнання в синтезі ноосферного мислення стародавнього та сучасного знання. До **основних методів** відносяться ноосферно-гносеологічна методологія, а також загально-філософські методи наукового пізнання.

Аналіз основних джерел і публікацій. Перший – це креативно-онтологічний синтез в Єдине знання і буття. В подібному синтезі, за стародавньою ведичною традицією, відмічається трансформація – перехід від випадкового і скороминого, інтелектуального та уявного знання до постійного і субстанційного, духовного та вічного знання [1, с. 22]. Це синтез в єдине, в котрому відкривається єдине знання одкровення (шругі), що несуть мудреці-ріші (rsi) Рігведи, а саме: самхіта («зібрання знань»), брахмани («пояснення Брахмана до самхіти – «зібрання знань»), «араньяки» (тексти «лісових книг» аскетів-отшельників),

«упанішади» (upanisad) або філософське знання, яке отримують учні від вчителя-мудреця [2, с. 18, 34]. В упанішадах представлено, таким чином, філософсько-вчительське мудре знання в понятійних настановах світоглядного знання («даршана») і вище креативне «брахматичне знання» творчості і «творення», креативного синтезу знань в його первинних «сутрах» (лінійна логіка викладання знань «з його початку до кінця»), «мандалах» (замкнене «коло знань» у відповідних розділах-мандалах Рігведи), «даршана» як «огляд-бачення світу» в певному спектрі знань або світоглядний огляд [9, с. 34–35]. Це одне з перших ведичне розуміння знання як онтологічної даності, але в різних стародавніх школах-знань подібне трактувалось і на іншому епістемологічно-світоглядному підґрунті.

Так, в джайнізмі вважалось, що божественний початок буття і знань як їх першовиток взагалі відсутній, а креативно-онтологічний синтез розуміється як перехід від неживої субстанції (матерії-«пудгала») до живої субстанції (душа – «джива»). Або від матеріальних «неділимих елементів» (атомів), сполучень атомів, матеріального простору-часу та умов руху і спокою до живої субстанції як стану «джива» або «вивільненої душі» [1, с. 23]. Божественний початок буття і знань як їх «першовиток» взагалі відсутній, бо в ньому немає ніякої потреби.

В філософській системі восьмиступенової йоги до досконалих людей відносяться ті, що практикують йогу та осягають духовне знання в духовних практиках. А в бутті – практикують агні-йога і набувають здатності осягнути «Надземне», де вони мають «буття сутностей», а «земний світ» відкривається для них тільки у розгортанні цих «надземних сутностей» в «земному» і «у зв'язку з подіями» та земними явищами. «Надземний світ» – це вищий онтологічний вимір і таке «буття сутностей», в котрому виявляється «внутрішній зв'язок» багатьох подій і всі вони мають одну основу «по суті» [3, с. 1125]. Мова «надземного світу» не може бути вузькою і тісною земною мовою, вона потребує небесного дара у якості ментальної здібності до яснобачення («провидіння»), розуміння сутності понять, здібності до понятте-

вого саморозвитку, дара надземної творчості і надземного дару пізнання, здобуття вищого піднесеного знання через піднесене мислення.

В філософії санкх'я креативно-онтологічний синтез розуміється як перехід від «невічного розуму» до «вічного розуму» в разі співдотуку «пракріті» (першообраз матерії) як первоматеріального початку) та «пуруші» (духовне первоначало або «абсолютна свідомість»). Матеріальний первопочаток «пракріті» є та «матеріальна причина», що зобумовлює виникнення «суб'єкта» як «невічного розуму», котрий «виникає і руйнується у часі», а духовний первопочаток «пуруша» створює духовний «першообраз Я» як вічну у часі «самосвідомість Я» пуруші-духа (виділено нами) [1, с. 26]. Але одночасно «абсолютна свідомість» і «самосвідомість Я» пуруші «без пракріті позбавлені сенсу», бо не може виявити свій «духовний першообраз» як «абсолютної душі». І пракріті без пуруші предстає як «сліпа пракріті». А тому необхідна їх «суперечлива єдність» у виявленні «первообраза світу», що виникає з матеріально-духовного «зародку всесвіту». В подібній духовно-матеріальній «суперечливій єдності» і створюється суб'єкт-об'єктна онтологічна можливість у креативному синтезі, щоб «освітити... шлях еволюційного розвитку... завдяки освітлюючого знання про своє «Я» та «не Я» [2, с. 20]. А сам креативно-онтологічний синтез здійснюється як перехід від реальності страждань субстанційну реальність звільненої від страждань душі і вільного духу. У субстанційній реальності єдності пуруші (першодуха) і пракріті (першоматерії) закладені всі першопричини якості речей. Вони представлені як причини складного у їх первинному проявленні у нашому світі – це ефір, простір-час, душа, що здатні до руху і дії. А у вищій субстанційній реальності є тільки вільний дух і душа, що позбавлені страждань. Щоб потрапити у субстанційний світ, необхідне знання (через пізнання) необхідних шляхів та засобів до повного вивільнення людини.

Саме у філософії санкх'я вперше здійснюється філософсько-системний аналіз і креативно-онтологічний синтез в світоглядно-цілісне бачення світу. Це й перетворює філософське вчення про «початки світу» та його синтез на систему, а саме – на філософську «систему санкх'я». Подібна тенденція спостерігається і в намаганнях систематизувати ведичне знання у філософії веданти, яка подібним чином набуває ознак філософської «системи веданти».

В філософії веданти креативно-онтологічний синтез розуміється як перехід – трансформація у «дійсне знання». В якості системи веданти вона включає стародавнє знання або Веди, а також Веданту-міманса або вчення про «непротистояння злу», зараз – це осучаснені Упанішади (як філософська складова ведичної літератури). У загальну

ведантичну систему вони складаються з синтезу первинних знань в сутрах-нитках знання з його початкових логічних форм передфілософського знання вед до його кінцевих форм. А це перехід від лінійного знання вед у його кінцевому понятійному вираженні, до «кіл знання», здобутого непонятійним і нефілософським ведичним засобом [2, с. 34]. Подібне здійснюється у мандалах як колах знання в образах світу або світообразах, які це коло оточують. Саме ведичне знання стає центром оточуючого, а оточення розпізнається у світоглядних уявленнях і ведичних таксономіях мандали, а останнє – як осмислене знання вед [2, с. 11]. В «даршанах» – це оглядне «бачення знання» в якості «знання-дзеркала» у відображенні ведичного «знань мудреців у просторі дзеркала». Подібне первинне світоглядне знання предстає як «початковий дзеркальний простір даршани» (до того моменту, поки це «дзеркало не розбилось»), а потім – у «даршані» створюється і «висвітлюється» більш повний «просторовий образ» знань мудреця через розум, «висвітлюється у простір» з «центра серця-свідомості» мудреця, «висвітлюючого простір своїм розумом» [2, с. 18]. З цим досягається відповідне просторово-образне «ведичне розширення» знання і творення нового шляхом світоглядно-ведичного «креативного синтезу знань» [2, с. 10–11]. Це вище «дійсне знання», що має різне визначення: Брахман або «існуюча сутність знання» в розгорнутій «дійсності Брахмана» [2, с. 31], Атман (духовне знання), Неумовлене (безумовне знання), Трансцендентне (знання «вищих проривів»), Безсмертне (вічне знання), Непорушне («застигле знання» або «статис-знання» у його «вічному спокої»), Нірвана або «звільнене знання», в котрому досягається «свобода знання» в духовно-трансцендентних «звільнюючих» актах «мокша», «мукті», «кайвалья» [2, с. 11]. Свого з'єднуючого характеру ведичне знання набуває через креативно-світоглядний синтез, що здійснюється в ментально-світоглядних актах «висвічування» через «світообрази» даршани.

Виклад основного матеріалу. Це досягається через такі основні «висвітлюючі форми мислення», котрі переводять ідеальні форми мислення у матеріальні форми буття, а саме:

– висвітлення внутрішнього світу неопредмеченого ведичного знання як первинно-абсолютного, що є абсолютно доступним для людського розуму (в першу чергу ведичних мудреців – ріші), але вкрай складне для представлення в якості абсолютного знання у зовнішньому світі;

– висвітлення «зовнішнього світу» як «оточуючого» кола «внутрішнього світу» (в матеріальних формах буття);

– висвітлення внутрішньо-зовнішньої «єдності світів» як єдиного матеріально-ідеального буття;

– висвітлення просторових ареалів як «простору, що знаходиться між світами» – це «повітряний простір», «космічний простір» та інші реально-просторові утворення з можливістю «креативного синтезу» будь якого іншого «світоглядного простору», що креативно синтезує «онтологічний простір» будь-якого світорозумового типу;

– абсолютнісне (і неабсолютнісне) дійсне знання, що долає незнання (на різних рівнях пізнання), а також долає разом з цим і страждання від незнання; буттєвісне незнання виникає внаслідок недосконалості людського матеріально-фізичного життя, із-за його бездуховності, відсутності досконалої душі, досконалого знання тощо. Реально-досконале знання виникає як знання у його «існуючій сутності» вищого знання Брахмана, Атмана, знання духовно-розумового просвітлення (що надалі лягає в основу буддизму як «природної релігії» психо-духовного розвитку людини); тому абсолютнісно-досконале знання – це «висвітлює» знання вед філософсько-нерелігійного характеру [2, с. 19, 31]. Тобто це знання, що дає «просвітлення», світоглядно підносить наш розум і дає духовне натхнення, веде людину до шляху мудрості і вдосконалення.

Всі ці форми світоглядного мислення в системі «сутра-мандала-даршана-ведичний світогляд – філософсько-ведантичний світогляд» в єдності з формами «буттє-мислення» і складають «зміст розуму» в єдності ментало-духовних і матеріально-буттєвісних початків. Подібний «з'єднаний розум» мислить себе і світ, з чого і складається «дійсне знання» про «реальний, оточуючий світ людини», а також про реальні «дійсні способи» отримання відповідного і релевантного цим способам «дійсного знання». Його головна якість – це реальна можливість перетворення «дійсного знання» в «дійсне буття» шляхом креативно-онтологічного синтезу. Але в історичному процесі подальшого пізнання це світоглядне «дзеркало індійського мудреця розкололося», а з ним «розколовся» і з'єднаний розум «єдиного бачення» людини і світу. Єдина духовно-матеріальна «якість людини» та її «людяність» у «розбитому дзеркалі» розкололася на «Я» і «не Я», а у «складеному» вигляді з'явилась надлюдська «обожнена» істота, загальна «обожненість» дійсності як результат «творення» і креації вищих «божественних сил» [2, с. 19].

Тому визначально цілісна ведична картина світу змінюється і первинна його світоглядно-ведична холистичність втрачається. Проте можна відновити первинне ведантичне «дійсне» бачення світу через зміст людського мислення, що складає «зміст розуму», шляхом задіяння «дійсних способів» отримання «дійсного знання» (без втручання вищих «божественних сил»). Це два основних

дієвих засобів отримання дійсного знання, що є змістовним для людського розуму і мислення в онто-ведантичних формах. А саме засобом:

1) безпосереднього бачення дійсного знання в формах світового і світлового почуттєво-світоглядного сприйняття «фактично існуючого світу» як «дійсного буття»; подібне здійснюється методом світоглядного «провидіння світу» та способом «бачення своїми очима» [2, с. 10] – це світоглядно-ведантичний спосіб безпосереднього отримання «дійсного знання»;

2) опосередкованого мислення «дійсного буття»; подібне здійснюється світорозумово-почуттєвим засобом, а методами ідеально-ментальної раціоналізації «оточуючої дійсності» в її світовій мегавіддаленості і мікрозаглибленості; тобто це отримання знання про дійсність, «котру не можна побачити звичайним оком» і для цього потребується особливий «філософський зір» [2, с. 19]; в нього і закладений «світорозумово-ментальний, ментально-ведантичний спосіб опосередкованого отримання «дійсного знання».

У К. Ясперса подібні світоглядно-ведичні способи «менталізації буття» набувають форми «життя у безпосередній цілісності світу», коли «потойбіччя і поцейбіччя стає основною структурою «образу світу». Така «структурна цілісність» внутрішньо-зовнішнього образу може набувати «метафізичного світообразу як єдиного цілого назагал світообразів взагалі» [4, 176–177]. Там, де сучасна наука не може відповісти на складні питання першооснови світу, людині потребується «філософська віра» у «призначення людини». Буттєвісно-детермінаційно – це людське самобуття в умовах часу, антропне буття-у-часі. А на підґрунті реалізації свободи буття в подібному самобутті людини починається те, що лише потім здійснюється у світі [4, с. 398–399].

За авторською концепцією, до **головних результатів** можна віднести реальне з'єднання ведознання і самобуття людини, котре можна репрезентувати у «креативному синтезі» стародавнього і найсучаснішого знання, що має своїм результатом таке «синтетичне знання», яке дозволяє розвинути ноосферне світорозуміння в аспекті метафізичного знання, що утворюється на засадах всеєдності буття і мислення». А також є безпосередньо представлено в самому процесі розвитку ноосферного світорозуміння на основі суб'єкт-об'єктної єдності буття і мислення [5, с. 318, 346]. Зараз проблема співвідношення науки і духовності» набуває характеру війни світоглядів і як в древні часи на перші місця розуміння світу виходять питання «Чи володіє Всесвіт свідомістю?», «Чи є Всесвіт живою істотою?», «Чи вірно, що Всесвіт мислить через нас?» [5, с. 239]. Щось подібне відбувається і в стародавній історії, в перших історичних пошуках стародавнього

знання та в його претензії стати і бути істинним, дійсним знанням, що є досяжним для кожної людини.

Таким чином, у креативно-ведантичному та сучасному «філософсько-світоглядному синтезі» виникає 3 основні «світоглядно-ведантичні парадигми» з'єднання стародавнього і новітнього знання у ноосферному мисленні та ноо-пізнанні. А саме:

1) креативно-ведантичний синтез в людину як «дійсну людину», що є втіленням реального «дійсного знання»; подібне відбудеться на рівні «дійсної філософії» людського антропоморфного світ-знання, котре здобувається у фокусі філософського бачення пізнання і бачення світу; воно є аналогом «зорового фокуса» ментального «висвітлення знання», що стає «світом знання» і «ментальним світлом»;

2) креативний синтез вищих знань у духовному Атмані, Брахмані (знання мудреців-жерців), а синтетично – в Брахмані-Атмані, космічному і вселенському Пра-Атмані; подібне відбувається на брахманічно-духовному рівні вищої духовно-світоглядної філософії Брахмана (мудреця) і Атмана (духа), їх єдиного філософсько-ведантичного вчення Брахмана-Атмана, на підґрунті якого можливе досягнення дійсного знання способом духовної активації активно-діючого «дійсного духа»; при релігійному «обожненні» духовного знання воно стає догматизованим божественним знанням (ведичним і ведантичним) та замінюється релігійною вірою; таким чином філософський дуалізм Брахмана і Атмана креативно трансформується в монізм Брахмана-Атмана духовно-жрецького «мудрого знання» з власним реальнісно-онтологічним виміром;

3) ведантично-релігійний синтез духовно-брахманічного знання «в бога» та «божественне знання»; первинно це представлене як «дуалізм Духа і Бога» (де дух і бог існують окремішній площині), а потім – як «монізм Духа і Бога», коли Брахман-Атман перетворюється на єдинотворчий і креативний Богодух; філософське підґрунтя і ведичний смисл виглядає як поєднання-злиття «трансцендентального суб'єкта» (Брахмана як носія сутнісного «мудрого знання») в статусі жрецько-сакрального «вищого знання») та «іманентного об'єкта», існуючого незалежно від суб'єкта як позасуб'єктний «об'єкт-в-собі» (кантівський ноумен або «річ-в-собі»); вони й отожднюються та зливаються в суб'єкт-об'єктній єдності духа і його носія-бога, а тому брахман у ведантизмі часто і набував якостей «брахманічного бога-Брахмана («брахманізм»), а надалі складає ведо-ведантичну основу буддизму.

Ось чому і дотепер йде дискусія: чи несе бог в собі абсолютнісне всезнання чи Бог є ілюзія? Парадоксально і дивовижно, але у ведичному

знанні Бог і Дух не завжди поєднувались, більш того, у своїх початкових уявленнях про дух і духовне знання, у змістовних філософсько-світоглядних системних розробках про знання і буття бог взагалі не фігурує як філософська необхідність для представлення «вищих духовних знань». І тільки коли це духовне знання набуває важко зрозумілої форми природознавчих понять і філософських категорій, з'являється сакральна фігура «знавця-жреця», котрими і стали брахмани. Спочатку вони дійсно були мудрецькими і несли вище знання, але потім, коли знання було підмінено догматикою і вірою, їм вже не було ніякої необхідності нести це світоглядно вище духовне знання у людське суспільство, а достатньо було замкнутись у вищій часті брахманів і самим перетворитись на подібність Богу-Брахману з посередництвом його місії у земносвіті.

Виходячи з подібних філософсько-методологічних підстав другий креативний синтез – це креатосинтез «в людину» як сутність, що може ставати вищим сутніним, набувати понадрозумової якості ментало-духовного знання. А саме – креативної сили і волі суб'єкт-об'єктного з'єднання в єдиній реальності вищого буття гармонійної цілісності. Це другий креативний синтез матерії і духа, що здійснюється в людину і через людину і котрий можливий, за К. Ясперсом, тільки при відкритості нашої людської сутності, збереженні людством своїх вищих можливостей, прийняття відповідності за себе та підкоренні» всього, що розриває можливості людини [4, с. 321]. Тому, за К. Ясперсом, і необхідна суто людська філософська віра, котра дозволяє на сучасних філософських засадах виявити не тільки сутність та призначення людини у світі, але й побачити перспективу людини в знанні в якості антропоносія знання та суб'єкта вищого знання, відділяти істину від заблудження. Для того, щоб людина сприйняла та відчула Атмана як деяку внутрішню реальність, необхідно щоб вона почала шукати Атмана в собі у значенні своєї вищої Сутності і Духа. І тоді вже на цій духовно-сутнісній основі визначити і побачити своїм внутрішнім філософським поглядом, що подібна духовна основа і є первина сутнісна природа нашого існування, котра є нашою власною, істинною і найвищою сутністю. Але для подібного визначення вищої сутнісної природи людини у її вищій сутності необхідно здійснити, вирішальний для людської духовної сутності креативний синтез.

Вище приведений аналіз демонструє, що креативний синтез в людський атман є вкрай складним і понадскладним метапроцесом. Подібний висновок можна зробити тому, що атманічна сутність людини здатна розгортатись не тільки в площині та об'ємі вузького земнобуття, але й у вищевимірній центральній реальності Атмана-Брахмана.

Література

1. Гринів О. Історія філософії : курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с.
2. Бичко І. В., Ярошовець В. І. Історія філософії. Київ: Парапан, 2002. 774 с.
3. Агни Йога. Віріння живої етики. Серія: Антологія думки. Київ, 2003. 1184 с.
4. Ясперс К. Психологія світоглядів. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.
5. Капіца В. Ф. Світоглядна культура і ноосферне світорозуміння. Книга 3. Кривий Ріг: Видав. центр, 2013. 592 с.

Анотація

Моргун О. А. Креативний синтез стародавнього та сучасного знання в ретроспективі ноосферного мислення. – Стаття.

Розглядається проблема складного транспроцесу креативного синтезу в людській атман. Робиться висновок, що атманічна сутність людини здатна розгортатись не тільки в площині та об'ємі вузького земнобуття, але й у вищевимірній центральній реальності Атмана-Брахмана. Це здійснюється з одного боку епістемологічно, створюючи відповідну епістемологічну реальність знання, а такожі онтологічно – як всереальнісний Універсум і поліреальнісний Мультиверсум сущого. Подібне в сучасній філософії науки і ноонауки можна представити як фундаментальний креатосинтез дійсного з невизначеного стану у визначене дійсне, через розгортання реалізованих духовно-творчих сил ноо-суб'єктів з їх атманічної сутності. Філософські пошуки істини приводять до «трансцендентних проривів» у знанні, і це перетворює філософську думку на «філософія пошуку» істини через пізнавально-трансцендентальний креативний синтез. Перший креативний синтез відбувається як перехід від «не-існуючого» до «існуючого», коли людини не існувало, а було існування без існування. Другий креативний синтез відкривається як виявлення думки в існуючому, коли не було ні не-існуючого, ні існуючого, думка існувала як першопочаток. Третій креативний синтез – як творення-синтез думки в сутність самоусвідомлюючого Духа (душі), духовного Суб'єкта. Четвертий креативний синтез дозволяє ментальну першосутність, першореальність знання Брахмана трансформувати в конкретне мислезнання Атмана, представити його як вище духовносутнісне знання, що міститься у свідомо-

сті людини і відкривається як визначальна істина сутнісна природа нашого існування.

Ключові слова: Універсум, Атман, креатисинтез, духовне знання, Брахман, духовний Суб'єкт, ноосферне знання, ноо-пізнання.

Summary

Morghun O. A. Creative synthesis of ancient and modern knowledge in the retrospective of noospheric thinking. – Article.

The problem of the complex transprocess of creative synthesis into human atman is considered. It is concluded that the atmanic essence of man is capable of unfolding not only in the plane and volume of narrow earthly existence, but also in the higher-dimensional central reality of Atman-Brahman. This is realized on the one hand epistemologically, creating the corresponding epistemological rationality of knowledge, and also ontologically – as an all-real Universe and a polyreal Multiverse of the existing. In the modern philosophy of science and no-science, this can be represented as a fundamental creatosynthesis of the real from an indefinite state into a definite real, through the deployment of the realized spiritual and creative forces of noo-subjects from their atmanic essence. The philosophical search for truth leads to “transcendental breakthroughs” in knowledge, and this transforms philosophical thought into a ‘philosophy of search’ for truth through cognitive and transcendental creative synthesis. The first creative synthesis occurs as a transition from the “non-existent” to the “existing”, when man did not exist, but there was existence without existence. The second creative synthesis is revealed as the manifestation of thought in the existing, when there was neither non-existent nor existing, thought existed as the first principle. The third creative synthesis is the creation-synthesis of thought into the essence of the self-aware Spirit (soul), the spiritual Subject. The fourth creative synthesis allows the mental primordality, the primordial reality of Brahman’s knowledge to be transformed into the concrete thought-cognition of Atman, to present it as the highest spiritually present knowledge contained in human consciousness and revealed as the defining truth of the essential nature of our existence.

Key words: Universe, Atman, creative synthesis, spiritual knowledge, Brahman, spiritual Subject, noospheric knowledge, noo-knowledge.

УДК 272/273-282.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.18>

О. І. Панько

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1185-5664>

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного університету «Львівська політехніка»

НЕОКАТЕХУМЕНАЛЬНА ДОРОГА: ОСОБЛИВОСТІ ВЧЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Розвиток секуляризації та поширення споживацької ідеології спонукає людей все більше спрямовувати увагу на матеріальні речі, успіх, кар'єру, індивідуалізм тощо, практично не залишаючи місця для віри. У зв'язку з цим номінальне християнство стало загальнопоширеним явищем, коли більшість християн мають нестійкі релігійні переконання, не проявляють віру у своєму повсякденному житті. Також зменшився вплив церковних структур, які упродовж століть допомагали зберігати та передавати віру наступним поколінням. Інститут катехуменату, що готував до хрещення та відіграв значну роль у перші століття існування церкви, почав втрачати своє значення внаслідок загальної християнізації та поширення хрещення немовлят, за катехизацію яких відповідальність взяли на себе їх батьки, сім'ї, які, проте, часто цю катехуменальну функцію виконували недостатньо [12, с. 100–102].

Потреба протидіяти цим тривожним явищам призвела до виникнення низки організацій, рухів, спільнот покликаних здійснювати катехизацію серед дорослих, однією з яких є Неокатехуменальна Дорога, що поширилася у багатьох країнах світу, в т.ч. і в Україні. Ці рухи, зокрема у католицьких церквах стали відповіддю на настанови II Ватиканського собору про необхідність відновлення душпастирства для дорослих – тих, хто прийняв таїнство хрещення в дитинстві, – оскільки формальна християнізація та приналежність до церкви без активної віри не є достатніми для спасіння. З часів II Ватиканського собору католицька церква систематично наголошує на важливості евангелізації, зокрема, кардинал Йозеф Ратцінгер у 2000 р. вказував на обов'язок церкви проводити постійну евангелізацію, яка не є достатньою в зв'язку з новими викликами, та необхідність шукати нові шляхи її проголошення [4, с. 35]. Концепцію нової евангелізації розвивав Папа Іван Павло II, який зазначав, що «*цілі групи охрещених людей втратили відчуття живої віри або навіть більше не вважають себе членами Церкви*» і душпастирське завдання щодо них полягає у тому, щоб допомогти їм свідомо співпрацювати з уже прийнятою сакраментальною благодаттю [13, с. 189]. На його переконання евангелізаційні

зусилля стануть значущими лише тоді, коли вони будуть супроводжуватися глибокою відданістю всієї церковної спільноти, як духовенства, так і мирян. Йдеться не лише про повторення чи покращення того, що було, а про мужність пошуку і створення нових шляхів донесення до людей правди Євангелія перед обличчям нових обставин [4, с. 33–34].

Варто зауважити, що у наукових дослідженнях більша увага приділена вивченню протестантських організацій, рухів, спільнот порівняно з католицькими та православними. До недостатньо досліджених в історіографії належить Неокатехуменальна Дорога, що діє у католицькій та греко-католицькій церквах. У статті використано статут та матеріали катехиз які проводили засновники руху Кіко Аргуелло та Кармен Ернандес [9; 5; 6; 14; 15], праці польських дослідників щодо окремих аспектів його функціонування [8; 11; 16], дослідження Р. Кордови щодо порівняння настанов та практики неокатехуменальних спільнот із загальнопоширеними в сучасному суспільстві [7].

Метою статті є дослідження особливостей духовності та основних напрямків діяльності Неокатехуменальної Дороги. Завданнями статті є аналіз головних організаційних та релігійних настанов руху, що виокремлюють його з-поміж інших та є основою його харизми; розглянути найважливіші напрямки діяльності неокатехуменальних спільнот.

Виклад основного матеріалу Неокатехуменальна Дорога, започаткована 1964 р. з ініціативи успішного художника Франциско (Кіко) Аргуелло, який після глибокої екзистенційної кризи почав жити бараках з бідними, циганами – соціально незахищеними людьми біля Мадриду. З Кармен Ернандес вони почали проповідувати їм Євангеліє та започаткували першу неокатехуменальну спільноту, які поступово поширилася по інших країнах. Кіко Аргуелло є також автором основних катехиз і пісень, естетичного оформлення храмів та будівель, що стилістично вирізняють рух.

Сьогодні неокатехуменальні спільноти присутні (станом на 2021 р.) у 128 країнах світу, діючи в понад 25 тисячах спільнот, 2500 семінаристів навчаються у 100 місійних семінаріях

«Redemptoris Mater», готуючись до служіння в рамках нової євангелізації які з 1989 р. підготували понад 2000 священників. Спільноти Неокатехуменальної дороги, місії «ad gentes» та семінарії «Redemptoris Mater» діють також і в Україні [3]. Міжнародна місійна семінарія «Redemptoris Mater» діє у Вінниці, неокатехуменальні спільноти існують у м. Рівне, Львові, Житомирі, Хмельницьку, Ужгороді тощо, підтримують тісний зв'язок із спільнотами з інших країн.

Статут Неокатехуменату укладено після тридцяти років його фактичного існування за підтримки Івана Павла II у 2002 р. та остаточно підтверджено у 2008 р. Завданнями руху є систематична і всебічна катехизація щоб зробити віру християн живою та діяльною, виховання дітей, молоді та дорослих у вірі. У статуті зазначається, що Неокатехуменат має на меті розвиток почуття приналежності до парафії та пробудження відносин співпраці з усіма віруючими, опираючись на три ключові елементи («триногу»): Слово Боже, Літургію та Спільноту й реалізується спільно з парафіяльним священником через екіпу катехитів. Саме парафіяльний священник з благословення єпископа запрошує виголосити вступні катехизи, які ведуть до утворення неокатехуменальних спільнот. Спільноти, що утворюються в результаті катехиз на шляху навернення проходять через різні етапи формації які тривають роками та ведуть до формування зрілої віри, ґрунтовної трансформації особистості, що проявляється у глибшому пізнанні людиною власної сутності, своєї життєвої реальності, зміни стосунків з Богом, іншими людьми. Неокатехуменальний шлях включає такі найважливіші практики, як щотижневе читання Слова Божого, здійснення таїнства покаяння, літургійна та індивідуальна молитва, літургія з відправленням Євхаристії неокатехуменальних спільнот в суботу ввечері, що становить частину недільного літургійного душпастирства парафії і є відкритим для інших віруючих, також конвівенція щомісяця, нічна адорація, молитви на вервиці тощо [9, с. 7–12]. Катехуменат включає три важливі етапи, три ступені духовності, що спрямовані на формування віри: смиренності, простоти, прославлення Бога [14, с. 83].

Істотну роль у Неокатехуменаті посідає ґрунтовне читання Старого та Нового Завітів, а також «відлуння Слова», що полягає у прочитанні св.Письма у світлі власного життя. Така практика, як зауважує Д. Келб, надає динаміку та силу, що зміцнює, допомагає долати екзистенційні проблеми, людина перестає зосереджуватися лише на тимчасовому, відчуває справжню радість, яка приходить від живої віри, тому, зазначає він, катехуменат після хрещення є ефективним елементом християнської формації, ефективною аль-

тернативою «хворобам» сучасного світу та особам без сенсу життя [11, с. 90–92].

Як зазначив Кіко Аргуелло: «*Неокатехуменальна Дорога не є особливою духовністю. Ми, на Шляху, шукаємо посвятити людей у дорослу віру, привести їх до зрілості віри, ми намагаємося допомогти їм просто виконувати те, що говорить Учительський Уряд Церкви для всіх християн*» [6, с. 150]. Водночас варто відзначити певні положення, що отримують особливий наголос у вченні руху. Насамперед, християнство в неокатехуменаті постає не як набір моральних заборон і наказів, а як подія зустрічі з Богом, коли завдяки поглибленому вивченню Св.Письма люди починають бачити дію Бога в конкретних фактах свого життя, усвідомлювати, що всі події, навіть болючі, є частиною глибшого плану Бога з їхнього спасіння.

Неокатехуменальні катехизи неодноразово наголошують на необхідності прийняття своєї екзистенційної реальності, якою складною вона б не була, прийняти конкретний хрест свого життя, часто те, чого людина не розуміє, що знищує морально, оскільки рани, несправедливість, страждання, травми, освітлені світлом хреста Христа, ведуть до справжнього навернення [15, р. 71]. Акцентується на вразливість людини щодо своїх та чужих гріхів. Реальністю сучасності є втеча людини в різні заняття, знаходження комфорту в різних речах: грошах, роботі, кар'єрі. Важливою є повна довіра до Бога, відкинення своїх планів, оскільки не втративши життя, не можна знайти його, що згідне з євангельською настановою: «*хто погубить своє життя і хто ненавидить своє життя в цьому світі, той збереже його для життя вічного*» [6, с. 185]. Неокатехуменат акцентує на важливості прийняття страждань, гріхів інших, оскільки «*хрест є можливість полюбити, втратити себе та зустріти іншого*» [6, с. 161]. Як вказує Кіко Аргуелло, страждання, проблеми у відносинах існують для того щоб людина не применшувала, не зводила своє життя до дрібниць, – це події, які Бог допускає для навернення, оскільки життя є щось серйозне, має йти в напрузі назустріч важливішому за повсякденні проблеми, матеріальні речі [15, р. 21]. Суспільство споживання в якому людина шукає насамперед матеріального забезпечення, намагається жити щасливо без проблем, тим самим відчужує себе від своєї місії і спасіння душі та руйнує своє життя оскільки сім'я, кар'єра, успіх, навіть втеча в релігію не можуть дати щастя [15, р. 111], тому труднощі, страждання стають засобами, через які Бог ставить в ситуацію, коли відчуження вже неможливе [15, р. 37]. Наголошується, що віра означає обтяжити себе гріхами іншого, тому люди часто виявляють, що мають її дуже мало. Тому початковий період катехуменату (прекатехуенат) має

важливу місію, що полягає у знищенні гордині під дією Слова Божого, пізнання своїх слабких, темних сторін. Як вказує Кіко Аргуелло, перше, що робить неокатехуменальний шлях, це ставить людину перед її справжньою реальністю і тому перший етап на неокатехуменальній дорозі – це смирення, що веде до пізнання справжньої правди про себе, внутрішнього спрощення, бо простота це святість, коли людина вчиться пізнавати дію Бога у життєвих подіях [15, р. 155].

Окремою рисою, що відрізняє неокатехуменальний рух є акцент на прощенні ворогів. Важливий акцент неокатехуменальних проповідей становить нагадування, що християнство полягає в любові до ворогів, що християни покликані страждати від несправедливості світу – за прикладом Бога, який любить людей, не опираючись злу та хоче щоб і вони любили своїх ворогів щоб інші могли практично побачити в християнах, що Бог існує [15, р. 55]. У міру зростання неокатехуменів у вірі в них починають проявлятися ознаки «койнонії»: неосудження, непротивлення злу, прощення і любов до ворога. «Койнонія» також дозволяє допомагати нужденним, піклуватися про хворих, страждаючих і людей похилого віку, і допомагати тим, хто на місії [7, р. 122].

Важливе значення в катехизації, зміцненні віри має спільнота, оскільки як зазначив Й. Ратцінгер: *«Не можна євангелізувати тільки словами; Євангеліє створює життя, створює спільноту, що йде разом; судо індивідуальне навернення не має міцної основи»* [Цит за: 4, с. 40]. Спільнота допомагає у формуванні повної віри, глибшим стосункам з Богом [11, с. 100]. У невеликих спільнотах, на відміну від великих парафій де стосунки між віруючими анонімні, люди мають можливість вчитися любові, проявляти свою віру на практиці допомагаючи один одному в різних ситуаціях і тим бути прикладом для інших. У неокатехуменаті також наголошується на тому, що спільнота сприяє кожному пізнати правду свого життя, того, хто ми є, чіткіше побачити свої темні сторони до якої міри здатні любити, що ми здатні ненавидіти, нарікати [14, с. 89–91]. У спільноті знищуються фальшиві уявлення, коли люди думають що спільнота зробить їх щасливими, хочуть знаходити в ній лише любов та взаємодопомогу, друзів, *«клуб хороших людей, які допоможуть нам зробити наше життя ще буржуазнішим»* [15, р. 24], і коли руйнується цей ідеал, люди розчаровуються і часто покидають спільноту або, покладаючись на Бога, продовжують шлях.

Особливим завданням діяльності неокатехуменальних спільнот є формування міцної сім'ї, яка потребує євангелізації щоб сприймати себе як основну клітину християнської спільноти, як домашню церкву, в якій можна пережити зустрічі з Богом. На переконання Кіко Аргуелло, західна

цивілізація поступово стає цивілізацією антихристиянською, що має дуже серйозні культурні та соціальні наслідки: постає інша реальність – керована слабка сім'я [6, с. 136]. Тому особливістю неокатехуменату є здійснення Євхаристії в спільноті в суботу ввечері, що також є способом зберегти неділю для сімейних заходів і перешкоджати відвідуванням молодими людьми нічних клубів, місць, які можуть спонукати їх до непокори правилам або вченням Церкви [7, р. 124]. Заохочується народження багато дітей, не приймається розлучення, – за словами Кіко шлюб є нерозривним: *«на Дорозі немає людей, які розлучаються. Християнська спільнота рятує сім'ю, а сім'я рятує Церкву»* [Цит за: 7, р. 127]. Тут очевидним, як зазначає Р. Кордова є прагнення до нової форми християнства, де люди чітко розуміють свої соціальні, політичні та релігійні ролі. Уникати, наприклад, танцювальних клубів – означає йти проти суспільного порядку, оскільки молодь зазвичай відвідує ці місця, щоб розважитися. Зберігати цнотливе життя до шлюбу та створювати сім'ю, відкриту до життя, тобто не уникати вагітності, є прикладами практик, які суперечать поведінці, яка розглядається прийнятною в сучасному західному суспільстві [7, р. 125].

Поруч з молитвою важливий акцент ставиться на слухання та проповідання Слова, наголошується на тому, що віра походить не лише від читання а радше від проголошення [10, с. 208]. У зв'язку з цим неокатехуменальна дорога ставить перед своїми членами також завдання проповідувати, – як підкреслив Кіко Аргуелло – *«в силу хрещення всі християни, кожен у своєму стані та стані, послані як апостоли, щоб проголошувати Ісус Христос до світу. Рання Церква поширилася по всьому світу не тільки завдяки мандрівним апостолам, але тому, що вона була там де був християнин, там був і посланець»* [Цит за: 6, с. 126]. Наголос на місіонерській діяльності узгоджується з рішеннями II Ватиканського Собору, який зобов'язав усю спільноту вірних, а не лише катехитів і священників, до християнської ініціації катехуменів. Тому катехизація вважається діяльністю та особливою відповідальністю кожного члена спільноти [8, с. 71]. Бути християнами, наголошує Кіко, означає бути сповідниками віри, бути апостолами, брати участь у пророчій харизмі Христа, тому що Ісус Христос є Пророком [6, р. 195]. На це завдання вказує Кармен Ернандес: *«євангелізація – це місія усієї Церкви, а не лише єпископів і священників. Церква єдина людей, людей Божих, які євангелізують»* [6, с. 203]. Через потребу посилати родини до секуляризованих територій та брак священників поступово виникли дієцезіальні семінарії, тісно пов'язані з неокатехуменальною діяльністю, – семінарії *Redemptoris Mater* [8, с. 72].

Для місіонерської праці мандрівні катехити (миряни, які пройшли кількарічну неокатехуменальну формацію) зголошуються добровільно і за прикладом перших апостолів вирушають в інші міста та країни залишаючи свою зону комфорту та безпеки, готові ризикувати, у тому числі фінансово, як спосіб ризикувати для Бога щоб проголошувати Євангеліє як проповіддю так і прикладом свого життя, не завжди знаючи мови, маючи місце для ночівлі, достатньо їжі, проте, зазначає Кіко Аргуелло, завжди поверталися дуже щасливі, тому що те, чого вони хотіли, виконали та відчували радість і близькість Бога [6, с. 126]. Так звані “*missio ad gentes*” Неокатехуменальної Дороги – це спільноти, які з доручення місцевого єпископа, виконують євангелізаційне служіння в нехристиянських або дехристиянізованих середовищах. Станом на 2016 р. у світі нараховувалося 184 таких місій: 48 з них діяли в Азії, 104 – в Європі, 16 – в Америці, 9 – в Океанії та 7 – у Африці які загалом об’єднували приблизно 750 родин. Чимало запитів про відкриття таких місій надходило із Азії, де чимало єпископів вбачають у цій новій формі євангелізації відповідь на існуючі потреби, багато європейських дієцезій просять про цю форму церковного уприсутнення в тих місцях, де існує загроза зникненню християнського коріння [3].

Часто це багатодітні мандрівні родини, які свідчили своїм колегам і друзям зокрема тим, що відправляють домашню літургію, практикою спільного прийому їжі, що також є одним із способів передачі віри. Зокрема подружжя Педро та Бегонії Санчес, які з дванадцятьма дітьми приїхали з Іспанії на місію в Україну допомагають у парафії капучинів у Києві, як катехити проводять різноманітні заходи: катехизацію до Першого Причастя, посткерігму, євангелізацію у парках по суботах. Без стабільного фінансового забезпечення вони іноді знаходилися у дуже скрутному становищі, що, проте, вирішувалося через Боже Провидіння. Оцінюючи результати своєї місії, вони зазначили незначну кількість навернень, також те, що вдалося допомогти деяким людям з різними видами проблем: алкоголізмом, депресією тощо. Однак, за свідченням Бегонії Санчес місія є насамперед допомогою для самого подружжя щоб пережити важкі часи, зміцнити віру, оскільки Бог *«покликав нас на місію, щоб навчити любити один одного такими, якими ми є насправді, з усією нашою слабкістю та нашим брудом, і мало-помалу виявляв Своє милосердя до кожного з нас у наших гріхах. Потім допоміг нам жити у шлюбі, так як цього ніколи не було в Іспанії, хоча ми мали гроші та всі зручності. Місія – це дар, який Бог дав нашій сім’ї і якого ми не заслужуємо»* [2].

Обставини виникнення Неокатехуменального руху позначилися на особливостях руху: досвід

особистого гріха та навернення створює простір для негативних емоцій, почуття провини та внутрішньої боротьби [16, р. 94]. Соціологічне дослідження щодо порівняння Неокатехуменату та Католицької Харизматичної Віднови проведене польськими дослідниками виявило що частота позитивних релігійних емоцій щодо Бога та інтенсивність досвіду переваг релігійної віри та стосунків з Богом (релігійний комфорт) були високими в обох рухах і між ними не було різниці. Частота переживання позитивних емоцій до Бога було значним вище, ніж частота гніву на Бога в обох релігійних рухах, як і те, що люди отримують підтримку і розраду, комфорт і почуття безпеки від релігії, відчувають позитивне ставлення до Бога. Однак члени Неокатехуменату відчувають релігійність як джерело внутрішньої боротьби сильніше, ніж члени Католицької Харизматичної Віднови, частіше заклопотані власним гріхом, провинною та відчуттям того, що Бог їх не пробачив. Почуття провини і страху також частіше з’являються саме в релігійному досвіді членів Неокатехуменату [16, р. 108]. Такі результати можна пояснити тим, що доктрина Неокатехуменальної Дороги робить сильний наголос на усвідомленні гріха, відповідальності перед Богом та потреби навернення, включає багато читань Старого Завіту та базується на образі Бога, який захоплює людину і водночас сповнює її страхом [16, р. 110]. Подібні соціологічні дослідження варто більше проводити і в Україні, порівняльна характеристика різноманітних релігійних організацій, рухів, спільнот дасть можливість краще зрозуміти їхні харизми та діяльність.

Щодо особливостей навчання та діяльності неокатехуменальних спільнот іноді спостерігається нерозуміння чи неприйняття окремих його проявів, зокрема о.А. Зубербір вказує на проблематичність певної закритості наступних етапів коли наступні етапи формації огорнуті таємницею для членів спільнот з попередніх етапів, оскільки спілкування відбувається лише зверху вниз, без місця для діалогу чи сумнівів. Певне занепокоєння в окремих богословів викликає тлумачення деяких моральних настанов: ставлення неокатехуменальних зобов’язань вище деяких інших зобов’язань, надмірне розкриття своїх гріхів і бажань тощо [8, с. 86–87].

Водночас варто зазначити що неокатехуменальний рух став для багатьох людей шляхом знаходження віри, вирішення життєвих проблем, зміцнення сім’ї. Неокатехуменальна Дорога є однією з шляхів пошуку людиною життєвого сенсу, спасіння душі тому актуальним є твердження Івана Павла II: *«Вважаю, що існує певний спосіб відновлення парафії на основі неокатехуменального досвіду. Природно, що не можна цей метод накидати всім, але якщо є стільки бажаних, то чому б ні?»*

Дорога дуже автентична, добре пасує до самої істоти парафії... Парафія є підставовою спільнотою в Церкві і може дуже автентично зростати на основі неокатехуменального досвіду...» [Цит. за: 1].

Висновки. Неокатехуменальна Дорога є відповіддю на серйозні проблеми які є в сучасному суспільстві позначеному кризою віри, надмірним індивідуалізмом, моральним релятивізмом та діє відповідною до постанов II Ватиканського собору щодо необхідності катехизації дорослих. Розуміючи християнство не просто як систему релігійних настанов, а спосіб життя рух розробив систему катехиз, етапів на основі трьох ключових елементів: Слова Божого, Літургії та Спільноти що ведуть до поглиблення віри, зміни способу життя.

Як кожен релігійний рух Неокатехуменат має свою харизму, що полягає, зокрема, у поступовій поетапній формації віри, на що значний вплив поруч із священниками мають катехити. До характерних для Неокатехуменальної Дороги рис належать несприйняття імітації християнства, бачення свого життя через призму віри, ґрунтовної трансформації особистості; настанова на необхідності зміни ставлення до складних подій свого життя, страждань через їх прийняття, знаходження у них глибокого християнського сенсу. Значна увага в неокатехуменаті в справі збереження та передачі віри приділяється сім'ї, чийм важливим завданням є передача віри дітям; наголошення на потребі проголошення Слова Божого мирянами для навернення інших.

Варто також зазначити достатньо високі вимоги для проходження Дороги, що виконання яких потребують значного часу, терпіння для систематичного вивчення, слухання св.Письма, зустрічей у спільноті, тому зазвичай Неокатехуменат охоплює невелику кількість членів.

Слід наголосити, що упродовж історії існували різні релігійні рухи, спільноти, і, як і в наш плюралістичний час вони покликані допомогти людині знайти сенс, побудувати своєї життя на міцному фундаменті віри і потребують ґрунтовних наукових досліджень. Важливо щоб керівники та представники релігійних спільнот були відкритими до них, зокрема це стосується проведення інтерв'ю, анкетувань з метою подальшого вивчення, порівняння різних релігійних спільнот оскільки такі дослідження здатні в т.ч. спростувати необґрунтовані упереджені висновки які часто виникають щодо них.

Література

1. Ковальчик Д. Чому я люблю Неокатехуменат? 2011. URL: <https://credo.pro/2011/11/53985>

2. Папа Франциск поблагословив 56 нових місій Неокатехуменальної дороги. URL: https://rkc.lviv.ua/news_view-Para_Francusk_poblagoslovuv_56_novux_misij_Neokatehumenalnoi_dorogu-ua

3. Сім'я на місії Педро і Бегонії Санчес: «Місія – це дар, який Бог дав нашій сім'ї». URL: https://rkc.lviv.ua/news_view-Simya_na_misii_Pedro_i_Begonii_Sanches_Misiya__ce_dar__yakuj_Bog_dav_nashij_simi_-ua

4. Babiński J. Pojęcie nowej ewangelizacji w ujęciu Josepha Ratzingera/Benedykta XVI. *Studia Pelplińskie*. 2020, T. 54, s. 29–46. DOI: 10.12775/SPLP.2020.002.

5. Cammino Neocatecumenale orientamenti alle équipes di catechisti. Vol. 2: Convivenza: Primo Scrutinio. (Appunti presi dai nastri delle convivenze fatte da Kiko e Carmen a Madrid nel dicembre 1972e rivisti nel 1999). 169 p.

6. Cammino Neocatecumenale orientamenti alle équipes di catechisti. Vol. 6: "Traditio": Appunti presi dai nastri di alcune «Traditio» fatte da Kiko e Carmen e rivisti nel. 2000. 243 p.

7. Cordova R. B. The Formation of a New Christendom: a Discursive Political Project of the Neocatechumenal Way. *Journal of the Sociology and Theory of Religion*, 2021, 12. p. 117–129. DOI: <https://doi.org/10.24197/jstr.Extra-1.2021.117-129>

8. Domaszk A. Prawny i katechetyczny wymiar «Drogi Neokatechumenalnej». *Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny*. 52/3-4, 2009. s. 69–90.

9. Droga Neokatechumenalna. Statut. 2008, Lublin 2008. 23 s.

10. Jastrzębski A. Katechumenat jako droga do dojrzałości chrześcijańskiej na kolejnych etapach rozwoju człowieka. *Wrocławski przegląd teologiczny*. 22. 2014. nr 2, s. 203–214.

11. Kiełb D., Rola i Miejsce słowa Bożego W Formacji wspólnot Neokatechumenalnych". *Zeszyty Formacji Katechetów*. 2022. 85 (1). s. 89–101. URL: <https://www.zfk.katecheza.radom.pl/index.php/zfk/article/view/1355>.

12. Kulbacki P. «Katechumenat rodzinny w Kościele domowym». *Studia Pastoralne*. 8. s. 95–106. URL: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=187389>

13. Lukaševičius A. New evangelisation as paradigm of catholic pastoral care. *Lukaševičius Artūras. Logos (Lithuania)*. 2020. Is. 103. p. 185–191. DOI 10.24101/logos.2020.40

14. Orientamenti alle équipes di catechisti per lo shema per lo shema: appunti presi dai nastri degli Shemà fatti da Kiko e Carmen ad alcune comunità di Roma e Madrid nel. 1974. 107 p.

15. Orientamenti alle équipes di catechisti per il secondo scrutinio battesimale: Appunti tratti dai nastri dei secondi scrutini fatti da Kiko e Carmen ad alcune comunità di Roma, Madrid e Barcellona nel. 1977. 210 p.

16. Zarzycka B., Pietruszka R., Śliwak J. Religiosity as a source of comfort and struggle in members of religious movements: a comparative analysis of the Neocatechumenal Way and the Catholic Charismatic Renewal. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration*. December 2015. s. 91–114. DOI: 10.2478/pepsi-2015-0004

Анотація

Панько О. І. Неокатехуменальна Дорога: особливості вчення та діяльності. – Стаття.

Розглядаються особливості функціонування руху Неокатехуменальна Дорога створеного з метою здійснення катехизації дорослих в умовах поглиблення секуляризації, надання пріоритету цінностям індивідуалізму, споживацтва, що призводить до формалізації християнства та духовної кризи в суспільстві. Проаналізовано головні організаційні та релігійні настанови руху, що виокремлюють його з-поміж інших та є основою його харизми, розглянуто найважливіші напрямки діяльності неокатехуменальних спільнот. Завданнями руху всебічна катехизація, систематичне християнське виховання, що здійснюється через три головні елементи: Слово Боже, Літургію та Спільноту, та проходження певних етапів, які тривають упродовж років та покликані допомагати формуванню зрілої віри, ґрунтовній трансформації людини, що проявляється у глибокому пізнанні власної сутності, своєї життєвої реальності, зміни стосунків з Богом та іншими людьми. З'ясовано, що однією з характерних рис руху є наголос на усвідомленні людиною необхідності зміни ставлення до складних подій свого життя та страждань через їх прийняття, знаходження у них глибокого християнського сенсу. Значна увага в неокатехуменаті в справі збереження та передачі віри приділяється спільноті, що розглядається як необхідна умова духовного зростання, засіб особистої та соціальної трансформації. Важливе значення Неокатехуменальна Дорога приділяє сім'ї, яка розглядається як Боже благословення, наголошуючи на серйозні небезпеки для неї в сучасному секулярному суспільстві, насамперед такі як зростання розлучень, занедбаня сім'ями свого важливого завдання – народження дітей та передачі їм віри. Показано, що завданням неокатехуменальних спільнот є здійснення євангелізації, що розглядається як фундаментальний обов'язок кожного християнина тому важливим є не лише слухання а й проголошення Слова Божого, до чого покликане не лише духовенство, а й миряни. Проголошенням віри є відкрите дотримання у повсякденному житті християнських засад, що часто становить виклик поширеним в суспільстві цінностям індивідуалізму, матеріалізму, зменшенням уваги та вимог людини до свого духовного та морального рівня, а також здійснення місіонерської роботи сім'ями на Неокатехуменальній Дорозі, в т.ч. і в інших країнах.

Ключові слова: неокатехуменат, католицька церква, спільнота, євангелізація, місія, сім'я.

Summary

Panko O. I. Neocatechumenal Way: peculiarities of doctrine and activity. – Article.

The peculiarities of the functioning of the Neocatechumenal Road movement, which was created for the purpose of catechizing adults in the conditions of deepening secularization, giving priority to the values of individualism, consumerism, which leads to the formalization of Christianity and spiritual crisis in society, are considered. The main organizational and religious guidelines of the movement, which distinguish it from others and are the basis of its charisma, are analyzed, and the most important areas of activity of neocatechumenal communities are considered. The tasks of the movement are comprehensive catechization, systematic Christian education, which is carried out through three main elements: the Word of God, the Liturgy and the Community, and the passage of certain stages that last for years and are designed to help the formation of mature faith, the thorough transformation of a person, which is manifested in a deeper knowledge of one's own essence, one's life reality, changes in relationships with God and other people. It has been found that one of the characteristic features of the movement is an emphasis on a person's awareness of the need to change his attitude to the complex events of his life and suffering through their acceptance, finding a deep Christian meaning in them. Considerable attention in the neocatechumenate in the matter of preserving and transmitting the faith is paid to the community, which is considered as a necessary condition for spiritual growth, a means of personal and social transformation. The Neocatechumenal Way attaches great importance to the family, which is seen as God's blessing, emphasizing the serious dangers for it in today's secular society, primarily such as the increase in divorces, the neglect by families of their important task of giving birth to children and passing on the faith to them. It is shown that the task of neocatechumenal communities is to carry out evangelization, which is considered as a fundamental duty of every Christian, therefore it is important not only to listen to, but also to proclaim the Word of God, to which not only the clergy, but also the laity are called. The declaration of faith is the open observance of Christian principles in everyday life, which often poses a challenge to the values of individualism, materialism prevalent in society, the reduction of attention and demands of a person to his spiritual and moral level, as well as the implementation of missionary work by families on the Neocatechumenal Way, including in other countries.

Key words: neocatechumenate, Catholic Church, community, evangelization, mission, family.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.19>**О. Ф. Погорєлов**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0770-114X>кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

М. В. КарпенкоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8758-0153>кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

АНТРОПОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СВИТОГЛЯДУ

Постановка проблеми. З усіх живих істот, які колись жили і нині живуть на нашій планеті, тільки у людини вся її життєдіяльність визначається не біологією, а свідомістю. П. Тейяр де Шарден у праці «Феномен людини» всебічно обґрунтовує цю думку. Хотілося б звернути увагу лише на ті його аргументи, які безпосередньо відносяться до теми даної статті. Він вважає, що по-справжньому людське в людині вислизає від вчених, внаслідок того, що вони роблять акцент на близькості анатомії людини до анатомії людиноподібних мавп і, за цією ознакою ідентифікують її з твариною, подібною до інших тварин. Але, за П. Тейяром де Шарденом, цей незначний морфологічний стрибок у розвитку фізіології гомініду викликав потрясіння усіх сфер життя, і у цьому – парадокс людини [1]. Це означає, що універсум отримав антропологічний вимір.

П. Тейяр де Шарден стверджує, що рефлексія обумовлює парадоксальність людини, наявність у неї, на відміну від тварин, внутрішнього життя, і той універсалізм її життєдіяльності, який виражається в наявності антропологічної складової світу як гранично цілісної сфери буття. Рефлексія тут розуміється як набута свідомістю здатність зосередитися на самій собі, і, значить, пізнавати себе. Наслідки цього неосяжні. Виникає нова сфера – сфера внутрішнього розвитку, яка ґрунтується на постійній зосередженості на собі. Словом, виникає новий світ. Тваринам немає входу до цього світу внутрішнього життя. Рефлексія змінює саму природу людини як живої істоти. Тому ми не просто відрізняємося від тварин, ми – інші.

Тільки людина здатна запитувати про сенс свого буття. Само по собі це питання вже є світоглядним, оскільки воно виражає духовне буття самої людини. Буття як абсолютна і безумовна реальність дано людині внутрішнім способом. Воно має людський вимір «... який міститься у світоглядних принципах», і без якого «світ постав би як система природи, в якій людина є просто тіло,

біологічний організм. (...) принципи, що всаджують світогляд, виражають сутність буття й дають змогу розкрити єдність людини й природи, не елімінуючи духовне в людині» [2, с. 41]. Те, що прийнято називати світоглядом, є ментальним утворенням, невіддільним від свідомості людини. Останнє означає, що з появою людини її відкривається дещо більше, ніж те, що існує в горизонті її чуттєвого сприйняття.

Аналіз досліджень з даної теми. Проблема людини набула свого висвітлення в багатьох працях під різним кутом зору. Так, Б. Маліновський у книзі «Наукова теорія культури» [3] ставить питання «Що таке природа людини?» (Біологічні передумови культури). Він виходить з того, що всі люди і тварини належать до одного виду, існування якого залежить від задоволення його біологічних потреб (дихання, сон, життєва енергія, травлення тощо). І від кожної задоволеної потреби виходить імпульс (прагнення) і поведінка. Він це називає біологічним детермінізмом, який і є джерелом культури. Аспектами біології людини є соціальність і культура. Виходить, що унікальність людини полягає в унікальності її біології.

Я. Я. Рогінський розкриває унікальність і водночас парадокс антропогенезу, який полягає в тому, що еволюція гомінід, людиноподібних мавп, архантропів, завершилася появою неантропу, homo sapiens'а. Виникла істота з біологією, відмінною від біології тварини, бо вона виявилася непідвласною дії природного відбору. Рефлексія скасувала роль відбору у біологічному процесі, пов'язаному з видоутворенням.

К. Лоренц стверджує, що людина цілком і повністю є продуктом біологічної еволюції і перебуває у владі її законів. Людина, якою вона постає сьогодні, хоч і далека від досконалості, проте займає місце на вершині еволюції. У незавершній роботі «Зворотній бік дзеркала» [4], ми знаходимо ретельно розроблену систему аргументації, спрямовану на доказ того, що людина не має

особливої сутності, яка б відрізняла її від інших живих істот, і що все, що зазвичай відносять до сутності людини – пізнання, здатність творення, духовне життя, культуротворчість – вона отримала від еволюції. При цьому К. Лоренц запевняє, що він не ототожнює людину з твариною. Головний задум К. Лоренца полягав у тому, щоб підвести людину цілком і повністю під поняття біологічної істоти і в рамках цього поняття встановити категоріальну відмінність людини від тварини.

Жан-Марі Шеффер у своїй праці «Кінець людської винятковості» виходить з того, що людина, будучи живою істотою, нічим не відрізняється від усіх інших, породжених, як і вона, еволюцією. Він відмічає, що суто біологічний погляд на людину радикально відрізняється від іншого, згідно з яким людина наділена небувалими здібностями, які підносять її над іншими формами життя. Ж.-М. Шеффер пропонує назвати такі уявлення про людину тезою про людську винятковість. Вона, за Ж.-М. Шеффером існує у трьох формах. Перша форма – людина ідентифікується не з біологічним і не з соціальним, а з «Я», друга форма – ідентифікація людини з соціальним, і третя форма – ідентифікація з культурою. Ж.-М. Шеффер у своїй книзі пояснює привабливість тези про людську винятковість, знаходить закладену в її основі помилку і вирішує інші проблеми, пов'язані з цією тезою.

Мета статті – обґрунтувати ідею антропологічного виміру світу в цілому.

Виклад основного матеріалу. Духовне життя людства полягає у світоглядній і художній творчості. Продуктом світоглядної творчості є адекватна масштабу людського існування картина буття, яка позначається поняттям світу в цілому. Поняття «світ в цілому» є світоглядною категорією. Воно гранично глибоко виражає духовну природу людини і духовну складову її буття. Історія духовного розвитку людства свідчить про послідовне виникнення трьох історичних типів світогляду – міфологічного, релігійного і філософського. Це три види універсальної реалізації самосвідомості людини: людина усвідомлює саму себе в контексті гранично широкої реальності, а саме в контексті світу в цілому. Оскільки світогляд є універсальною формою самосвідомості, то виникнення історичних типів світогляду обумовлено креативними структурами самосвідомості, які з'явилися послідовно і кожна з яких є одночасно ментальною основою, як даного історичного типу світогляду, так і пізнавальної здібності, що продукує властиву для нього форму споглядання світу в цілому. Це здібності світопізнання, які найбільш глибоко виражають спосіб власне людського буття. Такими є уява, яка спочатку була міфологізуючою уявою, тобто продукуючою міфологічні образи (споглядання надчуттєвого

в чуттєво-образній формі, внаслідок чого надчуттєве відкривається людині у вигляді безлічі надприродних істот, які мають фізичний вигляд), містичне споглядання, продукуюче релігійні символи (споглядання надчуттєвого через символ, що обумовлює його споглядання як надприродної істоти, яка не має фізичного вигляду), і інтелектуальне споглядання, що продукує поняття (споглядання надчуттєвого за допомогою поняття, завдяки чому надчуттєве відкривається людині не як надприродне, а у вигляді самототожнього сущого).

Всі відмінності між історичними типами світогляду обумовлені відмінністю їх ментальних основ, тобто структур самосвідомості. Ментальною основою і нічим іншим обумовлена відмінність у розумінні того, що саме являє собою абсолют, природа і людина. Структури самосвідомості, що історично виникли, визначають типові уявлення про абсолют, природу і людину. Спільним для історичних типів світогляду є те, що в них людина спонтанно співвіднесена з абсолютом і внутрішньо йому тотожна. Крім цього, у всіх цих типах світогляду, людина являє собою цілісну, духовно-тілесну істоту.

Першим історичним видом самосвідомості є стихійно-колективна або родова самосвідомість. Особливість цієї структури самосвідомості полягає в тому, що вона є «Я»-полагаючою структурою. Це структура первинного «Я». Воно позбавлене саморефлексії, яка являє собою механізм усвідомлення людиною себе як «Я», тобто як особистого, індивідуального «Я». Це означає, що носій такої структури самосвідомості – стародавня людина – був внутрішньо безособовим, отже внутрішньо не відрізнявся від своїх одноплемінників, був внутрішньо злитий з ними. У цьому суть стихійно-колективної, родової самосвідомості. Структура цієї первинної самосвідомості є ментальною основою міфологічного світогляду, і разом з цим, основою першої власне людської здібності – уяви. Іншої здібності у стародавньої людини не було, крім спільної у неї з тваринами чуттєвої здібності (відчуття, сприйняття, уявлення). Ось чому на цьому першому етапі духовного розвитку людини, власне людським сприйняттям оточуючої дійсності, могло бути її сприйняття тільки в чуттєво-наочних фантастичних образах. Відповідно до цього, і картина світу в цілому виражалася за допомогою фантастичних образів, міфообразів. Міфообраз – це образ надчуттєвого об'єктивованого в чуттєво даному предметі, який силою уяви нерозривно пов'язується з надприродним, завдяки чому сприймається носієм міфосвідомості не як фізичний предмет, позбавлений душі, а як жива істота, а саме суще, що має божественну природу.

Цілісне споглядання світу в образах уяви було обумовлено спонтанною співвіднесеністю родової

самосвідомості з абсолютном, який силою міфологізуючої уяви прозрівався стародавньою людиною у вигляді першопредка. У космогонічних міфах розповідається про те, як Деміург створює для свого роду флору, фауну і навіть характерні особливості ландшафту, небо, світила та інше, а також першу людину, тобто він визначає устрій світу. В міфології, оскільки першопредек має вигляд тієї чи іншої живої істоти, виникнення світу розуміється за моделлю видової поведінки тваринного тотему. В цілому, смисл космогенезу в міфології, як вважає Є. М. Мелетинський, полягає у переході від хаосу до порядку, від безформного до оформленого, від темряви до світла. Вже цей ранній досвід світоглядної творчості містить уявлення про властиві абсолюту функції, а саме, функції світопородження і світоустрою.

Варто зазначити, що вже у цьому історично першому світогляді, людина внутрішньо однопородна із творцем світу, в ролі якого виступає її, людини, першопредек. У міфологічному світогляді внутрішня духовна сутність людини сприймається як безтілесний двійник тіла (душа). Цим обумовлено одне з найдавніших повір'їв, згідно з яким, душа після смерті тіла, щоб зберегтися, повинна була вселитися в тіло будь-якої іншої істоти. Таким чином, первісна людина озовнішнює своє внутрішнє, сприймає його в тілесному вигляді. Саме тому, вона, сприймаючи своє внутрішнє зовнішнім образом, озовнішнює також і абсолют, з яким спонтанно співвідноситься, уявляє його в зовнішньому образі. Першопредек-деміург наділений функцією культурного героя, що зокрема виражається у встановленні ним табу, заборон. Природа являє собою сукупність незліченної множини живих істот. Її населяють духи у вигляді природних стихій, явищ, скель, гір, сонця, зірок тощо.

З переходом від первісного стану людства до цивілізаційних форм життя починається тривалий процес формування індивідуальної свідомості і самосвідомості. Це другий історичний вид самосвідомості. Природу індивідуального «Я» виражає його саморефлексія (тотожність «Я»). Саморефлексія «Я» є актом усвідомлення людиною самої себе як внутрішньої суцї. Носій такої структури самосвідомості є внутрішньо індивідуальним, він внутрішньо відокремлений і відрізняється від усіх інших собі подібних. В силу цього він, на відміну від первісної людини ідентифікує свою внутрішню істоту не зі своїм тілом, а зі своїм індивідуальним «Я», яке є абсолютно безтілесним за своєю природою. Це вже більш високий ступінь у розвитку людського духу, бо тепер людина як внутрішньо суцї існує безтілесно. На цьому ступені свого духовного розвитку людина знаходить внутрішню свободу.

Структура індивідуальної самосвідомості першого типу, а саме, структура саморефлексії (спря-

мованість «Я» на себе) є ментальною основою релігійного світогляду, а також такої людської здібності як містичне споглядання. Вона виражається у продукуванні релігійних символів, за допомогою яких створюється релігійна картина світу. Людина співвідноситься з персоніфікованим трансцендентним завдяки своїй здібності містичного споглядання, що продукує символи трансцендентного. Через них людина отримує доступ до надприродної реальності. Релігійний символ співвідносить людину з нею як із таємницею, тобто не розкриваючи її. В релігії цей момент недоступності для людського відчуття і розуму надприродного як трансцендентного виходить на перший план, внаслідок персоніфікації трансцендентного, природа якого визначається містично як таємниця.

Перехід від міфології до релігії, обумовлений виникненням індивідуальної свідомості і самосвідомості, знаменує собою перехід від анонімної, позбавленої новацій творчості, яку продукує родова свідомість, до авторської творчості. К. Ясперс вважає, що це був період з 800 до 2000 років до н. е., який характеризується поворотом людства до духовності. У цей період сформувалися основні релігійні та філософські ідеї, що визначили той тип людини, яка існує сьогодні. К. Ясперс називає цей час, коли «народилась сучасна людина» «осьовою епохою» [5]. Людина, будучи внутрішньо індивідуальною, спонтанно співвідноситься з абсолютном як із внутрішньо даним. Оскільки індивідуальне, внутрішнє ество людини є безтілесним, то і абсолют відкривається людині як позбавлена фізичного вигляду, надприродна, духовна істота – це Бог. Він, як і першопредек-деміург створює те ж саме – природу та людину і так само особливо виділяє з усього створеного людину. Однак це діаметрально протилежне світополагання. В релігії абсолют виступає як суто духовна, надприродна істота, тому і світополагання є надприродним актом творіння з нічого. За християнським віровченням, світ не виникає з чогось, а створюється за Словом Божим: «На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог (...) Все через Нього сталося. У Ньому було життя...» [6, Ін. 1: 3]. У світлі релігії людина постає як духовно-тілесна істота, а її духовна складова зводиться до надприродної істоти – до Бога. Так у Біблії говориться, що завершальним актом творіння було створення Богом людини за Своїм образом та подобою. Не твердь небесну і земну, не світила, не риб, птахів та тварин, а людину створив Бог за образом Своїм. Бог «доручив» воді і землі вивести «з себе живі створіння за їхнім родом: скотину, плазунів і диких звірів...» [6, Бт 1: 24], а людину він сам створив «з пороку земного, і вдихнув у її обличчя дихання життя, і стала людина душею живою» [6, Бт. 2: 7]. Людина безпосередньо отримала вічну

душу, тобто вічне життя від вічної Істоти, Бога, і тому вона подібна до Нього, є Його образом, одноприродна з Ним, «...сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її...» [6, Бт 1: 27]. Ця одноприродність виражається і в тому, що з усіх живих істот лише людина наділена даром пізнання і творчості.

В релігії призначення людини полягає у розкритті в собі образу Божого. Невипадково, що релігійний культ має «людську форму», являє собою єдиний духовний організм, а його елементи антропологічні, деякі з них символізують устрій людини. Наприклад, хрест – образ Божий в людині, тип хреста – її прототип. У формі храму розкрита Богоподібність людини, її корелятивність образу Божому: притвор храму – її тіло, сам храм – її душа, вівтар – її дух.

Своєрідність природи індивідуальної самосвідомості полягає в тому, що вона здатна до розвитку. Це, зрештою, призводить до появи такої структури «Я», яка являє собою чисту рефлексію. Вона є чистою тотожністю, а не тотожністю чогось, наприклад, тотожністю «Я», як у першому типі індивідуальної самосвідомості, що продукує релігію. Формально чиста тотожність позначається як $A \in A$ або $A = A$. Це є позначенням принципу логічного мислення – принципу тотожності. З цього видно, що дана структура є ментальним механізмом ще однієї здібності людини, здібності інтелектуального споглядання. Ця здібність полягає у продукуванні філософських понять як безобразної і позасимволічної форми знання.

Структура другого типу індивідуальної самосвідомості – чиста тотожність є ментальною основою філософського світогляду. Таку структуру самосвідомості ми знаходимо лише у стародавніх греків. Вона була успадкована європейськими філософами тільки завдяки тому, що їх свідомість була відшліфована античними текстами. Це найважливіший момент традиції світоглядної творчості.

Для філософського мислення є характерною ідентифікація природи людини з природою першоначала. У грецькій філософії до Сократа панувало уявлення про людину як природну істоту, що складається подібно до всього іншого, живого і неживого, з матеріальних елементів. Життя хоч і пов'язувалося з наявністю душі в тілі, однак сама душа відрізнялася від тіла лише тим, що уявлялася своєрідним матеріальним утворенням, пов'язаним, насамперед, з пізнавальною здатністю людини. Сократ, на відміну від натурфілософів, вчив, що природа людської душі в її розумності, яка полягає в пізнанні того, що робить душу благою і досконалою, а саме в пізнанні добра, справедливості, мужності, благочестя тощо. При цьому добро, справедливість тощо не привносяться в душу зовні, а властиві їй від самого початку, невіддільні від неї. Сократ вва-

жав, що вони є загальними якостями людської душі, а загальне, будучи надчуттєвим, доступно тільки розуму, який продукує логічну форму його вираження, поняття. Невіддільний від душі і сам розум, призначений виключно для пізнання вказаних моральних якостей душі, які постають у його світлі у вигляді вроджених понять добра, справедливості тощо. Вроджене знання і вроджений розум виражають нове розуміння сутності людини. У цих двох складових людської душі полягає її ідеальна природа, субстанціально протилежна матеріальній природі душі натурфілософів. Це душа, життя якої полягає у пізнанні, а пізнає вона те, що міститься в ній самій. Гегель в «Лекціях з історії філософії» пише: «Першим визначенням по відношенню до сократівського принципу слугує те велике (...) що свідомість черпає з самої себе розуміння істини...» [7].

Після Сократу уявлення про людину як про суто матеріальну істоту стало пройденим етапом для грецької філософії. Платон і Аристотель поглибили субстанційну протилежність душі і тіла. В подальшому погляди Платона і Аристотеля на людину та світ були адаптовані до християнського вчення і лягли в основу західноєвропейської традиції філософствування.

Висновки. Всі відмінності між історичними типами світогляду (міфологічним, релігійним, філософським) обумовлені відмінністю їх ментальних основ, тобто структур самосвідомості. Ментальною основою обумовлена відмінність у розумінні того, що саме являє собою абсолют, природа і людина у світоглядній картині. Три структури самосвідомості, що історично виникли, визначають типове уявлення про абсолют, природу і людину. У світогляді людина представлена не частково, як тільки тіло або тільки дух, а завжди цілісно, а саме як духовно-тілесна істота.

Література

1. Chardin P. T. The Human Phenomenon. Liverpool University Press; 2nd edition, 2003. 282 p.
2. Погорелов О. Ф. Світогляд як універсальна форма реалізації самосвідомості (До питання про специфіку світоглядної творчості). *Філософська і соціологічна думка*. Київ. 1992. № 6. С. 41–60.
3. Malinowski B. A scientific theory of culture. URL: https://www.berose.fr/IMG/pdf/malinowski_1944-a_scientific_theory_of_culture.pdf
4. Lorenz K. Die Rückseite des Spiegels; Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens. Piper Verlag, 1973. 338 s.
5. Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. Basel: Schwabe Verlag, 2017. 322 s.
6. Біблія. Переклад Івана Огієнка. Київ. Українське Біблійне Товариство. 2022. 1230 с.
7. Hegel's Lectures on the History of the Philosophy. Part One: Greek Philosophy. First Period, Second Division. URL: <https://marxists.org>

Анотація

Погорелов О. Ф., Карпенко М. В. Антропологічна складова світогляду. – Стаття.

Світогляд розглянуто як ментальне утворення, невіддільне від свідомості людини. Продуктом світогляду є адекватна масштабу людського існування картина буття, яка позначається поняттям світу в цілому. «Світ в цілому» є світоглядною категорією, що виражає духовну природу людини і духовну складову її буття.

Історія духовного розвитку людства свідчить про послідовне виникнення трьох історичних типів світогляду – міфологічного, релігійного і філософського. Це три види універсальної реалізації самосвідомості людини, яка усвідомлює себе в контексті гранично широкої реальності, а саме в контексті світу в цілому. Оскільки світогляд є універсальною формою самосвідомості, виникнення історичних типів світогляду обумовлено креативними структурами самосвідомості, які з'явилися послідовно і кожна з яких є одночасно ментальною основою, як даного історичного типу світогляду, так і пізнавальної здібності, що продукує властиву для нього форму споглядання світу в цілому. Ці здібності світопізнання виражають спосіб власне людського буття. Такими здібностями є уява, яка спочатку була міфологізуючою уявою, продукуючою міфологічні образи, містичне споглядання, продукуюче релігійні символи і інтелектуальне споглядання, яке продукує поняття. Всі відмінності між історичними типами світогляду обумовлені відмінністю їх ментальних основ, тобто структур самосвідомості. Оскільки структури самосвідомості, що історично виникли, визначають типове уявлення про абсолют, природу і людину, саме їх ментальною основою обумовлена відмінність у розумінні того, що саме являє собою абсолют, природа і людина. Спільним для історичних типів світогляду є те, що в них людина спонтанно співвіднесена з абсолютним і внутрішньо тотожна йому. У всіх трьох історичних типах світогляду, людина представлена не частково як тільки тіло або тільки дух, а являє собою цілісну, духовно-тілесну істоту.

Ключові слова: світогляд, буття, світ в цілому, свідомість і самосвідомість, міфологія, релігія, філософія, культура.

Summary

Pogorelov O. F., Karpenko M. V. Anthropological component of worldview. – Article.

Worldview is considered as a mental formation inseparable from human consciousness. The product of the worldview is a picture of existence adequate to the scale of human existence, which is denoted by the concept of the world as a whole. «The world as a whole» is a worldview category that expresses the spiritual nature of man and the spiritual component of his being.

The history of the spiritual development of mankind shows the successive emergence of three historical types of worldview: mythological, religious and philosophical. These are three types of universal realisation of human self-consciousness, which realises itself in the context of an extremely broad reality, namely in the context of the world as a whole. Since worldview is a universal form of self-consciousness, the emergence of historical types of worldview is due to creative structures of self-consciousness that have emerged successively and each of which is both the mental basis of this historical type of worldview and the cognitive ability that produces a form of contemplation of the world as a whole that is peculiar to it. These abilities of world cognition express the way of being human. These abilities are imagination, which was originally mythologising imagination, producing mythological images, mystical contemplation, producing religious symbols, and intellectual contemplation, producing concept. All differences between historical types of worldview are due to differences in their mental foundations, i.e. structures of self-consciousness. Since historically emerging structures of self-consciousness determine the typical idea of the absolute, nature and man, it is their mental basis that determines the difference in understanding what exactly constitutes the absolute, nature and man. What is common to the historical types of worldview is that in them man is spontaneously correlated with the absolute and is internally identical to it. In all three historical types of worldview, man is not represented partially as only a body or only a spirit, but is a holistic, spiritual and corporeal being.

Key words: worldview, being, the world as a whole, consciousness and self-consciousness, mythology, religion, philosophy, culture.

УДК 101.1:165:159

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.20>**Р. К. Сарап**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7677-5711>викладач соціально-економічних дисциплін, викладач-методист
Борщівського агротехнічного фахового коледжу**Г. С. Сарап**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3736-6364>заступник директора з виховної роботи,
викладач культурології, викладач-методист
Борщівського агротехнічного фахового коледжу

ВІЗУАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ РАННІХ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Постанова проблеми. Сучасні комунікаційні засоби безмежно розширили межі нашого існування, подолали просторово-тимчасові обмеження, забезпечили доступ до інформації та знання різних рівнів, а також значно збагатили когнітивні та чуттєві можливості людини. Категоріально-понятійний підхід у науковому спілкуванні, розроблений філософією протягом століть, поступається візуальному оформленню інтелектуальних процесів, які широко використовуються в соціальних, культурних і наукових комунікаціях. Не викликає сумніву, що інформаційна революція, зокрема такі досягнення як Інтернет, кіноіндустрія, відео та модні покази, стали причинами радикальних змін у всіх аспектах сучасного життя. У інформаційній реальності з'явилися нові можливості для відкриття прото-віртуальних об'єктів, розуміння яких ґрунтується не лише на ідеологічних та візуально орієнтованих культурних формах сприйняття і мислення. Актуальність методів пізнання і розуміння в умовах сьогодення, в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій, обумовлена появою віртуальної реальності, в основі якої лежить візуальність, або сфера сприйняття зору. Ці питання є надзвичайно важливими для розуміння сучасної людини та її існування. Вони продовжують залишатися актуальними і спричиняють інтенсивні дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації, присвячені візуальним інтенціям, підтверджують актуальність цієї проблеми в сучасному світі. Дослідженню проблем візуальності присвячені праці як українських, так і зарубіжних науковців. Окремі аспекти цієї проблеми зустрічаємо у дослідженнях Ю. Трача, В. Волинця, Т. Чолач та інших. Серед зарубіжних вчених окремі питання прослідковуються у дослідженнях Д. Белла, А. Крокера, М. Маклюєна, Е. Тоффлера та інших. Незважаючи на зацікавленість науковців цією проблематикою, вона все ще залишається малодослідже-

ною, особливо, що стосується візуальних інтенцій через призму історико-філософського розвитку.

Формування цілей. Основною метою дослідження є розкриття візуальних інтенцій в українській філософській думці. Дослідити історичне становлення в українській філософії проблеми візуальності. Оцінити внесок українських мислителів у візуальних інтенціях.

Виклад основного матеріалу. Утвердження візуальності є закономірним явищем, оскільки людині, яка перевантажена інформацією бракує ресурсів мозку на її обробку. Також варто зауважити, що характерним для останніх трьох десятиліть є «інформаційний бум», який сильно впливає на людський спосіб сприймати, відчувати й аналізувати дійсність. «Вирішення завдань з підготовки індивіда до обробки нескінченного потоку інформації взяв на себе погляд. Узагальнюючи феномен Еґо, око уможливило монологічно-активістське світоставлення. Воно вбачає (сутність, істину тощо), охоплює і встановлює» [7, с. 74]. «Бачення цілком вписується в технологічні досягнення інформаційного світу. Його візуальні практики здійснюються, насамперед в медійному вимірі – телебаченні, Інтернеті, смартфонах, рекламі, що стали «симптоматичним індексом духу часу» [2, с. 45–46]. Аналіз сучасного суспільства можливий лише через його медіа-візуальні аспекти, що включає в себе всі візуальні та медійні прояви. Розвиток філософської та наукової культури підтверджує необхідність інтеграції візуального в їхню логіку. З часів Платона філософи сприймали пізнання як форму бачення та споглядання, і ставлення до «суцього» пояснювали через зорове сприйняття. На думку М. Гайдеггера, грек був «людиною зору», через це він сприймав буття суцього як «присутність» і «усталеність». Думка про перевагу зорового сприйняття над іншими чуттями походить від Аристотеля. У його розумінні давньогрецький Космос представлений як видимий і сприйнятий через зір, що формується з візуальних вражень

і об'єктивується в межах можливостей людського зору. З утвердженням християнства метафора «всевидячого ока» набуває значення як найбільш духовного органу сприйняття. В епоху романтизму концепція «всевидячого ока» інтегрується з комплексним мисленнєвим процесом: усі роздуми, рефлексії та абстрактні поняття об'єднуються навколо «всевидячого ока» як центру. Бачення стає першою і останньою інстанцією, через яку зримає набирає всієї складності смислу і пізнання. Зокрема, «одна з головних особливостей творчого індивіда – вміння «бачити» час, який завжди виявляється у просторових формах; для нього конкретна зримість позбавлена статичності, поєднується з часом, скрізь «всевидяче око» шукає і знаходить час – розвиток, становлення, історію» [9, с. 50].

Зміст проблеми «візуальності» пояснюється через метафору. Як у філософії, так і в науці та культурі загалом, відзначається поширене використання метафор у когнітивних практиках, що забезпечують діалог і взаємодію між різними формами пізнання. Одним з ключових засобів пізнання є концептуальні метафори, які сприяють формуванню універсального образу світу, що узгоджується і взаємодіє з науковими картинами світу. Зокрема, метафори «відображення», «книга природи», «світ знання» та «дзеркало» служать основою для розуміння і формування повсякденних і теоретичних уявлень про процеси у природі, суспільстві та світі в цілому. З середини ХХ ст. дослідження природи, структури та ролі метафор вийшло за межі філософії, охопивши також поетичну метафору, її роль у риториці, стилістиці та композиції художніх текстів. Відбулася «експансія» метафор у різні види дискурсу, що включає логіку, філософію науки, аналітичну філософію і постмодерністську філософію. У європейській культурі метафора візуальності, або, згідно із західною термінологією, «окулярна метафора», має всезагальний характер і відіграє ключову роль у взаємодії пізнавальних практик. Ще в давньогрецькій мітології та філософії формуються метафори «світла» і «сліпоти». У період Модерну візуальна метафора, зокрема у вигляді теорії «окулярцентризму», утверджується як оптичний феномен, а метафора «дзеркала» стає її виразним проявом. Ці метафори виконують важливі функції в пізнанні та мові, а також в мистецтві, науці, релігії та філософії, формуючи культурний контекст загалом. Сучасні зорові теорії та практики включають численні концепти, які активно досліджуються у філософській літературі, і їх кількість експоненційно зростає. Прийнято вважати, що візуальне мислення є наслідком розвитку візуальної медіакультури, що відображає сучасне «суспільство споживання образів». Однак виникає питання: чи є це споживання образів, нових

форматів і режимів візуальної перцепції дійсно причиною формування візуального мислення у звичайної людини? Така ситуація породжує нові проблеми. По-перше, інтеграція фундаментальної теорії соціального пізнання та соціальної діяльності з реальним досвідом людини в складному життєвому середовищі вимагає міждисциплінарного підходу та перегляду когнітивної практики, що включає диференціацію наукового знання про людину, суспільство, мислення і пізнання, а також нові підходи. Це пов'язано з тим, що в основі розуміння людиною себе, свого світу та навколишнього середовища завжди присутня гра перемін, зумовлена специфікою чуттів і чуттєвих даних, яка завжди залишається частково невідомою і неусвідомленою. Її істинну природу важко пояснити і висловити. Можна лише констатувати, що ця невпинна «потенція зміни» визначає свою «іноференцію» у вигляді «особливої перспективи проєкції, спрямованості, специфікації світовлаштування, причому такої специфікації, котра, стверджуючи свою значущість, констатує водночас, нехай і приховану, але обов'язкову вимогу і своєї зміни» [8, с. 82]. По-друге, сьогодні стало помітним протиріччя між стрімким зростанням обсягів візуальної інформації, майже необмеженим доступом до неї, а також яскравим «зануренням» великої кількості людей, зокрема молоді, у споживання візуальної медіапродукції, з одного боку, і їх психологічною невідповідністю до таких змін, недостатньо розвиненою індивідуальною медіакультурою та культурою мислення, з іншого боку [10, с. 175]. Візуальні дослідження безпосередньо пов'язані з візуальними практиками, що є результатом взаємодії між «візуальним і соціальним», проявляючись у формі «візуального конструювання соціальності». Повнота змісту візуальних досліджень розкривається через історико-філософський аналіз. Візуальні студії, досліджені провідними філософами в історії інтелектуальної культури, дозволяють сформулювати комплексне розуміння еволюції візуального як способу пізнання у взаємодії з мисленням. Це розуміння проходить різні стадії розвитку – від філософського, естетичного і релігійного до наукового і візуального, яке поступово утверджується як важлива складова когнітивної діяльності та творчого осмислення світу.

Спробуємо тепер звернутися до історії осмислення візуальних концептів в українській філософській думці. Як відомо, православні богослови ніколи не обмежували перцептивне пізнання, щоб визначити, які відчуття – слух чи зір – слід вважати пріоритетними. Наприклад, шкільний театр в Україні XVII–XVIII ст. використовував переважно подвійний перцептивний ряд у своїй виховній діяльності. Хоча корені цього методу сягають далеко в минуле, він заслуговує на увагу завдяки

своїй значущості. Це підтверджується і твердженнями видатних отців Східної церкви. Зокрема, візантійський патріарх Никифор (1010–1081) детально обґрунтував цю позицію у своїй праці «Послання Никифора, Митрополита Київського, до князя Володимира, сина Всеволода, сина Ярослава». Він стверджував: «Подібно до того, як зовнішнє звучання Євангелій, що досягає вух вірян, є вшанованим (адже наша віра прийшла через слухання), так і живопис, що захоплює зір і почуття, надихає нас на те саме повчання. Мені здається, що живопис перевершує слухання у здатності швидко навчати нас, оскільки зір є більш ефективним у віри, аніж слухання, або, можливо, він не є цілковито на другому місці» [5, с. 365].

Важко не погодитися з наведеним висновком, проте у трагікомедії Теофана Проколовича (1681–1736) «Володимир» він отримує нове історичне значення. У цьому творі з'являється персонаж, дружинник Храбрый, який голосно зачитує листа князя. У цьому листі князь, після опису свого хрещення в Корсуні, закликає відмовитися від ідолів і прийняти християнство. Лист містить таке послання: «Знаменіє хрестне та буде прекрасне відображене всюди» [6, с. 301]. Хоча в пролозі трагікомедії Теофана Проколовича «Володимир» зазначалося, що вона ставиться «згідно звичайному уставу академії», це був риторичний прийом, оскільки за традиційним сюжетом приховувалися новітні барокові смаки. Щоб зрозуміти, що саме було нове, варто повернутися до культури попередніх епох, зокрема до Середньовіччя.

Відомо, що, на відміну від патріарха Никифора, середньовічні католицькі містики відстоювали протилежну точку зору щодо переваги слухових над зоровими перцепціями. Наприклад, Майстер Екгарт (1260–1327/8) у своїх проповідях стверджував: «Слухання більше вносить усередину, а зір – відкриває зовнішнє. Тому в вічному житті ми будемо набагато блаженнішими в слуханні, аніж у зорі. Адже вслуховування у вічне слово є в мені, а зір прямує від мене. У слуханні я пасивний, я сприймаю, тоді як у зорі я діяльний» [4, с. 501–503].

Натомість культура бароко демонструє інше ставлення до взаємодії між словом і образом. У цей період відбувається значний процес взаємного перетворення і перетинання цих двох елементів. Як це часто трапляється в історії світової культури, культура бароко успадковує і вишукано переробляє протилежні тенденції попередніх епох. У культурі українського бароко можна простежити єдність двох мітологем: першої, яка відокремлює зорову перцепцію від слухової, і другої, що поєднує їх. Перша мітологема, яка підкреслює значення слухової перцепції, видається історично першою з кількох причин. По-перше, вона виходить із відомого твердження апостола Павла про

те, що віра приходить через слухання. По-друге, митрополит Петро Могила (1596–1647) посилався на це твердження у своїй книзі «Літос» під час полеміки з Касіяном Саковичем (1578–1647). По-третє, ця мітологема базується на певному історичному розумінні і трактуванні процесу пізнання і віри. Петро Могила пов'язував цю мітологему з відомим переказом про хрещення святого Володимира, так званою «Корсунською легендою». Згідно з цією легендою, князь Володимир, зібравши велике військо, рушив на грецьке місто Корсунь (сучасний Херсонес). Завоювавши місто, він надіслав посла до Константинополя до імператорів Василя і Константина з вимогою видати за нього їхню сестру Анну. У відповідь імператори зазначили, що не бажають мати ідолопоклонника родича, але якщо Володимир відмовиться від ідолопоклонства і прийме християнство, його прохання буде розглянуте. Коли Володимир, Анна та її брати зустрілися в Корсуні, Володимир раптово осліп і почав розмірковувати про прийняття християнства. Анна навчила його, що його несподівана сліпота зникне після прийняття святого хреста. Як відомо, міт завершується тим, що Володимир приймає християнство від корсунського єпископа, відновлює зір і повертається до Києва, де хрестить киян, які до цього не знали Святого Письма.

Петро Могила, запозичуючи матеріали у польського історика Яка Длугоша, надає своєму переказу про хрещення святого Володимира особливий акцент на «казання» та «слухання». Це підтверджує, що Могила уявляв естетичне сприйняття через призму слухання і проповіді. Це можна також прослідкувати через примірник «Діалектики» Еразма Сурцерія, що належав митрополиту, та його власноручні коментарі в книжці. Крім того, в культурі українського бароко можна виокремити ще один міт, що також ґрунтується на християнській традиції, і який веде до парадоксального твердження про те, що «голос можна бачити». Хоча це може здаватися парадоксальним для сучасного сприйняття, для людини епохи українського бароко це твердження не виглядало дивним. Наприклад, у полеміці Йоанкія Галятовського (1620–1688), молодшого сучасника Петра Могили, можна побачити переобтяження емблемами, символами і образами. В його праці «Ключ розуміння» Галятовський пропонує читачеві створити уявний образ стражденного Христа та Єрусалиму «на пам'яті свого серця», тим самим з'єднуючи зорові і слухові елементи у сприйнятті релігійних істин. Хоч би як ми оцінювали цю тенденцію в творах мислителя, вона безумовно існує і не слід її ігнорувати. Зокрема, варто звернути увагу на свідчення, представлене в додатку до «Ключа розуміння» Йоанкія Галятовського. Тут, спираючись на апо-

крифічну книгу Єздри, Галятовський стверджує, що святий Микола «намалював образ голосу». Він зазначає: «Святий Микола не займався живописом у традиційному розумінні, але перевершив у цій науці навіть Зевксиса і Паразія, які малювали видимі речі, такі як ягоди та хустки, до яких можна доторкнутися. Водночас, образ голосу був недосяжним для художників. Святий Микола здійснив дивовижні й неперевершені вчинки: він зібрав розкроплені краплі, розцвів засохлі квіти, відкрив замкнені сховища і випустив з них вітри, і таким чином «намалював» образ голосу» [1, с. 20]. Цей текст демонструє спробу Галятовського втілити концепцію злиття слухових і зорових сприйнять, підкреслюючи, що святий Микола не просто фізично зображав голос, але здійснював дії, які можна інтерпретувати як символічне «малювання» голосу через свої чудеса [1, с. 23].

Очевидно, теоретичним підґрунтям цих двох тенденцій є поширене тоді уявлення про те, що якісні властивості речей сприймаються через окремі, різні чуття, на відміну від кількісних властивостей, які вважалися перцептивно двомірними. Кількісні властивості, такі як розмір або кількість, вважалося, що можуть бути сприйняті одночасно через два чуття – дотик і зір. Натомість, якісні властивості, такі як колір чи звук, сприймалися через окремі чуття: колір через зір, а звук через слух. Однак наприкінці XVII ст. в українській культурно-філософській рефлексії виникає протилежний погляд. Згідно з цим новим підходом, одну рису певної речі можуть охоплювати разом два чуття. Це концептуально ілюструється у теоретичному творі з риторики під назвою «Книга різних писань, риторичних, філософських та богословських». Цей підхід свідчить про зрушення у сприйнятті, де відзначається намагання інтегрувати різні чуттєві враження в одній сприйнятливій категорії. «Трапляється іноді так, що одну властивість сприймають два почуття, наприклад кількість позначається зором і дотиком. Не лише одну властивість сприймають два чуття, які належать до однієї основи, але та сама властивість буває сприймається й на різних основах: якщо в живих істотах пізнається їх чуттями, то в неживих може бути природною силою» [3, с. 188]. Все це свідчить про великий вплив візуальності не лише в наш час, але і в сиву давнину.

Висновки. Проаналізувавши «схоластичні вправи», які відбувалися на ранніх етапах української історико-філософської думки приходимо до висновку, про важливість взаємодії між слуховим і зоровим сприйняттям. Всі ці тенденції вкоренилися в нашому менталітеті і відіграють важливу роль у ньому. Через це, як бачимо, візуальні дискурси в українській ретроспективі прослідковуються на ранніх етапах розвитку нашої історико-філософської думки, які є склад-

ним і багатогранним феноменом, що відображає взаємодію культурних, релігійних і соціально-політичних контекстів. По-перше, вони формувалися під впливом православної традиції та західноєвропейських філософських течій, що впливало на іконографію, архітектуру та образотворче мистецтво, створюючи глибокий зв'язок між візуальним і духовним. По-друге, візуальні елементи, такі як символи і метафори, відігравали важливу роль у передачі філософських ідей, де образи природи або святих слугували не лише естетичним, а й філософським засобом вираження людського досвіду та світогляду. Соціально-політичний контекст також суттєво впливав на візуальні інтенції, адже філософські концепції часто відображали боротьбу за національну ідентичність, що знаходило своє вираження в мистецтві як політичному інструменті. Діалог з європейськими філософськими течіями, особливо в період бароко, сприяв появі нових візуальних форм, які інтегрували українські національні мотиви в загальноєвропейський контекст. Нарешті, розвиток освіти і науки призводив до нових форм навчання та передачі знань, що також знаходило своє відображення в візуальних інтенціях. У цілому, візуальні інтенції ранньої української філософської думки демонструють складну інтеграцію культурних, релігійних і соціальних елементів, формуючи унікальний світоглядний контекст.

Література

1. Галятовський Іоникій. Ключ розуміння. Львів: Друк М. Сльозки, 1665. 532 с.
2. Джеймісон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму. Київ: КУРС, 2018. 237 с.
3. Книга різних писань, риторичних, філософських і богословських. Інститут Рукописів ЦНБ АНУ.
4. Майстер Екгарт. Проповіді. Київ: Темпора, 2022. 736 с.
5. Никифор. Послання Никифора, Митрополита Київського до князя Володимира, сина Всеволода, сина Ярослава. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти тт. Київ, 2001. Т. 1. С. 363–373.
6. Прокопович Теофан (Феофан). Володимир. Трагедія. Філософські праці: Вибране. К.: Дніпро, 2012. С. 295–310.
7. Череповська Н. І. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення і творчого сприйняття. Київ: Міленіум, 2021. 115 с.
8. Шалашенко Г. Феномен та дискурс: роль антропологічних переконань у науках про культуру та суспільство. Філософські діалоги'2019: зб. наук. праць. К.: Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, 2019. С. 80–85.
9. Bildhauer B. Medievalism and cinema. Cambridge Companion to Modievalism. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. P. 44–65.
10. Mitchell W. J. T. Showing Seeing a Critique of Visual Culture. Journal of Visual Culture. 2022. № 1 (2). P. 170–178.

Анотація

Sapar P. K., Sapar H. S. Візуальні інтенції ранніх етапів української історико-філософської думки. – Стаття.

У статті розглядається проблема методу пізнання і розуміння, а саме візуальність, яка є надзвичайно важливою для розуміння сучасної людини та її існування в суспільстві, яка перевантажена інформацією, що часто заважає її ресурсам мозку все це обробляти. Автори наголошують на тому, що аналіз сучасного суспільства можливий лише через його медіа-візуальні аспекти, які включають в себе всі візуальні та медійні прояви. При цьому доводиться, що вже з часів Платона мислителі сприймали пізнання як форму бачення та споглядання, а ставлення до «сущого» пояснювали через сприйняття так зване «всевидяче око», яке з прийняттям християнства набуває значення найбільшого духовного органу сприйняття, а пізніше інтегрується з комплексним мислинним процесом. У статті наголошується, що візуальне мислення є наслідком розвитку візуальної медіакультури, що відображає сучасне «суспільство споживання образів». Візуальні дослідження безпосередньо пов'язані з візуальними практиками, що є результатом взаємодії між «візуальним і соціальним», проявляючись у формі «візуального конструювання соціальності». Доводиться, що повнота змісту візуальних досліджень розкривається через історико-філософський аналіз, через це розглянуто їх розвиток на ранніх етапах української філософської думки. Візуальні студії, досліджені провідними вітчизняними мислителями в історії інтелектуальної культури, дозволяють сформулювати комплексне розуміння еволюції візуального як способу пізнання у взаємодії з мисленням. Це розуміння проходить різні стадії розвитку – від філософського, естетичного і релігійного до наукового і візуального, яке поступово утверджується як важлива складова когнітивної діяльності та творчого осмислення динаміки світу.

Ключові слова: візуальність, рефлексії, «інформаційний бум», медіа-візуальні аспекти, «всевидяче око», метафора, когнітивні практики.

Summary

Sapar R. K., Sapar H. S. Visual intentions of the early stages of Ukrainian historical and philosophical thought. – Article.

The article examines the problem of the method of cognition and understanding, namely, *visuality*, which is extremely important for the understanding of modern man and his existence in society, which is overloaded with information, which often prevents his brain resources from processing it all. The authors emphasize that the analysis of modern society is possible only through its media-visual aspects, which include all visual and media manifestations. At the same time, it is proved that already from the time of Plato, thinkers perceived knowledge as a form of vision and contemplation, and the attitude to “things” was explained through the perception of the so-called “all-seeing eye”, which with the adoption of Christianity acquired the meaning of the largest spiritual organ of perception, and later integrated with the complex thought process. The article emphasizes that visual thinking is a consequence of the development of visual media culture, which reflects the modern “society of image consumption”. Visual studies are directly related to visual practices, which are the result of the interaction between the “visual and the social”, manifested in the form of “visual construction of sociality”. It is proved that the completeness of the content of visual studies is revealed through historical and philosophical analysis, through the consideration of their development in the early stages of Ukrainian philosophical thought. Visual studies, researched by leading domestic thinkers in the history of intellectual culture, make it possible to form a comprehensive understanding of the evolution of the visual as a way of knowing in interaction with thinking. This understanding goes through various stages of development – from philosophical, aesthetic and religious to scientific and visual, which is gradually established as an important component of cognitive activity and creative understanding of the dynamics of the world.

Key words: *visuality*, reflections, “information boom”, media-visual aspects, “all-seeing eye”, metaphor, cognitive practices.

УДК 141.1/.2:316.42

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.21>**О. Ю. Сільвестрова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8930-8698>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету**Н. В. Шакун**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-9965>

кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»**О. О. Колеватов**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9418-7897>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Філософія впливає на соціокультурне життя, актуалізуючи позитивні та негативні прояви в процесі розвитку суспільства. Зрозуміло, що така інституція, як громадянське суспільство, не могла залишитися поза увагою філософів. Очевидно, що формат розбудови суспільства потребує цілісного осмислення ролі та активності всіх його учасників. Побуває думка, що ідея громадянського суспільства визріла саме у філософських концепціях держави й суспільства. Проте варто критично аналізувати вплив філософії на процес становлення громадянського суспільства, оскільки цей вимір був результатом глибинних зрушень у світоглядній парадигмі суспільства і поєднував соціально-економічні, політичні й культурні трансформації. Філософські настанови стали швидше лакмусовим папірцем, який сигналізував про необхідність появи соціокультурного феномену на кшталт громадянського суспільства. Воно потребує аналізу на інституційному рівні – у контексті співіснування державного й публічного секторів. Водночас важливим залишається людиновимірний контекст, як-от позиціонування людини в парадигмі суспільного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науково-філософський дискурс формує цілісне уявлення сутності громадянського суспільства, поєднуючи його концептуально-інституційні основи зі структурно-функціональними характеристиками. Філософська думка класичного періоду визначила фундаментальні принципи

громадянського суспільства та була репрезентована в ідеях Т. Гоббса, Дж. Лока, Ф. Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ф. Ніцше, Г. В. Ф. Гегеля [13], І. Канта. Нове тлумачення громадянського суспільства сформувалося в ідеях філософів, соціологів та культурологів ХХ–ХХІ століть, зокрема Ю. Габермаса [4], Дж. Александера [11], Т. Парсонса [14]. Так, Дж. Александер запропонував специфічну періодизацію громадянського суспільства, окресливши три основні його стадії розвитку. Водночас науковець наголосив і на філософсько-концептуальному вимірі еволюції громадянського суспільства, що є надважливим для поточного дослідження.

Актуальними видаються спроби порівняльного аналізу концепту громадянського суспільства у класичній та постнекласичній парадигмі філософії й науки. Однією з важливих праць у цьому контексті є дослідження А. Караса про філософію громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях [5]. Упорядковані моделі громадянського суспільства репрезентовані в роботі Т. Андрійчук [1]. Загальна характеристика громадянського суспільства подається у праці А. Колодій [6].

Окремим виміром досліджень громадянського суспільства крізь призму соціально-філософського осмислення є характеристики впливу на конкретні сфери діяльності суспільства: освітню парадигму [2], культурно-історичний досвід [7], інформаційно-технологічний простір [15]. Практична реалізація ідей громадянського суспільства в контексті філософсько-антропологічних і філософсько-аксіологічних вимірів про-

понується у працях О. Чальцевої [9], Р. Шака [10], І. Нечітайла, О. Борюшкіна [8].

Загалом, проблема громадянського суспільства активно досліджується в межах науково-філософського дискурсу. Водночас питання порівняльного аналізу класичних і сучасних соціально-філософських теорій громадянського суспільства є актуальним, оскільки дозволяє підвести до спільного знаменника такі виміри, як глобальний світ, держава, спільнота. З огляду на це, дослідження порівняльного характеру щодо філософії громадянського суспільства є необхідним для виявлення недостатньо вивчених прогалин сутності й функціональних характеристик цього феномена.

Формулювання мети статті. Метою статті є здійснення порівняльного аналізу, у процесі якого визначаються сутність громадянського суспільства в його фундаментальному розумінні (сформованому в період становлення, обґрунтованому класичною філософією) та інноваційні виміри цього соціокультурного феномена (актуалізовані синергетичними перспективами сучасної філософії).

Об'єктом дослідження є суспільство, яке складається з людей (зі своїми правами та свободами) та позиціюється в державній парадигмі чи в контексті глобального розвитку цивілізації.

Предметом дослідження є баланс дихотомічних і синергетичних моделей співіснування суспільства та держави в контексті взаємозв'язку філософських ідей людиноцентричності й глобального розвитку цивілізації.

Методи дослідження, які використовувалися в процесі вивчення проблеми, мають загальнонауковий характер, переважно аналітичного класстера. Компаративний аналіз забезпечив потенціал для надання характеристики концепту громадянського суспільства в період його формування та на етапі його стрімкого розвитку. Завдяки принципу систематизації визначалися масштаб і інтенсивність саме філософського впливу на розвиток (чи, швидше, формування векторів розвитку) громадянського суспільства.

Водночас у статті використано синергетичний методологічний підхід, завдяки якому реалізується можливість аналізу громадянського суспільства в цілісному контексті. Зокрема, визначається рівень взаємодії (чи протиставлення) фундаментальних вимірів соціокультурного простору: людини, громадянина, суспільства, держави, цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Громадянське суспільство доволі специфічно тлумачиться з погляду соціально-наукового дискурсу, оскільки багато аспектів його сутності й проявів не є чіткими в суспільному

вимірі. Громадянське суспільство – це продукт соціокультурного розвитку, своєрідний орієнтир розвитку, який не має чітких дефініцій, меж та характеристик. За таких умов філософський вплив на формування соціальних характеристик громадянського суспільства стає теж актуальним, як і філософське розуміння його сутності. Конкретизація формату громадянського суспільства за аналогією з моделлю держави є хибним шляхом, оскільки ці інституції кардинально різняться за ціннісно-цільовими характеристиками. Саме ціннісний аспект [12, с. 48] є визначальним філософським принципом, який виокремлює громадянське суспільство в унікальний кластер соціальної активності.

До прикладу, нормативно-контрольовальна функція актуальна як для держави, так і для громадянського суспільства, проте інструменти, якими керуються ці дві інституції для досягнення результату, абсолютно різні. Навіть більше, якщо державні норми та правила чи органи контролю й регулювання мають чітку організаційну структуру, то для громадянського суспільства ці механізми є недовершеними з погляду змісту й формату. Водночас ідея громадянського суспільства є достатньо популярною, що компенсує недосконалість інституційного характеру. Філософія ж покликана підживлювати цю ідею актуальними принципами та настановами, зберігаючи її панівну роль у світоглядній парадигмі.

Класична філософська парадигма дозволила сформулювати розуміння громадянського суспільства як альтернативи державному примусу. Динамічність культурно-історичного розвитку XVIII–XIX століть зумовила потребу в трансформації наявних соціальних інституцій. Війни та революції призвели до ситуації, коли державна інституція вже не забезпечувала повноцінного рівня сталості для суспільного розвитку. Соціокультурна турбулентність актуалізувала питання про створення надінституції, метою якої є стабілізація та збалансування стратегічного вектора розвитку суспільства. У XXI столітті ще є немало окреслених перспектив глобального розвитку (за прикладом другої половини XX століття), а перспективи розвитку спільнот (державних, етнічних, релігійних) стикнулися з екзистенційною кризою суспільно-політичних трансформацій. За таких умов громадянське суспільство постало у форматі, який дозволяв у форс-мажорних ситуаціях мати гнучкий механізм реагування на загрози для соціуму.

Роль філософії в такій парадигмі полягала у світоглядно-методологічному забезпеченні та обґрунтуванні процесу самоорганізації та активізації суспільного потенціалу, альтернативного державному. Формати альтернативи у філософів класичного періоду були полярними: від взаємо-

дії та допомоги державній інституції до протистояння з нею.

Вплив класичної філософії на громадянське суспільство в період його формування можна схарактеризувати як фактор супроводу та світоглядного забезпечення. Важливість такої філософської активності була спрямована насамперед на узгодження моделі громадянського суспільства з наявними державно-правовими інституціями. Зрозуміло, що соціально-філософські виміри були наявні у принципах громадянського суспільства, проте визначальним фактором стало ідейне переконання в доцільності існування нової інституції.

Більш збалансоване розуміння громадянського суспільства у контексті соціально-філософського тлумачення було сформоване в класичний період і стосувалося сутності цього соціокультурного феномена. Принцип *bellum omnium contra omnes* в ідеях Т. Гоббса та Г. В. Ф. Гегеля красномовно схарактеризував культурно-історичні реалії того часу і спроектував громадянське суспільство як новий інструмент протистояння можливим руйнівним наслідкам нестабільності.

З іншого боку, вплив філософії на становлення громадянського суспільства мав регуляторний характер. Домінування спочатку економічного, а надалі політичного підґрунтя громадянської спільноти позбавляло цю інституцію ціннісного виміру. Орієнтація виключно на організаційно-структурну характеристику громадянського суспільства мала практичне значення, але позбавляла цільових аспектів його сутності.

Загалом, вплив філософії на становлення концепції громадянського суспільства пройшов певну еволюцію: починаючи з визначення причин його формування в парадигмі суспільного устрою, завершуючи прагматичними вимірами ефектив-

ності. Розвиток філософських ідей громадянського суспільства переважно корелювався з культурно-історичними факторами, які визначали актуальність і потрібність нового формату суспільної організації, що відповідав би політичним, соціально-економічним та культурним реаліям.

Дж. Александер виокремив три стадії розвитку громадянського суспільства, керуючись культурно-історичним досвідом та особливостями розвитку соціуму [11]. Піднесення громадської активності, актуалізація правових відносин, політичні трансформації демократичного характеру – усе це стало чинниками, які змінювали принципи громадянського суспільства, виводячи цей концепт із теоретичної фундаментальності класичної філософії у практично орієнтований прагматизм сучасності (рис. 1).

Філософський вплив на трансформацію громадянського суспільства не мав лінійного характеру переходу від класичного до сучасного розуміння. Філософія, швидше, зумовлювала цю трансформацію, указуючи на елементи, які необхідно вдосконалювати, змінювати, зрештою, усвідомлювати. Класичні філософські настанови для громадянського суспільства були потрібні для становлення цієї інституції в парадигмі соціокультурного життя. Сучасні філософські тлумачення вказують на необхідність змін як у структурі громадянського суспільства, так і у форматі його впливу на людину, соціум чи цивілізацію загалом.

Важливим фактором для проведення повноцінного компаративного аналізу впливу філософії на громадянське суспільство є характеристика його залученості в динаміку соціальної та глобальної активності. Громадянське суспільство корелюється з різноманітними моделями суспільного устрою (рис. 2).

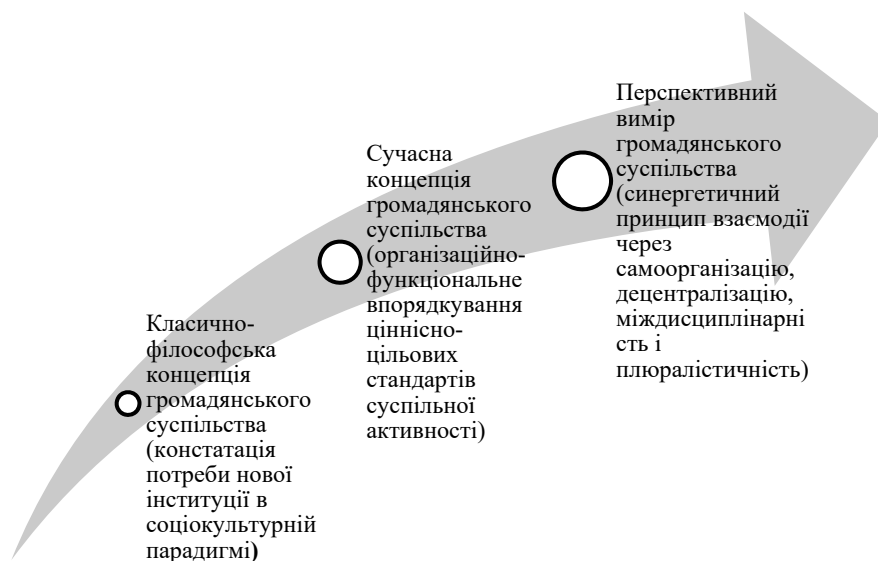

Рис. 1. Еволюція філософського розуміння громадянського суспільства

Джерело: власна розробка авторів

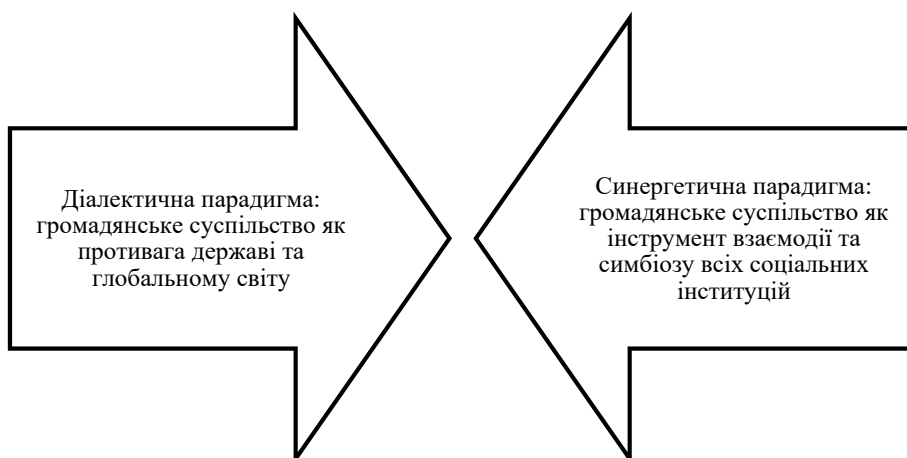
Рис. 2. Громадянське суспільство в культурно-політичних моделях

Джерело: узагальнено авторами на основі [1]

Окремим напрямом порівняння концепції громадянського суспільства у філософській традиції є визначення функціонального потенціалу цієї інституції. Філософія традиційно намагається знаходити оптимальні шляхи для реалізації актуальних напрямів у соціокультурному середовищі. Зважаючи на масштабність та інтенсивність діяльності громадянського суспільства, варто вказати на механізми, які пропонує філософія як методологічні підходи щодо організації цієї інституції в класичному та сучасному вимірах (рис. 3).

Загалом, синергетичний підхід дедалі більше сигналізує про нову роль громадянського суспільства порівняно з класичним його позиці-

юванням. Якщо в попередні культурно-історичні періоди громадянське суспільство виступало як протипага чи контрольний інструмент стосовно держави, традицій [9] чи глобальних стандартів, то в перспективі ця інституція покликана об'єднати ці елементи у взаємодії на благо людини [3, с. 18], спільноти й цивілізації. Дихотомічні настанови діалектичного характеру змінюються синергетичними принципами узгодження та погодження. Загалом такі ціннісні виміри корелюються з глобалістичними тенденціями сучасного світу, що вказує на прагматичний і чітко визначений орієнтир розвитку громадянського суспільства.

Рис. 3. Класична та сучасна методологічні парадигми громадянського суспільства

Джерело: власна розробка авторів

Самоорганізація [8, с. 95] виступає фундаментальною перспективою філософських настанов майбутнього в контексті як людини (членів суспільства), так і інституцій (громадянського суспільства). Громадянське суспільство має два шляхи розвитку – самоорганізаційну модель сукупної активності всіх членів суспільства та самоорганізацію спільноти як інституції. Це дозволяє розглядати громадянське суспільство як гнучку й динамічну модель розвитку соціуму.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Отже, філософський вплив на розвиток громадянського суспільства зосереджувався на тлумаченні його концептуальних та функціональних вимірів. Класична модель філософії репрезентувала концепт громадянського суспільства переважно в зовнішньому вимірі, актуалізуючи внесення цього соціокультурного феномену до глобальної суспільної парадигми. Сучасне філософське тлумачення громадянського суспільства наголошує на функціональності цієї інституції. Прагматичний реалізм сьогодення у філософії та науці пропонує пріоритетність ефективності, що зумовлює нові вектори розвитку громадянського суспільства. Синергетичний підхід передбачає нові настанови співіснування громадянського суспільства в соціокультурній парадигмі та надання йому чітких алгоритмів активності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка цілісної моделі громадянського суспільства, підґрунтям якої будуть ідеї глобального діалогу на засадах відкритості, багатовимірності, соціокультурного плюралізму. Глобальний розвиток цивілізації має корелюватися з цілями сталого розвитку, ефективним інструментом для реалізації яких постає громадянське суспільство як творець і регулятор.

Література

1. Андрийчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
2. Бойко О. Місце методології діалогічності у навчанні віртуальної англійської мови. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 4. С. 133–146. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2023-4-133-146> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Бровко Н., Сімакова С. Методологія дослідження ідеї та сутності громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.33270/02232602.18> (дата звернення: 20.09.2024).
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 317 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Habermas_Jurgen/Strukturni_peretvorennia_u_sferi_vidkrytosti/ (дата звернення: 20.09.2024).
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 519 с.
6. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації України: монографія. Львів: Червона калина, 2002. 276 с. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
7. Коткова Л. Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Ніжин, 2017. 247 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotkova_Liudmyla/Idiolekt_Volodymyra_Vynnychenka_leksyko-frazeolohichni_ta_stylistychni_skladnyky.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
8. Нечитайло І., Борюшкіна О. Роль самоорганізації у процесі формування громадянського суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. № 92. С. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.92.9> (дата звернення: 20.09.2024).
9. Чальцева О. Нова філософія взаємодії акторів публічної політики в сучасних умовах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.2/02> (дата звернення: 20.09.2024).
10. Шак Р. Філософсько-правові засади моделі громадянського суспільства в теоретичних концепціях А. Грамші та Т. Парсонса. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4. С. 148–153. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.148> (дата звернення: 20.09.2024).
11. Alexander J. Cultural Pragmatics: Social Performance Between Ritual and Strategy. *Sociological Theory*. 2004. № 22. Р. 527–573. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2004.00233.x> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Berehova H. The educational mission of the philosophy of education in the modern world. *Philosophy of Education*. 2024. № 29. Р. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-3> (дата звернення: 20.09.2024).
13. Loy A. The concept of «Sittlichkeit» in Georg Hegel's philosophy. *Philosophy of Education*. 2023. № 28. Р. 48–88. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-3> (дата звернення: 20.09.2024).
14. Parsons T. The theory of human behavior in its individual and social aspects. *American Sociologist*, 1996. № 27. Р. 13–23. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02692048> (дата звернення: 20.09.2024).
15. Strashko I. Philosophical and educational orientation of iTunes University as a possibility of satisfying individual needs for education. *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*:

Collection of Scientific Work. 2016. № 65. Р. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.1515/tjb-2020-0350> (дата звернення: 20.09.2024).

Анотація

Сільвестрова О. Ю., Шакурн Н. В., Колєватов О. О. Компаративний аналіз впливу класичної та сучасної філософії на ідеї громадянського суспільства. – Стаття.

Метою наукового дослідження є визначення відмінностей філософського тлумачення громадянського суспільства в контексті класичного та сучасного розуміння соціокультурного розвитку держави й соціуму. З'ясовано специфіку впливу ідей класичної філософії на становлення принципів громадянського суспільства й визначено вектори його розвитку згідно з перспективними настановами сучасної філософії. Зазначено, що громадянське суспільство з інституційних позицій класичної доби сформувало функціональну потребу в сучасному суспільному житті. Філософія покликана надати чіткі орієнтири розвитку громадянського суспільства зі своїми концептуальними та практично орієнтованими принципами. Визначено особливості варіативності громадянського суспільства в контексті динаміки цивілізаційного поступу, які у філософському розумінні інтерпретуються як елементи гнучкості та динамічності. Здійснено порівняльний аналіз статусу громадянської активності в період класично-наукової парадигми та на сучасному етапі розвитку суспільства. Використання отриманих результатів порівняльного аналізу забезпечує можливість формування наукової парадигми громадянського суспільства із залученням ідей класичної філософії та їх трансформації в процесі інформаційно-технологічного та людськомимірному прогресу сучасності. Отже, компаративний аналіз впливу класичної та сучасної філософії на ідеї громадянського суспільства визначає еволюцію цього суспільства у форматі перетворення дихотомічно орієнтованої сутності цього соціокультурного феномену на синергетичну модель співіснування людини, суспільства та держави. Перспективними напрямками дослідження визначено подальші спроби формування цілісності громадянського суспільства в цивілізаційній парадигмі розвитку, його взаємодію на горизонтальному (між членами суспільства) та вертикальному (на рівні громадяни – держава) рівнях.

Ключові слова: громадянська активність, людиноцентризм, державна політика, синергетика, соціокультурний простір.

Summary

Silvestrova O. Yu., Shakun N. V., Kolievatov O. O. Comparative analysis of the influence of classical and modern philosophy on the ideas of civil society. – Article.

The purpose of scientific research is to determine the differences in the philosophical interpretation of civil society in the context of classical and modern understanding of the socio-cultural development of the state and society. The article clarifies the specifics of the influence of the ideas of classical philosophy on the formation of the principles of civil society and defines the vectors of its development in accordance with the perspective guidelines of modern philosophy. It is noted that the civil society from the institutional positions of the classical era formed a functional demand in modern social life. Philosophy, on the other hand, is designed to provide clear guidelines for the development of civil society with its conceptual and practically oriented principles. The features of variability of civil society in the context of the dynamics of civilizational progress, which in the philosophical sense are interpreted as elements of flexibility and dynamism, are determined. A comparative analysis of the status of civic activity in the period of the classical scientific paradigm and at the present stage of society's development is made. The use of the results of the comparative analysis provides an opportunity to form a scientific paradigm of civil society with the involvement of the ideas of classical philosophy and their transformation in the course of information technology and human progress of our time. Thus, a comparative analysis of the influence of classical and modern philosophy on the ideas of civil society determines the evolution of civil society in the format of transforming the dichotomous essence of this socio-cultural phenomenon into a synergistic model of coexistence of a person, society and the State. Further attempts to form the integrity of civil society in the civilizational paradigm of development, its interaction at the horizontal level (between members of society) and the vertical level (at the level of citizens and the State) are identified as promising areas of research.

Key words: civic activism, people-centeredness, state policy, synergy, socio-cultural space.

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.22>

П. А. Соболевський

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>

кандидат філософських наук, докторант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Вступ. Філософія повсякденної мови постає як певний вид мовної та філософської практики, який активно застосовували молоді вчені у Оксфордському університеті після закінчення Другої світової війни. Цей філософський напрям також відомий під назвами «Оксфордська філософія» та «Аналіз повсякденної мови». Він постає як критика тогочасної панівної традиції викладання філософії в університетах Великої Британії, і одразу зустрів з боку більш старших філософів та викладачів вагомий спротив. Британські інтелектуали того часу вважали теоретичні напрацювання молодих колег «шкідливою забавкою».

Сер Дж. Дж. Уорнок у своїх роботах, присвячених філософії повсякденної мови, що згодом увійшли до класичної збірки «The Routledge Encyclopedia of Philosophy» (вийшла друком у 1998 році у Великій Британії), зазначав, що цей напрям філософування відрізнявся від більшості інших. Цю назву частіше застосовували критики цього методу для узагальнення основних положень, які піддавалися сумніву [13, р. 147]. Самі представники філософії повсякденної мови не часто визнавали себе учасниками деякого визначеного руху у філософії. Саме тому, перед істориками філософії постає важлива і складна задача уточнити основні положення, систематизувати та узагальнити основні ідеї, визначити траєкторію розвитку філософії повсякденної мови та віднайти її основи в сучасних наукових розвідках, зокрема, в межах експериментальної філософії.

Метою статті є уточнення ключових положень філософії повсякденної мови як основи для майбутніх стратегій дослідження в межах експериментальної філософії.

Виклад основного матеріалу. Метод філософії повсякденної мови передбачав дослідження виразів природної мови в конкретній ситуації вживання. Головні теоретичні засади було сформульовано в пізніших працях віденського філософа Л. Вітгенштайна, а також роботах британських вчених Дж. Остіна, Г. Райла, Дж. Віздома, Дж. Мура та ін. Л. Вітгенштайн сформулював класичне для філософії повсякденної мови гасло «Вживання як значення», а у роботі «Філософські дослідження» (1953) австрійський філософ визначив ключові ідеї. При вирішенні філософських

проблем розуміння того, як використовується мова, є важливішим, ніж конвенційне значення слів, які вживає мовець. Іншими словами, контекст, у якому промовляється висловлювання, є більш корисним для визначення його значення, ніж його імпліцитний семантичний контекст.

Є. Фішер (Eugen Fischer) зазначає, що «філософія повсякденної мови розглядає філософські питання та проблеми шляхом дослідження повсякденної мови і здорового глузду (common sense), зокрема, як люди зазвичай говорять і що вони зазвичай думають про тему, що їх цікавить (знання, пізнання, відповідальність)» [5, р. 102].

Філософи повсякденної мови не є загальноприйнятою доктриною чи філософською школою. Однак деякі дослідники справедливо виокремлюють деякі етапи розвитку ключових ідей. Перший етап, який умовно можна назвати «класичним», представлений роботами Дж. Остіна та Г. Райла. Другий етап, який умовно можна назвати «ною хвилею» філософії повсякденної мови, представлений роботами А. База, Є. Фішера, М. Густафсона та Р. Сьорлі. Другий етап прийшов на зміну доволі тривалому періоду занепаду та затишшя в межах філософії повсякденної мови. Справа в тім, що з роботами П. Грайса, якого вважають одним з найбільш важливих представників цього руху, автором прагматичного компонента висловлювання, який отримав назву імплікатури спілкування. Саме з ім'ям П. Грайса і його прагматикою пов'язують «завершення школи повсякденної мови». Однак, велика кількість нових статей та програм дослідження спростовують думку про смерть цього методу філософування. Зокрема, одним з варіантів продовження філософії повсякденної мови можна розглядати деякі аспекти експериментальної філософії.

Разом із запропонованою авторською періодизацією, існує розподіл на *конструктивну* та *критичну* філософію повсякденної мови [7, р. 557]. Н. Хансен в роботі «Ніхто б так не говорив!» зазначав: «Конструктивний проект складається зі спостережень про те, як зазвичай використовуються філософсько значущі вирази, і використовує ці спостереження для підтримки висновків про нелінгвістичні аспекти світу» [7, р. 557].

Тут варто звернутися до першоджерела, а саме до класичної роботи Дж. Остіна «Просити вибачення» («A plea for excuses», 1956). Дж. Остін зазначає, що коли філософ досліджує які слова та вирази мають бути застосовані в тій чи іншій ситуації спілкування, він дивиться не просто на слова, чи значення цих слів, але й на саму ситуацію, яку ці слова описують. «Ми використовуємо загострене усвідомлення слів, щоб загострити наше сприйняття явищ, хоча слова не є остаточним арбітром», – зазначає філософ [1, р. 8].

Класичним прикладом саме конструктивного проекту в межах філософії повсякденної мови є дослідження проблеми «свободи» та «відповідальності» Дж. Остіна, яке він здійснює через аналіз різних ситуацій вживання слів «помилково», «випадково», «навмисно». Так само до конструктивного проекту можна віднести дослідження Дж. Остіном проблеми «інших свідомостей» (other minds), яке філософ розкриває через аналіз відмінностей вживання слів «я знаю» та «я обіцяю».

Те, що конструктивний підхід в межах філософії повсякденної мови є саме окремим проектом, підтверджує наявність сучасних інтерпретацій цього методу. Серед сучасних дослідників конструктивний підхід до аналізу виразів природної мови застосовують філософи-експериментатори. Зокрема, контекстуалісти К. ДеРоуз та П. Ладлоу досліджують природу людського знання шляхом спостереження за природною умовою вживання слова «знати».

ДеРоуз зокрема зазначав: «Таким чином, контекстуалізм та інваріантизм, як пояснено вище, є позиціями щодо атрибуції знання (речення, що приписують знання суб'єкту) і заперечення знання – точніше, тези щодо їх істиннісних умов. На жаль, і дуже часто це, як відомо, викликає заперечення: «Ваш контекстуалізм – це зовсім не теорія про знання; це просто теорія про атрибуцію знань. Як таке, це взагалі не частина епістемології, а радше філософії мови» [3, р. 18].

П. Ладлоу також наголошував на важливості контексту для атрибуції знання: «Відповідно до тези контекстуалізму в епістемології, багато наших атрибутів знань (включаючи самоатрибуції) залежать від контексту. Тобто конкретне приписування знання, висловлене в одному контексті, може бути істинним, тоді як більш-менш те саме приписування, висловлене в контексті з різними епістемічними стандартами, може бути хибним. Як правило, можна вважати контексти з нижчими епістемічними стандартами як проведення неформальних чатів у барі, тоді як вищі стандарти можуть мати місце в суді або обговорення скептицизму на уроці епістемології» [9, р. 1].

Філософи-експериментатори пропонують іншу тактику дослідження. Вони адаптують емпіричні

методи дослідження, які застосовують когнітивні науки, для аналізу філософських понять, припускаючи, що поняття вірно застосовані до тих частин реальності, які ці поняття представляють.

Пінільос А. (Pinillos A.) в статті «Знання, експерименти та практичні інтереси» зазначає: «Я описую деякі нові експериментальні методи та результати, які проливають світло на наше звичайне використання «знань». Представлені тут результати можна елегантно пояснити шляхом прийняття відносного інтересу або «антиінтелектуального» розуміння знання, нової ідеї, яка набирає поширення у філософії» [11, р. 194].

Основне методологічне припущення, яке приймає дослідник, полягає в тому, що інформація про поведінку та психічні стани звичайних людей, включаючи ретельне спостереження за тим, як вони вживають слово «знання», може бути доречною для оцінки конкуруючих теорій знання.

На думку Хансена, хоча припущення, що лежать в основі конструктивного проекту філософії повсякденної мови, не є «екзотичними» для сучасних дослідників, критичний проект, навпаки, не знайшов багатьох прихильників у сучасній філософії [7, р. 559].

Критичний проект в межах філософії повсякденної мови застосовує метод аналізу повсякденної ситуації вживання висловлювання як інструмент для критики. Філософи в межах цього напряму дослідження прагнуть «розчинити» деякі давні філософські проблеми, для чого виявляється відхилення від усталеного лінгвістичного вживання і здорового глузду. Цей проект у філософії повсякденної мови містить звинувачення в тому, що філософи виробляють «нісенітницю» або вдаються до створення нерозв'язних філософських проблем, коли відходять від повсякденного способу вживання мови або ігнорують його. До класичних прикладів критичного проекту зазвичай відносять зауваження Л.Вітгенштайна щодо ситуації із перебуванням біля ліжка хворої людини. Австрійський філософ зазначає, що дивлячись уважно в обличчя хворому запитання «Я знаю, що тут лежить хворий?», або «Я не знаю, що тут лежить хворий?» втрачають сенс. Дж. Остін в свою чергу скептично ставився до філософського аналізу поняття «безпосередньо», значення якого багатьма філософськими дискусіями було доведено до абсурду.

Серед сучасних прихильників критичного проекту філософії повсякденної мови варто відзначити А. База. На думку філософа, «основна програма» аналітичної філософії є фундаментальною хибою. Хансен наводить більш строгу оцінку поглядів А. База, вказуючи, що ми насправді не розуміємо зміст того, про що нас запитують, коли маємо справу з філософськими мислиневими експериментами, та намагаємося надавати оцінку,

чи правильно вжите певне висловлювання, та чи є це висловлювання істинним або хибним.

Хансен наводить таку думку про аргументацію А. Баз: «Оскільки ми не розуміємо, про що нас запитують у таких мисленнєвих експериментах, будь-яка наша відповідь буде «несистематичною» і забезпечить лише ілюзорну основу для філософських теорій» [7, р. 559].

Важливо, що сам А. Баз був більш обережним у формулюванні ключових стратегій критики, які практикували філософи повсякденної мови. В роботі «Коли потрібні слова. Захист філософії повсякденної мови» А. Баз застосовує слово «несистематичний» лише один раз. Філософ зазначає: «Це вказує на серйозну проблему процедури теоретика, яка запрошує компетентних мовців «інтуїтивно зрозуміти», чи (було б вірно сказати), що один із героїв якогось «прикладу» знає, яким є певний стан речей – процедура, яка була абсолютно центральною в теоретизуванні про знання в аналітичній філософії» [2, р. 162].

А. Баз пояснює аргумент про «несистематичність» методу філософії повсякденної мови: «По суті, теоретик пропонує нам застосувати слово, компетентне застосування якого вимагає різних речей у різних моделях, але робити це окремо від будь-якої конкретної моделі. Тому частина причини, чому наші інтуїтивні відповіді на запитання теоретика мають тенденцію бути «несистематичними», може полягати в тому, що, відповідаючи на них, нас тягнуть різні та, можливо, суперечливі моделі» [2, р. 162].

Зв'язок між експериментальною філософією і філософією повсякденної мови вже неодноразово відзначався. Наприклад, М. Дойч вважає, що філософи-експериментатори скептично ставляться до апріорного знання, що спонукає їх до емпіричних досліджень. Він стверджує, що експериментатори бачать традиційну філософію як замасковану філософію повсякденної мови (Deutsch, 2009).

М. Дойч зокрема зазначав: «Багато філософів-експериментаторів, здається, припускають, що більшість більш традиційних філософів самі скептично ставляться до апріорного знання. У результаті філософи-експериментатори в кінцевому підсумку ставляться до цих інших філософів так, ніби всі вони, в глибині душі, філософи повсякденної мови. Вони вважають, що будь-яка філософія – це філософія повсякденної мови, але вбрана таким чином, що маскує її справжню природу, – це замаскована філософія повсякденної мови. Це пояснює, чому філософи-експериментатори вважають, що їхні опитування мають таке велике значення для філософії та її методів» [4, р. 460].

К. Сандіс також називає сучасну експериментальну філософію «експериментальною лінгві-

стичною філософією» оскільки вона досліджує, як люди відповідають на певні запитання, зосереджуючись на повсякденних поняттях (Sandis, 2010).

К. Сандіс вважав: «Я назву цю точку зору «експериментальною лінгвістичною філософією» (ELP), тому що це перш за все дослідження того, що люди зазвичай скажуть, коли їм задають певні запитання (хоча здебільшого вони не є явно лінгвістичними чи концептуальними)» [12, р. 181].

Д. Ноуб у своїй роботі з експериментальної філософії зазначає, що хоча звичайна мова не є «судом останньої інстанції», її аналіз може бути корисним для розуміння складних випадків (Knobe, 2003). Зокрема філософ зазначає: «Тепер, коли ми стикаємося з такою суперечкою, інколи корисно запитати себе, що б люди зазвичай сказали про обговорювану ситуацію. Чи скажуть люди зазвичай, що побічні ефекти поведінки були спричинені навмисно? Очевидно, що звичайні формулювання тут не є судом останньої апеляції. (Навіть якщо виявиться, що люди зазвичай називають побічні ефекти «навмисними», ми можемо зробити висновок, що вони справді ненавмисні). Тим не менш, здається правдоподібним, що вивчення повсякденної мови може дати нам деякі корисні вказівки щодо таких складних випадків» [8, р. 192]. Таким чином, філософи-експериментатори поділяють з філософією повсякденної мови інтерес до вживання звичайних мовних термінів.

М. Мізумото підсумовує: «Тим не менш, принаймні ми можемо сказати, що майже всі дослідження основної експериментальної філософії стосуються або

1. Релевантної концепції, що лежить в основі вживання (або судження про вживання) відповідного(их) терміна(ів) повсякденної мови звичайними людьми, або

2. Основний когнітивний процес або психологічний механізм (як працює розум) звичайних людей» [10, р. 32].

Однак термін філософія повсякденної мови має негативні конотації для багатьох сучасних філософів, за винятком тих, хто захищає її або визнає її методологію (Baz, 2012). Якщо проблеми, з якими зіткнулися філософія повсякденної мови, призвели до її занепаду, логічно припустити, що експериментальна філософія може зіткнутися з тими самими труднощами.

Як було зазначено вище, А. Баз запропонував власну стратегію критики «основної течії» в межах аналітичної філософії, яка ґрунтується на тому, що слід вважати як критичний метод в межах філософії повсякденної мови. Метою методу є розробка або перевірка філософських теорій або філософських понять, ставлячи те, що А. Баз називає «запитанням теоретика», яке вимагає суджень про те, чи наша концепція «х»

або вираз «х» застосовні відповідно до визначеного кейсу вживання, фактичного чи уявного.

Хоча називати цю методологію «домінуючою програмою» доволі суперечливо, безсумнівно є її значний вплив на сучасну філософію. Зокрема, філософи-експериментатори трансформували традиційний «кабінетний» метод філософування таким чином, щоб наблизити його до стандартів когнітивної науки, зокрема проводячи формальні експерименти. У цих експериментах звичайним учасникам зазвичай пропонують висловити судження стосовно різних філософськи значущих виразів або концепцій, використовуючи отримані результати як доказову базу для підтримки або спростування філософських теорій.

Найбільший збережений масив робіт з експериментальної філософії, безпосередньо натхненних критичним проектом філософії повсякденної мови, спрямований на емпіричну підтримку вирішення епістемічних проблем шляхом виявлення хибних умовиводів у філософських аргументах, які ці проблеми породжують. Ці проекти реалізовано під назвами «діагностична експериментальна філософія» та «експериментальна філософія повсякденної мови». Дослідники ставлять за мету емпірично зафіксувати та пояснити контекстуально невідповідні умовиводи за замовчуванням у впливових «аргументах ілюзії» та «аргументах галюцинації», які разом формують «проблему сприйняття» – об'єкт дослідження Дж. Остіна, що представляє одну з ключових парадигм критичної філософії повсякденної мови.

Висновки. Філософія повсякденної мови виникає в середині ХХ ст. в стінах повоєнного Оксфордського факультету та на короткий час стає одним з основних напрямів філософування в межах англо-американської аналітичної філософії. Однак, постаючи як протест молодих філософів проти панівних практик філософування, які були звичними для англійських університетів в період до закінчення Другої світової війни, цей метод філософування завжди піддавався суттєвій критиці. З роботами одного з ключових представників філософії повсякденної мови П. Грайсом пов'язують «закінчення філософії повсякденної мови». Хоча говорити про закінчення цього напрямку філософської практики зарано, адже в останні роки з'явилися як проекти захисту філософії повсякденної мови, так і проекти, які застосовують деякі аспекти цієї методології як основу для подальших досліджень, зокрема в межах експериментальної філософії.

В межах статті було уточнено періодизацію філософії повсякденної мови, зокрема запропоновано розглядати «класичний» етап розвитку, а також «нову хвилю». Також проаналізовано різні підходи до застосування методу філософії повсякденної мови, що дає змогу фіксувати

наявність двох окремих проектів дослідження: критичного та конструктивного. Визначено, що критична філософія повсякденної мови знайшла своє продовження в межах експериментальної філософії, що дає змогу говорити про започаткування нових цікавих етапів її розвитку, зокрема як експериментальної лінгвістичної філософії.

Література

1. Austin J. A plea for excuses. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 57. 1956–1957. p. 1–30.
2. Baz A. When Words Are Called For: A Defense of Ordinary Language Philosophy. *Harvard University Press*. 2012. p. 257.
3. DeRose K. The ordinary language basis for contextualism, and the new invariantism. *The philosophical quarterly*, 55(219). 2005. p. 172–198.
4. Deutsch M. Experimental philosophy and the theory of reference. *Mind and Language*, 24, 2009. p. 445–466.
5. Fischer E. Critical ordinary language philosophy: A new project in experimental philosophy. – *Synthese* 201. 2023. p. 102.
6. Gendler T., Hawthorne J. *Oxford Studies In Epistemology*. Oxford University Press. 2005. p. 353.
7. Hansen N. “Nobody would really talk that way!”: the critical project in contemporary ordinary language philosophy Hansen, *Nat* (2014). *Contemporary ordinary language philosophy*. *Philosophy Compass* 9 (8). 2018. p. 556–569.
8. Knobe J. Intentional action and side effects in ordinary language. *Analysis*, 63, 2003. p. 190–193.
9. Ludlow P. Contextualism and the new linguistic turn in epistemology. In G. Preyer & G. Peter (Eds.), *Contextualism in philosophy: Knowledge, meaning, and truth* (pp. 11–51). Oxford University Press. 2005.
10. Mizumoto M. *Experimental Philosophy and Ordinary Language Philosophy*. – *Experimental Philosophy of Language: Perspectives, Methods, and Prospects*. 2023. pp. 31–57.
11. Pinillos A. Knowledge, experiments, and practical interests. In J. Brown & M. Gerken (Eds.), *New essays on knowledge ascriptions* Oxford: Oxford University Press. 2012. pp. 192–219.
12. Sandis C. The experimental turn and ordinary language. *Essays in Philosophy*, 11(2). 2010. pp. 181–196.
13. Warnock G. “Ordinary Language Philosophy”, in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge. 1998. pp. 147–153.
14. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*, 3rd edition, trans. by G. E. M. Anscombe, New York: The Macmillan Company. 1958.

Анотація

Соболевський П. А. Філософія повсякденної мови та експериментальна філософія: сучасний погляд. – Стаття.

Філософія повсякденної мови виникла в середині ХХ століття, ставши одним із провідних напрямів англо-американської аналітичної філософії на корот-

кий період. Як реакція молодих філософів на домінуючі до війни філософські практики, цей підхід від самого початку зазнавав значної критики. Завершення філософії повсякденної мови часто пов'язують із роботами П. Грайса, проте говорити про її повний занепад передчасно. У сучасній філософії з'являються як проекти її захисту, так і дослідження, що застосовують окремі аспекти цієї методології, зокрема в межах експериментальної філософії.

У статті уточнено періодизацію філософії повсякденної мови, виокремлено різні етапи її становлення. Проаналізовано різні підходи до використання методу, що дає змогу виокремити два проекти досліджень в межах філософії повсякденної мови: критичний та конструктивний. Визначено, що критична філософія повсякденної мови знайшла своє продовження в межах експериментальної філософії, що відкриває нові перспективи її розвитку, зокрема як експериментальної лінгвістичної філософії.

Вплив філософії повсякденної мови на сучасну філософію є безсумнівним. Філософи-експериментатори суттєво модифікували традиційний «кабінетний» підхід до філософування, наближаючи його до стандартів когнітивної науки, зокрема шляхом проведення формальних експериментів. У цих експериментах учасникам зазвичай пропонується висловити судження щодо різних філософських значущих виразів або концепцій, а отримані результати використовуються як доказова база для підтвердження або спростування філософських теорій. Найбільший корпус робіт з експериментальної філософії, безпосередньо натхненних критичним проектом філософії повсякденної мови, спрямований на емпіричну підтримку вирішення епістемічних проблем шляхом виявлення помилкових умовиводів у філософських аргументах, що лежать в основі цих проблем. Такі дослідження реалізуються під назвами «діагностична експериментальна філософія» та «експериментальна філософія повсякденної мови». Метою цих проектів є емпірична фіксація та пояснення контекстуально невідповідних умовиводів за замовчуванням, присутніх у впливових «аргументах ілюзії» та «аргументах галюцинації», які разом формують так звану «проблему сприйняття».

Ключові слова: філософія повсякденної мови, експериментальна філософія, експериментальна лінгвістична філософія.

Summary

Sobolievskiy P. A. Ordinary language philosophy and experimental philosophy: a modern view. – Article.

Ordinary Language Philosophy emerged in the mid-20th century, briefly becoming a prominent trend in Anglo-American analytical philosophy. Initially developed as a response by young philosophers to pre-war philosophical practices, this approach faced significant criticism from its inception. While its conclusion is often linked to the works of H.P. Grice, it is premature to consider this philosophy fully obsolete. In contemporary philosophy, there are both efforts to defend it and research projects that utilize aspects of its methodology, particularly within experimental philosophy.

The article refines the timeline of Ordinary Language Philosophy, identifying key stages in its development. It also examines various methodological approaches, distinguishing between two primary research streams: critical and constructive. The study concludes that critical Ordinary Language Philosophy has evolved within experimental philosophy, opening new avenues for its growth, particularly as experimental linguistic philosophy.

The influence of ordinary language philosophy on modern philosophical discourse is undeniable. Experimental philosophers have significantly transformed the traditional «armchair» approach, aligning it more closely with cognitive science standards, particularly through formal experimentation. In these experiments, participants are asked to provide judgments on various philosophically significant expressions or concepts, and the results serve as evidence to support or challenge philosophical theories. The most extensive body of work in experimental philosophy, directly inspired by the critical project of ordinary language philosophy, focuses on empirically addressing epistemic issues by identifying flawed reasoning in the philosophical arguments that drive these problems. These studies are conducted under the frameworks of «diagnostic experimental philosophy» and «experimental philosophy of ordinary language». Their primary aim is to empirically document and explain contextually inappropriate default inferences found in the influential «illusion» and «hallucination» arguments, which together constitute the «problem of perception.»

Key words: ordinary language philosophy, experimental philosophy, experimental philosophy of ordinary language.

УДК 378.616-05.051

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.23>

А. О. Сошніков

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1240-6091>

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри музейно-туристичної діяльності
факультету культурології і соціальних комунікацій
Харківської державної академії культури

ОСНОВНІ ФОРМИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ ЯК ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙ ТА ІННОВАЦІЙ

Постановка проблеми. Поняття «дистанційна освіта» вперше з'явилося в Європі наприкінці XVII ст., що було пов'язане з появою регулярного поштового зв'язку. Незабаром після цього з'явився новий термін «кореспондентське навчання». Це відбулося шляхом обміну листами з викладачами та надсилання їм студентам навчальних матеріалів та завдань.

Сучасний термін «дистанційна освіта» – це загальний термін для позначення освіти, організованої навчальними установами, що взаємодіють за допомогою різних інформаційних технологій і медіа-ресурсів. За даними компанії Global Industry Analysts, глобальний ринок дистанційної освіти зростає з кожним роком: у в 2010 р. його обсяг склав 52,6 млрд доларів, що на 32% більше, ніж у 2007 р. [2]. Згідно зі звітами аналітичної компанії Ambient Insight, найбільше зростання ринку дистанційної освіти спостерігається в країнах Азії: в Індії (55%), Малайзії (понад 40%), Китаї (понад 50%) [8]. Технології дистанційної освіти найбільш поширені в країнах з добре розвиненими комп'ютерними та технічними системами, в основному в США, Канаді, Великобританії та Німеччині. У той же час, країни з великою кількістю населення (Китай, Індія) використали всі переваги доставки освітнього контенту через Інтернет для створення так званих мегауніверситетів (університети з кількістю студентів не менше 100 тис. осіб).

Дистанційна освіта є перспективною та поширеною формою навчання в сучасному Китаї, особливо на рівні вищої освіти та підвищення кваліфікації кадрів. Система дистанційної освіти Китаю перебуває в процесі постійного розвитку та вдосконалення, оскільки розвиваються освітні теорії в цій галузі та ускладнюються технології та технічні засоби онлайн-навчання. Вивчення процесу становлення та розвитку дистанційної освіти в Китаї допомагає виявити позитивні елементи китайського досвіду та основні чинники його успішності з метою їх адаптації до системи української освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. З початку 1970-х рр. у різних краї-

нах робилися численні спроби обґрунтувати феномен дистанційної освіти. Однак, незважаючи на значний дослідницький внесок таких вчених, як Р. Гаррісон [3], Д. Кіган [5], М. Мур [6], О. Петерс, Б. Холмберг [7], більшість наукових праць все ще мають описовий характер, що створює потребу в подальшій розробці базових засад дистанційної освіти. Останні зміни, пов'язані з впровадженням у навчальний процес нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітній процес, ставлять питання про обґрунтованість існуючих теорій, їх здатність пояснити природу змін, що відбуваються, і вміння оцінити можливості, потенційні переваги і недоліки впровадження ІКТ, як у дистанційній, так і в традиційній освіті.

Етапи розвитку дистанційної освіти в Китаї не зовсім відповідають етапам розвитку дистанційної освіти у світовому контексті. Багато дослідників, які торкаються цієї теми у своїх роботах [1; 9] виділяють у процесі розвитку дистанційної освіти в Китаї три основні етапи.

Перший етап – це розвиток заочної освіти, який розпочався у Китаї в перші десятиліття XX ст., але повною мірою проявився починаючи з 1950-х рр., після утворення Китайської Народної Республіки (КНР).

Другий етап – це історичний період починаючи з 1960-х рр. Основною тенденцією в дистанційній освіті було використання радіо, телебачення, аудіо- та відеотехніки [10, с. 29].

Третій етап датується 1990-х рр., коли в освітній процес були впроваджені широкодоступні інтернет-технології.

Метою статті є визначення основних етапів розвитку дистанційної освіти в Китаї та виявлення її специфічного змісту.

Методологія. Методологічною основою дослідження є вивчення та теоретичний аналіз доступних наукових джерел і спеціалізованої літератури з досліджуваної проблеми; історичний, логічний та порівняльний аналіз першоджерел; культурологічний аналіз китайської соціокультурної парадигми; теоретичний аналіз конкретних історичних фактів; наукова інтерпретація і синтез; класифікація і періодизація.

Отримані в ході дослідження дані дозволили значно розширити загальноприйнятую хронологічну класифікацію розвитку дистанційної освіти в Китаї та відокремити такі етапи:

- підготовчий етап: були створені умови, необхідні для виникнення дистанційної освіти;
- перший етап – етап становлення заочної освіти в Китаї;
- другий етап – розвиток радіо- і телеосвіти;
- третій етап – активне використання електронного навчання та інтернет-технологій;
- і четвертий етап – комплексне використання інноваційних і традиційних форм дистанційної освіти.

Далі кожен з етапів, визначених у цьому дослідженні, обговорюється детально.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовчий етап сягає своїм корінням у глибоку давнину. Ще до появи писемності стародавні китайці використовували картини дидактичних сцен для передачі змісту виховання і навчання, передаючи накопичену мудрість з покоління в покоління. Важливим фактором подальшого розвитку освіти стала поява ієрогліфів приблизно у II тис. до н. е. Ієрогліфічне письмо дало можливість передавати інформацію на великі відстані. Іншим важливим фактором розвитку освіти, у тому числі і дистанційної, став винахід паперу, який сприяв поширенню рукописних трактатів з різних галузей науки [4, р. 435–438].

У Китаї на початку XX ст. бурхливий розвиток промисловості та модернізація сільського господарства зумовили необхідність навчання та підготовки фахівців у багатьох галузях, зокрема, інженерії, природничих науках, землеробстві, машинобудуванні. Для того, щоб вирішити проблему професійного навчання без відриву від роботи, було вирішено масштабувати існуючий досвід дистанційної освіти у вигляді заочної форми навчання.

З другої половини XX ст. дистанційна освіта набула офіційного статусу і поширилася по всьому Китаю. Її організаційною основою було використання друкованих матеріалів та радіолекцій. Більшість студентів проходили навчання або без відриву від виробничої діяльності, або в робочі години безпосередньо на підприємствах, під контролем начальства, і отримували середню та вищу професійну освіту за цільовим напрямом. Важливим є те, що студенти, які проходили навчання від підприємства у робочий час, продовжували отримувати повну заробітну плату, мали гарантоване робоче місце після закінчення навчання, а при отриманні диплома про освіту їм було гарантовано робоче місце, і, як правило, отримували підвищення. Подібна система мотивувала студентів до успішного завершення програми навчання.

Основним критерієм, що відрізняє другий етап розвитку дистанційної освіти в Китаї було використання мультимедійного обладнання (радіо, телебачення, аудіо- та відеокасет і компакт-дисків, комп'ютерів без підключення до інформаційно-комунікаційних мереж), яке не забезпечувало миттєвого зворотного зв'язку між викладачем та студентами, або навіть між студентами. Технологія «одностороннього мовлення», хоча і була набагато ефективнішою, ніж попередня книжкова освіта, водночас мала суттєвий недолік – відсутність мобільної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Щоб подолати цей недолік, навчальні заклади у Китаї пропонували студентам короткі очні сесії, консультації та практикуми.

Таким чином, хоча таку освіту не можна назвати повноцінною дистанційною освітою в сучасному розумінні, однак вона заклала основи такому важливому напрямку дистанційної освіти, як освітнє телебачення, яке й донині продовжує лідирувати у світі за масштабами мовлення та чисельністю аудиторії. Окрім розважальної та інформаційної функцій телебачення, характерних для будь-якої країни, важлива освітня роль телемовлення в Китаї була очевидною від самого початку існування китайського громадського телебачення. Наприкінці 1950-х рр. були запущені освітні телепрограми для навчання навичками грамотності як дорослих, так і дітей. А в 1960 р. у Пекіні було створено перший китайський Університет радіо та телебачення, співробітники якого записували та транслювали в мережі загальнонаціонального мовлення різні за обсягом курси освітніх теле- та радіопередач. З поширенням телефонного зв'язку стали проводитися прямі ефіри, де слухачі і глядачі могли поставити запитання щодо змісту навчального матеріалу по телефону. Це забезпечувало досить швидкий зворотній зв'язок і підвищувало як ефективність засвоєння знань, так й мотивацію студентів.

Кінець 1970-х – початок 1990-х рр. був розквітом китайської дистанційної освіти загалом і зокрема освітнього телебачення. Багато науково-дослідних центрів, відкритих у цей період, розробляли заочні та вечірні програми на рівні середньої спеціальної, вищої та додаткової освіти. Центральний університет радіо та телебачення щороку приймав на навчання близько 5 млн абітурієнтів, більшість з яких успішніше завершували навчання. Цей показник у кілька разів перевищує відсоток випуску студентів за аналогічними програмами в інших країнах Південно-Східної Азії. Це пов'язане з кількома факторами, серед яких наявність суворих вступних іспитів, добре організований навчальний процес і значний відсоток студентів, які навчаються за цільовим набором.

Наприкінці 1990-х рр. з поширення комп'ютерної техніки інтернету в Китаї почала розви-

ватися дистанційна освіта, заснована на застосуванні інтернет-технологіях. Першим мережевим вищим навчальним закладом у Китаї став Хунанський університет (онлайн-навчання у ньому проводяться з 1997 р.). Водночас різні форми освіти знайшли своє відображення в нормативно-правовій базі Китайської Народної Республіки: у 1998 р. було прийнято Закон КНР про вищу освіту (зі змінами, внесеними у 2015 р., чинний досі), у 2 главі якого зазначено, що «вища освіта використовує очну та заочну форми навчання. Держава підтримує використання радіо, телебачення, листування та інших форм дистанційної освіти для здобуття вищої освіти»¹; у програмному документі 1999 р. «План дій з розвитку освіти у XXI ст.» для забезпечення безперервності освіти запропоновано використовувати дистанційне навчання у відкритій освітній мережі.

Центральний університет радіо та телебачення (2012 р. він був перейменований на Відкритий університет Китаю) також отримав нові рівні розвитку дистанційної освіти. На додаток до вже традиційних освітніх телевізійних програм та радіопередач, він пропонує онлайн-навчання за більш ніж 75 бакалаврськими та магістерськими програмами. До структури Відкритого університету Китаю входять 44 регіональні університети, які підтримують його програми дистанційного навчання.

Крім того, низка китайських університетів активно співпрацює з європейськими та американськими університетами для спільної реалізації програм дистанційної вищої освіти, які ведуть до отримання міжнародно визнаних дипломів. Піонерами у реалізації такого типу міжнародного співробітництва у сфері дистанційної освіти є Хунанський університет та Пекінський будівельний університет.

Водночас розроблено програми для повної або часткової дистанційної середньої освіти. Це стосується насамперед жителів віддалених та важкодоступних районів західного та південно-західного Китаю. Використання технологій дистанційної освіти на рівні середньої освіти пов'язане з низькою щільністю населення в цих районах, поганим транспортним сполученням, низьким фінансовим рівнем батьків, що не дозволяє їм відправляти своїх дітей навчатися в міста, а також нестачею кваліфікованих вчителів. Для вирішення цих проблем уряд ще у 2004 р. ухвалив програму комп'ютеризації та підключення сільських шкіл до інтернету. З розширенням мереж 3G та 4G по всьому Китаю все більше учнів мають змогу навчатися за допомогою онлайн-технологій на рівні початкової і середньої освіти. У тих районах, онлайн-навчання ще недоступне, школи забезпечені відеомагнітофонами і касетами із записами уроків від провідних педагогів Китаю. Месе-

нджери, соціальні мережі, чати також активно використовуються у шкільній освіті. Досвід використання технологій дистанційної освіти, набутий до 2020 р., дозволив досить уряду КНР швидко перевести на дистанційний формат навчання всіх китайських школярів в період локдауну при пандемії COVID-19.

Підставою для виокремлення четвертого сучасного етапу розвитку дистанційної освіти в Китаї є наявність двох різноспрямованих тенденцій, що проявилися з початку 2020 р. Перша тенденція – це стрімке зростання різних форм дистанційної освіти, викликане об'єктивною необхідністю під час пандемії. Дистанційна освіта вже давно поширена у вищій і післядипломній освіті, на рівні середньої та додаткової освіти в Китаї спостерігається справжній бум онлайн-навчання. Навіть у дошкільній освіті дистанційне навчання набуло широкого поширення. Китайські розробники програмного забезпечення створили і вдосконалювали низку освітніх платформ для учнів різного віку, які витримують одночасну роботу десятків і навіть сотень мільйонів користувачів. Незмірно зросла кількість дистанційних шкіл додаткової освіти та онлайн-репетиторів, які пропонують платні уроки за шкільною програмою. З одного боку, з'явилася можливість поглиблено вивчати ту чи іншу галузь знань і готуватися до вступу в університет. З іншого боку, зросла соціальна нерівність у доступі до вищої освіти, що зменшує відповідальність шкільних вчителів і часто лягає непомірним фінансовим тягарем на плечі батьків. Крім того, велика кількість додаткових занять, що стали доступними в дистанційному форматі, збільшила і без того велике навантаження на китайських школярів, що призводить до перевтоми, погіршення їх фізичного стану.

Ці та багато інших факторів, призвели до дискусії в китайському суспільстві щодо оптимальної кількості технологій дистанційної освіти в навчальному процесі, результати якої були зафіксовані на офіційному рівні в документі під назвою «Думки щодо подальшого скорочення академічного навантаження учнів у рамках обов'язкової освіти та позашкільної навчальної діяльності», який був прийнятий влітку 2020 р. Значна увага в цьому документі приділяється дистанційній освіті. Наприклад, дистанційна освіта на дошкільному рівні повністю заборонена з міркувань збереження фізичного та психологічного здоров'я дітей молодшого віку. Приватні освітні заклади, в тому числі онлайн-школи, підлягають суворому державному контролю, особливо, якщо вони пропонують платні курси, які перетинаються зі шкільною програмою. Всі онлайн-школи підлягають державній акредитації та ліцензуванню. Заборонено викладати дітям шкільні предмети у вихідні та святкові дні і навіть значно

зменшено обсяг домашніх завдань, щоб уникнути додаткових занять і зменшити навантаження на учнів та їхніх сімей.

Всі ці нововведення завдали серйозного удару по ринку онлайн-освіти, змусивши багато приватних компаній, що працювали у секторі дистанційного навчання, різко обмежити або навіть зовсім припинити свою діяльність. При цьому уряд Китаю продовжує заохочувати використання технологій дистанційної освіти в державних середніх школах та на рівні середньої спеціальної та вищої освіти як ефективний спосіб вирішення традиційних проблем в національній системі освіти.

Висновки і перспективи. Розширюючи і доповнюючи хронологічний поділ дистанційної освіти в Китаї, можна детально розглянути весь процес її становлення і розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Необхідною передумовою для розвитку дистанційної освіти стала рання поява писемності та ранній винахід паперу і книгодрукування, що сприяло розвитку науки і освіти в цілому. Конфуціанство заклало традиційні принципи китайського суспільства, серед них – висока значущість освіти в суспільстві, її демократичний характер і прагнення до нових знань протягом усього життя. Проблеми, пов'язані з об'єктивними характеристиками китайської держави (численне і багатонаціональне населення, велика територія країни, віддалені і малонаселені райони, низький фінансовий рівень сільського населення, нестача кваліфікованих фахівців у галузі освіти, і необхідність освіти широких верств населення для забезпечення економічного розвитку), довгий час не могли бути повністю вирішені у рамках традиційної системи очної освіти. З середини ХХ ст. впроваджуються елементи дистанційної освіти, спочатку в формі заочного навчання, потім у формі освітнього телебачення, а сьогодні переважно у формі онлайн-навчання, яке не тільки вирішує проблеми, що існували у сфері освіти століттями, але й відповідає на нові виклики сьогодення. Динамізм розвитку дистанційної освіти у Китаї не такий, як в інших країнах світу. Якщо у США і Західній Європі дистанційна освіта процвітала як один з офіційних способів навчання, то в Китаї століттями практикувалися в незмінному вигляді традиційні форми навчання. Китайський консервативний спосіб життя не бажав сприймати інновації в будь-якій сфері, і освіта не була винятком. У першій половині ХХ ст., коли позитивні реформи торкнулися всіх сфер суспільного життя країни, розвиток дистанційної освіти був загальмований об'єктивними трагічними подіями китайської історії. Лише у другій половині ХХ ст., коли ситуація у країні стабілізувалася, дистанційна освіта стрімко наздогнала, а в деяких аспектах і обігнала темпи освітнього розвитку в багатьох країнах світу.

Слід зазначити, що сучасна дистанційна освіта в Китаї характеризується співіснуванням та активним використанням всіх її історичних форм. Це і заочна освіта у своєму традиційному розумінні, і використання освітнього радіо- і телемовлення, і онлайн-навчання з короткими очними зустрічами. Важливою особливістю розвитку дистанційної освіти у Китаї є те, що держава відіграла провідну роль і брала на себе ініціативу, починаючи з середини ХХ ст. і до сьогодні. Суворий контроль за змістом і якістю освітніх програм, з одного боку, та значне фінансування і підтримка наукових досліджень у цій галузі, з іншого, сприяли значному розширенню масштабів дистанційної освіти в Китаї та підтримці високих стандартів її якості.

Перспективним залишається дослідження такого важливого сектору китайської дистанційної освіти як освітнє телебачення, що охоплює десятки мільйонів дітей і дорослих. Свої переваги у вирішенні багатьох традиційних проблем китайської системи освіти показала онлайн-освіта, і в останні роки вона широко розвивається, незважаючи на деякі обмеження.

Література

1. Ding Xin, Niu Jian, Han Yanhui. Research on distance education development in China. *British Journal of Educational Technology*. 2010. Vol. 41, № 4. P. 582–592.
2. E-learning – a global strategic business report URL: http://www.strategyr.com/eLEARNING_Market_Report.asp
3. Garrison R. Theoretical challenges for distance education in the 21st century: A shift from structural to transactional issues. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. 2000. № 1 (1). P. 3–15.
4. Giele E. Using Early Chinese Manuscripts as Historical Source Materials. *Monumenta Serica*. 2003. Vol. 51. P. 409–438.
5. Keegan D. Reintegration of the teaching acts. *Theoretical principles of distance education*. L.; N. Y.: Routledge. 1993. P. 113–134.
6. Moore M. Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*. 1973. № 44(12). P. 661–679.
7. Sewart D., Keegan D., Holmberg B. *Distance Education: International Perspectives*. London: Croom Helm, 1983. 445 p.
8. Worldwide eLearning Market Executive Overview 2010–2015. URL: <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/Ambient-Insight-2010-2015-Worldwide-eLearning-Market-ExecutiveOverview.pdf>
9. Yoshida A. Distance Higher Education and a New Trend of Virtual Universities in Asia. *Issues in Higher Education: Access to Knowledge – New Information Technologies and the Emergence of the Virtual University* / ed. by F. T. Tschang, T. D. Senta. – Amsterdam : The United Nations University Institute of Advanced Studies, 2001. P. 371–398.
10. 高勇. 远程教育在终身教育体系构建中的时代使命 [J]. *河北学刊*, 2012, № 01. 27–34页

Анотація

Сосніков А. О. Основні форми розвитку дистанційної освіти в Китаї як поєднання традицій та інновацій. – Стаття.

Актуальність даної статті пов'язана з розкриттям поняття «дистанційної освіти», що з'явилося в Європі в XVIII ст. Спочатку це було заочне навчання за допомогою поштового зв'язку. Сьогодні воно означає освіту за допомогою інформаційних технологій та засобів масової інформації. У США, Канаді, Великобританії та Німеччині дистанційна освіта набула широкого розповсюдження, а у таких країнах, як Індія та Малайзія спостерігається її значне зростання. Дистанційна освіта стала провідною формою освіти в сучасному Китаї, особливо у вищій освіті та професійному розвитку з акцентом на постійне вдосконалення та технічний прогрес. Метою даної роботи є визначення основних етапів розвитку дистанційної освіти в Китаї та виявлення її специфічного змісту. Розвиток дистанційної освіти в Китаї має довгу історію, яка сягає корінням у стародавні часи, коли ієрогліфи та папір дозволяли передавати інформацію на великі відстані. На початок XX ст. для підготовки фахівців використовували заочну форму навчання та радіолекції, а до другої половини XX ст. дистанційна освіта набула офіційного статусу і поширилася по всій країні. Основним критерієм, що відрізняв цей етап, було використання мультимедійного обладнання, яке не забезпечувало миттєвого зворотного зв'язку. Щоб подолати цей недолік, навчальні заклади пропонували короткі очні сесії, консультації та семінари. Кінець 1970-х – початок 1990-х рр. стали періодом розквіту китайської дистанційної освіти, коли було відкрито багато дослідницьких центрів і популярними стали освітні телевізійні програми. Поширення інтернет-технологій наприкінці 1990-х рр. призвело до розвитку онлайн-освіти, а Хунанський університет став першим мережевим вищим навчальним закладом у Китаї. Китайський уряд також підтримує використання технологій дистанційної освіти в середній освіті, особливо в сільській місцевості з поганим транспортним сполученням і низьким фінансовим рівнем.

Ключові слова: дистанційна освіта, філософія та освіта Китаю, інформаційне суспільство, цифрова культура, культура Китаю, конфуціанство, китайська мова, медіа-культура, медіа-антропологія, інтернет-суб'єкт.

Summary

Soshnikov A. O. The main forms of distance education development in China as a synthesis of traditions and innovations. – Article.

The relevance of this article is related to the disclosure of the concept of «distance education» that appeared in Europe in the 18th century. At first, it was correspondence education through postal communication. Today, it means education through information technology and mass media. In the United States, Canada, Great Britain and Germany, distance education has become widespread, and in countries such as India and Malaysia, it has seen significant growth. Distance education has become the leading form of education in modern China, especially in higher education and professional development with an emphasis on continuous improvement and technological progress. The purpose of this work is to determine the main stages of the development of distance education in China and identify its specific content. The development of distance education in China has a long history, which goes back to ancient times, when hieroglyphs and paper made it possible to transmit information over long distances. By the beginning of the twentieth century, correspondence courses and radio lectures were used to train specialists, and by the second half of the twentieth century, distance education received official status and spread throughout the country. The main criterion that distinguished this stage was the use of multimedia equipment, which did not provide instant feedback. To eliminate this drawback, educational institutions offered short face-to-face sessions, consultations and seminars. The late 1970s – early 1990s became the heyday of Chinese distance education, when many research centers were opened and educational television programs became popular. The spread of Internet technology in the late 1990s led to the development of online education, and Hunan University became the first lace higher education institution in China. The Chinese government also supports the use of distance education technology in secondary education, especially in rural areas with poor transportation and low financial status.

Key words: distance education, Chinese philosophy and education, information society, digital culture, Chinese culture, Confucianism, Chinese language, media culture, media anthropology, Internet subject.

УДК 165.194.3(324)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.24>*Г. Г. Старікова*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3229-1442>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії**Харківського національного університету радіоелектроніки**Л. А. Тіхонова*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3954-0250>*кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії**Харківського національного університету радіоелектроніки*

РОЗУМІННЯ ЯК ЕТАП НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ТА РОЛЬ НЕЯВНИХ ЗНАТЬ НА ЦЬОМУ ЕТАПІ

Постановка проблеми. Майже до кінця ХХ ст. розуміння вважалось методом, притаманним виключно гуманітарним наукам. При цьому воно із самого початку протиставлялося природничій, фізико-математичній методології пізнання. Але згодом епістемологи прийшли до висновку, що розуміння є невід'ємною складовою будь-якого пізнавального процесу, тим більше, що й інформацію про Всесвіт почали розглядати як своєрідний текст. А його розуміння, ймовірно, здійснюється за тими ж принципами, правилами, що й розуміння письмового, мовного тексту. Розуміння в герменевтиці, зокрема, якщо не ототожнювалося, то тісно пов'язувалося із співпереживанням автору тексту/вислову, тому і використовуватися воно могло тільки стосовно текстів, створених людиною. Як і кому можна співпереживати, пізнаючи загальну теорію відносності або принципи квантової фізики? Але згодом уявлення про сутність й можливості процесу розуміння дещо змінилися.

Представники герменевтики, так само, як і їхні попередники, вважали, що розуміння найтіснішим чином пов'язано з мовою, більш того, розуміння без мови не існує «Мова – це універсальне середовище, в якому здійснюється розуміння. Позамовне розуміння не існує» [1, с. 134]. Тому і використання його можливо лише у зв'язку з текстами, що створені людиною. Але наприкінці ХХ століття у науковому середовищі, та й серед епістемологів, сформувалося уявлення, що інформація з навколишнього середовища теж, за своєю сутністю, є текстом, який людині-науковцю потрібно зрозуміти, при цьому «... текст береться в широкому розумінні, як знаково-інформаційна система» [1, с. 131]. Тому поняття й метод розуміння поступово поширилось на природничі науки. В сучасній епістемології розуміння розглядається як певний етап пізнавального процесу, поряд з такими етапами, як постановка проблеми та формулювання гіпотези дослідження, пошук і визначення його методології, здійснення емпі-

ричних дій, інтерпретація отриманих даних та їх теоретичний аналіз.

Взагалі розуміння є суттєвим елементом будь-якої пізнавальної дії. Та особливе значення воно отримує у науковому пізнанні, оскільки від результатів розуміння нового емпіричного матеріалу залежить як його наступна інтерпретація, так і подальші теоретичні висновки. Тому процес розуміння даних емпіричного дослідження стало об'єктом уваги як філософів, представників епістемології, так і безпосередньо самих вчених. Свого часу ще К.Ф. Вайцеккер стверджував, що прогрес науки полягає, зокрема, в тому, що «ми кожного разу знову навчаємось тому, що може означати слово «розуміти» [2, с. 737].

В сучасних наукознавчих дослідженнях існує декілька уявлень про сутність і особливості процесу розуміння, які значно відрізняються одне від одного. В епістемології й досі не існує загальноприйнятної трактовки цього процесу, тобто іноді розуміння сприймається як щось найпростіше й очевидне, а іноді, навпаки, як досить складний когнітивний процес. Ця багатоманітність підходів пов'язана не лише з різницею теоретичних поглядів їх творців, але й складністю і багатогранністю самого процесу розуміння. Слід відмітити, що у будь-якому з таких підходів «знаходиться місце» для участі неявних знань. Їх активна участь в процесі пізнавальної діяльності значно ускладнює проблему розуміння, оскільки створює два, або й більше неявних контекстів поза вербальним текстом. Як відмічають дослідники, існування пласта неявного знання, мовно не артикульованих висловлювань як в науці, так і у будь-якому мовному вислові, невербального контексту в навчанні є однією з дослідницьких сфер, де питання про розуміння знання постає найбільш чітко. Тому дослідження ролі неусвідомлених компонентів в процесі розуміння отриманих наукових результатів є одним з актуальних питань для сучасної епістемології.

Аналіз досліджень та публікацій. Відомо, що феномен розуміння вперше привернув увагу творців герменевтики як вчення про розуміння. У роботах Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г. Гадамера [3] розуміння розглядається як феномен, що виникає у суб'єкта пізнання при взаємодії з іншою людиною або з текстом, який створено іншою людиною. Зазвичай у епістемологічних дослідженнях розуміння не розглядається окремо від процесу інтерпретації отриманих даних. Самий такий підхід демонструють роботи С. Кримського, В. Шинкарука, А. Богачова, С. Квіта та інших. Аналіз цих досліджень демонструє, що майже для всіх авторів важливою залишається проблема діалогу та навіть суперечки з герменевтичним підходом до вивчення цього феномену. Саме з цим пов'язані, зокрема, постійні намагання спростувати герменевтичні принципи концепції Гуссерля у роботах С. Квіта [4] або критика методології Гадамера у В. Фітьо [1].

З іншого боку, пропонується досить узагальнене трактування процесу розуміння як встановлення зв'язку нових властивостей об'єкта пізнання з тими, які вже відомі суб'єкту, а також як формування операційного сенсу нових властивостей, визначення їх місця й ролі в структурі знання про цей об'єкт. Досить детально таке бачення розуміння продемонстрував, наприклад, В. Фітьо у своїй роботі «Феномен розуміння в герменевтиці Гадамера» [1].

Але слід відмітити, що жоден дослідник цієї проблеми не намагається побачити за вербалізованим процесом розуміння/інтерпретації даних неусвідомлені чинники й елементи цього процесу. Тим не менш такі чинники присутні в процесі розуміння, як і у будь-якому пізнавальному процесі, отже, їх вияв та подальше дослідження стає актуальним завданням для сучасної епістемології. Зокрема, значну роль відіграють неявні знання, які «пронизують» всю пізнавальну діяльність людини, у тому числі і наукове пізнання. Оскільки в процесі наукового пізнання приймають участь різні типи неусвідомленого знання, у подальшій роботі ми будемо посилалися на типологію неявних знань, яку представлено у роботі [5, с. 23–25].

Мета. Метою роботи є аналіз розуміння як етапу наукового дослідження та особливої ролі в ньому неусвідомлених компонентів, зокрема, неявних знань.

Основний матеріал. Сучасні вчені вважають, що термін «розуміння» пов'язаний не лише із суб'єктивно-психологічним станом індивіда. Розуміння також не можна звести до засвоєння виключно логічних зв'язків між поняттями, а також відповідного формального апарату. Іншими словами, розуміння є певним синтезом, результатом сумісного функціонування вербально-рефлексивної й неусвідомленої складових

когнітивної системи людини. Таким чином, сформувався уявлення про так звану тривимірну структуру розуміння:

1) власне раціональна складова, яка включає до себе логіко-математичний апарат;

2) так звана операційна складова (операції та норми оперування);

3) модельна, або образна складова, в якій присутні наочність, образність у найширшому розумінні.

Перша складова, спираючись на явні теоретичні конструкції, задає дуже значний спектр можливих напрямків логічного «руху». Орієнтуватися у цьому спектрі можливо, лише спираючись на якісь додаткові засоби. Для цього як раз і потрібні неявні знання, структура яких формується за допомогою другої складової. В ній описуються норми оперування з поняттями, зв'язки й переходи між ними, які формуються в процесі роботи з конкретним змістом. І далеко не все, що стосується даної складової, викладається у науковому тексті у розгорнутому вигляді. Можна також припустити, що поряд з нормами оперування, тобто інструментальними та допоміжними неявними знаннями, присутні також системні, асоціативні, навіть, можливо, і антипарадигмальні та витіснені неявні знання. Складається враження, що у здійсненні процесу розуміння приймає участь весь спектр неявних особистісних знань. Ми вважаємо, що саме ця друга неусвідомлена складова допомагає індивіду засвоїти нове знання, «вбудувати» його у власну систему знань і навчитися ним оперувати.

У залежності від пізнавальної ситуації можна виділити два різних типи розуміння. Перший – це розуміння тексту, створеного іншим суб'єктом зі всіма специфічними, у тому числі й комунікативними особливостями цього процесу. Інший тип – це розуміння явищ об'єктивної реальності, які досліджуються природничими науками.

Процес розуміння тексту іншої людини зовнішньо виглядає як асиміляція смислу, який вже було створено кимось. Однак навіть у цьому випадку для суб'єкта цей процес перетворюється у формування нового для нього смислу, тобто в процес смислоутворення. Знайомлячись із текстом, суб'єкт спочатку зустрічається не зі смислами як такими, а лише з їх вербальним, знаково-символічним втіленням. Та окрім цього, існує багато «позазнакових» факторів, які суттєво впливають на «авторські смисли». Смисли унікальні й неповторні, як і будь-яка людська особистість, отже, у кожного індивіда існують власні контекстуальні смисли проблеми. Окрім цього суб'єктивного контексту, наявний також контекст певної наукової теорії. Все це неявно закладається у авторських смислах і впливає на подальше розуміння тексту іншим суб'єктом. Інколи такий неявний

вплив втілюється в розбіжність між об'єктивним змістом тексту і суб'єктивних намірів, які декларуються автором. Таким чином, розуміння тексту передбачає суб'єкт-суб'єктні відношення «зустрічі» різних свідомостей, співвіднесення їх позицій. Слід відмітити, що значні складності в досягненні такого взаємного «порозуміння» виникають, зокрема, при існуванні суттєвої, принципової різниці в структурі й змісті неявних знань обох суб'єктів комунікації.

Неявні знання вперше з'являються у цьому процесі вже при ознайомленні зі «знаковим оформленням» тексту, пізніше – при засвоєнні, асиміляції значень цього тексту. На цьому етапі здійснюється «переклад» значень на «мову» особистісних смислів. Зрозуміло, що тут значну роль відіграють не лише інструментальні та допоміжні неявні знання, які забезпечують користування мовою, але й весь комплекс знань, так чи інакше пов'язаних з досліджуваною проблемою. Окрім того, досить часто зустрічаються випадки, коли для кращого розуміння тексту суб'єкту необхідно певним чином переформулювати фрагмент тексту. Така «зворотна» вербалізація також потребує участі неявних знань. У цілому розуміння тексту – відносно рутинна процедура в порівнянні з іншими варіантами розуміння, тому, як правило, в ній приймають участь стабільні, установлені комплекси неявних знань, що не потребують коригування, швидких видозмін або контролю з боку свідомості.

Більш складним є розуміння у природничо-науковій сфері, пов'язане з вивченням явищ та об'єктів реальної дійсності. У зв'язку з позасуб'єктністю природи її розуміння суб'єктом також вимагає свого знакового опосередкування, яке при цьому текстом не є. Будь-яке знання не є копією об'єктивної реальності, воно несе на собі «відбиток» суб'єкта, його теоретичної творчості й практичної діяльності. Тому розуміти ми можемо не природу, не об'єктивну реальність, а, наприклад, фізичну реальність як складний когнітивний об'єкт, який номінується двома факторами – об'єктивною реальністю і «людським фактором». Тобто розуміння, яке досягається в ході експерименту, – це розуміння не власне об'єкта, а результатів того абстрагування, якому об'єкт піддається в процесі вивчення, розуміння абстракцій, що отримані при дослідженні даного об'єкта або інших, подібних до нього об'єктів, які належать аналогічному фрагменту реальності.

Деякі сучасні філософи вважають, що розуміння як процес – це результат «розшифровки» смислового змісту того чи іншого «продукту» людської діяльності. Базою для такого розуміння-інтерпретації є теоретичні передумови конкретного дослідження. Вони створюють висхідний обґрунтовувальний прошарок у вигляді певної когнітивної

структури – матриці. Формування такої матриці передуює процесу інтерпретації, а сама матриця може розглядатися як смислотворча, інтерпретативна структура. Виникає питання, яким чином утворюється та функціонує подібна структура. Ми вважаємо, що змістовним джерелом для неї є початкова парадигма, тобто теоретична конструкція, яка лежить в основі даного конкретного дослідження. Таку матрицю можна уявити як певним чином структуровані передумовні знання, при цьому слід відмітити, що до складу такої матриці можуть входити як усвідомлено-вербалізовані, так і неявні знання. Зміст матриці формується у відповідності до поставленої пізнавальної задачі, яка також значно впливає на структуру і зміст неявних знань у цій матриці. Результатом стає конкретна інтерпретативна схема даного дослідження. Також зміст впливає на неусвідомлені смислові конструкції й актуалізує певні фрагменти семантичного поля особистості.

Отримані емпіричним шляхом результати/дані порівнюються із базовими положеннями, що закладені у матриці. При цьому процес порівняння здійснюється одночасно на усвідомленому й неусвідомленому рівнях. Якщо він, хоча б частково, співпадає з певним фрагментом схеми, його розуміння не потребує значних зусиль і не вимагає актуалізації смислоутворення, тому що вже співпадає з активованим матрицею змістом. Можна сказати, що розуміння такого типу подібно до розумової навички.

Якщо ж автоматизм процедури порушується при значному неспівпадінні отриманого результату з тим, який прогнозувався, то процес розуміння ускладнюється і активує як усвідомлені рівні аналітичного мислення, так і неусвідомлені особистісні смисли й неявні знання. Найбільш очевидним існування та значущість такої матриці помітна саме у тих випадках, коли таке неспівпадіння стає для розуміння неподоланою перепорою, яку не здатні подолати жодні раціонально-логічні дії. Однією з причин існування і, одночасно, «будівельним матеріалом» для цієї перепони є неусвідомлені базові передумови, неявні фрагменти матриці, які мають як індивідуально-особистісний, так і парадигмальний, загальнонауковий і загальнокультурний характер.

Так, представники класичної фізики інтуїтивно, неусвідомлено виходили з того, що, якщо теорія є істиною, вона завжди узгоджується з експериментальними даними. В уявленні фізика-класика всі компоненти теоретичної системи пов'язані з чуттєвим досвідом, оскільки поняття більш високого рівня абстрагування, теоретичні поняття, логічно виводяться з матеріалу відчуттів або результатів експериментів і спостережень. Ця неусвідомлена упередженість вплинула, зокрема, на негативне відношення Лоренца до теорії Ейн-

штейна. Оскільки теорія самого Лоренца підтверджувалась всією сукупністю експериментальних даних, отриманих за часів Лоренца, а також і даними багатьох наступних експериментів, зрозуміло, що Лоренц щиро «тримався» своєї теорії все життя і, якщо навіть і віддавав належне заслугам Ейнштейна, усієї революційності нового способу пояснення він не зрозумів й не прийняв його [6, с. 56–58].

Взагалі в історії науки відомо багато випадків невдач, заблуджень і помилок, причини яких полягають у подібних стійких неусвідомлених упередженнях дослідників. Недарма Адамар у своїй роботі неодноразово посилався на слова Клода Бернара: «Ті, хто непомірно вірить у свої ідеї, погано озброєні, щоб робити відкриття» [7, с. 48]. Особливо парадоксально виглядають випадки, коли вчений не помічає безпосередніх і важливих наслідків своїх власних висновків. Таким є, наприклад, вражаючий випадок з винаходом офтальмоскопу. Фізіолог Брюкке шукав засіб для освітлення очного дна, що і зміг зробити. Але тільки Гельмгольцу, який готував доповідь про результати Брюкке, прийшла ідея про те, що оптичні зображення можуть бути породжені проміннями, які відбиваються від сітківки – ідея майже очевидна, отже, всі були здивовані, чому Брюкке її не помітив. Аналогічні випадки відбувалися і з самим Адамаром. Коли він познайомився з певною групою математичних перетворень (зараз відомих під назвою перетворень Лоренца), Адамар впевнено заявив, що «такі перетворення явно позбавлені фізичного смислу» [7, с. 51]. А саме ці перетворення, як виявилось пізніше, як раз і складають основу теорії Альберта Ейнштейна. Ці приклади дозволяють зробити висновок про те, що непохитна впевненість у своїй правоті, яка присутня у всіх цих випадках, базується не тільки на психологічному феномені установки, але й на глибинних, фундаментальних неусвідомлених висхідних передумовах, серед яких важливе місце посідають неявні знання.

Розглянемо більш детально участь неявних знань в процесі розуміння. Якщо розглядати розуміння як смислоутворення, а результат розуміння представляти у вигляді нового смислу з можливим наступним переходом до вербальної форми, то це допоможе точніше визначити місце неявних знань в цьому процесі. Кожному вербальному значенню відповідає певна ділянка семантичного поля особистості. Задача вибору єдино вірного смислу з наявної множини смислів здійснюється за допомогою фільтра неявних знань, який знаходиться між семантичним полем і понятійним значенням. Інтерпретативна схема, яка утворює цей фільтр, визначає місце даного значення не тільки у просторі особистісної картини Універсуму, але й у рамках конкретної пізнавальної задачі, яку

вирішує суб'єкт пізнання. Іншими словами, за допомогою інтерпретативної схеми здійснюється оцінка й первинна класифікація інформації, яка знаходиться всередині значення. При цьому оцінці й класифікації піддається не лише вербальна інформація, але й невербальний контекст, ситуативні підтексти у випадку суб'єкт-суб'єктної взаємодії (діалогу), особистісний неусвідомлений досвід «спілкування» з подібною інформацією та інші неявні. І тільки інформація, яка конкретизована саме таким чином й міститься у значенні, може поступити для подальшої обробки у семантичному полі особистості та згодом може прийняти участь в процесі смислоутворення.

Жодна інформація, яка вимагає розуміння, не здатна пройти повз фільтр неявних знань. Вони в даному випадку здійснюють функцію «перекладача», адаптують об'єктивоване значення до можливостей і особливостей пізнавальної діяльності конкретного суб'єкта. Особливо важливою роль неявних знань стає у випадку «зустрічі» з абсолютно новою для суб'єкта інформацією. Якщо вона повністю не піддається класифікації, то наслідком цього може стати повне відторгнення даного фрагменту або ж намагання переформулювати його з наступним поверненням до процесу класифікації. Звичайно ж у межах інтерпретативної схеми знаходяться більш-менш близькі до отриманої інформації неявні аналоги серед наявних неусвідомлених компонентів. У цьому випадку особливо значущу роль відіграють асоціативні неявні знання, які допомагають знайти навіть неочікувані варіанти.

Можна стверджувати, що описані вище випадки не вичерпують всі можливі форми участі неявних знань в розумінні отриманих знань, оскільки існує багато й інших аспектів даної проблеми. Вони можуть бути пов'язані, з різницею в трактовці структури процесу розуміння. Деякі дослідники пропонують виокремити два принципово різних рівня – практичний, діяльнісний та теоретичний, рефлексивний. У такому підході аналогом неявних знань вважається саме практичне розуміння, яке, так само, як і неявні знання, не усвідомлюється суб'єктом, що пізнає, й не може бути представлено в експліцитній артикульованій формі. І передаються вони теж тільки в процесі комунікації. Можна охарактеризувати зв'язок неявних знань і розуміння наступним чином. Характер і спосіб функціонування неявних знань дозволяє розглядати їх як особливий рівень розуміння – практичне розуміння, яке «вбудовано» у безпосередню діяльність. Практичне розуміння комунікативне, але у процесі такої комунікації передається не власне інформація, а навички діяльності. Основна роль практичного розуміння реалізується в процесах соціальної взаємодії у науці та об'єктивується у можливості продовжу-

вати діяльність. Однак, спираючись на здійснений аналіз, ми не можемо повністю погодитись з таким досить обмеженим уявленням про роль неявних знань в процесі розуміння. Необхідно підкреслити, що наша інтерпретація поняття «неявні знання» не обмежується лише сферою практичних, «розумових» навичок, способів дій з матеріалом тощо. Ми продемонстрували, що в цих неявних знаннях досить великий обсяг різного типу знань, які далеко не завжди мають практично-дієвий характер. Тому ми вважаємо, що практичне розуміння можна розглядати лише як частковий випадок участі неявних знань у процесі розуміння. І навпаки, участь неявних знань в суто теоретичному, рефлексивному за своєю природою розумінні не викликає жодного сумніву.

Висновки. Феномен розуміння – досить специфічний фрагмент наукового пізнання, що особливо тісно пов'язаний з індивідуальними, особистісними характеристиками та властивостями суб'єкта пізнання. Не тільки неповторні особливості індивідуального досвіду, але й світогляд, вполювання, навіть емоційна складова значно впливають на процес розуміння та його результати. Тому неусвідомлені складові відіграють особливу роль на цьому етапі наукового дослідження. Як і наступний етап творчого пошуку нового знання, розуміння значно більше, ніж попередні етапи, залежить від неявних когнітивних компонентів, зокрема неявних знань. Аналіз показав, що у здійсненні процесу розуміння приймає участь весь спектр неявних особистісних знань. З одного боку, в ньому приймають участь стабільні, установлені комплекси неявних знань, які не потребують коригування або контролю з боку свідомості. З іншого боку, ця неусвідомлена складова допомагає індивіду засвоїти нове знання, «вбудувати» його у власну систему знань і навчитися ним оперувати. Описані в роботі випадки не вичерпують всі можливі форми участі неявних знань в розумінні отриманих знань, Отже, феномен неявних знань та їх роль у науковому пізнанні, зокрема, в процесі розуміння, вимагає подальшого поглибленого дослідження.

Література

1. Фітьо В. «Феномен розуміння в герменевтиці Гадамера». *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2007. Вип. 10. С. 128–138.
2. Weizsacker C. F. von. *Physics and philosophy. The Physicists Conception of Nature*. Ed. J. Mehra. Dordrecht. Boston. 1973. P. 736–749.
3. Гадамер Г.-Г. Наскільки мова диктує мислення. *Істина і метод*. Київ: Юніверс, 2000. Т. 2. с.180–187.
4. Квіт С. Основи герменевтики. К.: КМ Академія, 2003. 191 с.
5. Старікова Г.Г. Сучасні підходи до розробки типології неявних знань. Дослідження з історії і філософії науки і техніки. 32. № 1. Дніпро. 2023. С. 19–27.

6. Bohm D. *The Special Theory of Relativity*, New York: W.A. Benjamin, New York. 1965. 277 p.

7. Hadamard J. *An Essay on the Psychology of Invention in the Mathematical Field*. Hadamard Press. 2008. 164 p.

Анотація

Старікова Г. Г., Тихонова Л. А. Розуміння як етап наукового пізнання та роль неявних знань на цьому етапі. – Стаття.

До кінця ХХ ст. розуміння вважалось методом, притаманним виключно гуманітарним наукам. При цьому воно із самого початку протиставлялося природничій, фізико-математичній методології пізнання. Згодом епістемологи прийшли до висновку, що розуміння є невід'ємною складовою будь-якого пізнавального процесу. В сучасній епістемології, у залежності від пізнавальної ситуації, виділяють два різних типи розуміння. Перший – це розуміння тексту, створеного іншим суб'єктом зі всіма специфічними, у тому числі й комунікативними особливостями цього процесу. Інший тип – це розуміння явищ об'єктивної реальності, які досліджуються природничими науками. Розуміння є одним із найбільш суб'єктивних етапів у процесі наукового пізнання, тому в ньому особливу роль відіграють неусвідомлені компоненти, зокрема, особистісні неявні знання. Сучасні вчені вважають, що розуміння є результатом сумісного функціонування вербально-рефлексивної й неусвідомленої складових когнітивної системи людини. У здійсненні процесу розуміння приймають участь стабільні комплекси неявних знань, які не потребують коригування або контролю з боку свідомості. Також ця неусвідомлена складова допомагає індивіду засвоїти нове знання, «вбудувати» його у власну систему знань і навчитися ним оперувати. Роль неявних знань зростає при значному неспівпадінні отриманого результату з тим, який прогнозувався. У цьому випадку проблеми з розумінням базуються на неусвідомлених базових передумовах, які мають як індивідуально-особистісний, так і парадигмальний характер, що може суттєво впливати на розуміння вченим отриманих результатів. Описані випадки не вичерпують всі можливі форми участі неявних знань в розумінні отриманих знань, оскільки існує багато й інших аспектів даної проблеми. Тому дослідження цього феномену мають продовжуватись.

Ключові слова: наукове дослідження, епістемологія, розуміння, неусвідомлені компоненти пізнання, неявні знання.

Summary

Starikova H. G., Tyhonova L. A. Understanding as a stage of scientific knowledge and the role of tacit knowledge at this stage. – Article.

By the end of the 20th century understanding was considered a method inherent exclusively to the humanities. At the same time, from the very beginning, it was opposed to the natural, physical and mathematical methodology of knowledge. Later, epistemologists came to the conclusion that understanding is an integral part of any cognitive process. In modern epistemology, depending on the cognitive situation, two different

types of understanding are distinguished. The first is the understanding of a text created by another subject with all the specific, including communicative, features of this process. Another type is the understanding of the phenomena of objective reality, which are investigated by the natural sciences. Understanding is one of the most subjective stages in the process of scientific knowledge, therefore unconscious components, in particular, personal tacit knowledge, play a special role in it. Modern scientists believe that understanding is the result of the joint functioning of the verbal-reflexive and unconscious components of the human cognitive system. The whole range of implicit personal knowledge takes part in the process of understanding. It involves stable, established complexes of implicit knowledge that do not require adjustment or control by consciousness. Also, this unconscious component helps the individual to

learn new knowledge, “build” it into his own knowledge system and learn to operate with it. Thus, the role of tacit knowledge increases with a significant discrepancy between the obtained result and the predicted one. In this case, problems with understanding are based on unconscious basic premises, which have both an individual-personal and a paradigmatic and general scientific character, which can significantly affect the scientist’s understanding of the obtained results. The described cases do not exhaust all possible forms of participation of implicit knowledge in the understanding of the acquired knowledge, since there are many other aspects of this problem. Therefore, the research of this phenomenon should continue.

Key words: scientific research, epistemology, understanding, unconscious components of cognition, tacit knowledge.

УДК 130.2(167)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.25>**Л. В. Теліженко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4558-513X>доктор філософських наук,
доцент кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
Сумського державного університету**КОМЕМОРАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД**

Постановка проблеми. У сучасних реаліях України тема коемеморації російсько-української війни набуває особливої актуальності, оскільки коемеморація постає значним фактором консолідації українського суспільства, збереження та формування його національної ідентичності, а, отже, фактором самої можливості подальшого існування українського народу та його держави. Проте коемеморація, саме поняття якої ще на початку століття для нас було маловідомим, а сьогодні часто вживаним, набуває не тільки популярності, а і певної вузькості, що, в свою чергу, впливає на таке ж розуміння її ролі для формування та збереження національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню коемеморації та її зв'язку з національною ідентичністю присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних дослідників ці проблеми аналізували, зокрема, Я. Ассман [1], П. Нора [10; 11], Е. Ренан [14], П. Рікер [15], М. Хальбвакс [19], П. Хаттон [20] та ін. Серед українських вчених проблематику коемеморації та національної ідентичності досліджували Р. Додонов [3], М. Каблука [4], А. Киридон [5], Н. Кривда [7] та ін.

Коемеморацію дослідники найчастіше представляють як матеріально виражену компоненту колективної пам'яті, пов'язуючи її з меморіалами, монументами, пам'ятниками, музеями тощо. При цьому духовна складова коемеморації або взагалі опускається, або переважно зводиться до емоційних переживань сучасників, викликаних об'єктами, пов'язаними з подіями минулого. Як говорить про коемеморацію «нового типу» автор інсталяції «Хрест Героїв» М. Каблука, «проживання, а не пам'ять, є основою концепту. Візуальні й звукові ефекти, можливість взаємодіяти з об'єктом – все це цілиться на відчуття в першу чергу, спогади ж виникають опісля, як наслідок повного занурення в інсталяцію» [4].

Це не відповідає тому змісту, який детально обґрунтував у кінці ХХ ст. його автор, французький історик П'єр Нора. Акцентуючи увагу на об'єктивованих формах пам'яті, насамперед у контексті дослідження «місць пам'яті» або

«території пам'яті», матеріальну та духовну складові коемеморації П. Нора описав як єдиний процес. Для нього сама пам'ять є коемеморативною свідомістю, в якій вона «кристалізується і знаходить свій прихисток» [10]. Таку його позицію підтверджує і думка про те, що місця пам'яті «є місцями в трьох сенсах слова – матеріальному, символічному і функціональному... Навіть місце, зовні цілком матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не наділить його символічною ауруою. ...Три аспекти завжди співіснують» [11, с. 12]. Тому коемеморація в розумінні П. Нора представляється, насамперед, пам'яттю, що існує як усвідомлене минуле та певні матеріальні об'єкти, з ним пов'язані. Ці подвійні скріпи, матеріальні й духовні одночасно, з'єднують теперішнє з минулим, консолідуючи суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації. Але, що важливо, навіть у цьому авторському баченні роль коемеморації як пам'яті, яка впливає на формування нації і водночас нацією «освячується», може бути неоднозначною, оскільки вона емоційна і може пов'язуватися з уявними споминами, а тому допускати всілякі маніпуляції, зміни, витіснення, забуття [11, с. 3].

Тобто, як зазначає Р. Додонов, «коемеморативні практики включають широкий спектр спільних дій (ритуали, церемонії, презентації) і предметів (пам'ятники, місця поховань, меморіальні комплекси), які містять певний історичний наратив, що стосується всіх або частини суспільства» [3, с. 5]. Тому спрямовані на об'єктивізацію колективної пам'яті, коемеморативні практики здатні як конструювати майбутнє нації, так і деструктувати його через перегляд історичного минулого.

Складною та неоднозначною є не тільки проблема коемеморації, в даному разі російсько-української війни, а і проблема національної ідентичності. У науковому осмисленні вона також постає багатофакторним конструктом, що поєднує в собі як зовнішні, так і внутрішні чинники, як об'єктивні ознаки приналежності до нації (територія, на якій живуть люди; мова, якою вони спілкуються; релігія, до якої вони себе від-

носять; культура, цінності і традиції якої вони поділяють), так і суб'єктивні (ким себе відчуває людина, її почуття приналежності до певної нації) [18, с. 305]. У зв'язку з цим у якості ключових факторів формування національної ідентичності, подібно до комеморації, науковці виділяють ту чи іншу її сторону або навіть одну із їх складових [18]. Так, наприклад, І. Огієнко українську мову вважає ознакою всього національного, його душею, найціннішим скарбом, врешті-решт, самим життям, без якого немає народу і національності [12, с. 239, 240]. Водночас Е. Ренан наполягав на тому, що «мова запрошує до єднання, але не змушує до нього. ...Мови – це історичні витвори, які дають мало вказівок про кров тих, що ними говорять, і які в кожному разі не могли б накласти кайданів на людську свободу, коли треба означити родину, з якою поєднуються на життя і на смерть» [14].

То ж, беручи до уваги сам факт зв'язку комеморації з національною ідентичністю, її неоднозначне розуміння та такий же вплив на процеси формування ідентичності, особливого значення набуває вибір оптимальної точки зору щодо її осмислення, яке в даному разі передбачає поєднання відразу декількох проблемних полів, кожне з яких має свою множину інтерпретацій, відповідних практик та політики. Тому виникає необхідність знайти спільну основу для їх осмислення, з одного боку, здатну об'єднати часткове в них та між ними, а, з іншого боку, у багатоманітті проявів виявити їх спільну сутність, розвиток якої матиме позитивне значення і для комеморації, і для національної ідентичності. Така дослідницька позиція спрямована на розуміння комеморації та ідентичності як феноменів, безпосередньо пов'язаних з онтологічною цілісністю людини (колективу людей) як оптимальною для осмислення всіх пов'язаних з нею проблем.

Метою статті є спроба трансдисциплінарного обґрунтування комеморації російсько-української війни як фактору збереження та розвитку національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. *Трансдисциплінарний підхід як новий світогляд та нова практика життя.* З цієї точки зору ефективним є трансдисциплінарний підхід, який, розвиваючи уявлення про складність світу та реальності, в якій існує людина, водночас формує і нову онтологію. Представлений різними школами та концепціями, як вітчизняними, так і зарубіжними, серед яких зокрема Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень (CIRET) у Парижі, очолюваний Б. Ніколеску, трансдисциплінарний підхід переважно розуміється як новий тип вироблення наукового знання, що ґрунтується на дисциплінарних знаннях, але виходить за будь-які їх межі, формуючи більш високий рівень наукового

осмислення, а відповідно, новий світогляд та нову практику життя [8].

Потенціал трансдисциплінарного підходу полягає в тому, що на відміну від традиційної європейської раціональності, яка фактично до другої половини ХХ століття ґрунтувалася на протиставленні суб'єкта і об'єкта пізнання, він їх розглядає не в розриві, визнаючи почергово первинність того або іншого, а в їх початковій нероздільній єдності. З позиції Б. Ніколеску як представника квантової фізики, суб'єкт і об'єкт перебувають у спільному для них полі – «прихованому Третьому», яке їх об'єднує та робить взаємочутливими, оскільки вони мають спільну з ним інформаційну природу. Інформація природна (об'єкта) та інформація духовна (суб'єкта) взаємодіють між собою через включену в них і водночас природно близьку їм третю сторону [9, с. 93, 94].

Характерно, що ідея проникаючого в усе третього вже давно присутня в науці як Дух (М. Планк, Г. Гегель), інформаційний континуум (Д. Бом), інформація (Б. Каструп) тощо. Ця ж ідея характерна і для метафізики тотальності як вітчизняного підходу, що майже одночасно з трансдисциплінарним підходом школи Б. Ніколеску сформувався в межах постнекласики, але вийшов за її межі, обґрунтовуючи єдність суб'єкта і об'єкта, людини і світу, що перебувають у Бутті як єдиному універсальному середовищі [6]. Як спільна субстанційна основа Буття, з одного боку, забезпечує онтологічну єдність всього суцього, а, з іншого боку, зберігає онтичну самостійність усіх своїх форм [17, с. 102]. Виникаюча таким чином дуальна онтико-онтологічна модель всього суцього метафізики тотальності виявляється близькою до інформаційної, природно-духовної моделі трансдисциплінарного підходу Б. Ніколеску, онтологічної за своїм характером.

Принципово важливим є і висновок трансдисциплінарного підходу щодо складності та багаторівневості реальності, в якій перебувають суб'єкт і об'єкт, людина і світ. Ця реальність, що має інформаційну природу та утворена рівнями суб'єкта, об'єкта та всепроникаючого третього, в людині представлена трьома рівнями її суб'єктивного сприйняття (суб'єктивна реальність): внутрішній світ, пов'язаний зі свідомістю (політична, соціальна, історична, індивідуальна реальність); зовнішній світ (об'єкт) – екологічна, економічна, космічна / планетарна реальність; інформаційне середовище (рівень прихованого третього) – культура, мистецтво, релігія, духовність (досвід людей, інтуїція, інтерпретації, описи, уявлення, образи, традиції тощо), яке забезпечує безперервність взаємодії природної інформації з духовною [9].

Зауважимо, що не зведена до фізичного світу класичної науки та водночас не сконструйована соціально, сучасною людиною трансдисциплі-

нарна реальність у всій своїй повноті не сприймається та навіть не усвідомлюється, будучи потенційно присутньою в ній. Але це не означає, що вона не має враховуватися під час формування практик людини, між зовнішньою активністю та саморозумінням якої себе як цілості є певний дисонанс, що призвів до тотальної кризи сучасності, в тому числі й кризи самої людини як її найглибшого прояву.

Трансдисциплінарний вимір комеморації та національної ідентичності

Досліджуючи комеморацію як одну із практик людини, що відображає її власний «образ і подобу» з використанням трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що вона має враховувати поліонтологічну складність людини, її одночасне перебування в декількох рівнях реальності, духовний взаємозв'язок з усім людством та світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу. А також неоднозначну роль діяльності людини, зовнішню і внутрішню, здатну встановлювати як еволюційний за характером порядок (гармонію) в собі та зі світом, так і викликати порушення (дисгармонію) – неспроможність власної повноти та цілості через «розколотість» у собі.

З огляду на це і комеморація, і національна ідентичність повинні орієнтуватися на формування саме цілісної людини як ключове завдання високорозвиненого суспільства, без якої в принципі не може бути його майбутнього в перспективі виходу на більш високі щаблі колективного буття. Як носій смислів, цінностей, сформованих на їх основі цілей, традицій, практик тощо, людина створює той світ, який є відображенням стану її цілісності. Такі її якості, як пам'ять, почуття, ставлення до когось чи чогось стимулюють усю діяльність людини як єдиний процес, утворюючи її особисту цілісність, через яку вона взаємодіє з іншими людьми та з усім світом, розвиваючи цілісність більш високого порядку. Змінювані, але невід'ємні від неї як динамічна сталість, вони мають значення певного позачасового та позапросторового індикатора особистості, за яким вона ідентифікує себе як їх частина (суспільства, нації, людства тощо) у будь-який час та в будь-якій ситуації (близьке мені чи ні, моє чи не моє, важливе – неважливе тощо). Як писав Х. Ортега-і-Гассет, «людина – це не річ, а драма, її життя – чиста і універсальна подія, яка відбувається з кожним із нас, і в цьому звершенні кожний, в свою чергу, є подія» [13]. А подія як незвичайний хід життя закарбовується в пам'яті (людини чи всього суспільства), викликає емоції, а разом з ними думки та спогади.

Відповідно, якщо вважати національну ідентичність колективною ідентичністю великої кількості людей, які своєю зовнішньою і внутрішньою

діяльністю в певний історичний проміжок часу утворюють цю ідентичність і в ній же як єдиному процесі, спрямованому на себе і зовнішній світ, її відображають, то й ідентичність треба пов'язувати з колективною цілісністю, представленою двома її іпостасями: матеріальним і духовним, проявленим і не проявленим, зовнішнім і внутрішнім, у яких поєднуються всезагальне та національне. Нерозривні між собою, вони, з одного боку, представляють конкретну, у даному разі, українську націю в її історичних обставинах війни, а з іншого боку, виражають загальнолюдське, одвічне, універсальне, моральнісне, що під кутом зору національних звичаїв та традицій по-своєму відобразилося в культурних та релігійних текстах і практиках різних народів, теж історично різних і водночас по-людськи близьких між собою. Тому колективна ідентичність, сформована в певних історичних умовах та представлена в духовно об'єднаних самою людиною звичаях, традиціях, культурі тощо, не ізольована від духовного поля всього людства, його «семантичних універсалій» (Умберто Еко) як власної основи, яка включена в її цілісність і з якої виникають її смисли, цінності, цілі тощо. Як специфічний прояв загальнолюдського, як частина від цілого національне без нього існувати не може.

З огляду на це комеморація як одна із практик людини теж має передбачати декілька векторів впливу, визначених сутністю людини: на неї як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Через цілком конкретні дії, пов'язані зі створенням матеріальних об'єктів, присвячених подіям та людям, які сприймаються сучасниками як їм близькі та зрозумілі, як їх герої, захисники, відбувається формування внутрішнього світу людини, громадянина суспільства, в якому він виявляється єдиним з тими, хто поділяє його сприйняття та переживання. Водночас, наповнюючи матеріальні об'єкти пам'яті глибоким загальнолюдським сенсом, що має місце в цих подіях, вчинках героїв тощо, створюючи про них різноманітні твори культури, суспільство через комеморацію формує інформаційне середовище, яке, з одного боку, його об'єднує як націю, колектив людей поза будь-яких часових меж. А, з іншого боку, утворює середовище, яке забезпечує взаємодію вже нації, що таким чином творить себе і своє колективне майбутнє, з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Отже, комеморація російсько-української війни має сприяти формуванню багаторівневої духовної єдності самої людини як істоти свідомої і духовної, суспільства і нації як колективу людей, всього людства як цілісності. Вона не може зводитися виключно до створення меморіалів, пам'ятників, музеїв тощо, тобто бути тільки матеріаль-

но-втілюваною практикою пам'яті, хоча і здатною викликати у відвідувачів таких місць певні емоції та спогади. Звісно, емоції, біль душі за тими, хто не з нами, але все рівно в нас, мають бути. Проте навантажена загальнолюдськими цінностями та смислами, життєво важливими та зрозумілими не тільки для нас, а і для будь-якої людини, будь-якої нації, а від того, неминучими та тривалими як саме життя, у своїй вселюдській значущості, вона має усвідомлюватися кожним українцем як надзвичайно важливе, від нього невід'ємне, що формує в ньому внутрішній світ громадянина Всесвіту. На думку П. Рікера, це означає формування «цілісної пам'яті», в якій «минуле безперервно зчіплюється з теперішнім», або «істинної пам'яті», живого зв'язку з вічним теперішнім [15, с. 559, 560]. Звідси витікає і розуміння того, для чого нам, живим українцям, потрібен зв'язок пам'яті з тими, хто пішов нас захищати і не повернувся, як і розуміння нас самих себе як таких, які з буття ніколи не зникають. Адже ми можемо змінювати форму існування, але залишатися в бутті вічно.

Водночас не розуміння універсального характеру відносин людини зі світом, а відтак не усвідомлення ролі комеморації щодо їх встановлення через пам'ять як увічнення колективного у всезагальному, здатне вести до не відповідності національних орієнтирів загальнолюдському, розриву з ним як універсальним, а отже, до смислових розривів на рівні колективу людей, розриву історичної та духовної пам'яті. Врешті-решт, до національної нестійкості та розпаду нації.

Досить часто зустрічається думка про те, що колективна пам'ять українців постійно трансформується. Змінам піддаються не стільки форми комеморації, які «залишаються здебільшого старими», скільки її зміст [3]. Відбувається забуття і, насамперед, тому, що для теперішнього минуле, його події та герої втрачають значення. Як доводив П. Рікер, для цього є декілька причин. Це ідеологізація пам'яті, пов'язана з репрезентацією історичного минулого, створенням нових наративів, можливістю розказати про минуле інакше, «про щось замовчуючи, зміщуючи акценти, різними способами рефігуруючи учасників події, як і контури самої події» [15, с. 619]. У цьому разі «діє хитра форма забуття», «причина якої укорінена в позбавленні соціальних акторів початково наявної в них можливості самим розказувати про себе» [15, с. 620]. Також пам'яттю, вважав П. Рікер, можна управляти, зловживаючи забуттям. «...Такими є інституційні форми забуття, які відокремлює від амнезії дуже тонка грань: мова йде насамперед про амнезію, а попутно і про право помилування, яке називається також помилуванням за амнезією» [15, с. 625].

Як наслідок цих процесів «відбувається кардинальна переоцінка: герої радянської доби

стали лиходіями, а негідники – героями» [3]. У той же час, як говорить Н. Ю. Кривда, «відбуваються процеси, що характеризуються «творенням «коротких» наративів, увічненням недавніх подій», які, в свою чергу, потребують «винайдення традиції» (Е. Гобсбаум), яка як продукт соціальної інженерії в Україні ще не склалася, зумовлюючи кризу й української ідентичності [7, с. 15, 16]. Тому комеморація, вважає авторка, має стати «дієвим інструментом «винайдення традиції», засобом подолання «стереотипів і практик, які не сприяють консолідації українського суспільства, а отже формування колективної ідентичності, в тому числі й організації вертикальних зв'язків у суспільстві, пов'язаних із владою, які не склалися» [7, с. 16]. «Перевагою української армії і українського суспільства є вміння об'єднуватися по горизонталі. ...Горизонтальні зв'язки – частина національних культурних практик. Ми довго були бездержавною країною. Вертикаль влади... завжди сприймалася в Україні як щось стороннє, не дуже варте довіри. ...Ми виживаємо за рахунок горизонтальних мереж, а не вертикалі. Сьогодні у нас наша влада, ми привласнили собі державу, поки що поганенько, але привласнюємо далі – точно в цьому впевнена. Тому державні інституції, які створюються, мають стати нашими інституціями» [16].

Зазначимо, що з точки зору трансдисциплінарного підходу постійний перехід від однієї традиції до іншої, змістовне творення нових традицій без наявної в них спільної ціннісно-смислової основи, пов'язаної з духовним аспектом буття людини і суспільства, веде до перервності та фрагментарності колективної пам'яті, втрати нею континуальності, живого зв'язку поколінь та появи відповідних розпадів на рівні людини, суспільства, колективу людей, нації, всього людства, які втрачають у собі та між собою духовну єдність. Відповідно поділ колективної пам'яті нації на певні історичні періоди за принципом виключно «своєї» для даного часу ідеології чи політики, зазвичай представленої досить вузьким колом еліт, теж не позбавленої «своїх» інтересів, перетворюється на своєрідне розщеплення зв'язків і відносин як по горизонталі, так і по вертикалі. Адже в такому разі ціннісно-смислова основа, яка б усвідомлювалася кожною людиною, кожним громадянином країни як його власна, в тому числі і політиками, водночас невід'ємна від майбутніх поколінь, інших людей та всього світу в цілому, і давала б «відчуття безперервності пам'яті» (П. Нора), відсутня.

Тим більше, як вважає сучасний американський дослідник П. Хаттон, «самі по собі образи пам'яті завжди фрагментарні й умовні. Вони не володіють цілісним або зв'язним значенням, поки ми не проєктуємо їх на конкретні обставини»

[20]. Тому, посилаючись на думку французького філософа М. Хальбвакса, П. Хаттон навпаки звертає увагу на те, що комеморація є спробою саме зупинити процес повільної зміни традиції, яка відбувається через фрагментарність пам'яті, чим і користуються політики, оскільки комеморація зміцнює стереотипи нашої свідомості, які стираються з часом [20, с. 203].

З цією ж метою, на його думку, відбувається і політична міфологізація, «інструмент у соціальному і політичному управлінні, пропаганді, в боротьбі ідеологій», яка зводить складні і суперечливі історичні процеси до зручних для сприйняття простих схем, які суспільством будуть сприйматися як щось безперечне. Проте в умовах інформаційного суспільства будь-який міф, який не підтверджується ні колективним, ні індивідуальним досвідом людини, буде швидко розвінчаним, поглиблюючи розриви теперішнього з минулим. Та саме розірвана, придушена або витіснена колективна пам'ять і здатна повернути суспільство в минуле, відкинути його в своєму розвитку на декілька кроків назад. Як доводить Я. Ассман, «будь-який достатньо глибокий розрив спадковості і традиції може привести до виникнення минулого» [1, с. 15]. При цьому автор наголошує на тому, що це відбувається насамперед тоді, коли «після такого розриву робиться спроба почати спочатку. Оновлення, відродження, реставрації завжди виступають у формі звернення до минулого. У міру того, як вони освоюють майбутнє, вони творять, відтворюють, відкривають минуле» [там же].

У такому разі комеморація не завжди виконує функцію консолідації суспільства, вона швидше сприяє соціальній деструкції, оскільки в нових формах та в нових історичних обставинах повторюється минуле, яке здатне приваблювати теперішнє тими проявами людського духу, які пов'язані з руїнами. З цього приводу Е. Берк свого часу писав, що ми навіть відчуваємо захоплення від того, що бачимо наслідки якихось жахливих подій [2, с. 80]. Тому, припускаючи, що така фатальна подія могла б відбутися з Лондоном, вважав, що в такому разі бажаних подивитися на його руїни було б значно більше, ніж коли Лондон був у розквіті слави [там же].

Висновки. То ж, досліджуючи комеморацію з точки зору трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, комеморація має впливати на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи інформаційне середовище про події війни та її героїв, які ціною свого життя захищають життя інших як найвищу цінність, комеморація забезпечує внутрішню єдність

нації не тільки в даній ситуації, тут-і-зараз, а і майбутніх поколінь, їх безперервний зв'язок з духовним полем всього людства. У взаємодії двох сутнісних сторін як єдиному процесі, осмисленому і направленому на внутрішній та зовнішній світ, відбувається формування цілісної пам'яті, яка й утворює живий ланцюг національної єдності минулого, теперішнього та майбутнього.

Література

1. Ассман Я. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Берк Е. Філософське дослідження про походження наших ідей піднесеного і прекрасного. URL: <http://flibusta.site/b/616583>.
3. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discours. *CXII*, 2022. Т. 3, № 1, С. 5–14. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(1\).253628](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628).
4. Каблука М. Як нам пам'ятати трагедії: негравматична імерсивність в пам'ятниках. URL: <http://surl.li/mawuru>.
5. Киридон А. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять : наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7–19.*
6. Кізіма В. В. Космологія з позицій уявлення про буття як про тотальність. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. № 29. Київ : ЦГО НАН України. 2013. С. 25–75.*
7. Кривда Н. Ю. Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. *Українські культурологічні студії*, 2018. 1(2). С. 15–20. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585951.pdf>.
8. Nicolescu V. Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*, 2012. V. 1, n. 1. P. 13–29.
9. Nicolescu V. The Hidden Third as the Unifier of Natural and Spiritual Information. *Cybernetics and Human Knowing*, 2015. V. 22, n. 4. P. 91–99.
10. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репи. Київ : ТОВ «Видавництво» «КЛІО», 2014. 272 с.
11. Nora P. (Ed.) *Les lieux de mémoire. I. La Republique; II. La Nation; III. Les Frances.* Paris, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984–1992.
12. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
13. Ортега-і-Гассет Х. Історія як система, 1941. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gasset/ist_sist.php.
14. Ренан Е. Що таке нація? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiaa7/
15. Ricoeur P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli.* Paris: Seuil, L'ordre philosophique, 2000. 676 p.
16. Самченко В. Наталія Кривда: Ми не схеми майбутнього шукаємо в минулому. Ми шукаємо

аргументи на користь власної суб'єктності. URL: <http://surl.li/gcyulh>

17. Теліженко Л. В. Постнекласичний зміст гуманітарної інноватики: тоталогічний аспект. *Totallogy*. XXI. Постнекласичні дослідження. № 30. Київ : ЦГО НАН України. 2013. С. 96–111.

18. Теліженко Л. В. Комеморація російсько-української війни як фактор збереження та формування національної ідентичності. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific paper of the I International Scientific and Practical Conference (1 June 2024)*. Sumy: Sumy State University, 2024. P. C. 305–308.

19. Хальбвакс М. Колективна пам'ять. Париж : Університетська преса Франції, 1967. 204 с.

20. Хаттон П. Х. Історія як мистецтво пам'яті / пер. з англ. В. Ю. Бистрова. СПб.: Володимир Даль, 2003. 424 с.

Анотація

Теліженко Л. В. Комеморація російсько-української війни та її вплив на формування національної ідентичності: транздисциплінарний підхід. – Стаття.

Дослідження присвячене аналізу ролі комеморації російсько-української війни у формуванні національної ідентичності з позиції транздисциплінарного підходу, особливістю якого є уявлення про початкову нерозривну єдність суб'єкта і об'єкта, що разом знаходяться в спільному для них інформаційному полі – третьому, взаємодіючи з ним. Показується, що людина з цієї точки зору є матеріальною та ідеальною, онтичною та онтологічною одночасно, перебуває в декількох рівнях реальності та взаємодіє з усім людством і світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу.

Звертається увага на те, що таким чином утворена цілісність людини є основою для розуміння як індивідуальної, так і колективної ідентичності, в тому числі національної.

Доводиться, що комеморація як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, передбачає два вектори впливу на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи суспільне інформаційне середовище про події війни та її героїв, комеморація забезпечує також взаємодію нації з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Робиться висновок про те, що комеморація російсько-української війни має формувати цілісну пам'ять нації, яка й виникає у взаємодії двох сутнісних сторін людини. У єдиному процесі, осмисленому і направленому і на людину, і на її зовнішній світ, виникають виділені одиниці смислу з певним емоційним наванта-

женням, які кожній наступній миті стають пам'яттю, з якою людина чи колектив людей або нація себе ідентифікують. Через спільні спогади про події війни, що усвідомлюються та поділяються наступними поколіннями як їх власне минуле, пам'ять утворює живий ланцюг національної єдності минулого, теперішнього та майбутнього.

Ключові слова: комеморація, пам'ять, національна ідентичність, російсько-українська війна, цілісність людини, транздисциплінарний підхід.

Summary

Telizhenko L. V. Commemoration of the Russian-Ukrainian war and its influence on the formation of national identity: a transdisciplinary approach. – Article.

The study is devoted to the analysis of the role of the commemoration of the Russian-Ukrainian war in the formation of national identity from the standpoint of a transdisciplinary approach, a feature that together are in a common information field for them – the third, interacting with it. It is shown that a person from this point of view is material and ideal, ontic and ontological at the same time, is in several levels of reality and interacts with the whole humanity and the world in discrete-continuum coordinates of space and time.

Attention is drawn to the fact that in this way the formed integrity of a person is the basis for understanding both individual and collective identity, including national one.

It is proved that commemoration as one of the practices of a person, in which its essence is reflected, implies two vectors of influence on a person as integrity, and through it on society as a collective of people and the whole world. Creating material objects and at the same time forming a public information environment about the events of the war and its heroes, commemoration also ensures the interaction of the nation with the spiritual field of all mankind in its present, past and even near future.

It is concluded that the commemoration of the Russian-Ukrainian war should form an integral memory of the nation that arises in the interaction of two significant sides of a person. In one process, meaningful and directed both to a person and to his external world, units of meaning with a certain emotional load are allocated, which at each subsequent moment become the memory with which a person or collective of a people or nation identifies itself. Thanks to the common memories of the events of the war, realized and shared by subsequent generations as their own past, memory forms a living chain of national unity of the past, present and future.

Key words: commemoration, memory, national identity, Russian-Ukrainian war, human integrity, transdisciplinary approach.

УДК 316.722:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.26>**Н. В. Токуєва**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1840-1382>*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри політології, історії і філософії
Полтавського державного аграрного університету***Н. М. Зленко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2598-4336>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Сумської філії Харківського національного
університету внутрішніх справ***Т. В. Цой**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4413-1478>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ГОЛОВНІ АСПЕКТИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Вступ. В останні роки міжкультурна комунікація відіграє важливу роль у встановленні та підтримці ділових і професійних відносин у різних сферах людської діяльності. Процес глобалізації та інтеграції нашої країни у світове співтовариство і глобальний інформаційний простір висунув питання міжкультурної комунікації на перший план, оскільки однією з найважливіших складових життя і діяльності людини є комунікація, яка забезпечує канали передачі та отримання інформації.

Розвиток міжнародних відносин, встановлення ділових і дружніх стосунків з представниками інших країн вимагає знання іноземних мов, національних і культурних особливостей різних народів і націй.

Тому вивчення найважливіших аспектів міжкультурної комунікації продиктовано потребами сьогодення.

Метою дослідження є визначення міжкультурної комунікації як сучасного феномену та її впливу на життєдіяльність суспільства.

Завданнями дослідження є:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з проблематики міжкультурної комунікації.
2. Розглянути та проаналізувати дефініцію поняття «міжкультурна комунікація».
3. Визначити головні та найважливіші аспекти впливу міжкультурної комунікації на життєдіяльність суспільства.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та окреслених завдань дослідження використовувалися наступні методи:

– аналізу філософської, психологічної, соціологічної та педагогічної науково-методичної лі-

тератури для окреслення основних понять дослідження;

– узагальнення наукових положень щодо досліджуваної проблематики;

– синтезу для визначення головних аспектів міжкультурної комунікації з точки зору суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що дослідженням проблематики міжкультурної комунікації займалася ціла плеяда вітчизняних та закордонних науковців.

Серед вітчизняних дослідників найпопулярнішими є роботи: В. Андрущенко, Н. Висоцької, О. Гриценко, І. Дзюби, А. Єрмоленко, Л. Нагорної, П. Скрипки тощо.

Значний внесок у дослідження міжкультурної комунікації здійснили наступні зарубіжні вчені: Е. Голл, К. Клакхон, Р. Портер, К. Бергер, Е. Гірш, Г. Гофстеде і т. д.

На сьогоднішній день науковці активно продовжують досліджувати міжкультурну комунікацію в усіх сферах її прояву.

Результати дослідження. Сучасна філософія вимагає вивчення та дослідження міжкультурної комунікації в умовах культурної глобалізації, осмислення конфліктів, суперечностей та глибоких проблем етнонаціональної сфери, пошуку оптимальних моделей модернізації та розвитку українського суспільства, оскільки комунікація є однією з найважливіших складових людського життя. У широкому розумінні це поняття виходить далеко за межі обміну інформацією між людьми. Воно включає в себе канали передачі та отримання інформації за участю машин, при-

строїв, штучного інтелекту, комп'ютерних мереж і програм, культурних знаків, просторових умов тощо. Незважаючи на постійні зміни в суспільстві та природі, суть людської комунікації залишається незмінною: вона полягає в обміні думками та інформацією, досягненні взаєморозуміння та гармонійних стосунків у всіх сферах і на всіх рівнях людського буття. Однак форми, засоби та методи людської комунікації постійно розвиваються. З розвитком глобалізації, збільшенням міжнародних контактів та інтернаціоналізацією суспільства в цілому змінився характер спілкування. Для встановлення ділових і дружніх контактів з представниками інших країн необхідні знання іноземних мов. Однак цього недостатньо, адже незнання етнічних і культурних особливостей іноземців є серйозною перешкодою для спілкування з ними.

Аналіз визначення терміну «міжкультурна комунікація» показав, що серед дослідників немає єдиної думки щодо його тлумачення, оскільки наразі він трактується досить широко і використовується на різних рівнях міжособистісної комунікації між представниками різних соціальних груп або різних національних культур.

Так, наприклад, термін «міжкультурна комунікація» вперше було використано в 1954 р. в роботі «Культура і комунікація. Модель аналізу». Г. Трейгера і Е. Холла У даній роботі міжкультурна комунікація позначається як ідеальна мета, до якої людина повинна прагнути в своєму прагненні адаптуватися до навколишнього світу якнайкраще й ефективніше. Науковці зазначали, що міжкультурна комунікація – це завжди міжособистісне спілкування в особливому контексті, де один учасник виявляє культурні відмінності іншого. Ступінь міжкультурності кожного конкретного акту комунікації залежить від толерантності, підприємливості та особистого досвіду його учасників. Тобто, міжкультурну комунікацію слід розглядати як сукупність різноманітних форм взаємовідносин і спілкування між окремими особами і групами, які належать до різних культур [1, с. 137].

В. Аксьонова вважає, що міжкультурна комунікація – це комунікація між представниками різних культур і народів і направлена на розширення культурних контактів в умовах культурної глобалізації. Як соціальний феномен, вона характеризується багатоякісністю і динамічністю, а тому культура розглядається як родове поняття, а культурні контакти набувають різні форми, що знаходять своє вираження у взаємовпливові, синтезі, доповнюваності і діалозі. Міжкультурна комунікація являється індикатором розвитку культури у суспільстві: з однієї сторони, вона розкриває її здатність до сприйняття інокультурних елементів і породження на основі цього нових для

даного соціокультурного організму форм; з іншої, – здатність транслювати свої цінності в інші культури [2, с. 128].

Н. Ларіна зазначає, що міжкультурна комунікація – це соціальний феномен сутністю якого є конструктивна або деструктивна взаємодія між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму [3, с. 96].

Інші вчені дотримуються думки, що міжкультурна комунікація – це процес взаємного зв'язку та взаємодії представників різних культур. Це специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями й навичками носіїв різних типів культур [4, с. 273].

Таким чином, розгляд наукових підходів щодо трактування дефініції «міжкультурна комунікація» дозволив нам дійти висновку, що міжкультурна комунікація – це процес взаємодії через комунікацію між представниками різних культур та національностей, основною метою якого є обмін інформацією, досвідом, уміннями та навичками.

Дослідження наукової літератури з проблематики міжкультурної комунікації допомогло визначити, що в останні роки при дослідженні міжкультурної комунікації науковцями активно використовуються три підходи:

– перший підхід за основу бере позитивістську методологію суб'єктно-об'єктних відносин, який прослідковується в концепції структурного функціоналізму, системним методом та концепцією інформаційного суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер);

– в основі другого підходу лежить когнітивна модель суб'єкт-об'єктних відносин, в якій сфера комунікації виділяється в якості особливого онтологічного об'єкта. Її вивчення базується на методах герменевтичної інтерпретації смислів, критичній рефлексії, раціональній реконструкції (Ю. Габермас);

– третій (постнекласичний) підхід показує, що природа соціального відноситься до суб'єктивно-об'єктивних відносин, тобто до принципу інтерсуб'єктивності і виключає об'єктивність. Суспільство розглядається як мережа комунікацій, комунікації створюють можливість для самопису суспільства та його самовідтворення і предстають як активне самоорганізоване середовище (Н. Луман) [2, с. 131–132].

Ми ж вважаємо, що найбільш актуальним на сьогодні є третій підхід, а саме постнекласичний, тобто саме суб'єкти є головними учасниками міжкультурної взаємодії. Наша думка знаходить відображення у праці В. Щербини, який пише, що: «Суб'єктом міжкультурного спілкування завжди виступає сама людина, яка вже є носієм певної культури. Кожна людина входить до складу тієї чи тієї суспільної групи, яка теж у своєю чергою

має певну культуру, що впливає на її поведінку. Поведінку людини визначає система суспільних відносин і культура, до яких вона включена, але кожний учасник міжкультурної комунікації має свою власну систему правил, які впливають на його поведінку. Ці правила зумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але й культуру всіх груп, до яких включено того чи іншого індивіда, а також його освіту, виховання, професію, сімейний стан, самосвідомість, рівень суспільної свідомості тощо. Сюди ж потрібно віднести його матеріальну і духовну культуру, соціальну роль та соціальний статус. Не можна не враховувати також і «стимул» засвоєння певної культури, який обумовлений ціннісно-орієнтованими процесами. Можна сказати, що міжкультурна комунікація – це стан сучасного суспільства, в якому складну структуру соціального і культурного простору втілено в символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти суспільна й індивідуальна свідомість різних національних спільнот та етнічних груп. Саме це і створює такі образи соціального світу, які водночас є і змістом, і об'єктом взаємодії соціальних суб'єктів комунікації. Водночас міжкультурна комунікація є процесом особистісного вибору, що відбувається у просторі етичного напруження, що виникає між індивідами під час взаємодії в умовах агресивного мультикультурного середовища» [5, с. 73].

Що стосується головних складових життєдіяльності особистості, які забезпечує міжкультурна комунікація, то на нашу думку, до них варто віднести: толерантність, рівність, повагу та взаємоповагу до людської гідності, право на свободу до самовираження, цінності та соціальні норми.

Розглянемо більш детально кожен складову життєдіяльності суспільства в залежності від міжкультурної комунікації.

1. Толерантність. На сьогодні толерантність розглядається в декількох напрямках. По перше – це соціальний напрямок, а по друге – це індивідуальний напрямок. Соціальний напрямок вказує на розвиток демократичного суспільства та успішного функціонування людської особистості. А індивідуальний напрямок свідчить про те, що толерантність – це терпимість, прийняття та відкритість інших та їхньої точки зору, а не нав'язування своєї; або переконання особистості про рівну цінність та гідність усіх людей, справедливе та об'єктивне ставлення до тих людей, чий погляд та думки відрізняються від її власних [6, с. 179]. Тобто, можемо говорити про те, що толерантність – це повага до людей, з якими відбувається міжкультурна комунікація.

Моделлю толерантних стосунків у міжкультурній комунікації є те саме суспільство, в якому

панує свобода і толерантність до будь-якої думки. Тому ми можемо сказати, що толерантність – це взаємна свобода, яку люди використовують, щоб вірити та говорити те, що їм здається істиною, таким чином, що висловлення кожним своїх вірувань та думок не несе ніякого насильства.

2. Рівність. У процесі міжкультурної комунікації обов'язково виникає і розвивається рівність, навіть якщо цей процес не є простим, особливо коли учасники взаємодії сприймають себе як представників різних культур.

3. Повага та взаємоповага до людської гідності. Цей вимір гарантує свободу індивідів висловлювати свою думку як фундаментальний елемент демократичного суспільства. Оскільки взаємна повага до людської гідності є основою функціонування демократичного суспільства, що характеризується культурним розмаїттям, міжкультурна комунікація спрямована на подолання мови ворожнечі, заснованої на неповазі та нетерпимості.

4. Право на свободу до самовираження. Свобода вираження поглядів може бути досягнута шляхом використання вербальних і невербальних засобів. Тому важливо організувати інтерактивну вербальну взаємодію з критичним розумінням мовних і невербальних засобів комунікації, які доречні в конкретній ситуації в певному культурному середовищі. Суть міжкультурної комунікації полягає в тому, що спілкування відбувається в комфортному середовищі, де кожен учасник має право на самовираження, вільний обмін знаннями, ідеями та думками в дружній атмосфері, в умовах, що характеризуються взаємною підтримкою та повагою до всіх учасників комунікаційного процесу.

5. Цінності та соціальні норми. Цінності та соціальні норми міжкультурної комунікації як соціокультурні регулятори взаємопов'язані: чим більше норми соціально-культурної комунікації відповідають національним цінностям, тим ефективніше вони виконують нормативну функцію, тим більше впливають на свідомість і поведінку людей. Індивіди в глобальному суспільстві. Чіткої структури та вичерпного переліку цінностей, таких як колективна воля (народу, нації, соціальної групи), ймовірно, не існує в жодному суспільстві хоча б тому, що різні соціальні групи, навіть у межах однієї політичної групи, нації, мають різні ціннісні орієнтації та пріоритети. Отже, домінуючі цінності в суспільстві є, у певному сенсі, сукупним результатом конкуренції та компромісу між титульною нацією та національними меншинами. Ці фундаментальні та загальнолюдські цінності включають цінності добра, свободи, благополуччя, істини, творчості, краси, віри та справедливості. Вищими цінностями міжкультурної комунікації є комплексні, емоційно-об-

разні узагальнення основних соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життєдіяльності людини, особливо сенс її існування. Головне завдання аксіології міжкультурної комунікації — показати, як та чи інша цінність виступає в загальній структурі буття і як вона співвідноситься з «фактами» реальності [7, с. 344].

Висновки. Отже, ми бачимо, що міжкультурну комунікацію в житті суспільства слід розглядати в контексті змін у комунікативному суспільстві, розуміти його в реальній інтегрованості та повноті його конкретних форм існування, у його функціонуванні та розвитку. Міжкультурна комунікація є комплексним цілим, що несе в собі всі свої основні якісні характеристики. Міжкультурна комунікація як предмет сучасного дослідження у філософії може виступати лише в обмеженій формі, і інтерес до неї в цьому випадку теж набуває вузькоспецифічного характеру в залежності від предмета вивчення цієї науки. Міжкультурна комунікація бере участь у всіх процесах суспільного життя і відбувається всюди, де діє цивілізована людина. Тому міжкультурна комунікація впливає на всі соціальні процеси, інтегруючись у них і впливаючи на них. Це зумовлює необхідність і можливість залучення науковців до вивчення міжкультурної комунікації в сучасному суспільстві.

Література

1. Костенко Д. В. Міжкультурна комунікація як соціально-педагогічний феномен. *Наука та освіта: збірник практичної XIV Міжнародної наукової конференції*, 4-13 січ. 2020 р., м. Хайдусобосло (Угорщина). Хмельницький: ХНУ, 2020. С. 135–139.
2. Аксонова В. І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2011. № 45. С. 128–140.
3. Ларіна Н. Б. Міжкультурна комунікація як феномен впливу на відносини суб'єктів владних повноважень державно-адміністративної та політичної діяльності. *Право та державне управління*. 2013. № 2 (11). С. 93–97.
4. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. Кредитно-модульний курс культурології: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.
5. Щербина В. М. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2013. № 2 (18). С. 70–75.
6. Шехавцова С. Міжкультурна комунікація в освіті як імператив демократичного розвитку суспільства. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2022. Вип. 17 (2). С. 174–184.
7. Культурологія: підручник. Одеса: Університете Ушинського, 2023. 433 с.

Анотація

Токуєва Н. В., Зленко Н. М., Цой Т. В. Міжкультурна комунікація: головні аспекти життєдіяльності суспільства. – Стаття.

Актуальність дослідження полягає у тому, що в останні роки міжкультурна комунікація відіграє важливу роль у встановленні та підтримці ділових і професійних відносин у різних сферах людської діяльності. Процес глобалізації та інтеграції нашої країни у світове співтовариство і глобальний інформаційний простір висунув питання міжкультурної комунікації на перший план, оскільки однією з найважливіших складових життя і діяльності людини є комунікація, яка забезпечує канали передачі та отримання інформації. Метою дослідження є визначення міжкультурної комунікації як сучасного феномена та її впливу на життєдіяльність суспільства. Головними завданнями дослідження є: здійснити аналіз наукової літератури з проблематики міжкультурної комунікації; розглянути та проаналізувати дефініцію поняття «міжкультурна комунікація»; визначити головні та найважливіші аспекти впливу міжкультурної комунікації на життєдіяльність суспільства. Для досягнення поставленої мети та окреслених завдань дослідження використовувалися наступні методи дослідження: аналізу філософської, психологічної, соціологічної та педагогічної науково-методичної літератури для окреслення основних понять дослідження; узагальнення наукових положень щодо досліджуваної проблематики; синтезу для визначення головних аспектів міжкультурної комунікації з точки зору суспільства. У статті визначено, що міжкультурна комунікація – це процес взаємодії через комунікацію між представниками різних культур та національностей, основною метою якого є обмін інформацією, досвідом, уміннями та навичками. Розглянуто основні підходи, які використовуються науковцями при дослідженні міжкультурної комунікації. Обґрунтовано головні складові життєдіяльності особистості, які забезпечує міжкультурна комунікація, а саме: толерантність, рівність, повага та взаємоповага до людської гідності, право на свободу до самовираження, цінності та соціальні норми. Зроблено висновок, що міжкультурна комунікація бере участь у всіх процесах суспільного життя і відбувається всюди, де є цивілізована людина, саме тому міжкультурна комунікація впливає на всі соціальні процеси, інтегруючись у них і впливаючи на них.

Ключові слова: комунікація, міжкультурна комунікація, суспільство, толерантність, взаємодія.

Summary

Токуєва Н. В., Zlenko N. M., Tsoi T. V. Intercultural communication: the main aspects of life in society. – Article.

The relevance of the research lies in the fact that in recent years intercultural communication has played an important role in establishing and maintaining business and professional relations in various spheres of human activity. The process of globalization and integration

of our country into the world community and the global information space brought the issue of intercultural communication to the fore, since one of the most important components of human life and activity is communication, which provides channels for transmitting and receiving information. The purpose of the study is to determine intercultural communication as a modern phenomenon and its impact on the life of society. The main tasks of the research are: to carry out an analysis of scientific literature on the problems of intercultural communication; consider and analyze the definition of the concept of «intercultural communication»; determine the main and most important aspects of the influence of intercultural communication on the life of society. The following research methods were used to achieve the set goal and defined tasks of the research: analysis of philosophical, psychological, sociological and pedagogical scientific and methodological literature to outline the main concepts of the research; generalization of scientific provisions regarding the researched issues;

synthesis to determine the main aspects of intercultural communication from the point of view of society. The article defines that intercultural communication is a process of interaction through communication between representatives of different cultures and nationalities, the main purpose of which is the exchange of information, experience, skills and abilities. The main approaches used by scientists in the study of intercultural communication are considered. The main components of an individual's vital activity provided by intercultural communication are substantiated, namely: tolerance, equality, respect and mutual respect for human dignity, the right to freedom of self-expression, values and social norms. It was concluded that intercultural communication takes part in all processes of social life and occurs wherever there is a civilized person, that is why intercultural communication affects all social processes, integrating into them and influencing them.

Key words: communication, intercultural communication, society, tolerance, interaction.

UDC 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.27>*Sun Changlong*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2405-3242>

PHD Student at the Department of Philosophy

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

THE MAIN IDEAS OF CHINESE PHILOSOPHY AND ITS INFLUENCE ON POLITICS AND ECONOMICS

Philosophy in general, as a doctrine about the fundamental foundations of being, is perceived in Chinese culture with some caution and often receives the epithets "lofty and deep", "difficult to understand" (one of the authors of the publication, as a private person, shares this opinion); In everyday communication, it is usually not customary to discuss general philosophical (for example, ontological) issues.

The ancient Greek philosopher Aristotle wrote in his treatise "Physics": "Movement is the realization of what already exists in potential. Non-existence, therefore, is a form of transition from the potential to the actual." In other words, any change occurs due to the realization of already existing potential. Using this approach, one can, for example, resolve the paradox of which came first – the egg or the chicken. Following Aristotle's way of thinking, we can assume that the chicken came first: how else would we know that an egg is an egg? It is in the presence of many sophisticated approaches to solving complex problems that the great power of Western-style philosophy lies [1].

The term "philosophy" came to China not from Greece, but from Japan. In 1874, the Japanese philosopher and educator Nishi Amane (Chinese and Japanese 西周, Japanese romaji Nishi Amane, pinyin Xi Zhōu, Pall. Xi Zhou) introduced this term (as well as a number of other concepts from this area) into the Japanese language. Until 1896, the reformer and philosopher Kang Yuwei (Chinese trad. 康有為, exemplar 康有为, pinyin Kāng Yǒuwéi) managed to root this hieroglyphic translation in China.

For centuries, Chinese philosophy has amazed minds with its depth and wisdom. Philosophers of the East were looking for answers to eternal questions about the meaning of life, the nature of the world and man's place in it. Their teachings and ideas have had a significant impact on modern culture and society. In this article we will look at the basic principles of Chinese philosophy and its influence on the modern world.

– Basic principles of Chinese philosophy

Confucianism: Confucianism is a philosophical and ethical system based on the teachings of the Chinese thinker Confucius (Kunzi), who lived in China around the 5th century BC. Confucianism has

enormous influence on culture, education, morality, and political structures in China and other East Asian countries [5].

The main goal of Confucianism is to achieve harmony in society and the spiritual improvement of the individual. Confucius's teachings focus on developing personal qualities such as virtue, moral insight, honesty, respect for elders, loyalty and righteousness. He also emphasized the importance of rituals, ceremonies and social hierarchy in society.

The main concepts in Confucianism include the concepts of (humanity), (rituals and ceremonies), (self-improvement) (harmony). Confucians strive for harmonious relationships in family, society and state, and also adhere to ethical principles such as mutual respect, tolerance and kindness. Confucianism has had a significant influence on Chinese history, philosophy, politics and culture. It formed the basis for various Chinese traditions and values, including family relationships, education and governance. To this day, Confucian ideas continue to influence many aspects of life in East Asia.

Taoism: Taoism, also known as Daoism, is a philosophical and religious tradition with its roots in ancient China. It is based on the teachings of the Chinese philosopher Lao Tzu, who probably lived in the 6th century BC. Taoism is a comprehensive teaching that combines philosophy, religion and practice to achieve harmony and upliftment of the human spirit [2].

The main concept in Taoism is "Tao" (or "Tao"), which can be translated as "Way" or "Truth". Tao is seen as the all-encompassing and incomprehensible force underlying all things. The goal of Taoists is to harmoniously merge with Tao and achieve a state of unity with the cosmic order.

Taoism also pays attention to the concept of "Wu-wei" (or "Wu-wei"), which means "inaction" or "not to resist." It involves accepting the natural course of things and rejecting artificial interference. Through Wu Wei, practitioners hope to achieve harmony with the world around them and overcome obstacles.

In addition to philosophy, practices such as meditation, internal alchemy, qigong and health exercises occupy an important place in Taoism.

These practices are aimed at strengthening the body, calming the mind and increasing vital energy. Taoism has had a significant influence on the culture and art of China for many centuries. He also influenced other Asian religions and philosophical systems. Today, Taoism continues to exist as one of the major religious traditions in China and attracts the attention of people around the world for its unique philosophy and practices.

Buddhism: Buddhism, although originated in India, became one of the major religions in China. It teaches about overcoming suffering and achieving enlightenment through awareness and application of the Buddha's teachings. Buddhism has had a significant influence on Chinese philosophy, ethics and art.

– The influence of Chinese philosophy on modern times culture and society

Interpersonal Relationships: Chinese philosophy, especially Confucianism, emphasizes the importance of interpersonal relationships and social harmony. These principles still influence Chinese society, including family relationships, business culture and the political system [4].

Ethics and Morality: The teachings of Confucianism and Taoism emphasize the importance of ethics and morality in everyday life. They influence Chinese culture, including behavioral norms, values and ethical standards.

Art and Literature: Chinese philosophy has had a significant influence on the development of Chinese art and literature. The principles of Taoism, such as harmony with nature and spontaneity, were reflected in Chinese painting, according to Chinese Philosophy: Influence on Modern Culture and Society.

For centuries, Chinese philosophy has amazed minds with its depth and wisdom. Philosophers of the East were looking for answers to eternal questions about the meaning of life, the nature of the world and man's place in it. Their teachings and ideas have had a significant impact on modern culture and society. In this article we will look at the basic principles of Chinese philosophy and its influence on the modern world.

Management Philosophy: Chinese philosophy has also influenced the field of management and leadership. Concepts such as soft power and guanxi (trust and connection) have become important aspects of the Chinese approach to management and business. These principles are actively used in modern Chinese business and international relations.

Art and Calligraphy: Chinese philosophy has had a significant influence on the development of Chinese art and calligraphy. The concepts of harmony, balance, simplicity and naturalness present in Chinese philosophy are reflected in Chinese art and become important characteristics of it.

Chinese Medicine: Teachings of Chinese philosophy, such as the concept of energy meridians and the balance of Chi energy, have influenced the development of Chinese medicine. Traditional treatments such as acupuncture and herbal remedies are still used today.

Confucianism in modern China has at least three purposes in the context of public administration. First, it serves as a source of inspiration for the government to ensure social and political harmony, as the doctrines of Confucianism can be interpreted by the government to meet the needs of the present. Second, Confucianism also aims to "humanize" modern society, in which the traditional social structure has become fragmented. This helps the government, which is faced with growing inequality in society. Although Communism with Chinese characteristics is a regional characteristic, Confucianism can restore China's prestige, unite the nation, and develop the country, thus making the Communist Party's rule more stable.

In conclusion, Confucianism has deeply influenced the social policies of the Communist Party of China (CPC) and continues to shape its governance approach in the modern era. Confucian ideals, including the emphasis on harmony, hierarchy, and social stability, have significantly informed the CPC's strategies for social management. These values have not only strengthened nationalist sentiments within China but also provided a cultural and ideological foundation that legitimizes the party's authority.

By integrating Confucian principles into its policies, the CPC has reinforced its power, fostering unity and a collective identity while ensuring social order and continuity. This alignment with traditional Chinese philosophy has enabled the party to address contemporary challenges while maintaining a sense of historical continuity. Consequently, Confucianism has played a crucial role in stabilizing the state and ensuring that the CPC retains control over China's social and political trajectory.

Looking ahead, it is clear that Confucianism will remain a key ideological resource for China's modernization, especially in the social and political realms. As China navigates rapid economic growth and global challenges, Confucianism provides a culturally resonant framework that aligns with the CPC's objectives of maintaining social harmony, bolstering national identity, and securing long-term stability. Therefore, Confucianism will likely continue to be a cornerstone of China's evolving social policy in the years to come.

Bibliography

1. Bai, Tongdong. *China: The Political Philosophy of the Middle Kingdom*, London: Zed Books. 2012.

2. Bol, Peter K. *Neo-Confucianism in History*, Cambridge: Harvard University Asia Center. 2008.

3. Brooks E. Bruce and A. Taeko Brooks (trans. and ed.). *The Original Analects: Sayings of Confucius and His Successors*, New York: Columbia University Press. 1998.

4. Chiu-Duke, Josephine. *To Rebuild the Empire: Lu Chih's Confucian Pragmatist Approach to the Mid-T'ang Predicament*, Albany: State University of New York Press. 2000.

5. Creel Herrlee G. *Shen Pu-hai: A Chinese Political Philosopher of the Fourth Century B.C.*, Chicago: University of Chicago Press. 1974.

6. Csikszentmihalyi, Mark. *Readings in Han Chinese Thought*, Indianapolis: Hackett. 2006.

7. Dardess, John W. *Blood and History in China: The Donglin Faction and Its Repression, 1602, 1620–1627*, Honolulu: University of Hawai'i Press.

8. de Bary, William Theodore. *The Trouble with Confucianism*, Cambridge: Harvard University Press. 1991.

Summary

Changlong Sun. The main ideas of Chinese philosophy and its influence on politics and economics. – Article.

An analysis of the differences between the philosophical traditions of the West and the East is carried out. Among the foundations of Chinese philosophy, the main categories of Buddhism, Taoism and Confucianism are separately revealed. Understanding these differences gives us clues to several mysteries in the development of Chinese society and helps us understand how traditional Chinese philosophy influences interpersonal relationships in modern China. In particular, the article reveals the concept of ancient Chinese ethics as the basis for religious and scientific ideas of traditional and modern Chinese society. It is shown that human-centric Chinese morality, oriented outside of human experience, determines the relationship of people with the outside world. A comparison is also made between Christian and Chinese ethics. Since people are one of the most important factors in management, it makes sense to understand how people behave in different countries. The study was carried out using comparative analysis and document study methods. Reflecting on interpersonal relationships through ancient Chinese philosophical views, the authors attempt to explain Needham's problem (Great Question) and evaluate the contemporary significance of the philosophy of science using the philosophical truth of modern interpersonal relationships. From this point of view, the interpretations contained in the article are of interest and novelty. In the context of Needham's research, socio-political and religious traditions in China and Europe are compared. The riddle of guanxi is also discussed – the basis of social and business relationships that have a "quasi-kinship" trusting nature. In addition, through revealing the features of modern business relations,

there is an understanding of the Mianzi riddle, which determines the understanding of reputation and human dignity. Man is the first motivation in science, as well as one of the most important influencing factors in modern management. From a philosophical perspective, the authors try to explore the characteristics of humanity in different countries in order to explain people's behavior. The conducted research also contributes to the study of the role of the human factor in management.

Key words: Chinese philosophy, Buddhism, Taoism, interpersonal relationships.

Анотація

Чанлун Сунь. Основні ідеї китайської філософії та її вплив на політику та економіку. – Стаття.

Проведено аналіз відмінностей між філософськими традиціями Заходу та Сходу. Серед основ китайської філософії окремо розкриваються основні категорії буддизму, даосизму та конфуціанства. Розуміння цих відмінностей дає нам ключ до кількох таємниць у розвитку китайського суспільства та допомагає зрозуміти, як традиційна китайська філософія впливає на міжособистісні стосунки в сучасному Китаї. Зокрема, у статті розкривається концепція давньокитайської етики як основи релігійних і наукових уявлень традиційного та сучасного китайського суспільства. Показано, що людиноцентрична китайська мораль, орієнтована поза людським досвідом, визначає стосунки людей із зовнішнім світом. Також проводиться порівняння християнської та китайської етики. Оскільки люди є одним із найважливіших факторів управління, має сенс зрозуміти, як люди поведуться в різних країнах. Дослідження проводилось за допомогою методів порівняльного аналізу та дослідження документів. Розмірковуючи про міжособистісні стосунки через давньокитайські філософські погляди, автори намагаються пояснити проблему Нідхема (Велике питання) та оцінити сучасне значення філософії науки, використовуючи філософську істину сучасних міжособистісних стосунків. З цієї точки зору викладені в статті тлумачення становлять інтерес і новизну. У контексті дослідження Нідхема порівнюються соціально-політичні та релігійні традиції Китаю та Європи. Також обговорюється загадка гуаньсі – основа соціальних і ділових відносин, що мають «квазіродинний» довірчий характер. Крім того, через розкриття особливостей сучасних ділових відносин відбувається розуміння загадки Міанці, яка визначає розуміння репутації та людської гідності. Людина є першою мотивацією в науці, а також одним із найважливіших факторів впливу в сучасному менеджменті. З філософської точки зору автори намагаються дослідити особливості людства в різних країнах, щоб пояснити поведінку людей. Проведене дослідження також сприяє вивченню ролі людського фактору в управлінні.

Ключові слова: китайська філософія, буддизм, даосизм, міжособистісні стосунки.

УДК 1(09).1(091)(1-4)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.28>**Н. В. Ярмолицька**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>кандидат філософських наук, науковий співробітник
філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

К. О. ГанORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9357-7391>

аспірантка філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПИТАННЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ В СОЦІОГУМАНІТАРНІЙ СКЛАДОВІЙ КИТАЙСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ»

Постановка проблеми. Під час дослідження соціогуманітарної складової питань науки та освіти в китайській ініціативі «Один пояс, один шлях», перш за все слід звернутись до актуальності цієї проблематики й визначити сутнісні риси цього історичного проекту. Зауважимо, що ініціатива «Один пояс, один шлях» задумувалась як масштабний проект, який був спрямований на створення та посилення інтенсивності економічних, культурних і політичних обмінів, а також на розширення міжнародних зв'язків уздовж всього маршруту. Налагодження наукових і культурних контактів між країнами, які приєдналися до цієї ініціативи, в кінцевому рахунку мали істотно вплинути на гео економічну й геополітичну ситуацію в усьому світі. Ідея створення «Нового Шовкового шляху» під назвою «Один пояс, один шлях» офіційно була прийнята урядом КНР у 2013 р. і мала стати один із найбільших інфраструктурних китайських проектів, який на основі широких географічних зв'язків з євразійськими країнами допоміг би Китаю стати глобальним центром економічної та геополітичної системи [1].

Мета статті. Здійснити спробу реконструювати системне вивчення й оцінку практик міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях» системи освіти та науки з метою визначення потенційного впливу цієї ініціативи на гуманітарний розвиток сучасного українського суспільства, на форми і спосіб співпраці в гуманітарній сфері між Україною та Китаєм, а також оцінити переваги та ризики імплементації соціогуманітарної складової цієї ініціативи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу даного дослідження склав значний досвід історико-філософських, культурологічних і міждисциплінарних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, адже об'єктом їхніх досліджень, передусім, є китайська історія, філософія та культура. В останні десятиліття особлива увага науковців приділяється дослідженню китайського

проекту «Один пояс, один шлях». Деякі вчені вказують на безпосереднє відношення цього проекту до Європи та України, визначають яким чином він впливає на розвиток відносин з КНР, намагаються передбачити його подальше розширення в двосторонніх відносинах між країнами (В. Кіктенко) [2]. Важливо також вказати на праці в області філософсько-історичної проблематики здійснені в рамках радянського та китайського марксизму в контексті витоків формування та методології дослідження (В. Туренко) [6], а також дослідження способу сприйняття давньокитайської філософії в українській філософії радянського періоду другої половини ХХ ст. (С. Руденко, І. Ляшенко) [4]. Також в основу статті були покладені праці, в яких був здійснений виклад основних космологічних і філософських поглядів у Стародавньому Китаї та серед корінних американців (С. Руденко, Я. Соболевський) [3]; дослідження світоглядної, культурної та філософської спадщини основних представників матеріалістичної традиції в історії китайської філософії (В. Туренко, Н. Ярмолицька) [8]; праці присвячені процесу становлення марксизму в Китаї, його розвитку та основних протиріччях становлення китаєзованого марксизму (К. Ган, Н. Ярмолицька) [9; 10]; праці в яких було викладено вивчення ідей сучасних китайських філософів, здійснено системний розгляд особливостей філософсько-антропологічного дискурсу в рамках китаєзованого марксизму (С. Руденко, В. Туренко, І. Петренко, Н. Ярмолицька, В. Вілков, В. Горбатенко) [7]. Основою даного дослідження стали й праці китайських науковців, які стосувались ініціативи «Один пояс, один шлях», її зв'язку з історією китайської філософії (Лі Чжань) [11]; визначенню ідеологічної основи та значення цієї ініціативи (Чай Шанджин) [12]; досягнень, викликів та перспектив міжлюдських і культурних обмінів, сприянню економічній інтеграції та розбудові інфраструктури Євразії, відновленню зв'язків між країнами та відро-

дженню процвітання «Нового Шовкового шляху» в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» (Ван Шуцзюань; Боуен Сю) [13; 14]; перспектив щодо спільної побудови Китаєм та Україною «Одного поясу, одного шляху» відповідно до концепції «загальнолюдської спільноти єдиної долі» (Сюй Цзянь, Кан Цзе) [15].

Виклад основного матеріалу. В останні роки все активніше просувається ідея китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», в якій одне з особливих місць займає освіта й наука, а саме – питання міжкультурних обмінів знаннями та студентами між вищими навчальними закладами. Китайці вже давно переймаються стратегічною культурою, балансом сил у світі та геополітичними змінами, тому сприяють розширенню діяльності наукових установ, аналітичних центрів, зростанню кількості наукових публікацій іноземними мовами, все це разом має посприяти розширенню зовнішньої і внутрішньої політики Китаю. Хоча свобода вираження поглядів та інформації залишається обмеженою в Китаї, проте опубліковані джерела дають можливість зрозуміти нові тенденції, які відбуваються в країні, особливо в вихованні освітньої спільноти. Саме створенню умов для виховання освітньої спільноти й спрямований цей грандіозний план дій в межах ініціативи «Один пояс, один шлях», мета якого є – навчання талантів, допомога у визначенні китайської молоді й молоді з інших країн свого майбутнього, сприяння поширенню передових технологій і розширення галузей промисловості. Деякі китайські дослідники відводять важливе значення, в цьому контексті, міжкультурному обміну у вищій освіті. Наприклад, китайський дослідник Чжан Цзюань вважає, що міжкультурний обмін є тією сполучною ланкою, яка з'єднає людей різних країн, поглиблює їхнє порозуміння, а також забезпечує підтримку між країнами, які долучились до ініціативи «Один пояс, один шлях». Співпраця в обміні знаннями відкриває нову еру стосунків між країнами-партнерами, вона сприяє розвитку глобального суспільства зі спільним майбутнім яке є одним із основних завдань ініціативи «Один пояс, один шлях» [16]. Те, що темі міжкультурної комунікації в ініціативі «Один пояс, один шлях», а саме – міжкультурній комунікації в освітній сфері, припадає значна кількість досліджень, свідчать і дослідження Хенлі Ван та Цююнь Лу, які зазначають, що на підвищення рівня якості вищої освіти в країнах уздовж маршруту ініціативи «Один пояс, один шлях» сприяє зростання обсягу знань про міжнародну співпрацю та комунікацію вищої освіти в межах проекту для глобалізованого, спільного та сталого розвитку сучасної освіти. Започаткувавши ініціативу «Один пояс, один шлях» Китай тим самим вступив у новий етап розвитку, намагаючись створити сучасну

систему освіти світового рівня з «китайською специфікою» та зробити «китайську мрію» ознакою національного відродження [17].

Проте, деякі китайські науковці вважають, що не дивлячись на значний реформаторський рух відносно розвитку вищої освіти в Китаї, який розпочався ще в 1978 році, і який був спрямований на удосконалення системи освіти, між китайською освітою і вдалими системами освіти у світі все ще існує великий розрив. Тому необхідно створювати глобалізовану освітню систему, створювати університети світового рівня та готувати всесвітньо визнаних китайських вчених. Для цього в Китаї має бути ретельно вивчена та змінена вся його освітня філософія, оскільки філософія освіти є керівним принципом для будь-якої країни для досягнення мети по забезпеченню власних громадян освітою світового рівня [18]. Як зазначає китайський науковець Цзінхао Чжоу, саме освіта сприяє модернізації, якої прагне Китай, ставши регіональною державою і намагається впливати не тільки на майбутнє світу, а й на майбутнє власної країни, яке значною мірою визначається саме системою освіти. Наміри Китаю полягають у здійсненні «китайської мрії» для того, щоб відродити китайську націю, використовуючи освіту як основний механізм модернізації. Проте, Цзінхао Чжоу вважає, що китайська освіта ще не відповідає вимогам модернізації й стикається з викликами на шляху до досягнення світового рівня в системі освіти. Також відмічає вчений, що китайська освіта перебуває під особистим керівництвом КПК і залишається основним інструментом підтримки соціалізму. Це означає, що система освіти в Китаї залишається важливою основою ідеологічної роботи КПК і переслідує дві головні мети – виховання соціалістичних ідей і талановитих людей [18]. Цзінхао Чжоу вважає, що саме така ідеологічна складова заважає китайській освіті розвиватись й досягати рівня освіти розвинених країн світу. Традиційна китайська освіта та сучасна система об'єднані однією спільною метою – перешкоджати різноманітним ідеям і академічній свободі. Сама система китайської освіти суперечить духу академічної свободи, переконаний Цзінхао Чжоу, вона пригнічує творче мислення та послаблює соціальні здібності студентів. Без сумніву, соціалістична освіта принципово суперечить цінностям сучасної освіти в розвинених країнах XXI ст. [18]. Щоб китайська сучасна освіта стала в рівень із освітою розвинених країн, а Китай став світовою супердержавою, Цзінхао Чжоу пропонує реформувати всю освітню систему. Для цього він пропонує наступні кроки: реформувати китайську освітню систему; метою освіти має стати виховання творчого мислення; більше інвестувати в бідні регіони для надання освіти етнічним меншинам; розробити нову систему вступу

в навчальні заклади; розробити комплексний проект, який допоможе уповільнити «витоку мізків» з країни; реформувати китайську політичну систему й надати студентам і викладачам більше академічної свободи [18].

Проте, виходячи з деяких останніх досліджень китайських науковців можна констатувати, що в них відображені саме здобутки Китаю в проекті «Один пояс, один шлях». Тут мова йде про те, що Китаю вдалось досягти певних результатів у міжлюдських та культурних обмінах, які допомогли створити міцну соціальну та культурну базу, яка продовжує сприяти якісному розвитку ініціативи. Так китайський дослідник Цзінхао Чжоу зазначає, що продовжується поглиблення співпраці в галузі науки, освіти та культури з країнами вздовж маршруту «Один пояс, один шлях», активно використовуються ресурси наукових досліджень різних країн, розвиваються наукові та технологічні таланти, постійно вдосконалюється освітня політика, підтримуються і заохочуються країни до спільного розвитку освіти й сприянню у розвитку талантів. Така активна діяльність в Китаї підтверджується створенням різноманітних платформ, стипендіальних програм та інститутів, серед них – «Люблінська майстерня»; Інститут Конфуція; стипендіальна програма «Шовковий шлях» [13]. Таким чином запровадивши ініціативу «Один пояс, один шлях» Китай дає змогу країнам уздовж маршруту дізнатись більше про країну, про китайську культуру, про китайську історію, а також допомагає популяризувати історію, культуру, звичаї країн які долучились до ініціативи. Такі заходи значно посилюють взаємне розуміння, взаємне визнання, створюють основу для поглибленого культурного обміну і співпраці [13]. У Ван Шуцзюаня є власне бачення покращення шляхів подальшого сприяння міжлюдським і культурним обмінам. Насамперед, він пропонує, через міжкультурну комунікацію доносити історію Китаю, поширювати справжній, всеосяжний, тривимірний Китай. Для цього необхідно використовувати медіа онлайн-комунікації, поширювати її різними мовами, «з одного боку це допоможе країнам, регіонам і людям уздовж маршруту краще зрозуміти китайську культуру, уникнути непорозумінням і сприяти обмінам, з іншого боку це допоможе деконструювати низку негативних західних аргументів щодо ініціативи «Один пояс, один шлях»; необхідно зміцнити побудову зовнішніх рекламних платформ і контенту, вдосконалювати методи комунікації, підвищувати ефективність міжнародної комунікації; проводити ґрунтовну роботу з розвитку талантів, навчання, наукових досліджень і культурних обмінів» [13].

В межах проекту «Один пояс, один шлях» розширенню розвитку мовних і міжкультурних

комунікацій сприяє створення Інститутів Конфуція. В попередніх публікаціях ми вже досліджували діяльність Інституту Конфуція, проте окремо не виділяли його значення для ініціативи «Один пояс, один шлях». В цьому контексті досить детально описує діяльність Інституту Конфуція професор Токійського університету Кавасіма Шін. Вчений вважає, що Інститут Конфуція має унікальну форму, він укладає угоди із закордонними університетами, тим самим стає частиною цих університетів, сприяє вивченню китайської мови, підготовці викладачів китайської мови за кордоном, але він також сприяє й пропагандистській політиці Китаю [19]. За часів правління Ху Цзінтао, діяльність Інституту була чіткою – це сприяння розуміння Китаю в Європі та США, сприяння свободі та відкритості. Проте відчутні зміни в напрямку діяльності Інституту Конфуція відбулись за часів керівництва Сі Цзінпіна, який вважав, що Китай вже досяг певних результатів, а нація стала більш впевненою, її вже менше турбує те, як розвинуті країни сприймають Китай. Така політика китайського керівництва не могла не позначитись на діяльності Інституту Конфуція, його почали піддавати критиці й обмежувати в діяльності. Однак, чим більше Інститут Конфуція обмежувався у своїй діяльності за кордоном, тим очевидніше ставало те, що він перетворюється на базу для пропагандистської діяльності. Кавасіма Шін вважає, що підмінюючи поширення та обмін дослідженнями та інноваціями в освіті та науці політичною діяльністю, тим самим в Китаї посилюється «культурна інфільтрація». З початком посилення критики у розвинених країнах Інституту Конфуція, зовнішня культурна політика Китаю намагається знайти нові напрямки для своєї діяльності, проте з такими діями нинішнього уряду країни важко боротись, вважає Кавасіма Шін [19]. Для подальшої ефективної роботи Інституту Конфуція в напрямку розповсюдження своєї політики йому було надано нову можливість в образі ініціативи «Один пояс, один шлях».

Загалом, якщо говорити про те, яке значення надається освіті в китайській ініціативі «Один пояс, один шлях», то слід згадати дослідження Боуен Сюй, вченого Кембриджського університету. Метою вченого було розвинути розуміння ролі, яку освіта відігравала в контексті ініціативи «Один пояс, один шлях», підкресливши складність її розуміння, множинність і багатовимірність. На цій основі Боуен Сюй намагається визначити взаємозв'язок між освітою та підприємцями, досліджує питання стосовно політики, яку приймає уряд Китаю, щоб включити освіту в розробку підприємців, а також робить спроби пояснити, як слід зрозуміти систему освіти в контексті ініціативи «Один пояс, один шлях», враховуючи всі соціальні зміни. Вчений намагається з'ясувати,

яким чином освітня політика та практика можуть впливати на процеси культурної, політичної та економічної динаміки всередині Китаю та за його межами. Боуен Сюй вважає, що просувати теорію дослідження освіти треба через міждисциплінарність, пояснюючи це тим, що освіта є складною сутністю, яка розвивається, раціоналізується та формується інтерактивним процесом і поєднує в собі культурні, політичні та економічні фактори й динаміку їхнього формування [20].

Серед сучасних наукових розвідок, в яких розкривається важливість вищої освіти в ініціативі «Один пояс, один шлях», слід згадати дослідження науковців Канадського центру науки та освіти. В цих дослідженнях вчені визнають, що саме вища освіта є важливою основою і опорою ініціативи «Один пояс, один шлях», і що саме завдяки цій ініціативі китайські університети стають все більш відомими і популярними у світі. Не секрет, що в Китаї продовжується наполеглива праця над досягненням результативності в просуванні ініціативи «Один пояс, один шлях», над підвищенням рівня вищої освіти, над поліпшенням співробітництва між країнами у сфері вищої освіти, над сприянням інтернаціоналізації вищої освіти та заохоченням до навчання в китайських університетах іноземних студентів. В цьому контексті Китай має найбільш в світі транскордонні освітні ресурси, створення університетів за кордоном, навчання в яких були визначені, як «три в одному» «транскордонної» вищої освіти. Як зазначають науковці, міжнародна спільнота все частіше звертається до загальної картини бази знань, і все частіше усвідомлює, що ініціатива «Один пояс, один шлях» відіграє ключову роль у здійсненні цих освітніх реформ. Тому слід продовжувати зосереджуватись на створенні університетів світового рівня для залучення наукових талантів, а також забезпечувати інклюзивне, сприятливе та надійне дослідницьке середовище [21].

Серед найбільш відомих дослідників освіти та науки соціогуманітарної складової ініціативи «Один пояс, один шлях» слід згадати викладача і дослідника Майкла А. Пітерса. Вчений не тільки досліджує ініціативу «Один пояс, один шлях», він ще й викладає власне бачення її впливу на майбутнє освіти. Цю китайську ініціативу він ще називає «китайською мрією», в якій міститься історія, аналізуються філософські та історичні «оповідання нації». Майкл А. Пітерс називає це «шляхом до китайської сучасності», в якому розглядаються «філософські та історичні наративи китайської мрії» [22]. Вчений вважає, що китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» здатна змінити глобальну вищу освіту, що основою її філософії є новий «Шовковий шлях», який будуватиметься на філософії відкритості – це економіка (тор-

гівля); суспільство (освіта, наука, туризм); філософія (міжкультуралізм, світова дипломатія); відкрита наука, відкрита освіта; новий цифровий «Шовковий шлях». За визначенням Майкла А. Пітерса «освіта майбутнього» – це «аналіз філософських наративів (марксистського, конфуціанського, ліберального), які складають китайську мрію та мрії майбутнього (зелена мрія, мрія світової дипломатії, мрія про космос, мрія про науку та мрія про біоінформаційне становлення), спроба побудувати філософський підхід до китайської мрії через аналіз наративу (нарратології) й ініціативи «Один пояс, один шлях» [22]. Таким чином, ініціатива «Один пояс, один шлях» стає новим етапом глобалізації, який створює новий зв'язок з Євразією й може перебудувати глобальну вищу освіту, спрямовану на спільну співпрацю з університетами різних країн, а також налагодити нові партнерські стосунки з Європейським союзом. Як відмічає Майкл А. Пітерс, наразі в світі відбувається геополітична трансформація вищої освіти, тому існує можливість відродження гуманітарних та соціальних наук, що сприятливо вплине на посилення культурного обміну. Слід визнати, що стара модель освіти поступово починає набувати нової форми і цьому також сприяє ініціатива «Один пояс, один шлях». Майкл А. Пітерс вважає, що Китай вступає в новий етап розвитку освіти, намагається покращити її, створити сучасну систему освіти світового класу з «китайською специфікою» й зробити «китайську мрію» про національне відродження – реальністю. Що ж стосовно «освіти майбутнього», то вчений бачить її у вивільненні талантів і колективного інтелекту китайської молоді, що на його думку, є цивілізаційною концепцією. «Освіта майбутнього» це також і нові програми, які орієнтовані саме на зміст програм майбутнього, «іншими словами – це схема для просування конструктивних наративів, які осмислюють минуле, показуючи майбутнє, і це є національним наратологічним ресурсом, якого потребує «китайська мрія» [22].

Стосовно питання перспективи щодо спільної розбудови Китаєм та Україною «Одного поясу, одного шляху» слід зазначити, що в цьому контексті деякі китайські вчені пропонують розглядати її відповідно до «загальнолюдської спільноти єдиної долі», яка є «новою концепцією, що виражає міркування та розуміння Китаєм своєї власної історії та реальності Нового Світу... Україна – це «східні ворота», які ведуть до Європи. Країна має все необхідне, щоб стати транспортним вузлом між Європою та Азією» [15, с. 76]. І хоча Україна та Китай мають певні відмінності в ідеології й політичному устрої, китайські науковці вважають, що необхідно посилювати комунікацію та координацію в глобальних стратегічних питаннях і встановлювати довгострокову взаємодію, розши-

рювати комунікації та обміни на всіх рівнях, зміцнювати ділове співробітництво у сфері економіки, науки, освіти та гуманітарній сфері [15, с. 77].

Значну увагу в дослідженні історії соціально-культурних обмінів між Україною і Китаєм приділив у своїх дослідженнях Лю Сяньчжун. Він прослідкував історію розвитку культурних стосунків між Китаєм та Україною, починаючи з періоду китайсько-радянських відносин. Як стверджує вчений, з самого створення КНР основна увага приділялась вихованню талантів, для цього відбувався обмін іноземними студентами, переважна більшість яких була направлена до СРСР, яка згодом була сформована в «течію студентів Радянського Союзу». Лю Сяньчжун відмічає, що «вища освіта в УРСР була високо розвинена, працювала велика кількість технікумів та університетів де навчалось багато китайських студентів. В університетах Києва, Харкова, Одеси та Дніпропетровська було підготовлено велику кількість китайських експертів у різних сферах промисловості, сільського господарства, охорони здоров'я, науки та освіти» [24, с. 64]. Саме після налагодження дипломатичних відносин між Китаєм та Україною почали поглиблюватись культурні зв'язки, розширилась співпраця у сфері культури та освіти, здійснювались обміни студентами, а разом з тим і кількість студентів (за даними 2011 р. в Китаї навчалось близько 1000 українських студентів і близько 6000 китайських студентів навчались в Україні). Це свідчило про те, що українські університети все більше ставали популярними серед китайських студентів [24].

Питання про співпрацю у сфері культури та освіти активно обговорюють на форумах міжнародного співробітництва в межах ініціативи «Один пояс, один шлях». Принагідно зазначимо, що ці форуми стали новим етапом реалізації китайської стратегії глобального розвитку. Наразі, впродовж останніх декількох років активно проводилась робота «китайський напрямок» в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Це свідчить про те, що в Україні посилюється інтерес до планів і стратегій КНР щодо регіону і світу, особливо багато уваги приділяється ініціативі «Один пояс, один шлях». Впродовж багатьох років в Інституті практикується підписання Меморандумів про співробітництво з партнерськими інституціями, які стали механізмом забезпечення «живих» контактів і обмінів інформацією [23]. Все частіше висловлюються думки про те, що спільні навчання, обміни знаннями свідчать про те, що ініціатива «Один пояс, один шлях» відповідає тенденціям сьогодення, що вона діє в інтересах народів і має великі перспективи на майбутнє. Наміри Китаю – побудувати нові міжнародні відносини взаємовигідного співробітництва на основі

дружби і діалогу, саме тоді здобутки ініціативи «Один пояс, один шлях» стануть спільним надбанням, як для України, так і для Китаю.

Загалом співпраця в сфері освіти між Україною та Китаєм залишається одним із пріоритетних напрямів двосторонніх відносин між країнами. Як зазначається на порталі Посольства України в КНР для більш дієвого співробітництва на міжурядовому рівні була створена «Підкомісія з питань співробітництва в галузі освіти між Україною і КНР». На засіданнях у форматі відеоконференцій було затверджено «План заходів з питань співробітництва в галузі освіти на 2021-2023 рр.». Також у межах засідання «Підкомісії» з нагоди відзначення десятої річниці (2021 р.) встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та Китаєм відбулася церемонія заснування «Альянсу українських та китайських університетів». Цей «Альянс» об'єднав 49 українських та 92 китайських заклади вищої освіти. В 11 китайських закладах освіти (Пекін, Тяньцзін, Шанхай, Дальянь, Ухань, Харбін, Сіань, Чжецзян) створені центри українських досліджень. На даний час в Україні функціонують шість Інститутів Конфуція, а українська мова викладається в семи навчальних закладах освіти в КНР [25].

Принагідно зазначимо, що співробітництво між Китаєм і Україною, стосовно спільної розбудови Китаєм та Україною ініціативи «Один пояс, один шлях» в області освіти та науки, активно відбувалось до повномасштабного вторгнення російських загарбницьких військ в Україну у 2022 році. Наразі таке співробітництво дещо сповільнилось і двосторонні відносини між двома державами переживають важкі часи. Щоб десятиліття розвитку українсько-китайських відносин не пройшли даремно, для Китаю настав час, коли необхідно визначитись із своєю позицією для продовження і поглиблення подальшої співпраці з Україною.

Висновки. У підсумку слід зазначити, що ініціатива «Один пояс, один шлях» вважається одним із найбільших зовнішньоекономічних китайських проектів ХХІ ст., найбільшим глобальним гео економічним проектом Китаю, в плані розвитку сучасного суспільства. Цей проект спрямований на посилення не тільки економічного та політичного лідерства Китаю, він також має амбітні плани щодо національного, регіонального та міжнародного розвитку. Проте, особливе місце в ініціативі «Один пояс, один шлях» відведено політиці Китаю в галузі освіти, яка має бути концептуалізована як частина соціальної політики і спрямована на трансформацію світогляду китайського суспільства. Стосовно співпраці в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» між Україною та Китаєм більшість дослідників цього

питання вважають, що необхідно продовжувати налагоджувати комунікацію та координацію в глобальних стратегічних питаннях, розширювати обміни у різних сферах гуманітарної та економічної діяльності й особливе місце відводити співробітництву в науці та освіті. Тільки спільна розбудова ініціативи «Один пояс, один шлях» має певні перспективи для подальшого розвитку співробітництва між Україною і Китаєм у практиках міжкультурної комунікації та системі освіти.

Дане дослідження виконується в межах проекту «Китаєзований марксизм та його сучасні соціокультурні імплікації», номер ДР 0122U001967 (науковий керівник – д-р філос. наук, проф. Сергій РУДЕНКО).

Література

1. Кіктенко В. О. Україна в проекті «Один пояс, один шлях»: регіональний та глобальний виміри. *Україна-Китай*, 2018, № 13. С. 111–112. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf>
2. Кіктенко В. О. «Один пояс, один шлях» – глобальний гео економічний проект Китаю. *Україна-Китай*, 2017, № 2(8). С. 20–24. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/ukrchina-2-8-2017-all.pdf>
3. Rudenko S., Sobolievskiy Y., Changming Zhang. Feng Shui Cosmology and Philosophy in Native Americans' Worldview. *Philosophy and Cosmology*, 2021, Vol. 27, pp. 196–205. URL: http://ispcjournal.org/journals/2021/02/PhC_27_RudenkoSobolievskiyZhang.pdf
4. Sergii Rudenko, Iryna Liashenko Chinese Studies in Ukrainian Philosophy of the Soviet Period. *STUDIA WARMIŃSKIE*, 2020, no. 57. pp. 85–101. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/article/view/6007/4687>
5. Rudenko Sergii, Changming Zhang. Pan Maoming's Philosophy and Cosmology: a Historiographical Research on the Sources and Cultural Background. *Philosophy and Cosmology*, 2020, № 25. pp. 163–180. URL: http://ispcjournal.org/journals/2020/02/PhC_25_RudenkoChangZhang.pdf
6. Turenko V. Philosophy and Historical Problematics in Soviet and Chinese Marxism: a Comparative Analysis. *Ukrainian Policymaker*, 2022, Vol. 10, 43–53. <https://doi.org/10.29202/up/10/6>
7. Rudenko S., Turenko V., Yarmolitska N., Petrenko I., Vilkov V., Horbatenko V. Philosophical and Anthropological Issues in Chinese Marxism: Key Ideas and Concepts. *Syensis*. Universidade Católica de Petrópolis, Rio de Janeiro, Brasil, 2023, 15, 2. 278–289. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/20article/view/2544/3504>
8. Turenko V., Yarmolitska N. Materialistic traditions in Chinese philosophy and their significance on the establishment of Marxism in China. The scientific paradigm in the context of technological development and social change: Scientific monograph. Part 2. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2023. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/317>
9. Yarmolitska N., Gan K. Characteristic features of the Chineseized Marxism's formation: key philosophical and socio-political foundations of research. *Human Image*, 2022. Vol. 18. pp. 103–112. URL: http://www.fhijournal.org/journals/2022/18/FHI_18_YarmolitskaGaN.pdf
10. Yarmolitska N., Gan K. Socio-political and socio-cultural preconditions, theoretical and methodological tools of the process of chinaization of Marxism in the soviet period researches. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2022, № 1(6). pp. 63–68. URL: <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/article/view/74/51>
11. 李展 “一带一路”倡议与康德“永久和平论”：对话与超越 [Лі Чжань Ініціатива «Один пояс, один шлях» і «Постійний мир» Канта: діалог і трансцендентність. *Китай. Академічний журнал*. 2017. Електронне видавництво. Вип. 6. С. 22–31]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323951971.pdf>
12. “一带一路”的思想基础与时代意义 柴尚金. 2018年12月来源：前线网--《前线》杂志 [Чай Шанджін Ідеологічна основа та значення часу «Одного поясу, одного шляху». *Frontline. Журнал «Лінія фронту»*. 2018. Електронне видання]. URL: <http://theory.people.com.cn/n1/2018/1224/c40531-30483666.html>
13. 王淑娟 “一带一路”人文交流的成就、挑战与前景 —《当代世界》2023年03期 [Ван Шуцзюань. Досягнення, виклики та перспективи міжлюдських і культурних обмінів в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях». *Сучасний світ*. 2023. Вип. 03(139). URL: <https://www.cdclib.org/libmag/detail.htm?i=3356&n=139&t=2>
14. Bowen Xu. Understanding Education on China's Belt and Road Initiative: A Cultural Political Economy Approach. *Beijing International Review of Education*. Online Publication. 2021. URL: https://brill.com/view/journals/bire/3/1/article-p56_56.xml#R000003
15. Сюй Цзянь, Кан Цзе. Перспективи, питання та пропозиції щодо спільної побудови Китаєм та Україною «Одного поясу, одного шляху» відповідно до концепції «загальнолюдської спільноти єдиної долі». *Україна-Китай*, 2018. №13. С. 75–78. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf>
16. Zhang Jiu'an Sharing Knowledge for a Sustainable Belt and Road. Source: *China Today*. 2021. URL: http://www.chinatoday.com.cn/ctenglish/2018/cs/202109/t20210922_800258779.html
17. Hengli Wang, Qiuyun Lu. Understanding Philosophies of Higher Education between Countries in China's Belt and Road Initiative: Analysis of University Mottos Based on Natural Language Processing Technology. *SAGE Journals*. First published online. 2022. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/21582440221141867>
18. Zhou J. China's Path to Achieve World-Class Education. *ASIANetwork Exchange: A Journal for Asian Studies in the Liberal Arts*, 2017, 24(2), pp.27–55. URL: <https://www.asianetworkexchange.org/article/id/7840/>
19. Kawashima Shin. The Confucius Institute in the One Belt, One Road Region. *Diplomacy*, 2018.

№ 48 Jul. 29. URL: https://www.japanpolicyforum.jp/pdf/2018/no48/DJweb_48_dip_01.pdf

20. Bowen Xu. Understanding Education on China's Belt and Road Initiative: A Cultural Political Economy Approach. Beijing International Review of Education. Online Publication. Date: 30 Mar 2021. URL: https://brill.com/view/journals/bire/3/1/=article-p56_56.xml#R000003

21. Xiaoyao Yue, Suping Yang, Beibei Chen, Weichi Wanglee. A Review on Higher Education of Belt and Road Initiative: Key Findings and Emerging Themes. *Higher Education Studies*. 2022. Vol. 12, No. 2. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1345939.pdf>

22. Peters M. A. The Chinese Dream, Belt and Road Initiative and the future of education: A philosophical postscript. *Educational Philosophy and Theory*, 2022, 54, 7, 857–862. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00131857.2019.1696272>

23. Борділовська О. Співробітництво з КНР в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Україна-Китай*. 2018. №13. С. 71–74. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf>

24. Лю Сяньчжун. Соціально-культурний обмін між Китаєм та Україною: історія та сучасність. *Україна-Китай*. 2018. № 13. С. 62–70. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf>

25. 乌克兰驻中华人民共和国大使馆乌中教育合作. 15 月 2021. [Співпраця в сфері освіти. Портал Посольства України в Китайській Народній Республіці]. URL: <https://china.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/4965-spivpracya-v-galuzi-osviti>

Анотація

Ярмолицька Н. В., Ган К. О. Питання науки та освіти в соціогуманітарній складовій китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». – Стаття.

У статті здійснена оцінка практик міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях» та системи освіти і науки. Особливу увагу в дослідженні приділена аналізу практичних цілей гуманітарної частини китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», оцінка реалізації цього проекту для Китаю та України. Було визначено потенційний вплив ініціативи «Один пояс, один шлях» на гуманітарний розвиток сучасного українського суспільства. Дане дослідження ґрунтувалось на здійсненні порівняльно-типологічного аналізу сучасних наукових досліджень з метою визначення можливостей реалізації спільних практичних цілей та гуманітарної співпраці в межах ініціативи «Один пояс, один шлях». Також було застосовано аналітико-описовий метод, метод раціональної реконструкції, метод соціокультурного аналізу та міждисциплінарний метод дослідження. В результаті дослідження було визначено основні переваги та ризики імплементації соціогуманітарної складової, передусім в науці та освіті, проекту ініціативи «Один пояс, один шлях». Практичні результати даного дослідження дають можливість значно розширити знання щодо системного вивчення й оцінки практик міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях» в системі освіти та науки, допоможуть зрозуміти потенційний вплив цієї ініціативи на гуманітарний розвиток сучасного

українського суспільства, а також визначити форми і спосіб співпраці в гуманітарній сфері між Україною та Китаєм, оцінивши всі переваги та ризики імплементації соціогуманітарної складової цієї ініціативи для нашої країни. Також проведене дослідження має практичну цінність, яка полягає у можливості застосування його результатів у прийнятті взаємовигідних рішень щодо стратегій і конкретних форм реалізації в економічній, політичній, культурній та освітній сферах співпраці між Україною та Китаєм, а також для подальшої розробки і впровадження найбільш оптимальних і взаємовигідних форм участі в ініціативі «Один пояс, один шлях».

Ключові слова: ініціатива «Один пояс, один шлях», «китайська мрія», міжкультурна комунікація, соціалістична освіта, «освіта майбутнього».

Summary

Yarmolytska N. V., Han K. O. Issues of science and education in the socio-humanitarian component of the Chinese Belt and Road Initiative. – Article.

The article evaluates the intercultural communication practices of the Belt and Road Initiative and the system of education and science. Special attention in the study was paid to the analysis of the practical goals of the humanitarian part of the Chinese Belt and Road Initiative, and the evaluation of the implementation of this project for China and Ukraine. The potential influence of the Belt and Road Initiative on the humanitarian-development of modern Ukrainian society was determined. This study was based on the implementation of a comparative typological analysis of modern scientific research to determine the possibilities of realizing common practical goals and humanitarian cooperation within the framework of the Belt and Road Initiative. Analytical-descriptive method, rational reconstruction method, sociocultural analysis method, and interdisciplinary research method were also applied. As a result of the study, the main advantages and risks of implementing the socio-humanitarian component, primarily in science and education, of the Belt and Road Initiative project were determined. The practical results of this study provide an opportunity to significantly expand knowledge regarding the systematic studies and evaluation of intercultural communication practices of the Belt and Road Initiative in the system of education and science, which will help to understand the potential impact of this initiative on the humanitarian-development of modern Ukrainian society, as well as to determine the forms and methods cooperation in the humanitarian sphere between Ukraine and China, having assessed all the advantages and risks of implementing the socio-humanitarian component of this initiative for our country. Also, the conducted research has a practical value, which consists in the possibility of applying its results in making mutually beneficial decisions regarding strategies and specific forms of implementation in the economic, political, cultural, and educational spheres of cooperation between Ukraine and China, as well as for the further development and implementation of the most optimal and mutually beneficial forms of participation in the Belt and Road Initiative.

Key words: Belt and Road Initiative, «Chinese dream», intercultural communication, socialist education, «future education».

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.29>**А. В. Багінський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-4614>*кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***В. В. Весельська**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6542-6431>*студентка кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Постановка проблеми. У сучасному світі люди щодня стикаються із проблемами та викликами. Війни створюють та загострюють соціальні, економічні гуманітарні та політичні кризи. У таких ситуаціях державним інститутам важко повністю задовольнити потреби постраждалого, вразливого населення. З цим питанням допомагають громадські організації. Вони надають соціальну підтримку населенню в умовах, коли держава не здатна забезпечити чи вчасно реагувати на всі соціальні запити. Після 2014 року роль громадських організацій зросла, вони стали важливим механізмом соціальної допомоги, адже, різко збільшилася кількість вразливого населення. 2022 рік став переломним моментом – через повномасштабне вторгнення тисячі людей отримали психологічні та фізичні травми, втратили домівку та рідних. Громадські організації продемонстрували підтримку у різних аспектах: гуманітарну, соціальну, психологічну.

Актуальність роботи обумовлена необхідністю аналізу впливу громадських організацій в кризових умовах війни, що допоможе зрозуміти як саме вони можуть зменшити соціальну напругу та допомогти відновити соціальні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Л. Тимків та Х. Ляхович у своїй праці «Роль громадських організацій у соціальній підтримці сімей внутрішньо переміщених осіб» розповідають про важливість ролі громадських організацій у соціальній підтримці ВПО та родин військових. У 2018 році Національний інститут стратегічних досліджень опублікував аналітичну доповідь на тему «Громадянське суспільство України після 2014 року: виклики та можливості» у якій автори аналізували діяльність громадських організацій

після початку військових дій на сході країни та підкреслили важливість участі організацій у соціальних та громадянських проєктах. Ю. Опалько аналізував державну політику розвитку громадянського суспільства, а також його вплив на формування політичної нації в Україні. В. Форманюк у своїх працях досліджував юридичні аспекти соціальної підтримки та захисту населення.

Мета статті: дослідження функцій та діяльності громадських організацій як механізму соціальної підтримки під час війни.

Виклад основного матеріалу. Україна після здобуття незалежності у 1991 році розпочала свій шлях становлення саме як демократична держава. У 1991 році на території нашої країни діяло «... 300 організацій, у 1992 р. – 1356, у 1993 – 3257, у 1996 р. понад 12000, в 2000 р. – понад 27000» [1].

Громадська організація – це об'єднання осіб з метою задоволення суспільних інтересів, соціальної підтримки, захисту прав та свобод громадян, є неприбутковим і неурядовим. Для створення демократичного суспільства необхідне громадянське суспільство, яке складається із системи соціальних інститутів.

Саме активний розвиток громадських організацій у 1980–1990-х роках сприяв здобуттю незалежності Україною. У 1992 році прийняли Закон «Про об'єднання громадян» за допомогою якого регулювалася діяльність громадських об'єднань. У 2007 році було здійснено перший крок до інституалізації політики, яка займається розвитком громадянського суспільства. Вперше сформуливали засадничі принципи взаємовідносин влади та суспільства. 2010 рік вважають початком нового етапу формування громадської політики. На законодавчому рівні закріпили «... стратегічні пріори-

тети державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства» [7, с. 289].

«Принципи утворення і діяльності громадських об'єднань

1. Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

- 1) добровільності;
- 2) самоврядності;
- 3) вільного вибору території діяльності;
- 4) рівності перед законом;
- 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);

6) прозорості, відкритості та публічності» [13].

Спочатку діяльність українських громадських організацій була спрямована на розбудову демократії та створення громадянського суспільства. Вони забезпечували впевненість громадян у захисті своїх прав, залучали їх до процесу державотворення, суспільно-політичної діяльності. Громадські організації є своєрідним посередником між громадянами та державою, а також повноцінним суб'єктом публічного правління. Громадські об'єднання також є індикаторами подій у суспільстві. Вони повинні вміти швидко підлаштовуватися під потреби громадян, особливо це важливо під час кризових ситуацій. У 2014 році, після вторгнення росії в Україну значна частина населення східних та південних регіонів потребувала допомоги: гуманітарної, психологічної, соціальної. Від цього часу українські організації акцентують увагу не лише на створенні громадянського суспільства, а й на соціальній підтримці українців.

Громадські організації виконують низку функцій:

– Соціальна функція полягає у підтримці різних категорій населення. Допомога може надаватися організацією самостійно або спільно із іншими організаціями, донорами.

– Інтегративна функція – об'єднання громадян навколо спільної мети. Кожна організація здійснює свою діяльність у певному напрямку. Так вона може зосередитися на дотичних проблемах та допомогти їх вирішити.

– Правозахисна функція – захист прав та інтересів громадян.

– Опозиційна функція – сприяє розвитку громадянського суспільства та не допускає централізацію влади, звідки виокремлюється наступна функція.

– Контролююча – контроль діяльності державних установ, членів громадської організації.

Громадська організація – недержавне об'єднання, діяльність якого регламентується законом та спрямована на задоволення різних суспільних потреб.

Українське суспільство є вагомим суб'єктом у протидії зовнішній агресії з боку росії. Останні роки кількість офіційно зареєстрованих громад-

ських організацій зростає. Частина із них працюють з питаннями, що пов'язані із війною: захист прав воїнів, робота із внутрішньо переміщеними особами, допомога прифронтовим територіям, робота із біженцями закордоном тощо.

Такі організації займаються залученням громадянського суспільства до оновлення документів державної політики, організацією зборів для Збройних Сил України, співпрацюють із органами місцевої влади, але в даній роботі ми зосередимо увагу на вищезгаданій соціальній підтримці населення. Вона містить у собі дві складові:

- матеріальна;
- психологічна.

Держава також надає матеріальну підтримку як різновид соціальної підтримки. «Соціальна підтримка надається у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пільг найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування. Вид, форма і розмір соціальної підтримки залежать від особливостей кожного окремого випадку» [17, с. 2]. Громадські організації діють за схожим принципом.

Через війну всі громадяни постійно перебувають у стресі, більшість пережила травмуючий досвід. Громадські організації також допомагають налагодити звичайні процеси у житті людини: відвідування навчального закладу/роботи, зустрічі з друзями, участь у житті громади тощо.

Надання соціальної допомоги охоплює велику кількість напрямків. Наприклад, жінки стикнулися із великою кількістю викликів від початку вторгнення росії: втратили близьку людину/людей, погіршився фінансовий стан сім'ї, самостійно займаються вихованням дітей, були вимушені покинути своє постійне місце проживання, втрата роботи/хоббі, фізичне та психологічне насильство. Громадська організація Український жіночий фонд реалізує проєкт «ПІ СИЛА: підтримка жінок України в часи війни та відновлення» метою якого є розширення кількості стейкхолдерів для того, щоб вони могли швидше та ефективніше реагувати на проблеми та запити жінок. З допомогою цієї ініціативи жінки можуть почувати більш захищено. Вони отримують підтримку з боку організації та інших жінок [5].

Громадські організації можуть допомогти у посиленні мирних процесів. Відповідно для цього вони повинні мати ресурси, як фінансові, так і людські – спеціалістів відповідного профілю. Навіть держави, що зараз вважаються лідерами світової політики всередині не позбавлені конфліктогенності. У даний час українське суспільство стикнулося з конфліктами відразу на двох рівнях: внутрішній (ідеологічний) та зовнішній (війна).

Якщо другий конфлікт є більш виразним і зрозумілим, то внутрішній є глибшим, не лежить на поверхні. Як відомо українські землі до здобуття незалежності перебували під владою різних держав. Так у різних регіонах країни часто українці мають різні ідеологічні настрої, пов'язані із історичним впливом тієї чи іншої держави на регіон. Повномасштабне вторгнення сприяло об'єднанню громадян та змусило ще раз підняти тему української ідентичності, але високий рівень конфліктогенності суспільства, невміння вирішувати конфлікти сприяють поляризації суспільства, що несприятливо впливає на перебіг і військових дій. Громадські організації певною мірою беруть на себе роль фасилітаторів та сприяють комунікації між громадянським суспільством та державою. Вони залучають активних громадян до участі у створенні проєктів, які допоможуть розвиватися громаді, країні.

Велика кількість таких організацій активно займається і освітньою діяльністю. Освітні проєкти створюються для різних верств населення. Наприклад, підлітків навчають самопомозі під час кризових ситуацій, елементам тактичної медицини. Багато громадських, неурядових організацій особливу увагу приділяє навчанню тактичної медицини та військової психології. Будь-хто може пройти ці курси, які допоможуть почувати себе більш впевнено у можливій кризовій ситуації. Освітні ініціативи допомагають розширити коло свідомих громадян та сформувати емоційно-стабільні групи населення.

Окрім освітніх проєктів соціальна підтримка здійснюється через гуманітарні та безпекові.

Гуманітарні проєкти спрямовані на допомогу цивільному населенню, а особливо вразливим групам населення. Організації допомагають знайти нове тимчасове житло для внутрішньо переміщених осіб, а також забезпечують фінансову підтримку. Доеднуються до забезпечення медичних та рятувальних служб всім необхідним.

Громадські організації можуть працювати не лише із цивільними громадянами, а й з військовими. Вони надають психологічну підтримку і військовим, і їхнім сім'ям. Ці групи населення особливо потребують допомоги, адже знаходяться у затьожній кризовій ситуації. Отримуючи допомогу українці не відчувають покинутими сам на сам із проблемами та мають більше ресурсів для того, щоб далі боротися за незалежність своєї країни. Закупівля спорядження та ліків – матеріальна складова соціальної підтримки та допомоги.

Згідно з дослідженням Барометр ОГС 2023, державна допомога – один з індикаторів, значення якого виросло в 2023 р. Ветеранські, молодіжні ОГС (організації громадянського суспільства), ОГС людей з інвалідністю змогли взяти участь у конкурсах на державне фінансування, мали місце ініціативи з покращення податкових

умов. Покращилась взаємодія держави та громадських організацій у контексті втілення урядом Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства [12].

Недостатньою мірою реалізується проєктна діяльність організацій – більшість ОГС не має комунікаційного плану та положення про моніторинг та оцінювання. За результатами опитування, гранти міжнародної технічної допомоги найбільшою мірою були спрямовані на підтримку вразливих груп населення (59%), інтеграцію ВПО – 45%, підвищення соціальної згуртованості – 44%, організацію навчальних програм – 43%, підвищення обізнаності різних груп населення – 36%, а найменшою мірою кошти спрямовувались на створення соціальних підприємств – 11% та посилення правового захисту – 15% [10].

За словами учасників громадських організацій, відбувається нове структурування в громадянському секторі. Торік він значно виріс, самоорганізувалися нові успішні ініціативи, а наявні організації обросли новими ролями та завданнями, щоб відповідати на виклики часу. Усе робилося в режимі реального часу та дуже швидко. У цьому році багато хто зміг осмислити нові ролі та розробити під них дієві стратегії. Перший тренд – значне розширення пріоритетів громадянського суспільства; розбудова спроможності громадських організацій надавати соціальні послуги. Другий тренд – обережне визнання з боку влади можливостей і користі від співпраці з ОГС і волонтерами. Особливо збільшилося позитивних прикладів співпраці між громадськими організаціями і органами місцевого самоврядування. Часто ця співпраця продиктована тим, що за допомогою ОГС можна залучити донорські кошти на відбудову територіальної громади. Третій тренд – українські ОГС значно збільшили залучення коштів на проєкти завдяки збиранню благодійних пожертв і особливо збір за кордоном. Позитивно відзначається масштабний експеримент – Мінсоцполітики проводить із закупівлі соціальних послуг у неприбуткових організацій і планує ще збільшити об'єми цієї закупівлі у 2024 [9].

Хоча 77–79% вважають, що їм важливо співпрацювати з іншими ветеранськими ОГС / місцевою владою / центральною владою для досягнення своїх цілей, але при цьому це не є критичним. У випадку ветеранських громадських організацій 17% вважають критично важливою співпрацю («просто» важливою вважають 61%), у випадку місцевої влади – 30% («просто» важливою вважають 50%), у випадку центральної влади – 28% («просто» важливою вважають 49%) [8].

Найчастіше громадські організації надають такі послуги, як психологічна підтримка / адаптація (79%), інформаційно-просвітницька діяльність (73%), юридична підтримка (64%). Більше

половини (55%) також організують заходи для дітей. Інші види послуг називалися рідше (від 40% у випадку медичної підтримки до 30% у випадку матеріальної підтримки). Абсолютна більшість представників/ниць громадських організацій – 77% – вважають, що ветеранські ОГС доповнюють діяльність центральних та місцевих органів влади, а тому на майбутнє зберігатиметься потреба в їх існуванні. Натомість 23% вважають, що на майбутнє влада має перебрати на себе виконання їх функцій [8].

Одним з пілотних проєктів, який зараз перебуває в етапі реалізації є роздержавлення ринку соціальних послуг для ветеранів. В ОГС держава вбачає постачальників таких послуг. Але вхідження в систему надання таких соціальних послуг стане доступним для інституційно сталих громадських організацій. Це пов'язано з тим, що надання послуг потребує сталості і безперервності у роботі, можливостями пошуку додаткового фінансування з боку ОГС. Міністерство у справах ветеранів досі має досить обмежений вплив на інші органи центральної влади.

В Україні стартував урядовий проєкт згідно з яким люди з інвалідністю та ветерани можуть пройти навчання у Центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості у містах Дніпро, Полтава, Одеса, Львів, Суми, Рівне, Івано-Франківськ, Харків. Охочі можуть самостійно обирати професії або програми підвищення кваліфікації із затвердженого переліку [6].

Окрема ініціатива ОГС пов'язані з порталом з пошуку роботи для людей з інвалідністю. На сайті «Працой», створеним Асоціацією Інклюзивної Країни, роботодавці зможуть розміщувати вакансії, а люди з інвалідністю – подавати резюме та знаходити роботу. На платформі опубліковано 16 вакансій [11].

Продовжується докладання зусиль громадських організацій стосовно адвокації зміни політик щодо маргіналізованих груп – це особливо спостерігається у ветеранському секторі та сфері людей з інвалідністю. Фокус діяльності громадських організацій спрямований, зокрема, на створення помітного, видимого статусу маргіналізованих груп, їхнього перебування в суспільстві на рівні з іншими, «рівні – рівному». ОГС намагаються донести державним акторам підхід щодо зміни комунікації у ставленні до представників маргіналізованих груп. Зокрема, створюються рекомендації органам влади щодо правил комунікації державних чиновників з ветеранами та людьми з інвалідністю. Правильна комунікація стосується надання адекватних послуг, що відповідають поточним потребам маргіналізованих груп та є профінансованими державою. Неналежа комунікація також стосується випадків, коли громадськість через бездіяльність держав-

них акторів не знає про успішні та діючі соціальні проєкти та послуги на місцях.

Висновки. Громадські організації мають ключову роль у наданні соціальної підтримки громадянам, що постраждали під час війни. Вони виконують ряд функцій, які спрямовані на соціальну, матеріальну, психологічну, правову підтримку.

Протягом 2020–2024 рр. державні актори почали дещо активніше залучати громадські організації до взаємодії, посилюючи зокрема їхню експертну функцію. Втім, взаємовідносини стейкхолдерів державного та громадського секторів залишаються неоднозначними. Значна інерційність у прийнятті рішень центральними та локальними органами місцевої влади супроводжуються слабкою комунікаційною політикою, відсутністю єдиних процедур та норм. На локальному рівні можна побачити різне розуміння доступності та мобільності.

Громадські організації надають безоплатну правову допомогу і консультації, показуючи той шлях, яким потрібно пройти представникам маргіналізованих і постраждалих груп для отримання належних соціальних сервісів. Також виявлена слабка поінформованість державних чиновників щодо стану справ у сфері їх відання, наявність застарілих даних в державній системі.

В цілому не синхронізованою залишається нормативна база. Процеси розробки нормативної бази часто залишаються закритими від громадськості. ОГС важливо перейти від рекомендацій органам влади до безпосередньої участі у підготовці нормативних документів. Перспективним з точки зору інституційного розвитку ОГС виглядає процес створення та підписання документів з державними акторами, які б закладали основи подальшої співпраці – Меморандумів, дорожніх карт, протоколів тощо. Адвокація політик на національному рівні передбачає наявність єдиного стейкхолдера від влади. Натомість, функції щодо надання соціальних послуг вразливим групам часто розподілені між різними органами центральної влади.

Література

1. Багінський А. Мобілізація громадянського суспільства у конфлікті на сході України: ідеологічні обмеження та ресурси розбудови миру. Ідеологія і політика. 2018. № 2. С. 94–126. URL: https://ideopol.org/wp-content/uploads/2019/01/_____2.%204.%202018.%20UKR.%20Baginskyi.pdf.
2. Біляченко Г. Громадські організації. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78394722.pdf>.
3. Всеукраїнське об'єднання патріот. patriot.ngo. URL: <https://patriot.ngo/proyekty/osvitni/>.
4. Зорич О. Громадські організації в Україні як суб'єкти формування громадянської ідентичності: криза чи відродження? Наукові записки. № 6. С. 44–56. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zorych_gromadski.pdf.

5. ПІ СИЛА: підтримка жінок України в часи війни та відновлення. Український жіночий фонд. URL: <https://uwf.org.ua/yiyi-syla-pidtrymka-zhinok-v-chasy-vijny-ta-vidnovlennya/>.

6. М-во з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. [Учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни зможуть пройти безкоштовне професійне навчання]. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=651474610494248∓set=a.227584499549930>.

7. Опалько Ю. В. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства як чинник формування української політичної нації. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nasya-c7129.pdf.

8. Організації громадянського суспільства, що працюють у ветеранській сфері : Аналіт. звіт за результатами дослідж. Vox Populi, 2023. URL: https://ednannia.ua/images/zvit_EN_2023_13_9_1.pdf.

9. Підсумки та тенденції року в громадянському секторі. Детектор медіа. Ч. 1. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185808/2024-01-04-pidsumkyta-trendy-roku-v-gromadskomu-sektori-opytuvannya-ekspertiv/>.

10. Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства (ОГС) України в умовах війни : Результати незалеж. соціол. опитування оп. Київ : Фонд Сх. Європа (ФЦЕ), 2023. 68 с. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf.

11. ПРАЦЮЙ! Активно та безбар'єрно, портал вакансій для людей з інвалідністю. URL: https://pratsyuy.com/?fbclid=IwAR2Pv6S9KKwFlopr10B2dFAstIwo9BdWFv29_t_m1lS7DxQ78zB38F6fAU.

12. Презентація звіту по Україні, 2023. Український незалежний центр політичних досліджень. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=732805112107597.

13. Про громадські об'єднання : Закон України від 14.07.2023 р. № 3257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

14. Тимків Л. та Ляхович Х. . Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в Україні та зарубіжжі : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2023 р. / за ред. Г. Й. Михайлишин, І. В. Кулик; упоряд. : Н. В. Сабат, Н. І. Сабат. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. С. 69–73.

15. Токар М. Ю. Громадська організація як необхідний елемент демократичного управління. Ефективність державного управління. 2019. С. 88–99. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/174-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-155-1-10-20211214.pdf>

16. Форманюк В. Правова природа категорій: соціальний захист, соціальна підтримка, соціальна допомога. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffd9d7ac-6c1f-479b-8425-ad7f2f434019/content>.

17. Яблонський В. М., Андриученко Т. Б., Бекешкіна І. Е. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доп.

2018. 128 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2018.pdf.

Анотація

Багінський А. В., Весельська В. В. Громадські організації як механізм соціальної підтримки під час війни. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу діяльності громадських організацій в Україні, зокрема їхньому впливу на надання соціальної підтримки для вразливих груп населення під час війни. Від 2014 року (початок військового вторгнення на територію України) кількість громадських організацій значно зросла. Обумовлено це посиленням попиту на соціальну, матеріальну допомогу. Діяльність організацій найбільше зосереджена на внутрішньо переміщених особах та родинах військових, а також на інших вразливих групах населення (пенсіонери, діти, люди з інвалідністю, ті хто втратили домівки).

Українські громадські організації виконують низку функцій: соціальну, правозахисну, інтегративну, опозиційну та контролюючу. Через свою діяльність вони сприяють розвитку громадянського суспільства та демократії. Організації виступають своєрідним посередником між державою та суспільством, особливо важливу роль відіграють під час кризових ситуацій.

Значну увагу у статті приділено соціальній підтримці та способам її надання через різні проекти: гуманітарні, освітні, безпекові. Дослідження висвітлює співпрацю громадських організацій із державними структурами, яка сприяє залученню міжнародного фінансування, яке спрямовується на допомогу вразливим групам. Зокрема організації взаємодіють із структурами у сфері соціальної політики.

У статті також розповідається про проблеми громадських організацій: слабка комунікація із органами влади, обмеженість ресурсів та недостатнє фінансування. Необхідно і надалі розвивати громадські організації, з метою зміцнення їхньої ролі у подоланні наслідків війни та утвердження соціальної стабільності України.

Ключові слова: громадська організація, війна, соціальна підтримка, громадянське суспільство.

Summary

Bahinskyi A. V., Veselska V. V. Non-governmental organisations as a mechanism of social support during the war. – Article.

The article analyses the activities of NGOs in Ukraine, in particular, their impact on the provision of social support to vulnerable groups during the war. Since 2014 (the beginning of the military invasion of Ukraine), the number of NGOs has increased significantly. This is due to the growing demand for social and material assistance. The activities of the organisations are mostly focused on internally displaced persons and families of the military, as well as other vulnerable groups (pensioners, children, people with disabilities, those who lost their homes).

Ukrainian NGOs perform a number of functions: social, human rights, integrative, opposition and

controlling. Through their activities, they contribute to the development of civil society and democracy. Organisations act as a kind of intermediary between the state and society, and play a particularly important role in times of crisis.

The article focuses on social support and how it is provided through various projects: humanitarian, educational, and security. The study highlights the cooperation of NGOs with government agencies, which helps to attract international funding to help vulnerable

groups. In particular, the organisations interact with structures in the field of social policy.

The article also describes the problems of NGOs: poor communication with the authorities, limited resources and insufficient funding. It is necessary to further develop civil society organisations in order to strengthen their role in overcoming the consequences of the war and achieving social stability in Ukraine.

Key words: public organisation, war, social support, civil society.

УДК 316.614:613.88-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.30>

О. А. Смаглюк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6527-4836>аспірантка кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету

РАННЄ СТАТЄВЕ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ: СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Раннє статеве життя підлітків є однією з гострих соціальних проблем в Україні. З огляду на зростаючий вплив медіа, популяризацію молодіжної культури та доступність інформації в Інтернеті, актуалізується питання сексуального розвитку підлітків та молоді. Основними чинниками, які свідчать про актуальність дослідження проблеми раннього статевого життя підлітків, є наступні: *недостатній рівень сексуальної освіти*, оскільки у шкільних програмах не приділяється достатньо уваги статево му вихованню, що ускладнює отримання підлітками необхідної інформації про безпечні стосунки, репродуктивне здоров'я та відповідальність за свої дії; *ранній початок сексуального життя*, про що свідчать статистичні та соціологічні дані; *вплив соціальних та культурних факторів*, так як підлітки в Україні піддаються впливу як традиційних цінностей, так і нових ліберальних поглядів, що створює певну розгубленість щодо соціально прийнятних норм поведінки; *відсутність достатньої підтримки у тих сім'ях*, де тема сексуального виховання залишається табу; *війна в Україні*, яка суттєво вплинула на багато аспектів життя суспільства, зокрема й на активізацію проблем ранніх статеви х стосунків серед підлітків; *висока латентність кримінальних правопорушень проти статевої свободи*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Різноманітні аспекти статевого виховання та просвіти підлітків і молоді досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці: М. Бабік, О. Бялик, Т. Говорун, Е. Жигульова, У. Зілерт, Л. Кравченко, О. Онищенко, Є. Перський, О. Шарган та інші. Психосексуальну проблематику підлітків досліджували С.Дж.Бредлі, Б. Ворнік, М. Дубовик, Г. Сонник, Д. Хартман, К. Дж. Цукер та інші. В рамках кримінального законодавства питаннями статевої зрілості займалися Г. Мартинішин, О. Дудоров, Л. Дорош, Я. Яковлев, Б. Бліндер та інші. На тлі великої кількості наукових праць, в яких досліджуються особливості та проблеми психосексуального розвитку дітей і підлітків, особливо бракує досліджень, які відображають вплив суспільно-політичних, економічних, культурних та інших факторів на формування сексуальності дитини та підлітка, зокрема в контексті змін в інституті сім'ї. Деякі чинники, що впливають на

психофізичний розвиток української молоді, досі залишаються недостатньо дослідженими, як і довготривалі сексуальні наслідки цих впливів.

Тому **метою наукової роботи** є аналіз соціальної ситуації, яка склалася в Україні у сфері сексуального виховання дітей та підлітків в умовах російсько-української війни. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання: по-перше, виявити чинники, що впливають на раннє статеве життя підлітків; по-друге, з'ясувати наслідки раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді; по-третє, розробити практичні рекомендації для покращення сексуальної освіти, запобігання ризикам, пов'язаним із раннім початком статевого життя, і підвищення рівня обізнаності серед молоді, батьків і педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти – це найбільш вразлива категорія осіб, яка потерпає від сексуального насильства. Ключова проблема полягає в тому, що діти часто не усвідомлюють факт насильства над ними, або ж не говорять про це. Як наслідок, їхні права не захищаються, а негативний ефект залишає свій глибокий слід у незрілій психіці [11].

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 29 Основного Закону України проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Важливе місце в переліку невід'ємних прав і свобод людини і громадянина посідає статева свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління, а їх охорона забезпечується законодавством України [8].

Особливості підліткового віку, звісно, зумовлені конкретно-історичними умовами розвитку суспільства. Соціально-економічна та інформаційна ситуація в Україні не тільки впливає на систему цінностей дорослого населення, але й на молодь. Особливо вразливою є така чутлива сфера людських стосунків, як інтимна, зокрема і статеві відносини. Згідно з опитуванням, проведеним Інститутом соціальної та політичної психології

АПН України, середній вік початку статевого життя, який у світі визнаний одним із ключових показників ефективності освітніх процесів становить 15,6 років. Кожен п'ятий український підліток у віці від 13 до 17 років має сексуальний досвід. Передчасний початок статевого життя завдає дитині значної фізичної шкоди, оскільки її організм ще не підготовлений до статевих зносин, до такого навантаження і тих наслідків, які поєднані з ними. А це, своєю чергою, негативно відбивається на її фізичному, моральному та статевому розвитку, може стати причиною неврастенії, схильності до статевих збочень тощо [16].

Результати дослідження 10–17-річних українців, оприлюднені дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) свідчать, що майже у кожного п'ятого українського підлітка (від 3,7% серед 13-річних до 34,2% серед 17-річних) вже був секс. З тих, хто уже «мав перший секс», у 66,8% він стався після 15 років. Останнім часом середній вік підлітків, які вступають у статеві стосунки, залишається без змін [7].

Важливим чинником впливу на сексуальну поведінку підлітків є мережа Інтернет – це не просто віртуальна реальність, а повноцінна частина їхнього життя, де вони навчаються, спілкуються, вибудовують відносини та відчують себе частиною спільноти. Однак у соціальних мережах, окрім корисної інформації, поширені секстинг (обмін сексуальними повідомленнями, фото чи відео із використанням засобів зв'язку), серсторшин (налагодження довірливих стосунків з дитиною з метою отримання інтимних фото чи відео із подальшим шантажем розповсюдити ці матеріали), кібербулінг (це булінг із застосуванням цифрових технологій) щодо дітей [2]. Для часткового вирішення цієї проблеми в Україні експертами було організовано Рух #STOP_SEXтинг з десятками експертних обговорень, круглих столів, конференцій і досліджень [14]. Між тим створення цього Руху може лише частково вирішити проблему, але не викоринити її, оскільки її корені лежать глибоко у свідомості дітей та підлітків, яка тільки формується. Адже під час розвитку еротичного лібідю у підлітків відбуваються психологічні зміни, які поступово реалізують еротичні бажання та відкривають шлях до статевої свободи. Спочатку еротичні потреби підлітка формуються на рівні фантазії, але згодом переходять в реальне життя. Як зазначає Н. Каліненко, можуть виникати конфлікти між підлітками та їхніми батьками з питань еротики та сексуальності, які стають особливо популярними у віці 12–13 років [6, с. 42–47].

Так Г. Я. Мартинишин вважає, що статеві свободи є природним правом жінки або чоловіка, які досягли повноліття, передбачає статеві зносини за обопільною згодою партнерів (добровільне, без

примусу, без насилля), не повинна порушувати законні права й інтереси інших осіб, держави та суспільства; немає обмежень і щодо статі партнера та форм задоволення статевої пристрасті [12, с. 83]. Натомість О. О. Дудоров розуміє статево свободу, як право повнолітньої психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу [10, с. 88]. На думку Л. Дороша, статеві свободи – це право особи на самовизначення у сфері статевих відносин, реальна можливість особи вступати в добровільне статево спілкування з обраним партнером у будь-який час та в будь-якій сексуально прийнятній формі за умови, що воно не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони особи та громадського порядку [4, с. 70]. Я. Яковлев вказує, що статеві свободи – це не лише свобода від примушування, але, крім того, свобода на самовизначення у сфері статевого спілкування із іншими особами [17, с. 69–70], а Б. Бліндер переконаний, що статеві свободи полягає у свободі гарантованій жінці, незалежно від впливу іншої особи в кожному конкретному випадку допускати або не допускати задоволення щодо себе чужого статевого почуття з боку певної особи, у певний час та за певних обставин [1, с. 12]. Слід зазначити, що називати статево свободу правом неповнолітнього на неприпустимість вторгнення у сферу сексуальних відносин дещо некоректно. Добровільні дії сексуального характеру, ініціатором яких може виступати сам неповнолітній, не передбачатимуть жодного вторгнення. Статеві недоторканість осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, є об'єктивною, тому що не залежить від волевиявлення будь-якої особи. Статеві недоторканість по суті означає абсолютну й правову заборону на статеві контакти, що розповсюджується на певне коло осіб. До осіб, які мають статево недоторканість, належать малолітні, неповнолітні та інші особи, які не здатні через психічні або фізичні вади висловити свою волю.

Обов'язковим чинником формування сексуальної культури підлітка є освіта, яка зазнала масштабного впливу під час воєнних дій (обмеження доступу дітей до базових знань через зміну місця проживання, руйнування навчальних закладів). 09 лютого 2023 на платформі електронних петицій офіційного інтернет-представництва Президента України була оприлюднена петиція № 22/179600-еп від Громадського альянсу «Політична дія жінок»: «Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України». Основна теза даної петиції була спрямована на запровадження обов'язкового курсу статевого виховання, базованого на культурі згоди, у початковій освіті, середній школі, а також у вищих і професійно-технічних закладах освіти. Оскільки петиція

набрала необхідну кількість голосів, пропозиції викладені в тексті петиції, були передані на опрацювання до Кабінету Міністрів України [5]. Міністр МОН України Оксен Лісовий зазначив: «В межах реалізації соціальної і здоров'язберігавальної освітньої галузі державного стандарту передбачається впровадження окремого курсу статевого виховання, який враховуватиме досвід європейських країн із впровадження програм статевого виховання» [15]. Це свідчить про те, що на рівні державних органів нарешті актуалізувалася ідея щодо необхідності сексуального виховання підлітків та молоді у освітніх закладах, формування у них розумного підходу до статевої свободи і культури сексуальних відносин. Враховуючи, що соціальні мережі, Інтернет стали основним джерелом інформації, зокрема щодо сексуальних стосунків, доцільним є використання цифрових технологій для вдосконалення освітніх програм зі шкільного виховання, зокрема і статевого.

Ще одним важливим чинником раннього статевого життя підлітків під час військової агресії є сирітство, оскільки чимало дітей залишилися без батьківського піклування. ЮНІСЕФ спільно з Офісом Президента України та Міністерством соціальної політики України розробили механізм допомоги таким дітям. У квітні 2022 р. запустили загальнонаціональну інформаційну кампанію «Дитина не сама: інструкція з турботи», яка пояснює як сьогодні влаштована процедура усиновлення та надання прихистку, як допомогти дітям, які втратили рідних, загубились, пережили травму або були порушені їхні права. Зокрема, мова йде про права дітей, які через бойові дії залишилися без батьків, батьківського піклування, потребують турботи і тимчасового дому [3].

Особливої уваги заслуговує статистика офісу Генерального прокурора України щодо кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством в Україні під час військової агресії: за 2019 рік зареєстровано кримінальних правопорушень в рамках ст. 155 ККУ «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» – 113 шт., 2020 рік – 97 шт., січень-липень 2021 року – 129 шт. Кількість засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень в рамках ст. 155 ККУ «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»: 2022 рік – 25 осіб, 2023 рік – 35 осіб. Не лише внутрішні фактори впливу є згубними для нормального психо-фізіологічного розвитку підлітків, а й сексуальні злочини та насильство щодо дітей з боку агресора, а також їхня примусова депортація до Росії визнаються міжнародними судами як злочини проти людяності [13].

Слід зазначити, що загальновизнаним у міжнародному праві є положення, що дитина, внаслідок

її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту. Необхідність особливого захисту дітей уперше проголошена в Женевській декларації прав дитини 1924 року, згодом підтверджена в Загальній декларації прав людини 1948 року, Декларації прав дитини 1959 року й закріплена в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. та у Конвенції про права дитини 1989 року. Конвенцією Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» передбачено, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру. Кожна сторона має визначити вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною. Україна, ратифікувавши згадані міжнародно-правові акти, взяла на себе зобов'язання вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи чи зловживань, недбалого піклування або його відсутності [9, с. 41–45].

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Соціальна ситуація щодо раннього статевого життя підлітків в Україні вкрай критична й потребує негайного втручання держави.

Основними чинниками сьогодення, що впливають на раннє статеve життя підлітків є недостатній рівень статевої освіти, вплив зовнішніх факторів таких як війна та її наслідки, кримінальна складова, соціально-економічна та інформаційна ситуація.

Наслідками раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді є рання вагітність, аборти, серйозні гінекологічні захворювання, травмування психіки та порушення фізіологічного, статевого та психологічного розвитку.

Питання дитячого виховання та сексуальної освіти все ще є для значної частини дорослого населення не цікавим, а тому перспективи подальших досліджень можуть включати вивчення ставлення дорослих до сексуальної освіти підлітків та розробку відповідних методичних рекомендацій щодо статевого виховання дітей та підлітків. Вирішення проблеми раннього статевого життя потребує комплексного підходу, який включатиме покращення сексуальної освіти, підвищення обізнаності серед молоді, підтримку з боку сім'ї та суспільства, а також більш активну роль дер-

жавних органів у створенні програм запобігання раннім статевим відносинам підлітків та молоді.

Оскільки статевая свобода має бути усвідомленою молодою людиною як певна ціннісна і правова норма, яка вимагає від неї етичного і вдумливого ставлення до сексуальних стосунків, то до 16-річного віку держава зобов'язана гарантувати й забезпечувати гармонійний фізичний і психічний статевий розвиток малолітньої дитини і підлітка, створюючи довкола таких осіб «режим статевої недоторканості».

Література

1. Б. А. Кримінально-правова охорона свободи та гідності жінки. Ташкент : вид-во Ташкентського держ. ун-ту ім. В.І. Леніна, 1970. 160 с.
2. В інтернеті що 5 хв відбувається сексуальне насильство над дитиною. Як це зупинити. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/4/239800/> (дата звернення: 16.10.2024).
3. Дитина не сама: «Інструкція з турботи». URL: <https://dity.msp.gov.ua/about> (дата звернення: 16.10.2024).
4. Дорош Л. В. Статева недоторканість та її кримінально-правова охорона. Питання боротьби зі злочинністю. Харків, 2007. Вип. 14. С. 67–75.
5. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/179600> (дата звернення: 16.10.2024).
6. Каліненко Н.В. Батьківські уявлення про вікові особливості дітей підліткового віку. Габітус. 2021. Вип. 30. С. 42–47.
7. Коли українські підлітки починають займатися сексом: дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2019/05/22/236984/> (дата звернення: 16.10.2024).
8. Конституція України. URL: <http://surl.li/pelmjj> (дата звернення: 16.10.2024).
9. Косенко С. Захист новим кримінальним законом неповнолітніх від статевих злочинів. Право України. 2002. № 5. С. 41–45.
10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ, 2008. 376 с.
11. Лансаротська конвенція = амбітний план захисту дітей від сексуального насильства. URL: <https://jurfem.com.ua/lansarotska-konvenciaambitnyi-plan/> (дата звернення: 16.10.2024).
12. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
13. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистика офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.10.2024).
14. #STOP_SEXтинг URL: <https://stop-sexting.in.ua/faq-teen/> (дата звернення: 16.10.2024).

15. Чи буде у школах статево виховання? У МОН дали різні відповіді. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/11/254252/> (дата звернення: 16.10.2024).

16. Які загрози для підлітків несе ранній початок статевого життя? URL: <https://supportme.org.ua/sex-and-relations/ranniy-pochatok-statevogo-zhittia> (дата звернення: 16.10.2024).

17. Яковлев Я. М. Статеві злочини. Душанбе : Вид-во «ИРФОН», 1969. 453 с.

Анотація

Смаглюк О. А. Раннє статеве життя підлітків: соціальна ситуація в Україні. – Стаття.

У статті проаналізована соціальна ситуація в Україні щодо раннього статевого життя підлітків та молоді. Зокрема виявлено причино-наслідкові зв'язки ранніх статевих зносин підлітків в Україні, особливо в умовах військового стану з урахуванням реальних фактів злочинів проти статевої свободи та недоторканості. Окреслені негативні чинники впливу на раннє статеве життя підлітків, такі як недостатній рівень статевої освіти, вплив зовнішніх факторів (війна, кримінальна складова) соціально-економічна та інформаційна ситуація. Визначені наслідки раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді: рання вагітність, аборти, серйозні гінекологічні захворювання, травми психіки та збій в розвитку.

Проаналізована статистика офісу Генерального прокурора України щодо кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством в Україні під час військової агресії в рамках ст. 155 кримінального кодексу України.

Досліджено хід розгляду електронної петиції: «Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України» з подальшим висвітленням позиції міністра освіти і науки України, а саме перспективи впровадження окремого курсу статевого виховання, який враховуватиме досвід європейських країн із впровадження програм статевого виховання.

Доведено, що відсутність належної статевої освіти та доступу до неї, особливо серед дітей, які постраждали від війни, може негативно вплинути на їх фізичний, моральний та психологічний розвиток. Акцентовано увагу на потребі спеціальної охорони і піклуванні, зокрема належного правового захисту підлітків від статевих злочинів. Визначена необхідність посилення освітніх програм, враховуючи нові реалії та використовуючи цифрові технології для підвищення обізнаності та безпеки молоді, адже це сприятиме їх кращій адаптації та захисту в умовах нестабільності.

Ключові слова: підлітки, сексуальне здоров'я, раннє статеве життя, сексуальна зрілість, статевая недоторканість, статеве виховання.

Summary

Smahliuk O. A. Early sexual life of adolescents: the social situation in Ukraine. – Article.

The article analyzes the social situation in Ukraine regarding the early sexual life of adolescents and young people. In particular, the author reveals the cause and

effect relationship of early sexual intercourse among adolescents in Ukraine, especially in martial law, taking into account the real facts of crimes against sexual freedom and inviolability. The author outlines negative factors influencing the early sexual life of adolescents, such as insufficient sexuality education, the influence of external factors (war, criminal component), socio-economic and information situation. The consequences of early sexual activity for the physical, reproductive and mental health of young people are identified: early pregnancy, abortion, serious gynecological diseases, mental trauma and developmental disorders.

The article analyzes the statistics of the Office of the Prosecutor General of Ukraine on the number of criminal offenses related to gender-based violence in Ukraine during the military aggression under Article 155 of the Criminal Code of Ukraine.

The article also analyzes the process of consideration of an electronic petition: "Introduction of Compulsory Sexuality Education in the Education System of

Ukraine" with further coverage of the position of the Minister of Education and Science of Ukraine, namely, the prospects for the introduction of a separate sex education course that will take into account the experience of European countries in implementing sex education programs.

It is proved that the lack of proper sex education and access to it, especially among children affected by war, can negatively affect their physical, moral and psychological development. Attention is focused on the need for special protection and care, including proper legal protection of adolescents from sexual crimes. The need to strengthen educational programs, taking into account new realities and using digital technologies to raise awareness and safety of young people, as this will contribute to their better adaptation and protection in conditions of instability, is identified.

Key words: adolescents, sexual health, early sexual activity, sexual maturity, sexual inviolability, sex education.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01:161.201.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.31>**О. О. Долженков**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7620-9535>*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри освітнього менеджменту та публічного управління
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»***О. М. Лозинський**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0858-4120>*аспірант кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ ДЕННОГО: ВПЛИВ МЕДІА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах становлення інформаційного суспільства зростає потреба у формуванні медіаграмотності громадян (уміння відбирати достовірну інформацію, аналізувати її та використовувати у діяльності). Однією із головних складових медіаграмотності є здатність аналізувати політичний порядок денний та особливості його формування.

Проблема формування політичного порядку денного у загальному вигляді має два взаємопов'язаних виміри. По-перше, розуміння джерел політичного порядку денного. Адже, політичний порядок денний може як виникати стихійно під впливом певних політичних подій, явищ, тобто внаслідок взаємодії політичних акторів, так і створюватись цілеспрямовано у вигляді штучних медіа-подій, маніпуляцій з боку медіа, медіа-скандалів як частини процесу медіатизації політики. На зв'язку між медіатизацією політики та формуванням політичного порядку денного акцентує увагу Н. Горбенко, яка зазначає: «Сутність порядку денного полягає в тому, що ЗМІ самостійно вибирають порядок денний, за рахунок чого аудиторія сприймає його як більш важливий та значущий у певний період часу... Не відчуваючи підміни дійсності запропонованою медіареальністю, аудиторія вибудовує свої відносини зі світом, базуючись на медійній інтерпретації. Інтерпретація, що формує образ події чи проблеми, стає важливішою за те, що відбувається в реальності, а висвітлення подій – важливішим за самі події» [1, с. 55].

По-друге, дослідження впливу політичного порядку денного на громадську думку. Полі-

тичний порядок денний, завдяки ранжуванню політичних (публічних) подій та конструюванню медіа-подій, здатний формувати та трансформувати громадську думку. Особливо це помітно під час електоральних кампаній. Дотичними темами, без яких неможливо вирішення загальної проблеми формування політичного порядку денного є розрізнення між публічною подією, політичною подією та медіа-подією, подолання міфу щодо деїдеологізації медіа, визначення ролі інтернет-медіа («нових медіа») та їх креативності, обґрунтування технологій фреймінгу та медіа-скандалів тощо.

Як зазначає В. Ковалевський, теорія порядку денного «...ґрунтується на таких постулатах: 1. Новинний порядок денний визначає публічний порядок денний (новина про подію визначає її обговорення). 2. Ми звертаємося до ЗМІ для того, що зрозуміти, на чому нам потрібно зосередити свою увагу (фокусування уваги для визначення, що важливого відбувається навколо). 3. Медіа не говорять нам, що думати, вони кажуть нам, про що думати (розставлення акцентів). 4. Нарешті... тепер медіа вже кажуть нам, що робити» [4, с. 214].

З точки зору політичної теорії першочерговим завданням є визначення сутності та особливостей політичного порядку денного, його джерел та чітке розрізнення політичних подій та медіа-подій. Для політичної практики головною проблемою є конструювання медіа-подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідженням сутності та особливостей процесу формування політичного порядку денного присвячено ґрунтовні

праці зарубіжних та українських авторів. Слід відзначити як загальні праці теоретиків комунікації «пізнього модерну» А. Реквіца, Ю. Габермаса, Е. Гіденса, П. Бурдьє, Д. Белла, У. Бека, Гі Дебора, Н. Лумана, О. Тоффлера, М. Кастельса, ін., так і постмодерністів Ж. Бодріяра, П. Козловського, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Ліотара, ін. Вони визначають загальні рамки дослідження формування політичного порядку: від ролі традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) в «інформаційній хвилі» й комунікативній раціональності епохи модерну до критики гранднарративів і бінарних опозицій з боку постмодерністів.

Щодо ролі медіа, то Г. Ініс, Д. Гілмор, Д. МакКвел, М. Маклюєн, Дж. Лалл та інші визначили шляхи впливу масової комунікації на громадську думку. Зокрема, й за допомогою формування порядку денного. Відзначимо: «...суспільство використовує проакцентовані медіями новини для того, щоб структурувати свої погляди та програми, а також вирішити, які з проблемних питань найважливіші. Отже, порядок новин стає певною мірою порядком сприйняття суспільством навколишнього світу. Інакше кажучи, новинні медіа встановлюють суспільну програму, визначаючи для суспільства те, що воно має виділити, сприйняти як поштовх до роздумів і, можливо, до певних дій. Це і є початкова стадія формування громадської думки» [6, с. 28].

На особливу увагу заслуговують праці фундаторів теорії «порядку денного», або теорії «настановчості» – М. МакКомбса та Д. Шоу. Вони визначили, що впливати на громадську думку можуть лише події, які висвітлюються у медіа. Наголошено: «Настановча роль новинних мас-медіа та їхній вплив на виділення певної теми створюють ситуацію, коли чимало людей вирішують, яка саме тема варта того, аби мати стосовно неї власну думку. Оскільки доволі багато тем змагаються за привертання уваги громадськості, тільки деякі з них досягають свого, й що це будуть за теми – цілком залежить від медійного впливу. Але цей вплив часто не прогнозований, не навмисний (як передбачає вислів «мати програму»), а скоріш випадковий, що став наслідком потреби медій виділити певні новини як найважливіші у визначений момент... медіям не завжди вдається вказати людям, що саме вони мають думати, але завжди виходить наголосити, про що думати: тобто новинні медії можуть настановити програму громадських роздумів і дискусій, встановивши її пріоритети» [6, с. 29].

Серед українських дослідників відзначимо праці Н. Горбенко, О. Дем'янчука, О. Зіненко, Н. Костенко, І. Костирі, В. Кулика, В. Ковалевського, Ю. Лавриш, В. Ломейко, Т. Лильо, Ж. Петровської, Б. Потятинника, Л. Риженко, Д. Яковлева, ін. Зокрема, обґрунтовується теза

про посилення ролі медіаполітичних засобів управління, як під час електоральних кампаній так і у процесі урядування (вироблення та реалізації публічної політики). Зазначається: «Політична інтеракція у посткомуністичному політичному просторі характеризується фактичною відсутністю інституцій (як громадянського суспільства, так і владних), які були б здатні стримувати розвиток антидемократичних за своєю сутністю процесів, пов'язаних зі становленням та функціонуванням медіакратії» [9, с. 260].

Натомість, у сучасному дискурсі політичної науки недостатньо уваги приділяється безпосередньо особливостям формування політичного порядку денного, обумовлених змінами у медіа-просторі.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення впливу медіа на особливості формування політичного порядку денного.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Без медіаграмотності (як складової комунікативної компетентності громадян) неможливо уявити демократичну політичну взаємодію. Медіаграмотність громадян переважно полягає у здатності відрізнити штучну медіа-подію, створену медіа задля впливу на політичний порядок денний, ідентифікувати її та запобігти маніпуляціям громадською думкою.

І участь у виборах, і оцінка діяльності публічної влади в умовах демократичного політичного режиму потребує від громадян комунікативної компетентності. Проблема формування комунікативної компетентності має чітко окреслений прикладний аспект та, водночас, потребує теоретичного обґрунтування на сучасному етапі соціально-політичного розвитку. Погодимось із тим, що «В Україні за часи незалежності публічне спілкування набуває нових форм та змістів, виходить за рамки пострадянського політично-виховного контексту та представляє собою реалізацію права людини на свободу слова, що проявляється як в політичних, так і в культурно-розважальних ітераціях» [3, с. 261].

Процес формування політичного порядку денного має певні особливості, які напряму пов'язані із медатизацією політики, інституціоналізацією громадської думки, деідеологізацією медіа, розвитком фреймінгу та медіа-скандалів у сучасних демократичних режимах, а також із трансформаціями інституту масмедіа. Щодо останнього, то принагідно відзначимо становлення простору інтернет-комунікацій та пов'язаний із цим перехід від панування в інформаційному просторі традиційних медіа до зростання політичного впливу мережевих ЗМІ, платформ, соціальних мереж та месенджерів.

Громадська думка виступає важливим фактором демократичної політики. Погодимось із тим,

що «Громадська думка – це такий стан суспільної свідомості, який виражається публічно і впливає на функціонування суспільства, його політичної системи. Саме можливість голосно, і публічно висловитися, з приводу проблемних питань суспільного життя та вплив цієї висловленої думки на розвиток суспільно-політичних відносин відображає суть громадської думки як особливого соціального інституту» [7, с. 293].

Завдяки громадській думці реалізується можливість не лише виконання контрольної функції у публічній політиці, а й вироблення та реалізації демократичного політичного курсу. У процесі формування політичного порядку денного зіштовхуються реальна подія, яка презентується для медіа й медіа-подія, тобто інтерпретація цієї події у медіа-просторі. На це звертає увагу В. Ковалевський. Він розглядає встановлення порядку денного як «...процес, який відбувається фактично, у віртуальному просторі здійснює реальний вплив на вибір людини» [4, с. 212]. О. Зіненко наголошує на парадоксі українського медіаполя: «...публічний захід стає публічною подією не завжди тому, що він має важливе суспільне значення, а тому, що про нього розказали медіа» [3, с. 263].

При цьому активну участь у формуванні порядку денного, окрім політичних діячів та медіа, беруть політично активні громадяни («публіка»). Цілком обґрунтованою є думка О. Зіненко: «У контексті публічного повороту привертає увагу не стільки публіка як феномен дійсності, а публіка як суб'єкт дії, тобто важливим стає те, що публіка робить і як вона це робить. І це є визначним для розуміння суспільних процесів та їх журналістських інтерпретацій. Публічний поворот, обумовлений розвитком інформаційного суспільства, відкриває роль публіки як активного учасника дискурсу на тих платформах, які є доступними. Такими платформами є мас-медіа, соцмережі та публічні простори...» [3, с. 260–261]. Публічна подія має потенціал інтерпретацій, який реалізується у два етапи. Перший – інтерпретація соціокультурного досвіду через кодування на соціальному рівні організації заходу – відбору засобів виразності, використання ресурсів, стратегій репрезентації та кодування в медіа, створення нового поля значень, яке включає декодування публічного заходу і генерування нових значень пережитого досвіду інтерпретатором (передавачем). Другий етап є рівнем розбудови медіареальності, яка починає існувати за межами дійсності реалізованого публічного заходу» [3, с. 262].

Окремо слід наголосити на деідеологізації простору масмедіа, яка у пострадянській політиці переважно означала лібералізацію діяльності медіа та панування ліберальної медіакратії. Але згодом ситуація змінилась. Криза ліберальної моделі медіа призвела до пошуку «нової» ідео-

логії медіакратії. У деяких країнах це означало повернення до реваншистської ідеології, тобто або відновлення «радянської» моделі, або панування імперської ідеологічної доктрини. В інших пострадянських країнах пошук ідеологічної платформи медіа задля консолідації суспільства ще триває. Т. Лильо наголошує на «...проблематичності ліберальної домінанти в умовах відновленої державності колишніх радянських республік...» [5, с. 319], також зазначаючи, що «Актуальність проблеми деідеологізації зумовлена ідеологічною невизначеністю сучасного політичного процесу, в якому мас-медіа беруть безпосередню участь, а також спробами знайти оптимальну ідеологічну платформу для консолідації суспільства» [5, с. 318]. Він також відзначає «...неузгодженість риторики ліберальних ЗМІ про необхідність деідеологізації з потребами посткомуністичних суспільств, насамперед України... псевдоальтернативний захист від «згубного лібералізму» з боку цінностей, нав'язуваних неімперським медіадискурсом російської пропаганди» [5, с. 319].

За вплив на громадську думку відбувається політична боротьба, а її зміст визначається політичним порядком денним. Готовність публічно заявити політичну позицію у громадян з'являється лише стосовно тем політичного порядку денного.

Відзначимо: «Громадська думка є не просто результатом спільної діяльності громадян, а інституцією, яка формується неформальними організаціями публічної сфери. Демократизація урядування, як основа нових принципів державного управління, ставить вимогу про постійний зворотний зв'язок між спільнотами, суспільством та владою» [9, с. 262].

При цьому, громадянам стає усе важке розрізнити серед публічних подій факти політичної комунікації. Тобто, у сучасних умовах йдеться вже не про медіаграмотність, як здатність відокремити реальну політичну подію від медіа-події, сконструйованої у віртуальному просторі. Наголос робиться на необхідності обирати серед декількох штучних подій, які усі є віртуальними. Відмінності відтепер треба шукати не між «реальним» та «віртуальним», а у самому віртуальному просторі виокремлювати «подію» та її подальші інтерпретації.

На цьому наголошує О. Зіненко, яка визначає явище публічних подій: «...це явище мас-медіа, яке є результатом перетворення факту соціальної комунікації (в дійсності) в медіафакт (новину) через репрезентацію його в публічному заході. Медіафакт – це факт соціальної дійсності, який потрапив до медіапростору та отримав інтерпретацію. Якими будуть інтерпретації, залежить від можливостей інтерпретаторів, якими можуть бути всі залучені до публічної події агенти – орга-

нізатори, публіка та медіа. Факт переходу публічного заходу в стан публічної події можна назвати ефектом публічної події, який реалізується в перетворенні явища дійсності на явище медіареальності» [3, с. 266–267].

У сучасних умовах завдяки створенню медіа-політичної системи відбулась інституціоналізація громадської думки, що посилює боротьбу за вплив на політичний порядок денний.

Слід зробити наголос на тому, що «Інституціоналізація – це процес створення інституту. Ключовими моментами, що розкривають його зміст, виступають акцент на формалізації та закріпленні соціальних взаємодій, створення певної системи норм і правил, що дозволяє ці взаємодії впорядковувати, робити передбачуваними та контролювати» [2, с. 211].

Громадська думка постає не тільки як результат комунікативної взаємодії, а цілеспрямовано формується. Саме тому, як справедливо відзначають О. Третяк та В. Торяник громадська думка стає об'єктом впливу з боку влади: «громадська думка виступає сукупністю уявлень, ціннісних настанов та упереджень стосовно стану політики та її трансформації. Поряд з цим в умовах сталої демократії громадська думка є своєрідним «нематеріальним субстратом» публічної сфери політики. Вона виступає відображенням одночасно смислових аспектів політичного дискурсу, інституалізованих спроб формування порядку денного та медійних симулякрів, які відображають політичну реальність. В умовах політичних трансформацій або декларативної демократії громадська думка виступає об'єктом впливу з боку владних еліт, які контролюють медійне середовище, а також електоральний простір» [8, с. 31].

Щодо зв'язку між медіа, формуванням порядку денного та громадською думкою, то для його пояснення М. Мак-Комбс вводить поняття «суспільної програми». Він зазначає, що теорія настановчості «...далека від сприйняття аудиторії як автоматів, які тільки й чекають, щоб їх запрограмували новинні медіа. Але настановчість медій відводить ключову роль новинним медіа в ініціюванні суспільної програми – переліку тем, які суспільство вважає найважливішими... подана в новинах інформація відіграє ключову роль у конструюванні нашої картини реальності. Більше того, вся інформація, яку подають новинні медії, впливає на цю картину» [6, с. 34].

Слід відзначити, що під впливом віртуалізації політичних подій та формування штучного політичного порядку денного, зростає загроза перетворення громадської думки на віртуальний феномен, який зазнає маніпуляцій як під час виборів, так і у процесі вироблення та реалізації публічної політики.

Висновки. Відтак, визначаючи вплив медіа на особливості формування політичного порядку денного слід зробити наступні висновки.

По-перше, теорія «настановчості» робить наголос на тому, що медіа визначають політичний порядок денний декількома шляхами. Передусім, вони інтерпретують політичні події та розміщують їх у відповідних «рамках» в ієрархії новин (технологія «фреймінгу»). Також в останні десятиліття набуває ваги технологія створення штучних медіа-подій та медіа-скандалів, які відбуваються лише у віртуальному просторі політичних комунікацій та транслюються у певних «партійних» медіа.

По-друге, особливості формування політичного порядку денного обумовлені трансформаціями поля масмедіа, передусім – переходом від політичного впливу традиційних медіа до простору інтернет комунікацій. Відповідно, змінюються напрямки, технології та дійові особи формування політичного порядку денного (медіакратію, як власників та редакторів традиційних медіа замінили популярні блогери, лідери думок та власники соціальних мереж, месенджерів).

По-третє, до особливостей формування політичного порядку денного слід віднести зростаючий вплив інтернет-комунікацій, фреймінг, медіатизацію політики, переважання медіа-подій над політичними подіями, деідеологізацію медіа, медіа-скандали тощо.

Література

1. Горбенко Н. Ю. Медіатизація та вплив ЗМІ на політичний порядок денний. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 67. С. 53–60. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14902>
2. Долженков О. Інституціоналізація наставництва на публічній службі України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2024. № 31. С. 208–220. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb312024312581>
3. Зіненко О. Ефект «публічної події»: репрезентація взаємодії соціального та медіального *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2018. Вип. 44. С. 260–269.
4. Ковалевський В. Порядок денний: теорія і метод структурування політичної реальності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 4(66). С. 211–224. URL: https://i.piend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovalevskiy_poriadok.pdf
5. Лильо Т. Політичний детермінізм де(ре)ідеологізації суспільства і засобів масової інформації в посткомуністичних обставинах. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2018. Вип. 44. С. 318–326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2018_44_39.
6. Мак-Комбс М. Встановлення пріоритетів: мас-медії та громадська думка. Київ: «К. І. С.», 2007. 256 с.

7. Руженко Л. М. Сутність та підстави класифікації громадської думки. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 292–299. URL: http://app.puoua.od.ua/archive/50_2013/38.pdf

8. Третяк О. А., Торяник В. М. Громадська думка та публічна сфера політики: можливості взаємовпливу в умовах демократизації. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки*. 2023. № 8. С. 28–32. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.4>

9. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 288 с.

Анотація

Долженков О. О., Лозинський О. М. Особливості формування політичного порядку денного: вплив медіа. – Стаття.

У статті визначено особливості формування політичного порядку денного. Обґрунтовано, що у сучасному (інформаційному) суспільстві формування політичного порядку денного відбувається під впливом інтернет-комунікацій. Інтернет-медіа визначають важливі теми політичного дискурсу щодо яких утворюється громадська думка. Визначено, що громадська думка у сучасних умовах постає не тільки як результат комунікативної взаємодії, а цілеспрямовано формується як важлива суспільна та політична інституція. У процесі формування порядку денного відбувається ранжування політичних подій як тем у медіа відповідно до критеріїв формату та рейтингу. Відзначено, що проблеми формату та рейтингу обумовлені як комерціалізацією медіа так і зростанням популярності інтернет-комунікацій (месенджерів, соціальних мереж, платформ та інтернет-медіа). При цьому, як і в епоху традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) одним із головних класів, який впливає на політичний порядок денний за допомогою масмедіа є медіакратія. Представники медіакратії (власники медіа, головні редактори та провідні журналісти, а також лідери думок у соціальних мережах та месенджерах) штучно конструюють політичний порядок денний, виходячи із власних інтересів. До інших особливостей формування політичного порядку денного слід віднести: фреймінг, медіатизацію політики, переважання медіа-подій над політичними подіями, деідеологізацію медіа, медіа-скандали тощо. Важливим прикладним аспектом є формування медіаграмотності громадян, як складової їх комунікативної компетентності. Адже медіаграмотність (яка, зокрема, включає розуміння сутності та особливостей процесу формування політичного порядку денного, дозволяє розрізняти політичну подію від штучної медіа-події)

у сучасному світі є фундаментом демократичної політичної взаємодії. Відзначено необхідність підвищення комунікативної компетентності громадян.

Ключові слова: інститут масмедіа, політика, порядок денний, політичні комунікації, політичний процес, публічна політика, медіатизація політики, медіакратія, громадська думка, комунікативна компетентність.

Summary

Dolzhenkov O. O., Lozynskiy O. M. Peculiarities of political agenda setting: the influence of the media. – Article.

The article defines the peculiarities of political agenda formation. It is substantiated that in the modern (information) society, the formation of the political agenda is influenced by Internet communications. Internet media determine important topics of political discourse on which public opinion is formed. It is determined that public opinion in modern conditions appears not only as a result of communicative interaction, but is purposefully formed as an important social and political institution. In the process of forming the agenda, political events are ranked as topics in the media in accordance with the criteria of format and rating. It is noted that the problems of format and rating are caused by both the commercialization of media and the growing popularity of Internet communications (messengers, social networks, platforms and online media). Meanwhile, just as in the era of traditional media (television, radio, press), one of the main classes that influences the political agenda through the media is the mediaocracy. Representatives of the mediaocracy (media owners, editors-in-chief and leading journalists, as well as opinion leaders in social networks and messengers) artificially construct the political agenda based on their own interests. Other features of political agenda setting include: framing, mediatization of politics, prevalence of media events over political events, de-ideologization of media, media scandals, etc. An important applied aspect is the formation of media literacy of citizens as a component of their communicative competence. After all, media literacy (which, in particular, includes an understanding of the nature and characteristics of the political agenda-setting process, and allows distinguishing a political event from an artificial media event) is the foundation of democratic political interaction in the modern world. The necessity of improving the communicative competence of citizens is emphasized.

Key words: mass media institution, politics, agenda, political communications, political process, public policy, mediatization of politics, mediaocracy, public opinion, communicative competence.

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.32>

А. О. Карпенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1031-4604>

аспірант кафедри політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАРОДНИЦТВО ТА СОЦІАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. В історії української політичної думки має місце різнотрактування приналежності деяких теоретиків до конкретної суспільно-політичної течії, а також відсутність консенсусу до ідеологічної, або ж доктринальної типологізації українських політичних діячів та мислителів. Особливо це стосується лівого спектру політичних сил, основними цінностями яких є соціальна рівність та справедливість, егалітаризм, несприйняття експлуатації людини людиною. У цьому контексті досить часто ті чи інші політичні концепції та їхні автори відносяться дослідниками до напрямів політичної думки, схожих за частиною ознак, однак які насправді не відображають суть викладених ідей. Це призводить до хибних типологізацій, які закріплюються в науковому дискурсі, зокрема в освітній літературі, та вкорінюються у свідомості людей, що займаються політичною наукою чи користуються у своїй діяльності її результатами. Соціалістичний та народницький напрями української політичної думки, з огляду на подібність ідей, часто хибно ототожнюються та взаємозамінюються в науковій, освітній та публіцистичній літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Типологізацією та визначенням напрямів української політичної думки присвячували свої роботи І. Лисяк-Рудницький, В. Потульніцький, О. та В. Заїкіни, О. Мошак та інші науковці. Також типологізацією та визначенням етапів політичної думки в Україні займалися автори освітньої літератури, зокрема Н. Хома, В. Горбатенко, П. Шляхтун, М. Вегеш та інші. Особливості вивчення української політичної думки досліджували І. Вдовичин та Я. Турчин. Характерні риси соціалістичного напрямку української політичної думки в своїх роботах досліджували І. Майстренко, В. Наддніпрянець, Т. Бевз, А. Кам'янська, О. Федьков, М. Панчук, М. Мазипчук, Дж. Е. Мейс, І. Бегей, В. Огієнко, І. Гирич, С. Перегуда, Л. Бабенко, І. Райківський та інші.

Метою статті є визначення підвалин та характерних особливостей соціалістичного та народницького напрямів української політичної думки.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження певного напрямку української політичної думки особливо важливо визначити коло його пред-

ставників. Однак для соціалістичного напрямку це ускладнюється низкою факторів. По-перше, багатозначністю терміну «соціалізм» та його різнотрактуваннями як напрямку політичної думки. По-друге, через популярність соціалізму в українському науково-політичному дискурсі кінця XIX – початку XX століть. По-третє, через пострадянську переоцінку минулого та негативне ставлення до соціалістів (особливо представників комуністичної течії) як антиукраїнських елементів.

Так, Михайло Драгоманов та інші громадівці, Михайло Грушевський, Іван Франко можуть сприйматися різними дослідниками або як представники народницько-демократичного напрямку [11, 7], або як представники соціалістичного [14]. Крім того, постаті української політичної думки самі себе могли ідентифікувати публічно соціалістами. Однак не всі українські політичні діячі та науковці, які вважали себе соціалістами, насправді були ними, оскільки соціалізм є конкретною, науково визначеною суспільно-політичною доктриною, а не широким прагненням соціальної справедливості для народних мас. Наявність у представника політичної думки окремих соціалістичних поглядів не є достатньою підставою для того, аби віднести його до соціалістів.

Не всі партії та інші політичні сили, які мали в своїй назві слова «соціалістична» чи «трудова», були насправді соціалістичними за своєю сутністю. Цей момент можна пояснити надто широким або хибним трактуванням соціалізму з боку політиків та науковців. Водночас сам соціалізм як суспільно-політична концепція на межі XIX–XX століть став вкрай популярним трендом, що додавало йому використання в політичних назвах. Мирослав Попович вказує, що на початку XX століття переважна більшість політичних діячів називали себе соціалістами. Навіть Михайло Грушевський, попри приналежність до партії українських соціалістів-революціонерів (есерів), «був і залишився класичним націонал-демократом лівого, народницького напрямку» [9, с. 492]. Учасник українського державотворення початку XIX століття Дмитро Дорошенко також відмічав, що наддніпрянські соціалістичні партії об'єднували не лише соціалістів, але й представників українського руху загалом, усіх діячів, які праг-

нули свободи України від російської влади, яка гальмувала її національно-політичний і соціально-економічний розвиток [2, с. 4]. Так само вчений Іван Майстренко, активний діяч українського комунізму, визнавав, що перша політична партія Наддніпрянщини РУП попри те, що була створена марксистською молоддю, не була чисто робітничою партією, і поєднувала соціалістів-марксистів із націонал-революціонерами та народниками [8, с. 13].

Так, наприклад, історик Ігор Гирич називає Михайла Драгоманова основоположником українського соціалізму [3, с. 391], в той же час деякі автори відносять М. Драгоманова до лівого крила народництва. Український дослідник Володимир Потульницький натомість вважає М. Драгоманова противником народницької школи в українській політичній думці [10, с. 17], однак це стосується аполітичного народництва, яке проявлялося в обмеженні суто культурницькою діяльністю. В. Потульницький зазначає, що М. Драгоманов поділяв марксистські ідеї про соціалізм як прогресивний лад та про політику і державу як надбудову над економічним базисом [10, с. 19]. Однак М. Драгоманов, сам себе називаючи соціалістом, не обмежувався марксистською теорією, а послуговувався низкою наукових та політичних концепцій. Політичний науковець Іван Лисяк-Рудницький загалом характеризував думку М. Драгоманова як синкретичну, яка поєднує демократичні і соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західницькі елементи, однак центральною для якої є саме ліберальна ідея, а ідеальна форма політичного устрою суспільства – анархія [6, с. 301]. Однак ідеї М. Драгоманова безперечно стали підвалинами для української соціалістичної течії політичної думки.

І. Лисяк-Рудницький, досліджуючи українську суспільно-політичну думку XIX–XX століть, приходить до чотирикомпонентної структури, в якій він виокремлює демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний напрями [7, с. 47]. При цьому український комунізм, на думку дослідника, виникає лише після революції, тоді як до Першої світової війни у лівому спектрі домінувало народництво. Втім, цей поділ сам учений визнає досить умовним, оскільки як народництво, так і комунізм включають різноманітні відтінки політичних поглядів. Таким чином, І. Лисяк-Рудницький не виокремлює окремий соціалістичний напрям, який, за логікою, мав би займати позицію між ліво-тоталітарним комунізмом та ліво-плюралістичним народництвом. В. Потульницький, в свою чергу, не визначав соціалізм як окремий напрям у еміграційній українській історико-політичній науці [10].

«Соціалізм» як термін політичної науки має низку трактувань та підходів до визначення.

У межах цієї статті визначимо соціалізм як суспільний устрій, який базується на суспільній власності на засоби виробництва та унеможливленні експлуатації людини людиною, а також політичну теорію та практику, що спрямована на досягнення такого суспільного устрою. Головною ідеєю соціалізму є соціальна рівність, з якої виходять особиста свобода та справедливість у суспільно-економічних відносинах.

Про приналежність політичних діячів та мислителів до соціалістичного напрямку політичної думки свідчать наступні ознаки: 1) головною політичною цінністю є соціальна рівність; 2) кінцевою метою політичної діяльності є встановлення соціалізму (або комунізму) як політично-економічного ладу; 3) заперечення, критика капіталізму; 4) відстоювання інтересів робітничого класу (пролетаріату); 5) державна влада сприймається як засіб досягнення, розбудови соціалізму, після чого в державі не буде потреби; 6) визначення соціального буття (політичного, культурного) через економічні аспекти.

Різниця між течіями соціалістичного напрямку полягає у різних трактуваннях соціалізму як суспільного ладу та способах його досягнення. Найпоширенішою підставою до класифікації соціалістичних течій є шлях розбудови соціалістичного ладу: революційний соціалізм та реформістський соціалізм. Ці дві течії соціалізму відповідають комунізму та соціал-демократії (або ж демократичному соціалізму), ортодоксальному марксизму та ревізіонізму відповідно.

Деякі дослідники, особливо зарубіжні, визначають народництво як одну з течій соціалізму (народницький соціалізм), або ж навіть як форму аграрного соціалізму, притаманному Східній Європі. Народницький підхід передбачав досягнення соціалізму без капіталістичної стадії розвитку та відповідного рівня індустріалізації господарства, натомість базувався на ідеалах сільської общини. Однак народництво не є соціалістичною течією, оскільки не ставить перед собою кінцевою метою досягнення соціалізму чи комунізму – натомість соціалізм у народників виступає лише інструментом покращення життя народних мас. Також народники орієнтувалися на селянство як на революційний клас, що здатний повалити самодержавство, таким чином пріоритизуючи роль «дрібної буржуазії» у соціально-політичній трансформації.

І. Гирич наполягає на тому, що політична думка України від початку XIX ст. до початку національно-визвольних змагань була пов'язана саме з народницьким сприйняттям суспільного буття, а більшість діячів українського руху були народниками [3, с. 381]. Також вчений вказує на те, що народництво у тій чи іншій мірі було присутнє в українському соціалізмі та різних лівих рухах

[3, с. 384]. Більше того, І. Гирич вважає, що український соціалізм став продуктом народництва.

Народництво було більш характерним для української політичної думки, ніж соціалізм, саме через суспільно-економічні умови. Нерозвинене капіталістичне господарство на українських землях та несформований етнічно український робітничий клас, відсутність профспілок та легальних політичних партій, нерозривне поєднання соціального та національного пригноблення визначило об'єктивну обумовленість превалювання народництва над соціалізмом.

Народництво мало особливе значення для української політичної думки. Воно стало одним з ідеологічних витоків українського соціалістичного напрямку, особливо його ліве крило. В межах українського національного руху народництво вступало у складний ідейний діалог із різними панівними рухами другої половини XIX століття, зокрема з соціалістичним [1, с. 45]. Дослідник Сергій Світленко стверджує, що народництво в Україні відзначалось етнічно-ідеологічною розмаїтістю і в основному було представлене українським та російським напрямами [12, с. 41]. Переслідуючи ідеал народницької демократії, вони поєднували його з утопічно-соціалістичними поглядами.

Системотворчою для народництва як суспільного світогляду стала ідея народності, або ж народу, яка виражала ідею національної самобутності [1, с. 46]. У ході розвитку цієї течії додалася соціальна складова, яка полягала у наданні високої політичної цінності простолюду, трудовому народу, а також у поєднанні соціальної та національної складової. Народники, по суті, ставлять перед собою цілі збереження етнічної самобутності, просвіти мас, формування національної ідентичності, політизації етнічності, формування політичної нації, однак разом із цим не переслідують мету формування національної державності.

Приналежність до народництва представника політичної думки можуть засвідчити такі характерні риси: 1) головною політичною цінністю є соціальна справедливість, загальний (а тому народний) добробут; 2) кінцевою метою політичної діяльності є встановлення справедливого, гуманістичного суспільно-політичного устрою, якого можливо досягти лише через демократизацію політичної системи, розширення самоврядування; 3) заперечення, засудження деспотизму, абсолютизму, а також капіталізму в тій мірі, якою він загрожує добробуту народних мас; 4) відстоювання інтересів всього «трудового народу», в першу чергу – селянства; 5) держава розглядається як засіб організації народу, що має функціонувати в його інтересах.

Серед характерних рис українського народництва кінця XIX століття – початку XX століття можна назвати: 1) ідеї федералізму та автономі-

зму переважають ідеям незалежності. Народники виступали за реорганізацію держав, складовими яких тоді були українські землі, а не за самостійність української держави; 2) антиелітизм, орієнтація на громаду, на простий народ, зокрема на селянство; 3) розподіл народництва на політичне та неполітичне. Ці риси корелюють із політичними орієнтаціями переважної більшості раннях українських соціалістичних діячів, які ставили необхідність національного визволення в залежність від соціального визволення та виступали за лібералізацію та федералізацію Російської чи Австро-Угорської імперії відповідно, обережно висловлюючись про перспективи українського політичного суверенітету. Загалом соціалісти орієнтувалися на робітництво як єдиний клас, що здатний зруйнувати капіталістичну систему та розбудувати комунізм, однак політичні реалії Східної Європи вимагали переорієнтації на селянство як найбільшу групу населення, що також потерпала від соціальної нерівності. Попри те, що марксистська ідея передбачає обов'язково практичне втілення вчення про комунізм, науковий соціалізм породив явище академічних марксистів, які зосередили свою активність не на політичній, а науковій діяльності, що також корелює з політичним та неполітичним народництвом.

Українські дослідники знаходять багато паралелей у програмах народників і соціалістів. І. Гирич переконаний, що український соціалізм мав багато рис, що пов'язували його з народницькою ідеологією: орієнтація на селянство, а не робітників, компромісне ставлення до приватної власності [3, с. 392]. Однак орієнтація на селянство могла мати в представників соціалістичного напрямку політичної думки лише ситуативний, тимчасовий характер, зумовлений поточною ситуацією: відповідно до розуміння об'єктивного історичного поступу соціалістів, селянство як «напівклас» мало стати пережитком минулих епох. Ті ж соціалісти, які орієнтувалися в першу чергу на селянство, а не робітників, насправді належали до народницько-демократичного напрямку.

Український дослідник Володимир Ігнатенко так само підкреслює, що для суспільно-політичної концепції народників було характерним надання особливої ролі селянству, яке ототожнювалося з народними трудовими масами [5, с. 24]. Іншою визначальною особливістю стало протиставлення народу та еліти. Держава сприймалася народниками як інструмент насилля, зокрема еліти над народом, а тому українська нація вважалася як безелітна та недержавна.

Українське народництво має зв'язок і з українським націонал-комунізмом. Так, представники Української комуністичної партії (боротьбистів) позиціонували себе як політична сила, що представляла інтереси «сільського пролетаріату»

[4, с. 478], тобто, по суті, «дрібнобуржуазних елементів» – малоземельного і безземельного селянства, які на той час комуністами сприймалося як союзницькі сили у поваленні імперіалізму та капіталізму. Тим не менш, орієнтація на селянство характерне саме для народництва, а не для марксизму.

Український економіст Михайло Туган-Барановський писав про народництво та марксизм на самому початку XX століття як про два непримиренні напрями, що різнилися один від одного за низкою істотних пунктів. Народництво вчений визначав як доктрину, в основі якої лежить ідеалізація умов селянського натурального господарства. Народниками капіталізм розглядається як система, яка ворожа інтересам селянства [13]. Під марксизмом же М. Туган-Барановський розглядав доктрину, яка має на меті перетворення селянства у пролетаріат, що уможливить соціальний поступ. Марксистки переконані, що капіталізм неодмінно витіснить селянське натуральне господарство і в майбутньому призведе до революції пролетаріату.

Однак марксистки в Російській імперії, з огляду на те, що селянство складало основну масу населення, для посилення політичного впливу мали узгодити свою програму з інтересами селянства. М. Туган-Барановський підкреслив прагматичний характер цього процесу. У результаті цього програми марксистів стали дедалі більше наближатися до програм народників, аж поки між ними не зникли всі принципові відмінності.

Можемо констатувати, що під впливом суспільно-політичної дійсності Російської та Австро-Угорської імперій, а також наступних держав, що виникли в результаті Першої світової війни та національних революцій, відбулася конвергенція народництва та соціалізму, за якого соціалізм через кращу структурованість теорії, централізованість та організованість соціалістичного руху взяв гору над народництвом. Народництво з трендів політичної думки витіснили комунізм, соціал-демократія, націонал-демократія, інтегральний націоналізм та лібералізм, кожен із яких мав ті чи інші спільні риси з народницьким напрямом.

Одна з основних проблем у розмежуванні соціалістів та народників полягає і у використанні терміну «соціалізм». Як народники, так і соціалісти ставили за мету встановлення соціалістичного устрою. Однак основним питанням було визначення суспільної групи, або ж класу, який стане рушієм становлення соціалізму. Для народництва такою групою є селянство, найбільш чисельна суспільна група тогочасної Російської імперії загалом та українських земель зокрема. Натомість для соціалізму в його марксистській формі характерна орієнтація на пролетаріат як антагоністичний буржуазії клас і як єдино можливу

суспільну групу, яка здатна здійснити перебудову суспільства з капіталістичного на комуністичне.

Важливим аспектом, що відрізняє соціалістів від народництва, є погляди щодо об'єктивних історичних передумов розвитку соціалізму. Відповідно до марксизму, соціалістична революція могла відбутися лише в індустріально розвинених країнах. Народники висували тезу, що соціалізм можливий в обхід стадії розвинутого капіталізму, розбудований на принципах сільської громади. Соціалізм та народництво відрізняються історіософським баченням. Представники соціалістичного напрямку вважають невідворотним руйнування традиційної сільської общини та подальшу пролетаризацію селян із встановленням капіталістичної системи господарства та її закономірним знищенням силами об'єднаного робітничого руху. Натомість народницька історіософія бачить ідеальний стан суспільства у минулому, у традиціях сільської общини, який можна захистити від поступу капіталізму, зберегти та відтворити на ширшому, національному рівні. Таким чином, в обох напрямках зберігається негативне ставлення до капіталізму, однак по-різному трактується шлях боротьби з ним – прогресивний та консервативний відповідно.

Крім того, через різнотрактування соціалізму як суспільного ладу, як марксистки, так і народники називали себе соціалістами, радикалами або ж революціонерами-соціалістами. Таким чином, для визначення представників народництва необхідно виходити не з самоназви його діячів або найменувань їхніх опонентів, а з реального змісту їхньої політичної думки, яка містить конкретні ідеї, виходить з визначених принципів та оперує відповідними категоріями.

Також варто зазначити, що народництво – це не ідеологія і не систематизована політична теорія, а радше доктрина, набір принципів та суспільно-політичний рух. Головною змістовною ознакою народництва є орієнтація на інтереси дрібного селянства, з якого виходить все інше: необхідність обмеження руйнівного впливу капіталізму, заперечення експлуатації людини людиною та прагнення до економічної, політичної, соціальної та національної рівності, демократична й децентралізована політична система, селянська громада як ідеал суспільних відносин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, народництво та соціалізм є двома окремими напрямками української політичної думки, хоч і подібними в частині характерних рис: це зумовлено приналежністю обох напрямів до лівого політичного спектру, суспільно-економічною та політичною ситуацією на українських землях, а також вільним трактуванням деякими мислителями соціалізму як суспільно-політичного ладу. Народництво історично

передувало соціалістичним течіям в українській політичній думці, а тому значною мірою вплинуло на розвиток соціалістичної політичної теорії та практики в Україні кінця XIX – початку XX століть. В подальшому народництво розчинилося у політичних течіях соціалізму, зокрема в комунізмі та демократичному соціалізмі.

Перспективною є поглиблена наукова розробка взаємозв'язку народництва і соціалізму в історичному контексті та дослідження впливу цих напрямів на сучасну політичну культуру України. Також науковий інтерес може становити дослідження політичної думки інших країн Східної та Центральної Європи, що перебували в політично-економічних умовах, схожих на українські, та дослідити спільні риси генези та еволюції лівої політичної думки у XIX столітті.

Література

1. Вовк О. В. Основні ідеї народництва у парадигмальному аспекті. *Молодий вчений*. 2017. № 43. С. 45–48.
2. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. Прага : Tiskarna Fr. Nerman, 1936. 98 с.
3. Гирич І. Українське народництво: до питання про оцінку феномену. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2020. № 23–24. С. 381–396.
4. Гірік С. Селяни й аграрне питання в ідеології Української комуністичної партії (боротьбистів). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2012. Т. 24. С. 478–491.
5. Ігнатенко В. В. Селянський чинник в українській політичній думці другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2013. № 9. С. 23–29.
6. Лисяк-Рудницький І. П. Драгоманов як політичний теоретик. *Історичні есе / пер. з англ. М. Бадік та ін.* Київ, 1994. Т. 1. С. 299–347.
7. Лисяк-Рудницький І. П. Напрями української політичної думки. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1990. Т. 222 : Праці Історико-філософської секції. С. 45–70.
8. Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. Нью-Йорк : Сучасність, 1979. 256 с.
9. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.
10. Потульницький В. А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). Київ : Либідь, 1992. 232 с.
11. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). Київ : ПАРАПАН, 2002. 393 с.
12. Світленко С. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему. *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 41–49.
13. Туган-Барановський М. І. Марксизм і народництво. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/Марксизм_и_народничество_\(Туган-Барановський\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Марксизм_и_народничество_(Туган-Барановский)) (дата звернення: 18.02.2024).
14. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. Лондон-Париж-Мюнхен : Наше Слово, 1968. 231 с.

Анотація

Карпенко А. О. Народництво та соціалізм в українській політичній думці: порівняльний аналіз. – Стаття.

У статті розглядаються особливості народницького та соціалістичного напрямів в українській політичній думці кінця XIX – початку XX століття. Визначені причини проблеми типологізації напрямів української політичної думки та ідентифікації авторів та політичних сил соціалістичного напрямку. Встановлено, що ототожнення народницького та соціалістичного напрямів є хибним і не відображає їхніх доктринальних відмінностей. Проаналізовано класифікацію української політичної думки XIX–XX століть та наукові підходи до визначення соціалізму як її самостійного напрямку. Визначено характерні особливості соціалізму та народництва як напрямів української політичної думки та наведено підстави приналежності політичних діячів та мислителів до них. Виокремлені течії соціалізму, проаналізовано та визнано хибним підхід, відповідно до якого народництво є своєрідним видом соціалізму. Розглянуто спільні концептуальні витоки та умови розвитку, взаємозв'язок, спільні точки дотику та ідейні паралелі між народництвом і раннім українським соціалізмом, а також пізнішим націонал-комунізмом. Визначено суперечності між народницьким та соціалістичним напрямом, зокрема у плані історіософії та кінцевої мети політики. Зазначено про соціалістичний «прогресивний» та народницький «консервативний» шлях подолання капіталізму як системи господарства. Проаналізовано розуміння соціалізму як суспільно-політичного ладу з точки зору представників народницького напрямку і його відмінність від соціалістичного напрямку. Визначений чинник орієнтації соціалістичних політичних сил на селянство як на «напівпролетаріат», який збігається з народницьким через особливості суспільно-економічного розвитку українських територій. Встановлено процес поступової конвергенції народництва та соціалізму в українській політичній думці з подальшим розчиненням першого в другому.

Ключові слова: народництво, соціалізм, марксизм, українська політична думка, типологізація, порівняльний аналіз.

Summary

Karpenko A. O. Narodism and socialism in Ukrainian political thought: a comparative analysis. – Article.

This article examines the distinctive characteristics of the narodist and socialist movements within Ukrainian political thought during the late nineteenth and early twentieth centuries. The reasons for the difficulty in typologizing the trends of Ukrainian political thought and identifying the authors and political forces of the socialist trend are elucidated. It is demonstrated that the equation of the narodist and socialist trends is erroneous and does not accurately reflect their doctrinal differences. The author examines the classification of Ukrainian political thought from the nineteenth and twentieth centuries, as well as the scientific approaches to defining socialism as an independent trend. The defining characteristics of

socialism and narodism as trends in Ukrainian political thought are identified, and the rationale behind their classification by political figures and thinkers is provided. The author distinguishes between the various currents of socialism and offers a critical analysis of the approach that equates narodism with a specific type of socialism. The author examines the conceptual origins and conditions of development, interconnection, points of contact, and ideological parallels between narodism and early Ukrainian socialism, as well as later national communism. The author identifies discrepancies between the narodist and socialist movements, particularly with regard to their historical philosophies and the ultimate objectives of politics. The article highlights the contrasting approaches of the socialist “progressive” and the narodist “conservative” in their

efforts to overcome capitalism as an economic system. The author analyzes the understanding of socialism as a socio-political system from the perspective of representatives of the narodist trend, elucidating the distinctions between this perspective and that of the socialist trend. The factor of the orientation of socialist political forces towards the peasantry as a “semi-proletariat,” which coincides with the narodist perspective due to the peculiarities of the socio-economic development of Ukrainian territories, is determined. The process of gradual convergence of narodism and socialism in Ukrainian political thought with the subsequent dissolution of the former in the latter is established.

Key words: narodism, socialism, marxism, Ukrainian political thought, typologization, comparative analysis.

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.33>**О. П. Качуровський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0460-9393>аспірант кафедри політології та філософії імені Сергія Коновала
Західноукраїнського національного університету

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В ПРОЦЕСАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Для того, щоб зберегти єдність народу та запобігти розвитку суспільних конфліктів у країні, важливо успішно завершити процес національної консолідації. Завдання вивчення національної консолідації важко переоцінити, особливо зараз, коли сучасне українське суспільство перебуває в кризі.

У сучасному мінливому світі важливим питанням для обговорення також є досягнення ефективної демократизації суспільства. Дослідження демократичної трансформації суспільства передбачає аналіз специфіки переходу від тоталітарних чи авторитарних до демократичних методів керівництва. Це включає вивчення метаморфоз, які пронизують політичну, соціальну, соціокультурну та економічну сферу, а також усвідомлення особливостей налагодження відносин між суспільством та державою.

Без завершення процесу демократичного транзиту в Україні неможливо говорити про ефективний процес національної консолідації, який є базовим компонентом для зміцнення єдності українців і зменшення ймовірності виникнення суспільних конфліктів.

Посилення спільної національної ідентичності, створення політично стабільної та згуртованої української нації повинно стати підсумками успішних демократичних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість дослідників аналізували проблеми національної консолідації протягом останніх років. Українські вчені зробили значний внесок у вивчення ролі консолідації. Науковцями, які досліджують процес консолідації суспільства, є: О. Оржель, Ю. Опалько, Г. Луцишин, А. Колодій, В. Городяненко, І. Лопушинський, В. Крисаченко, М. Пірен, Р. Шпорлюк та Л. Чупрій. У роботах цих учених підкреслюється, наскільки важливо об'єднати суспільство для того, щоб держава змогла забезпечити виживання української нації.

Темою дослідження соціальних і політичних трансформацій займалися такі представники сучасної політичної науки, як: З. Бжезінський, Д. Гелд, С. Гантінгтон, Г. О'Доннел, Е. Мак-Грю, А. Пшеворський, Д. Раствоу, Е. Тоффлер, Ф. Шміттер, П. Штомпка.

На завдання осмислення демократичного транзиту зорієнтовані напрацювання вітчизняних учених В. Ребкала, Л. Шкляра, С. Телушина, В. Шахова. Крім цього, темі демократичного транзиту присвячені роботи зарубіжних науковців Г. О'Доннела, Ф. Шміттера, Т. Карозерса, Д. Кіна, Ф. Веффорта, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона.

Стан реалізації демократичних трансформацій в модерній Україні є метою аналізу в працях українських науковців, серед яких необхідно виділити: В. Горбатенка, М. Головатого, А. Колодій, Л. Латигіну, М. Михальченка, Г. Мурашина, В. Погорілка, Мацієвського Ю., Ф. Рудича, О. Скрипнюка.

Мета статті – проаналізувати особливості національної консолідації в процесах демократичної трансформації суспільства України, базуючись на сучасний стан дослідження теми консолідації та трансформації у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Виникненню процесу національної консолідації, який необхідний для забезпечення існування власної держави, сприяють екзистенційні небезпеки, які становлять серйозну загрозу для життя нації. Визначення зв'язку між згуртованістю суспільства та стабільністю національної безпеки є важливим завданням для наукового дослідження. Ця тема перебуває в рамках детального аналізу зарубіжних і вітчизняних вчених. Поміж яких потрібно виокремити К. Вітмана, І. Кресіну, К. Агееву, Г. Луцишин, Р. Сунто, Ф. Фукуяму. Виявленням універсальних моделей етнонаціональної політики для різних країн займаються такі науковці як: М. Лазарович, В. Нахманович, Дж. Ротшильд, Е. Шилза, Ван ден Берг, Е. Сміт. Важливими для опису значення цієї актуальної проблеми є праці, де представлена специфіка історичного досвіду здійснення етнополітики різноманітними світовими країнами [6, с. 157].

Зараз ніхто не може запропонувати єдиного визначення терміну «консолідація». Соціально-педагогічний словник трактує консолідацію як «вид об'єднувачих процесів, злиття близьких за мовою і культурою етносів у більш великі спільноти, налагодження між ними соціально-економічних та культурно побутових зв'язків» [16, с. 116]. Політична енциклопедія пропонує

дещо інше трактування поняття «консолідація» – це процес наближення, зміцнення єдності соціальних і політичних інститутів з метою ефективного вирішення актуальних проблем [15, с. 353].

У ракурсі відносин з приводу влади поняття «консолідація» визначається як певний тип інтеграційних процесів за умови захисту загального консенсусу, що створюється та балансується засобами політичного впливу для згуртування суспільства [13, с. 131].

Провівши аналіз цих визначень формуємо власне трактування терміну «консолідація». На нашу точку зору, консолідація – це процес єднання суб'єктів завдяки застосуванню політичних методів впливу для визначення загальних завдань та захисту стабільності суспільства [18, с. 223].

Оскільки тема нашого дослідження пов'язана з національною консолідацією, то розглянемо її різноманітні визначення.

О. Петухова розглядає поняття «національна консолідація» як таке, що включає в себе консолідацію політичну та соціальну. Національна консолідація є вищим рівнем процесів соціальної консолідації. Консолідація національна здійснює інтеграцію різних соціальних груп, етносів, які становлять єдиний соціальний організм. Реалізація національної консолідації є ключовою передумовою для запобігання розвитку соціальних конфліктів [13, с. 133].

Ю. Тиркус звертає увагу, що «національна консолідація є важливою складовою політичної консолідації, що, у свою чергу, залежить від легітимності політичної влади та реальних процесів суспільного життя» [17, с. 115].

Г. Луцишин розглядає термін «національна консолідація» як етнополітичний процес, який зорієнтований на зміцнення та об'єднання різноманітних етносів, які формують націю, завдяки поступовій ліквідації перепон і узгодженню спільних цінностей, різних інститутів (таких як: політичні, економічні, соціальні, духовні) з метою досягнення кінцевою загальною цілі [8, с. 197].

І. Іванов вбачає в національній консолідації процес знищення соціальних і етнічних перешкод, систему згуртування громадян, у підсумку чого утворюються універсальні засади забезпечення спільної діяльності [5, с. 9].

Отже, на нашу думку, термін національна консолідація передбачає «процес об'єднання, згуртування, посилення солідарності і соборності нації та її державності на основі національної ідеї, інших національних цінностей, що посилює синергію інституційних та неінституційних творчих сил нації з метою успішної реалізації стратегії суспільного розвитку в контексті сучасних геополітичних реалій» [18, с. 224–225].

Переважаючи трансформаційних зрушень, що супроводжуються збільшенням впливу

інформаційного суспільства, розширенням меж політичних кордонів, підвищенням рівня демократичності та децентралізації влади, інтернаціоналізацією міжнародного права, характеризують наявний стан політичного розвитку. Ці метаморфози розкривають специфіку реальних умов функціонування держави в Україні. Вони змінюють змістове значення політичної, соціальної, культурної та економічної сфер життя суспільства [12, с. 26].

За таких обставин домінує особливий вид розвитку політичних процесів, який включає присутність трансформації – отримання політичною системою специфічних характеристик, зміну політичних принципів діяльності та основних цінностей; глибокі метаморфози, проведені для здобуття більш якісного типу функціонування системи; процес змінення умов і різного роду елементів діяльності політичної системи, що сприяє формуванню оригінальних форматів політичних інститутів і організацій, призводить до реорганізації дій державного керівництва в країні [11, с. 38].

Термін «трансформація» трактується як переформатування виду, якостей, специфічних рис певного явища. Зміна суспільства приводитиме до видозміни стану функціонування політичних, економічних, соціальних систем і різних процесів [1, с. 3].

У політології поняття «трансформація» активно застосовується при організації дослідження процесів, що пов'язані з політичними режимами в авторитарних державах, коли для їх детального аналізу лише усталених моделей переходів до демократії є мало [4, с. 127].

Крім цього у політичній науці трансформацію аналізують як історичний процес перетворень, що проявляється як синтез конкретних компонентів: переформатування політичної системи суспільства; видозміна стану «політичної людини» (громадянина, еліти, спільноти, організації); зміна типу політичної культури суспільства та окремого індивіда (ціннісні орієнтири, головні принципи, становище політичних взаємовідносин) [14, с. 92].

Отже, виходячи з попередніх напрацювань науковців, термін «трансформація» у політичному відношенні передбачає «здійснення основоположних перетворень у політичній системі держави, що зв'язано з змінами у структурі влади, значними реформами в управлінні та законодавстві, переформатування видів виборчих систем, а також оновлення правил взаємодії між державою та громадянами» [19, с. 141].

У науковій літературі часто вживаються дві категорії, що застосовують для опису та аналізу політичних змін. Це «трансформація» та «транзит». Вони використовуються майже завжди, деколи, як поняття з спільним кореневим значенням. Ці терміни варто розрізняти, оскільки їм

притаманні різні семантичні відмінності та смислові відтінки [9, с. 58].

Поняття «transition» (транзит), або перехід, виступає ключовим концептом «транзитології». Транзит пов'язаний з зміною політичного, інколи економічного режиму, а не суспільства. Трактують цього явища зі «Словника української мови» зазначає про переміщення з одного положення в інше місце [20]. Попри це трансформація є ширшим феноменом, бо включає більше варіантів метаморфоз. Дослідники демократизації (такі як: Г. О'Доннел, Мацієвський Ю. та ін.) цю тему аналізували, коли визначали перехід як «інтервал між одним політичним режимом й іншим, протягом якого правила політичної гри чітко не визначені» [9, с. 59].

Демократичний транзит – це поступовий процес реорганізації перехідних суспільств, що визначає своєю ціллю запровадити принципи стабільної демократії в межах юрисдикції цих держав. Цей процес передбачає переформатування суспільних відносин, а якщо конкретно то: політичної, економічної, соціальної сфер, принципових засад адміністративного управління, культурної та духовної сфери [2, с. 79].

Основоположною метою державного врядування для ефективного демократичного транзиту виступає здійснення системної трансформації перехідних суспільств, які часто орієнтуються на проведення спільних дій державних інститутів і членів громадянського суспільства в процесі планування та прийняття політичних рішень, що є передумовою виникнення суспільно-політичної кризи [2, с. 82].

Отже, демократичний транзит, на нашу думку, – «це процес, за допомогою якого держава

переходить від авторитарного чи тоталітарного режиму до нового, що характеризується домінуванням демократичних цінностей. Це передбачає захист суверенітету народу, дотримання верховенства права та захист основних свобод кожного громадянина» [19, с. 142].

Національна консолідація в Україні є основою для національного розвитку, що потребує включення всього суспільства. Це пріоритетне завдання для створення стабільної демократичної держави, спроможної реагувати на критичні проблеми та захищати власних громадян. На даний час Україна перебуває під значним впливом трансформаційних метаморфоз, які вирізняються як серйозними викликами так і потенційними можливостями для удосконалення інструментів демократичного врядування [7, с. 198].

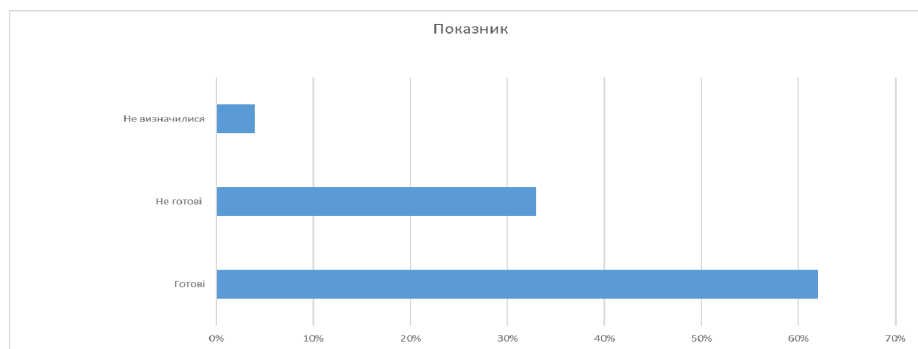
Вторгнення росіян 24 лютого 2022 року трансформувало відношення українського населення щодо потреби консолідації нації. Підсумки свіжого соціологічного опитування групи «Рейтинг», які оприлюднені 23 березня 2024 року, підтверджують готовність за умов війни захищати державу. Україна показує найбільш високий показник готовності воювати за власну країну поміж Європейських держав. Готові воювати 62%, що є удвічі більше ніж ті, хто не готовий (таких 33%), а ті, хто чітко не відповіли загалом 4%. Відбулося опитування 40 428 чоловік у кожній державі впродовж жовтня-грудня 2023 року, а репрезентативна вибірка становила 1000 осіб. В Україні дослідження організувала «Група Рейтинг» (див. табл. 1 і рис. 1) [3].

Відповідно до даних останнього соціологічного дослідження групи «Рейтинг» (оприлюднене: 13 червня 2024 року) здійсненого за вимо-

Таблиця 1

Підсумки дослідження з назвою: «Готовність за умов війни воювати за свою країну» групи «Рейтинг» [3]

Воювати за Україну	Показник
Готові	62%
Не готові	33%
Не визначилися	4%

Рис. 1. Результати соціологічного опитування групи «Рейтинг» 23 березня 2024 р.

гою «Фонду Карнегі за міжнародний мир», стало відомо, що українські громадяни мають віру в перемогу. Більшість опитаних не вважають, що росіяни виграють у війні (тільки 5% вірять у перемогу агресора). Інші порівню розділилися на тих, хто вважає, що Україна виграє, та тих, які не прослідковують домінування жодної зі сторін конфлікту. Стосовно підсумків протистояння то, 73% громадян вірять, що Україна поверне усі території. Велика кількість людей були задоволені, що Україна відвоює частину або всі землі впродовж наступного року (56%), або що боротьба припиниться протягом прийдешніх двох років (59%). Дослідження продемонструвало протиріччя у поглядах поміж різними поколіннями в сприйнятті перебігу конфлікту. Старше покоління (віком 60+ років) вирізняється оптимізмом щодо війни за багатьма показниками. Ця категорія населення значно краще сприйняла теперішнє становище протистояння сторін та є переконана у перемозі України. Молоде покоління (молодші за 35 років) в більшості негативно сприймають спроможності України досягти переваги на полі бою. Якщо порівнювати з 60% українців віком від 60+ років, то тільки 40% молодих людей віком від 18 до 35 р. вважають, що Україна зобов'язана

продовжувати боротьбу до повернення всіх земель станом на 1991 рік (див. табл. 2 і рис. 2) [10].

Висновки. У сучасний період трансформацій України процес національної консолідації особливо тим, що згідно висновків останніх соціологічних досліджень, спостерігається поступове об'єднання української нації, оскільки переважна більшість населення вірить у перемогу та бажають провести реінтеграцію всіх втрачених українських територій станом на 1991 рік; зафіксований найвищий показник кількості українців охочих воювати за свою країну порівняно з іншими державами ЄС, де це бажання є низьким; російськомовні громадяни змогли зробити переоцінку необхідності переважання в державі української мови та культури для власного ж виживання. Крім того відбулася консолідація народу і різних етнічних груп навколо української титульної нації, що є значним прогресом у створенні української політичної нації.

Отже, специфіка національної консолідації в процесах демократичної трансформації суспільства сучасної України складається з кількох характерних рис, які описують цей динамічний процес: проголошення незалежності України посприяло реалізації політичних трансформацій,

Таблиця 2

Результати опитування: «Очікування суспільства щодо завершення війни» групи «Рейтинг» [10]

Українці	Показник
Віряють у перемогу росії	5%
Вважають, що Україна поверне території	73%
Віряють, що повернуть частину або всі землі впродовж наступного року	56%
Вважають, що війна зупиниться впродовж наступних двох років	59%
Старше покоління, що переконане у необхідності воювати	60%
Молодь, що переконана у потребі продовжувати війну	40%

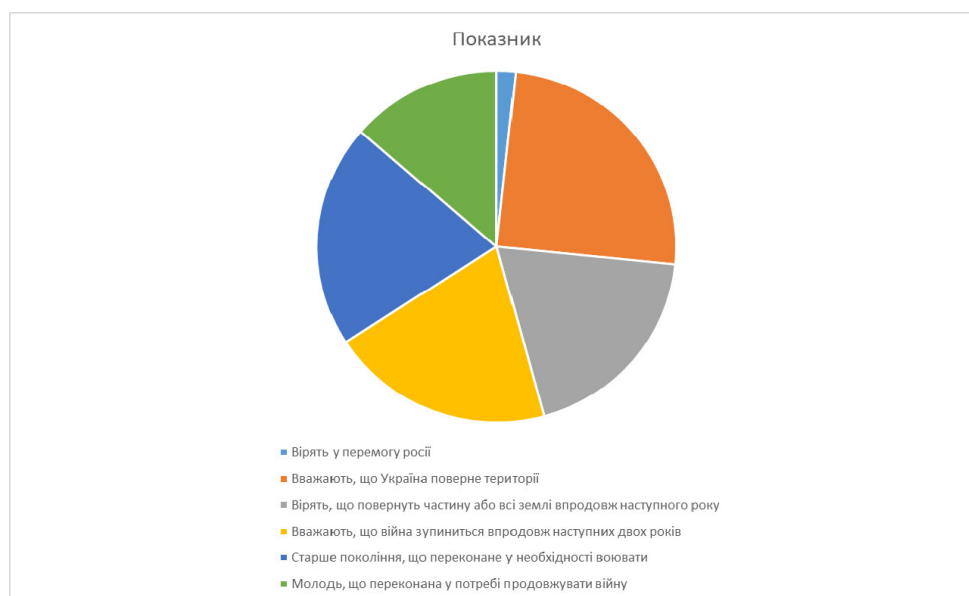

Рис. 2. Підсумки дослідження групи «Рейтинг» 13 червня 2024 р.

які зміцнили національну ідентичність та суверенітет (поетапна демократизація політичної системи стала основним компонентом у подальшій національній консолідації); перехід від планової до ринкової економіки також сприяв національній консолідації (це спровокувало виникнення нового класу підприємців та змінило соціальну структуру суспільства, стимулюючи національну самосвідомість); ще одним важливим аспектом стало переважання української мови як державної (мовна політика об'єднала людей задля творення загальної культурної ідентичності); національні традиції, історія та культура також відіграли свою роль для національної консолідації (це укріпило національну самобутність і гордість народу); становлення України автономним гравцем на світовій арені та поява нових контактів з іншими країнами стало позитивним кроком для консолідації суспільства (це допомогло організувати рішучу відповідь на виклики національній безпеці); пасивна діяльність громадян завдяки громадським об'єднанням та волонтерським рухам значно підсилила реалізацію національного згуртування (це допомогло людям взяти відповідальність за суспільне життя та політичні процеси країни). Ці особливості є загальною демонстрацією того, як саме Україна консолідується у процесі демократичної трансформації.

Література

1. Бабкіна О. Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2013. Вип. 11. С. 3–10.
2. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 78–83.
3. Готовність за умов війни воювати за свою країну: дослідження «Рейтингу» з Gallup International. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gotovnist-za-umov-vijni-vojuvati-za-svoyu-krayinu-doslidzhennya-rejtingu-z-gallup-international.html> (дата звернення: 28.07.2024).
4. Громико О. Зміст поняття «трансформація» як базової наукової категорії. *Ефективність державного управління*. 2016. № 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 125–131.
5. Іванов І. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2005. 20 с.
6. Качуровський О. Особливості української національної консолідації в процесах трансформації суспільства. *Молодь 21 століття: самореалізація, ціннісні орієнтації, ідентифікація* : матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., 22–24 липня. 2024 р. Загреб : «European Conference», 2024. С. 157–161.
7. Качуровський О. Специфіка функціонування політичного режиму в сучасній Україні. *Сучасні інформаційні технології в освіті і науці* : матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., 29–31 липня. 2024 р. Прага : «European Conference», 2024. С. 196–199.
8. Луцишин Г. Національна консолідація як фундаментальна основа розвитку української політичної нації. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2012. № 4(3). С. 195–200.
9. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
10. Очікування суспільства щодо завершення війни. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/social-expectations-regarding-end-war.html> (дата звернення: 28.07.2024).
11. Пампура М. Зміст та особливості структури сучасного трансформаційного процесу. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 38–42.
12. Пампура М. Трансформаційні процеси сучасності та їх вплив на державно-правову дійсність України. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2016. № 3. С. 26–31.
13. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 130–135.
14. Пивоваров П. Трансформація як соціально-економічний феномен. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 91–97.
15. Політична енциклопедія / ред.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 807 с.
16. Соціально-педагогічний словник / за ред. В.В. Радула. Київ: ЕксОб, 2004. 304 с.
17. Тиркус Ю. С. Внутрішньополітична консолідація як умова інтеграції України до ЄС. *Грані*. 2014. № 8. С. 113–118.
18. Томахів В. Я., Качуровський О. П. Концептуальні засади дослідження національної консолідації. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. № 51. С. 222–229.
19. Томахів В. Я., Качуровський О. П. Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 47. С. 140–144.
20. Транзит. Тлумачення із «Словника української мови». *Словник.ua*: вебсайт. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B-D%D0%B7%D0%B8%D1%82> (дата звернення: 28.07.2024).

Анотація

Качуровський О. П. Специфіка національної консолідації в процесах демократичної трансформації суспільства сучасної України. – Стаття.

Досліджено специфічні риси національної консолідації в процесах демократичної трансформації суспільства модерної України. Зазначено про необхідність національної консолідації в умовах масштабної війни з ворогом для захисту державної незалежності. Розкрито трактування поняття «консолідація» та її різні визначення. Представлено дефініцію терміну «національна консолідація» та її відмінні трактування. Зазначено про специфіку визначення поняття «трансформація» та «транзит». Охарактеризовано важливість демократичної трансформації у процесі здійснення консолідації суспільства в складних обставинах війни.

Проаналізовано дефініцію термінів «демократична трансформація» та «демократичний транзит». Описано оригінальне власне трактування поняття «консолідація», «національна консолідація», «трансформація» та «транзит». Визначено основні компоненти української національної консолідації в процесах трансформації суспільства, які характеризують особливості цього процесу. Констатовано, що процесам демократизації є властива багатовекторність, нестандартність розвитку, багатоплановість остаточних результатів демократичних транзитів, які залежать від співставлення, ефективності спільної взаємодії, масштабів впливу значної кількості інституційних та соціокультурних елементів. Представлено динаміку зростання консолідованості нації, що демонструє рівень морально-політичної згуртованості суспільства в умовах війни. Це стимулює до визначення особливостей національної консолідації в процесах демократичної трансформації українського суспільства.

Ключові слова: консолідація, національна консолідація, трансформація, демократична трансформація, транзит, демократичний транзит, демократизація, демократичні трансформаційні процеси.

Summary

Kachurovskiy O. P. The specificity of national consolidation in the processes of democratic transformation of society in modern Ukraine. – Article.

The specific features of national consolidation in the processes of democratic transformation of the society of modern Ukraine are studied. The need for national consolidation in the conditions of a large-scale war

with the enemy to protect state independence is noted. The interpretation of the concept of “consolidation” and its various definitions are revealed. The definition of the term “national consolidation” and its different interpretations are presented. The specifics of the definition of the concepts “transformation” and “transit” are noted. The importance of democratic transformation in the process of consolidation of society in the difficult circumstances of the war is characterized. The definition of the terms “democratic transformation” and “democratic transit” was analyzed. The original own interpretation of the concepts of “consolidation”, “national consolidation”, “transformation” and “transit” is described. The main components of Ukrainian national consolidation in the processes of societal transformation, which characterize the features of this process, have been identified. It has been established that the processes of democratization are characterized by multi-vector, non-standard development, and multi-faceted final results of democratic transits, which depend on the comparison, effectiveness of joint interaction, and the scale of influence of a significant number of institutional and socio-cultural elements. The dynamics of the growth of the nation’s consolidation is presented, which demonstrates the level of moral and political cohesion of society in the conditions of war. This stimulates the analysis of the features of national consolidation in the processes of democratic transformation of Ukrainian society.

Key words: consolidation, national consolidation, transformation, democratic transformation, transit, democratic transit, democratization, democratic transformation processes.

УДК 340.132;342.51(477);343(477);351.74,86(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.34>

Т. Г. Коник

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5630-1190>

аспірант кафедри політології

Рівненського державного гуманітарного університету

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЕТАПІ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальність проблеми. Для реалізації державної політики із забезпечення національної безпеки Україна, як і будь-яка держава світу, використовує відповідну систему до якої входять певні інституції. Зважаючи на виняткову значущість забезпечення національної безпеки, його концепція в Україні виробляється і схвалюється законодавчим органом і знаходить відображення у всіх напрямках внутрішньої і зовнішньої політики.

Водночас, визначення переліку, функцій та повноважень інституцій, які є елементами системи забезпечення національної безпеки в різний історичний період у вітчизняному законодавстві має відмінності. Сучасні загрози національній безпеці України, насамперед пов'язані з широкомасштабною військовою агресією РФ, обумовлюють нагальну потребу удосконалення безпекової системи держави. Це у свою чергу потребує проведення наукового аналізу як сучасної так і законотворчої практики минулого з визначення інституційної основи механізму забезпечення національної безпеки з метою формування її найбільш оптимального варіанту.

Аналіз останніх досліджень. Проблемними питаннями державної політики з національної безпеки України, її забезпечення опікувалися, зокрема, такі вітчизняні науковці як: В. Горбулін, О. Данільян, О. Дзюбань,

О. Валевський, В. Ліпкан, Г. Новицький, М. Панов, В. Ребало, О. Рябічко, Г. Ситник, А. Семенченко, Д. Тихомиров, В. Тертичко та багато інших. Серед останніх публікацій, які стосуються аналізу механізму забезпечення національної безпеки України, слід відмітити наукові праці: В. Середи, М. Коваліва, С. Єсімова, М. Гурковського та В. Івахи щодо інституційної основи механізму забезпечення національної безпеки України; А. Дашковської про адміністративно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України; М. Шиліна та І. Андрущенко. з дослідження законодавчого визначення системи суб'єктів забезпечення національної безпеки України, ролі і місця в ній Конституційного суду України; Т.Авакяна, розглядавшого проблему безпекової політики України в умовах євроінтеграції; наукові статті, підготовлені автором спільно з М. Шиліним, О. Шмоткіним, Р. Чер-

нишом, М. Чеховською, О. Ботвінкіним, щодо теоретичних, правових засад формування, формулювання та реалізації державної політики із забезпечення національної безпеки.

Результати вивчення наявних наукових джерел свідчать, що в них питанню аналізу інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки на етапі становлення України як незалежної, соборної держави, законодавчому визначенню функцій і повноважень суб'єктів сектору безпеки приділено недостатньо уваги. Разом з тим нагальна потреба в цьому існує, оскільки проблематичним виглядає вирішення проблеми удосконалення сучасної системи забезпечення національної безпеки без аналізу законодавчого забезпечення організації діяльності її суб'єктів в різний період державотворення України, у тому числі й на початковому етапі її становлення як незалежної, соборної держави.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу положень Постанови Верховної Ради України Концепція (основи державної політики) національної безпеки і Закону України «Про основи національної безпеки України», які є базовими нормативно-правовими актами з визначення інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки на етапі становлення України як незалежної, соборної держави.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до безпосереднього порівняльного аналізу Постанови Верховної Ради України Концепція (основи державної політики) національної безпеки і Закону України «Про основи національної безпеки України» в зазначеному вище контексті для кращого розуміння підходів до визначення в них інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки вважаємо за доцільне коротко зупинитись на тлумаченні таких політико-правових категорій як: «політика», «державна політика», «державна політика національної безпеки», «державна політика із забезпечення національної безпеки».

«Політика є об'єктивною функцією соціально активних громадян, яка в реальності виявляється у формі їх колективно організованої (на засадах субординації та ролі спеціалізації) діяльності. Остання детермінована як об'єктив-

ною потребою забезпечення єдності соціуму, так і суб'єктивними цілями оволодіння, організації та реалізації державної влади, зумовленими наявністю в суспільстві різноманітних приватних інтересів окремих осіб, інтересів окремих соціальних груп, прошарків, класів, подеколи такими, що суперечать публічним інтересам» [1, с. 18].

Майже до кінця 19 століття політика традиційно розглядалась як вчення про владу інституційну, державного рівня. В сучасних умовах політика – багатогранне і складне явище в суспільному житті. Сучасне розуміння політики формується в процесі розвитку, існування і зіткнення кількох підходів або позицій [2, с. 531].

Держава для здійснення своїх функцій, які поділяються на внутрішні і зовнішні, використовує визначені засоби (ресурси державної влади) і спирається на комплекс спеціальних органів, що складають у сукупності відповідний виконавчий механізм держави. Україна функцію із забезпечення національної безпеки реалізує шляхом проведення відповідної державної політики [3].

На наш погляд, сутнісними ознаками державної політики, як політико-правового явища є те, що вона:

- являє собою цілеспрямоване діяння – діяльність/бездіяльність (в деяких випадках може проявлятися у формі утримання від дій (наприклад не брати участь країни у певних політичних блоках, міжнародних угодах, договорах тощо), яке спрямоване на вирішення суспільно важливих проблем у певній сфері життєдіяльності держави;

- її метою є забезпечення сталого розвитку загалом суспільства і держави чи окремих сфер їх життєдіяльності;

- формується і впроваджується державою в інтересах держави і суспільства;

- має загальнообов'язковий характер;

- носить комплексний, системний характер;

- є правовою категорією, ґрунтується на положеннях чинного законодавства, насамперед у відповідності до конституційних засад;

- закріплюється шляхом прийняття відповідних програмних документів у вигляді окремих нормативно-правових актів (доктрин, стратегій, концепцій, законів);

- передбачає вплив на суспільні відносини за допомогою відповідних сил і засобів, форм і методів;

- спирається на результати аналізу конкретної ситуації в певній сфері життєдіяльності країни;

- має легітимний і легальний характер;

- її виконавчими суб'єктами виступають як державні органи, так і не урядові організації, громадські об'єднання;

- здійснюється за допомогою певних сил і засобів, форм і методів, що ґрунтуються на конституційних засадах.

На підставі зазначеного вважаємо за можливе визначити *державну політику як цілеспрямоване, системне, законодавчо регламентоване діяння, яке спрямоване на вирішення визначених за результатами аналізу, суспільно-важливих проблем шляхом впливу органів влади на інших відповідних суб'єктів за допомогою певних сил і засобів, форм і методів, що ґрунтуються на конституційних засадах, на суспільні відносини з метою забезпечення сталого розвитку загалом суспільства і держави чи окремих сфер їх життєдіяльності* [4].

Державна політика, її спрямованість завжди пов'язана з процесом забезпечення суспільної стабільності й задоволення суспільних інтересів. Тому пріоритетними для будь-якої держави є її політика у таких сферах як політика, економіка, оборона, безпека. У цьому зв'язку політику поділяють на: політику правову, політику економічну, політику оборонну, політику. воєнну, безпекову політику.

Одним із актуальних напрямів здійснення державою політичного курсу є безперечно забезпечення власної національної безпеки [5, с. 93].

Державна політика національної безпеки України – це передусім діяльність вищих органів державної влади, яка полягає у визначенні і реалізації цілей, пріоритетів, напрямів, принципів і регулятивних заходів для розв'язання проблем безпекового сектору держави та втілюється в життя шляхом розробки і прийняття нормативно-правових актів, які утворюють у своїй сукупності відповідну систему – законодавчу базу, та їх наступної практичної реалізації [6, с. 80].

А державна політика забезпечення національної безпеки України – це діяння (дії і бездії) суб'єктів забезпечення національної безпеки України із гарантування безпечного функціонування і сталого розвитку держави, усіх сфер її життєдіяльності, суспільства і людини.

Сутність державної політики із забезпечення національної безпеки полягає у формуванні та реалізації відповідної системи впливу на певні сфери життєдіяльності держави з метою гарантування її безпечного функціонування та сталого розвитку [1].

Механізм забезпечення національної безпеки України (надалі – ЗНБ) на етапі її становлення як самостійної незалежної держави визначався, як свідчить аналіз тогочасної законодавчої бази насамперед, Концепцією (Основи державної політики) національної безпеки 1997 року і Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року.

Інституційну основу механізму забезпечення національної безпеки України, на погляд вітчизняних науковців, зокрема, В. В. Середи, М. В. Коваліва, С. С. Єсімова, М. П. Гурковського

та В. О. Івахи складають такі організаційні інститути держави вищого рівня: глави держави; державної влади (законодавчої, виконавчої, судової); конституційного правосуддя; ради безпеки. Другий рівень інституційної системи утворюють: правоохоронні інститути; судові інститути; інститути державного контролю та нагляду; державні інститути виконавчого провадження; інститут цивільної оборони; інститути захисту від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; інститути розвідки, контррозвідки та охорони державних кордонів, а також силові, які виражають силовий компонент державного механізму забезпечення національної безпеки. Необхідно мати на увазі, що «функції державно-правового механізму забезпечення національної безпеки безпосередньо залежать від характеру масштабів і ступеня реальних і потенційних загроз у політичній, економічній, соціальній сферах, науки та освіти, в духовній, інформаційній, військовій, оборонно-промисловій, екологічній, а також у сфері громадської безпеки. Крім того, функції здійснюються не тільки у внутрішній, але і в зовнішньополітичній сфері, що зумовлює необхідність участі у заходах щодо забезпечення безпеки за межами України відповідно до міжнародних договорів і угод, укладених або визнаних Україною. Зазначені вище державні організаційні інститути державно-правового механізму забезпечення національної безпеки, які умовно поділяють на дві групи (державні органи для яких відповідна функція є основною та інститути держави, для яких функція забезпечення національної безпеки є додатковою – реалізується, як правило, у разі виникнення відповідних загроз інтересам держави, суспільства, особистості) здійснюють свої функції забезпечення національної безпеки, взаємодіючи між собою [7, с. 24].

Погоджуємося з думкою науковців, котрі вважають, що державно-правовий інститут забезпечення національної безпеки як різновид організаційних інститутів держави характеризується низкою ознак:

- по-перше, становить порівняно відокремлену частину єдиного механізму, що володіє певною автономією;
- по-друге, має регулятивний державно-владний характер;
- по-третє, має не тільки свою організацію, але й функціональне призначення в межах державно-правового механізму забезпечення національної безпеки.

При цьому «слід мати на увазі, що державно-правовий (організаційний) інститут забезпечення національної безпеки не тотожний відповідному державному органу, який є способом зв'язку регульованих державою відносин з їх матеріальною основою. Інститут – це нормативне

вираження системи суспільних відносин, у зазначеному сенсі це ідеальне явище, виражене як система категорій, статусів, принципів, духовних цінностей тощо» [8, с. 165–167].

Названі вище інституції держави, які окреслюють зміст управління національною безпекою, насамперед, складають інституційну основу механізму забезпечення національної безпеки країни, і вони ж відіграють визначальну роль у формуванні відповідної державної політики.

Загалом суб'єкти державної політики, на наш погляд, в залежності від призначення, ролі і значення в системі забезпечення національної безпеки можна класифікувати таким чином: головний, основний виконавчий та допоміжний.

До *головного суб'єкта* слід віднести вищі органи державної влади і управління – Президент України, Верховна Рада, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, їх повноваження визначені Конституцією, іншими законами України.

Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України відіграють ключову роль у впровадженні безпекової політики.

До *основного виконавчого відносяться* міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи правопорядку – Національна поліція, національна гвардія, органи територіальної оборони, цивільного захисту, структурні підрозділи зазначених органів управління.

Допоміжний суб'єкт державної політики представляють інститути громадського суспільства (громадські організації і рухи, інші об'єднання громадян), а також громадяни.

Безпосередніми суб'єктами реалізації державної політики із забезпечення національної безпеки, на наш погляд, є органи державної влади і управління, розвідувальні, контррозвідувальні, правоохоронні органи, Збройні сили та інші військові формування, інститути громадського суспільства, громадяни України, як діють в межах визначених чинним законодавством [9, с. 454–455].

Прийнята в 1997 році Концепція (Основи державної політики) національної безпеки систему забезпечення національної безпеки визначала як «організовану державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національ-

них інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України» [10]. На наш погляд, це визначення стосується не системи забезпечення національної безпеки, а системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. У свою чергу Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, на жаль, не містить визначення понять системи ЗНБ та системи її суб'єктів [11].

До суб'єктів забезпечення національної безпеки Концепцією (Основами державної політики) Національної безпеки були віднесені: державні органи, громадські організації та окремі громадяни. При цьому визначалися такі основні суб'єкти забезпечення національної безпеки: український народ – громадяни України всіх національностей, Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Національний банк України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади та воєнна організація держави, яка включала в себе Збройні Сили України, Службу безпеки України, внутрішні війська, органи і підрозділи Міністерства Внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, створені відповідно до Конституції України. Водночас в цій Концепції були визначені повноваження зазначених суб'єктів [10].

У Законі України «Про основи національної безпеки» для цього була передбачена окрема стаття 4, згідно якої суб'єктами забезпечення національної безпеки визнавалися: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян [11].

Як бачимо в Законі України «Про основи національної безпеки» та Концепції щодо визначення суб'єктів забезпечення національної безпеки є певні розбіжності. Зокрема, в Законі України «Про основи національної безпеки» на відміну від Концепції (Основа державної політики) національної безпеки України суб'єктами забезпечення

національної безпеки визначається не український народ – громадяни України всіх національностей, а громадяни України і об'єднання громадян, Державна прикордонна служба України, а не Прикордонні війська України, які включені поряд із Службою безпеки України, внутрішніми військами, органами і підрозділами Міністерства Внутрішніх справ України та військовими підрозділами Міністерства України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від Чорнобильської катастрофи до воєнної організації держави. Водночас, згідно Закону, на відміну від Концепції, до суб'єктів забезпечення національної безпеки не відносяться Конституційний суд та прокуратура України. Але додатково в ньому відповідними суб'єктами визначаються місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також такі новоутворені державні інституції в Україні як Служба зовнішньої розвідки України і Національне антикорупційне бюро України.

У статті 9 «Повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки» Закону України «Про основи національної безпеки», в різних її частинах, визначено повноваження низки суб'єктів забезпечення національної безпеки з числа правоохоронних органів. Зокрема, відповідно до ч. 6 зазначеної статті Закону, СБ України та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і Законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки. Згідно ч. 9 цієї ж статті 9 Закону правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів. У ч. 10 наголошується, що суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці, а у ч. 11 стверджується, що прокуратура здійснює повноваження у сфері національної безпеки відповідно до Конституції та Закону «Про прокуратуру України» [11].

Водночас, на відміну від Концепції Закон України «Про основи національної безпеки України» взагалі не передбачає визначення повноважень як суб'єктів СЗНБ Конституційного Суду України і Державної прикордонної служби, які, за визнанням чинного на той час законодавства, є правоохоронними органами. Судовий конституційний контроль, що здійснюється Конституційним судом України є особливим різновидом судового контролю. «Діяльність конституційного

суду України спрямована на зміцнення непорушності демократичної правової держави, захист основних прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства, основ конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності тощо. У зв'язку з цим незрозуміло чому вітчизняний законодавець не побачив важливості органу конституційної юрисдикції у сфері забезпечення національної безпеки. Конституційний суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції покликаний забезпечувати стабільність, верховенство норм Конституції України. Основний закон України є нормативно-правовою основою безпеки особистості, суспільства та держави. Орган конституційного правосуддя сприяє процесу правового й суспільно-політичного розвитку держави, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та розв'язуючи державно-правові конфлікти та розв'язуючи державно-правові конфлікти між суб'єктами публічного права» [12, с. 91–92].

Не визначається в Законі і які структурні елементи входять до Воєнної організації України. Із змісту ч. 8 статті 9 можна лише здогадуватися, що вона включає Збройні Сили України та Прикордонні війська [11].

Окрім того загально визнано, що СБ України, прокуратура і суди загальної юрисдикції є правоохоронними органами держави. До останніх також відносяться і органи МВС, але їх повноваження окремо в наведеному нормативно-правовому акті не були визначені. Не зрозуміло, про які правоохоронні органи йшлося у ч. 9 зазначеної статті Закону, оскільки повноваження Служби безпеки України як суб'єкта СЗНБ визначалися у ч. 6 разом з Міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та Службою зовнішньої розвідки, а суди загальної юрисдикції та прокуратура відповідно у ч. 10 і 11 статті 9 Закону. Водночас, сумнівним виглядає в ч. 9 статті 9 визначення такого повноваження правоохоронних органів як забезпечення захисту і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру. Це повноваження раніше по праву належало Міністерству надзвичайних ситуацій України яке не вважалося правоохоронним органом.

В. А. Ліпкан, провівши поглиблене наукове дослідження у сфері національної безпеки слушно відмічав у своїй праці 2009 року видання, що поки не можна говорити про функціонування адекватної загрозам та небезпекам організаційної структури системи органів управління національною безпекою, що обумовлено, зокрема, такими чинниками: дублювання повноважень суб'єктів сил забезпечення національної безпеки; невідповідність функцій та завдань суб'єктів сил забезпечення національної безпеки загрозам та небезпе-

кам, а також завданням забезпечення національної безпеки; не сформованість чітких управляючих і контролюючих параметрів як в умовах нормального функціонування, так і в умовах збурення; недостатня детермінація складових національної безпеки; недієвий механізм функціонування прямих і зворотних зв'язків; відсутність чіткого механізму прийняття, виконання та контролю за провадженням рішень у сфері національної безпеки; не розробленість цілої низки питань щодо дій суб'єктів сектору безпеки у випадку загрози національній безпеці, війни, акту агресії; слабкі горизонтальні зв'язки між відомствами, які беруть участь в процесі забезпечення національної безпеки і підпорядковані Президенту України [13, с. 123–124]. Це залишається актуальним, на наш погляд, і на сьогодні.

Висновки

1. Як свідчить проведений аналіз на етапі становлення України як незалежної самостійної держави були різні підходи до визначення інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки, її суб'єктів та їх функцій і завдань.

2. Сучасні зміни в оперативній обстановці, викликаних широкомасштабною агресією рф проти України вимагають поліпшення стану правової регламентації статусу суб'єктів сектору безпеки, що у свою чергу потребує проведення подальших наукових досліджень, результати яких би сприяли не лише удосконаленню чинної нормативно-правової бази у сфері забезпечення національної безпеки, а й поліпшенню правової та професійної підготовки співробітників правоохоронних органів спеціального призначення. Це зрештою позитивно вплине на ефективність їх діяльності.

3. Для удосконалення інституційних засад державної політики із забезпечення національної безпеки вважається за доцільне:

– внести зміни і доповнення до чинного Закону України «Про національну безпеку України», зокрема, чітко визначити перелік і повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки та провести їх класифікацію в залежності від призначення, ролі і значення у відповідній системі, використавши за основу пропозиції автора, викладені у статті;

– провести додатково порівняльний аналіз вітчизняного законодавства з формування і реалізації державної політики України щодо забезпечення національної безпеки, підходів до визначення його механізму на різних етапах її існування, виокремити позитивний досвід минулого в зазначеному контексті з метою використання в законотворчій практиці;

– при розробці конкретних пропозицій з удосконалення законодавства, що регулює суспільні

відносини, які торкаються проблеми забезпечення національної безпеки враховувати рекомендації науковців та експертів сектору безпеки європейських країн, зокрема Женевського центру демократичного контролю над збройними силами щодо покладання в основу подальшого розвитку суб'єктів сектору безпеки змістовних трансформацій, зокрема: законодавчого регулювання організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки; створення ефективної системи управління сектором безпеки; підвищення професіоналізму діяльності спецслужб і правоохоронних органів; формування належного захисту і додержання державою соціальних гарантій для персоналу спецслужб і правоохоронних органів, а також для осіб, які співпрацюють із ними на конфіденційній основі, розвиток системи демократичного контролю [14].

4. Одним з актуальних напрямків подальших наукових розвідок з пошуку шляхів удосконалення основ інституційного механізму забезпечення національної безпеки вважається визначення ролі і місця у ньому в сучасних реаліях громадянина і інститутів громадського суспільства України, оскільки

участь громадських об'єднань і організацій, насамперед у процесі формування державної політики, якраз і сприяє вирішенню проблеми розв'язання можливих соціальних конфліктів.

Література

1. Селіванов В. Державна політика України – на правові і наукові засади. *Право України*. 2002. № 12. С. 15–23.
2. Енциклопедичний словник з державного управління / [укл. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
3. Shilin M., Shmotkin O., Chernysh R., Konyk T., Botvinkin O. Formation and formulation of state policy to ensure national security: theoretical and legal aspects. *Amazonia Investiga*. 2022. 11(57). 152–161. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.57.09.16> (база даних Web of Science Core Collection).
4. Shilin M., Shmotkin O., Chernysh R., Konyk T., Chekhovska M. (2023). Theoretical and Legal basis for the implementation of state policy on national security of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 12(64). 63–70. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.6> (база даних Web of Science Core Collection).
5. Абдуліна Т. Г. Політика держави у сфері національної безпеки як наукова категорія. *Панорама політичних студій: Науковий вісник РДГУ*. Випуск № 12. Рівне. 2014. С. 92–97.
6. Коник Т.Г. Періодизація державної політики національної безпеки України. Сучасний рух науки: тези доп. ІХ міжнародної науко-практичної інтернет-конференції, 2-3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т. 2. С. 79–84. URL: <http://www.wayscience.com/>
7. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навч. посібник / В. В. Серeda, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів, 2015. 496 с.
8. Ковалів М. В., В. О. Іваха «Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична 4 (2015). С. 162–169.
9. Шилін М. О., Коник Т. Г. «Щодо визначення суб'єктів державної політики із забезпечення національної безпеки та їх класифікації. Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану: тези Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький 24 листопада 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 454–455.
10. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 10, ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 39, ст. 351). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
12. Шилін М. О., Андрущенко І. М. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки України, роль і місце в ній конституційного суду України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 3(23). С. 87–93.
13. Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. 2-ге вид. К.: 2009. 576 с.
14. Activities of intelligence services and democratic control – a professional view. Buletin No 3. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). 2005. P. 25. 61–62.

Анотація

Коник Т. Г. Інституційні основи політики України із забезпечення національної безпеки на етапі її становлення як незалежної держави. – Стаття.

У статті проведено аналіз інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки на етапі становлення України як незалежної, соборної держави. Розкрито стан формування системи суб'єктів забезпечення національної безпеки в період з 1991 року по 2004 рік. Запропоновано класифікацію суб'єктів формування і реалізації відповідної державної політики в залежності від їх призначення, ролі і значення в загальній системі забезпечення національної безпеки.

Зроблені висновки, що на етапі становлення України як незалежної самостійної держави були різні підходи до визначення інституційних основ державної політики із забезпечення національної безпеки, її суб'єктів та їх функцій і завдань. Сучасні зміни в оперативній обстановці, викликаних широкомасштабною агресією РФ проти України вимагають поліпшення стану правової регламентації статусу суб'єктів сектору безпеки, що сприятиме підвищенню їх спроможності із забезпечення національної безпеки. З цієї метою доцільно виокремити відповідний позитивний досвід

минулого для його можливого використання при удосконаленні інституційних засад державної політики із забезпечення національної безпеки. Тому вважається за необхідне: провести порівняльний аналіз вітчизняного законодавства з формування і реалізації державної політики України щодо забезпечення національної безпеки, підходів до визначення його механізму на різних етапах її існування. Поряд з цим при розробці конкретних пропозицій з удосконалення законодавства, що регулює суспільні відносини, які торкаються проблеми забезпечення національної безпеки враховувати рекомендації науковців та експертів сектору безпеки європейських країн, зокрема Женевського центру демократичного контролю над збройними силами щодо покладання в основу подальшого розвитку суб'єктів сектору безпеки змістовних трансформацій, зокрема: законодавчого регулювання організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки.

Оскільки участь громадських об'єднань і організацій у процесі формування державної політики, може сприяти вирішенню проблеми розв'язання можливих соціальних конфліктів одним з актуальних напрямків подальших наукових розвідок з пошуку шляхів удосконалення основ інституційного механізму забезпечення національної безпеки слід вважати визначення ролі і місця у ньому в сучасних реаліях громадянина і інститутів громадянського суспільства України.

Ключові слова: державна політика, законодавство, нормативно-правові акти, суб'єкти, забезпечення, національна безпека.

Summary

Konyk T. H. Institutional foundations of Ukraine's national security policy at the stage of its formation as an independent state. – Article.

The article analyzes the institutional framework of the state policy on ensuring national security at the stage of Ukraine's formation as an independent, united state. It reveals the state of the formation of the system of subjects guaranteeing national security from 1991 to 2004. The author proposes a classification of subjects for forming

and implementing the relevant state policy depending on their purpose, role, and importance in the overall national security system.

It is concluded that at the stage of Ukraine's formation as an independent state, there were different approaches to defining the institutional framework of the state policy on ensuring national security, its subjects, functions, and tasks. The current changes in the operational situation caused by the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine require improvement of the legal regulation of the status of security sector actors, which will help to increase their capacity to ensure national security. For this purpose, it is advisable to identify the relevant positive experience of the past for its possible use in improving the institutional framework of the state policy on national security. Therefore, it is considered necessary to conduct a comparative analysis of domestic legislation on the formation and implementation of the State policy of Ukraine on ensuring national security and approaches to determining its mechanism at different stages of its existence. At the same time, when developing specific proposals for improving the legislation governing social relations related to the problem of ensuring national security, take into account the recommendations of scholars and experts in the security sector of European countries, in particular the Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, to lay the basis for further development of security sector actors in meaningful transformations, in particular: legislative regulation of the organization and activities of security sector actors.

Since the participation of public associations and organizations in the process of formulating public policy can contribute to solving the problem of resolving possible social conflicts, one of the relevant areas for further research is to find ways to improve the foundations of the institutional mechanism for ensuring national security should be the definition of the role and place of the citizen and civil society institutions of Ukraine in it in the current realities.

Key words: state policy, legislation, regulations, subjects, provision, national security.

УДК 327.7+327.8:341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.35>**М. М. Марусинець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7366-9328>

кандидат філологічних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,

старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тиводора Легоцьки

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

РОЛЬ ЄС У ВРЕГУЛЮВАННІ ПІВНІЧНОІРЛАНДСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), яке у 1992 р. трансформувалося у Європейський Союз (ЄС), зробили неоціненний внесок у завершення кровопролитного етнополітичного конфлікту в Північній Ірландії та встановлення міцного миру на острові Ірландія. Спільна європейська інтеграція Республіки Ірландія та Великої Британії відіграла важливу роль у мирному процесі та суттєво допомогла знизити напруженість у політичній і соціально-економічній сферах взаємодії між ірландським народом, який до 1922 р. жив у єдиній ірландській державі, але через низку історичних подій був розділений на незалежну Республіку Ірландію і Північну Ірландію у складі Великої Британії. ЄС та спільна європейська інтеграція дали змогу згодом знизити політичну значущість кордону між двома сусідніми та спорідненими державами, що мають суперечливу спільну історію, а після виходу Великої Британії з ЄС – Брекзиту – єдиний сухопутний кордон між країною ЄС, якою є Республіка Ірландія, та Великою Британією, що вийшла з його складу.

ЄС суттєво посприяло розв'язанню північноірландського конфлікту шляхом підготовки та підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. [1], яка поклала край затяжному кровопролитному етнополітичному конфлікту, оскільки миробудівництво лежить в основі самого існування ЄС. У «Маастрихтському договорі про Європейський союз» 1992 р. було вперше визначено кілька цілей, щодо яких ЄС відтоді залишається непохитним. До них відносяться врегулювання конфліктів, а також зміцнення міжнародної безпеки, просування регіонального співробітництва, верховенства закону і прав людини, що керуються «принципами, які надихнули ЄС на створення, розвиток і розширення» [2].

Після Брекзиту науковий і політичний інтерес до прагнення ЄС стати глобальним миротворцем рідко розглядався як стратегічні дії, що розроблені довкола Протоколу Північної Ірландії, як частини зусиль з підтримки миру на острові Ірландія завдяки збереженню «прозорого кордону» між Республікою Ірландія та Північною Ірландією.

Більшість дискусій зосереджено на «високій політиці», економіці та поляризації громадської думки в Північній Ірландії, при цьому нові домовленості дещо не пов'язуються з історичною роллю ЄС у мирному процесі. Почасти це пов'язано з тенденцією концептуалізувати роль ЄС як другорядну, коли учасників миротворчої діяльності у Північній Ірландії розглядають як пасивних одержувачів можливостей і фінансових пакетів ЄС. Проте існують приклади і свідчення, які доводять, що витоки миротворчого підходу ЄС можна простежити в Північній Ірландії. Він виник унаслідок стратегічної взаємодії європейських стратегій і структур та дій політиків і представників, які переслідують свої власні політичні бачення на європейській політичній арені.

З цього погляду очевидно, що роль ЄС у мирному процесі в Північній Ірландії має символічне значення. Нові дані показують, як ЄС впровадив нову стратегічну структуру для сприяння взаємозалежності, діалогу і примиренню в Північній Ірландії та на острові Ірландія загалом. Інструментарій ЄС включав у себе об'єднання дійових осіб і місць через територіальні кордони та рівні, що охоплюють європейські, ірландські та британські національні та субнаціональні інститути різними способами. Історичний досвід ЄС у сприянні мирному процесу в Північній Ірландії має велике значення для сьогочасних структур та дипломатів ЄС, які зараз мають справу з наслідками Брекзиту [3].

Після Брекзиту ЄС намагається згладити напруженість на ірландському кордоні за допомогою мирних ініціатив, відновлюючи маргіналізовані прикордонні райони та сприяючи транскордонному співробітництву на національному рівні. Але, незважаючи на таку пряму участь ЄС у житті спільноти, стійкість транскордонного миробудівництва на місцевому рівні викликає сумніви. Загалом, ЄС сприяє забезпеченню «прозорості» кордону на острові Ірландія та подальшій транскордонній співпраці завдяки Протоколу Північної Ірландії, що є частиною договору про Брекзит між Великою Британією та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі, присвяченій ролі ЄС у мир-

ному процесі в Північній Ірландії, основна увага приділяється трьом ключовим напрямкам: усуненню прямого насильства через політичну участь на найвищому рівні; транскордонній співпраці; та регіональному транскордонному управлінню, як правило, у короткостроковій перспективі. Однак процес миробудівництва, як правило, вимагає довгострокового підходу і значущої участі тих людей, які безпосередньо постраждали від конфлікту. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких ірландських, британських, європейських, канадських та американських дослідників, як Лагана Г., Гейворд К., Мерфі М. К., Бірн С., Левассер К., Реймер Л. Е., Хейворд К., Пітлінг Г., Кокс М., Гельке А., Стівен Ф., Макбрайд І., Мюррей Р., Харріс Н., Коул Н., Конолл Д., Ейдан К., Харві К., Таннам Е., Мерфі М. К., Фіннемор К.

Цікавим і змістовним є спільне дослідження ірландських науковців М. Мерфі та К. Хейворд «Вплив ЄС на мирний процес і угоду в Північній Ірландії в контексті Брекзиту». М. Мерфі та К. Гейворд розглядають вплив членства в ЄС на мирний процес та Угоду Страсної п'ятниці у світлі процесу виходу Великої Британії зі складу ЄС. Автори зазначають, що ЄС істотно вплинув на мирний процес у Північній Ірландії і після Брекзиту продовжує свою миротворчу місію. Усі сторони переговорів щодо Брекзиту швидко погодилися з тим, що життєво важливо зберегти мирний процес і підтримувати виконання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Однак питання про те, як це зробити, швидко стало предметом явних суперечностей між ЄС, Північною Ірландією, яка знаходиться у складі Великобританії та Республіки Ірландія у складі ЄС. Ці розходження проявляються у вигляді розбіжностей у політичних поглядах на європейську інтеграцію та національний суверенітет. У роботі подано огляд труднощів і непорозумінь, що пов'язані із пошуком спільного підходу Північної Ірландії до ЄС, і пояснюється, як це проявилось в реакції на референдум щодо Брекзиту в червні 2016 р. Авторами розглядається, яким чином сама Угода Страсної п'ятниці пропонує способи подолання деяких найгостріших питань для Північної Ірландії у результаті Брекзиту [4].

Канадські дослідники С. Бірн, К. Левассер, Л. Ремір у праці «Побудова миру в Північній Ірландії: надії на майбутнє» підкреслюють, що для розв'язання етнополітичних конфліктів, подібних до того, що стався у Північній Ірландії, держави, включно з наднаціональними інституціями, такими як ЄС, надають фінансування для отримання «дивідендів миру». Обґрунтування полягає в тому, що фінансування може розв'язати проблему економічних поневірянь і нерівності, тим самим пом'якшуючи соціальні та економічні причини насильства, що лежать в основі кон-

флікту. Це фінансування має безліч назв, наприклад «іноземна допомога», «гуманітарна допомога», «економічна допомога», однак ці ярлики часто розпливчасті й можуть включати фінансування інших цілей, крім миробудівництва (наприклад торгівлі) [5].

Ірландська дослідниця К. Гейворд у своїй статті «ЄС і трансформація ірландського кордону» описує, як європейська інтеграція допомогла згодом послабити політичне значення кордону між Ірландією та Великою Британією, що сприяло ухваленню Декларації на Даунінг-стріт у 1993 р. Останнім часом ЄС намагався більш явно згладити напруженість на кордоні з Ірландією за допомогою мирних ініціатив, відновлення маргіналізованих прикордонних районів і сприяння транскордонному співробітництву на національному рівні. Але, незважаючи на таку пряму участь спільноти ЄС, стійкість транскордонного миробудівництва на місцевому рівні викликає сумніви. К. Гейворд зазначає, що трансформація ірландського кордону як фізичного та символічного вододілу була нерозривно пов'язана з роллю ЄС. На одному рівні ЄС опосередковано допоміг ліквідувати вплив кордону як лінії суперечки між двома державами. На іншому рівні ЄС спробував напругу врегулювати розбіжності, спричинені кордоном між двома спільнотами. У статті розглядається ступінь впливу ЄС на транскордонне миробудівництво в Ірландії та його досвід у наднаціональній інтеграції для сприяння трансформації кордонів, що є оспорюваними в інших країнах [6].

У наукових дослідженнях і засобах масової інформації спостерігається тенденція залишати поза увагою європейський вимір і ключову роль інститутів ЄС у сприянні миру і примиренню в Північній Ірландії. У своїй монографії «Європейський Союз і мирний процес у Північній Ірландії» професорка Г. Лагана уперше встановила структурний і політичний вплив різних учасників та інститутів на мирний процес у Північній Ірландії. Г. Лагана дає вичерпний звіт про роль ЄС, приділяючи особливу увагу внеску Європейського парламенту та Європейської комісії у мирний процес у Північній Ірландії. Авторка зазначає, що роль Європейського парламенту у включенні північноірландського конфлікту до політичного порядку денного добре документована. Участь Європейської комісії в процесі врегулювання конфлікту на ранніх етапах чітко визначена і зосереджена на низці ключових галузей, включно з економічним розвитком, соціальною інтеграцією, міжгромадськими контактами та транскордонним співробітництвом. Аналіз поступової єропеїзації північноірландського конфлікту в період, що передував припиненню вогню, проведений авторкою,

добре обґрунтований. Г. Лагана наочно ілюструє здатність ЄС впливати на політичні процеси за допомогою транскордонного співробітництва та економічного розвитку. У роботі, зокрема, підкреслюється, що європейська програма «Реасе» зробила життєво важливий внесок у досягнення Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. [3].

Мета статті. Основною метою дослідження є ґрунтовний аналіз ролі та внеску ЄС у мирне врегулювання конфлікту в Північній Ірландії та підтримання миру після підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., а також після Брекзиту.

Виклад основного матеріалу. Європейський союз відіграв ключову роль у сприянні відновленню Північної Ірландії після десятиліть конфлікту та розколу. Політична підтримка Європейської комісії та спрямування коштів ЄС до Північної Ірландії сприяли реалізації кількох ключових проектів, спрямованих на поліпшення міжгромадського співробітництва та економічного розвитку. Європейська комісія та Європейський парламент підтримують активну взаємодію з основними політичними силами Північної Ірландії з метою забезпечення подальшого прогресу мирного процесу.

ЄС відіграло важливу роль у підписанні Декларації Даунінг-Стріт 1993 р., яка стала найважливішим кроком до укладення мирного договору Страсної п'ятниці 1998 р. Декларація Даунінг-Стріт була спільною заявою прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора й ірландського прем'єр-міністра А. Рейнольдса в кабінеті британського прем'єр-міністра на Даунінг-Стріт, 10. Декларація підтверджувала як право народу Ірландії на самовизначення, так і те, що Північну Ірландію передадуть Республіці Ірландія від Сполученого Королівства тільки в тому разі, якщо більшість її населення виступатиме за такий крок. У рамках так званого «ірландського виміру» Декларація також включала принцип згоди, згідно з яким «народ острова Ірландія мав виключне право розв'язувати проблеми між Північчю і Півднем шляхом взаємної згоди» [7, с. 58]. Ця заява, що стала згодом одним із пунктів Угоди Страсної п'ятниці, зіграла ключову роль у позитивній зміні ставлення республіканців до врегулювання шляхом переговорів. Спільна декларація також зобов'язувала уряди прагнути до мирного конституційного врегулювання і обіцяла, що партії, пов'язані з воєнізованими формуваннями (такі як Шинн Фейн), зможуть взяти участь у переговорах, якщо відмовляться від насильства [8, с. 487–488].

В цілому, Декларація Даунінг-стріт продемонструвала республіканцям – політичний рух за єдність і незалежність Ірландії і лоялістам – політичний рух за єдність Північної Ірландії з Великобританією, що політичні розбіжності можуть бути

«узгоджені та вирішені виключно мирними політичними засобами». Всупереч припущенню про те, що інклюзивне врегулювання «не поставить під загрозу жодну позицію або принцип», історія декларації вже засвідчила, що компроміс з усіма сторонами був невід'ємною основою мирного процесу в Північній Ірландії [9].

Угода Страсної п'ятниці 1998 р. призвела до створення автономної асамблеї, яка складалася з представників як Демократичної юніоністської партії (ДЮП) – юніоністів, що виступають за збереження Північної Ірландії у складі Великої Британії, так і ірландських націоналістів – Шинн Фейн, які виступають за возз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія. Після складного старту, під час якого новостворені інституції зіткнулися з низкою невдач, угода 2007 р. усунула останні перешкоди на шляху до поділу влади. ДЮП, яка не входить до Європейського парламенту, погодилася сформувати коаліційний уряд із Шинн Фейн. Згодом, у квітні 2010 р., було передано повноваження з підтримання правопорядку і правосуддя, на додаток до вже переданих повноважень в інших галузях, таких як охорона здоров'я та освіта.

Цільова група з Північної Ірландії (англ. Northern Ireland Task Force, NITF) була створена у 2007 р. президентом Європейської Комісії Ж. М. Баррозу на основі десятирічної підтримки ЄС. Цільова група з Північної Ірландії працює під керівництвом Комісара з регіональної політики і прагне сприяти співпраці між відповідними органами ЄС та північноірландською владою. Це включає в себе визначення способів, за допомогою яких виконавча влада Північної Ірландії може більш ефективно взаємодіяти з політиками ЄС, і виділення коштів на важливі проекти в регіоні [10].

Цільову групу з Північної Ірландії створено для допомоги регіону брати активнішу участь у політичному процесі ЄС і використовувати програми ЄС для зростання і створення робочих місць. Цільова група з Північної Ірландії робить істотний внесок у соціально-економічне відновлення і мирний процес у Північній Ірландії. Група має намір і далі підтримати економічне зростання, створення робочих місць у Північній Ірландії, поглиблення примирення і вирішення проблем за рахунок інвестицій в освіту, житловий фонд і послуги [10].

Цільова група з Північної Ірландії створила стратегічне партнерство між Північною Ірландією і брюссельським інститутом. Ця ініціатива була явною спробою з боку Комісії підтримати і зміцнити повернення до децентралізованої влади в Північній Ірландії. Стратегічно пов'язуючи інтереси Північної Ірландії та посадовців Європейської комісії, Цільова група сприяє поліп-

шенню взаємодії з ЄС, стимулюючи узгодження низки дій, стратегій і заходів з перспективного планування між Північною Ірландією та ЄС. За цей період також розширилася сфера зовнішніх зв'язків Північної Ірландії, особливо щодо Республіки Ірландія. У питаннях ЄС тепер існує культура обміну інформацією, регулярні політичні контакти та поява спільних для Республіки Ірландія та Великобританії позицій [4].

У 2008 р. Європейська комісія опублікувала звіт, у якому було визначено можливі шляхи виділення фінансових коштів з метою сприяння поліпшенню відносин між громадами, транскордонному співробітництву, пом'якшенню екологічних проблем і стимулюванню приватних інвестицій у регіоні. На презентації звіту Європейський комісар з питань розширення та політики добросусідства Й. Ган (2014–2019 рр.) заявив, що «Північна Ірландія – це регіон, що вирізняється додатковими проблемами, з якими він зіткнувся у спробі подолати історію конфлікту та сприяти миру, примиренню, стабільності та процвітання, порівняно з іншими регіонами» [11].

Найважливішим елементом рекомендацій Цільової групи з Північної Ірландії стало створення програми «Peace III» (2007–2013 рр.). Загальний бюджет програми склав 333 млн. євро, з яких 225 млн. євро надійшли з Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР). Програма переслідувала дві основні цілі: примирення громад, що включає ініціативи з врегулювання конфліктів та внесок у розбудову консолідованого ірландського суспільства, що передбачає відновлення міських, сільських і прикордонних районів з метою розв'язання проблеми поділу громад за етнічною ознакою.

Подальший розподіл фінансової підтримки Північної Ірландії здійснювався у рамках програм «Peace IV» (2014–2020 рр.) [12] та транскордонного територіального співробітництва – «Interreg» [13]. Фінансовий внесок ЄС у бюджет програми «Peace IV» становив 229 млн євро, а уряд Великої Британії виділив ще 50 млн євро із загального бюджету програми Європейського територіального співробітництва. ЄС також виділив 240 млн євро на фінансування програми «Interreg» [11].

На думку європейської дослідниці Г. Лагани, ЄС часто приписують допомогу у встановленні миру в Північній Ірландії завдяки підписанню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. З огляду на такий неоціненний внесок ЄС у мирне врегулювання північноірландського конфлікту, на думку Г. Лагани, ЄС тепер має використати цей досвід у контексті подолання наслідків, пов'язаних із Брекзітом. Сьогодні констатується, що Брекзіт створює безпрецедентні політичні, економічні та дипломатичні проблеми для відносин, що склалися між Республікою Ірландія та Сполученим

Королівством відносно великої кількості питань Північної Ірландії за останні кілька десятиліть. З моменту початку процесу щодо Брекзіту ЄС приділяв велику увагу захисту Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., що призвело до суперечливої імплементації Протоколу Північної Ірландії [14]. ЄС зберіг свою незмінну прихильність миробудівництву в регіоні, що узгоджується з його ширшим підходом у цій галузі [15].

Зобов'язання ЄС захищати усі аспекти Угоди Страсної п'ятниці є вельми похвальним, але воно також надзвичайно амбітне. Повний історичний аналіз ролі ЄС у мирному процесі в Північній Ірландії дає змогу отримати низку уроків. По-перше, однією з найважливіших особливостей стратегії миробудівництва ЄС для Північної Ірландії було прийняття держави як інструменту миробудівництва. Просуваючи спільний англо-ірландський підхід до розв'язання конфліктів, ЄС продемонстрував високий рівень розуміння етнонаціональних та територіальних причин конфлікту [3].

Стратегічний підхід, прийнятий ЄС у Північній Ірландії, враховував складні геополітичні, економічні та культурні реалії через низку мереж та інституцій, що поділяли бажання напряму боротися з першопричинами конфлікту. Відтак, програми ЄС «Peace», зокрема, були зосереджені на створенні й розбудові багаторівневих і конструктивних людських відносин, а не просто на інструментальних і технічних заходах реагування на конфлікт [16].

Мирні програми були і залишаються унікальним інструментом у встановленні та підтримці миру на острові Ірландія. Вони працювали в тандемі з новими інституціями, створеними Угодою Страсної п'ятниці, і які рефлексивно взаємодіяли з найбільш і найменш маргіналізованими громадянами в Північній Ірландії, що пережила насильство. У поточному політичному контексті програма «Peace Plus» (2021–2027 рр.), якій приділяється лише незначна політична та наукова увага, має працювати в тандемі з Протоколом Північної Ірландії, щоб сприяти вертикальній та горизонтальній співпраці між усіма залученими сторонами, створюючи в такий спосіб нову динаміку, що включає поєднання британсько-ірландської координації, громадянського суспільства і мереж із миробудівництва.

Така співпраця гарантувала б урядам, що вони, як і раніше, відповідатимуть за управління великомасштабною бюрократією, яка регулює соціальне та економічне життя, але вона включала б низовий рівень у мирний, а також політичний процес. Сприяння, управління, спрямованість та інституціоналізація інтерактивних форм управління і пов'язаних з ними мирних ініціатив у минулому були успішним підходом до

просування миру і захисту Угоди Страсної п'ятниці [15].

ЄС продемонстрував значний рівень адаптації до контексту мирного процесу в Північній Ірландії. Вимоги часу наголошують на необхідності підтримки та розвитку мирних ініціатив в ЄС для реагування на виклики глобальних політичних трансформацій. Це означає переосмислення миротворчих ініціатив за допомогою численних мереж та інституцій, які вирости навколо ЄС. У цьому контексті Протокол Північної Ірландії має бути гнучким і найвищою мірою залежати від контексту. Це могло б посприяти мережам управління, а також політичним діячам ЄС у їхній роботі, спрямованій на те, щоб допомогти новим соціально-просторовим структурам Великобританії, Республіки Ірландія та ЄС мирно пережити виклик часу [15].

Важливим аспектом у мирному врегулюванні північноірландського конфлікту залишається питання про кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, в якому ЄС є ключовим посередником. Тому найбільш значний внесок ЄС у побудову миру в Республіці Ірландії й надалі буде зосереджений на стійкій, функціональній роботі з нормалізації співпраці для взаємної вигоди через державні кордони.

Кордон між 26 графствами незалежної Республіки Ірландія та шістьма графствами Північної Ірландії було проведено у 1921 р. як нібито тимчасове вирішення проблеми надання Республіці Ірландія права на самовизначення без розв'язання громадянської війни на півночі, де більшість хотіла залишитися під британським правлінням. Протягом ХХ ст. розвитку прикордонного регіону на острові Ірландія перешкоджало те, що під час розроблення політики в Північній Ірландії та на території, що пізніше стала Республікою Ірландія, практично не враховувалася транскордонна взаємодія. Нехтування проблем периферійного прикордонного регіону стало причиною конфлікту, унаслідок якого армійські контрольно-пропускні пункти було побудовано поруч із митними постами, а «нічийна земля» перетворилася на «країну бандитів». Ситуація погіршилася після «прикордонної кампанії» воєнізованої Ірландської республіканської армії (ІРА) 1956–1962 рр. – «контрпродуктивної спроби, яка призвела до збільшення використання британських сил безпеки в Північній Ірландії» [17].

Прикордонна кампанія була останньою операцією воєнізованих формувань, які підійшли до проблеми як до прямого «прикордонного конфлікту». Спалах республіканського і лоялістського воєнізованого насильства під час того, що кілька років по тому стало відоме як «Смута», не був викликаний бажанням об'єднання Ірландії або протидією цьому. Швидше, це був складний

конфлікт з приводу того, як і ким має здійснюватися влада в Північній Ірландії. Більшість католицького населення Північної Ірландії та Республіки Ірландія розглядала кордон як штучний поділ і дотримувалася націоналістичної або республіканської політичної ідентичності. Натомість більша частина протестантського населення, яке становило більшість у Північній Ірландії, вважало кордон необхідним для збереження відмінності Північної Ірландії від Республіки Ірландія та її невід'ємного місця у Сполученому Королівстві, звідси їхня юніоністська або лоялістська політична позиція.

Кордон не був основним осередком насильства під час «Смути» – заворушень, прямі наслідки яких були переважно зосереджені в Белфасті, почасти через інтенсивне вербування до воєнізованих формувань у районах, де мешкав робітничий клас, де «протиборчі» спільноти були тісно пов'язані. Це відображає той факт, що міждержавне і міжгромадське відчуження і недовіра, що лежать в основі конфлікту, були спричинені не стільки матеріальним проявом «кордону», скільки його використанням у політичній риториці та культурній символіці. Підхід британського уряду до проблем кордону як до внутрішньої проблеми Сполученого Королівства контрастував з територіальними претензіями ірландської конституції на територію Північної Ірландії. На практиці ірландський уряд прагнув «інтернаціоналізувати» проблему, звільнити конфлікт з повного контролю британських військових [6].

Саме в контексті розбіжностей такого високого рівня тогочасне Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), за наполяганням члена Європарламенту ірландця-націоналіста, лауреата Нобелівської премії миру за 1998 р. Дж. Г'юма, нарешті розпочало розгляд «ситуації у Північній Ірландії». У звіті 1984 р. депутата Європарламенту Н. Гаагерупа для комітету Європейського парламенту, який він очолював, цю проблему було віднесено до категорії «національних ідентичностей, що конфліктують», і зроблено висновок, що «ключем» до «будь-якого довгострокового покращення» має бути «всеосяжне ірландсько-британське взаєморозуміння» [6].

У цьому контексті зазначимо, що на початку 1980-х рр. Європейський парламент був єдиним форумом, де обрані представники обох частин Ірландії та Сполученого Королівства могли засідати і працювати разом, тим самим знімаючи гостроту їхніх суперечливих поглядів на конфлікт у Північній Ірландії. Організований у політичні групи, а не в національні делегації, Парламент став першою політичною ареною, де учасники змогли подолати деякі звичайні перешкоди для взаємодії, пов'язані з північноірландським кон-

фліктом. Еволюція Європейського парламенту після його перших прямих виборів 1979 р. також вплинула на формування взаємозалежності, транснаціональних відносин і спільних цілей серед політичних акторів. Успіх, якого він домогся в боротьбі за свої повноваження, привніс додаткову цінність у перевірку законодавства ЄС і розробку політики, за допомогою якої можна було також тонко впливати на внутрішні проблеми країн-членів [18].

Справді, формальні правила роботи комітетів парламенту, а також той факт, що тогочасне ЄЕС загалом утримувалося від застосування традиційних форм ієрархічного контролю у своїх політичних процесах і внутрішніх ієрархій, створювали умови, які давали змогу стратегіям лобювання ініціювати зміни. Таким чином, окремі члени, як-от Дж. Г'юм – політик із Лондондеррі, а також член-засновник і згодом лідер Соціал-демократичної та лейбористської партії (SDLP) – змогли зіграти важливу роль у здійсненні впливу на результати політики та у створенні першої миротворчої мережі ЄС–Північна Ірландія [18].

Кордон справді являв собою величезний метафоричний бар'єр для «взаєморозуміння» між урядами Великої Британії та Республіки Ірландія. Прохолодні міжурядові відносини, які характеризували Ірландію в перші півстоліття незалежності, тривали до вступу Республіки Ірландія та Великої Британії до ЄЕС у 1973 р. Ірландський уряд вирішив представити членство в ЄЕС як підвищення ймовірності об'єднання Ірландії. Проте реальний досвід членства загалом мав зовсім інший ефект. Замість того, щоб посилювати поділ між Великою Британією та Республікою Ірландія як іншими членами ЄС, уряди двох країн дійшли до визначення і побудови спільних позицій у багатьох сферах політики. Значною мірою це стало наслідком ефективного функціонування інститутів ЄС, а не якихось конкретних зусиль ЄС із налагодження зв'язків між двома конфліктуючими урядами.

Спільне членство Великої Британії та Республіки Ірландія у ЄС сприяло тому, що через ірландський кордон та Ірландське море значно розширилася свобода пересування робочої сили, товарів, послуг і капіталу; це ґрунтувалося на правових реаліях членства в ЄС і проявилось в процесах гармонізації регулювання, стандартизації та взаємного визнання, які впливають на бізнес на місцях. Крім того, інвестиції ЄС у прикордонні регіони та транскордонні програми принесли відчутну користь регіону ірландського прикордоння. Ось чому членство в ЄС означало для мирного процесу набагато більше, ніж просто економічна підтримка або зняття митних постів на кордоні. Проте ЄС рідко ставлять у заслугу перебіг мирного процесу. Неабиякою мірою це пов'язано з тим, що

політичні класи й адміністрація Північної Ірландії тримали ЄС «на відстані витягнутої руки» [4].

ЄС загалом вимагав і забезпечував позитивні робочі відносини між урядами Великої Британії та Республіки Ірландія, навіть за тих часів, коли їм було важко зустрічатися публічно, не кажучи вже про те, щоб домовлятися з питань, що стосувалися Північної Ірландії. Наприклад, добрі довірчі відносини між прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором та його ірландським колегою А. Рейнольдсом, про які йшлося у спільних заявах, опублікованих у Брюсселі та на Даунінг-стріт у 1993 р., були важливими для підготовки умов для припинення вогню воєнізованими формуваннями наступного року та багатосторонніх переговорів після цього.

Угода Страсної п'ятниці 1998 р., що послідувала за багатосторонніми переговорами у Північній Ірландії, визнала багаторівневий характер розбіжностей, викликаних кордоном, і відреагувала на це трирівневим підходом. У ЄС розглядали конфлікт у Північній Ірландії як конфлікт між націоналістичною та юніоністською спільнотами. Виконавча влада та Асамблея, які керують Північною Ірландією з повноваженнями, переданими британському парламенту, були створені для забезпечення розподілу влади між юніоністськими та націоналістичними партіями [6].

У другому розділі Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. було створено транскордонні органи півночі та півдня для офіційного оформлення співпраці між урядом Ірландської Республіки та виконавчою владою Північної Ірландії, а також між державними службовцями в певних ключових галузях. До компетенції цих «виконавчих органів» півночі та півдня не входять суперечки і вони орієнтовані на конкретні функції, такі як торгівля, водні шляхи та транскордонні програми ЄС [6].

Третя частина Угоди Страсної п'ятниці сприяє регулярним зустрічам між урядом Ірландської Республіки та виконавчою владою Північної Ірландії, а також між представниками урядів і керівниками різних складових частин того, що в Угоді позначається як «ці острови», тобто включно з самоврядними залежними територіями Великої Британії – островом Мен і Нормандськими островами, а також Великою Британією та Республікою Ірландія. Такий крок у бік розширення процесу ухвалення рішень на регіональному рівні є одним із прикладів непрямого впливу ЄС (з його підтримкою субсидіарності та регіонального розвитку) на зміну контексту транскордонного миробудівництва [6].

У контексті транскордонного миробудівництва можна констатувати, що проблеми призвели до того, що кордон став центром забезпечення безпеки між британською та ірландською держа-

вами. Певною мірою це відображало обмеження військового реагування держави на складний воєнізований конфлікт. У результаті перетин кордону став складнішим завданням, а в'їзд в іншу юрисдикцію – менш привабливою перспективою для всіх мандрівників. Хоча безпека в регіоні залишалася напруженою доти, доки мирний процес не було налагоджено (останній спостережний пост британської армії на кордоні було ліквідовано у 2006 р.) та досягнуто певного прогресу в напрямку практичної співпраці у контексті європейської інтеграції [19].

Вступ Північної Ірландії та Республіки Ірландія до Єдиного ринку ЄС у 1993 р. приніс деякі практичні переваги наднаціональної інтеграції, такі як зняття митних бар'єрів. Фонд регіонального розвитку ЄС також справив прямий вплив на соціально-економічні умови, наприклад, шляхом фінансування великих інфраструктурних проєктів, у прикордонному регіоні Республіки Ірландія та довкола нього, який тривалий час потерпав від наслідків конфлікту: занедбаності, недостатніх інвестицій і низької щільності населення. Однак перетворити цю контекстуальну та структурну підтримку на миробудівництво виявилось величезною проблемою.

Як наднаціональний орган, вплив якого здійснюється за посередництва національних і регіональних інституцій та агенцій, як органів, відповідальних за виконання директив ЄС, вплив ЄС на відносини між юніоністами та націоналістами в Північній Ірландії був неминуче обмеженим. Помітним винятком із цього став спосіб, у який силу ЄС як фінансового благодійника використовували в такий спосіб, для того щоб справити прямий вплив на контекст розбудови миру в Північній Ірландії та прикордонному регіоні.

Після Брекзиту ЄС запропонував Великій Британії відкрити офіс Служби зовнішньої діяльності ЄС (англ. The European External Action Service, EEAS) у Белфасті на знак визнання унікального становища Північної Ірландії, але цю пропозицію відхилив уряд Великобританії. Такий офіс міг би виконувати дві функції: технічну (спостереження, за необхідності, за виконанням Протоколу) і дипломатичну (забезпечення хорошого рівня розуміння в Брюсселі політичних, економічних і соціальних умов Північної Ірландії) [20].

Дипломатичне представництво ЄС могло б заповнити прогалину, що утворилася внаслідок закриття офісів Європейської комісії ЄС у Белфасті. Це особливо важливо для Північної Ірландії з чотирьох основних причин. По-перше, Протокол Північної Ірландії означає, що Північна Ірландія, як і раніше, безпосередньо залежатиме від ухвалення рішень у ЄС значно більшою мірою, ніж будь-яка інша частина Великої Британії. По-друге, Північна Ірландія – це суспільство, що

перебуває на етапі переходу до миру. Воно залишається глибоко розділеним політично, зокрема з приводу Брекзиту та умов виходу Великобританії з ЄС. Що більше ЄС обізнаний про обставини в Північній Ірландії, то більше можливостей врахувати її інтереси та потреби, особливо під час реалізації Протоколу Північної Ірландії, який торкнеться регіону. По-третє, значна частина населення Північної Ірландії є громадянами ЄС, і всі, крім невеликої меншини, мають право при народженні на громадянство Республіки Ірландія, а отже, і на громадянство ЄС. І, нарешті, Белфаст, на відміну від альтернатив Лондона та Дубліна, може розглядатися як «нейтральне» місце для представництва ЄС у Північній Ірландії та від неї, що має важливе значення з огляду на відповідні політичні аспекти [21].

Угода Страсної п'ятниці 1998 р. не тільки зробила ірландський кордон менш помітним, а й переглянула відносини між островами таким чином, що кордон перестав бути причиною політичних конфліктів і насильства. Вирішальне значення для цього мав контекст, створений членством Великої Британії та Ірландії у ЄС. Спільне членство у ЄС означало, що обидві держави, по суті, рухалися в одному напрямку, особливо в тих сферах, які стосувалися транскордонного переміщення. 4 вересня 2017 р. тодішній міністр закордонних справ Республіки Ірландія С. Ковені (17 червня 2017 р. – 17 грудня 2022 р.) і головний парламентар щодо Брекзиту від ЄС М. Барньє провели спільну пресконференцію в Брюсселі. На ній М. Барньє намагався підкреслити значення підсумків переговорів щодо Брекзиту для мирного процесу в Північній Ірландії. Він заявив, що «наша мета – забезпечити, щоб Єдиний міграційний простір (англ. Common Travel Area) [22] і Угода Страсної п'ятниці (за які Велика Британія несе особливу відповідальність як согарант) не постраждали від рішення Великої Британії покинути Союз» [23].

Процес перетворення ЄС на захисника Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. є дуже цікавим – і він, звісно, не передбачався, коли вперше було висунуто ідею референдуму про вихід Великої Британії з ЄС. Як зазначають чимало дослідників, ЄС відіграє, у кращому разі, невелику роль у тексті Угоди Страсної п'ятниці. Він не брав участі в переговорах з підготовки Угоди, і членству в ЄС не надавали особливого значення під час реалізації її положень. При цьому той факт, що відносини між Великою Британією і Республікою Ірландія стали набагато тіснішими і переплетеними у результаті спільного членства в ЄС, означає, що прагнення забезпечити «недоторканість» Угоди у результаті Брекзиту є можливим тільки за дуже вузького тлумачення самої Угоди. Дійсно, саме з цієї причини і Великобританія, і Республіка Ірландія офі-

ційно висловили свою спільну прихильність Угоді 1998 р. як «дружні сусіди і партнери в ЄС» [1].

Спільне членство в ЄС означало, що обидві держави, по суті, поділяли спільне бачення свого майбутнього, а це означало злагоду щодо цілей і дій по широкому спектру державної політики. Обидві держави були фактично пов'язані спільним майбутнім у рамках ЄС. Таким чином, транскордонна співпраця дала змогу об'єднати ірландський і британський націоналізми, не руйнуючи жоден із них.

Необхідно також відзначити і враховувати той факт, що економічне неблагополуччя вважається однією з важливих причин північноірландського конфлікту [24]. Тому, важливим чинником у мирному процесі в Північній Ірландії є фінансово-економічна допомога ЄС, різних міжнародних організацій та фондів. У період з 1987 р. по 2019 р., у той час як Північна Ірландія переходила від затаженого конфлікту до холодного миру, у рамках цільових програм фінансування мирного процесу було виділено понад два мільярди євро економічної допомоги на побудову миру в Північній Ірландії та прикордонних графствах Республіки Ірландія. Це значна цифра для населення Північної Ірландії, що становить приблизно 1,8 млн. осіб. Загалом, констатується, що ці програми мали позитивний вплив на мирний процес [5].

Висновки. У процесі врегулювання конфлікту в Північній Ірландії були задіяні безліч посередників, зокрема ЄС та його інституції. Мирні ініціативи ЄС призвели до активізації політичних процесів, які були спрямовані на встановлення довгострокового миру, а також на посилення взаємодії між органами державної влади Республіки Ірландія, Північної Ірландії, Великої Британії та ЄС, що уможливило стратегічне реагування на північноірландський конфлікт.

Стратегія ЄС зі встановлення миру – метауправління, що розуміється як способи підвищення координації в роздробленій політичній системі, що ґрунтується на високому ступені автономності безлічі мереж та установ, які управляються самостійно, виявила наявність демократичного дефіциту та проблеми координації, що притаманні політичним мережам. Ці проблеми стали значними перешкодами для розробників політики щодо врегулювання конфлікту та розбудови миру в Північній Ірландії як у ЄС, так і в Республіці Ірландія, Північній Ірландії та Великій Британії. Однак політичні мережі розглядалися як важливий і корисний компонент сучасної політики розбудови миру, здатний значно підвищити ефективність роботи урядів і політичну стабільність за умови ефективного управління.

Зусилля ЄС із врегулювання конфлікту в Північній Ірландії являли собою інтеграцію практик і досвіду, спрямованих на соціальні зміни та від-

новлення, які не були б можливі без метауправління ЄС. Завдяки стратегічному використанню метауправління ініціативи ЄС у царині розбудови миру вийшли за рамки підходів, орієнтованих на безпеку та економічну підтримку. ЄС зосередився на довгостроковому мирному врегулюванні на всіх рівнях ірландського суспільства, де механізми метауправління були необхідні для формування прихованих підходів до розбудови миру «знизу догори» і «згори донизу». Метауправління дало змогу двом країнам-учасникам – Великій Британії, до складу якої входить Північна Ірландія, і Республіці Ірландія – відігравати центральну роль, зробивши стратегію ЄС всеосяжною і прийнятною на всіх рівнях управління.

Присутність публічної політичної мережі, яка активно діяла в рамках європейських інститутів, чинила тиск на громадську думку в пошуках рішень для пом'якшення північноірландського конфлікту. Політичні мережі прагнули домогтися політичних змін і компромісу, спрямованих на усунення глибинних причин насильства. Програму ЄС з миру і примирення в Північній Ірландії (EU Peace Programme) було структуровано і реалізовано як модель миробудівництва та регіонального розвитку. Ця ініціатива сприяла транскордонній і миротворчій діяльності мереж. Подібна активність, реалізована за принципом «знизу догори», підвищувала ефективність регіонального транскордонного управління і допомагала згладжувати конфлікти, що позитивно позначалося на відносинах між ірландськими громадами. Чинники ЄС, державні службовці та політичні мережі в Республіці Ірландія та Північній Ірландії прийняли мережевий стиль метауправління як засіб реалізації ініціатив програми ЄС з миру і примирення в Північній Ірландії.

Підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., а також процес розподілу влади та передачі повноважень у Північній Ірландії змінили динаміку внутрішньополітичних і зовнішньополітичних процесів, пов'язаних із врегулюванням північноірландського конфлікту та прикордонним співробітництвом у регіоні. Відновлення виконавчої влади в Північній Ірландії, функціонування Ради міністрів Північ-Південь (NSMC) та створення Спеціального органу з програм Європейського союзу (SEUPB) з його винятково європейськими повноваженнями – все це позитивно позначилося на реалізації ініціатив ЄС. Зовнішній вимір Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та її «три напрямки» забезпечили формальний інституціональний канал для транскордонних і миротворчих політичних мереж на низовому рівні, щоб вони отримали змогу та, зрештою, почали відігравати активну роль у мирному процесі. Важливу роль у мирному процесі відіграє Цільова група з Північної Ірландії 2007 р. (NITF). Вона зробила відчутний внесок

ЄС у розбудову миру з моменту укладення Угоди Страсної п'ятниці і довела те, що ЄС відіграє довгострокову роль, несе відповідальність і робить свій внесок у майбутнє Північної Ірландії.

Європейський парламент і Європейська комісія також зробили вагомий внесок у вирішення конфлікту в Північній Ірландії. На початку 1980-х рр. Європейський парламент був єдиним форумом для представників обох частин Ірландії та Сполученого Королівства. Парламент сприяв подоланню розбіжностей і взаємодії між політиками. Еволюція Європейського парламенту згодом сприяла формуванню взаємозалежності та спільних цілей серед політиків. Дж. Г'юм став єдиним північноірландським націоналістом у Європейському парламенті у 1979 р. Він встановив тісні особисті стосунки з високопоставленими особами ЄС і лобював інтереси Північної Ірландії. Дж. Г'юм відіграв важливу роль у Комітеті з регіональної політики ЄС. Він вважав, що стратегічні пріоритети можуть пом'якшити конфлікти в Північній Ірландії, бо Комітети готують законодавство, яке може бути ухвалене на пленарних засіданнях. Дж. Г'юм використовував лобювання та інформаційні процеси для включення питань Північної Ірландії до порядку денного парламенту. Загалом стосунки між депутатами Європарламенту від Північної Ірландії були відзначені поєднанням конфлікту та співпраці. Дж. Г'юм підтримував зміцнення корпоративного духу та мережевої взаємодії, що сприяло визначенню напрямку реакції ЄС на конфлікт.

ЄС і процес інтеграції до ЄС Великої Британії та Республіки Ірландія сприяли мирному процесу в Північній Ірландії та підписанню Угоди Страсної п'ятниці. Брекзит кидає виклик і потенційно підриває ключові принципи цього врегулювання. ЄС більше не надаватиме контекст для діалогу, співпраці та підтримки. Членство у ЄС не мало однакового впливу на Республіку Ірландія та у Велику Британію. В останньому випадку, як засвідчив референдум щодо Брекзиту, концепція територіального суверенітету держави та її конституціоналізація виявилися дуже стійкими до будь-якого впливу ЄС, як наднаціонального органу, що передбачає передачу йому частини суверенітету. Лондон давно проводить свою власну незалежну від ЄС політику щодо Північної Ірландії, яка не змінилася після вступу до ЄС. З іншого боку, під час мирного процесу в Північній Ірландії відбулася зміна національної ідентичності ірландців, що проявляється у збільшенні кількості прихильників воз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія.

Література

1. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Northern Ireland 1998.

Government of the UK. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi-Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf

2. Treaty of Maastricht on European Union 1992. *European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-maastricht-on-european-union.html>

3. Lagana G. *The European Union and the Northern Ireland Peace Process*. Palgrave Studies in European Union Politics. London: Palgrave Macmillan Cham, 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-59117-5_1

4. Hayward K., Murphy M. C. The EU's influence on the peace process and Agreement in NI in light of Brexit. *Ethnopolitics*. 2018. Vol. 17(3). URL: <https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1472426>

5. Byrne S., Levasseur K., Reimer L. E. Building Peace in Northern Ireland: Hopes for the Future. *Humanity & Society*. 2022. Vol. 47. P. 49–68. URL: <https://doi.org/10.1177/01605976221107093>

6. Hayward K. The EU and the transformation of the Irish border. *Conciliation Resources*. Issue 22, 2011. January. URL: <https://www.c-r.org/accord/cross-border-peacebuilding/eu-and-transformation-irish-border>

7. Peatling G. *The failure of the Northern Ireland peace process*. Newbridge: Irish Academic Press, 2004. 292 p.

8. Cox M., Guelke A., Stephen F. *A farewell to arms?: beyond the Good Friday Agreement*. Manchester: Manchester University Press, 2006. 544 p.

9. McBride, I., Murray R., Harris N., Cole N. Northern Ireland Downing Street Joint Declaration 1993. *Quill Project*. Oxford: Pembroke College, 2024. URL: <https://www.quillproject.net/negotiation/228/overview>

10. Northern Ireland. *An official website of the European Union*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/northern-ireland-peace-programme_en

11. Conall D., Aidan C. The European Union and Northern Ireland. *European Parliamentary Research Service (EPRS)*. November 7, 2014. URL: <https://www.eprs.europa.eu/542144-EU-and-Northern-Ireland-FINAL.pdf>

12. Peace IV. *Special EU Programme Body (SEUPB)*. URL: <https://www.seupb.eu/current-programmes/peace-iv>

13. Interreg Europe. URL: <https://www.interregeurope.eu/>

14. Protocol on Ireland/Northern Ireland. 11 October 2023. *Government of Ireland*. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/c3bf8-protocol-on-irelandnorthern-ireland/>

15. Lagana D. What the EU could learn from the Northern Ireland peace process. *European Politics and Policy*. March 11, 2022. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/11/what-the-eu-could-learn-from-the-northern-ireland-peace-process/>

16. Northern Ireland PEACE PLUS programme. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/102/northern-ireland-peace-programme>

17. Harvey C. The Irish border / In F. Fabbrini (Ed.). *The law and politics of Brexit: volume II: the Withdrawal Agreement*. P. 148–168. Oxford: Oxford University Press, 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198848356.003.0007>

18. Lagana G. John Hume and the EU's Role in the Northern Ireland Peace Process. *Global Policy*. 13 November, 2020. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/13/11/2020/john-hume-and-eus-role-northern-ireland-peace-process>

19. Tannam E. Intergovernmental and cross-border civil service cooperation: The Good Friday agreement and Brexit. *Ethnopolitics (Special Issue: The Twentieth Anniversary of the Good Friday Agreement)*. 2018. Vol. 17(3). P. 243–263.

20. Murphy M. C. *Europe and Northern Ireland's future: Negotiating Brexit's unique case*. London: Agenda Publishing, 2018.

21. Hayward K., Phinnemore K. An EU presence in Northern Ireland after Brexit. *UK in a changing Europe*. 9 April, 2020. URL: <https://ukandeu.ac.uk/explainers/an-eu-presence-in-northern-ireland-after-brexit/>

22. The Common Travel Area and the special status of Irish citizens in UK law. *House of Commons Library*. August 16m 2023. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7661/>

23. Barnier and Coveney hold press conference in Brussels. *Mikk Media News Network*. September 4, 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fZq_HIDTeXg

24. Legg G. *Northern Ireland and the Politics of Boredom: Conflict, Capital & Culture*. Manchester, UK: Manchester University Press, 2020.

Анотація

Марусинець М. М. Роль ЄС у врегулюванні північноірландського конфлікту. – Стаття.

У статті проаналізовано роль ЄС у встановленні та підтримці миру в Північній Ірландії. Визначено, що спільна європейська інтеграція Республіки Ірландія та Великої Британії відіграла важливу роль у мирному процесі та суттєво допомогла знизити напруженість у політичній і соціально-економічній сферах взаємодії між ірландським народом, який до 1922 р. існував у єдиній ірландській державі, але через низку історичних подій був розділений на незалежну Республіку Ірландію і Північну Ірландію у складі Великої Британії. ЄС і спільна європейська інтеграція дали змогу з часом знизити політичну значущість кордону між двома сусідніми і спорідненими державами. Після Брекзиту ЄС намагається згладити напруженість на ірландському кордоні за допомогою мирних ініціатив, відновлюючи маргіналізовані прикордонні райони та сприяючи транскордонному співробітництву на національному рівні. Але, незважаючи на таку пряму участь ЄС у житті спільноти, стійкість транскордонного миробудівництва на місцевому рівні викликає сумніви.

Аргументовано, що північноірландський політик, один із засновників Соціал-демократичної та лейбористської партії, лауреат Нобелівської премії миру за 1998 р. Дж. Г'юм відіграв ключову роль у Європейському парламенті. Він сприяв імплементації комплексної стратегії ЄС щодо врегулювання Північноірландського конфлікту та наданні економічної допомоги Північній Ірландії. Європейська комісія також зіграла важливу роль у мирному процесі. Європейська комісія та її президент Ж. Делор ще у

1989 р. взяли на себе зобов'язання сприяти миру і примиренню у Північній Ірландії.

ЄС і європейська інтеграція Великої Британії та Республіки Ірландія сприяли мирному процесу в Північній Ірландії та підписанню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. ЄС сприяло транскордонному співробітництву та встановленню «прозорого кордону» між Республікою Ірландія та Північною Ірландією. ЄС відіграла провідну роль у тому, що кордон став центром забезпечення безпеки між британською та ірландською державами. Після Брекзиту ЄС продовжує підтримувати мирний процес у Північній Ірландії. ЄС сприяє забезпеченню «прозорості» кордону на острові Ірландія та подальшому транскордонному співробітництву завдяки Протоколу Північної Ірландії, що є частиною договору про Брекзит між Великою Британією та ЄС.

Ключові слова: ЄС, Північна Ірландія, Республіка Ірландія, Великобританія, північноірландський конфлікт, мирний процес, миробудівництво, Угода Страсної п'ятниці, європейська інтеграція, Брекзит.

Summary

Marusynets M. M. The role of the EU in resolving the Northern Ireland conflict. – Article.

The article analyses the role of the EU in establishing and maintaining peace in Northern Ireland. It is established that the joint European integration of the Republic of Ireland and the United Kingdom played an important role in the peace process and significantly helped to reduce tensions in the political and socio-economic spheres of interaction between the Irish people, who until 1922 lived in a single Irish state, but due to a number of historical events were divided into an independent Republic of Ireland and Northern Ireland as part of the United Kingdom. The EU and common European integration have made it possible to reduce the political significance of the border between the two neighbouring and related states over time. After Brexit, the EU has been trying to ease tensions on the Irish border through peace initiatives, restoring marginalised border areas and promoting cross-border cooperation at the national level. However, despite this direct involvement of the EU in the community, the sustainability of cross-border peace building at the local level is questionable.

It is argued that J. Hume, a Northern Irish politician, one of the founders of the Social Democratic and Labour parties, and a 1998 Nobel Peace Prize winner, played a key role in the European Parliament. He contributed to the implementation of the EU's comprehensive strategy to resolve the Northern Ireland conflict and provide economic assistance to Northern Ireland. The European Commission also played an important role in the peace process. The European Commission and its President, J. Delors, committed themselves to promoting peace and reconciliation in Northern Ireland as early as 1989.

The EU and the EU integration process of the United Kingdom and the Republic of Ireland contributed to the peace process in Northern Ireland and the signing of the Good Friday Agreement in 1998. The EU promoted cross-border cooperation and the establishment of a "transparent border" between the Republic of Ireland

and Northern Ireland. The EU has played a leading role in making the border a focal point for security between the British and Irish states. After Brexit, the EU continues to support the peace process in Northern Ireland. The EU promotes border “transparency” on the island of Ireland and facilitates further cross-border cooperation through

the Northern Ireland Protocol, which is part of the UK–EU Brexit treaty.

Key words: EU, Northern Ireland, Republic of Ireland, United Kingdom, the Northern Ireland conflict, peace process, peacebuilding, Good Friday Agreement, European integration, Brexit.

УДК 316.776:32 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.36>**С. М. Матвієнків**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7719-7791>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Л. І. БратахORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8619-8576>

аспірант кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах сучасних міжнародних гібридних війна та конфліктів, де класичні військові дії супроводжуються інформаційними атаками, питання національної безпеки набуває нових форм. Особливо це стосується України, яка протягом останніх 10-ти років протистоїть гібридній агресії росії. Повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 року зумовило нові виклики та загрози для національної безпеки України, у зв'язку із суттєвою зміною інформаційного простору держави, вторгненням ворожих меседжів зокрема. Тому аналіз інформаційних загроз в умовах повномасштабної війни росії супроти України актуалізує розгляд інформаційної складової як невід'ємного елемента національної безпеки.

Метою цієї статті є аналіз сучасних інформаційних загроз в умовах повномасштабної війни росії проти України та визначення їхнього впливу на національну безпеку держави. Завданнями статті є: охарактеризувати поняття інформаційних загроз у контексті сучасної війни та визначити їх основні типи; проаналізувати вплив інформаційних загроз на національну безпеку України в умовах повномасштабної війни, включаючи внутрішні та зовнішні загрози; визначити наслідки інформаційних загроз для політичної стабільності, економічного розвитку та соціальної єдності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Різні аспекти особливостей інформаційного простору України та його взаємозв'язку з національною безпекою держави є предметом досліджень таких вчених як Біловус Л., Грицай С., Залевська І., Мазуренко Л., Матвієнків С., Цимбалюк В., Литвиненко О., Леоненко Н., Поступна О., Шмаленко Ю., Кольцов В., Руднева А. та ряд інших дослідників. Відкритим для досліджень залишається аналіз інформаційних загроз, пов'язаних з повномасштабним вторгненням, які є одним із наймасштабніших викликів національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах сучасної війни, що розгортається не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі, питання національної безпеки набуває нового виміру. Інформаційні загрози стали критичним фактором, який може впливати на соціальну стабільність, політичний лад та економічний розвиток країни. Україна, стикаючись із безпрецедентним інформаційним тиском під час повномасштабної війни росії проти нашої країни, вимушена протистояти дезінформації, пропаганді, кіберзагрозам та психологічним операціям, що мають на меті підірвати національну безпеку.

Інформаційний простір – це сукупність усіх інформаційних ресурсів та інфраструктур, через які відбувається обмін інформацією між різними суб'єктами: державами, організаціями, суспільством і окремими індивідами. Він охоплює як традиційні засоби масової інформації (телебачення, радіо, преса), так і цифрові платформи (інтернет, соціальні мережі, блоги) та канали комунікації. Інформаційний простір є невід'ємною складовою сучасного суспільства, оскільки через нього відбувається формування світогляду, політичної культури, суспільної думки та комунікація на різних рівнях [1].

Інформаційний простір виконує кілька важливих функцій:

– комунікаційна функція – забезпечує обмін інформацією між людьми, соціальними групами, організаціями та державами. Завдяки цьому підтримується інформаційна взаємодія як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях;

– інформаційно-аналітична функція – сприяє збиранню, аналізу та поширенню інформації, необхідної для ухвалення рішень. Це стосується як державного управління, так і комерційної діяльності та суспільних ініціатив;

– культурно-виховна функція – через інформаційний простір формуються культурні цінності, етичні норми та світогляд громадян. ЗМІ та інші

джерела інформації впливають на формування національної ідентичності та суспільної свідомості;

– безпекова функція – інформаційний простір захищає суспільство від дезінформації, маніпуляцій і зовнішнього втручання в інформаційні процеси. Він також допомагає попереджати загрози, пов'язані з кіберзлочинністю та інформаційними атаками;

– маніпуляційна функція – в умовах конфлікту інформаційний простір може використовуватися для поширення пропаганди, дезінформації та маніпуляцій з метою досягнення політичних або військових цілей [1].

Інформаційний простір складається з кількох основних елементів, а саме інформаційні ресурси, інформаційні канали, інформаційні технології, інформаційні суб'єкти та об'єкти тощо. Інформаційні ресурси – це всі форми інформації, які існують у суспільстві: новини, аналітичні матеріали, культурні та освітні програми, рекламні повідомлення тощо. Вони можуть існувати в різних формах: текст, аудіо, відео, зображення. Інформаційні канали – засоби, через які інформація поширюється і сприймається. Це можуть бути ЗМІ, соціальні мережі, блоги, інтернет-портали, радіо, телебачення та інші. Кожен канал має свої специфічні характеристики і аудиторію. Інформаційні технології – інфраструктура, що забезпечує обробку, зберігання і передачу інформації [2, с. 28]. Це сервери, бази даних, платформи для обміну повідомленнями, інтернет-мережі та інші технічні засоби. Інформаційні суб'єкти – це всі учасники процесу обміну інформацією: держава, ЗМІ, громадські організації, політичні партії, комерційні структури та громадяни. Кожен суб'єкт виконує свою роль у створенні, розповсюдженні та споживанні інформації. Об'єктом є відповідно той, на кого спрямована інформація або той, кого вона стосується. Це може бути як все суспільство, так і різні його сегменти [5].

Український інформаційний простір в умовах російської агресії зазнає серйозних викликів, які обумовлені тривалими і системними інформаційними атаками з боку росії. Основні специфічні особливості українського інформаційного простору в цей період можна описати наступним чином:

Дезінформація та пропаганда з боку росії. З початку конфлікту в 2014 році і особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році рф веде масштабну інформаційну війну проти України. Вона поширює дезінформацію як всередині України, так і на міжнародному рівні з метою дискредитації української влади, зниження морального духу населення та ослаблення підтримки України з боку її союзників. Так, наприклад, російські медіа зображують українську владу як «фашистську» або «неонацистську», стверджуючи, що в Україні відбувається репресія російськомовного

населення. Цей наратив активно поширюється в міжнародних медіа та соціальних мережах для дискредитації України та виправдання російської агресії. Також, прикладом є пропагандистські заяви про «захист російськомовних» у Донецькій та Луганській областях [1].

Гібридне протистояння. московія активно поєднує класичні військові дії з інформаційними операціями. Це включає не лише поширення пропаганди, але й організацію кібератак на критичну інфраструктуру, втручання у вибори та інформаційні кампанії для маніпуляції громадською думкою. Особливо ці атаки зросли в останні кілька років в українських соціальних мережах та месенджерах [9].

Спроби підризу соціальної єдності. Ворожі інформаційні операції спрямовані на розкол українського суспільства, зокрема через акцентування на регіональних, мовних, політичних або релігійних розбіжностях. Мета таких операцій – послаблення внутрішньої єдності України в умовах воєнного стану. Наприклад, російська пропаганда активно експлуатує питання мовного поділу, стверджуючи, що російськомовні громадяни України зазнають утисків. Цей наратив просувається з метою розпалювання ворожнечі між україномовними і російськомовними громадянами. Наприклад, у східних і південних регіонах України пропагандисти намагалися переконати населення в тому, що «Київ» нібито проводить політику мовної дискримінації. російська пропаганда також намагається використовувати тему внутрішніх переселенців, підкреслюючи можливі соціальні та економічні проблеми, які вони створюють для приймаючих регіонів. Це має на меті викликати напруження між переселенцями і місцевим населенням, створюючи підґрунтя для соціальних конфліктів [8].

Кіберзагрози. Україна постійно стикається з кібератаками на свої урядові системи, об'єкти критичної інфраструктури та ЗМІ. Ці атаки спрямовані на паралізацію роботи державних інститутів, створення паніки серед населення та поширення неправдивої інформації. Під час війни соціальні мережі стали одним з головних інструментів обміну інформацією та протидії пропаганді. Вони використовуються для мобілізації населення, розповсюдження правдивих новин і документування воєнних злочинів. Проте соціальні платформи також стали полем для дезінформаційних кампаній, що вимагає від користувачів критичного ставлення до інформації [6]. На початку 2022 року, незадовго до повномасштабного вторгнення Росії, українські урядові сайти, зокрема Міністерства оборони, Збройних сил та ПриватБанку, зазнали DDoS-атак. Це призвело до тимчасової втрати доступу до ресурсів, дезорганізуючи роботу державних органів і бан-

ківських установ. У тому ж 2022 році, під час повномасштабного вторгнення, російські хакери намагалися вразити телекомунікаційні системи України, зокрема мобільні оператори та інтернет-провайдери. Це могло призвести до зупинки роботи інформаційних ресурсів, обмежити доступ до новин та правдивої інформації, а також посіяти паніку серед населення [9].

Таким чином, інформаційні загрози можна визначити як будь-які дії чи кампанії, спрямовані на дестабілізацію суспільства або державних інституцій через маніпуляцію інформацією, спотворення фактів або створення дезінформації. У сучасній російсько-українській війні інформаційний простір став не менш важливим полем битви, ніж фізичні операції. Основні типи інформаційних загроз включають: дезінформацію – поширення неправдивих або маніпулятивних даних з метою впливу на громадську думку, створення паніки або недовіри до влади (це часто використовується для дискредитації української армії або для посилення розбіжностей у суспільстві; ворожа пропаганда – систематичне використання інформації для нав'язування певних політичних або ідеологічних поглядів (росія активно використовує пропаганду як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні для формування негативного іміджу України); атаки на інформаційну інфраструктуру, зокрема урядові сайти, банківську систему, електромережі та медіаплатформи; психологічні операції (психооперації) – кампанії, спрямовані на підірвання морального духу громадян і військових, що можуть включати залякування, поширення фейкових новин про успіхи ворога або створення панічних настроїв [12].

Доктрина інформаційної безпеки України визнає інформаційну безпеку як важливу, самостійну складову національної безпеки держави. Указом Президента України № 685/2021 від 15 жовтня 2021 року була затверджена Стратегія інформаційної безпеки. Основна мета цієї стратегії полягає у нормативно-правовому врегулюванні питань інформаційної безпеки, зміцненні потенціалу для забезпечення інформаційної безпеки України, охорони її інформаційного простору, підтримці соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисті її суверенітету, територіальної цілісності, демократії, прав та свобод людини і громадянина за допомогою інформаційних засобів і заходів. Таким чином, було закладено основи для національної та інформаційної безпеки в інформаційній сфері [10].

Вітчизняні науковці звертали увагу на значущість цього питання для безпеки країни ще до його офіційного врегулювання на державному рівні. Наприклад, В. Цимбалюк визначає інформаційну безпеку України як стан захищеності державних інтересів у сфері інформації [13]. Л. Кочубей вва-

жає, що інформаційна безпека відображає рівень захищеності життєво важливих інтересів, інформаційну підготовленість держави, суспільства та особистості тощо [5].

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України та руйнування українських міст і сіл подаються російськими масмедіа як так звана «військова операція». Це використовується для виправдання агресивних дій на внутрішньому та зовнішньому ринку. Тому в умовах повномасштабної війни з росією інформаційні загрози стають однією з головних проблем національної безпеки. Вони мають як внутрішній, так і зовнішній характер, впливаючи на різні аспекти життя країни [6].

Внутрішні загрози: підірвання суспільної єдності – дезінформація та пропаганда спрямовані на розкол у суспільстві, підвищення рівня недовіри до влади та державних інституцій. Це може створювати розбіжності між різними соціальними та політичними групами, послаблюючи національну єдність і підтримку воєнних зусиль; деградація морального стану населення – психологічні операції, що поширюють страх та невпевненість, можуть знижувати бойовий дух як серед військових, так і серед цивільного населення. Постійні інформаційні атаки підірвують віру в успіх України на полі бою [9].

Зовнішні загрози: міжнародна дискредитація – інформаційні атаки Росії спрямовані не тільки на внутрішню аудиторію, а й на міжнародне співтовариство. Мета – викликати сумніви щодо легітимності дій України або спотворити факти про конфлікт для зменшення міжнародної підтримки; атаки на критичну інфраструктуру державних систем (енергетика, фінанси, транспорт), що ускладнює не тільки ведення оборони, але й підтримку економічної та соціальної стабільності всередині країни. російська федерація протягом багатьох років не змінює своїх наративів щодо України, поширюючи антиукраїнські тези по всьому світу та щорічно витрачаючи на міжнародні медіа близько 4,5 млрд доларів. Про це заявив виконавчий директор Інституту інформаційної безпеки Артем Біденко. Він зазначив, що основні російські наративи залишаються незмінними: Україна зображується як неспроможна держава з корупцією, українці – як росіяни, а української мови не існує. Одночасно росія поширює ідеї, що вона не є імперіалістичною державою, а потерпає від західних агресивних амбіцій, використовуючи Україну як інструмент. Біденко наголосив, що російські медіа, такі як Sputnik і Russia Today, є потужним інструментом пропаганди, спрямованим не лише проти України, але й проти сусідів – країн Балтії та Польщі. Метою цієї пропаганди є створення інформаційного хаосу для досягнення військових цілей [3].

Інформаційні атаки в умовах війни можуть мати руйнівні наслідки для всіх основних аспектів життя держави. Постійна дезінформація та пропаганда можуть викликати політичну нестабільність, коли влада втрачає підтримку населення через зниження довіри до її дій. Російські інформаційні операції спрямовані на підрив легітимності українського керівництва, що може призводити до політичних криз і зниження здатності держави ефективно управляти ситуацією під час війни. Інформаційні загрози також негативно впливають на економіку. Кібератаки на фінансові системи можуть паралізувати економічні процеси, викликаючи паніку на ринках. Дезінформація щодо стану економіки або майбутніх подій здатна зменшити довіру інвесторів і партнерів до українського ринку, що уповільнює його розвиток.

Вплив інформаційних атак на суспільство призводить до підвищення напруги між різними соціальними групами. Розповсюдження фейкових новин, що спрямовані на маніпуляцію національними або релігійними почуттями, може посилити розкол у суспільстві, що ускладнює консолідацію населення перед лицем спільного ворога. Для поширення фейкової інформації зазвичай використовуються месенджери (WhatsApp, Viber, Telegram), соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram) та онлайн-платформи. Основні типи фейків включають: фейк-реклама, яка просуває продукти або послуги (інформацію слід перевіряти на офіційних сайтах); фейк-псевдоексперт, що посиляється на неперевіреніх осіб, без надання достовірних джерел або доказів; фейк-конспірологія, заснований на теоріях змови, які легко спростовуються; фейк-клікбейт, що привертає увагу сенсаційними заголовками, які не відповідають змісту. Для поширення фейків активно використовуються ботоферми та «фабрики Інтернет-тролів». Крім того, під час російсько-української війни фейки відіграють ключову роль у боротьбі нарративів, зокрема через поширення таких ворожих меседжів, як «Україна – фашистська держава» або «звільнення українців від націоналістів» [1].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Інформаційний простір відіграє ключову роль у національній безпеці України, особливо в умовах російської агресії. Сучасні виклики вимагають постійного моніторингу інформаційних загроз і розвитку ефективних механізмів протидії дезінформації та кіберзагрозам. Водночас важливою є консолідація зусиль держави, суспільства та міжнародних партнерів для зміцнення інформаційної стійкості та підвищення рівня інформаційної грамотності серед громадян.

Інформаційні загрози в умовах повномасштабної війни росії проти України є одним із найважливіших викликів для національної безпеки. Вони

впливають на політичну стабільність, економічний розвиток та соціальну єдність країни, послаблюючи її обороноздатність та позиції на міжнародній арені. Для протидії цим загрозам необхідно впроваджувати комплексні стратегії, що включають як зміцнення інформаційної безпеки, так і підвищення рівня медіаграмотності населення. Відкритим для дослідження є пошук конкретних кроків та рішень, якими Україна посилювала б свою інформаційну стійкість, розвиваючи відповідні державні інституції та співпрацюючи з міжнародними партнерами для забезпечення ефективної протидії інформаційним загрозам.

Література

1. Біловус Л. Український інформаційний простір: сьогодення та перспективи. Український інформаційний простір: *Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин КНУКІМ*. Число 1. – У 2-х ч. Ч. 1. 2013. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/8741>.
2. Грицай С. Архітектура сучасного медіапростору. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 5. С. 26–29.
3. «Два роки повномасштабної війни: загрози нацбезпеці, інформаційні виклики, оборонні тренди». 2024. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3832380-dva-roki-povnomasstabnoi-vijni-zagrozi-nacbezpeci-informacijni-vikliki-oboronni-trendi.html>
4. Залевська І., Удренас Г. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис* 2016. № 1–2. С. 20–26.
5. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Політичні науки*. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4352/ilnicka0.pdf>
6. Леоненко Н., Поступна О. Інформаційна безпека України: механізми, сучасні виклики та загрози в умовах інформаційного глобалізму. *Вісник Національного університету цивільного захисту України Серія «Державне управління»*. 2022. URL: <http://reposit.sc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/16883>
7. Литвиненко О. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: ІМВКУ ім. Т. Шевченка. 1998. 145 с.
8. Мазуренко Л. Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2022. Вип. 42.
9. Осмоловська А. Інформаційний простір України: національний та зовнішньо-політичний виміри. URL: <file:///C:/Users/Natalya/Downloads/10382-Текст%20статті-20654-1-10-20210625.pdf>
10. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України №47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України 2021: Указ Президента України № 685/2021 від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

12. Сковчиляс-Павлів О. Сучасні загрози інформаційній безпеці України в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. URL: http://lsei.org.ua/9_2023/65.pdf

13. Цимбалюк В. Правове регулювання інформаційної безпеки в Україні: проблеми теорії та практики. *Адміністративне право і процес* №2(8). 2014. С. 22–30.

Анотація

Матвієнків С. М., Бартах Л. І. Інформаційні загрози в умовах повномасштабної війни: сучасні виклики для національної безпеки України. – Стаття.

У статті досліджується комплексний вплив ключових загроз національній безпеці України через уразливість її інформаційного простору в умовах російсько-української гібридної війни. Гібридний характер цього конфлікту передбачає поєднання традиційних військових дій із широкомасштабними інформаційними та кібератаками, що робить захист інформаційного простору критично важливим для забезпечення стабільності держави. Особлива увага приділена дослідженню сучасних інструментів інформаційної війни, таких як дезінформація, фейкові новини, пропаганда, інформаційні маніпуляції та психологічні операції. Ці інструменти використовуються для підриву суспільної довіри, поглиблення політичних та соціальних розколів у суспільстві, а також для зменшення міжнародної підтримки України. У статті розглянуто такі загрози, як масові дезінформаційні кампанії, спрямовані на дискредитацію українських органів влади, посів розбрату між регіонами та етнічними групами в Україні, а також вплив на електоральні процеси. Досліджено роль кіберзагроз у цьому контексті, зокрема хакерські атаки на критичну інфраструктуру, урядові установи та засоби масової інформації, що підривають не лише внутрішню безпеку, а й міжнародний імідж України. Окремий акцент зроблено на інформаційних стратегіях росії, спрямованих на розпалювання мовних та культурних конфліктів, маніпуляцію історичною пам'яттю та створення фальшивих наративів для виправдання агресії. Проаналізовано конкретні приклади успішних і неуспішних інформаційних операцій з боку росії, що мали на меті деморалізацію українського суспільства та зниження його опору агресії. У статті також розглядаються механізми протидії цим загрозам, включаючи вдосконалення законодавства у сфері інформаційної безпеки, посилення спроможностей державних органів у боротьбі з кібератаками та інформаційними впливами. Окрема увага приділяється необхідності підвищення рівня медіаграмотності населення, що дозволить громадянам краще розпізнавати фейкову інформацію та не піддаватися маніпуляціям. Важливою складовою стратегії протидії є міжнародне співробітництво України з західними партнерами, спрямоване на обмін досвідом та ресурсами у сфері кібербезпеки та інформаційної оборони. Автори доходять висновку, що для ефективної протидії гібридній війні необхідно впроваджувати комплексний підхід до захисту інформаційного простору, що

передбачає як технічні заходи кібербезпеки, так і підвищення стійкості суспільства до інформаційних атак. Створення стійкого, захищеного інформаційного середовища є запорукою зміцнення національної безпеки України та її позицій на міжнародній арені.

Ключові слова: національна безпека, інформаційний простір, інформація, держава, Україна, російсько-українська війна, повномасштабне вторгнення.

Summary

Matvienkiv S. M., Bartakh L. I. Information threats in the context of a full-scale war: modern challenges for the national security of Ukraine. – Article.

The article examines the complex impact of key threats to Ukraine's national security due to the vulnerability of its information space in the context of the Russian-Ukrainian hybrid war. The hybrid nature of this conflict involves a combination of traditional military operations with large-scale information and cyber attacks, which makes the protection of the information space critical to ensuring the stability of the state. Particular attention is paid to the study of modern tools of information warfare, such as disinformation, fake news, propaganda, information manipulation, and psychological operations. These tools are used to undermine public trust, deepen political and social divisions in society, and reduce international support for Ukraine. The article examines such threats as massive disinformation campaigns aimed at discrediting Ukrainian authorities, sowing discord between regions and ethnic groups in Ukraine, and influencing electoral processes. The role of cyber threats in this context is analyzed, including hacker attacks on critical infrastructure, government agencies, and media, which undermine not only internal security but also Ukraine's international image. A special emphasis is placed on Russia's information strategies aimed at fomenting linguistic and cultural conflicts, manipulating historical memory, and creating false narratives to justify aggression. The article analyzes specific examples of successful and unsuccessful information operations by Russia aimed at demoralizing Ukrainian society and reducing its resistance to aggression. The article also discusses the mechanisms for countering these threats, including improving information security legislation, strengthening the capabilities of government agencies to combat cyberattacks and information influences. Special attention is paid to the need to increase the level of media literacy of the population, which will allow citizens to better recognize fake information and avoid manipulation. An important component of counteraction strategies is Ukraine's international cooperation with Western partners aimed at exchanging experience and resources in the field of cybersecurity and information defense. The authors conclude that in order to effectively counter hybrid warfare, it is necessary to implement a comprehensive approach to protecting the information space, which includes both technical cybersecurity measures and increasing the resilience of society to information attacks. Creating a stable, secure information environment is the key to strengthening Ukraine's national security and its position in the international arena.

Key words: national security, information space, information, state, Ukraine, Russian-Ukrainian war, full-scale invasion.

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.37>

Г. Р. Матухно

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3677-369X>

аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДЕРЖАВНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ЯК ЧИННИК СПРИЯННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Як і будь-яка держава, що перебуває у стані демократичного транзиту, Україна зіштовхується з проблемами розбудови громадянського суспільства, яке водночас існує у рамках країни, але функціонує поза безпосереднім контролем державної влади. Необхідною умовою цього є участь молоді у публічній політиці на всіх рівнях та в усіх сферах суспільного життя. Проте ми виходимо з наявних у політичній науці міркувань щодо особливого місця держави у політичній системі, адже держава структурує життя суспільства, створюючи норми та контролюючи їх виконання.

Говорячи про політичну участь молоді у вітчизняній публічній політиці, необхідно підкреслити, що державні політичні інститути мають монополію не тільки на нормотворчість, але й на формування бюджетних видатків, які суттєво впливають на молодіжну політику в умовах сучасності. У контексті сучасних реалій в Україні, необхідно зазначити, що на вітчизняних теренах роль держави у молодіжній політиці досі є надзвичайно високою. Відповідно, актуальності набуває питання дослідження особливостей впливу державних політичних інститутів на забезпечення публічної політичної участі молоді. Саме тому у цій статті ми спробуємо окреслити роль основних державних інститутів у сприянні участі української молоді у публічній політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи специфіку тематичного напрямку нашого дослідження, очевидно є концентрація наукових розвідок саме в українському сегменті політологічного дискурсу. Так, цій проблемі приділяють увагу, зокрема, Р. Атаманюк [1], який досліджує молодіжне безробіття, та С. Комаринець і С. Машталір [2], які пропонують аналіз стану та перспектив розвитку молодіжної політики в Україні. Водночас зарубіжний досвід формування нормативно-правової бази щодо молодіжної політики досліджує М. Кербаль [3]. Зі свого боку, особливості взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики досліджуються у дисертаційному дослідженні І. Артеменко

[4]. Принципи та форми такої взаємодії розглядають В. Панасюк [5] та Т. Стукан [6]. Своєю чергою, механізми та інструменти залучення молоді до процесу ухвалення рішень аналізуються Т. Лушагіною та А. Соловйовою [7]. Окремі аспекти ролі держави у забезпеченні участі молоді в політиці також можна знайти у працях М. Головатого [8], С. Гринчишина [9], В. Овчарової [10] та інших вчених. Слід окремо відзначити, що актуальні дані щодо діяльності державних інституцій містяться й у нормативно-правових актах та новинних інтернет-ресурсах, з огляду на що вони також використовуються в нашому дослідженні.

Формулювання мети статті. Дослідити місце і роль державних політичних інститутів як чинника сприяння участі української молоді в публічній політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведучи мову про політичну систему країни, ми, логічним чином, говоримо про інститути та зв'язки між ними. Плюралізм політичних систем у сучасному світі надає нам чимало емпіричного матеріалу, але серед основних державних політичних інститутів майже будь-якої країни чільне місце посідають парламент, інститут президентства, уряд, міністерства тощо. Не винятком є і Україна: з позиції державного сектору участь держави у процесах розробки і реалізації молодіжної політики забезпечують, передусім, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства, місцеві державні адміністрації тощо. Відтак, спробуємо розглянути ці інститути в контексті їх сприяння забезпеченню політичної участі молоді.

Верховна Рада України свого часу прийняла низку нормативно-правових актів, серед яких Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про основні засади молодіжної політики», Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» тощо. Необхідність цієї нормативно-правової бази зумовлена потребами у всебічному розвитку молодіжної політики та забезпеченні правових гарантій участі молоді в політиці.

На думку С. Комаринець та С. Машталір, нормативно-правова база формування та розвитку

молодіжної політики в Україні активно вдосконалюється, але водночас нині практично відсутній порядок і механізми її впровадження. На місцевому рівні видатки на фінансування молодіжної політики займають чи не найменшу частку бюджету, а інновації у цій сфері залишаються на низькому рівні [2, с. 108].

Разом з тим, окрім законотворчої діяльності, у різні часи український парламент з різною інтенсивністю опікувався питаннями здійснення фактичної просвітницької діяльності серед молоді. Так, у 2019-му році було створено Освітній центр Верховної Ради України, основним завданням якого є підвищення обізнаності громадян про діяльність парламенту та довіри до нього, а також запровадження інтерактивної програми візитів для школярів та студентів до Верховної Ради України. Цей центр проводить наступні заходи:

- інтерактивні уроки-зустрічі з народними депутатами України щодо роботи парламенту;
- тематичні (у тому числі виїзні) уроки в різних регіонах України;
- уроки моделювання засідання парламентських комітетів [11].

Серед іншого, у структурі різних програм, парламент час від часу організовує проведення стажувань молоді в Апараті Верховної Ради України та підпорядкованих йому структур. Можливості для проходження таких стажувань є відкритими для молодих громадян України, які не перебувають на посадах державної служби і не працюють в органах місцевого самоврядування. Як правило, учасників залучають до законопроектної роботи, здійснення аналітичних досліджень та підготовки інформаційно-довідкових матеріалів, допомоги в організації проведення комітетських і парламентських слухань, круглих столів та інших фахових заходів [12; 13].

Ми вважаємо, що не останнім аспектом функціонування парламенту в контексті молодіжної політики є й оновлення депутатського корпусу. Особливо показовим є IX скликання Верховної Ради України (з 2019 р.), яке є наймолодшим за середнім віком депутатів [14]. Це означає, що до парламенту пройшла велика кількість представників молоді, які раніше не мали політичного досвіду, відтак, відбулася соціалізація певної кількості молодих людей. Ми можемо вважати це прикладом соціальної мобільності у контексті можливостей Верховної Ради щодо надання молоді можливості участі в політичному житті.

Іншим політичним інститутом, який має суттєвий вплив на публічну політичну участь молоді, є інститут президентства. Так, Президент України видає укази і розпорядження, які стосуються, серед іншого, і молодіжної політики. Наприклад, серед найбільш актуальних апдейтів, можна згадати Указ Президента України № 14/2022, який

затвердив положення про Раду з молодіжних питань [15]. Іншим указом була затверджена Національна молодіжна стратегія до 2030 року [16].

Увага глави держави до молодіжної політики є традиційною для України. Так, у 2008 р. В. Ющенко підписав Указ № 279/2008 «Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні», який окреслив завдання вжити заходів щодо залучення в установленому порядку скаутських організацій України до розроблення та реалізації спільних із центральними органами виконавчої влади проєктів, пов'язаних із роботою з дітьми [17]. На нашу думку, цей указ був логічним кроком щодо відновлення історичної пам'яті та збереження державотворчих та демократичних традицій на українських теренах.

У липні 2008 р. третім Президентом України було підписано Указ № 616/2008 «Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді». Указ передбачав, серед іншого, активізацію роботи із залучення молоді, у тому числі молодих людей з особливими потребами, до участі у суспільному житті. Окрім того, проголошувалася підтримка діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій. Увагу приділяли також соціальній адаптації, зайнятості та розвитку підприємницької діяльності молодих людей, вдосконаленню їх професійної орієнтації відповідно до потреб сучасного ринку праці [18].

У 2018 р. П. Порошенко заснував Фонд з підтримки освітніх та наукових програм для молоді. У цьому контексті президент відзначив необхідність виховання молодих учених, які мають, у тому числі, і західний досвід, упевненість у собі і будуть спроможні на рівних дискутувати з академіками. Згідно з баченням П. Порошенка, слід надавати грантову підтримку, спрямовуючи кошти на те, щоб здібна молодь могла вирушити за кордон, отримати освіту, досвід, повернутися і розвивати вітчизняну науку. І ця робота повинна мати практичний зв'язок із застосуванням у практичних сферах [19].

Проєкт державного бюджету на 2019 р. передбачав виділення 1 млрд гривень на спеціальний «Фонд Президента України», з якого фінансувалися освітні та наукові програми для молодих людей [20]. Сьогодні значну роль у забезпеченні неперервності молодіжної політики в умовах повномасштабного вторгнення відіграє Офіс Президента України, силами якого у травні 2023 р. було організовано презентацію проєктів, спрямованих на поліпшення основних сфер молодіжної політики. Слід відзначити наявність серед них і проєктів, спрямованих на залучення внутрішньо переміщених молодих людей до процесів ухвалення рішень [21]. Чинний Президент України В. Зеленський регулярно підкреслює виняткову роль молоді в розбудові демократич-

ної держави. При цьому позиція глави держави ґрунтується, в тому числі, на визнанні того, що нинішня молодь істотно відрізняється від попередніх поколінь (сучасна молодь – це покоління Y та Z). У листопаді 2020 р. президент запропонував молоді взяти участь у масштабному всеукраїнському флешмобі UkraineNOW та розповісти про свої почуття до України у відео-форматі [22]. Вже під час повномасштабного вторгнення, у 2023 р., В. Зеленський підписав прийнятий Верховною Радою України закон про зниження призовного віку з 27 до 25 років. Цей крок багато в чому був непопулярним, адже суспільство дуже болюче реагує на участь наймолодших представників народу у війні. Пояснюючи це рішення, глава держави відзначив, що молоде покоління краще та набагато швидше орієнтується в технологіях [23]. На нашу думку, цілком можна інтерпретувати цю тезу В. Зеленського як нагадування молодим громадянам не лише про їх права, але й про конституційні обов'язки.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Не секрет, що він здійснює виконавчу владу як безпосередньо, так і через міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Проаналізувавши повноваження міністерств, ми можемо стверджувати, що молодіжна політика не сконцентрована стовідсотково у якомусь із них. Натомість кожне профільне відомство в міру своїх повноважень та завдань займається у тому числі питаннями української молоді. Наприклад, діяльність Міністерства освіти і науки України спрямована переважно на молодь, адже не тільки шкільний вік, але й студентський в українських реаліях переважно припадає на молоді роки.

Постанова Кабінету Міністрів України № 882, прийнята у 2004 р. і чинна дотепер, хоч і з численними змінами, визначила порядок стипендіального забезпечення здобувачів освіти [24]. Але до її розробки долучилося також Міністерство фінансів та інші органи виконавчої влади. У чинній редакції цей документ передбачає створення у закладах вищої освіти стипендіальних комісій, до складу яких входять представники органів студентського самоврядування і первинних профспілкових організацій здобувачів освіти. Участь студентів у політиці заохочується, зокрема, іменними винагородами, наприклад, Премією Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України.

Серед інших органів виконавчої влади, які приділяють увагу розвитку молодіжної політики, можна назвати низку міністерств: оборони, соціальної політики, фінансів, економіки, охорони здоров'я тощо. Втім, центральне місце, очевидно, посідає Міністерство молоді та спорту України. Цей орган був уперше створений у 1991 р., але

після цього пережив численні реорганізації, у тому числі об'єднання з Міністерством освіти і науки України. У сучасному вигляді воно існує з березня 2020 р. Серед напрямів, у яких даний центральний орган виконавчої влади реалізує молодіжну політику, варто виділити працевлаштування молоді. Слід зазначити, що молодь традиційно вважається однією з найбільш вразливих категорій населення через менший рівень професіоналізму та схильність до вигорання через відчуження від праці. Традиційно в багатьох країнах світу (навіть розвинених) рівень безробіття молоді є вищим, ніж серед інших вікових категорій населення, а під час криз це особливо помітно. Дана ситуація зумовлена як зниженням загальної кількості пропозицій на ринку праці, так і небажанням представників бізнесу наймати молодь, віддаючи перевагу більш досвідченим фахівцям [1].

Виходячи з вищевикладеного, Міністерство молоді та спорту має приділяти значну увагу молодіжному працевлаштуванню та підготовці молодих людей до започаткування власної справи. Так, у травні 2024 р. було проведено форум «Молодь – основа людського капіталу та відновлення України», який став важливою частиною підготовки до Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2024). Значну увагу в рамках заходу було приділено можливостям співпраці з бізнесом у контексті вдосконалення і реалізації вітчизняної молодіжної політики, створенні нових можливостей для працевлаштування молодих людей та підтримці молодіжних ініціатив [25].

У липні 2024 р. у Львові пройшло навчання для представників молодіжних центрів та молодіжних просторів у рамках проекту «СТАРТУЙ: соціальне підприємництво в молодіжному центрі». Учасники даного заходу обговорили особливості та успішні приклади соціального підприємництва, реалізовані в Україні, дослідили його вплив на українську молодь, розробили плани для втілення в життя власних проєктів. Окрім того, вони ознайомились із сучасними маркетинговими способами вивчення цільової аудиторії, ринку праці та конкурентного середовища, взяли участь у практичних заняттях із розробки бізнес-моделей [26].

Учені, політичні діячі та громадські активісти постійно наголошують на необхідності вивчення зарубіжного (передусім європейського) досвіду молодіжної політики. Особливо важливим, на нашу думку, є досвід інших постсоціалістичних та пострадянських країн, які успішно побудували ефективні соціальні моделі залучення молоді до трудової діяльності та економічного життя в цілому. Однією з таких країн є Литовська Республіка, у якій створено комфортні умови для молодіжного бізнесу та роботи. У ході робочого візиту до Вільнюса заступника Міністра молоді та спорту

України А. Чеснокова у березні 2024 р. було обговорено реалізацію у вітчизняних умовах ініціативи щодо провадження «Молодіжної гарантії» на базі литовського досвіду [27].

На нашу думку, політика працевлаштування молоді має «зони росту», тобто сфери, які потребують особливої уваги. Так, не є секретом, що значна кількість молодих людей працюють без оформлення трудових відносин, порушуючи при цьому законодавство і сприяючи розвитку тіньової економіки. При цьому неправовою є також позиція підприємців, які частіше за все ініціюють такий формат трудових відносин. Очевидно, що цією проблемою мають займатися й інші органи виконавчої влади, у тому числі Міністерство внутрішніх справ України та Державна податкова служба України. Водночас у даному контексті, на нашу думку, Міністерство молоді та спорту України цілком логічно відіграє ключову роль у популяризації серед молоді правових та законних форматів організації трудових відносин.

Політика міністерства включає також програму залучення молоді до відновлення України шляхом реалізації молодіжних обмінів «ВідНО-ВА:UA». Так, у липні-серпні 2024 р. у низці різних населених пунктів України відбулись молодіжні обміни у рамках національної програми залучення молоді до відновлення України [28]. Проекти такого роду сприяють початку громадсько-політичної кар'єри представників молоді, мотивують їх до об'єднання в рамках спільних дій та створюють можливості для знайомств та комунікації, що збільшує соціальний капітал учасників. Судячи з найновіших публікацій, Міністерство молоді та спорту України приділяє також значну увагу забезпеченню безбар'єрності для молоді. Це важливо не лише в контексті забезпечення рівних прав і можливостей, а й з метою соціалізації усіх громадян та формування толерантного ставлення до людей, незалежно від їх фізичних і психічних можливостей. Адже здійснення молодіжної політики передбачає, перш за все, рівноправність усіх її учасників, що регулюється принципами рівних прав молоді, що не допускають надання привілеїв чи встановлення обмежень за ознаками кольору шкіри, раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, рідної мови, місця народження та проживання тощо [6, с. 128].

Говорячи про роль уряду, відзначимо, що він присуджує Премії Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України у розмірі 50 тисяч гривень. Серед напрямів, за якими присуджується премія, станом на 2023 р., були правозахисна та політична діяльність, боротьба з корупцією, розвиток місцевого самоврядування та місцевої самоорганізації насе-

лення, вирішення питань ЖКГ; національно-патріотичне виховання громадян, підготовка молоді до захисту незалежності і територіальної цілісності України, розвиток волонтерського руху, сприяння ЗСУ та іншим утвореним відповідно до закону військовим формуванням та правоохоронним органам тощо [29]. Таким чином, держава мотивує молодих громадян брати участь у політичному та громадському житті, сприяти утвердженню принципів правової держави та громадянського суспільства.

Крім того, відзначимо, що Кабінет Міністрів України щорічно розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого парламентом бюджету. Відповідно, всі видатки на молодіжну політику на державному рівні розраховуються і плануються також урядом. Таким чином, Кабінет Міністрів України відіграє ключову роль у забезпеченні публічної політичної участі молоді в сучасній Україні, при цьому відповідні повноваження не обмежуються профільним міністерством.

Ще однією важливою інституцією, яка сприяє політичній участі молоді, є створена у 2017 р. Державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр». Він забезпечує, у тому числі, консультації експертів, молодіжні обміни, навчання, участь у різноманітних заходах, волонтерську роботу, навчальні поїздки за кордон тощо. Ключові цінності та принципи його організації полягають у наступному:

- українська національна та громадянська ідентичність;
- здатність до відновлення;
- правова відповідальність;
- партнерство та відповідальність;
- прийняття різноманіття;
- участь та культура діалогу;
- інноваційність та доказовість [30].

Всеукраїнський молодіжний центр на постійній основі співпрацює з багатьма стейкхолдерами, серед яких Верховна Рада України, Міністерство молоді та спорту України, уряд та інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, міжнародні організації, заклади вищої освіти, молодіжні працівники тощо. Так, у контексті співпраці з профільним парламентським комітетом Всеукраїнський молодіжний центр надає рекомендації щодо законодавчих ініціатив, вносячи пропозиції на засідання комітетів, інформуючи про поточний стан впровадження державної політики та розвитку молодіжної інфраструктури [30]. У контексті діяльності Всеукраїнського молодіжного центру, важливу роль відіграє програма «Молодіжний працівник», у рамках якої, серед іншого, щороку проводиться Форум молодіжних працівників та працівниць, який являє собою майдан-

чик для обміну досвідом, підтримки ефективних форм співпраці між учасниками. Також у рамках програми проводяться тренінги, спрямовані на гармонійний розвиток фахівців, що працюють з молоддю [31].

Окремим напрямом діяльності Центру є здійснення взаємодії із молодіжними центрами на місцевому та регіональному рівнях, а також молодіжними просторами. Наприклад, за програмою «Менеджмент молодіжних центрів та просторів» ця установа сприяє розвитку людського потенціалу серед представників молодіжних центрів та просторів у різних регіонах України. Окрім цього, кожен молодіжний центр та простір може звернутись до Всеукраїнського молодіжного центру із запитом про надання підтримки на проведення спеціалізованих навчань. Зокрема, у межах державного фінансування, у Всеукраїнського молодіжного центру є можливість ресурсно підтримати проведення тренінгів програми «Молодіжний працівник» на території області чи громади, у якій існує відповідний запит. Водночас, на нашу думку, доволі перспективним є розвиток новоствореної Інформаційної системи для керування діяльністю молодіжних центрів. Вона являє собою інтерактивну мапу, на якій можна побачити розташування різних молодіжних центрів, оперативно знайти контакти їх представників, а також відслідковувати анонси проведення заходів, які вносять у систему зареєстровані у ній молодіжні центри. Передбачається, що надалі функціонал системи буде розширюватись і доповнюватись, в той час як обсяг зареєстрованих у ній молодіжних центрів вже перевищив 150 одиниць [32].

Таким чином, специфіка сучасних процесів державотворення на вітчизняних теренах є передумовою виконання державою ролі координатора молодіжної політики, здійснюваної всіма її суб'єктами. Свідченням цього, на думку В. Панасюк, є «нормативне визначення державної молодіжної політики як системної діяльності держави у стосунках з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій та судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах так і в інтересах України» [5]. Таким чином, у майбутньому ми маємо підстави очікувати не зменшення ролі держави у забезпеченні молодіжної політики, а радше її трансформації у контексті нових політичних, економічних та соціальних викликів.

Висновки. Отже, політична участь молоді є невід'ємною складовою демократичних трансформацій в Україні. Оскільки держава є свого роду «каркасом», навколо якого структурується

публічна політика, то роль державних інститутів у забезпеченні участі молоді в політичному житті є ключовою. Це зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження кожного з державних інститутів у контексті забезпечення ними публічної політичної участі молоді. Так, Верховна Рада України, окрім суто законодавчої підтримки, надає можливості для особистісного розвитку молоді, шляхом запровадження та підтримки відповідних ініціатив. Кабінет Міністрів України опікується соціальною підтримкою активних молодих людей; те ж саме стосується і міністерств. Всеукраїнський молодіжний центр є прикладом державної інституції, створеної протягом останніх років спеціально для підтримки молоді.

На даний момент усі ці інституції сприяють політичній участі молоді в межах свої повноважень, але при оцінці їх ефективності слід враховувати фактор повномасштабного вторгнення російської федерації, яке, на нашу думку, «поставило на паузу» численні проекти. Можемо висловити припущення щодо того, що після завершення бойових дій участь молоді в публічній політиці стане помітнішою та ефективнішою, що буде необхідно для забезпечення повоєнної відбудови України. Відповідно, зазначені процеси цілком можуть стати предметом подальших наукових досліджень, направлених на осмислення проблемного і перспективного вимірів різних інституційних чинників політичної участі вітчизняної молоді.

Література

1. Атаманюк Р. Молодіжне безробіття: світові тенденції та вплив на економічний розвиток. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3347/3274>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2/2524-0072/2023-58-80>
2. Комаринець С., Машталір С. Основні напрями вирішення проблем молодіжної політики в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2023. № 1 (99). С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.17>
3. Кербаль М. О. Зарубіжний досвід формування нормативно-правової бази щодо молодіжної політики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. Вип. 13. С. 122–129.
4. Артеменко І. В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики: дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2017. 252 с
5. Панасюк В. М. Принципи та форми взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства з реалізації державної молодіжної політики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 244–250.

6. Стукан Т. М. Молодіжна політика: суть, основні принципи та стан реалізації в Україні. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 4. С. 125–131. DOI <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.4.15>
7. Лушагіна Т. В., Соловйова А. С. Особливості взаємодії молоді з органами державної влади та місцевого самоврядування. *Політикус*. 2021. № 2. С. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-2.8>
8. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. Київ: Наукова думка, 1993. 325 с.
9. Гринчишин С.С. Молодіжна політика в Україні в сучасних умовах суспільного розвитку. Менеджер. *Вісник Донецького державного університету управління*. Серія «Державне управління». 2019. Т. 82. № 1. С. 143–149. DOI: 10.35340/2308-104X.2019.82-1-13
10. Овчарова В. С. Нормативно-правове регулювання соціальної роботи із залучення молоді до волонтерської діяльності в сучасних умовах. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2020. № 4 (133). С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-4-1>
11. Про Освітній центр. Освітній центр Верховної Ради України. URL: <https://osvita.rada.gov.ua/news/Vinform/73364.html>
12. Стажування молоді в Апараті Верховної Ради України. Управління кадрів Апарату Верховної Ради України. URL: <https://vrkadry.rada.gov.ua/news/dijalnist/stazhuvania/Molod/73244.html>
13. Конкурс на участь в програмі стажування в дослідницькій службі Верховної Ради України. Інтерньюз-Україна. URL: <https://internews.ua/vacancy/Internship-Research-Service-VRU>
14. Давид Арахамія: На долю нинішньої Верховної Ради випало багато складних випробувань, але вона демонструє вражаючу ефективність. Верховна Рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/240686.html>
15. Указ Президента України. №14/2022. Питання Ради з молодіжних питань. Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/142022-41165>
16. Указ Президента України № 94/2021 «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року». Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>
17. Указ Президента України № 279/2008 «Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні». Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2008#Text>
18. Указ Президента України № 616/2008 «Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді». Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616/2008#Text>
19. Президент України заснував Фонд з підтримки освітніх та наукових програм для молоді. Вінницька обласна військова адміністрація. URL: <https://www.vin.gov.ua/news/528-zahalnoderzhavni-novyny/14387-prezydent-ukrainy-zasnuyav-fond-z-pidtrymky-osvitnikh-ta-naukovykh-prohram-dlia-molodi>
20. Бюджет-2019: Порошенко отримає мільярд на підтримку молоді. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/11/22/642926/>
21. В Офісі Президента України відбулася презентація проектів для розбудови молодіжної політики. Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/v-ofisi-prezidenta-ukrayini-vidbulasya-prezentatsiya-proektiv-82941>
22. У яку Україну вірить наша молодь – Президент ініціює масштабний всеукраїнський флешмоб Ukraine NOW. Львівська обласна державна адміністрація. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=55159>
23. «Є різниця». Зеленський пояснив рішення знизити призовний вік в Україні з 27 до 25 років. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-poyasniv-chomu-v-ukrajini-znizili-prizovniy-vik-do-25-rokiv-50412187.html>
24. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 р. № 882 «Питання стипендіального забезпечення». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-%D0%BF%paran17#n17>
25. Бізнесважливим учасником впровадження молодіжної політики. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/news/biznes-ie-vazhlyvym-uchasnykom-vprovadzhenia-molodizhnoi-polityky>
26. Розпочався проект «СТАРТУЙ: соціальне підприємство в молодіжному центрі». Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/news/rozpochavsia-proiekt-startui-sotsialne-pidpriemnytstvo-v-molodizhnomu-tsentri>
27. Україна переймає литовський досвід із посилення економічної спроможності молоді. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/news/ukraina-pereimatyme-lytovskiyi-dosvid-iz-posylenia-ekonomichnoi-spromozhnosti-molodi>
28. «ВідНОВА:UA»: офіційний сайт програми. URL: <https://vidnova.org.ua/#news>
29. Премії Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України. Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Premii_garantii/premiyicompressed.pdf
30. Проект документу «Стратегічний план розвитку» Державної установи «Всеукраїнський молодіжний центр» на 2024-2030 роки. Всеукраїнський молодіжний центр. URL: https://auyc.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/vmts_ukr.pdf
31. Молодіжний працівник. URL: <https://youth-worker.org.ua/>
32. Інформаційна система для керування діяльністю молодіжних центрів. Молодіжні центри України. URL: <https://youthcenters.mms.gov.ua/?tab=events>

Анотація

Матухно Г. Р. Державні політичні інститути як чинник сприяння публічної політичної участі молоді в сучасній Україні. – Стаття.

У статті розглядаються державні політичні інститути в контексті їх сприяння публічної політичної участі молоді в сучасній Україні. Дослідження ґрунтується на припущенні про необхідність всебічного аналізу державних інститутів як основи функціонування політичної системи. У роботі продемонстровано роль парла-

менту, уряду та інших органів влади у контексті забезпечення публічної політичної участі молоді. Окрему увагу приділено просвітницькій ролі Верховної Ради України. Підкреслено роль парламенту у створенні нормативно-правових актів, які сприяють забезпеченню політичної участі молоді. Висловлено припущення щодо успішної політичної соціалізації молодих депутатів, які обираються до складу Верховної Ради. На прикладах конкретних указів виявлено роль інституту президентства у забезпеченні молодіжної політики.

Продемонстровано роль Кабінету Міністрів України у допомозі талановитим молодим людям, а також підкреслено, що проблемами молоді опікуються декілька міністерств, серед яких Міністерство молоді та спорту України. Серед напрямів, у яких профільне міністерство реалізує молодіжну політику, варто виділити працевлаштування молоді (ця проблема є однією з найбільш актуальних як в Україні, так і за кордоном). На прикладах окремих івентів продемонстровано діяльність міністерства щодо забезпечення політичної та економічної участі молодих людей. Підкреслено роль уряду у формуванні бюджету, який, серед іншого, передбачає витрати на підтримку участі молоді в прийнятті рішень.

Досліджено роль інших державних інституцій у забезпеченні молодіжної політики, зокрема, Всеукраїнського молодіжного центру. Розглянуто особливості його співпраці з різними стейкхолдерами, до яких належать Верховна Рада України, уряд, Міністерство молоді та спорту України тощо. Виокремлено роль програми «Молодіжний працівник» у політичній соціалізації молоді.

Зроблено висновок, що окреслені політичні інститути сприяють політичній участі молоді в межах своїх повноважень, однак при оцінці їх ефективності слід враховувати чинники, які є наслідками повномасштабної війни як у політичному, так і соціальному й економічному аспектах.

Ключові слова: публічна політична участь, молодь, молодіжна політика, політична участь, публічна політика, громадянське суспільство, політичні інститути.

Summary

Matukhno H. R. State political institutions as a factor of promoting public political participation of youth in modern Ukraine. – Article.

The article examines state political institutions in the context of their promotion of public political

participation of youth in modern Ukraine. The study is based on the assumption of the need for a comprehensive study of state institutions as the basis for the functioning of the political system. The work demonstrates the role of parliament, government and other authorities in the context of ensuring public political participation of youth. Particular attention is paid to the educational role of the Verkhovna Rada of Ukraine. The role of the parliament in the creation of normative and legal acts that contribute to the political participation of young people is emphasized. Assumptions are made regarding the successful political socialization of young parliament member who are elected to the Verkhovna Rada. The role of the institution of the presidency in ensuring youth policy is revealed on the examples of specific decrees.

The role of the Cabinet of Ministers of Ukraine in helping talented young people was demonstrated, and it was also emphasized that several ministries take care of youth problems, including the Ministry of Youth and Sports of Ukraine. Among the directions in which the ministry implements youth policy, it is worth highlighting youth employment (this problem is one of the most urgent both in Ukraine and abroad). The Ministry's activities to ensure the political and economic participation of young people are demonstrated on the examples of individual events. The role of the government in the formation of the budget, which, among other things, provides for the support of youth participation in decision making is emphasized.

The role of other state institutions in ensuring youth policy, in particular, the All-Ukrainian Youth Center, was studied. It cooperates with many stakeholders, including the Verkhovna Rada of Ukraine, the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, the government, etc. The role of the "Youth Worker" program in the political socialization of youth is highlighted.

It is concluded that the outlined political institutions promote the political participation of young people within their powers, however, when evaluating their effectiveness, factors that are the consequences of a full-scale war in both political, social and economic aspects should be taken into account.

Key words: public political participation, youth, youth policy, political participation, public policy, civil society, political institutions.

УДК 32.019.5:338.242(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.38>**О. М. Назарчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2616-6020>

кандидат історичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Вплив політичних еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні є важливою проблемою, яка відображає взаємодію політики, економіки та управління в країні. З моменту здобуття Україною незалежності у 1991 році політичні еліти не лише впливали на структуру та функціонування державних інституцій, а й визначали динаміку розвитку приватного бізнесу, його взаємовідносини із владою. Еволюція ролі політичних еліт у цих процесах була складною, оскільки зумовлена історичними, економічними та соціальними факторами, й істотно позначилася на траєкторії розвитку країни [1]. Дослідження цього процесу є важливим для оцінювання характеру політичної влади, її впливу на державотворення та розвиток українського бізнес-середовища.

Політичні еліти в Україні відіграють подвійну роль: беруть участь у формуванні державної влади, впливаючи на прийняття рішень у державному управлінні, сферах формування державної політики та законодавства, й водночас зберігають тісні зв'язки з бізнесом, що часто призводить до дублювання політичної та економічної влади. Це створює умови, за яких еліти можуть контролювати як державні ресурси, так і приватне підприємництво, що дозволяє їм реалізовувати економічну політику держави відповідно до своїх інтересів. Участь політичних еліт у бізнесі часто призводить до виникнення олігархічних структур, де кілька осіб чи груп панують у ключових секторах економіки, зберігаючи при цьому вплив на політичні процеси [2].

Проблема впливу еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні є особливо актуальною з огляду на постійні спроби країни модернізувати свої управлінські структури та сприяти створенню прозорого, конкурентного бізнес-середовища. Реформи після Євромайдану 2014 року мали на меті обмеження влади олігархів і посилення підзвітності політичних еліт, проте ряд проблем залишаються досі нерозв'язаними. Політичні еліти продовжують зберігати значний контроль над законодавчим та економічним середовищем, часто використовуючи свій вплив для перешкоджання реформам, які можуть послабити їхню владу. Це призвело до нерівномірності процесу реформування, коли прогрес в управлінні та

розвитку бізнесу стримується усталеними інтересами еліти.

Актуальність вирішення цього питання посилюється через вплив політичних еліт на загальний розвиток України. Перед країною постають критичні проблеми щодо необхідності диверсифікації економіки, залучення іноземних інвестицій та зміцнення демократичних інститутів. Взаємозв'язок політичних та бізнес-еліт перешкоджає досягненню цих цілей, оскільки сприяє корупції, обмежує конкуренцію та знижує ефективність державного управління. Міжнародна спільнота чинить дедалі більший тиск на Україну з метою приведення практики управління та ведення бізнесу у відповідність до європейських стандартів, що робить зменшення впливу еліти на ці сектори ключовою умовою для подальшої інтеграції до Європейського Союзу.

Мета дослідження – аналіз впливу політичних еліт на створення й функціонування державної влади та бізнесу в Україні, зосередження уваги на механізмах, за допомогою яких еліти формують політичний простір і бізнес-середовище.

Стан дослідження проблеми. Вплив політичних еліт на державну владу й бізнес в Україні є однією з основних тем низки наукових праць, що відображають пов'язаність прийнятих політичних рішень та економічних процесів. Наявні дослідження висвітлюють питання глибинної інтеграції політичних еліт у структури державної влади та їхню здатність формувати державницьку траєкторію розвитку бізнесу [3; 4; 5].

У працях Д. Дроботуна [6] і С. Сохи [7] розглядаються механізми, за допомогою яких політичні еліти в Україні зберігають свій вплив, особливо під час зміни політичного керівництва. Науковці наголошують на ролі неформальних мереж, систем протекції та концентрації економічної влади в руках кількох великих олігархів. Автори також стверджують, що ці еліти не тільки є ключовими суб'єктами прийняття політичних рішень, а й можуть контролювати основні галузі промисловості, таким чином руйнуючи межу між державною владою та бізнесом.

У роботах О. Рахманова [8] та В. Буркала [9] вивчається питання олігархічного контролю над політичними інститутами в Україні з погляду того, що цей вплив зумовлений пострадянською

спадщиною. Науковці акцентують на тому, що політичні еліти в країні часто походять із бізнес-сектору, створюючи унікальний гібрид політичного й економічного лідерства. Цей синтез призвів до збереження слабких державних інституцій та обмеженої здатності до справжніх реформ, оскільки еліти надають пріоритет власним економічним інтересам, а не структурному розвитку держави.

Дослідження В. Ковальчука [10] має більше соціально-політичний підхід, зосереджуючись на тому, як еліти використовують популістську риторичку для здобуття масової підтримки, водночас вдаючись до практик, що зміцнюють їхню владу як у політичній, так і в економічній сферах. Він показує, як політичні еліти маніпулюють виборчими системами та засобами масової інформації, якими вони володіють чи які контролюють, щоб підтримувати сприятливі умови для свого бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Державно-приватне партнерство (ДПП) стало важливим інструментом налагодження співпраці між політичними елітами та бізнесом, є ефективним механізмом для стимулювання економічного розвитку, покращення якості державних послуг і впровадження інновацій. Суть ДПП полягає у співпраці влади та приватного сектору для реалізації проектів, які було б важко чи неможливо самостійно реалізувати кожній зі сторін. Така співпраця є надзвичайно важливою для держав, що перебувають у процесі економічної трансформації чи реконструкції, де участь політичної еліти та бізнесу має велике значення для довгострокового відновлення та розвитку країни.

Основними принципами ДПП є розподіл відповідальності й ризиків, прозорість і створення взаємної вигоди. Загальна відповідальність є одним із ключових елементів такого партнерства, де державний і приватний сектори спільно працюють над плануванням, фінансуванням і реалізацією проектів. Державний сектор, часто представлений політичними елітами, надає свої регуляторні та політичні можливості, тоді як приватний сектор забезпечує фінансові ресурси, технологічний досвід і управлінські навички. Така синергія гарантує, що проекти не лише технічно та фінансово можливі, а й узгоджуються із суспільними цілями.

Розподіл ризиків є ще одним важливим принципом ДПП. Структуровані партнерства належним чином передають ризики тій стороні, яка найкраще підходить для управління ними. Наприклад, приватний сектор може взяти на себе фінансові ризики, пов'язані з інвестиціями та будівництвом, тоді як державний сектор відповідатиме за політичні, регуляторні та екологічні ризики. Такий баланс їх розподілу зменшує навантаження на обидві сторони й підвищує ймовірність успіху

проекту. Крім того, прозорість і підзвітність є важливими для забезпечення ефективного та етичного функціонування державно-приватного партнерства. Політичні еліти відіграють важливу роль у створенні прозорого середовища, яке дозволяє бізнесу працювати у прогнозованому та конкурентному просторі, забезпечуючи при цьому захист суспільних інтересів [11].

Механізми, за допомогою яких політичні еліти впливають на ДПП, є різними та багатосторонніми. Політичні еліти можуть формувати нормативно-правову базу, яка регулює такі партнерства, забезпечуючи стабільне та привабливе середовище для участі бізнесу. Створюючи сприятливу політику, забезпечуючи податкові пільги та оптимізуючи адміністративні процеси, вони можуть зменшити бар'єри для входу на ринок та допомагати участі приватного сектору в громадських ініціативах. Політичні еліти часто є посередниками між різними учасниками процесу, гарантуючи збалансованість суспільних і приватних інтересів та ефективно вирішення потенціальних конфліктів.

Політичні еліти можуть впливати і за рахунок контролю над державними активами та ресурсами. Здебільшого ДПП передбачає використання державної інфраструктури чи природних ресурсів, які перебувають в управлінні чи у власності держави. Ці еліти мають повноваження розподіляти ресурси для партнерських проектів, таким чином відіграючи ключову роль у відборі проектів і компаній, що беруть у них участь. Вони також часто мають доступ до міжнародних мереж та фінансових інституцій, які можуть забезпечити додаткове фінансування чи підтримку масштабним державно-приватним ініціативам, що ще більше посилює їхню здатність сприяти успішній співпраці влади та бізнесу.

Україна, з її безперервними реформами та потребою в розвитку інфраструктури, дедалі частіше звертає увагу на ДПП як на інструмент модернізації та економічного відновлення. Кілька позитивних прикладів успішних партнерств висвітлюють потенціал такої співпраці в країні, одним з яких є будівництво сучасних автомагістралей на основі угод ДПП, де приватні інвестори зробили свій вагомий внесок у розвиток та утримання дорожньої інфраструктури в обмін на довгострокові концесійні угоди. Ці проекти не лише покращили транспортну інфраструктуру, а й стимулювали регіональне економічне зростання завдяки покращенню сполучення між містами та полегшенню торгівлі [12].

Ще однією успішною державно-приватною ініціативою в Україні є розвиток проектів у сфері відновлюваної енергетики, зокрема вітрової та сонячної. Український уряд у партнерстві з міжнародними інвесторами та приватними компані-

ями реалізував кілька масштабних проєктів у цій сфері. Завдяки відповідним нормативно-правовій базі й механізмам фінансової підтримки, запроваджені державою, вони продемонстрували, як політичні еліти можуть сприяти сталому розвитку, створюючи сприятливе середовище для участі приватного сектору.

ДПП відіграло також важливу роль у модернізації інфраструктури охорони здоров'я в Україні. Наприклад, приватні компанії у партнерстві з державними закладами охорони здоров'я будували та облаштовували сучасні медичні установи, покращуючи доступ населення до якісних медичних послуг. Така співпраця виявилась особливо корисною в регіонах, що постраждали від військового конфлікту та нестабільної політичної ситуації в Україні й мають обмежений доступ до державних коштів, де участь приватного сектору є важливою при вирішенні актуальних потреб у сфері охорони здоров'я [13].

У таблиці 1 проілюстровано ключові компоненти успішного державно-приватного партнерства в Україні.

Окрім впливу на бізнес, політичні еліти відіграють важливу роль у державотворенні та управлінні в Україні, зокрема шляхом впливу на реформи, економічні перетворення та трансформацію державних інститутів. З часу проголошення незалежності в 1991 році Україна пройшла через низку реформ, спрямованих на перехід від пострадянської системи до сучасної демократичної держави. Політичні еліти як головні дійові суб'єкти в політичній та економічній сферах України відіграли важливу роль в ініціюванні та впровадженні цих реформ, а також вплинули на економічні перетворення в країні й розвиток державних інститутів.

Реформи в країні мали різноплановий і різнобічний характер, охопивши політичну, економічну, соціальну та судову сфери. Політичні еліти, що складаються з обраних посадових осіб, міністрів, партійних лідерів та інших автори-

тетних діячів, найчастіше були рушійними чинниками цих реформ. Один із перших і найбільш вагомих періодів реформ припав на 1990-ті роки, коли Україна перейшла від планової до ринкової економіки. У цей час політичні еліти впливали на формування економічного простору, упроваджуючи політику приватизації, дерегуляції ключових секторів і реформування фіскальної політики. Водночас реформи не були позбавлені суперечностей, оскільки політичні еліти впливали на розподіл державних активів, що призвело до появи олігархів, які встановили контроль над значними сферами економіки.

В останні роки політичні еліти справляють помітний політичний вплив на проведення реформ, особливо після Євромайдану 2014 року. Сформований після цього уряд, що представляв реформаторські еліти, розпочав реалізацію широкої програми політичних та економічних реформ, спрямованих на покращення врядування, боротьбу з корупцією та наближення України до стандартів Європейського Союзу [15]. Було розпочато реформи державного управління, децентралізації, судової системи та антикорупційні заходи, що значною мірою зумовлено прагненням нових політичних еліт до прозорості, підзвітності і європейської інтеграції. Здатність еліт одержати підтримку цих реформ як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні мала велике значення для їх реалізації.

Водночас роль політичних еліт в ініціюванні та впровадженні реформ є суперечливою, оскільки їхній вплив може як прискорювати, так і гальмувати процес реформування. З одного боку, реформаторські політичні еліти відіграють вирішальну роль у просуванні необхідних змін у структурах управління в Україні. З іншого боку, усталені еліти, часто пов'язані олігархічними інтересами, чинять опір реформам, які загрожують їхній економічній чи політичній владі. Така розбіжність створює нестабільне політичне середовище, в якому реформи впроваджуються нерівномірно,

Таблиця 1

Головні компоненти державно-приватного партнерства в Україні

Компонент	Характеристика
Розділена відповідальність	Державний і приватний сектори роблять свій внесок у планування, фінансування та реалізацію проєктів, забезпечуючи взаємну вигоду й загальну відповідальність
Розподіл ризиків	Ризики розподілені між сторонами відповідно до їхньої спроможності управляти ними, що підвищує ймовірність успіху проєкту
Регуляторна підтримка	Політичні еліти формують сприятливу нормативно-правову базу, зокрема податкові пільги, для стимулювання залучення приватного сектору до участі в державних проєктах
Використання державних активів	Політичні еліти сприяють у наданні державних активів та ресурсів (інфраструктури та землі) для використання у проєктах ДПП
Фінансові стимули	Уряд надає фінансову підтримку, гарантії та доступ до міжнародного фінансування, зменшуючи фінансове навантаження на приватний сектор
Міжнародна співпраця	Політичні еліти використовують міжнародні мережі для отримання іноземних інвестицій та експертизи для реалізації масштабних проєктів, особливо в таких галузях, як енергетика

Джерело: сформовано на основі [14].

залежно від того, які фракції політичної еліти домінують в певний момент часу.

Вплив політичних еліт на трансформацію української економіки та державних інститутів також є значним. З моменту здобуття незалежності політичні еліти були головними розробниками економічної політики України, яка зазнала істотних змін. Початковий етап економічних реформ у 1990-х роках позначений стрімкою приватизацією та лібералізацією, рушійною силою яких були політичні еліти, що прагнули відійти від централізованого планування в радянському стилі. У цей період з'явилися олігархи, які за підтримки політичної еліти набули значних капіталів і впливу на ключові сектори економіки. Це сприяло становленню ринкової економіки, але водночас призвело до вкрай нерівномірного розподілу багатства і влади, коли олігархи почали суттєво впливати як на економічне, так і на політичне життя.

Роль політичних еліт у формуванні економічної політики збереглась і в наступні десятиліття, особливо у сферах реформування енергетичного сектору, фіскальної політики та міжнародної торгівлі. Наприклад, в енергетичному секторі, де тривалий час панували інтереси олігархів, політичні еліти здійснили значні реформи, спрямовані на зменшення залежності України від постачання російських енергоносіїв та підвищення енергоефективності. У сфері фіскальної політики політичні еліти запровадили заходи щодо бюджетної економії, податкову реформу й намагалися стабілізувати національну валюту (гривню). Ці заходи помітно позначилися на економічних перетвореннях в Україні, а політичні еліти мали велику вагу як у просуванні цих змін, так і в протистоянні їм [16].

Політичні еліти впливають також на трансформацію державних інститутів. Починаючи з 2014 року, однією з найважливіших інституційних змін стала реформа в децентралізації, спрямована на передавання більшої частини повноважень від центрального уряду місцевим органам влади. Реформа, яку активно підтримують реформатор-

ські політичні еліти, була визнана однією з найуспішніших у новітній історії України. Посилюючи місцеве самоврядування, децентралізація підвищила ефективність та оперативність державного управління. Політичні еліти відіграли ключову роль у просуванні судової реформи, спрямованої на посилення незалежності й цілісності судової гілки влади. Ці інституційні зміни надзвичайно важливі для поточних державотворчих перетворень в Україні, а політичні еліти є як каталізаторами, так і контролерами процесу реформування.

У таблиці 2 представлено основні елементи впливу політичних еліт на реформи, економічні перетворення та подолання інституційних бар'єрів в Україні.

Інституційні бар'єри на шляху реформ водночас залишаються значною проблемою в Україні, і роль політичних еліт у їх подоланні є надзвичайно важливою. Одним із найбільших бар'єрів є корупція, яка міцно увійшла в політичну та економічну системи України. Політичні еліти як сприяли їй, так і боролися з нею, причому дехто з них брав участь у корупційних практиках для захисту своїх інтересів, тоді як інші очолювали антикорупційні ініціативи, щоб розірвати ланцюг корупції. Робота зі створення антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), значною мірою була ініційована реформаторськими елітами. Проте стійкий опір з боку інших регресивних політичних фракцій часто сповільнював процес формування цих інституцій.

Інший інституційний бар'єр – концентрація економічної влади в руках олігархів, яка є як побічним ефектом, так і рушійною силою української політичної системи. Політичні еліти, особливо ті, що пов'язані з олігархічними інтересами, іноді використовували свій вплив для захисту цих економічних владних структур, перешкоджаючи таким чином здійсненню економічних реформ. Утім, політичні еліти, які прагнуть подолати олігархічний контроль, працюють над створенням

Таблиця 2

Компоненти впливу політичних еліт на реформи, економіку та подолання інституційних бар'єрів в Україні

Компонент	Характеристика
Ініціювання реформ	Політичні еліти ініціюють реформи в різних секторах, від економічної лібералізації до децентралізації, формуючи перехід України від радянського типу держави
Упровадження реформ	Політичні еліти або сприяють, або перешкоджають упровадженню реформ залежно від своїх політичних та економічних інтересів
Економічна трансформація	Політичні еліти впливають на перехід від планової економіки до ринкової з різним ступенем успіху в боротьбі з олігархічним пануванням
Інституційний розвиток	Політичні еліти формують державні інститути шляхом проведення реформ, зокрема ініціатив щодо децентралізації та незалежності судової влади
Усунення інституційних бар'єрів	Політичні еліти відіграють ключову роль у подоланні таких бар'єрів, як корупція та олігархічний вплив, з різними рівнями прихильності й опору

Джерело: сформовано на основі [5; 7; 17].

нових нормативних актів, законів про конкуренцію та заходів щодо підвищення прозорості, спрямованих на зменшення непропорційного впливу олігархів на державні інституції та економіку.

Висновки. Державно-приватне партнерство є важливим інструментом сприяння співпраці між політичними елітами та бізнесом. Дотримання ключових принципів, таких як спільна відповідальність, розподіл ризиків і прозорість, може сприяти економічному розвитку та підвищенню якості державних послуг. Політичні еліти відіграють помітну роль у формуванні регуляторного середовища, розподілі ресурсів і сприянні співпраці між учасниками процесу. В Україні ряд успішних державно-приватних ініціатив, зокрема у сфері інфраструктури, відновлюваної енергетики та охорони здоров'я, свідчать про потенціал ДПП, який може сприяти модернізації та відновленню економіки держави.

Також політичні еліти відіграють важливу роль у процесах державотворення, економічної трансформації та інституційного розвитку в Україні. Їхній вплив на реформи і при ініціюванні, і при реалізації був важливим для переходу країни від пострадянської до більш демократичної та ринково орієнтованої системи. У цей період одні політичні еліти були провідниками реформ, а інші чинили опір змінам, які загрожували їхній владі чи економічним інтересам. Подібним чином політичні еліти формували економічні перетворення в Україні, зокрема завдяки своїй ролі у приватизації, енергетичній реформі та фіскальній політиці. Водночас інституційні бар'єри, такі як корупція та олігархічний вплив, досі зберігаються, а роль політичних еліт у подоланні цих проблем залишається критично важливою для подальшого розвитку України.

Література

1. Полякова Л. Основні історичні аспекти розвитку політичної еліти в незалежній Україні. *Проблема гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2021. № 8 (50). С. 319–333. DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240945
2. Ляшенко Т. М. Відбір політичних еліт: демократичний процес чи фактор нестабільності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. С. 152–157. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.26>
3. Лебедев О. М., Гбур З. В. Політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.17.77>
4. Матвієнків С., Лецишин О. До проблеми становлення партійної еліти в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. № 17. С. 121–131. Doi: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-16>
5. Паланиця М. Фактори взаємодії влади і бізнесу на місцевому рівні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 4(4). С. 534–544. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4\(4\)](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4(4))
6. Дроботун Д. С. Трансформація політичних еліт: чинники, моделі, характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2021. № 90. С. 202–214. DOI: 10.33663/1563-3349-2021-90-202
7. Соха С. Вплив еліт на державне управління в Україні. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 32–35. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-7>
8. Рахманов О. Феномен олігархізації політичної влади в Україні: від піднесення до занепаду. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2022. № 4. С. 30–45. DOI: 10.15407/sociology2022.04.030
9. Буркало В. В. Олігархічний елітарний егоцентризм та егоїзм як перепона до консолідованої демократії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2023. № 8. С. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.7>
10. Ковальчук В. Популізм і конституційна трансформація у країнах центрально-східної Європи та Україні. *Law of Ukraine*. 2021. № 8. С. 168–185. DOI: 10.33498/louu-2021-08-168
11. Овчарук Е. Організаційно-правові механізми взаємодії органів публічної влади та бізнесу: теоретичні аспекти поняття. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11 (1). С. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.15421/152305>
12. Григоренко В., Малихіна О., Кушнір І., Федорова Я. Економіко-аналітичні новації в забезпеченні взаємодії стейкхолдерів будівництва в проектах державно-приватного партнерства. *Управління розвитком складних систем*. 2020. № 44. С. 128–135. DOI: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.44.128-135>
13. Лисянський П., Ястребова В. Створення РФ квазідержавних утворень як інструмент дестабілізації політичної ситуації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2022. № 45. С. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.18>
14. Левченко А. Механізми державного управління розвитку державно-приватного партнерства в Україні в умовах трансформації економік світу. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8 (36). С. 176–190. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-176-190](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-176-190)
15. Мельниченко С. Г. Огляд перспектив інтеграції України до Європейського союзу. *Економіка та підприємництво в умовах сучасних викликів*: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир: Поліський національний університет, 2024. С. 85–88.
16. Кирилюк В. В., Мелекесцев К. І. Історія формування теорій політичної еліти та її вплив на явище внутрішньопартійної взаємодії. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. № 1 (14). С. 55–59. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12063/11937> (дата звернення: 22.09.2024)
17. Клочко А. А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.100

Анотація

Назарчук О. М. Вплив політичних еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні. – Стаття.

Питання впливу політичних еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні є одним із вирішальних чинників соціально-економічного розвитку країни та управління нею. Актуальність цієї теми полягає в комплексній взаємодії політичних і бізнес-інтересів, яка має значні наслідки для державної політики, економічного зростання та демократичних процесів. В Україні політичні еліти часто підтримують тісні зв'язки з великими бізнес-групами, впливаючи на законодавчі рішення, державне управління та економічні реформи. Цей зв'язок між владою й бізнесом може сприяти як позитивним результатам, таким як економічний розвиток, так і негативним наслідкам, таким як корупція та монополізація ресурсів.

Метою статті є аналіз впливу політичних еліт на формування й функціонування державної влади та бізнесу в Україні, зосередження уваги на механізмах, за допомогою яких еліти створюють політичний простір і бізнес-середовище.

Результати здійсненого дослідження свідчать, що політичні еліти в Україні відіграли значну роль у концентрації влади та ресурсів вузьким колом осіб, що перешкоджає розвитку прозорого й конкурентного бізнес-середовища. Переплетення політичних і бізнес-інтересів призвело до нерівномірного розподілу матеріальних благ, обмеженої соціальної мобільності та недостатньої підзвітності в управлінні. Дослідження підкреслює наявність проблем у реформуванні державних інституцій з метою зменшення впливу олігархічних структур на державну політику. Державно-приватне партнерство є важливим інструментом сприяння співпраці між політичними елітами та бізнесом. Дотримання ключових принципів, таких як спільна відповідальність, розподіл ризиків і прозорість, може сприяти економічному розвитку та підвищенню якості державних послуг.

Отже, вплив політичних еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні залишається істотною проблемою для демократичного й економічного прогресу країни. Зменшення панування елітних груп у політиці та бізнесі потребує комплексних реформ, зокрема більшої прозорості політичного фінансування, зміцнення верховенства права, сприяння чесній конкуренції в бізнес-секторі.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, інституційна економіка, вплив, корупція, реформи, трансформація, легітимність, політичні еліти.

Summary

Nazarchuk O. M. The influence of political elites on the formation of state power and business in Ukraine. – Article.

The issue of the influence of political elites on the formation of state power and business in Ukraine is one of the decisive factors in shaping the country's socio-economic development and governance. The relevance of this topic lies in the complex interaction between political and business interests, which has significant implications for state policy, economic growth, and democratic processes. In Ukraine, political elites often maintain close ties with large business groups, influencing legislative decisions, state governance, and economic reforms. This connection between power and business can lead to both positive outcomes, such as economic development, and negative consequences, such as corruption and the monopolization of resources.

The aim of this article is to analyze the influence of political elites on the formation and functioning of state power and business in Ukraine, with a focus on the mechanisms by which elites shape the political landscape and business environment.

The results of the conducted research indicate that political elites in Ukraine have played a significant role in the concentration of power and resources within a narrow circle of individuals, hindering the development of a transparent and competitive business environment. The intertwining of political and business interests has led to an unequal distribution of material wealth, limited social mobility, and insufficient accountability in governance. The research highlights the challenges of reforming state institutions to reduce the influence of oligarchic structures on state policy. Public-private partnerships are an important tool for promoting collaboration between political elites and business. Adhering to key principles such as shared responsibility, risk distribution, and transparency can contribute to economic development and improved quality of public services.

Thus, the influence of political elites on the formation of state power and business in Ukraine remains a significant challenge for the country's democratic and economic progress. Reducing the dominance of elite groups in politics and business requires comprehensive reforms, including greater transparency in political financing, strengthening the rule of law, and fostering fair competition in the business sector.

Key words: public-private partnership, institutional economics, influence, corruption, reforms, transformation, legitimacy, political elites.

УДК 658:005.5

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.39>

Д. С. Усов

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6089-777X>кандидат юридичних наук, здобувач
Воєнної академії імені Євгенія Березняка

ГЕНЕЗИС І СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують нагальність розвитку сучасних теорій розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, зокрема в аспекті забезпечення національних економічних інтересів [20]. Активна економічна конкуренція на світових ринках спричиняє стрімке зростання чисельності й інтенсивності геополітичних протиріч. Керівництво багатьох держав зазнає зростаючого тиску щодо внутрішньої політики в частині задоволення потреб населення своїх країн. У зв'язку з цим національні уряди змушені політичними засобами забезпечувати конкурентні переваги держави. Одним з таких засобів є діяльність розвідувальних органів, оскільки важливі політичні рішення ухвалюються, серед іншого, на ґрунті комплексного аналізу розвідувальної інформації стосовно економічного стану та розвитку інфраструктурних об'єктів окремих країн, упровадження новітніх технологій, а також напрямів реалізації масштабних інвестиційних проєктів. Україна в цьому плані не є винятком. Викладене зумовлює актуальність політологічного дослідження розвідувальної діяльності в економічній сфері. Воно має ґрунтуватися, насамперед, на наявному науковому доробку щодо загальних питань сутності, форм і змісту, політичних, правових й організаційних засад розвідки як інструмента здійснення державної політики. Але сьогодні бракує уваги питанням систематизації наукових здобутків за обраним напрямом наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розвідувальної та контррозвідувальної діяльності в економічній сфері досліджували В. М. Бегма, К. О. Буданов, В. В. Бурба, О. В. Бутенко, О. А. Врублевська, Є. Є. Гречин, І. В. Микитюк, Д. А. Міщенко, С. П. Мокляк, В. Т. Пунь, Д. Г. Радов, Ю. В. Семенюк, О. О. Степанченко, І. М. Ткач, В. Д. Фірсов, А. М. Черняк, С. М. Шапгала та інші науковці. Проте достатньої уваги впорядкуванню наукових надбань своїх попередників вони не приділили. Крім того, і здобутки зазначених вище вчених потребують систематизації.

Мета статті – подати характеристику генезису та сучасного стану наукових досліджень розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Серед наявних наукових здобутків щодо загальних питань сутності, форм та змісту політичних, правових й організаційних засад розвідки як інструмента здійснення державної політики чи не ключове місце посідають історичні. Адже дослідження історії дає змогу застосовувати методи аналізу, синтезу, екстраполяції, прогнозування, моделювання для того, щоб використати знання про минуле для успішного розв'язання проблем, які постають перед розвідувальними органами України сьогодні, зокрема у сфері економіки, а також розробити стратегію й тактику діяльності цих органів на майбутнє.

Однією з перших спроб комплексного наукового дослідження історії розвідувальної діяльності спеціальних служб Української держави стала дисертація С. В. Тищенка «Розвідувальна діяльність періодів Нової Запорозької Січі та Української революції: історичний аспект», датована 2004 роком.

Оцінюючи періоди Нової Запорозької Січі та Української революції з позиції сучасних підходів, дисертант констатує, що наявність потенційної та реальної воєнної загрози для національної безпеки України у XVIII та XX століттях були передумовою виникнення системи збору різноманітних відомостей про стан і розвиток воєнно-політичної ситуації довкола України та кризонебезпечних регіонів світу. Відповідну інформацію використовували для прийняття воєнних, політичних, соціальних й економічних рішень, що, зі свого боку, обумовило необхідність створення окремого виду забезпечення національної безпеки України – воєнної розвідки.

З того часу, як С. В. Тищенко оприлюднив результати свого дослідження, питання історії розвідувальної діяльності в Україні на дисертаційному рівні не порушувалося понад десять років. Їх вивчали здебільшого на рівні наукових статей у фахових наукових виданнях, як от, наприклад, праця Т. О. Коломоєць і М. С. Жукова «Особливості забезпечення національної безпеки України шляхом здійснення розвідувальної діяльності: історичний досвід» [3].

Лише 2017 року було започатковано п'яти-томне наукове видання «Спеціальні служби Укра-

їни від найдавніших часів і до сьогодення», яке є спільним проектом фахівців Інституту історії України Національної академії наук України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, наукових, архівних і музейних установ. Перший його том присвячений діяльності вітчизняних спецслужб на теренах нашої держави за часів далекої Княжої доби. Історичні нариси видання ґрунтуються на величезному масиві архівних документів [17].

Другий том зазначеного видання присвячено періоду, коли розкидані по всьому світу колишні вояки Армії УНР не припиняли боротьбу, розпочату за часів визвольних змагань 1917–1921 років. Змушені емігрувати, вони не зреклися своєї мети – вибороти волю і незалежність Батьківщини. Водночас у складі Військового міністерства Державного центру УНР в екзилі вони створили спецслужбу, яка впродовж десяти років наполегливо займалася розвідувальною, контррозвідувальною та пропагандистською діяльністю.

Матеріали видання ґрунтуються на розсекречених документах з архівів Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, матеріалах вітчизняних і закордонних архівів. Автори проаналізували передумови створення УНРівської спецслужби в умовах еміграції, її структуру, основні напрями та методи роботи; визначили особливості взаємодії з розвідками інших країн і протистояння з радянськими органами державної безпеки; окреслили соціально-політичні портрети осіб, причетних до таємної роботи [18].

Також 2018 року В. І. Гвоздь видав монографію «Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави». Ця робота присвячена комплексному дослідженню розвідувальної діяльності в контексті системи забезпечення національної безпеки держави. Автор дослідив розвідувальну діяльність у системі забезпечення національної безпеки нашої держави крізь призму історичних, правових і політичних аспектів такої діяльності не тільки України, а й провідних країн світу. Монографія складається з 21 глави, об'єднаних в шість розділів: «Філософія розвідки», «Історичні джерела та основні етапи розвитку української розвідки», «Побудова розвідувальних служб провідних країн світу», «Національна безпека держави», «Розвідувальні органи України», «Міжнародні та безпекові тренди сучасного світу» [2].

Результати наукових досліджень з історичних питань української розвідки втілювалися й у навчальній літературі. Так, 2019 року С. П. Лясковська видала посібник з історії розвідки та контррозвідки в Україні, що був побудований у формі запитань і відповідей. Автор окреслила організаційну структуру, форми, методи та засоби, які використовували підрозділи, що

здійснювали розвідку, контррозвідку й виконували функції захисту державного ладу. Хронологічно посібник охоплює давньоруський період, добу козацтва, національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, Гетьманщину, входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперії, національно-визвольних змагань (1917–1921), а також Державний Центр УНР в еміграції на початку 20-х років ХХ століття [7].

Презентував результати своєї праці О. В. Скрипник у роботі «Українська розвідка. Прадавні часи» (науково-популярне видання) 2020 року [14]. У роботі відтворено картину зародження й становлення розвідувальної діяльності на віковичних землях України в прадавні часи – від східних слов'ян і Київської Русі до Гетьманської козацької держави.

Автор усебічно аналізує тогочасні події та прагне в доступній формі донести їх до читача. Відтак нарівні з історичною хронологією подає нариси, замальовки, народні перекази й легенди, обрамлені великою кількістю ілюстративного матеріалу. У праці висвітлено персоналії та діяльність вивідувачів київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та інших козацьких ватажків. Це науково-популярне видання разом з книгою «Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь звершень» [15], що побачила світ роком раніше і виконана в такому ж стилі, склали своєрідний двотомник, у якому відтворено історію української розвідки від найдавніших часів до сьогодення.

У той же період опублікування робіт О. В. Скрипника та С. П. Лясковської, вийшла низка статей В. В. Процаєва, де з позицій юридичної компаративістики шляхом аналізу основних нормативно-правових актів досліджено правове регулювання організації та діяльності розвідувальних органів України за радянських часів (1917–1990). Автор доводить, що діяльність розвідки, починаючи від передачі добутої інформації та закінчуючи оперативним листуванням із закордонними резидентурами, цілком залежала від волі та вказівок керівників центрального апарату розвідувальної служби СРСР [11].

Дослідження історичних питань розвідувальної діяльності в Україні супроводжувалося увагою вчених до її філософських та політичних аспектів. Так, протягом 2006–2007 років А. М. Кузьменко вивчав розвідувальну діяльність як суспільно-політичне явище, як явище сучасних міжнародних відносин, особливу організаційно-правову форму та специфічний засіб політичної практики. Крім того, праці вченого були присвячені державі як суб'єкту розвідувальної діяльності, а також

здійсненню цієї діяльності в умовах епохи глобалізації інформаційно-психологічного протиборства [4–6].

Питання змісту, напрямів і пріоритетів розвідувальної діяльності в сучасному світі вивчала С. М. Пик [9], яка результати свого наукового пошуку втілила у підручнику «Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах», що вийшов у друк 2017 року [10].

Цього ж року В. А. Соколов опублікував роботу «Специфіка етапів інституалізації розвідувальної діяльності в системі забезпечення національної безпеки України». Учений сформулював авторське поняття інституалізації розвідувальної діяльності в системі забезпечення національної безпеки. Він виявив, що з метою реалізації державної політики національної безпеки України одним із завдань є удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки й оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору безпеки й оборони.

Дослідник виокремив і розкрив специфіку етапів інституалізації розвідувальної діяльності в системі забезпечення національної безпеки України, а саме: усвідомлення потреби в аналітичній і розвідувальній інформації; формування мети розвідувальної діяльності та цілей розвідувально-інформаційного забезпечення; ціннісне й нормативне впорядкування розвідувальної діяльності в інтересах забезпечення національної безпеки; організація розвідувальної діяльності в інтересах забезпечення національної безпеки. У роботі акцентовано, що ключовою умовою існування будь-якої суверенної держави є захист її національних інтересів і забезпечення державної та воєнної безпеки держави. Схарактеризовано сфери розвідувальної діяльності розвідувальних органів України, зокрема політичну, економічну, військову, науково-технічну, прикордонну, інформаційну й екологічну [16].

Наступного року (2018) В. Д. Фірсов опублікував статтю, присвячену дослідженню змісту розвідувальної діяльності, характеристики ознак, які виокремлюють її від інших видів правоохоронної діяльності держави, а також характеристики принципів розвідувальної діяльності та їх відповідності світовим тенденціям практичного застосування розвідки. У статті окреслено проблеми відповідності принципів здійснення розвідувальної діяльності законодавчо закріпленим завданням, які поставили перед розвідувальними органами, проаналізовано підходи щодо вдосконалення інституту розвідувальної діяльності та надано пропозиції автора з приводу вдосконалення досліджуваного інституту [19].

Поряд з історичними та політологічними дослідженнями питань розвідувальної діяльності, учені активно вивчали її правові аспекти. Щільний зв'язок історичних, політичних і юридичних проблем розвідувальної діяльності підтверджується тим, що в уже згаданій монографії В. І. Гвоздя, значну увагу, крім історичних і політичних аспектів, приділено питанням суто юридичним. Автор детально аналізує чинні на той час нормативно-правові акти, вносить численні слушні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання організації та діяльності українських розвідорганів і контролю за їхньою роботою¹. Більшість з цих пропозицій нині вже реалізовано шляхом внесення змін і доповнень до законодавства України.

Майже в один період з оприлюдненням результатів наукового пошуку В. І. Гвоздя, свої праці, присвячені юридичним аспектам розвідувальної діяльності, публікує В. В. Процаєв [12], який проводить порівняльно-правовий аналіз законодавства України й інших країн пострадянського простору.

Результати зазначеного аналізу увійшли до основного змісту його дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Розвідувальні органи в системі державної влади: конституційно-правове дослідження», яку було захищено 2020 року. Ця праця стала однією з перших в Україні дисертацій, у якій з позиції юридичної компаративістики досліджено проблему конституційно-правового регулювання організації та діяльності розвідувальних органів у системі державної влади [13].

Окрім наукового доробку щодо загальних питань сутності, форм і змісту, організаційних засад розвідки як інструмента здійснення державної політики, політологічне дослідження розвідувальної діяльності в економічній сфері вважаємо доцільним ґрунтувати на теоретичному доробку щодо окремих видів розвідки. Чи не найпотужнішим з них є науковий доробок у галузі військової розвідки.

Переважає більшість наукових праць щодо питань військової розвідки містять інформацію, віднесену до державної або службової таємниці, та публікуються в спеціалізованих фахових виданнях і мають відповідний гриф секретності. Лише поодинокі праці виходять у відкритому форматі.

Здебільшого такі праці стосуються загальних питань військової розвідки, як от робота Ю. Муравської «Парадигма розвитку військової розвідки в Україні», датована 2022 роком. Дослідниця зазначає, що в сучасних умовах воєнного конфлікту на території України наукова пробле-

¹ Гвоздь В. І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави: моногр. Київ : Борисфен Інтел, 2018. 575 с.

матика функціонування розвідувальної діяльності як важливий механізм отримання стратегічної інформації в процесі протидії гібридній війні є надзвичайно актуальною, багатогранною. Адже військова розвідка – це важливий напрям розвідувальної діяльності. З огляду на довгострокові цілі приєднання до загальноєвропейської системи колективної безпеки, Україна вибудовує нові підходи до гарантування національної безпеки. Автор поставила собі за мету огляд теоретичних і практичних аспектів військової розвідки, сучасного стану нормативно-правового забезпечення розвідувальної діяльності в Україні, а також додаткових й альтернативних форм отримання стратегічних і тактичних даних. Акцентовано на визначенні факторів здійснення військової розвідки, умов, переваг і недоліків стратегічної, тактичної та оперативної розвідки. За підсумками проведеного наукового пошуку констатовано, що активна фаза воєнного протистояння російській агресії на території України диктує нові сучасні правила формування ефективного механізму національної безпеки, зокрема удосконалення діяльності розвідувальних органів у контексті пристосування до різних форм ведення воєнних дій на тлі здійснення необхідних структурних трансформацій щодо забезпечення дієвості розвідки в Україні в сучасних умовах. У планах національних заходів, що спрямовані на протидію та попередження зовнішньої військової агресії, а також внутрішнього сепаратизму, доволі вагомим є розуміння цілей противника, власне, для цього й застосовуються усі види військової розвідки. Особливо важливим завданням розвідувальної діяльності України станом на сьогодні є пошук, збір й аналіз інформації для формування доказової бази щодо російської агресії та злочинів на території України [8].

Окремі аспекти результатів наукових досліджень у галузі військової розвідки втілено у відкритій навчальній літературі. Так 2022 року авторський колектив у складі Д. В. Зайцева, А. П. Наконечного, С. О. Пахарева, І. О. Луценка видав навчальний посібник «Військова розвідка», призначений для курсантів, студентів, які навчаються за програмою офіцерів запасу, викладачів факультету військової підготовки Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та інших вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України. Навчальний посібник розроблено з метою надання допомоги випускникам факультету військової підготовки й офіцерам, які обіймають посади командира взводу нетривалий час, у підготовці й проведенні занять з розвідувальної підготовки з особовим складом розвідувальних (механізованих) підрозділів. У навчальному посібнику викладено основні поняття та спо-

соби ведення військової розвідки, порядок збору й обробки розвідувальних відомостей, а також надано основні характеристики технічних засобів військової розвідки [1].

Одним з важливих політичних аспектів здійснення військової розвідки, який щільно пов'язаний з економічними питаннями, є інформаційне забезпечення міжнародного військово-технічного співробітництва України з іншими державами. Ці питання досліджували, здебільшого у закритому режимі, такі науковці: В. М. Бегма, А. А. Гультяєв, Т. О. Кочура, С. І. Кубів, Д. А. Міщенко, С. П. Мокляк, Д. Г. Радов, О. О. Свергунов, В. О. Смірнов, О. О. Софронов, І. В. Табурець Д. О. Філіп та ін.

Інформаційно-пізнавальну діяльність у сфері економіки гласними та негласними методами здійснюють не лише суб'єкти, визначені у Законі України «Про розвідку», а й промислові корпорації та їх відокремлені підрозділи, приватні підприємства, спеціалізовані агенції тощо. Діяльність останніх здебільшого спрямована на забезпечення та підвищення конкурентоздатності, просування своїх економічних інтересів, захист власної економічної безпеки, а інколи й на виконання замовлень інших суб'єктів (як приватних, так і державних). Така діяльність стала предметом активних досліджень учених (економістів, юристів, політологів). При цьому вони оперують поняттями «бізнес-розвідка», «економічна розвідка», «конкурентна розвідка», «розвідка в економічній сфері», «промислове шпигунство», «економічне шпигунство», «бенчмаркінг». Попри вказане, результати їхнього наукового пошуку становлять вагому частину теоретичного доробку, що є підґрунтям нашого дослідження.

Дослідження зазначеного напрямку в Україні проводили Л. М. Березіна, Б. В. Братанов, Ю. О. Божко, Н. І. Горбаль, В. Г. Горник, І. Т. Дзюбек, Т. О. Завалій, В. В. Зянько, Т. М. Іванюта, Д. М. Квашук, К. В. Ковтуненко, А. М. Колосок, С. О. Кравченко, К. В. Кощенко, Д. В. Ланде, Ю. О. Леонова, О. З. Микитин, Н. О. Москаленко, О. О. Пар'єва, Ю. М. Радзіховська, В. С. Сидак, Л. І. Скібіцька, Л. В. Смерека, Т. Ю. Ткачук, Г. О. Цирфа, В. Ю. Шахрай та інші науковці.

Невіддільною частиною як конкурентної розвідки суб'єктів господарювання, так і розвідувальної діяльності державних органів є отримання й аналіз інформації з відкритих джерел (OSINT). В умовах сьогодення зазначеному виду діяльності не бракує уваги з боку науковців. Використання методів OSINT у протидії російській агресії, виявах злочинності, а також забезпеченні економічних інтересів України вивчали О. Г. Бондаренко, В. В. Бурба, І. В. Варжанський О. В. Войтко, В. В. Козій, І. С. Луговський, С. О. Мартинюк, О. В. Матвієнко, А. С. Мідна, А. В. Мовчан,

О. В. Орел, І. А. Федчак, М. Н. Цивін, О. А. Шляховський, Т. С. Яровой та інші науковці.

Усі зазначені наукові праці є підґрунтям для дослідження політичних питань розвідувальної діяльності уповноважених державних органів України в економічній сфері. Проте досліджень, предметом яких виступає саме ця діяльність, сьогодні бракує.

Найближчою за своїм предметом до вказаного дослідження є фундаментальна наукова стаття А. Л. Баланди та А. М. Черняка «Економічна розвідка та контррозвідка в забезпеченні національних економічних інтересів: теоретико-прикладний аспект» (2022). Автори акцентують, що реалії сьогодення засвідчують нагальність розвитку сучасних теорій розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, зокрема в аспекті забезпечення національних економічних інтересів. Зазначене підтверджує актуальність вивчення теоретико-прикладних засад економічної розвідки та контррозвідки, що означені дихотомією сутнісних ознак: з одного боку, це важливі елементи системи забезпечення національних економічних інтересів, з іншого – ключові функції діяльності спеціальних служб.

У зв'язку з цим А. Л. Баланда та А. М. Черняк поставили собі за мету здійснення аналізу ролі економічної розвідки та контррозвідки в забезпеченні національних економічних інтересів крізь призму теоретико-правового аспекту. Дослідники виокремили моделі функціонування економічної розвідки: систематичне, цілеспрямоване здобування інформації стратегічного характеру; забезпечення національних економічних інтересів шляхом постійного моніторингу стратегічних галузей економіки окремих країн; проведення національними спеціальними службами активних заходів впливу [20].

Висновки. Дотепер комплексного політологічного дослідження розвідувальної діяльності в економічній сфері не проводилося. Проте на сьогодні сформоване потужне теоретичне підґрунтя для такого дослідження.

По-перше, це науковий доробок щодо генезису, сутності, форм та змісту, політичних, правових та організаційних засад розвідки як інструмента здійснення державної політики. Він сформований:

– вченими істориками, які вивчали історичний досвід забезпечення національної безпеки України шляхом здійснення розвідувальної діяльності, генезис і розвиток розвідувальних органів української держави;

– політологами, які розробляли науково-теоретичні, методологічні, методичні та прикладні проблеми розвідувальної діяльності, спрямованої на захист національних інтересів держави від зовнішніх загроз, на сприяння формуванню та реалізації державної політики у сфері національної

безпеки й оборони, на удосконалення організації та підвищення ефективності діяльності розвідувальних органів в сучасних умовах;

– представниками юридичної науки, які вивчали питання втілення державної політики у сфері розвідувальної діяльності в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів, визначали шляхи вдосконалення правового регулювання роботи розвідувальних органів і суб'єктів розвідувального співтовариства загалом, вносили пропозиції щодо запровадження міжнародних стандартів та використання в Україні зарубіжного досвіду розвідувальної діяльності;

– ученими-економістами, які досліджували різні аспекти міжнародного воєнно-економічного співробітництва та методологічні основи оцінки воєнно-економічного потенціалу іноземних держав в системі забезпечення національної безпеки тощо.

По-друге, це результати наукових досліджень проблем інформаційно-пізнавальної діяльності у сфері економіки, що проводиться гласними та негласними методами суб'єктами господарювання (промисловими корпораціями та їх відокремленими підрозділами, приватними підприємствами, спеціалізованими агенціями тощо) з метою забезпечення та підвищення конкурентоздатності, просування своїх економічних інтересів, захисту власної економічної безпеки, а інколи й виконання замовлень інших суб'єктів (як приватних, так і державних). Така діяльність стала предметом активних досліджень учених (економістів, юристів, політологів). При цьому вони оперують поняттями «бізнес-розвідка», «економічна розвідка», «конкурентна розвідка», «розвідка в економічній сфері», «промислове шпигунство», «економічне шпигунство», «бенчмаркінг». Попри неоднакові підходи, результати їхнього наукового пошуку становлять вагомий частину теоретичного доробку, що є підґрунтям нашого дослідження.

По-третє, це положення та висновки поодиноких стислих праць (статей у фахових наукових виданнях і тез доповідей на науково-практичних конференціях), присвячених забезпеченню національних економічних інтересів шляхом здійснення державними органами розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, а також тих наукових робіт, де конкурентна розвідка суб'єктів господарювання досліджується як інструмент їх роботи.

Література

1. Військова розвідка : навчальний посібник / упорядники : Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарев, І. О. Луценко ; за ред. В. Б. Добровольського. Київ: Вид. «КНТ», 2022. 332 с.

2. Гвоздь В. І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави: моногр. Київ : Борисфен Інтел, 2018. 575 с.

3. Коломоець Т. О. Жуков М. С. Особливості забезпечення національної безпеки України шляхом здійснення розвідувальної діяльності: історичний досвід Запорозької Січі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 1. С. 7–12.

4. Кузьменко А. Розвідувальна діяльність як суспільно-політичне явище *Юридичний журнал : Аналітичні матеріали, коментарі, судова практика / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. Київ, 2006. № 3. С. 46–57.*

5. Кузьменко А. Розвідувальна діяльність як явище сучасних міжнародних відносин. *Юридичний журнал : Аналітичні матеріали, коментарі, судова практика / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. Київ, 2006. № 2. С. 48–58.*

6. Кузьменко А. Держава як суб'єкт розвідувальної діяльності. *Юридичний журнал : Аналітичні матеріали, коментарі, судова практика / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. Київ, 2007. № 4. С. 66–87.*

7. Лясковська С. П. Історія розвідки і контррозвідки в Україні у запитаннях та відповідях : навч. Посіб. Нац. акад. служби безпеки України. Київ : Національна академія СБУ, 2019. Ч. 1 : 2019. 267 с.

8. Муравська Ю. Парадигма розвитку військової розвідки в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). DOI:10.35774/app2022.01.102

9. Пик С. Розвідувальна діяльність у сучасному світі та її пріоритети. *Вісник Львівського університету ім. Івана Франка*. 2013. Серія міжнародні відносини. вип. 32 С. 70–76.

10. Пик С. М. Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах : підручник : [для студентів ВНЗ спец. «Міжнар. відносини» та усіх залучених до дипломат. і розвідувател. діяльності] / Пик С. М. ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 491 с.

11. Процаєв В. В. Правове регулювання організації та діяльності розвідувальних органів за радянських часів (1917–1990 роки). *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*, 2019. № 3, С. 63–68. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-11>.

12. Процаєв В. В. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері розвідувальної діяльності: порівняльна характеристика. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 35–4.

13. Процаєв В. В. Розвідувальні органи в системі державної влади: конституційно-правове дослідження. Дис. д-ра юрид. Наук. Спец. 12.00.02 конституційне право; муніципальне право. Київ, 2020. 495 с.

14. Скрипник О. В. Українська розвідка. Прадавні часи. Київ : АДЕФ-Україна, 2020. 318 с.

15. Скрипник О. В. Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень Київ : АДЕФ-Україна, 2019. 341 с.

16. Соколов В. А. Специфіка етапів інституалізації розвідувальної діяльності в системі забезпечення національної безпеки України. *Аспекти публічного управління*. 2017. Т. 5, № 10. С. 51–59

17. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: [Текст] : у 5-ти томах. . Т. I – Спецслужби України у IX–середині XVII ст. / В. А. Смолій, М. Ф. Котляр, В. С. Степанков. – Київ : [б. в.], 2017. 246 с.

18. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: у 5-ти томах. [Текст]. Т. 2. Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. / В. С. Грицак, В. А. Смолій. Київ : [б. в.], 2017. 472 с.

19. Фірсов В. Д. Поняття, ознаки та принципи здійснення розвідувальної діяльності в Україні. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 2(33). С. 106–116. DOI 10.18524/2304-1587.2018.2(33).147029

20. Balanda A. L., Cherniak A. M. Economic intelligence and counter-intelligence in ensuring national economic interests: theoretical and applied aspect. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2022, 12(3), 17–29. <https://doi.org/10.56215/04221203.17>

Анотація

Усов Д. С. Генезис і сучасний стан політологічних досліджень розвідувальної діяльності в економічній сфері. – Стаття.

Активна економічна конкуренція на світових ринках спричиняє стрімке зростання чисельності й інтенсивності геополітичних розбіжностей. Керівництво багатьох держав зазнає дедалі більшого тиску щодо внутрішньої політики в частині задоволення потреб населення своїх країн. У зв'язку з цим національні уряди змушені політичними засобами забезпечувати конкурентні переваги держави. Одним з таких засобів є діяльність розвідувальних органів, оскільки важливі політичні рішення ухвалюють, серед іншого, на ґрунті комплексного аналізу розвідувальної інформації стосовно економічного стану та розвитку інфраструктурних об'єктів окремих країн, упровадження новітніх технологій, а також напрямів реалізації масштабних інвестиційних проєктів. Україна в цьому плані не є винятком. Викладене зумовлює актуальність політологічного дослідження розвідувальної діяльності в економічній сфері. Воно має ґрунтуватися насамперед на наявному науковому доробку щодо загальних питань сутності, форм і змісту та засад розвідки як інструмента здійснення державної політики.

Мета статті – подати характеристику генезису та сучасного стану наукових досліджень розвідувальної діяльності в економічній сфері. За результатами дослідження встановлено, що дотепер комплексного політологічного вивчення розвідувальної діяльності в економічній сфері не проводилося. Проте на сьогодні сформовано потужне теоретичне підґрунтя для цього.

По-перше, це науковий доробок щодо генезису, сутності, форм і змісту політичних, правових й організаційних засад розвідки як інструмента здійснення державної політики. По-друге, це результати наукових досліджень проблем інформаційно-пізнавальної діяльності у сфері економіки, що проводиться гласними та негласними методами суб'єктами господарювання (промисловими корпораціями та їх відокремленими підрозділами, приватними підприємствами, спеціалізованими агенціями тощо) з метою забезпечення та підвищення конкурентоздатності, просування своїх економічних інтересів, захисту власної економічної безпеки, а інколи й виконання замовлень інших суб'єктів (як приватних, так і державних). По-третє, це положення та висновки поодиноких стислих праць (статей

у фахових наукових виданнях і тез доповідей на науково-практичних конференціях), присвячених забезпеченню національних економічних інтересів шляхом здійснення державними органами розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, а також тих наукових робіт, де конкурентна розвідка суб'єктів господарювання досліджується як інструмент їх роботи.

Ключові слова: розвідка, розвідувальна діяльність, економіка, геополітика, політологічні дослідження, науковий пошук.

Summary

Usov D. S. Genesis and current state of political science studies regarding intelligence activities in the economic sphere. – Article.

Active economic competition on world markets leads to a rapid increase in the number and intensity of geopolitical conflicts. The leadership of many states is under increasing pressure regarding domestic policy in terms of meeting the needs of the population of their countries. In this regard, national governments are forced to ensure the competitive advantages of the state through political means. One of these means is the activity of intelligence agencies, since important political decisions are made, among other things, on the basis of a comprehensive analysis of intelligence information regarding the economic state and development of infrastructure facilities of individual countries, the introduction of the latest technologies, as well as directions for the implementation of large-scale investment projects. Ukraine is no exception in this respect. The abovementioned determines the relevance of the political research regarding intelligence activities in the economic sphere. First of all, such a study should be based on the available scientific work on general issues

of the essence, forms as well as content and principles of intelligence as a tool for the implementation of state policy.

The purpose of the article is to describe the genesis and current state of scientific research on intelligence gathering process in the economic sphere. Based on the results of the research, it was established that until now no comprehensive political research of intelligence activities in the economic sphere has been conducted. However, today a powerful theoretical basis for such research has already been formed.

Firstly, it is a scientific work on the genesis, essence, forms and content, political, legal and organizational foundations of intelligence as a tool for the implementation of state policy. Secondly, these are the results of scientific studies of the problems of information and cognitive activity in the field of economy, which is carried out through public and private methods by business entities (industrial corporations and their separate divisions, private enterprises, specialized agencies, etc.) with the aim to ensure and increase competitiveness, promote one's economic interests, protect one's own economic security, and sometimes fulfill the orders of other entities (both private and state). Thirdly, these are the provisions and conclusions of individual concise works (articles in specialized scientific publications and abstracts of reports at scientific and practical conferences), dedicated to ensuring national economic interests through the implementation of intelligence and counterintelligence activities by state bodies, as well as those scientific works where competitive intelligence of business entities is investigated as a tool of their work.

Key words: intelligence, intelligence activity, economy, geopolitics, political research, scientific research.

УДК 32.329:340.12: 342.726

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.40>**Л. В. Чупрій**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>доктор політичних наук, професор,
старший науковий співробітникНДЦ «Інститут соціально-правових
та політичних досліджень імені О. Яременка»,
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету**О. Б. Готра**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9050-7785>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету**І. М. Алексєєнко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9578-7041>

аспірант

Європейського університету

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЗАХОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ЇЙ

Постановка проблеми. Одним із ключових трендів сучасності є глобалізація, зокрема переплетення фінансових, торгових і промислових зв'язків, що є не тільки джерелом взаємозалежності, а й її асиметричності, в результаті чого поглиблюються традиційні форми нерівності і виникають нові, загострюючи тим самим причини політичних та військових конфліктів. Глобалізація породжує нові, невідомі раніше можливості їх ведення – з точки зору як ресурсів (фінансових, технологічних), так і суб'єктів, які беруть участь у конфлікті. Виникають нові типи воєнно-політичних конфліктів, а з відомих типів війн дедалі більшого поширення набувають такі, які раніше були малопомітні і не впливали на загальний вигляд безпекового середовища. Одним із найнебезпечніших сучасних військових конфліктів є російсько-українське збройне протистояння, однією із складових якого є інформаційна війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Особливості російської інформаційної війни даналізувало ряд вітчизняних науковців зокрема Ю. Горбань, В. Горбулін, В. Дергачов, І. Жаровська, Н. Ортинська, Н. Адамчук, Є. Магда, В. Мудра, Ю. Василевич, О. Комарчук та інші, які досліджували фейки та шляхи протидії їм. Аналіз ключових механізмів російської пропаганди здійснювався у працях ряду вітчизняних і закордонних вчених: П. Гай-Нижника, А. Дацюка, Е. Епплбаум, Р. Грінберга, А. Зленка, В. Іщука, В. Огризко, Б. Парохонського,

Г. Перепелиці, Т. Снайдера, А. Русначенка, Т. Татаренко, І. Тодорова інших. Однак в працях вищезгаданих дослідників не аналізувалися ключові месиджі російської пропаганди, які активно пропагувалися в західних країнах, що ми й намагалися висвітлити в даній статті.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є аналіз особливостей інформаційної війни росії проти України та її союзників в умовах повномасштабного вторгнення. В межах статті ми також висвітлювали ключові брехливі пропагандистські російські месиджі, які поширювалися в західних країнах та розглядали шляхи протидії їм.

Виклад основного матеріалу. Головна мета російської інформаційної війни – це масова пропаганда та дезінформація населення України та західних країн. Вона повинна викликати хаос і підірвати цінностей демократичного світу, а також культивувати атмосферу ворожості, недовіри та нігілізму. Росія, яка ніколи не мала демократичних традицій, використовує основні цінності демократії як інструмент, перетворюючи свободу слова в право на поширення брехні, свободу на вільне отримання інформації в право на поширення фейків та пропаганди, а соціальні мережі в розсадник ботоферм, що розпалюють ворожечу. Цим самим підривається сама ідея демократії, а сама можливість вільного, чесного і неупередженого волевиявлення особи піддається сумніву.

Аналізуючи фінансове забезпечення інформаційної війни, слід зазначити, що на трансляцію

російської пропаганди у 2022 році з російського бюджету було виділено 1.9 млрд доларів, в 2023 та 2024 році витрати були збільшені, хоча росія їх вже засекретила.

Розглядаючи ключові наративи російської пропаганди, слід зазначити, що російсько-український конфлікт довгий час описувався у кремлівському та прокремлівському дискурсі як «внутрішньо-український» і визначався переважно за географічною локалізацією, такою як «на південному сході України» або «на Україні». Основний акцент робився на громадянському характері конфлікту чим було введено в оману частину політиків і аналітиків Заходу. Термін «криза» розглядався як «внутрішньо-українська» криза, або як криза, яка оточує Україну. У другому випадку, однією зі сторін конфлікту виступають «західні партнери», такі як США, Європейський Союз та НАТО. Їм приписується відповідальність за провокацію конфлікту, іноді разом із запереченням відповідальності російської федерації. Сам диктатор В. Путін довгий час відкидав участь своєї країни у конфлікті. Тільки повномасштабне російське вторгнення нарешті показало всьому світу агресивне і імперіалістичне обличчя нинішньої росії.

РФ у нинішній війні використовує різноманітні напрямки інформаційного протиборства проти України, зокрема: широке використання провладних контрольованих ЗМІ, контр-інформаційну боротьбу; використання потужних пропагандистських підрозділів, різноманітних ботоферм в інформаційних та соціальних мережах; застосування агентів впливу серед місцевого населення тощо.

РФ використовує різноманітні форми та способи інформаційного протиборства в Україні. Деякі з цих методів включають:

Маніпулювання суспільною свідомістю, зокрема росія створює контрольований хаос та політичну напруженість шляхом впливу на громадську думку населення та політичні орієнтації різних соціальних груп.

Створення атмосфери негативного ставлення до мови, традицій, культурної спадщини супротивника.

Дестабілізація політичних відносин зокрема, розпалювання політичних конфліктів, провокація конфліктів між різними соціальними групами.

Поширення брехливої інформації, що може включати в себе атаку на авторитет державних органів та зниження рівня інформаційного забезпечення.

Завдання збитків в різних сферах, таких як політика, економіка, енергетика та оборона.

Російська інформаційна пропаганда багато в чому повторює нацистську пропаганду чи навіть перевершує її. Так нацисти анексували Австрію

і Судетську область Чехословаччини під гаслом захисту німецькомовного населення, що не відповідало дійсності. Так само росія ввела свої війська в Донецьку і Луганську область під гаслом захисту «російськомовного населення», хоча ніякі права даного населення там не порушувалися і більшість із них вільно розмовляли російською мовою. Проте коли росіяни прийшли в ці регіони і в значній мірі пошкодили цивільну інфраструктуру, то «російськомовне населення» змушено було тікати в інші регіони України від «руського міра».

Німецький диктатор Гітлер, пояснюючи головне завдання пропаганди, відзначав, воно «полягає не в об'єктивному висвітленні правди, а в служінні тільки власній правоті, завжди й незмінно, а всіх наших ворогів і насамперед євреїв потрібно знищувати» [1]. Абсолютно так само стверджує російський диктатор путін чітко вказуючи, що пропаганда повинна служити тільки інтересам російської держави, а ті хто виступає проти неї є іноагентами і їх потрібно переслідувати та ліквідувати. Він також вказував на те, що української держави не існує, а українських нацистів, тобто всіх українців, які борються за Україну, потрібно знищувати.

Досить часто і російська і німецька нацистська пропаганда виправдовувала вбивства мирного цивільного населення. Так німецькі есесівці змушували в'язнів писати листівки додому, описуючи, що їм добре живеться в концентраційних таборах і їм створюють хороші умови, а потім німецька пропаганда роздухувала це на весь світ. Так само і російська пропаганда поширює на весь світ інформацію про те як добре живеться мешканцям Маріуполя, в якому росіянами було знищено близько 100 тисяч мирного населення, чи інших окупованих міст і сіл під російською окупацією. А вбивства цивільних осіб в Бучі, Ірпіні, інших містах і селах України, російська пропаганда намагалася показати як провокації української армії, хоча супутникові знімки чітко підтвердили що тіла вбитих українців з'явилися на вулицях Бучі і Ірпіня саме під час російської окупації. Після світового розголосу злочинів, що вчиняли російські загарбники у Бучі, російська пропаганда активно поширювала тезу про «добровільне виведення військ з Київщини».

Досить потужну інформаційну компаню росія здійснює і за кордоном, дезінформуючи мешканців інших країні і нав'язуючи їм брехливі російські міфи. Основні месиджі російської інформаційної війни за кордоном досліджували деякі іноземні журналісти. Так за даними незалежних журналістів з команди VoxCheck тільки за 2022 рік у країнах Європи з лютого 2022 року по жовтень 2023-го було поширено 13 тисяч фейків, в яких спотворюються трагічні події в Укра-

їні, дискредитується українська влада, західні країни налаштовуються проти України [2]. За даними VoxCheck за останній рік відбувалося суттєве зростання кейсів у країнах Європи, російська влада значно посилила інформаційну війну проти України та країн Заходу: якщо з 24 лютого 2022-го по січень 2023-го виявили 4836 кейсів, тобто в середньому 403 кейси щомісяця, то вже з лютого по жовтень 2023 року було 8296 кейсів, тобто 920 публікацій щомісяця. Найбільше дезінформації про Україну поширювала в польських медіа (3242 кейси), ЗМІ Угорщини (2242) та Словаччини (2155). Трьома найпопулярнішими наративами виявились «Захід контролює Україну та використовує її у своїх цілях» (1584), «Дії України та Заходу змусили Росію розпочати війну» (1347), «Нацизм в Україні» (1322) [2].

Проаналізуємо які ключові месиджі поширює брехлива російська пропаганда в різних країнах. Так за даними Укрінформу в англomовному середовищі поширювалася інформація про візит В. Зеленського до Вашингтона і акцентувалася увага на тому, що Києву не потрібно надавати військову та фінансову допомогу оскільки це тільки посилює ескалацію конфлікту, хоча саме надання ефективної зброї зможе прискорити вирішення конфлікту оскільки сучасне новітнє озброєння може надати певні переваги Україні і наблизити її перемогу [3]. В англomовному середовищі також активно поширюється брехлива інформація про те, що українська армія постійно обстрілює окуповані території та цивільну інфраструктуру (будинки, магазини, церкви), зокрема Донецька та Луганська, починаючи ще з 2014 року. Хоча саме Росія з 2014 року здійснювала провокаційні удари по цих містах, звинувачуючи потім в цьому Україну. А сьогодні постійні атаки на цивільну інфраструктуру здійснює саме Росія, які в прямому ефірі бачить весь світ. Ще один брехливий наратив, який активно поширюється в англomовному середовищі, про нібито- причетність Збройних сил України до крадіжок західного озброєння та його продажу на чорному ринку. Хоча в Україні декілька разів перебували військові інспектори НАТО, які чітко підтвердили, що вся зброя яка надається країнами НАТО знаходиться в Україні і використовується за призначенням. Крім того Українські збройні сили останнім часом здійснюють перехід на Натівську систему контролю над зброєю LOGFAS, яка унеможливує будь-які зловживання в даній галузі [4]. Активно також поширюються месиджі про ядерний шантаж, зокрема твердження про те, що якщо Захід й надалі підтримуватиме Україну то це може призвести до ядерної війни чи якщо Україна розпочне повертати Крим то рф використає ядерну зброю, оскільки це є загроза територіальній цілісності росії. Проте Крим є суверенною територією Укра-

їни і росія досить добре про це знає і кремлівський диктатор, який як кожен тиран дуже боїться за своє життя найімовірніше не буде ризикувати, щоб не отримати ядерний удар у відповідь. Крім того також поширюється месиджі про те, що росія як ядерна держава не може програти. Хоча згадаймо історію, зокрема США, які мають один із найбільших ядерних арсеналів у світі, програли у В'єтнамській війні і змушені були також вивести свої війська з Афганістану. Ядерна країна може навіть розпастися як це було з Радянським союзом, і хоча західні країни боялися що це може призвести до непередбачуваних наслідків, зокрема до безконтрольного поширення ядерної зброї, проте нічого цього не сталося. Відтак не потрібно боятися і розпаду росії як останньої імперії зла, оскільки це буде вигідно всьому цивілізованому світу.

Досить популярною серед російських пропагандистів є також тема щодо переслідування християн в Україні. Так обшуки в церквах Московського патріархату, де були знайдені російські пропагандистські матеріали, що розпалюють релігійну ворожнечу, були представлені як гоніння на православних священників. І на жаль навіть деякі американські конгресмени вірять у ці брехливі байки. Так сенатор Ренд Пол, нещодавно заявив, що українці захоплюють церкви та заарештовують священників» [5].

Активна пропагандистська брехлива компанія спрямована і на країни Європи. Так в італомовному середовищі поширюється інформація, що «Україна – це нацистська диктатура, маріонетка США», хоча прояви нацизму і прагнення знищити українську націю ми бачимо саме в Росії. Крім того згадаймо напади в Дагестані, коли фанатики мусульмани напали на аеропорт намагаючись знайти євреїв, що прибули з Ізраїлю і знищити їх. Крім того ми знаємо що російська влада підтримує бойовиків ХАМАСу, які злочинно напали на Ізраїль. Тому ксенофобія і нацизм активно підтримуються і популяризуються саме нинішньою російською владою. Крім того поширюється брехливий месидж що «український нацистський режим хоче знищити російську цивілізацію і здійснює культурний геноцид росіян», хоча саме Росія сьогодні здійснює культурний геноцид українців, знищуючи все українське та спотворюючи українську історію на тимчасово окупованих територіях. Так з 2023 року в усіх російських школах, зокрема й в школах на тимчасово окупованих територіях був запроваджений єдиний шкільний підручник з історії Росії, в якому обов'язкове включені розділи про «так звану СВО», «несправедливі санкції Заходу» та про «приналежність чотирьох українських регіонів під назвою новоросія до складу РФ». В російському Ермітажі відкрилася виставка під назвою Новоросія, де пред-

ставлені експонати вкрадені з українських музеїв, розміщених на тимчасово окупованих територіях [6]. Також українська мова для кримчан та інших мешканців тимчасово окупованих територій має асоціюватися з війною і Україною як «країною, де переміг фашизм» [7].

В німецькомовному інформаційному просторі знову ж таки поширюється інформація про злочинний нацистський київський режим, оскільки німці досить чутливі до подібних тем, звучать заклики про гальмування військової та гуманітарної допомоги українцям. Також поширювалася інформація про те, що українські військові нібито порушують загальноприйняті правила ведення військових дій, зокрема обстрілюють цивільне населення Донбасу, хоча знову ж таки це роблять саме російські військовослужбовці. Крім того є непоодинокі випадки коли саме росіяни порушують міжнародновизнані правила ведення військових дій, зокрема розстрілюють українських полонених поранених військовослужбовців що є воєнним злочином [8]. В угорськомовному сегменті досить активно поширюється дезінформація про безперспективність та недоцільність подальшого надання військової та фінансової допомоги Україні з боку Євросоюзу, оскільки це тільки продовжуватиме конфлікт і не приведе до перемоги України. На жаль подібні брехливі наративи час від часу транслює і угорський прем'єр-міністр В. Орбан, який має вигідні економічні відносини з росією.

Досить потужною і, на жаль, ефективною є російська пропаганда в польському інформаційному просторі. Тут постійно поширюється інформація про те, що саме українські аграрії винні в тому, що польські фермери зазнають збитків і останні активно блокують україно-польський кордон. Також активно популяризується інформація, що проукраїнська політика нинішнього уряду приводить до погіршення економічної ситуації в країні, що не відповідає дійсності. Також поширюються месиджі про українських біженців, які нібито займають робочі місця поляків і яким занадто активно допомагає польський уряд. Хоча саме українські біженці сьогодні працюють на тих робочих місцях, де не хочуть працювати поляки і навпаки покращують економічну ситуацію в країні [9].

В польському інформаційному середовищі також поширюються брехливі меседжі про «загарбницькі прагнення Польщі щодо України», щоб посилити напругу між польським та українським народом. Для протидії цій російській пропаганді і українській і польській владі потрібно активніше співпрацювати і на економічному і на інформаційному фронті, оскільки напруженість між Польщею та Україною грає на користь тільки росії.

Ще одним трендом російської пропаганди є використання проблем, які є вразливими для

європейської та української аудиторії: корупція в Україні, ризики зменшення підтримки України на Заході, мобілізація в Україні, ціни на зернові культури та продовольство в країнах Східної Європи. Дезінформаційні медіа досить часто не констатують проблеми, а спотворюють та перебільшують їх, створюють на їх основі теорії змови чи чергові ПСо та спрямовують їх проти різних аудиторій. Так повідомлення: «в Україні є прояви корупції» перетворюється у російській пропаганді на «Україна – найбільш корумпована країна світу», «Всі українці – корупціонери чи корумповані» або ж «Україна – неспроможна держава».

Підсумовуючи слід зазначити, що росія розв'язала потужну інформаційну війну проти України та країн Заходу. Для протидії російській брехливій пропаганді потрібно реалізувати системний підхід на рівні держави, формувати національні цінності, розвивати освіту, медіаграмотність, критичне мислення у населення [10].

Забезпечення належного рівня освіти громадян сприяє посиленню медіаграмотності, що в свою чергу дозволяє людям ефективно розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фейків. Розвиток критичного мислення допомагає різнобічно та системно аналізувати інформацію, розуміти певні суперечності та неточності і відкидати неправдиву інформацію.

Такий комплексний підхід сприяє посиленню стійкості українського суспільства до інформаційно-психологічних впливів та розвитку ефективної системи захисту від інформаційної агресії.

На міжнародному рівні потрібно посилити боротьбу проти російської пропагандистської машини, зокрема через закриття російських каналів, які транслюються на західні країни. Зокрема слід зазначити, що вже понад 30 країн заблокували російські канали, насамперед Спутнік і Russia, які поширювали брехню і пропаганду серед населення західних країн. Позитивно слід відзначити, що «Репортери без кордонів» у Європейському парламенті презентували інформаційний проект, спрямований на боротьбу з російською пропагандою.

Література

1. Гітлерівська та путінська пропаганда. URL: <https://cpd.gov.ua/main/czentr-protydiyi-dezinformacziyi-pry-rnb-33/>
2. Same Narratives, Shifting Fakes: VoxCheck's Investigation into Russian Falsehoods in Europe. URL: <https://voxukraine.org/en/same-narratives-shifting-fakes-voxchecks-investigation-into-russian-falsehoods-in-europ>
3. Інформаційні операції РФ: як дискредитували Україну в інтернеті. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3651143-informacijni-operacii-rf-ak-diskredituvati-ukrainu-v-interneti-u-grudni.html>

4. Відповідь на російські фейки: як Україна переходить на систему НАТО у контролі над зброєю. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/8/7144636>

5. Jillian Kay Melchior. Is Religious Liberty 'Under Attack' in Ukraine? URL: <https://www.wsj.com/articles/is-religious-liberty-under-attack-in-ukraine-russia-war-82b1f198>

6. Виставка «Новоросія» в Москві. Російські музеї хизуються участю в мародерстві і переписують історію. URL: <https://texty.org.ua/fragments/110792/vystavka-novorosiya-v-moskvi-rosijski-muzejnyku-hyzuyutsya-uchastyu-v-maroderstvi-i-perepysuyut-istoriyu/>

7. Як Росія знищує ідентичність українських дітей на окупованих територіях. Та чому це варто називати індоктринацією. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/545996_yak_rosiya_znishchuie_identichnist.html

8. Nine Ukrainian POWs executed by Russian forces near Bakhmut – drone video.

9. Чому українці масово відкривають бізнес в Польщі та як це зробити? URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3277/why-do-ukrainians-start-businesses-in-poland-and-how-do-i>

10. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. Гілея: *науковий вісник*. 2014. 84(5). С. 465–471.

Анотація

Чупрій Л. В., Готра О. Б., Алексеєнко І. М. Інформаційна війна росії проти України та країн Заходу в умовах глобалізації та шляхи протидії їй. – Стаття.

В статті висвітлюються особливості інформаційної війни росії проти України та її союзників в умовах повномасштабного вторгнення. Зазначається, що головною метою інформаційного протистояння – це дезінформація населення України та західних країн та підірвання цінностей демократичного світу, а також культивування атмосфери недовіри та нігілізму. Підкреслюється, що рф у нинішній війні використовує різноманітні напрямки інформаційного протиборства проти України, зокрема: широке використання підконтрольних ЗМІ, контр-інформаційну боротьбу; використання пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах; застосування агентів впливу серед місцевого населення тощо. Акцентується увага на тому що росія досить часто повторює механізми та засоби інформаційної боротьби, що використовувалися ще нацистською Німеччиною, зокрема маніпулювання суспільною свідомістю, поширення неправдивої інформації, виправдовування знищення мирного цивільного населення, провокування соціальних, політичних, національних та релігійних протиріч та конфліктів, дестабілізація політичних відносин зокрема спроби провокації репресій проти опозиції та можливість громадянської війни інше. Зазначається що одним із ключових месиджів, які намагається поширювати російська пропаганда, що рф воює не з Україною а зі США та блоком НАТО. Їм приписується відповідальність

за провокації конфлікту, іноді разом із запереченням відповідальності російської федерації. Вказується на те, що для протидії російській брехливій пропаганді потрібно реалізувати системний підхід на рівні держави, включаючи розвиток освіти, формування медіаграмотності та критичного мислення у населення. Забезпечення належного рівня освіти громадян сприяє посиленню медіаграмотності, що в свою чергу дозволяє людям ефективно розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фейків. Розвиток критичного мислення допомагає різнобічно та системно аналізувати інформацію, розуміти певні суперечності та неточності і відкидати неправдиву інформацію.

Ключові слова: агресія росії, інформаційна війна, ПІСО, пропаганда, медіаграмотність, критичне мислення.

Summary

Chupriy L. V., Gotra O. B., Aliksieienko I. M. Russia's information war against Ukraine and Western countries in the context of globalization and ways to counter it. – Article.

The article highlights the peculiarities of Russia's information war against Ukraine and its allies in the context of a full-scale invasion. It is noted that the main goal of the information confrontation is disinformation of the population of Ukraine and Western countries and undermining the values of the democratic world, as well as cultivating an atmosphere of mistrust and nihilism. It is emphasized that in the current war, the Russian Federation uses various directions of information struggle against Ukraine, in particular: wide use of controlled mass media, counter-information struggle; the use of propaganda units in information and social networks; use of influence agents among the local population, etc. Attention is focused on the fact that Russia quite often repeats the mechanisms and means of information struggle that were used by Nazi Germany, in particular the manipulation of public consciousness, the spread of false information, the justification of the destruction of the peaceful civilian population, the provoking of social, political, national and religious contradictions and conflicts, the destabilization of political relations, in particular, attempts to provoke repression against the opposition and the possibility of a civil war. It is noted that one of the key messages that Russian propaganda tries to spread is that the Russian Federation is not at war with Ukraine, but with the USA and the NATO bloc. They are attributed responsibility for provocations of the conflict, sometimes together with the denial of responsibility of the Russian Federation. It is pointed out that in order to counter Russian false propaganda, a systemic approach must be implemented at the state level, including education, media literacy and the development of critical thinking among the population. Thus, media literacy allows people to effectively distinguish true information from manipulation and fakes. The development of critical thinking helps to analyze information, understand its context and identify possible hidden motivations.

Key words: Russian aggression, information war, propaganda, media literacy, critical thinking.

УДК 32:330.342.146

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.41>**Д. В. Яковлев**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2828-4669>

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Г. Б. ТрушевичORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3793-1074>

доктор філософії з політології,

доцент кафедри соціальної роботи

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

КРЕАТИВНИЙ КЛАС ЩОДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ ДЕННОГО: ДОВІРА, ВИБОРИ, ІМІДЖ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ КРЕАТИВНОГО КЛАСУ У М. ОДЕСА)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі зростає економічна вага креативного класу та створено усі передумови для посилення його політичної ролі. Р. Флорида виокремив три «Т» Індексу креативного класу, які є запорукою його процвітання: технологія, талант, толерантність [6; 12]. Креативний клас, на думку Є. Білоус, слід емпірично ідентифікувати за критеріями посади, професії, діяльності. До креативного класу відносяться представники творчих професій, які формують його ядро [2]. Варто відзначити, що «Порівняно з епохою індустріалізації, коли міста розвивались, перетворюючись на концентрацію фабричних труб, а пролетарські райони замкнули кільце навколо центральних районів – осередків «буржуазної культури» (театрів, кав'ярень та музеїв), сучасна інформаційна епоха перетворила фабрики на хаби, а буржуазію – на креативний клас» [10].

Проблема полягає у тому, що попри зростаючу економічну роль, креативний клас усе ще недостатньо представлений у політиці. Це гальмує перехід України від олігархічної до ринкової економіки та від авторитаризму до демократії. Однією із важливих характеристик сучасного політичного процесу є «креативність» як політичних акторів, так і політтехнологів. Парадоксально, але креативність використовується олігархічними групами проти креативного класу, задля збереження влади олігархії та недопущення креативного класу до влади.

Водночас, маркером зростання політичної ролі креативного класу слід визначити його активну участь у становленні електоральної демократії в Україні. На президентських виборах 2019 року переможцем став представник «креативної індустрії» В. Зеленський, а на парламентських та місцевих виборах представники креативного класу

були залучені або до команди В. Зеленського, або іншої зірки українського шоу-бізнесу – С. Вакарчука. Рівень суспільної недовіри до діючої влади станом на 2019 рік був настільки високим, що українські виборці вирішили довірити країну добре впізнаваній людині з екрану, яка кожна вихідні жартувала і критикувала політиків. Більше того, суспільство вже «побачило», яким буде президентство Володимира Зеленського ще до самих виборів, щоправда, в образі вчителя історії Василя Голобородька, який «випадково» став президентом в серіалі «Слуга народу». Народними обранцями на парламентських виборах 2019 року стали підприємці, дизайнери, архітектори, ведучі свят, фотографи, фітнес-тренери, журналісти та представники інших креативних професій.

Висловлюючи припущення, що креативний клас є відродженням середнього класу на новому етапі, слід водночас наголосити на тому, що креативний клас здатний подолати олігархічний вплив, виконати роль «акселератора» модернізації та демократизації політичної системи в умовах становлення інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед ґрунтовних досліджень креативного класу слід відзначити праці Р. Флориди, А. Скотта, Ч. Лендри, ін. В Україні політичну та соціальну проблематику з точки зору класового аналізу у цілому та роль креативного класу, зокрема досліджують Є. Білоус, О. Куценко, Є. Щербенко, Г. Монастирська, Н. Сіренко, В. Нікітенко, О. Сокало, О. Сіденко, Я. Сало, В. Пупенко, ін. Зокрема, у статті О. Сокало «В якості головної рушійної сили, провідного соціального класу сучасного суспільства визначається креативний клас... Визначається сутність поняття креативності та аналізується

одна із найважливіших проблем сучасної епохи – постійний конфлікт між креативністю та організацією. Здійснюється порівняльний історичний аналіз так званої «організаційної» або «індустріальної» та «креативної» або «постіндустріальної» епохи» [4]. На роль креативного класу у формуванні глобального громадянського суспільства та українських «карнавалах революцій» звертає увагу Є. Щербенко: «Карнавал революції виступає при цьому в форматі authority game, основою якого стає історія гідності, на яку зав'язана доля цілої генерації, що дозволяє задіяти потенціал «четвертої влади» глобального громадянського суспільства. Дестигматизація нарративів, наявних в радянському уявленому (ідеї народності, класовості, партійності), через яку можна побачити єдність сюжету постановня вітчизняного креативного класу...» [7]. Є. Білоус зазначає: «...супертворче ядро цього нового класу включає вчених та інженерів, професорів університету, поетів і романістів, художників, конферансьє, акторів, проєктувальників і архітекторів. До ядра нового класу входять і «лідери думок» сучасного суспільства, зокрема, автори наукової літератури, редактори, культурні фігури, дослідники «мозкових центрів», аналітики тощо. Крім згаданого ядра, креативний клас включає креативних професіоналів. Останні працюють у різних галузях промисловості, які вимагають інтенсивних знань: сфера високих технологій, фінансові послуги, юридичні професії та професії у сфері охорони здоров'я, управління бізнесом» [2].

На сучасному етапі становленню креативного класу в Україні приділяється недостатньо уваги. Повною мірою це справедливо відносно досліджень політичної позиції (позицій) представників креативного класу, їх ставлення до актуальних тем політичного порядку денного.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження експертної думки представників креативного класу щодо актуального політичного порядку денного. Акцентовано увагу на питаннях довіри до влади в умовах широкомасштабної збройної агресії, доречності проведення виборів, трансформацій іміджу В. Зеленського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про важливість дослідження проблеми та зв'язок становлення креативного класу в Україні із розвитком економіки та демократизацією суспільства переконливо свідчить посилена увага медіа до цього феномену. В якості прикладів інтерпретацій креативного класу в українських медіа наведемо назви деяких матеріалів: «Творці майбутнього» [5], «Люди, які створюють майбутнє» [8], «Багаті розумом» [1], «Як креативний клас впливає на економіку» [9], ін.

Нами проведено одне із перших в Україні досліджень ставлення представників креатив-

ного класу в Україні до актуального політичного порядку денного, який в умовах російської широкомасштабної збройної агресії складається із дискусій щодо довіри до влади, визначення її легітимності за неможливості проведення виборів тощо. Протягом червня – липня 2024 року нами було опитано 32 представника/представниці креативного класу у м. Одеса (яке, як відомо, завжди відрізнялось креативністю у бізнесі, мистецтві та політиці). Серед них представники творчих професій – журналіст(к)и, актор(к)и, вчені, бізнесмени та бізнес леді, медіа-експерт(к)и, ІТ-сфера тощо.

В експертному опитуванні з використанням гугл-форм взяли участь 56,2% жінок та 43,8% чоловіків; 93,8% респондентів мають повну вищу освіту та 6,2% – неповну вищу освіту; 50% опитаних віком з 18 до 35 років, 37,5% – з 36 до 50 років, 6,3% – 51-65 років та 6,2% старші за 66 років.

Методика дослідження націлена на визначення того, як у дискурсі креативного класу відбувається інтерпретація важливих питань політичного порядку денного. Дослідницький гайд складався з таких основних питань: 1) довіри до влади в умовах війни; 2) проблема легітимності влади; 3) зміни в іміджі Президента України. Враховуючи, що тренд на персоналізацію політики та влади в Україні лише посилюється в умовах російської агресії, питання стосувались напряму довіри до В. Зеленського, трансформацій його іміджу порівняно із 2019 роком та легітимності президентської влади.

За час перебування Володимира Зеленського на посаді Президента України в світі, в країні та у владній команді відбулось багато змін: від випробування COVID-19 до повномасштабного російського вторгнення в Україну та боротьби із країною-агресором. Відповідно і рівень довіри українських громадян до Президента також змінювався у зв'язку з подіями в країні. Нагадаємо, що на президентських виборах 2019 року В. Зеленський переміг П. Порошенка, отримавши підтримку 73,22% голосів громадян. За результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), яке проводилось в травні 2024 року, можна прослідкувати динаміку зміни довіри українців до Президента 2019-2024 роках. «Після президентських і парламентських виборів 2019 року 80% українців довіряли В. Зеленському. Проте до лютого 2022 року рівень довіри поступово знизився до 37% (і напередодні вторгнення вже було більше тих, хто йому не довіряє) [11]. Натомість, вже з перших днів вторгнення відбулося згуртування українського суспільства «навколо прапора» і довіра до В. Зеленського зросла до 90% [3]. Щодо подальшої динаміки: «...до кінця грудня 2023 року рівень довіри знизився до 77%, а до лютого 2024 року – до 64%.

Станом на травень 2024 року 59% довіряють В. Зеленському, 36% – не довіряють» [11].

На питання «Чи довіряєте ви В. Зеленському?» 43,8% представників креативного класу відповіли, що «довіряють», або «скоріше довіряють», 18,8% – «скоріше не довіряють», 18,7% – «не довіряють». При цьому, 18,7% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на це питання.

Не дивлячись на те, що 20 травня 2024 року офіційно завершився термін перебування Володимира Зеленського на посаді Президента України в умовах мирного часу, 75% експертів – представників креативного класу вважають В. Зеленського легітимним президентом. При цьому, 6,3% – вважають необхідним подолання кризи легітимності (можливо, шляхом проведення виборів), а ще 18,7% – обрали відповідь «важко відповісти». В свою чергу, представники креативного класу порадили б В. Зеленському покращити такі напрямки публічної політики (можна було обрати декілька варіантів): 81,3% – посилити кадрову політику, 75% – активніше боротись з корупцією, 62,5% – взяти під особистий контроль ситуацію на фронті, 50% – зосередитись на внутрішній політиці та, передусім, допомагати військовим/ветеранам, 43,8% вважають доцільним для Президента акцентувати увагу переважно на зовнішній політиці та поверненні військовополонених.

При цьому на питання «Чи вважаєте ви необхідним/можливим проведення виборів під час дії воєнного стану?» (можна було обрати декілька варіантів відповіді) 50% експертів відповіли, що проведення будь-яких виборів під час війни не доцільне, 43,8% за те, щоб провести місцеві вибори і 31,3% виступили за проведення президентських та парламентських виборів під час війни.

Тож, як сприймають образ політичного лідерства В. Зеленського представники креативного класу у м. Одеса? 37,5% одеситів сприймають образ Президента як «харизматичного лідера», 31,3%, визначають його образ, як «не політик», 25% – «обранець народу» та 6,2% – «слуга народу». Після двох років війни жоден респондент не сприймає образ Володимира Зеленського як «Військовий», «Батько нації», «Герой» чи, наприклад, «Сильна рука». Тобто експерти – представники креативного класу міста Одеса визначають для себе актуальним той образ Президента, з яким він прийшов у політику і слідував йому протягом 2019-2021 років. Частково це підтверджується відповідями на наступне питання, де відчутним є не лише розчарування від діяльності В. Зеленського у перші роки правління, а й констатація того факту, що до образу Зеленського поступово додаються такі мікроролі як «Військовий» та «Борець» [13].

Під час проведення опитування дослідники запитали у одеситів креативного класу чи відзначили вони зміни у сучасному іміджі Володимира Зеленського. Переважна більшість респондентів зазначають, що після повномасштабного вторгнення зміни в образі Президента дуже помітні: публічна демонстрація відповідальності, серйозності, намагання презентувати себе в якості сильного, безстрашного та вольового лідера. Також публічному іміджу властиві: жорсткість у прийнятті рішень, дипломатичність та вміння налагоджувати стосунки з партнерами (вимагати допомоги), помітною є його втомленість та різкість у спілкуванні.

Чи виправдались очікування від образу В. Зеленського, який він мав під час передвиборчої кампанії 2019 року станом на 2024 рік? 37,5% респондентів відповіли: «так, переважно», 37,5% – «ні, переважно» і 25% – «ні, абсолютно». Також 43,8% наших експертів – представників креативного класу міста Одеси вважають, що президент залишається демократичним лідером, але проявляє ознаки авторитаризму (відповідь на питання: «Чи змінився з початком війни Володимир Зеленський як лідер?»). 81,3% одеситів креативного класу запевняють, що В. Зеленський як був популістом, так і лишився, 12,5% впевнені, що він не був популістом і не є зараз та 6,2% – що був популістом раніше, але не зараз.

Всі елементи образу президента допомагають не тільки об'єднувати українців в середині країни, а й впливають на збільшення підтримки України світовою спільнотою. Після виступів Володимира Зеленського перед урядами та парламентами різних країн світу ми спостерігаємо чіткі дії підтримки цих країн: не тільки словесної, а й фінансової та збройної [14].

Щодо змін в зовнішності абсолютна більшість респондентів вказують на те, що Володимир Зеленський почав виглядати старше, змінив діловий класичний стиль в одязі на «мілітарі», відпустив бороду, що дає можливість йому виглядати суворіше, почав носити символічні аксесуари, такі як стрічки або значки, що символізують підтримку армії та національну єдність. Також всі респонденти ще раз наголошують на втомленому вигляді, що відображає постійний стрес і тиск, з якими він стикається щодня, та на тому, що його обличчя стало більш серйозним, з меншою кількістю усмішок, порівняно з попередніми роками. Щодо міміки та жестів: в одних моментах стриманий, а в деяких емоційний та різкий; хода стала більш впевненою та частіше почав замикати губи, коли щось пояснює; в жестах стало менше різких рухів руками.

У відповіді на питання: «Чи проголосували б за Володимира Зеленського на наступних президентських виборах?» думки одеситів креативного

класу розділились. Так, 37,5% респондентів планують голосувати за іншого кандидата (враховуючи мету дослідження, альтернативні кандидатури не пропонувались), 37,5% – не визначились з вибором, 25% – проголосували б за В. Зеленського.

Отже, переважна більшість експертів не ставлять під сумнів легітимність влади та демонструють достатньо високий рівень довіри до діючого президента. Водночас, значна частина респондентів буде визначатись з електоральним вибором безпосередньо у ході виборчого процесу.

Висновки. Відтак, за результатами експертного опитування представників креативного класу у м. Одеса щодо оцінки актуальних питань політичного порядку денного слід зробити наступні висновки. По-перше, креативність (Р. Флорида визначає складові «Індексу креативності»: технологія, талант, толерантність) є однією із найважливіших ознак сучасного політичного процесу. Передусім, відзначимо, що не в останню чергу завдяки залученню представників «креативної індустрії» до політичної рекламістики та виборчих кампаній класу олігархії вдається зберігати владу та власність. З іншого боку, продовження та навіть посилення тренду «креативності» у політиці відкриває нові можливості парламентського представництва для креативного класу.

По-друге, результати експертного опитування представників креативного класу м. Одеса демонструють достатньо високий рівень довіри до президентської влади станом на червень-липень 2024 року. Представники креативного класу вважають Володимира Зеленського легітимним президентом на момент червня-липня 2024 року. Більшість опитаних довіряють або скоріше довіряють, ніж недовіряють В. Зеленському. Звертають увагу президента на необхідність покращення кадрової політики своєї команди, боротьби з корупцією, контролю ситуації на фронті та допомогу військовим/ветеранам. Також зазначають, що проведення будь-яких виборів під час війни недоцільно.

По-третє, експерти відзначають суттєві зміни в іміджі В. Зеленського: починаючи від втомленого вигляду, який контрастує із демонстрацією сміливості, рішучості та «мілітарі» стилем в одязі, завершуючи агресивністю, вимогливістю, жорсткістю та вмінням боротись за увагу закордонної аудиторії.

Література

1. Багаті розумом: чим цікава книга Річарда Флориди «Homo creativus». 2018. URL: <https://mind.ua/publications/20185161-bagati-rozumom-chim-cikava-kniga-richarda-floridi-homo-creativus>
2. Білоус Є. В. Емпірична ідентифікація креативного класу в українському суспільстві. *Україн-*

ський соціум. 2020. № 2 (73). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1103166>

3. П'ять років лідерства Зеленського. Аналіз соціологів. 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/05/22/7456829/>

4. Сакало О. Є. Креативний клас як провідна група сучасного суспільства. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2015, 18(8), С. 77–80. <https://doi.org/10.15421/1715160>

5. Творці майбутнього: як створити креативний клас в Україні. 2018. URL: <https://kmbs.ua/ua/article/creative>

6. Флорида Р. *Homo creativus. Як новий клас завоює світ*. Київ: Наш Формат, 2018. 432 с.

7. Щербенко Е. В. VITA NARRATIVA. Європія і креативний клас. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. 40. С. 132–137. URL: http://apfs.nouua.od.ua/archive/40_2023/22.pdf

8. Як автор поняття «креативний клас» змусив світ повірити у свої ідеї та помилився. 2018. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/09/11/yak-avtor-ponyattya-kreativniy-klas-zmusiv-ves-svit-poviriti-u-svoyi-ideyi-ta-pomilivnya/>

9. Як креативний клас впливає на економіку. 2018. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/jak-kreativnij-klas-vplivaje-na-ekonomiku-2479762.html>

10. Яковлев Д. В. Креативний клас – феномен інформаційного суспільства. Трансформація українського суспільства в цифрову еру : матер. III Всеукр. наук.-практич. конф. (22 березня 2024 р.). Львів – Торунь, 2024. С. 100–104. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-389-0-27>

11. 5-річчя президенства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра Президенту в 2019–2024 роках та оцінка діяльності його партії. 2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1>

12. Florida R. *The Rise of the Creative Class. New York* : Basic Books, 2002. 434 p.

13. Trushevych H. The role of language image in creating a favorable image of Ukrainian politicians: analysis of New Year's speeches. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2021. 4. P. 113–120. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/bjls/article/view/1713>

14. Trushevych H. Volodymyr Zelenskyi political image during the Russian-Ukrainian war: an initial analysis. *Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts*, 2022, 4, P. 81–95. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/22/rop2206.pdf>

Анотація

Яковлев Д. В., Трушевич Г. Б. Креативний клас щодо політичного порядку денного: довіра, вибори, імідж. – Стаття.

У статті розглянуто результати дослідження експертної думки представників креативного класу щодо актуального політичного порядку денного. Респондентами стали представники креативного класу м. Одеса, а саме журналісти, актори, вчені, бізнесмени, медіа-експерти, фахівці IT-сфери тощо. Тобто представники основної частини електорату, яку образ Володимир Зеленський своєю цільовою аудиторією під час прези-

дентських виборів 2019 року. Відзначено роль креативного класу та його вплив на владу.

В статті проаналізовано рівень довіри одеситів креативного класу до В. Зеленського під час повномасштабної збройної агресії, доречності проведення виборів під час війни, рівень легітимності В. Зеленського, зважаючи на дискусії щодо цього питання після 20 травня 2024 року (завершення офіційного терміну перебування президентом на посаді).

Розглянуто сприйняття образу політичного лідерства В. Зеленського респондентами та очікування від нього, аналіз проблемних питань та сфер, які потрібно покращити президенту. Вказано думку респондентів щодо сприйняття президента демократичним чи авторитарним лідером та бачення В. Зеленського президентом перемоги, миру чи війни. Переважна більшість опитаних визначають В. Зеленського популістом і на момент виборів 2019 року, і сьогодні.

Обгрунтовано зміни в образі президента, які відзначили одесити креативного класу: в прийнятті рішень, в сприйнятті порядку денного та себе, як лідера, в спілкуванні з партнерами та зміну цільової аудиторії виступів В. Зеленського. Також респонденти відмітили і зміни в зовнішності: борода, «мілітарі» стиль, вигляд старшого чоловіка, втомлений вигляд; і в міміці та жестах: емоційність, різкість, впевненість, покращення ораторських навичок.

Ключові слова: креативний клас, вибори, імідж, рівень довіри, легітимність, політичний лідер, персоналізація політики.

Summary

Yakovlev D. V., Trushevych H. B. The creative class on the political agenda: trust, elections, image. – Article.

The article discusses the results of a study of the expert opinion of creative class representatives on the current

political agenda. The respondents were representatives of the creative class of Odesa, namely journalists, actors, scientists, businessmen, media experts, IT specialists, etc. That is, representatives of the main part of the electorate that Volodymyr Zelenskyi chose as his target audience during the 2019 presidential election. The role of the creative class and its influence on the government is emphasized.

The article analyzes the level of trust of creative class residents of Odesa in V. Zelenskyi during a full-scale armed aggression, the appropriateness of holding elections during the war, and the level of legitimacy of V. Zelenskyi, given the discussions on this issue after May 20, 2024 (the end of the official term of the president).

The authors analyze the respondents' perception of V. Zelenskyi's political leadership image and expectations from him, analyze problematic issues and areas that need to be improved by the president. The respondents' opinions on the perception of the president as a democratic or authoritarian leader and vision V. Zelenskyi as a president of victory, peace or war are presented. The overwhelming majority of respondents define V. Zelenskyi as a populist both at the time of the 2019 elections and today.

The changes in the image of the president noted by creative class Odessans are substantiated: in decision-making, in the perception of the agenda and himself as a leader, in communication with partners, and in the change in the target audience of V. Zelenskyi's speeches. Respondents also noted changes in his appearance: beard, military style, older man, tired appearance; and in facial expressions and gestures: emotionality, sharpness, confidence, and improved public speaking skills.

Key words: creative class, elections, image, level of trust, legitimacy, political leader, personalization of politics.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

В. О. Ананьїн, В. В. Горлинський Феномен збереження життєвого світу у вимірах комунікативної філософії.....	3
Т. Е. Бауліна, В. Ю. Крикун Думскролінг як явище сучасного медіапростору.....	9
І. В. Владленова, Н. Б. Годзь, М. В. Смоляга Універсальна методологія для складних соціальних систем: від марксизму, прагма-діалектики до системного аналізу.....	15
Е. М. Герасимова Соціально-антропологічне осмислення життєвого потенціалу сучасної людини.....	19
Р. І. Данканіч Актуалізація феномену розуміння Г. Гадамера в умовах екзистенційних викликів.....	26
Т. М. Дишкант, О. М. Городиська Соціально-філософський аналіз дистанційної освіти.....	32
Л. В. Діденко Соціосегментована нерівність: механізми утворення, відтворення та подолання.....	37
О. В. Запорожченко, А. М. Супрун Гендерна рівність: соціально-філософський аспект.....	47
Н. О. Зінченко, V. O. Kaiun, S. V. Perun Philosophical aspects of the 1932–1933 famine tragedy: an existential analysis of human resilience and morality in the conditions of extreme survival.....	52
Л. А. Карпець, Ю. М. Коваленко, В. С. Приходько Світ віртуальних бібліотек і музеїв як модифікація часопростору освіти в епоху високих технологій.....	57
Г. Л. Коростильов, О. А. Круць, Л. О. Петрова Гуманітаризм в епоху сучасної техніко-технологічної парадигми (соціально-філософський аналіз).....	62
О. П. Кравченко, М. С. Рик Структурність символічно-образної філософської системи Григорія Сковороди.....	69
В. В. Лисенкова Філософські аспекти способу мислення С. Моєма.....	75
О. М. Мартиненко, О. В. Рупташ, Т. І. Радзіняк Ідея та перспективи філософського модерну	79
К. О. Міхейцева-Цінгрош Сучасні практики культурної політики Австрії та України: спроба філософської концептуалізації.....	85
Р. В. Множинська, І. З. Майданюк, С. Ж. Везомська Ідентичність особистості у гендерному вимірі.....	96
О. А. Моргун Креативний синтез стародавнього та сучасного знання в ретроспективі ноосферного мислення.....	101
О. І. Панько Неокатехуменальна Дорога: особливості вчення та діяльності	106

О. Ф. Погорєлов, М. В. Карпенко Антропологічна складова світогляду.....	112
Р. К. Саран, Г. С. Саран Візуальні інтенції ранніх етапів української історико-філософської думки.....	117
О. Ю. Сільвестрова, Н. В. Шакун, О. О. Колєватов Компаративний аналіз впливу класичної та сучасної філософії на ідеї громадянського суспільства.....	122
П. А. Соболевський Філософія повсякденної мови та експериментальна філософія: сучасний погляд.....	128
А. О. Сошніков Основні форми розвитку дистанційної освіти в Китаї як поєднання традицій та інновацій.....	133
Г. Г. Старікова, Л. А. Тіхонова Розуміння як етап наукового пізнання та роль неявних знань на цьому етапі.....	138
Л. В. Теліженко Комеморація російсько-української війни та її вплив на формування національної ідентичності: трансдисциплінарний підхід.....	144
Н. В. Токуєва, Н. М. Зленко, Т. В. Цой Міжкультурна комунікація: головні аспекти життєдіяльності суспільства.....	150
Sun Changlong The main ideas of Chinese philosophy and its influence on politics and economics.....	155
Н. В. Ярмолицька, К. О. Ган Питання науки та освіти в соціогуманітарній складовій китайської ініціативи «Один пояс, один шлях».....	158

СОЦІОЛОГІЯ

А. В. Багінський, В. В. Весельська Громадські організації як механізм соціальної підтримки під час війни.....	165
О. А. Смаглюк Раннє статеве життя підлітків: соціальна ситуація в Україні.....	171

ПОЛІТОЛОГІЯ

О. О. Долженков, О. М. Лозинський Особливості формування політичного порядку денного: вплив медіа.....	176
А. О. Карпенко Народництво та соціалізм в українській політичній думці: порівняльний аналіз.....	181
О. П. Качуровський Специфіка національної консолідації в процесах демократичної трансформації суспільства сучасної України.....	187
Т. Г. Коник Інституційні основи політики України із забезпечення національної безпеки на етапі її становлення як незалежної держави.....	193
М. М. Марусинець Роль ЄС у врегулюванні північноірландського конфлікту.....	200
С. М. Матвієнків, Л. І. Братах Інформаційні загрози в умовах повномасштабної війни: сучасні виклики для національної безпеки України.....	211
Г. Р. Матухно Державні політичні інститути як чинник сприяння публічної політичної участі молоді в сучасній Україні.....	216

О. М. Назарчук	
Вплив політичних еліт на формування державної влади та бізнесу в Україні.....	223
Д. С. Усов	
Генезис і сучасний стан політологічних досліджень розвідувальної діяльності в економічній сфері.....	229
Л. В. Чупрій, О. Б. Готра, І. М. Алексеєнко	
Інформаційна війна росії проти України та країн Заходу в умовах глобалізації та шляхи протидії їй.....	236
Д. В. Яковлев, Г. Б. Трушевич	
Креативний клас щодо політичного порядку денного: довіра, вибори, імідж (за результатами експертного опитування представників креативного класу у м. Одеса).....	241

CONTENTS

PHILOSOPHY

Ananin V. O., Horlynskyi V. V. The phenomenon of preservation of the life world in dimensions communicative philosophy.....	3
Baulina T. E., Krikun V. Yu. Doomscrolling as a phenomenon of modern media space.....	9
Vladlenova I. V., Godz N. B., Smolyaga M. V. Universal methodology for complex social systems: from Marxism, pragma-dialectics to systemic analysis.....	15
Gerasymova E. M. Socio-anthropological understanding of the life potential of a modern man.....	19
Dankanich R. I. Updating Hans-Georg Gadamer's phenomenon of understanding in the face of existential challenges	26
Dyshkant T. M., Horodyska O. M. Socio-philosophical analysis of distance education.....	32
Didenko L. V. Sociosegmented inequality: mechanisms of formation, reproduction, and eradication.....	37
Zaporozhchenko O. V., Suprun A. M. Gender equality: problems and prospects.....	47
Zinchenko N. O., Kaiun V. O., Perun S. V. Philosophical aspects of the 1932–1933 famine tragedy: an existential analysis of human resilience and morality in the conditions of extreme survival.....	52
Karpetz L. A., Kovalenko Yu. M., Prykhodko V. S. The world of virtual libraries and museums as a modification the spatiotemporal dimension of education in the era of high technologies.....	57
Korostylov G. L., Kruts O. A., Petrova L. O. Humanitarianism in the age of modern technical and technological paradigm (socio-philosophical analysis).....	62
Kravchenko O. P., Ryk M. S. The structure of the symbolic-figurative philosophical system of Hryhorii Skovoroda.....	69
Lysenkova V. V. Philosophical aspects of Somerset Maugham's way of thinking.....	75
Martynenko O. M., Ruptash O. V., Radzinyak T. I. The idea and prospects of philosophical modernity	79
Mikheitseva-Tsingrosh K. O. Modern practices of cultural policy in Austria and Ukraine: an attempt at philosophical conceptualisation.....	85
Mnozhynska R. V., Maidaniuk I. Z., Verezomska S. Zh. Identity of the individual in the gender dimension.....	96
Morhun O. A. Creative synthesis of ancient and modern knowledge in the retrospective of noospheric thinking.....	101
Panko O. I. Neocatechumenal Way: peculiarities of doctrine and activity.....	106
Pogorelov O. F., Karpenko M. V. Anthropological component of worldview.....	112

Sapar R. K., Sapar H. S. Visual intentions of the early stages of Ukrainian historical and philosophical thought.....	117
Silvestrova O. Yu., Shakun N. V., Kolievatov O. O. Comparative analysis of the influence of classical and co philosophy on the ideas of civil society.....	122
Sobolievskiy P. A. Ordinary language philosophy and experimental philosophy: a modern view.....	128
Soshnikov A. O. The main forms of distance education development in China as a synthesis of traditions and innovations.....	133
Starikova H. G., Tyhonova L. A. Understanding as a stage of scientific knowledge and the role of tacit knowledge at this stage.....	138
Telizhenko L. V. Commemoration of the Russian-Ukrainian war and its influence on the formation of national identity: a transdisciplinary approach.....	144
Tokuieva N. V., Zlenko N. M., Tsoi T. V. Intercultural communication: the main aspects of life in society.....	150
Changlong Sun The main ideas of Chinese philosophy and its influence on politics and economics.....	155
Yarmolytska N. V., Han K. O. Issues of science and education in the socio-humanitarian component of the Chinese Belt and Road Initiative.....	158

SOCIOLOGY

Bahinskyi A. V., Veselska V. V. Non-governmental organisations as a mechanism of social support during the war.....	165
Smahliuk O. A. Early sexual life of adolescents: the social situation in Ukraine.....	171

POLITOLOGY

Dolzhenkov O. O., Lozynskiy O. M. Peculiarities of political agenda setting: the influence of the media.....	176
Karpenko A. O. Narodism and socialism in Ukrainian political thought: a comparative analysis.....	181
Kachurovskiy O. P. The specificity of national consolidation in the processes of democratic transformation of society in modern Ukraine.....	187
Konyk T. H. Institutional foundations of Ukraine's national security policy at the stage of its formation as an independent state	193
Marusynets M. M. The role of the EU in resolving the Northern Ireland conflict	200
Matvienkiv S. M., Bartakh L. I. Information threats in the context of a full-scale war: modern challenges for the national security of Ukraine	211
Matukhno H. R. State political institutions as a factor of promoting public political participation of youth in modern Ukraine.....	216

Nazarchuk O. M.	
The influence of political elites on the formation of state power and business in Ukraine	223
Usov D. S.	
Genesis and current state of political science studies regarding intelligence activities in the economic sphere.....	229
Chupriy L. V., Gotra O. B., Aliksieienko I. M.	
Russia's information war against Ukraine and Western countries in the context of globalization and ways to counter it.....	236
Yakovlev D. V., Trushevych H. B.	
The creative class on the political agenda: trust, elections, image.....	241

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 49

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – В. Гайдабрус

Підписано до друку 29.10.2024. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 25,71. Ум. друк. арк. 29,30.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1224/831.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.